

तैत्तिरीय
ब्राह्मणम्

Colophon

This document was typeset using Xe_{La}TeX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several L^AT_EX macros designed by H. L. Prasād. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma.

See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

अष्टकम् १	1
प्रथमः प्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	23
तृतीयः प्रश्नः	37
चतुर्थः प्रश्नः	55
पञ्चमः प्रश्नः	74
षष्ठमः प्रश्नः	92
सप्तमः प्रश्नः	113
अष्टमः प्रश्नः	132
 अष्टकम् २	 143
प्रथमः प्रश्नः	143
द्वितीयः प्रश्नः	159
तृतीयः प्रश्नः	179
चतुर्थः प्रश्नः	194
पञ्चमः प्रश्नः	216
षष्ठमः प्रश्नः	230
सप्तमः प्रश्नः	259
अष्टमः प्रश्नः	279
 अष्टकम् ३	 303
प्रथमः प्रश्नः	303
द्वितीयः प्रश्नः	323
तृतीयः प्रश्नः	347
चतुर्थः प्रश्नः	369
पञ्चमः प्रश्नः	374
षष्ठमः प्रश्नः	384
सप्तमः प्रश्नः	398
अष्टमः प्रश्नः	434
नवमः प्रश्नः	462
 तैत्तिरीय आरण्यकम्	 489
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	489

द्वितीयः प्रश्नः	525
तृतीयः प्रश्नः	540
चतुर्थः प्रश्नः	555
पञ्चमः प्रश्नः	582
षष्ठः प्रश्नः	613
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	627
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	633
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	638
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	643

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् 683

प्रथमः प्रश्नः	683
द्वितीयः प्रश्नः	696
तृतीयः प्रश्नः	712

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशौचिषा। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशौचिषा। सञ्जग्मानो दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं

यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।
कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च
यजमाने च। निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ
शण्डामर्कौ सहामुनौ। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः
समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो
वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा
इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निद्वे च॥ (ब्रह्मं क्षत्रं तदियमूर्जं रयिं पुष्टिं प्रजां
तां पशून्तान्धसन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्धसन्धत्तं
तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥ [१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।
स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं
एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपंचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।
प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
ततो वै ते सर्वात्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वात्रोहान्रोहति। देवा वै
भद्राः सन्तोऽग्निमाधिथ्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्।
 ते पुनर्वस्वोरादधत्। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः
 पुराऽभद्रः सन्पापीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत।
 पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः
 कामयेत् दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः
 फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति
 तमाहुर्यो ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः
 कामयेत् भुगी स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत।
 भगस्य वा एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भग्येव भवति।
 कालकञ्जा वै नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गायं लोकायाग्निमचिन्वत्। पुरुष इष्टकामुपादधात्-
 पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्।
 एषा मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स
 इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त
 ऊर्णावभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थस्यात्।
 स चित्रायामग्निमादधीत। अवकीर्येव भ्रातृव्यान्। ओजो
 बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्थत्ते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत।
 वसन्तो वै ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी

भवति। मुखं वा एतद्वतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति।
अथो योनिमन्तमेवेनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत।
ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवेनमृतावाधाय। इन्द्रियावी
भवति। शरदि वैश्यं आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवेनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य।
यत्पूर्वं फल्गुनी। पृष्ठित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय।
पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा
रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव
संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदैवेनं
यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधिथ्सन्त फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतानां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥—————[२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति
शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्।
रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा
प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव।
संज्ञानं ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्।
ते वियती अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या

य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒स्याम॑दधात्। त ऊ॒षा॑ अभवन्॥१५॥

यद॒स्या य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒मुष्या॑मदधात्। तद॒दश्च॒न्द्रम॑सि
कृ॒ष्णम्। ऊ॒षा॑न्नि॒वप॑न्नदो ध्या॒येत्। द्यावा॑पृ॒थिव्यो॑रे॒व य॒ज्ञिये॒-
ऽग्नि॑माधत्ते। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। आ॒खू रू॒पं कृ॒त्वा। स
पृ॒थि॒वीं प्रावि॑शत्। स ऊ॒तीः कु॑र्वा॒णः पृ॒थि॒वीम॑नु॒ सम॑चरत्।
तदा॑खु॒करी॒षम॑भवत्॥१६॥

यदा॑खु॒करी॒षः सं॑म्भा॒रो भव॑ति। यदे॒वास्य॒ तत्र॒ न्य॑क्तम्।
तदे॒वाव॑ रुन्धे। ऊ॒र्जं वा ए॒तः र॑सं पृ॒थिव्या॑ उ॒पदी॑का
उ॒द्दि॑हन्ति। यद्व॒ल्मीक॑म्। यद्व॒ल्मीक॑व॒पा सं॑म्भा॒रो भव॑ति।
ऊ॒र्जमे॒व र॑सं पृ॒थिव्या॑ अ॒व रुन्धे॑। अथो॒ श्रोत्र॑मे॒व। श्रोत्र॑ः
ह्ये॒तत्पृ॒थिव्याः॑। यद्व॒ल्मीकः॑॥१७॥

अ॒ब॒धिरो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑-
सृ॒जत॑। तासा॒मन्न॑मुपा॒क्षीय॑त। ताभ्यः॒ सूद॑मु॒पप्राभि॑नत्। ततो॒
वै तासा॒मन्नं॒ नाक्षी॑यत। यस्य॒ सूदः॑ सं॒म्भा॒रो भव॑ति। नास्य॑
गृ॒हेऽन्नं॑ क्षीयते। आपो॒ वा इ॒दम॑ग्रे॒ सलि॑लमा॒सीत्। तेन॑
प्र॒जाप॑तिरश्राम्यत्॥१८॥

क॒थमि॒दः स्या॒दि॒तिं। सो॑ऽपश्यत्पुष्कर॒पर्णं॑ तिष्ठ॑त्।
सो॑ऽमन्यत। अस्ति॒ वै तत्। यस्मि॑न्नि॒दम॑धि॒ तिष्ठ॑तीति। स
व॑रा॒हो रू॒पं कृ॒त्वोप॒ न्यम॑ञ्जत्। स पृ॒थि॒वीम॑ध अ॒र्च्छ॑त्। तस्या॑
उ॒प॒ह॒त्योद॑मञ्जत्। तत्पु॑ष्कर॒पर्णं॑ऽप्रथयत्। यदप्र॑थयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै
भूमित्वम्। तां दिशोऽनु वातः समवहत्। तां
शर्कराभिरदृहत्। शं वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां
शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं सम्भारो भवति। अस्यामेवा-
छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति धृत्यै॥ २०॥

अथो शन्त्वायं। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो
वरुणस्य पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः
समभवत्। तस्य रेतः पराऽपतत्। तद्धिरण्यमभवत्।
यद्धिरण्यमुपास्यति। सरितसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै
स्वाद्रेतसो बीभत्सत् इत्याहुः॥ २१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति।
आर्तिमेवाति प्रयच्छति। अग्निदेवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं
कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवाव-
रुन्धे॥ २२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवाव-
रुन्धे। तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य
पर्णमच्छिद्यत। तत्पर्णोऽभवत्। तत्पर्णस्य पर्णत्वम्॥ २३॥

यस्य पर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवाव-
रुन्धे।

दे॒वा वै ब्रह्म॑न्नवदन्त। तत्प॒र्ण उपा॑शृणोत्। सु॒श्रवा॒ वै
नाम॑। यत्प॒र्णमयः॑ सम्भा॒रो भव॑ति। ब्रह्म॑व॒र्चसमे॒वाव रुन्धे॑।
प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सौ॒ऽबिभे॒त्प्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त९
श॒म्या॑ऽशमयत्॥ २४॥

तच्छ्र॒म्यै शमि॑त्वम्। यच्छ्र॒मीमयः॑ सम्भा॒रो भव॑ति। शान्त्या॒
अप्र॑दाहाय। अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य॒ यतः॑। वि॒कङ्क॑तं॒ भा आ॑र्च्छत्।
यद्वैक॑ङ्कतः सम्भा॒रो भव॑ति। भा ए॒वाव रुन्धे॑। सह॑दयो-
ऽग्निरा॒धेय॒ इत्या॑हुः। म॒रुतो॑ऽद्विर॒ग्निम॑तमयन्। तस्य॑ ता॒न्तस्य॑
हृद॑यमाच्छि॒न्दन्। साऽश॑निर्भवत्। यद॒शनि॑हतस्य वृक्षस्य॑
सम्भा॒रो भव॑ति। सह॑दयमे॒वाग्नि॑मा धत्ते॥ २५॥

ऊपां अभवन्नभवद्वल्मीकोऽश्राम्यदप्रथयद्धृत्यै बीभथस्त इत्याहु रुन्धे पर्णत्वमशमयदच्छिन्दुः सोणि च॥—————[३]

द्वा॒दश॑सु॒ विक्रा॑मेष्व॒ग्निमा॑ दधीत। द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्सरः।
संव॑त्सरादे॒वैन॑मव॒रुद्धा॑ धत्ते। यद्वा॒दश॑सु॒ विक्रा॑मेष्व॒ दधी॑त।
परि॑मित॒मव॑ रुन्धीत। चक्षु॑र्निमित॒ आद॑धीत। इय॒द्वा॒दश॑
विक्रा॑मा(३) इति॑। परि॑मितं चै॒वापरि॑मितं चाव॑ रुन्धे। अनृ॑तं
वै वा॒चा व॑दति। अनृ॑तं मन॑सा ध्यायति॥ २६॥

चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। अ॒द्रा(३)गि॒त्याह॑। अद॑र्शमि॒ति।
तथ्स॒त्यम्। यश्चक्षु॑र्निमिते॒ऽग्निमा॑धत्ते। स॒त्य ए॒वैन॒मा ध॑त्ते।
तस्मा॑दाहि॒ताग्नि॑र्नानृ॑तं वदेत्। नास्य॑ ब्राह्म॒णोऽना॑श्वान्गृहे
व॑सेत्। स॒त्ये ह्य॑स्या॒ग्निराहि॑तः। आ॒ग्नेयी॑ वै रात्रिः॥ २७॥

आ॒ग्नेयाः प॒शवः॑। ऐ॒न्द्रम॑हः। नक्तं॑ गा॒र्हप॑त्य॒मा द॑धाति।

प॒शूने॒वावं रु॒न्धे। दि॒वाऽऽह॒वनी॒यम्। इ॒न्द्रि॒यमे॒वावं रु॒न्धे।
अ॒र्धोदि॑ते॒ सूर्य॑ आ॒हव॒नीय॑मा द॑धाति। ए॒तस्मि॒न्वै लो॒के प्र॒जा-
प॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सृजते। अथो॑
भू॒तं चै॒व भ॑विष्य॒च्चावं रु॒न्धे॥ २८॥

इडा॒ वै मा॑न॒वी य॑ज्ञा॒नूका॒शिन्या॑सीत्। साऽशृ॑णोत्। अ॒सुरा॑
अ॒ग्नि॒माद॑धत् इति। तद॑गच्छत्। त आ॑ह॒वनी॒यम॒ग्र आ॑दधत्।
अथ॒ गा॒र्हप॑त्यम्। अथा॑न्वा॒हार्य॑पच॒नम्। साऽब्र॑वीत्।
प्र॒तीच्ये॑षाऽ॒ श्रीर॑गात्। भ॒द्रा भू॒त्वा परा॑ भविष्य॒न्तीति॥ २९॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र॒तीच्य॑स्य॒ श्रीरे॑ति। भ॒द्रो
भू॒त्वा परा॑भवति। साऽशृ॑णोत्। दे॒वा अ॒ग्नि॒माद॑धत्
इति। तद॑गच्छत्। ते॑न्वा॒हार्य॑पच॒नम॒ग्र आ॑दधत्। अथ॒
गा॒र्हप॑त्यम्। अथा॑ऽऽह॒वनी॒यम्। साऽब्र॑वीत्॥ ३०॥

प्राच्ये॑षाऽ॒ श्रीर॑गात्। भ॒द्रा भू॒त्वा सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ष्यन्ति।
प्र॒जां तु न वे॑त्स्यन्त॒ इति॑। यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्राच्य॑स्य॒
श्रीरे॑ति। भ॒द्रो भू॒त्वा सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति। प्र॒जां तु न वि॑न्दते।
साऽब्र॑वीदिडा॒ मनु॑म्। तथा॒ वा अ॒हं तवा॑ग्नि॒माधा॑स्यामि। यथा॒
प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जनिष्यसे॑॥ ३१॥

प्रत्य॒स्मिँल्लो॒के स्था॒स्यसि॑। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं जे॑ष्यसीति।
गा॒र्हप॑त्यम॒ग्र आ॑दधात्। गा॒र्हप॑त्यं वा अनु॑ प्र॒जाः प॒शवः॑
प्रजा॑यन्ते। गा॒र्हप॑त्येनै॒वास्मै॑ प्र॒जां प॒शून्प्राज॑नयत्।
अथा॑न्वा॒हार्य॑पच॒नम्। ति॒र्यङ्ङि॑व वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मिन्ने॒व

तेनं लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाऽऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं
लोकमभ्यजयत्॥ ३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते।
प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठति। अभि सुवर्गं लोकं जयति। यस्य
वा अयथादेवतमग्निराधीयते। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
पापीयान्भवति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
वसीयान्भवति॥ ३३॥

भृगूणां त्वाऽङ्गिरसां व्रतपते व्रतेनादधामीति भृग्वङ्गिरसा-
मादध्यात्। आदित्यानां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामी-
त्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो
व्रतपते व्रतेनादधामीति राज्ञः। इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते
व्रतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते
व्रतेनादधामीति वैश्यस्य। ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते
व्रतेनादधामीति रथकारस्य। यथादेवतमग्निराधीयते। न
देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति॥ ३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चाव रुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीज्जनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नवं च॥ [४]

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै
स आर्ध्रोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह। एतद्वै वाचः सत्यम्। य
एतेनाग्निमाधत्ते। ऋध्रोत्येव। अथो सत्यप्राशूरेव भवति।
अथो य एवं विद्वानभिचरति। स्तृणुत एवैनम्॥ ३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह।

अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति ति॑ष्ठति। सु॒व॒रि॒त्याह॑। सु॒व॒र्ग ए॒व
लो॒के प्र॒ति ति॑ष्ठति। त्रि॒भि॒र॒क्षरै॑र्गार्ह॑पत्य॒मा द॑धाति। त्रयं
इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॑ष्ठि॒तमा॑धत्ते। सर्वैः
प॒ञ्चभि॑रा॒हव॒नीयम्॑॥३६॥

सु॒व॒र्गाय॑ वा ए॒ष लो॒काया॑धी॒यते। यदा॑हव॒नीयः॑। सु॒व॒र्ग
ए॒वास्मै॑ लो॒के वा॒चः स॒त्यः सर्व॑मा॒प्नोति॑। त्रि॒भि॒र्गार्ह॑पत्य॒मा
द॑धाति। प॒ञ्चभि॑रा॒हव॒नीयम्॑। अ॒ष्टौ स॒म्पद्य॑न्ते। अ॒ष्टाक्ष॑रा
गा॒य॒त्री। गा॒य॒त्रौऽग्निः॑। या॒वा॒ने॒वाग्निः॑। तमा॑धत्ते॥३७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
ताभ्यो॑ ज्योति॒रुद॑गृह्णात्। तं ज्योतिः॑ पश्य॑न्तीः प्र॒जा अ॒भि
स॒माव॑र्तन्त। उ॒परी॑वाग्निमु॒द्र॒ह्नीया॑दुद्धरन्। ज्योति॑रे॒व पश्य॑न्तीः
प्र॒जा यज॑मानम॒भि स॒माव॑र्तन्ते। प्र॒जाप॑ते॒रक्ष्य॑श्वयत्। तत्परा॑-
ऽप॒तत्। तद॒श्वोऽभ॑वत्। तद॒श्वस्या॑श्वत्वम्॥३८॥

ए॒ष वै प्र॒जाप॑तिः। यद॒ग्निः। प्रा॒जाप॑त्योऽश्वः॑। यद॒श्वं
पु॒रस्ता॑न्नयति। स्वमे॒व चक्षुः॑ पश्य॑न्प्र॒जाप॑तिर॒नूदे॑ति।
व॒ज्री वा ए॒षः। यद॒श्वः। यद॒श्वं पु॒रस्ता॑न्नयति। जा॒ताने॒व
भ्रात॑र्व्या॒न्प्रणु॑दते। पु॒नरा॑ वर्तयति॥३९॥

ज॒नि॒ष्यमा॑णाने॒व प्र॒तिनु॑दते। न्या॑हव॒नीयो॒ गार्ह॑पत्य-
मका॑मयत। नि॒गार्ह॑पत्य आ॒हव॒नीयम्॑। तौ वि॒भाजं
नाश॑क्रोत्। सोऽश्वः॑ पूर्॒ववा॑ङ्म॒त्वा। प्राञ्चं॑ पूर्॒वमु॑द॒वह॑त्।

तत्पूर्ववाहः पूर्ववाद्वम्। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्ति-
रेवैनयोः सा। अथो नानावीर्याविवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः
शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति।
अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मां
धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति।
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय
पशूनपिदध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्।
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्।
यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य
पशवो भवन्ति। न रुद्रायपिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं
यजमानोऽनु विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये
पावकाय। अग्नये शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति।
पुनात्येवैनम्। यदग्नये पावकाय। पूत एवास्मिन्त्राद्यं दधाति।

यदग्रये शुचये। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

एनमाहुर्वनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यदग्रये शुचय एकं च॥—————[५]

देवा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः। अ॒ग्नौ
वा॒मं वसु॑ सं न्य॒दध॑त। इ॒दमु॑ नो भविष्यति। यदि॑ नो
जे॒ष्यन्ती॑ति। तद॒ग्निर्नो॑त्सहं॒मश॑क्रोत्। तत् त्रे॒धा वि॒न्य॑दधात्।
प॒शुषु॑ तृती॒यम्। अ॒प्सु तृती॒यम्। आ॒दि॒त्ये तृती॒यम्॥४५॥

तद्दे॒वा वि॒जित्य॑। पुन॒रवा॑रुरुत्सन्त। तेऽ॒ग्रये॑ पव॑मानाय
पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपन्। प॒शवो॑ वा अ॒ग्निः पव॑मानः।
यदे॒व प॒शुष्वासी॑त्। तत्तेनावा॑रुन्धत। तेऽ॒ग्रये॑ पाव॒काय॑। आपो॑
वा अ॒ग्निः पाव॑कः। यदे॒वाप॑स्वासी॑त्। तत्तेनावा॑रुन्धत॥४६॥

तेऽ॒ग्रये॑ शुच॑ये। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽ॒ग्निः शुचिः॑।
यदे॒वाऽऽदि॒त्य आसी॑त्। तत्तेनावा॑रुन्धत। ब्र॒ह्मवा॑दिनो
वदन्ति। त॒नुवो॑ वावैता अ॒ग्न्याधे॑यस्य। आ॒ग्नेयो॑ वा अ॒ष्टा॒क॒पालो॑ऽ॒ग्न्याधे॑यमिति। यत्तं निर्व॑पेत्। नैतानि॑। यथा॒ऽऽत्मा॑
स्यात्॥४७॥

नाङ्गा॑नि। ता॒दृगे॒व तत्। यदे॒तानि॑ निर्व॑पेत्। न तम्।
यथा॒ऽङ्गा॑नि स्युः। नाऽऽत्मा॑। ता॒दृगे॒व तत्। उ॒भया॑नि स॒ह
नि॒रुप्या॑णि। य॒ज्ञस्य॑ सा॒त्मत्वा॑य। उ॒भयं॑ वा ए॒तस्येन्द्रि॑यं
वीर्य॑माप्यते॥४८॥

योऽ॒ग्निमा॑धत्ते। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालमनु निर्व॑पेत्।

आदित्यं चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयांतयामानौ। ये
एव देवते अयांतयाम्नी। ताभ्यामेवास्मां इन्द्रियं वीर्यमव
रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति
तिष्ठति। धेनू वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनुदुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवाव रुन्धे। घृते
भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति।
दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि।
एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि
दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा
अस्य पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्।
संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं
शमयित्वा। पशूनव रुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि
निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन्-
मुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै
लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु
प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति।
मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रां(३) न होतव्या(३)

मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्।
यत्र जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे
ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामव-
रुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। धेनुं होत्रे।
आशिषं एवाव रुन्धे। अनङ्वाहमध्वर्यवे। वह्निर्वा अनङ्वान्।
वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्याव रुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति।
मिथुनस्यावरुद्धौ। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः। सर्वा
एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्।
अपरिमितस्यावरुद्धौ॥५५॥

आदित्ये तृतीयमुपस्वासीत्तेनावारुन्धत् स्यादप्यते रेतोऽग्निरिकमेकमेतानि हवीरपि निर्वपत्यवरोहति ददात्यध्वर्युर्देयमेकं

च॥ [६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्।
छुर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच।
प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह।
विश्वा आशा दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे

चतुष्पदे॥५६॥

अ॒र्कश्चक्षु॑स्तद॒सौ सूर्य॑स्तद॒यम॒ग्निः। सम्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्।
यत्ते॑ शुक्र॑ शुक्रं॑ वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे
दीदिहि॑ तेन॒ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने॒ ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे
सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒राद्व॑ स्व॒राद्व॑।
ते मावि॑शतां॒ ते मा॑ जि॒न्वता॑म्॥५७॥

ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। सु॒म्राद्वा॑भि॒भूश्च॑। ते मावि॑शतां॒ ते
मा॑ जि॒न्वता॑म्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒भूश्च॑ परि॒भूश्च॑। ते
मा वि॑शतां॒ ते मा॑ जि॒न्वता॑म्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। प्र॒भ्वी
च॒ प्रभू॑तिश्च। ते मा वि॑शतां॒ ते मा॑ जि॒न्वता॑म्। यास्ते॑ अ॒ग्ने
शि॒वास्त॒नुवः॑। ताभि॑स्त्वाऽऽद॑धे। यास्ते॑ अ॒ग्ने घो॒रास्त॒नुवः॑।
ताभि॑र॒मुं ग॑च्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥ [७]

इ॒मे वा ए॒ते लो॒का अ॒ग्नयः॑। ते यदव्या॑वृत्ता आ॒धीये॑रन्।
शोच॑ये॒युर्यज॑मानम्। घ॒र्मः शि॒र इति॑ गा॒र्हप॑त्य॒मा द॑धाति।
वा॒तः प्रा॒ण इत्य॑न्वाहा॒र्यप॑च॒नम्। अ॒र्कश्चक्षु॑रित्या॒हव॑नीयम्।
तेनै॒वैना॒व्याव॑र्तयति। तथा॒ न शो॑चयन्ति॒ यज॑मानम्।
रथ॑न्त॒रम॒भिगा॑यते॒ गा॒र्हप॑त्य आ॒धीय॑माने। राथ॑न्त॒रो वा
अ॒यं लो॒कः॥५९॥

अ॒स्मिन्ने॒वैनं॑ लो॒के प्र॑ति॒ष्ठित॒मा ध॑त्ते। वा॒म॒दे॒व्यम॒भिगा॑यत

उद्ध्रियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं
प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं
पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीयं आधीयमाने।
बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रति-
ष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमंसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराङ्गैत्। तं वारवन्तीयेनावारयत।
तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेनं श्येती अंकुरुत।
तच्छ्वेतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते।
वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेनं श्येती कुरुते।
घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा
धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः।
स आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं करोति।
पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छेत्याह।
आमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं
पचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहिं
विद्वानित्याह। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यविवैनौ
कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आ-
मेवैतामा शास्ते। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै

देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।
 आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रय इमे लोकाः।
 एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्तथा न कार्यम्।
 वीङ्गितमप्रतिष्ठितमा दधीत। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः।
 अवीङ्गितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। विराट् स्वराट् यास्ते
 अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदधु इत्याह। एता वा
 अग्नेः शिवास्तनुवः। ताभिरेवैनं समर्धयति। यास्ते अग्ने
 घोरास्तनुवस्ताभिरमुं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवैनं
 पराभावयति॥६४॥

लोकौऽसृजतेनुमाधत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते पञ्च च॥ [८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्निर्यज्ञिया तनूः।
 तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो
 ब्रह्मौदनमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्।
 सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा
 द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त।
 तस्यै मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्या
 उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अशश्च
 भगश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या

इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पचति। रेतं एव
तदधाति। प्राशन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते।
तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती रेतो-
ऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति।
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
इयतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयतीर्भवन्ति।
एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति।
आर्द्रमिव हि रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति।
चित्रमेव भवति। घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्घृतम्। प्रियेणैवेन धाम्ना
समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्।
गायत्रछन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय।
त्रिष्टुभी राजन्यस्य। त्रिष्टुछन्दा वै राजन्यः। स्वस्य
छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य
छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय। तं संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सरं
हि रेतो हितं वर्धते। यद्येनं संवत्सरे नोपनमेत्।

स॒मिधुः पुन॑राद॒ध्यात्। रेतं॑ ए॒व तद्धि॑तं वर्ध॑मानमेति। न
मा॒९सम॑श्जीयात्। न स्त्रिय॑मुपेयात्॥७१॥

यन्मा॒९सम॑श्जीयात्। यथ्स्त्रिय॑मुपेयात्। निर्वी॑र्यः स्यात्।
नैन॑म॒ग्निरु॑प॒नमे॑त्। श्व आ॑धा॒स्यमा॑नो ब्रह्मौ॒दनं प॑चति।
आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॑व॒र्गं लो॑कमा॒यन्। ते वा इ॒तो
यन्तं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते। ए॒ते खलु॑ वा॒वाऽऽदि॒त्याः। यद्वा॑ह्म॒णाः।
तैरे॒व स॒न्त्वं ग॑च्छति॥७२॥

नैनं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। क्वां सः।
अ॒ग्निः का॒र्यः। यो॑ऽस्मै प्र॒जां प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति।
शल्कै॑स्ता॒९रात्रि॑म॒ग्निमि॑न्धीत। तस्मि॑न्नुप॒व्युष॑म॒रणी॑ निष्ट॑पेत्।
यथ॑र्ष॒भाय॑ वाशि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒पो॒दूह्य॑
भस्मा॒ग्निं म॑न्थति॥७३॥

सैव सा॒ऽग्नेः सन्त॑तिः। तं म॑थित्वा प्राश्च॒मुद्ध॑रति।
स॒व॒थ्स॒रमे॒व तद्रेतो॑ हि॒तं प्र॑ज॒नय॑ति। अना॑हित॒स्तस्या॒ग्नि॒रि॒त्याहुः। यः स॒मिधो॑ऽना॒धाया॒ग्निमा॑धत्त इति॑। ताः
स॒व॒थ्स॒रे पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्। स॒व॒थ्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुध्या॑धत्ते।
यदि॑ स॒व॒थ्स॒रेऽना॑द॒ध्यात्। द्वा॒द॒श्यां पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्।
स॒व॒थ्स॒रप्र॑तिमा॒ वै द्वा॑द॒श रा॒त्रयः॑। स॒व॒थ्स॒रमे॒वास्याऽऽहि॑ता
भवन्ति॑। यदि॑ द्वा॒द॒श्यां ना॑द॒ध्यात्। त्र्य॒हे पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्।
आहि॑ता ए॒वास्य॑ भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददिते रेतोऽधत्त सम्मिता धृतवतीमिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्वार्येयाद्वच्छति मन्यति

रात्रयश्चत्वारि च॥ [९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत।
स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥ ७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे
गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शङ्स्य पशून्मे गोपायेति॥ ७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे
प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तो-
ऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तं
स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन
स्पृणोति। नर्य प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति।

शः॑स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपा॒येत्या॑ह॥७८॥

प॒शूने॒वैतेन॑ स्पृ॒णोति॑। सप्र॑थ स॒भां मे॑ गोपा॒येत्या॑ह।
स॒भामे॒वैतेने॑न्द्रि॒यः स्पृ॒णोति॑। अहे॑ बु॒ध्निय॒ मन्त्रं॑ मे
गोपा॒येत्या॑ह। मन्त्र॑मे॒वैतेन॑ श्रि॒यः स्पृ॒णोति॑। यद॑न्वा॒हार्य॒पच॑ने-
ऽन्वा॒हार्यं॑ पच॑न्ति। तेन॒ सौ॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यद्वा॑र॒हप॒त्य
आज्य॑मधि॒श्रय॑न्ति॒ सम्प॒त्नी॒र्याज॑यन्ति। तेन॒ सौ॑ऽस्या॒भीष्टः॑
प्री॒तः। यदा॑हव॒नीये॒ जुह्व॑ति॥७९॥

तेन॒ सौ॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यथ्स॒भायां॑ वि॒जय॑न्ते।
तेन॒ सौ॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यदा॑वस॒थेऽन्नः॑ ह॒रन्ति॑। तेन॒
सौ॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। तथा॑ऽस्य॒ सर्वे॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा
आधी॑यन्ते। प्र॒वस॑थमे॒ष्यन्ने॒वमु॒पति॑ष्ठे॒तैक॑मेकम्। यथा॑
ब्रा॒ह्म॒णाय॑ गृहे॒वासि॑ने॒ परि॒दाय॑ गृ॒हाने॑ति। ता॒दृगे॒व तत्।
पुन॑रा॒गत्यो॒पति॑ष्ठते। सा भा॑गे॒यमे॒वेषां॑ तत्। सा तत॑
ऊ॒र्ध्वारो॑हत्। सा रो॑हि॒ण्य॒भवत्। तद्रो॑हि॒ण्यै रो॑हि॒णित्व॑म्।
रो॒हि॒ण्याम॒ग्निमा॑दधी॒त। स्व ए॒वैनं॒ योनौ॑ प्र॒ति॑ष्ठि॒तमा॑धत्ते।
ऋ॒ध्नोत्ये॑नेन॥८०॥

एषा पशून्मे गोपायेति प्रविष्टा पशून्मे गोपायेत्याहु जुह्वति तिष्ठते सप्त च॥ [१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासुद्धन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिरं द्रुमे वै शमीगुर्भात्प्रजापतिः स
रिचिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तो दिव्यावथो शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यथ्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमुध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अप पाप्मानं यजमानस्य हन्तु। शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी तोकसाता। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः। ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञिय-
मार्गमिष्टाः। ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सवीराः। ऊर्जं पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरूचीः॥२॥

वम्नीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः। प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहृत्यै सुवितं नो अस्तु। उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि। यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य मध्यै। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्गारमुस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यत्सरिरस्य मध्यै। उर्वीमपश्यज्जगतः प्रतिष्ठाम्। तत्पुष्करस्याऽऽयतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनः

हरामि। याभिरदृ॑हृज्जग॑तः प्रति॒ष्ठाम्। उ॒र्वीमि॒मां वि॒श्वज॒नस्य॑
भ॒र्त्रीम्। ता नः॑ शि॒वाः शर्कराः॑ सन्तु॒ सर्वाः॑। अ॒ग्ने रे॒तश्च॒न्द्रः
हि॒र॒ण्यम्। अ॒द्भ्यः सम्भू॑तम॒मृतं॑ प्र॒जासु॑। तथ्स॒म्भर॑न्नुत्त॒रतो॑
नि॒धाय॑॥४॥

अ॒तिप्र॒यच्छं॑ दु॒रितिं॑ तरेयम्। अश्वो॑ रू॒पं कृ॒त्वा यद॑श्व॒त्थे-
ऽति॑ष्ठः। स॒व॒त्सरं॑ दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑। तत्ते॒ न्य॑क्तमि॒ह स॒म्भर॑न्तः।
श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ सर्वा॒राः। ऊ॒र्जः पृ॑थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तोऽसि।
वन॑स्पते श॒तव॑ल्शो वि॒रोह॑। त्वया॑ व॒यमिष॑मूर्जं॒ मद॑न्तः।
रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॒देम॑। गा॒य॒त्रि॒या हि॒यमा॑णस्य॒ यत्ते॑॥५॥

प॒र्णम॑प॒तत्तृती॑यस्यै दि॒वोऽधि॑। सोऽयं॑ प॒र्णः सोम॑प॒र्णाद्धि॑
जा॒तः। ततो॑ ह॒रामि॑ सोमपी॒थस्याव॑रुद्धौ। दे॒वानां॑ ब्र॒ह्मवा॑दं
वद॑तां यत्। उ॒पाश्र॑णोः सु॒श्रवा॑ वै श्रु॒तोऽसि॑। ततो॒ मामा॑वि॒शतु॑
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्। तथ्स॒म्भर॑स्त्तदव॑रुन्धीय सा॒क्षात्। यया॑ ते
सृ॒ष्टस्या॒ग्नेः। हे॒तिम॑शमयत्प्र॒जाप॑तिः। तामि॒माम॑प्र॒दाहा॑य॥६॥

श॒मीः शान्त्यै॑ ह॒राम्य॑हम्। यत्ते॑ सृ॒ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒क॒ङ्क॒तं
भा॒ आ॑र्च्छ॒ज्जात॑वेदः। तया॑ भा॒सा स॑मि॒तः। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॑नु प्रभा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॑यमाच्छि॒न्द॒ज्जात॑वेदः।
म॒रुतो॑ऽद्भिस्त॑मयित्वा। ए॒तत्ते॑ तद॑श॒नेः स॒म्भरा॑मि। सा॒त्मा
अ॒ग्ने स॒हृद॑यो भवे॒ह। चि॒त्रि॒याद॑श्व॒त्थाथ्स॑म्भृ॒ता बृ॒ह॒त्यः॥७॥

शरी॑रम॒भि स॑ऽस्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑तिना यज्ञमु॒खेन॑

सम्मिताः। तिस्रस्त्रिवृद्धिर्मिथुनाः प्रजात्यै। अश्वत्थाद्धव्य-
वाहाद्धि जाताम्। अग्नेस्तनूं यज्ञियां सम्भरामि।
शान्तयोनिं शमीगर्भम्। अग्नये प्रजनयितवै। यो अश्वत्थः
शमीगर्भः। आरुरोह त्वे सचा। तं ते हरामि ब्रह्मणा॥८॥

यज्ञियैः केतुभिः सह। यं त्वां समभरञ्जातवेदः। यथाशरीरं
भूतेषु न्यक्तम्। स सम्भृतः सीद शिवः प्रजाभ्यः। उरुं नो
लोकमनुनेषि विद्वान्। प्रवेधसे कवये मेध्याय। वचो वन्दारु
वृषभाय वृष्णो। यतो भयमभयं तन्नो अस्तु। अव देवान् यजे
हेड्यान्। समिधाऽग्निं दुवस्यत॥९॥

॥ घृत-सूक्तम् ॥

घृतैर्बोधयतातिथिम्। आऽस्मिन् हव्या जुहोतन। उप
त्वाऽग्ने हविष्मतीः। घृताचीर्यन्तु हर्यता। जुषस्व समिधो
मम। तं त्वां समिद्धिरङ्गिरः। घृतेन वर्धयामसि। बृहच्छोचा
यविष्ठ्य। समिध्यमानः प्रथमो नु धर्मः। समक्तुभिरज्यते
विश्ववारः॥१०॥

शोचिष्केशो घृतनिर्णिक्पावकः। सुयज्ञो अग्निर्यजथाय
देवान्। घृतप्रतीको घृतयोनिरग्निः। घृतैः समिद्धो
घृतमस्यान्नम्। घृतप्रुषस्त्वा सरितो वहन्ति। घृतं
पिबन्त्सुयजा यक्षि देवान्। आयुर्दा अग्ने हविषो
जुषाणः। घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु

गव्यम्। पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादिमम्॥११॥

त्वाम॑ग्रे समिधानं यवि॑ष्ठ। दे॒वा द॒तं च॑क्रिरे हव्य॒वाह॑म्।
उ॒रु॒ज्रय॑सं घृ॒तयो॑निमाहु॑तम्। त्वे॒षं चक्षु॑र्दधिरे चोद॒यन्व॑ति।
त्वाम॑ग्रे प्र॒दिव॒ आहु॑तं घृ॒तेन॑। सु॒म्नाय॑वः सुष॒मिधा॒ समी॑धिरे।
स वा॑वृ॒धान ओष॑धीभिरुक्षि॑तः। उ॒रु ज्रया॑सि पा॒र्थिवा॑
वि॒तिष्ठ॑से। घृ॒तप्र॑तीकं व ऋ॒तस्य॑ धू॒रुष॑दम्। अ॒ग्निं मि॒त्रं न
समि॑धान ऋ॒ञ्जते॑॥१२॥

इ॒न्धा॑नो अ॒क्रो वि॒दथे॑षु दी॒द्यत्। शु॒क्रव॑र्णामु॒दु नो य॑स॒ते
धि॑यम्। प्र॒जा अ॑ग्रे संवा॑सय। आशा॑श्च प॒शुभिः॑ स॒ह।
रा॒ष्ट्राण्य॑स्मा॒ आधे॑हि। या॒न्यास॑न्त्सवि॒तुः स॒वे। म॒ही वि॑स्प॒ती
स॒दने॑ ऋ॒तस्य॑। अ॒र्वाची॒ एतं॑ धरु॒णे रयी॑णाम्। अ॒न्तर्व॑ली
ज॒न्यं जा॑तवे॒दसम्। अ॒ध्व॒राणां॑ ज॒नय॑थः पु॒रोगा॑म्॥१३॥

आ॒रो॒हतं॑ द॒शत॑स्र॒ शक्न॑री॒र्मम॑। ऋ॒तेना॑ग्न॒ आयु॑षा॒ वर्च॑सा
स॒ह। ज्यो॑ग्जीव॒न्त॒ उत्त॑रामु॒त्तरा॑स्र॒ समा॑म्। द॒र॒श॒म॒हं पू॑र्णमा॑सं
य॒ज्ञं यथा॑ य॒ज्ञै। ऋ॒त्वि॒यव॑ती स्थो अ॒ग्निरे॑तसौ। गर्भं॑ दधा॒थां
ते वा॑म॒हं द॑दे। तथ्स॒त्यं यद्वी॑रं बि॒भृथः॑। वी॒रं ज॑नयिष्य॒थः।
ते म॒त्प्रा॒तः प्र॑ज॒निष्ये॑थे। ते मा॒ प्रजा॑ते॒ प्रज॑नयिष्य॒थः॥१४॥

प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ सुव॒र्गे लो॒के। अ॒नृता॑थ्स॒त्य॒मुपै॑मि।
मा॒नु॒षाद्वै॒व्यमु॑पै॒मि। दै॒वीं वाचं॑ यच्छा॒मि।

शल्लकैरग्निमिन्धानः। उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्
ऋध्वा। अतिं मृत्युं तराम्यहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः।
इह सिञ्च तपसो यज्जनिष्यते॥१५॥

अग्निमंश्चत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो
मयोभूः। अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः।
तं जानन्नग्न आरोह। अथा नो वर्धया रयिम्। अपेतु वीत
वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अदादिदं
यमोऽवसानं पृथिव्याः। अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मै॥१६॥

अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसि। संज्ञानमसि कामधरणम्।
मयि ते कामधरणं भूयात्। संवः सृजामि हृदयानि। स२सृष्टं
मनो अस्तु वः। स२सृष्टः प्राणो अस्तु वः। सं या वः
प्रियास्तनुवः। सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु
सम्प्रियः। सम्प्रियास्तनुवो मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप ओषधीः।
कल्पन्तामग्नयः पृथक्। मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। येऽग्नयः
समनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभि
कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा
वीर्येण। पृथिव्यै महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अजीजनन्नमृतं
मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम्। दश स्वसारो अगुवः

समीचीः। पुमाँसं जातमभि स॑र॒भन्ताम्। प्र॒जाप॑तेस्त्वा
प्रा॒णेनाभि प्राणि॑मि। पू॒ष्णः पोषे॑ण॒ मह्य॑म्। दी॒र्घायु॑त्वाय
श॒तशार॑दाय। श॒त२ श॒रद्ध्य॒ आयु॑षे॒ वर्च॑से॥१९॥

जी॒वात्वै पु॑ण्याय। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि॒
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑हं ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒ककृ॑ज्जातवेदः। प्रा॒णे त्वाऽमृ॑तमाद॑धामि। अ॒न्नाद॑म॒न्नाद्या॑य।
गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै। सु॒गार॑ह॒पत्यो॑ वि॒दह॑न्नरा॑तीः। उ॒षसः॑ श्रेय॑सीः
श्रेय॑सीर्दध॑त्॥२०॥

अ॒ग्रे स॒पत्ना॑२ अप॒ बाध॑मानः। रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑
धेहि। इ॒मा उ॒ मामु॑प॒तिष्ठ॑न्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रि॒ह
सं॒व॑सेय। इ॒हो इडा॑ तिष्ठतु वि॒श्वरू॑पी। मध्ये॒ वसो॑र्दी॒दिहि
जा॒तवे॑दः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे॒ शुष्मा॑यायु॑षे
वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्रतूः। यस्तै॑ दे॒वेषु॑ म॒हिमा॑ सु॒वर्गः॥२१॥

यस्त॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टिर्या॑ तै॒ मनु॑ष्येषु पप्रथे।
तया॑ नो अ॒ग्रे जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॑थि॒व्याः पर्य॑न्त॒रि॒क्षात्।
वाता॑त्प॒शुभ्यो॑ अ॒ध्योष॑धी॒भ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः स॒म्बभू॑थ।
ततो॑ नो अ॒ग्रे जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। प्राची॑मनु॒ प्रदि॑शं॒ प्रेहि॑
वि॒द्वान्। अ॒ग्रेर॑ग्रे पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ वि
भा॑हि॥२२॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॒ष्पदे॑। अ॒न्व॒ग्निरु॒षसा॑म॒ग्रम॑ख्यत्।

अन्वहानि प्रथ॑मो जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रुत्रा च॑
र॒श्मीन्। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी आ॑त॒तान। वि॒क्रम॑स्व म॒हा॑
अ॒सि। वे॒दिष॑न्मानु॒षेभ्यः॑। त्रिषु॒ लो॒केषु॑ जागृ॒हि। यद्वि॑दं
दि॒वो यद॑दः पृथि॒व्याः। सं॒विदा॑ने रोद॑सी सं बभू॒वतुः॥ २३॥

तयोः॑ पृ॒ष्ठे सी॑दतु जा॒तवे॑दाः। श॒म्भूः प्र॒जाभ्य॑स्तनु॒वे
स्यो॒नः। प्रा॒णं त्वाऽमृ॑त॒ आ द॑धामि। अ॒न्नाद॑म॒न्नाद्या॑य।
गो॒प्तारं॒ गुप्त्यै॑। यत्ते॑ शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं
ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे दी॒दिहि॑ तेन॒ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने
ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे॥ २४॥

नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपाय। अ॒मृत॑त्वाय॒ जीव॑से। जा॒तां
ज॒निष्य॑मा॒णां च। अ॒मृते॑ स॒त्ये प्र॑ति॒ष्ठिता॑म्। अथ॑र्व
पि॒तुं मे॑ गोपाय। र॒सम॑न्नमिहायु॒षे। अद॑ब्धा॒योऽशी॑ततनो।
अवि॑षन्नः पि॒तुं कृ॑णु। श॒ङ्स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपाय। द्वि॒पादो॑ ये
चतु॑ष्पदः॥ २५॥

अ॒ष्टाश॑फाश्च॒ य इ॒हाग्ने॑। ये चै॒कश॑फा आशु॒गाः। सप्र॑थ
स॒भां मे॑ गोपाय। ये च॒ स॒भ्याः स॒भास॑दः। ता॒निन्द्रि॑याव॒तः
कुरु॑। सर्व॑मायुरुपा॒सता॑म्। अहे॑ बु॒ध्रिय॑ म॒न्त्रं मे॑ गोपाय।
यमृष॑यस्त्रैवि॒दा वि॒दुः। ऋचः॑ सा॒मानि॑ यजू॒ंषि। सा हि
श्रीर॑मृता॒ स॒ताम्॥ २६॥

चतुः॑ शिखण्डा यु॒वतिः॑ सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒

मध्ये। म॒र्म॒ज्यमा॑ना मह॒ते सौभ॑गाय। मह्यं॑ धु॒क्ष्व॒ यज॑मानाय॒
कामा॑न्। इ॒हैव॑ स॒न्तत्र॑ स॒तो वो॑ अ॒ग्नयः॑। प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभ॒र्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्र॑हासीत्। ज्योति॑षा
वो वैश्वान॒रेणोप॑तिष्ठे। प॒ञ्चधाऽग्नी॑न्व्य॒क्राम॑त्। वि॒राट्स्मृ॑ष्टा
प्र॒जाप॑तेः। ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑हद्रोहिणी। योनि॑र॒ग्नेः प्र॑ति॒ष्ठितिः॥ २७ ॥

विशन्तु नः पुरुषीविधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यो ब्रह्मणा दवस्यत विश्ववार इममृञ्जते पुरोगां प्रजनयिष्यथो

जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वर्चसे दधेऽसुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे चतुष्पदः सुतां प्रजापतेर्द्वे च॥—[१]

नवै॒तान्य॑हा॒नि भव॑न्ति। न॒व॒ वै सु॑व॒र्गा लो॒काः।
यदे॒तान्य॑हा॒न्युप॑यन्ति। न॒वस्वे॒व तथ्सु॑व॒र्गेषु॑ लो॒केषु॑ स॒त्रिणः॑
प्रति॑तिष्ठ॒न्तो य॑न्ति। अ॒ग्निष्टो॒माः परः॑ सा॒मानः॑ का॒र्या इत्या॑हुः।
अ॒ग्निष्टो॒मसं॑मितः सु॒वर्गो॑ लो॒क इति॑। द्वा॒द॒शाग्नि॑ष्टो॒मस्य॑
स्तो॒त्राणि॑। द्वा॒द॒श मा॑साः सं॒वत्सरः॑। तत्त॒न्न सू॑क्ष्मम्। उ॒क्त्या॑
ए॒व सं॑प्त॒दशाः॑ परः॑ सा॒मानः॑ का॒र्याः॥ २८ ॥

प॒शवो॑ वा उ॒क्त्यानि॑। प॒शूना॑मव॒रुद्धौ॑। वि॒श्वजि॒दभि॒जिता॑-
व॒ग्निष्टो॒मौ। उ॒क्त्याः॑ स॒प्तद॒शाः परः॑ सा॒मानः॑। ते स॒ंस्तु॑ता
वि॒राज॑म॒भि सम्प॑द्यन्ते। द्वे च॒र्चाव॑ति॒रिच्ये॑ते। ए॒कया॑
गौर॑ति॒रिक्तः॑। ए॒कयाऽऽयु॑रू॒नः। सु॒वर्गो॑ वै लो॒को ज्योतिः॑।
ऊ॒र्ग्विरा॑ट्॥ २९ ॥

सु॒वर्गमे॒व तेन॑ लो॒कम॒भि ज॑यन्ति। यत्प॒रं रा॑थ॒न्तर॑म्।
तत्प्र॒थमे॑ऽहं॒कार्य॑म्। बृ॒हद्वि॒तीयै॑। वैरू॒पं तृ॒तीयै॑। वैरा॒जं च॑तु॒र्थे।
शा॒क्रं प॑ञ्च॒मे। रै॒वतं॑ ष॒ष्ठे। तदु॑ पृ॒ष्ठेभ्यो॑ न॒यन्ति॑। स॒न्तन॑य

ए॒ते ग्र॒हां गृ॒ह्यन्ते॥३०॥

अ॒ति॒ग्रा॒ह्याः परः॑ साम॒सु। इ॒माने॒वैतैर्लो॒कान्त्सन्त॑न्वन्ति।
मि॒थुना॑ ए॒ते ग्र॒हां गृ॒ह्यन्ते। अ॒ति॒ग्रा॒ह्याः परः॑ साम॒सु। मि॒थुनमे॒व
तैर्य॑ज॒माना॒ अव॑रुन्धते। बृ॒हत्पृ॒ष्ठं भ॑वति। बृ॒हद्वै सु॑व॒र्गो लो॒कः।
बृ॒हतै॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं य॑न्ति। त्र॒य॒स्त्रि॒ंशि॒ नाम॒ सामं॑। मा॒ध्यं
दि॒ने प॑व॒माने॒ भव॑ति॥३१॥

त्र॒य॒स्त्रि॒ंशद्वै॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। ये वा इ॒तः
परा॑श्च॒ संव॑त्सरमु॒पय॑न्ति। न है॒नं ते स्व॑स्ति॒ सम॑श्नुवते।
अथ॒ येऽमु॒तोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। ते है॒नं स्व॑स्ति॒ सम॑श्नुवते।
ए॒तद्वा अ॒मुतोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। यदे॒वम्। यो ह॒ खलु॒ वाव॑
प्र॒जाप॑तिः। स उ॒वेवेन्द्रः॑। तद् दे॒वेभ्यो॑ नय॑न्ति॥३२॥

कार्या विराट्गृह्यन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥ [२]

सन्त॑ति॒र्वा ए॒ते ग्र॒हाः। यत्परः॑ सामानः। वि॒षू॒वा॒न्दि॒वा-
की॒र्त्यम्। यथा॒ शाला॑यै पक्ष॑सी। ए॒व॒ संव॑त्सरस्य
पक्ष॑सी। यदे॒तेन॑ गृ॒ह्ये॒रन्। वि॒षू॒ची संव॑त्सरस्य पक्ष॑सी
व्य॒व॒स्र॒सेया॑ताम्। आ॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑युः। यदे॒ते गृ॒ह्यन्ते॑। यथा॒
शाला॑यै पक्ष॑सी मध्य॒मं व॒श॒म॒भि सं॑मा॒यच्छ॑ति॥३३॥

ए॒व॒ संव॑त्सरस्य पक्ष॑सी दि॒वाकी॒र्त्यम॑भि सं त॑न्वन्ति।
ना॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑न्ति। ए॒क॒वि॒ंश॒मह॑र्भवति। शु॒क्रा॒ग्रा ग्र॒हां गृ॒ह्यन्ते।
प्रत्यु॑त्त॒ब्धे स॑य॒त्वाय॑। सौ॒र्य ए॒तद॑हः प॒शुरा॑ल॒भ्यते॑। सौ॒र्यो-

ऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं
एवैष बलिर्हियते। सप्तैतदहरतिग्राह्या गृह्यन्ते॥३४॥

सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। असावादित्यः शिरः
प्रजानाम्। शीर्षन्नेव प्रजानां प्राणान्दधाति। तस्मात्सप्त
शीर्षन्प्राणाः। इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। स
इमाल्लोकानभ्यजयत्। तस्यासौ लोकोऽनभिजित आसीत्।
तं विश्वकर्मा भूत्वाऽभ्यजयत्। यद्वैश्वकर्मणो गृह्यते॥३५॥

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते।
ये वैश्वकर्मणं गृह्णते। आदित्यः श्वो गृह्यते। इयं वा अदितिः।
अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। अन्योन्यो गृह्यते। विश्वान्येवान्येन
कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति तिष्ठन्ति।
तावाऽपरार्धात्संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्यते। तावुभौ सह
महाव्रते गृह्यते। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। उभयोर्लोकयोः प्रति
तिष्ठन्ति। अर्क्यमुक्थं भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ॥३६॥

समायच्छत्यतिग्राह्या गृह्यन्ते गृह्यते संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्यते पञ्च च॥ [३]

एकविंश एष भवति। एतेन वै देवा एकविंशेन।
आदित्यमित उत्तमं सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष
इत एकविंशः। तस्य दशावस्तादहानि। दशं परस्तात्।
स वा एष विराज्युभयतः प्रतिष्ठितः। विराजि हि वा एष
उभयतः प्रतिष्ठितः। तस्मादन्तरेमौ लोकौ यन्। सर्वेषु सुवर्गेषु

लोकेष्वभितपन्नेति॥३७॥

देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। पराचो-
ऽतिपादादबिभयुः। तं छन्दोभिरदृहं धृत्यै। देवा वा
आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः।
तं पञ्चभीं रश्मिभिरुदवयन्। तस्मादेकविंशेऽहन्पञ्च
दिवाकीर्त्यानि क्रियन्ते। रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये
गायत्रे। ते गायत्रीषूत्तरयोः पवमानयोः॥३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्।
भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं
सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्।
पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पराणि। स्परैर्वै
देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमस्पारयन्। यदस्पारयन्।
तत्स्पराणां स्परत्वम्। स्पारयन्त्यैनं स्पराणि। य एवं
वेद॥३९॥

एति पवमानयोः स्पराणि पञ्च च॥

[४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनाप्तेऽथ।
एकादशिन्याप्यते। वैष्णवं वामनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राग्रमालभन्ते। इन्द्राग्नी
वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ते
एवाऽऽलभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्या

धेनुमालंभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायव्यं
वत्समालंभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अव रुन्धे।
आदित्यामविं वशामालंभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालंभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्।
प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलंभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो
गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष
बलिर्हियते। आग्नेयमा लंभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान्
वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशव आलुभ्यन्ते।
उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभैरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यति-
रिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः
कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशव आलुभ्यन्ते। नाप्रियं
भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालंभन्ते मैत्रावरुणीमालंभन्तेऽवरुद्धौ सम च॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां
रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति।
तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य
महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्।
पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि

प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्वीयते। अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते। अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छुवीरस्थि। परांचा स्तुवन्ति। तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः। तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि तद्गरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः। एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति। एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते। तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति। ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। यस्य तल्पसद्यमनंभिजितुः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य॑ तल्प॒सद्यं॑मभिजि॒तं॑ स्यात्। स दे॒वानां॑
साम्य॑क्षे। तल्प॒सद्यं॑ मा परा॑जेषीति॒ तल्प॑मा॒रुह्यो॑द्गायेत्। न
तल्प॒सद्यं॑ परा॑जयते। प्लेङ्गे श॑सति। महो॑ वै प्लेङ्गः॑। मह॑स
ए॒वान्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑न्ता आसन्। त आ॑दित्ये
व्याय॑च्छन्त। तं दे॒वाः सम॑जयन्॥४९॥

ब्रा॒ह्म॒णश्च॑ शू॒द्रश्च॑ चर्म॒कर्ते॑ व्याय॑च्छेते। दै॒व्यो॒ वै वर्णो॑
ब्रा॒ह्म॒णः। अ॒सुर्यः॑ शू॒द्रः। इ॒मेऽरा॑त्सुरि॒मे सु॑भूतम॑क्र॒न्नित्य॑न्यत॒रो
ब्रू॑यात्। इ॒म उ॑द्वासीका॒रिण॑ इ॒मे दु॑र्भूतम॑क्र॒न्नित्य॑न्यत॒रः।
यदे॒वैषां॑ सुकृ॒तं या रा॑द्धिः। तद॑न्यत॒रोऽभि॑ श्री॒णाति॑।
यदे॒वैषां॑ दुष्कृ॒तं याऽरा॑द्धिः। तद॑न्यत॒रोऽप॑ हन्ति। ब्रा॒ह्म॒णः
सं ज॑यति। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॒त्यं भ्रातृ॑व्यस्य॒ संवि॑न्दन्ते॥५०॥

भवति॑ भवति॑ क्रियते॑ पुरुषो॑ जयत्यजयञ्जयत्येकं॑ च॥ [६]

उद्धन्यमानं॑ नवे॒तानि॑ सन्ततिरेकवि॑ंश ए॒षोऽप्र॑तिष्ठां प्र॒जाप॑तिर्वृत्तः पट॥६॥

उद्धन्यमानं॑ शोचिष्केशोऽग्ने॑ स॒पत्नान॑तिग्राह्यां॒ वैश्वदे॒वमाल॑भन्ते पञ्चा॒शत्॥५०॥

उद्धन्यमानं॑ संवि॑न्दन्ते॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

दे॒वा॒सु॒राः सं॒य॒न्ता आ॒सन्। ते दे॒वा वि॒ज॒य॒मु॒प॒य॒न्तः।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः स॒न्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॒जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तै॑ऽग्नि॒मन्व॑-
विन्द॑न्तुषू॒त्सन्न॑म्। तस्य॑ वि॒भ॒क्तीभि॑स्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॑विन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा॑ अभवन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हत्व॑म्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्र॒हा॑ गृह्यन्ते॑। तस्य॑ त्वै॒व गृही॑ताः। नाना॑ऽऽग्ने॒यं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्ने॒यं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृद्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्ने॒यं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॑स्त॒नून॑पा॒तमि॑डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्ने॒यावा॒ज्यभा॑गौ स्याताम्। अना॑ज्यभा॒गौ
भव॑त॒ इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्ने॒याव॒न्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑
प॒र्वमा॒नायो॒त्तरः॑ स्यात्। यत्प॒र्वमा॒नाय॑। तेना॑ऽऽज्य॒भागः॑।
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्ने॒यस्याऽऽज्य॑भागस्य पुरोऽनु॒वाक्या॑
भव॑ति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्य॒क्ताः

पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाऽऽग्नेयं सर्वं भवति। एकधा तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु। सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ। तेनोपांशु प्रचरति। एष्यं इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत् इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाऽऽग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत् इति॥७॥

अरुन्धतेव तद्वदिति सम्भृतसम्भार इत्याहुर्निच्छति पत्नीसंयाजा नव च॥ [१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वं वाजपेयमपश्यन्। ते।

अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तेऽब्रुवन्।
आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत।
स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन
याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत्।
अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्।
अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा
एष ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय
इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजं ह्येतेन देवा ऐप्सन्।
सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्येवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै
वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते।
ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य
ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।
ऐनं वाचा गच्छति। अपिंवतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो
यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्।
एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता

वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भागाय। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चान्न॑स्य च
श॒मल॑मपा॒घ्नन्। यद्व॑ह्म॒णः श॒मल॑मासीत्। सा गा॒था
ना॒राश॑ꣳस्य॒भवत्। यदन्न॑स्य। सा सुरा॑ꣳ॥१३॥

तस्मा॑द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च न प्र॑तिगृह्य॒म्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
श॒मलं॑ प्र॑तिगृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वाचोऽव॑रुद्धाः।
यो वा॑जपेयया॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॑थन्त॒रे।
याऽन्तरि॑क्षे॒ या वा॒यौ या वा॑मदे॒व्ये। या दि॒वि
याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या वन॑स्पतिषु।
तस्मा॑द्वाजपेयया॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑ ह्य॒स्य वाचो॑-
ऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन एकं च॥ [२]

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑तिग्राह्यैरति॒-
गृ॒ह्यावा॑रुन्धत। तद॑तिग्राह्या॒णाम॑तिग्राह्यत्वम्। यद॑तिग्राह्या॒
गृ॒ह्यन्ते॑। यदे॒वान्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑ रुन्धे। तदे॒व तैर॑तिगृह्याव॑
रुन्धे। पश्च॑ गृह्यन्ते। पाङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तमा॒प्त्वाऽव॑
रुन्धे॥१५॥

सर्व॑ ऐ॒न्द्रा भ॑वन्ति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति।
स॒प्तद॑श प्राजाप॒त्या ग्र॑हा गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑तेराप्त्यै॑। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑
दधाति। सोम॒ग्रहा॑ꣳश्च सुरा॒ग्रहा॑ꣳश्च गृह्णाति। ए॒तद्वै दे॒वाना॑ꣳ

परममन्नम्। यथ्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यथ्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-
मन्नाद्यमव रुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यथ्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्। यथ्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शर्मलेन शर्मलं यजमानादपहन्ति।
सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः।
स्त्री सुरा। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति
प्रजननाय। आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जाया३
सुराग्रहैः। तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रिय३ सम्भवति।
वाजपेयाभिजित३ ह्यस्य॥१८॥

पूर्वे सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्ष३
सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्ष३ सुराग्रहान्। पापवस्यसस्य
विधृत्यै। एष वै यजमानः। यथ्सोमः। अन्न३ सुरा।
सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च व्यतिषजति। अन्नाद्येनैवेनं
व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्।
अन्नाद्येनैवेन३ स३सृजति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्।
यथ्सुरा। पाप्मेव खलु वै शर्मलम्। पाप्मना वा
एनमेतच्छर्मलेन व्यतिषजति। यथ्सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च

व्यतिषजति। विपृचः स्थ वि मां पाप्मनां पृङ्केत्याह।
पाप्मनैवैनं शमलेन व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राडुद्ववति
सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्खसुराग्रहैः।
इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृज्यः सुराग्रहान् हरन्ति। अनृतेनैव
विशं ससृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं ददाति। मध्व्यो-
ऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति। एकधैव यजमान-
आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्वाऽवं रुन्धे सोमः शमलं यध्मुरा हंस्येन व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥—————[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरोध्यन्त-
इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
तेनावं रुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
तान्पशुभिरेवावं रुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।
वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ

आरोहत्यतिरात्रेण। नाकः रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज
 एवाऽऽत्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥ २४॥

प्रजापतेराप्त्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव
 हि प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
 यज्ञमजिघासन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
 तथैवैनांनशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्संज्ञपयेत्। मरुत
 एव शमयित्वा॥ २५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वृषा जुहोति।
 एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 नैवारिणं सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुण्ड्राशा ह्येते।
 अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया प्रचरति।
 वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो प्रजापतावेव
 यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिर्हि वाक्। अपन्नदती भवति।
 तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥ २६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥ [४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
 यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं

कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तथ्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवाव रुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभि-
षिच्यते। अपस्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्यल्पूलयति।
अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते।
यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवाव रुन्धे। बहु वा
अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवै-
नान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता
अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान् युनक्ति। स्वस्योज्जित्यै।
यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपान्नपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः संरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्कौ
न्यङ्कावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः।
ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनात्यै। अशमरथं

भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति प्लपुलयति व्यावृत्त्या अनार्यै द्वे च॥ [५]

देवस्याह९ सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं
जेषमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति।
देवस्याह९ सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वर्षिष्ठं
नाक९ रुहेयमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्षिष्ठं
नाक९ रोहति। चात्वाले रथचक्रं निर्मित९ रोहति। अतो वा
अङ्गिरस उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः
सुवर्गं लोकमेति। आवेष्टयति। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव
दिशोऽभिजयति॥३१॥

वाजिना९ सामं गायते। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे।
वाचो वर्ष्म देवेभ्योऽप्राक्रामत्। तद्वनस्पतीन्प्राविशत्। सैषा
वाग्वनस्पतिषु वदति। या दुन्दुभौ। तस्माद्दुन्दुभिः सर्वा वाचो-
ऽतिवदति। दुन्दुभीन्धसमाघ्नन्ति। परमा वा एषा वाक्॥३२॥

या दुन्दुभौ। परमयैव वाचाऽवरां वाचमव रुन्धे।
अथो वाच एव वर्ष्म यजमानोऽव रुन्धे। इन्द्राय वाचं
वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो वाजमजयिदित्याह। एष वा
एतर्हीन्द्रः। यो यजते। यजमान एव वाजमुञ्जयति।
सप्तदश प्रव्याधानाजिं धावन्ति। सप्तदश९ स्तोत्रं भवति।
सप्तदशसप्तदश दीयन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि
वाज्यंसीत्याह। अग्निर्वा अर्वा। वायुः सप्तिः। आदित्यो वाजी।
एताभिरेवास्मै देवताभिर्देवरथं युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति।
प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥ ३४॥

वाजिनो वाजं धावत काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै
लोकः काष्ठा। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं
यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्नो धावन्ति। प्राडिव हि
सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि।
छन्दोभिरेवैनान्थसुवर्गं लोकं गमयति॥ ३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चयन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं
च आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं
जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादित्याह।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।
य आजिं धावन्ति॥ ३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृज्यः प्रयच्छति। यमेव ते
वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयाव रुन्धे। एकधा
ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
देवा वा ओषधीष्वाजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्।
स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्।
नैवारश्चरुर्भवति॥ ३७॥

ए॒तद्वै दे॒वानां॑ पर॒मम॑न्नम्। यन्नी॒वाराः॑। पर॒मेणै॒वास्मा॑
अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र॒मन्नाद्य॑मव॒ रुन्धे। स॒प्तद॑शशरावो भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरा॒प्त्यै॑। क्षी॒रे भ॑वति।
रुच॑मे॒वास्मि॑न्दधाति। सर्पि॑ष्वान्भवति मे॒ध्यत्वाय॑।
बा॒रुह॒स्पत्यो॑ वा ए॒ष दे॒वत॑या॥३८॥

यो वा॑ज॒पेये॑न॒ यज॑ते। बा॒रुह॒स्पत्य॑ ए॒ष च॒रुः।
अ॒श्वान्त्सरि॑ष्यतः स॒सृष॑श्चाव॒ घ्राप॑यति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमु॑ञ्जयन्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे। अजी॑जिपत वनस्पतय॒ इन्द्रं॑
वाजं॑ विमु॒च्यध्व॑मिति दुन्दु॒भीन् विमु॑ञ्चति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमि॑न्द्रियं दुन्दु॒भयं॑ उ॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य अजि धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ च॥ — [६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं॒ परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यति। द॒र्भम॑यं॒ परि॑धापयति। प॒वित्रं॑
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रु॒रुत्स॑ते। यो
वा॑ज॒पेये॑न॒ यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद॑र्भम॑यं
परि॑धापयति॥४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धे। जाय॒ एहि॑ सुवो॒ रोहा॑वेत्याह। पत्न्या
ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छित्यै। स॒प्तद॑शारत्निर्यूपो भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरा॒प्त्यै॑। तू॒पर॑श्चतु॒रश्रि॑र्भवति।
गौ॒धूमं॑ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते व्री॑हयो॒ न यवाः॑। यद्गौ॒धूमाः॑॥४१॥

ए॒वमि॑व हि प्र॒जाप॑तिः समृ॒द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास॑मै
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्यृ॑षः। स॒र्वदे॒वत्यं॑ वासः। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।
अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तथ्से॑तुं यज॑मानः कुरुते। सु॒वर्ग॑स्य
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वा॒दश॑ वाजप्रस॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रमे॒व प्री॑णाति। अथो॑
सं॒वत्स॑रमे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
द॒शभिः॑ कल्पै॑ रोहति। न॒व वै पु॑रु॒षे प्रा॑णाः। नाभि॑र्दश॒मी।
प्रा॒णाने॒व यथा॑स्था॒नं क॑ल्पयि॒त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वे
पु॒रुष॑स्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॑वर्गं
लो॒कमे॑ति। सु॒वर्दे॒वाः अ॑ग॒न्मेत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒व लो॒कमे॑ति।
अ॒मृता॑ अ॒भूमे॒त्याह॑। अ॒मृत॑मि॒व हि सु॑वर्गो लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः
प्र॒जा अ॒भूमे॒त्याह॑। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व
तेन॑ लो॒कात्रै॑ति॥४४॥

सम॑हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॑स्ते।
आ॒स॒पुटे॑र्घ्नन्ति। अन्नं॑ वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनं॑ सम॑र्धयन्ति।
ऊ॒षैर्घ्न॑न्ति। ए॒ते हि सा॒क्षाद॑न्नम्। यदू॒षाः। सा॒क्षादे॒वैनं॑ म॒न्नाद्ये॑न
सम॑र्धयन्ति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑ घ्नन्ति॥४५॥

पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॑न॒मन्न॑म॒द्यते॑। शी॒रुष॑तो घ्नन्ति।

शी॒रु॒षतो ह्यन्न॑म॒द्यते॑। दि॒ग्भ्यो घ॑न्ति। दि॒ग्भ्य ए॒वास्मा॑
अ॒न्नाद्य॑मव॑रुन्धते। ई॒श्वरो वा ए॒ष परा॑ङ्मु॒दधः॑। यो यूप॑ः
रोह॑ति। हि॒र॒ण्यम॒ध्यव॑रोहति। अ॒मृतं॑ वै हि॒र॒ण्यम्। अ॒मृतः॑
सुव॑र्गो लो॒कः॥४६॥

अ॒मृत ए॒व सु॑व॒र्गे लो॒के प्र॑ति तिष्ठति। श॒तमा॑नं भवति।
श॒तायुः पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॑वेन्द्रि॒ये प्र॑ति तिष्ठति।
पु॒ष्ट्यै वा ए॒तद्रूप॑म्। यद॒जा। त्रिः सं॑वत्स॒रस्या॒न्यान्प॒शून्परि॑
प्रजा॑यते। ब॒स्ताजि॑नम॒ध्यव॑ रोहति। पु॒ष्ट्यामे॒व प्र॒जन॑ने प्र॒ति
तिष्ठ॑ति॥४७॥

परिधापयति गोधूमा जुहोति स्व नेति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नव च॥ [७]

स॒प्ता॒न्न॒होमाञ्जु॑होति। स॒प्त वा अ॒न्ना॒नि। याव॑न्त्ये॒वान्ना॑नि।
ता॒न्ये॒वाव॑ रुन्धे। स॒प्त ग्रा॒म्या ओष॑धयः। स॒प्तार॒ण्याः।
उ॒भयो॑षामव॑रुद्धौ। अ॒न्न॒स्यान्न॑स्य जुहोति। अ॒न्न॒स्यान्न॑स्या॒
व॑रुद्धौ। यद्वा॒जपे॑यया॒ज्यन॑वरुद्धस्याश्नी॒यात्॥४८॥

अ॒वरु॑द्धेन॒ व्यु॑द्धेत। स॒र्वस्य॑ स॒मव॑दाय॒ जुहो॑ति।
अ॒न॒वरु॑द्धस्याव॑रुद्धौ। औ॒दु॒म्बरे॑ण सु॒वेण॑ जुहोति।
ऊ॒र्वा अ॒न्नमु॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्ज ए॒वान्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ।
दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सव॑ इत्या॒ह। स॒वितृ॑प्र॒सूत ए॒वैनं॑
ब्र॒ह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रभिषि॑ञ्चति। अ॒न्न॒स्यान्न॑स्या॒भिषि॑ञ्चति।
अ॒न्न॒स्यान्न॑स्याव॑रुद्धौ॥४९॥

पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑म॒भिषि॑ञ्चति। पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॑नम॒न्नम॑द्यते॑।

शी॒र॒ष॒तोऽभि॑षि॒ञ्च॒ति। शी॒र॒ष॒तो ह्यन्न॑म॒द्यते॑। आ मु॒खाद॑न्व॒व॒-
स्त्राव॑यति। मु॒ख॒त ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्य॑ दधाति। अ॒ग्नेस्त्वा॑
साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑श्चामी॒त्याह॑। ए॒ष वा अ॒ग्नेः स॒वः।
तेनै॒वैन॑म॒भिषि॑ञ्चति। इन्द्र॑स्य त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑श्चामी॒-
त्याह॑॥५०॥

इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्ने॒तेन॑ दधाति। बृह॒स्पते॑स्त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भि॒-
षि॑श्चामी॒त्याह॑। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑म॒भि॒-
षि॑ञ्चति। सोम॒ग्रहा॑श्चा॒वदानी॒यानि॑ च॒त्विग्भ्य॑ उप॑हरन्ति।
अ॒मुमे॒व तैर्लो॑कम॒न्न॒वन्तं॑ करोति। सुरा॒ग्रहा॑श्चा॒नवदानी॒यानि॑
च वाज॑सृ॒द्यः। इ॒ममे॒व तैर्लो॑कम॒न्न॒वन्तं॑ करोति। अथो॑
उ॒भया॑ष्वे॒वाभि॑षि॒च्यते॑। वि॒माथं॑ कु॒र्वते॑ वाज॑सृ॒तः॥५१॥

इन्द्रि॒यस्याव॑रु॒द्धौ। अनि॑रुक्ताभिः प्रा॒तः स॒वने॑ स्तु॒वते।
अनि॑रुक्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। वाज॑वतीभि॒र्माध्यं॑
दिने। अन्नं॒ वै वाजः॑। अन्न॑मे॒वाव॑ रु॒न्धे। शि॒पिवि॑ष्ट॒-
व॑तीभिस्तृतीयस॒वने॑। य॒ज्ञो वै वि॑ष्णुः। प॒शवः॑ शि॒पिः। य॒ज्ञ
ए॒व प॒शुषु॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति। बृह॑दन्त्यं भवति। अन्त॑मे॒वैन॑
श्रि॒यै ग॑मयति॥५२॥

अ॒श्रीयाद॑न्नस्यान्नस्याव॑रु॒द्धा इन्द्र॑स्य त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑श्चामी॒त्याह॑ वाज॑सृ॒तः शि॒पि॒न्धीणि॑ च॥—————[८]

नृ॒षदं॑ त्वेत्याह। प्र॒जा वै नृन्। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूयते।
द्रु॒षद॑मित्याह। वन॒स्पत॑यो॒ वै द्रु॒। वन॒स्पती॑नामे॒वैतेन॑ सूयते।
भु॒वन॒सद॑मित्याह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति। भु॒वन॑मग॒न्निति॑ वै

तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमैवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते। तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय

यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमव रुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहैष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते द्वेद्वे जाये अभ्याक्षता। य एवं वेद। अभि द्वितीयां जायामभ्यश्नुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह। य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्थसम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति। अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवाः पितृन्प्रीणाति। तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)

मिति। यत्प्रांश्जीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुंकः स्यात्।
यन्न प्रांश्जीयात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवृध्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं
नेवाप्राशितम्। वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं
वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव
निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां
ह्येतरहि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवै। नमो वः
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा
पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।
न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं

तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययुर्चा पुनरैति।
प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥६५॥

इत्यश्नुते पद्यन्ते पद्यन्ते पद्मा ऋतवा वततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः करोति पञ्च
च॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमंयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं देवस्याहं तार्ष्यं
सुताग्रहोमावृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दर्श॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावुरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्पुरस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपाशुः। सोमेन देवाऽस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाशु जुहोति। सोमेनैव तद्देवाऽस्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्र आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्र आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः

स्था॒लीर्वा॑य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्निम॑दुहन्॥४॥

तस्या॑ ए॒ते स्तना॑ आसन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः। तामा॑दि॒त्या
आ॑दि॒त्यस्था॒ल्या च॑तु॒ष्पदः॑ प॒शून् दु॑हन्। यदा॑दि॒त्यस्था॒ली
भ॑वति। च॒तु॒ष्पद॑ ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे।
तामिन्द्र॑ उक्थ्यस्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्यस्था॒ली भ॑वति।
इन्द्रि॒यमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा
आ॑ग्रयणस्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्। यदा॑ग्रयणस्था॒ली भ॑वति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नु॒ष्या
ध्रु॒वस्था॒ल्याऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑वस्था॒ली भ॑वति। आ॒युरे॒व तया॑
यज॑मान इ॒मां दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॒ह्णाति॑। वा॒यव्ये॑न जुहोति।
तस्मा॑दन्येन॒ पात्रे॑ण प॒शून् दु॑हन्ति। अ॒न्येन॒ प्रति॑गृह्णन्ति। अथो॑
व्या॒वृ॒तमे॒व तद्यज॑मानो गच्छति॥६॥

ग्रह॑त्वं ग्रह॑ जुहोत्य॑कुर्वतादुहन्नाग्रयणस्था॒ली भ॑वति न॒व च॑॥—————[१]

यु॒वꣳ सु॒राम॑म॒श्विना॑। नमु॑चा॒वासुरे॑ स॒र्चा। वि॒पि॒पा॒ना
शु॑भस्पती। इन्द्रं॒ कर्म॑ स्वावतम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्विनो॒भा।
इन्द्रा॑व॒तं कर्म॑णा दꣳसना॑भिः। यथ्सु॒रामं॑ व्य॒पिबः॑ श॒र्चाभिः॑।
सर॑स्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहा॑व्यग्रे ह॒विरा॒स्येते॑।
सु॒चीव॑ घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनिꣳ र॒यिम॑स्मे सु॒वीरम्॑। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑
बृ॒हन्त॑म्। यस्मि॒न्नश्वा॑स ऋष॒भासं॑ उ॒क्षणः॑। व॒शा मे॒षा

अवसृष्टास आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा
मतिं जनय चारुमग्नये। नाना हि वा देवहितं सदो मितम्।
मा सःसृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोमं
एषः। मा मा हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबुच्छर्चाभिः।
अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि।
द्वे सुती अश्रुणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्।
ताभ्यामिदं विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्।
यस्ते देव वरुण गायत्रछन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुछन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे।
यस्ते देव वरुण जगतीछन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे।
सोमो वा एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा
सोमेन यजते। देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो
वै देवानां सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः
सुवन्ते राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥

[२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्।
इन्द्राय कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्यग्निहोत्री
निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै
देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्यज्ञपतावधादित्याह।
 आयुरेवास्मिन्दधाति। इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय
 वरुणाय चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्ति वा एषैतस्य
 पाप्मानं प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा
 निषीदति। तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्।
 अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा
 एतस्य पयः प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं॑ स्कन्दति।
 यदद्य दुग्धं पृथिवीमसक्तं। यदोषधीरप्यसरद्यदापः। पयो
 गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह।
 पय एवाऽऽत्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्भिरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं॑ स॑ सृजति।
 उभे वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्।
 यद्दुह्यमानं॑ स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य
 स॑ सृजेत्। तदेव यादृक्कीदृक्कं होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा
 पुनर्होतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्यद्वृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं
 विच्छिन्द्यात्। यत्र स्कन्देत्। तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्।
 यत्रैव स्कन्दति। तत एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादृक्कीदृक्कं
 होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं

यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञश्छि॑द्यते। यस्या॑ग्नि॒होत्रे॑ऽधि॒श्रिते॑ श्वा-
ऽन्त॒रा धा॑वति। रु॒द्रः खलु॑ वा ए॒षः। यद॒ग्निः। यद्वा॑मन्वत्या
व॒र्तये॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शूनपि॑ दध्यात्। अ॒प॒शुर्यज॑मानः स्यात्।
यद॒पोऽन्व॑तिषि॒श्वेत्। अ॒ना॒द्यम॒ग्नेरापः॑। अ॒ना॒द्यमा॑भ्यामपि
दध्यात्। गा॒र्हप॑त्याद्भस्मा॒दाय॑। इ॒दं विष्णु॑र्विचक्रम॒ इति॑
वैष्ण॒व्यर्चा॑ऽऽह॒वनीया॑दध्व॒सय॑न्नु॒द्वेत्। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।
य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भस्म॑ना प॒दमपि॑ वपति
शान्त्यै॑॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥ [३]

नि वा ए॒तस्या॑ऽऽह॒वनीयो॑ गा॒र्हप॑त्यं कामयते।
निगा॒र्हप॑त्य आह॒वनीयम्। यस्या॑ग्निमनु॒द्धृत॑ः सूर्योऽभि
नि॒म्रोच॑ति। द॒र्भेण॑ हि॒रण्यं प्र॑बद्धं पु॒रस्ता॑द्धरेत्। अथा॒ग्निम्।
अथा॑ग्नि॒होत्रम्। यद्धि॑रण्यं पु॒रस्ता॑द्धरति। ज्योति॑र्वै
हि॒रण्यम्। ज्योति॑रे॒वैनं॑ पश्यन्नुद्धरति। यद॒ग्निं पूर्वं॑
हर॒त्यथा॑ग्नि॒होत्रम्॥१७॥

भा॒ग॒धेये॑नै॒वैनं॑ प्रणयति। ब्रा॒ह्म॒ण आ॑र्षेय उद्धरेत्।
ब्रा॒ह्म॒णो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिरुद्धरति।
अ॒ग्नि॒होत्र॑मु॒पसा॑द्यातमि॒तोरा॑सीत। व्र॒तमे॒व हु॑तमनु
म्रियते। अन्तं॑ वा ए॒ष आ॒त्मनो॑ गच्छति। यस्ता॑म्यति।
अन्त॑मेष य॒ज्ञस्य॑ गच्छति। यस्या॑ग्निमनु॒द्धृत॑ः सूर्योऽभि

निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै
व्युच्छन्ती व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः
केतुना जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम्
स्वाहेति प्रत्यङ्गिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै
विवासयति। अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव
हृतमनु म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं

सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥ २२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्येत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
मन्येत्॥ २३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्यति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
रय्यै रमस्व॥ २४॥

सहसे द्युम्रायं। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशून्वास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋग्वसामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋग्वसामाभ्यामेवैनं
समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।
बृहद्विराट्॥ २५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।

आह्वनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं
हि तै। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरेतम्।
सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्य यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञं
सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनङ्घ्रिन्दक्षिणा। वही ह्येष
समृद्धौ॥२७॥

हृत्यथाग्निहोत्रं निमोचति हेदेवतां गच्छत्युद्वायेन्मन्येद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि निमोचति

दर्भेण यद्धिरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वर्णो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं

यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वे मन्थेदुद्धरेत्॥॥ [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं सवनं
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्धयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनूत्रयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञं

स॒माद॑धाति। यस्य॒ मा॒ध्यं दिने॒ स॒वने॒ सोमो॑ऽति॒रिच्य॑ते।
आ॒दि॒त्यं तृ॒तीय॑स॒व॒नं का॒मय॑मानोऽभ्यति॒रिच्य॑ते। गौ॒रि॒वी॒तः
सा॒मं भ॑वति। अति॒रिक्तं॒ वै गौ॒रि॒वी॒तम्। अति॒रिक्तं॒
य॒थ्स॒व॒न॒स्याति॒रिच्य॑ते॥२९॥

अति॒रिक्त॑स्य॒ शान्त्यै॑। ब॒ण्म॒हाः अ॑सि सूर्येति॑ कुर्वन्ति।
यस्यै॒वाऽऽदि॒त्यस्य॒ स॒व॒नस्य॒ कामे॑नाति॒रिच्य॑ते। तेनै॒वैनं॒
का॒मेन॒ सम॑र्धयन्ति। गौ॒रि॒वी॒तः सा॒मं भ॑वति। तेनै॒व
मा॒ध्यं दि॒ना॒थ्स॒व॒नान्न॑यन्ति। स॒प्त॒द॒शः स्तोमः॑। तेनै॒व
तृ॒तीय॑स॒व॒नान्न॑यन्ति। होतु॑श्चम॒सम॑नून्नयन्ते। होताऽनु॑
शः॒सति॥३०॥

म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञः स॒माद॑धाति। यस्य॒ तृ॒तीय॑स॒व॒ने
सोमो॑ऽति॒रिच्य॑ते। उ॒क्थ्यं कुर्वी॑त। यस्यो॒क्थ्येऽति॒रिच्य॑ते।
अ॒ति॒रा॒त्रं कुर्वी॑त। यस्याति॒रा॒त्रेऽति॒रिच्य॑ते। तत्त्वे दु॑ष्प्रज्ञानम्।
यज॑मानं वा ए॒तत्प॒शव॑ आ॒साह्य॑यन्ति। बृ॒ह॒थ्सामं॑ भवति।
बृ॒ह॒द्वा इ॒माँल्लो॒का॒न्दा॑धार। बा॒र्ह॒ताः प॒शवः॑। बृ॒ह॒तै॒वास्मै॑
प॒शून्दा॑धार। शि॒पि॒वि॒ष्ट॒व॒तीषु॑ कुर्वन्ति। शि॒पि॒वि॒ष्टो वै दे॒वानां॑
पु॒ष्टम्। पु॒ष्ट्यै॒वैनं॑ सम॑र्धयन्ति। होतु॑श्चम॒सम॑नून्नयन्ते।
होताऽनु॑शः॒सति॥ म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञः स॒माद॑धाति॥३१॥

यन्ति स॒व॒न॒स्याति॒रिच्य॑ते शः॒सति॑ दाधाराष्टौ च॥ [५]

ए॒कै॒को वै ज॒न॒ता॒यामि॒न्द्रः॑। ए॒कं वा ए॒ता॒वि॒न्द्रम॒भि
स॑सु॒नुतः॑। यौ द्वौ स॑सु॒नुतः॑। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष

वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
वा एते सः सुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता
इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयान्भवति। एतिवन्त्याज्यानि
भवन्त्यभिजित्यै॥ ३२॥

मरुत्वन्तीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।
वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥ ३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्त्यै। अभिजिद्धवति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्धवति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृद्ध इति।
यद्यग्निष्टोमः सोमः परस्तात्स्यात्॥ ३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृद्धे। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
सः सुन्वतोर्भिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह।
छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य
छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥ ३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽर्घुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा मा

हासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जहितः। आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं यदववर्जयुः। क्रूरकृतमिवेषां लोकः स्यात्। आहर दहेति ब्रूयात्॥ ३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञियां ऋग्भिः स्तुयुः। इयं वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः। यथस्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती मांजालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्। उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥ ३७॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं धुवते। अग्न आयूँषि पवस् इति प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्। आयुरेवाऽऽत्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥ ३८॥

अभिजित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुः स्त्रीणि च॥ [६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते

नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्धायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्धायैत्। यत्तं मन्थैत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्धायैत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
यदाग्नीध्र उद्धायैत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्धायैत्।
अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्गारोर्द्वायैत्। तस्यारणी कुर्यात्।
ऋमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः।
प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्रेर्योनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्यैत्। सुवर्णं हिरण्यं
द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्। जुहुयादन्यत्।
सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य वा अभिषूयमाणस्य
प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः।
क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरैयुः।
आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं सोममाहरत्।
तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः परा-
 ऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि।
 पशवः सोमो राजा। यदादाराः५श्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।
 सोममेव राजानमभिषुणोति। शृतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।
 दध्ना मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तर-
 सांमा। य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां
 गां दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनैव
 तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो वा एष
 देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः सूत्रायागुरते।
 एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्। सर्ववेदसेनं यजेत।
 सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव देवताभ्यः सर्वेभ्यः
 पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्गायति मन्येन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपंतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥ [७]

पवंमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स
 पुनातु मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु
 विश्व आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा।
 शुक्लेण देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतूँ रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे।
 उभाभ्यां देव सवितः। पवित्रेण सवेन च। इदं ब्रह्म पुनीमहे।

वैश्वदे॒वी पु॑न॒ती दे॒व्यागा॑त्। यस्यै॑ ब॒ह्वीस्त॒नुवो॑ वी॒तपृ॑ष्ठाः। तया॒
मद॑न्तः सध॒माद्येषु॑। व॒यः॑ स्या॒म प॑त॒यो रयी॑णाम्॥४७॥

वैश्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्मा पुनातु। वातः॑ प्रा॒णेनै॑षि॒रो म॑यो॒भूः।
द्यावा॑पृथि॒वी प॑य॒सा प॑यो॒भिः। ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञिये॑ मा पुनीताम्।
बृ॒हद्भिः॑ स॒वित॒स्तृभिः॑। व॒र्षि॑ष्ठैर्दे॒व म॑न्म॒भिः। अ॒ग्ने द॑क्षैः पुनाहि
मा। येन॑ दे॒वा अपु॑नत। येनाऽऽपो॑ दि॒व्यं क॑शः। तेन॑ दि॒व्येन॒
ब्र॒ह्म॑णा॥४८॥

इ॒दं ब्र॒ह्म पु॑नीमहे। यः पा॑वमा॒नीर॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः
स॒म्भृ॑त॒ः र॑सम्। स॒र्वः॑ स पू॒तम॑श्नाति। स्व॒दि॒तं
मा॑त॒रि॒श्व॒ना। पा॑वमा॒नीर्यो॑ अ॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः स॒म्भृ॑त॒ः
र॑सम्। तस्मै॑ स॒रस्व॑ती दु॒हे। क्षी॒रः॑ स॒र्पिर्म॑धू॒दक॑म्।
पा॑वमा॒नीः स्व॒स्त्यय॑नीः॥४९॥

सु॒दु॒घा हि॑ प॒यस्व॑तीः। ऋषि॑भिः स॒म्भृ॑तो॒ रसः॑।
ब्रा॒ह्म॒णेष्व॑मृ॒तः॑ हि॒तम्। पा॑वमा॒नीर्दि॑शन्तु नः। इ॒मं लो॒कम॑थो
अ॒मुम्। का॒मा॒न्ध्रस॑म॒र्धय॑न्तु नः। दे॒वीर्दे॒वैः स॒माभृ॑ताः।
पा॑वमा॒नीः स्व॒स्त्यय॑नीः। सु॒दु॒घा हि॑ घृ॒तश्चु॑तः। ऋषि॑भिः
स॒म्भृ॑तो॒ रसः॑॥५०॥

ब्रा॒ह्म॒णेष्व॑मृ॒तः॑ हि॒तम्। येन॑ दे॒वाः प॒वित्रे॑ण। आ॒त्मानं॑
पु॒नते॑ सदा॑। तेन॑ स॒हस्र॑धा॒रेण॑। पा॑वमा॒न्यः पु॑नन्तु मा।
प्रा॒जाप॑त्यं प॒वित्र॑म्। श॒तो॒द्याम॑ः॒ हिर॑ण्म॒यम्। तेन॑ ब्र॒ह्म॒विदो॑
व॒यम्। पू॒तं ब्र॒ह्म पु॑नीमहे। इन्द्रः॑ सु॒नी॒ती स॒ह मा॑ पुनातु।

सोमः स्वस्त्या वरुणः समीच्याः। यमो राजा प्रमृणाभिः
पुनातु मा। जातवैदा मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुधा हि घृतश्चतु ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥———[८]

प्रजा वै सत्रमासतु तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा
अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तम-
जुहवुः। तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मादर्धमासे देवा
इज्यन्ते। पितरौऽपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्।
तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत।
तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या अपश्यश्चमसं
घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपह्रियते। प्रातश्च सायं च।
पशवोऽपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्त-
मजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः
प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत।
ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म इति।
त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तैरेवैषां
तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव

रुन्धे। यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनाव रुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या
ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे।
यच्चातुर्मास्यैर्यजन्ते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव
रुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो
वा एषा विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिँल्लोके
प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिँल्लोके। एष
ह त्वावैतत्सर्वं भवति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजन्ते॥५६॥

मनुष्या अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥[९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा
इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजन्ते।
अग्निमेव तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः।
संवत्सरीणां स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत। यद्वरुण-
प्रघासैर्यजन्ते। आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमा
शास्त इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजन्ते। चन्द्रमसमेव
तदिदावत्सरमाप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः। इदा-
वत्सरीणां स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत। यत्पितृयज्ञेन
यजन्ते। देवानेव तदन्ववस्यति। अथवा अस्य वायुश्चानु-

वथ्स्रश्चाप्रीतावुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण यजते॥५८॥

वायुमेव तदनुवथ्स्रमाप्रोति। तस्माच्छुनासीरीयेण यजमानः। अनुवथ्सरीणां स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत। संवथ्स्रं वा एष ईप्सतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजत इति। एष ह त्वै संवथ्स्रमाप्रोति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। विश्वे देवाः समयजन्त। तैऽग्निमेवायजन्त। त एतं लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नाग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नाग्निः। अग्नेरेव सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन यजते। अथ संवथ्स्रस्य गृहपतिमाप्रोति। यदा संवथ्स्रस्य गृहपतिमाप्रोति। अथ सहस्रयाजिनमाप्रोति। यदा सहस्रयाजिनमाप्रोति॥६०॥

अथ गृहमेधिनमाप्रोति। यदा गृहमेधिनमाप्रोति। अथाग्निर्भवति। यदाग्निर्भवति। अथ गौर्भवति। एषा वै वैश्वदेवस्य मात्रा। एतद्वा एतेषामवमम्। अतोतो वा उत्तराणि श्रेयांसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्त। तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथाऽऽदित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैर्यजत। स एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव

सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-
रयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो
राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
यत्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै
चन्द्रमाः। एष ह त्वे साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं
विद्वान्त्साकमेधैरयजते। यत्सोमंश्च राजा छन्दांसि च
समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः
प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्।
यस्मिन्नृतवः। यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति।
यस्मिन्नृतवः। ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः
प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य
पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमुहीति। ततो वै
ता अप्रथन्त। य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैरयजते। प्रथते प्रजयां
पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र

चा॒तुर्मा॒स्यया॒जी मी॑य॒ता (३) न प्र॒मीय॒ता (३) इति॑।
 जीव॒न्वा ए॒ष ऋ॒तून॒प्येति॑। यदि॑ व॒सन्ता॑ प्र॒मीय॑न्ते। व॒सन्तो
 भ॑वति। यदि॑ ग्री॒ष्मे ग्री॒ष्मः। यदि॑ व॒रुषा॑सु व॒रुषाः॑। यदि॑ श॒रदि॑
 श॒रत्। यदि॑ हेम॑न् हेम॒न्तः। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॒वत्स॒रम॒प्येति॑।
 सं॒वत्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ति॒र्वावैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजन्तेऽजयन्त्यसहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्व* साकमेधेरयजत समैधन्त पितृयज्ञत्वं जयति

यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥ [१०]

उभये युव* सुराममुदस्थात्रि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्यं पवमानः प्रजा वै सत्रमांसताग्निर्वाव संवत्सरो

दश॥१०॥

उभये वा उदस्थात्सर्वाभिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्राह्मणेज्वथं गृहमेधिन्* षट्थ्यष्टिः॥६६॥

उभये वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्ज्योतिर्वस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू। वातः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥ १ ॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्। भगस्योत्तरे। बृहत्तवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥ २ ॥

देवस्य सवितुर्हस्तः। प्रसवः परस्तात्सनिर्वस्तात्। इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ट्या व्रततिः। परस्तादसिद्धिर्वस्तात्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥ ३ ॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढाः। वर्चः परस्तात्समितिरवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्।

विष्णोः श्रोणा पृच्छमानाः। परस्तात्पन्था अवस्तात्॥४॥

वसूनां॑ श्रविष्ठाः। भूतं परस्ताद्भूतिरवस्तात्। इन्द्रस्य
शतभिषक्। विश्वव्यचाः परस्ताद्विश्वक्षितिरवस्तात्।
अजस्यैकपदः पूर्वं प्रोष्ठपदाः। वैश्वानरं परस्ताद्वैश्वसवम-
वस्तात्। अहेर्बुध्नियस्योत्तरे। अभिषिञ्चन्तः परस्तादभि-
षुण्वन्तोऽवस्तात्। पूष्णो रेवती। गावं परस्ताद्वृथ्सा
अवस्तात्। अश्विनोरश्वयुजौ। ग्रामं परस्तात्सेनाऽवस्तात्।
यमस्यापभरणीः। अपकर्षन्तः परस्तादपवहन्तोऽवस्तात्।
पूर्णा पश्चाद्यत्ते देवा अदधुः॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्ग्रहमाना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्वृथ्सा अवस्तात्पञ्च च॥ [१]

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वद्वुर्वीतोपव्युषम्। यदा वै सूर्य उदेति।
अथ नक्षत्रं नैति। यावति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं
पश्येत्। तावति कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते।
एव९ ह वै यज्ञेषु च शतद्युम्नं च माथ्स्यो निरवसाययां
चकार॥६॥

यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः।
हस्तं एवास्य हस्तः। चित्रा शिरः। निष्ट्या हृदयम्। ऊरू
विशाखे। प्रतिष्ठाऽनूराधाः। एष वै नक्षत्रियः प्रजापतिः। य
एवं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः॥७॥

अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। यां कामयेत दुहितरं प्रिया

स्यादिति। तां निष्ट्यायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयन्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानप-
ज्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपज्यमेव
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत।
ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्रेवत्यां पशूनां कुर्वीत।
यत्किं चार्वाचीन्ः सोमात्। प्रैव भवन्ति। सुलिलं वा
इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो
वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां
नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्यैव भवति।
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।
तस्मादश्लीलनामश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्।
तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन

परि॑यन्ति। यानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑॥१२॥

तान्युत्त॑रेण। अन्वेषा॑मरा॒ध्स्मेति॑। तद॑नू॒राधाः।
ज्येष्ठ॑मेषामवधि॒ष्मेति॑। तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी। मूल॑मेषामवृक्षा॒मेति॑।
तन्मूल॑व॒र्हणी॑। यन्नास॑हन्त। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॑णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्र॑वि॒ष्टाः। यच्छ्र॑तमभिषज्यन्।
तच्छ्र॑तमिषक्। प्रोष्ठ॑प॒देषू॑दयच्छन्त। रे॒वत्या॑मरवन्त।
अ॒श्वयु॑जो॒रयु॑ञ्जत। अ॒प॒भर॑णीष्वपा॑वहन्। तानि॑ वा ए॒तानि॑
यमनक्ष॒त्राणि॑। यान्ये॒व दै॑वनक्ष॒त्राणि॑। तेषु॑ कुर्वीत यत्का॒री
स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते॥१४॥

चकारे॑वं वेदोभयोर॑नं लो॒कयोर्वि॑दुरजयत्रे॒वती॑मुपा॒तिष्ठन्त॑ नक्षत्रत्वम॒न्यानि॑ यानि॑ यमनक्षत्राण्यश्लो॒णद्यमनक्ष॑त्राणि त्रीणि च॥ [२]

दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प्रा॑तः प्र॒स॒वः प्रा॒णः। वरु॑णस्य सा॒यमा॑स॒वो॒ऽपानः॑।
यत्प्र॑ती॒चीनं॑ प्रा॒तस्त॑नात्। प्रा॒चीनं॑ स॒ङ्ग॒वात्। ततो॑
दे॒वा अ॑ग्निष्टो॒मं निर॑मिमत। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। मि॒त्रस्य॑
स॒ङ्ग॒वः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्त॒र्हि प॒शवः॑ स॒माय॑न्ति।
यत्प्र॑ती॒चीनं॑ स॒ङ्ग॒वात्॥१५॥

प्रा॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। ततो॑ दे॒वा उ॒क्थ्यं॑ निर॑मिमत।
तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। बृ॒हस्प॑ते॒र्मध्यं॑ दि॒नः। तत्पु॑ण्यं
तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्त॒र्हि ते॒क्षिणं॑ तपति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ म॒ध्यं
दि॑नात्। प्रा॒चीनं॑मपरा॒ह्णात्। ततो॑ दे॒वाः षोड॑शि॒नं निर॑मिमत।
तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः॥१६॥

भग॑स्यापरा॒हः। तत्पु॒ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑दपरा॒ह्ने
कु॒मा॒र्यो भग॑मिच्छ॒मानाश्चर॑न्ति। यत्प्र॑ती॒चीन॑मपरा॒ह्णात्।
प्रा॒चीन॑ः सा॒यात्। ततो॑ दे॒वा अ॑तिरा॒त्रं निर॑मिमत्।
तत्तदा॑त्तवीर्यं निर्मा॒र्गः। वरु॑णस्य सा॒यम्। तत्पु॒ण्यं
तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि नानृ॑तं वदेत्॥१७॥

ब्रा॒ह्म॒णो वा अ॑ष्टावि॒ंशो नक्ष॑त्राणाम्। स॒मा॒न॒स्याहः॑
पञ्च॑ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि। च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ नव॑।
यच्च॑ पर॒स्ता॒न्नक्ष॑त्राणां यच्चा॒वस्ता॑त्। तान्येका॑दश। ब्रा॒ह्म॒णो
द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्स॑व॒त्सरं॑ व्र॒तं चर॑ति। स॒व॒त्सरे॑णै॒वास्य॑
व्र॒तं गु॑प्तं भ॒वति॑। स॒मा॒न॒स्याहः॑ पञ्च॑ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि।
च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ नव॑। आ॒ग्नेयी॑ रा॒त्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः।
तान्येका॑दश। आ॒दित्यो॑ द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्स॑व॒त्सरं॑
व्र॒तं चर॑ति। स॒व॒त्सरे॑णै॒वास्य॑ व्र॒तं गु॑प्तं भ॒वति॑॥१८॥

सुक्लवाथ्योऽंशिनं निरमिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गं वंदेद्ववति समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राण्यष्टौ च॥—[३]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। कति॑ पात्रा॑णि य॒ज्ञं व॑ह॒न्तीति॑।
त्रयो॑द॒शेति॑ ब्रूयात्। स यद्वू॒यात्। कस्तानि॑ निर॑मिमी॒तेति॑।
प्र॒जाप॑तिरिति॑ ब्रूयात्। स यद्वू॒यात्। कुत॑स्तानि॑
निर॑मिमी॒तेति॑। आ॒त्मन् इति॑। प्रा॒णापा॒नाभ्या॑मे॒वोपा॑ङ्-
श्चन्तर्या॒मौ निर॑मिमीत॥१९॥

व्या॒नादु॑पा॒ंशुस॑वनम्। वा॒च ऐ॑न्द्रवा॒यवम्। द॒क्ष॒क्र॒तुभ्या॑

मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन
 आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां
 ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निर्ममिमीत। स निर्मितो
 नाद्वियत् समं ह्वीयत्। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्। तां
 निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति। यज्ञस्य
 धृत्या असंवृयाय॥२०॥

उपा० श्रुत्वा यामो निर्ममितामिमीत् षट्॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र
 आहितः। ऋते भूमिरियञ्श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
 तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
 तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
 तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
 वर्तये। तद्वृतं तथ्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन
 राध्यासम्॥२१॥

यद्घर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
 ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
 सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
 शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
 नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
 शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तथ्सत्यम्।
 तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
 ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
 सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
 शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
 नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
 शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तदृतं तथ्सत्यम्।
 तदृतं तच्छुकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥ २३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
 आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते
 मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।
 येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
 ब्रह्मणा। निवर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
 तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
 तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
 तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
 वर्तये। तदृतं तथ्सत्यम्। तदृतं तच्छुकेयम्। तेन शकेयं तेन
 राध्यासम्॥ २४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तय उष्णिहा राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारि च। (ऋतमेव षोडश। यदघर्मो यो अस्याः

सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥ [५]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वता। तदसुरा अकुर्वता। तेऽसुरा ऊर्ध्वं
 पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते केशानग्रेऽवपन्ता। अथ श्मश्रूणि।

अथोपपक्षौ। ततस्तेऽवाञ्च आयन्। पराऽभवन्। यस्यैव वपन्ति। अवाङेति॥२५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्। त उपपक्षावग्रेऽवपन्त। अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्। ततस्तेऽभवन्। सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैव वपन्ति। भवत्यात्मना। अथो सुवर्गं लोकमेति॥२६॥

अथैतन्मनुर्वत्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्। अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजया पशुभिः। यस्यैव वपन्ति। प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते संवत्सरे व्यायच्छन्त। तान्देवाश्चातुर्मास्यैरेवाभि प्रायुञ्जत॥२७॥

वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽवृञ्जतेन्द्रराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परि च। वरुणप्रघासैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत् वरुणराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परि च। साकमेधैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत् सोमराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परि च। या संवत्सर उपजीवाऽऽसीत्। तामेषामवृञ्जत्। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥२८॥

य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। भ्रातृव्यस्यैव मासो वृत्का। शीरुषं नि च वर्तयते परि च। येषा संवत्सर उपजीवा। वृद्धे तां भ्रातृव्यस्या। क्षुधाऽस्य भ्रातृव्यः परा भवति।

लो॒हि॒ता॒य॒से॒न॒ नि॒ वर्त॑यते। यद्वा इ॒माम॒ग्नि॒र्ऋ॒ता॒वा॒ग॒ते॒
नि॒व॒र्त॑यति। ए॒तदे॒वैना॑ꣳ रू॒पं कृ॑त्वा नि॒व॒र्त॑यति। सा ततः
श्व॒श्वो भू॑यसी॒ भव॑न्त्येति॥ २९॥

प्र जा॑यते। य ए॒वं वि॒द्वान्लो॒हि॒ता॒य॒से॒नं नि॒व॒र्त॑यते। ए॒तदे॒व
रू॒पं कृ॑त्वा नि॒ वर्त॑यते। स ततः श्व॒श्वो भू॑यान्भ॒वन्ने॒ति।
प्रै॒व जा॑यते। त्रे॒ण्या श॑ल॒ल्या नि॒ वर्त॑येत। त्री॒णि त्री॒णि वै
दे॒वाना॑मृ॒द्धानि॑। त्री॒णि छ॒न्दाꣳसि॑। त्री॒णि स॒व॒नानि॑। त्रयं इ॒मे
लो॒काः॥ ३०॥

ऋ॒ध्यामे॒व तद्वी॑र्यं ए॒षु लो॒केषु॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति। यच्चा॑तुर्मा॒स्य-
या॒ज्या॑त्मनो॒ नाव॑द्येत्। दे॒वेभ्य॑ आ॒वृ॒ञ्चे॒त। च॒तृषु॑ च॒तृषु॑ मा॒सेषु॑
नि॒ वर्त॑येत। प॒रोक्ष॑मे॒व तद्दे॒वेभ्य॑ आ॒त्मनो॑ऽव॒द्यत्य॑ना॒व्रस्का॑य।
दे॒वानां॑ वा ए॒ष आनी॑तः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यया॒जी। य ए॒वं वि॒द्वान्नि
च॒ वर्त॑यते॒ परि॑ च। दे॒वता॑ ए॒वाप्ये॑ति। नास्य॑ रु॒द्रः प्र॒जां
प॒शून्भि॑ म॒न्यते॥ ३१॥

एत्येत्ययुञ्जतासुरा एति लोका मन्यते॥ [६]

आ॒युषः॑ प्रा॒णꣳ सन्त॑नु। प्रा॒णाद॑पा॒नꣳ सन्त॑नु।
अ॒पा॒ना॒द्वा॒नꣳ सन्त॑नु। व्या॒नाच्चक्षुः॑ सन्त॑नु। चक्षु॑षः श्रो॒त्रꣳ
सन्त॑नु। श्रो॒त्रान्म॒नः॑ सन्त॑नु। म॒नसो॑ वा॒चꣳ सन्त॑नु। वा॒च
आ॒त्मानꣳ सन्त॑नु। आ॒त्मनः॑ पृथि॒वीꣳ सन्त॑नु। पृथि॒व्या
अ॒न्तरि॑क्षꣳ सन्त॑नु। अ॒न्तरि॑क्षा॒द्वि॒वꣳ सन्त॑नु। दि॒वः सु॒वः
सन्त॑नु॥ ३२॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान
नवतीर्नव। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।
इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्वाथिनो बृहत्॥ ३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः
सचा। सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो
दीर्घाय चक्षसे। आ सूर्यं रोहयद्विवि। वि गोभिरद्विमैरयत्।
इन्द्र वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥ ३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥ ३५॥

बृहचास्तृतः॥ [८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप
न्यधत्त। नेदेनमसुरा बलीयांसोऽहनन्निति। प्रह्लादो ह वै
कायाधवः। विरोचनं स्वं पुत्रमप न्यधत्त। नेदेनं देवा
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥ ३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्।

तमिष्टिभिरन्वविन्दन्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह
 वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया
 इव हि देवाः। तस्मा एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं
 दीक्षणीयं निरवपन्। तदपद्रुत्यातन्वत। तान्यत्नीसंयाजान्त
 उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्।
 तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छ्रय्वन्त उपानयन्। ते तदन्तमेव
 कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
 तानिडान्त उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
 एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै
 मनुष्याः कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम।
 तन्नोऽसुराः पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९ शूपसदा चराम। तथा
 नोऽसुराः पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपा९ शूपसदमतन्वत।
 तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा।
 स्रुवेणोपसद जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं
 वचो अपावधी९ स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः।
 एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एत९ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं
 पाप्मानं देवा अपजघ्निरे। तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्र

ए॒व सा॑मिधे॒नीर॒नूच्य॑। सु॒वेणा॑घा॒रमा॒घार्य॑॥४०॥

ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीरु॒हृत्वा। सु॒वेणो॑प॒सदं॑ जुहोति।
उ॒ग्रं व॒चो अ॒पाव॑धीन्त्वे॒षं व॒चो अ॒पाव॑धी॒ऽस्व॒हेति॑।
अ॒श॒न॒या॒पि॒पा॒से ह॒ वा उ॒ग्रं व॒चः। ए॒नश्च॒ वैर॑ह॒त्यं च॒ त्वेषं॑
व॒चः। ए॒तमे॒व तच्च॑तु॒र्धावि॑हितं पा॒प्मानं॑ यज॑मानोऽप॑ ह॒ते।
तेऽभि॑नीयै॒वाहः॑ प॒शुमा॑ऽल॒भन्त। अ॒हं ए॒व तद्दे॒वा अ॒वर्ति॑
पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युम॑प॒जघ्नि॑रे। तेना॑भिनीये॒व रा॒त्रेः प्रा॒चर॑न्।
रा॒त्रिया॑ ए॒व तद्दे॒वा अ॒वर्ति॑ पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युम॑प॒जघ्नि॑रे॥४१॥

तस्मा॑दभिनीये॒वाहः॑ प॒शुमा॑ ल॒भेत। अ॒हं ए॒व तद्य॑ज॑मानो-
ऽव॒र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यान॑प॑ नुद॒ते। तेना॑भिनीये॒व रा॒त्रेः
प्र॒चरे॑त्। रा॒त्रिया॑ ए॒व तद्य॑ज॑मानोऽव॒र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यान॑प॑
नुद॒ते। स ए॒ष उ॑पवस॒थीये॑ऽहं द्वि॒देव॑त्यः प॒शुरा॑ ल॒भ्यते। द्वा॒यं
वा अ॒स्मिँल्लो॒के य॑ज॑मानः। अ॒स्थि च॒ मा॒सं च॑। अ॒स्थि
चै॒व तेन॑ मा॒सं च॒ यज॑मानः स॒ऽस्कु॑रुते। ता वा ए॒ताः
पञ्च॑ दे॒वताः॑। अ॒ग्नीषो॑मा॒वग्नि॑र्मि॒त्रावरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै य॑ज॑मानः। त्व॒ङ्गा॒स॒ऽस्ना॒वाऽस्थि॑
म॒ज्जा। ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधावि॒हित॑मा॒त्मानं॑ वरु॒णपा॒शान्मु॑ञ्चति।
भे॒षज॑ता॒यै निर्व॑रुण॒त्वाय॑। त॒स्रस॑भि॒श्छन्दा॑भिः प्रा॒तर॑ह्वयन्।
तस्मा॑त्स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि छन्दा॒सि प्रा॒तर॑नुवा॒केऽनू॑च्यन्ते।
तमे॒तयो॑प॒समे॒त्योपा॑सीदन्। उ॒पा॑स्मै गाय॒ता न॒र इति॑।

तस्मादेतया बहिष्पवमान उपसद्यः॥४३॥

ऐच्छन्नयः३स्तिष्ठन्तेऽन्यान्यं सुवेणाधारमाधार्य रात्रिया एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपञ्जग्रे मित्रावरुणौ नवं च

(देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं प्रचरेदालभन्तालभेत मृत्युमपञ्जग्रे भ्रातृव्यान्॥)——[९]

स समुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स समुद्रः।
यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः। तदेतत्रिशलं
त्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितस्तं खनन्ति। स सुवर्णरजताभ्यां
कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।
तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यथ्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं
त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा।
तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं
पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत।
त९ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमेकविंशेनाभि
प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती
त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम
उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।

मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां॑ गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन॑
स्तुवते॑। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॑। चन्द्रमा
वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते॑। पञ्चदश्यामापूर्यते॑।
चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां॑ गमयन्ति।
अथ यत्सप्तदशेन॑ स्तुवते॑। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते।
त५ सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा॑। प्रजापतिर्वै सप्तदशः।
प्रजापतेरेवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां॑
गमयन्ति। अथ यदेकविंशेन॑ स्तुवते॑। एकविंशेनैव
तद्यजमानमाददते। तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येक-
विंशस्य मात्रा॑। असौ वा आदित्य एकविंशः।
आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां॑ गमयन्ति। ते कुशयौ॑।
व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाभवत्।
रजता रात्रिः। स यदादित्य उदेति॑। एतामेव तत्सुवर्णां॑
कुशीमनु समेति॑। अथ यदस्तमेति॑। एतामेव तद्रजतां॑
कुशीमनुसंविशति॑। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं॑
स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं
नाचामेत्॥५०॥

अदित्यः पञ्चदशस्य मात्रां स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददेते सप्तदशेनैव हंरन्त्यादित्यस्यैवेनं तद्विशति चत्वारि

च॥ [१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः
सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः।
कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति।
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः।
सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन हियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यन्ते
मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा करम्भेण।
भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥

यदश्विभ्यां धानाः। पूष्णः करम्भः। भारत्यै परिवापः।
मित्रावरुणयोः पयस्याऽथ। कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव
यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भि-
रभिषज्यंस्तस्मादिति। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः सवने-
ऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यं दिने सवने। विश्वे
देवा द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥५३॥

स यदष्टाकपालान्प्रातः सवने कुर्यात्। एकादश-
कपालान्माध्यं दिने सवने। द्वादशकपालांस्तृतीयसवने।
विलोमं तद्यज्ञस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः
सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने।
एकादशकपालांस्तृतीयसवने। यज्ञस्य सलोमत्वाय।

तदाहुः। यद्वसूनां प्रातः सवनम्। रुद्राणां माध्यं दिनं
सवनम्। विश्वेषां देवानां तृतीयसवनम्। अथ कस्मादेतेषां
हविषामिन्द्रमेव यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्।
एतैर्हविर्भिरभिषज्यं स्तस्मादिति॥५४॥

एकविंश आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥ [११]

तस्यावाचोऽवपादादबिभयुः। तमेतेषु सप्तसु छन्दः
स्वश्रयन्। यदश्रयन्। तच्छ्रायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्।
यदवारयन्। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावाच
एवावपादादबिभयुः। तस्मा एतानि सप्त चतुरुत्तराणि
छन्दांस्युपादधुः। तेषामति त्रीण्यरिच्यन्त। न त्रीण्युद-
भवन्॥५५॥

स बृहतीमेवास्पृशत्। द्वाभ्यामक्षराभ्याम्। अहोरात्राभ्यामेव।
तदाहुः। कुतमा सा देवाक्षरा बृहती। यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठत्।
द्वादश पौर्णमास्यः। द्वादशाष्टकाः। द्वादशामावास्याः। एषा
वाव सा देवाक्षरा बृहती॥५६॥

यस्यां तत्प्रत्यतिष्ठदिति। यानि च छन्दांस्यत्यरिच्यन्त।
यानि च नोदभवन्। तानि निर्वीर्याणि हीनान्यमन्यन्त।
साऽब्रवीद्बृहती। मामेव भूत्वा। मामपु सः श्रयतेति।
चतुर्भिरक्षरैरनुष्टुग्बृहतीं नोदभवत्। चतुर्भिरक्षरैः पङ्क्तिर्बृहती-
मत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्या-
दधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। अष्टाभि-
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती
एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत।
तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्।
सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।
युष्माभिरहमेतमध्वानमनु सञ्चराणीति। तस्य गायत्री
च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्ट्यौ।
अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स एतं
छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समंचरत्। एतं ह
वै छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष
एतत्सञ्चरति। य एवं विद्वान्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥५९॥

अमुन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्यं दधाद्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधादास्थाय पदं॥—————[१२]

अग्नेः कृत्तिका यत्पुण्यं देवस्यं सवितुर्ब्रह्मवादिनः कल्पृतमेव देवा वा आयुषः प्राणमिन्द्रो दधीचो देवासुराः स

प्रजापतिः स संमुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावांचो द्वादश॥१२॥

अग्नेः कृत्तिका देवगृहा ऋतमेवर्ध्यामेव तिस्रः पराचीर्ये वै चत्वारो नवंपञ्चाशत्॥५९॥

अग्नेः कृत्तिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यश्चः॒ शम्या॑या अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॑तमेक॑कपालम्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॑तेन॒ पूर्वेण॑ प्रच॑रति। पा॒प्मान॑मेव निर्ऋ॑तिं पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एक॑कपालो भवति। ए॒कधै॑व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। यदहु॑त्वा गा॒र्हप॑त्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्नि॑र॒नूत्था॑य। अ॒ध्वर्युं च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्। वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ शमयति। ना॒र्तिमा॑र्च्छत्य॒ध्वर्यु॑र्न यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै दिक्। स्वा॒यामे॑व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृत॑ इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या आ॒यत॑नम्। स्व ए॒वाय॑तने॒ निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष ते॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग इत्या॑ह। निर्दि॑शत्यै॒वैनाम्॑। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह। भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॑ इत्या॑ह। अ॒हंस॑ ए॒वैनं॑ मुञ्चति। अ॒ङ्गुष्ठा॑भ्यां जुहोति॥३॥

अ॒न्त॒त ए॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः कृ॒ष्णातू॑षं दक्षि॑णा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्यै रू॒पम्। रू॒पेणै॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। अ॒प्रती॑क्ष॒माय॑न्ति। निर्ऋ॑त्या अ॒न्तर्हि॑त्यै।

स्वाहा॒ नमो॒ य इ॒दं च॒कारेति॒ पुन॒रेत्य॒ गार्ह॑पत्ये जुहोति।
आहु॑त्यैव नम॒स्यन्तो॒ गार्ह॑पत्यमुपावर्तन्ते। आ॒नु॒म॒तेन॒
प्रच॑रति। इ॒यं वा अनु॑मतिः॥४॥

इ॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ज्यम॑नु॒ मन्य॑ते। धे॒नुर्दक्षि॑णा। इ॒मामे॒व
धे॒नुं कुरु॑ते। आ॒दित्यं॑ च॒रुं निर्व॑पति। उ॒भर्या॑ष्वे॒व
प्र॒जास्व॒भिषि॑च्यते। दै॒वीषु॑ च॒ मानु॑षीषु च। व॒रो दक्षि॑णा।
व॒रो हि रा॒ज्यं॑ समृ॒द्धौ। आ॒ग्ना॒वैष्ण॒वमेका॑दशकपालं
निर्व॑पति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑॥५॥

विष्णु॑र्य॒ज्ञः। दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञं चाव॑ रुन्धे। वा॒म॒नो
व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑
वैष्ण॒वः समृ॒द्धौ। अ॒ग्नीषो॒मीय॑मेका॑दशकपालं निर्व॑पति।
अ॒ग्नीषो॒माभ्यां॑ वा इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑ह॒न्ति॒ति। यद॑ग्नीषो॒मीय॑मेका॑-
दशकपालं निर्व॑पति॥६॥

वा॒र्त्रघ्न॑मे॒व विजि॑त्यै। हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा॒ समृ॒द्धौ। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं
हृ॒त्वा। दे॒वता॑भिश्चेन्द्रि॒येण॑ च॒ व्या॑र्ध्यत। स ए॒तमै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑-
दशकपालमपश्यत्। तन्निर॑वपत्। तेन॒ वै स दे॒वता॑श्चेन्द्रि॒यं
चावा॑रुन्ध। यदै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालं निर्व॑पति। दे॒वता॑श्चै॒व
तेनै॑न्द्रि॒यं च॒ यज॑मानोऽव॑ रुन्धे। ऋ॒षभो॑ व॒ही दक्षि॑णा॥७॥

यद्व॒ही। तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः। तेनै॑न्द्रः समृ॒द्धौ।
आ॒ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रं दधि॑। यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति।

अ॒ग्निर्वै य॑ज्ञ॒मुखम्। य॒ज्ञ॒मुखमे॒वर्द्धि॑ पुर॒स्ता॑द्ध॒त्ते। यदै॒न्द्र
दधि॑॥८॥

इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। ऋष॒भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही।
तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृष॑भः। तेनै॒न्द्रः समृ॑द्ध्यै। याव॑ती॒र्वै प्र॒जा
ओष॑धीनाम॒हुताना॑माश्नन्। ताः परा॑ऽभवन्। आ॒ग्र॒य॒णं
भ॑वति हु॒ताद्या॑य। यज॑मान॒स्याप॑राभावाय॥९॥

दे॒वा वा ओष॑धीष्वा॒जिम॑युः। ता इन्द्रा॒ग्नी उद॑जयताम्।
तावे॒तमै॑न्द्रा॒ग्रं द्वा॑द॒शक॑पालं निर॑वृणाताम्। यदै॑न्द्रा॒ग्नो
भव॑त्यु॒ज्जित्यै॑। द्वा॑द॒शक॑पालो भवति। द्वा॑द॒श मा॒साः
संव॑त्सरः। सं॒व॒त्सरे॒णैवास्मा॑ अन्न॒मव॑ रुन्धे। वै॒श्वदे॒व-
श्च॒रुर्भ॑वति। वै॒श्वदे॒वं वा अन्न॑म्। अन्न॑मे॒वास्मै॑ स्वदयति॥१०॥

प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। सौ॒म्यः श्या॑मा॒कं च॒रुं
निर्व॑पति। सोमो॒ वा अ॑कृष्ट॒प॒च्यस्य॑ राजा॑। अ॒कृष्ट॒प॒च्यमे॒वास्मै॑
स्वद॑यति। वा॒सो दक्षि॑णा। सौ॒म्यः हि दे॒वता॑या॒ वासः॑
समृ॑द्ध्यै। सर॑स्वत्यै च॒रुं निर्व॑पति। सर॑स्वते च॒रुम्।
मि॒थुनमे॒वाव॑ रुन्धे। मि॒थुनो गा॒वो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। एति॑
वा ए॒ष य॑ज्ञ॒मुखा॑द॒ध्याः। यो॑ऽग्नेर्दे॒वता॑या॒ एति॑। अ॒ष्टावे॒तानि॑
हवी॑ःषि॒ भव॑न्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गा॒य॒त्री। गा॒य॒त्रो॑ऽग्निः। तेनै॒व
य॑ज्ञ॒मुखा॑द॒ध्या अ॒ग्नेर्दे॒वता॑यै नैति॑॥११॥

पदं॥

[१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न प्राजायन्त। सोऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्। सोऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निरप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा

भवति। वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति।
वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता
द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता
आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां
द्वितीयमिति सोमोऽब्रवीत्। मया राज्ञा जेष्यथेति। मां
तृतीयमिति सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति
सरस्वती। इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति
पूषा। मया प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राज्ञा। सवित्रा
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवीर्षिं निरुप्यन्ते विजित्यै।
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव
ह्येतर्हि पशवः॥१८॥

ऐदित्यशोचद्बृद्धरत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतर्हि पशवः॥—————[२]

त्रिवृद्धरहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्।
उल्बं गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं
भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा
पुनः सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्र॒ति तिष्ठ॑ति। प्र॒सुवो॑ भवन्ति।
 प्र॒थम॒जामे॒व पुष्टि॑मव॑ रुन्धे। प्र॒थम॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै।
 पृ॒षदा॒ज्यं गृ॑ह्णाति। प॒शवो॒ वै पृ॑षदा॒ज्यम्। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
 प॒ञ्चगृ॑हीतं भ॑वति। पा॒ङ्गा हि प॒शवः॑। ब॒हुरूपं॑ भ॑वति॥२०॥

ब॒हुरू॒पा हि प॒शवः॑ समृ॑द्ध्यै। अ॒ग्निं म॑न्थन्ति।
 अ॒ग्निमु॑खा॒ वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। यद॒ग्निं म॑न्थन्ति।
 अ॒ग्निमु॑खा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते। न॒व प्र॒याजा॑
 इ॒ज्यन्ते॑। न॒वानू॒याजाः। अ॒ष्टौ ह॒वी॒ऽपि॑। द्वा॒वा॒घा॒रौ।
 द्वा॒वा॒ज्य॑भागौ॥२१॥

त्रि॒॒श॒त्सम्प॑द्यन्ते। त्रि॒॒श॒दक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑ रुन्धे। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः। तेज॒
 आ॒ज्यम्। यदे॒क॑कपाल॒ आ॒ज्य॑मा॒नय॑ति। यज॑मानमे॒व तेज॑सा॒
 सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः। प॒शव॒ आ॒ज्यम्॥२२॥

यदे॒क॑कपाल॒ आ॒ज्य॑मा॒नय॑ति। यज॑मानमे॒व प॒शुभिः॑
 सम॑र्धयति। यद॒ल्प॑मा॒नय॑ेत्। अ॒ल्पा ए॒नं प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन्। यद्व॒ह्ना॒नय॑ेत्। ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवो॑ऽभु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन्। ब॒ह्ना॒नीया॒विः पृ॑ष्ठं कुर्यात्। ब॒हव॑ ए॒वैनं॑
 प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उ॒प॒तिष्ठ॑न्ते। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः।
 यदे॒क॑कपालस्याव॑द्येत्॥२३॥

यज॑मानस्याव॑द्येत्। उ॒द्वा मा॒द्येद्य॑ज॑मानः। प्र वा॑ मीयेत।
 स॒कृदे॒व हो॑त॒व्यः। स॒कृदि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। हु॒त्वाऽभि॑

जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक आहवनीयः॥२४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गल्लोकाद्यजमानमवविध्येत्। स्रुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। यत्प्राङ्घेत। देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥२५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्। मनुष्यलोकमभिजयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावापृथिवी अनु प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय

भक्षयन्ति। ए॒तत्सो॑मपी॒था ह्ये॑ते। अथो॑ आ॒त्मन्ने॒व रे॒तो द॑धते।
यज॑मान उत्त॒मो भ॑क्षयति। प॒शवो॑ वै वा॒जिन॑म्। यज॑मान
ए॒व प॒शून्प्रति॑ष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागो पशव आज्यमवच्छेदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भागधेयमेते चत्वारि च॥ [३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भू॒त्वा प्र॒जा अ॑सृजत। ता
ए॒न॒मत्य॑मन्यन्त। ता अ॑स्मा॒दपा॑क्रामन्। ता वरु॑णो भूत्वा
प्र॒जा वरु॑णेनाग्राहयत्। ताः प्र॒जा वरु॑णगृहीताः। प्र॒जाप॑तिं
पुन॒रुपा॑धावन्नाथमिच्छ॑मानाः। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्वरुण-
प्रघा॑सानपश्यत्। तां निर॑वपत्। तैर्वै स प्र॒जा
वरु॑णपा॒शाद॑मुञ्चत्। यद्वरु॑णप्रघा॒सा निरु॑प्यन्ते॥२९॥

प्र॒जाना॑मवरुणग्राहाय। तासां दक्षि॑णो बा॒हुर्य॑क्र आसीत्।
स॒व्यः प्र॑सृतः। स ए॒तां द्वि॒तीयां दक्षि॑णतो वेदिमुद॑हन्। ततो
वै स प्र॒जानां दक्षि॑णं बा॒हुं प्रासा॑रयत्। यद्वि॒तीयां दक्षि॑णतो
वेदिमु॑द्धन्ति। प्र॒जाना॑मे॒व तद्यज॑मानो दक्षि॑णं बा॒हुं प्रसा॑रयति।
तस्मा॑च्चातुर्मास्यया॒ज्यमु॑ष्मिँल्लो॒क उ॑भयाबा॒हुः। य॒ज्ञाभि॑जित॒ः
ह्यस्य॑। पृथ॒मात्रा॑द्वेदी असं॑म्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मा॑त्पृथमा॒त्रं व्य॑सौ। उत्तर॑स्यां वेद्यामुत्तरवे॒दिमुप॑
वपति। प॒शवो॑ वा उत्तरवे॒दिः। प॒शून्नेवा॑व रुन्धे। अथो॑
यज्ञ॑प॒रुषोऽन॑न्तरित्यै। ए॒तद्वा॑ह्मणान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीर॑षि। अथै॒ष
ऐन्द्रा॑ग्नो भवति। प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदिन्द्रा॑ग्नी।

यदैन्द्राग्रो भवति॥३१॥

प्रा॒णापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे। ओजो॒ बलं॑ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्।
यदिन्द्रा॒ग्री। यदैन्द्रा॒ग्रो भव॑ति। ओजो॒ बल॑मे॒वाव॑ रुन्धे।
मा॒रुत्या॑मि॒क्षा भव॑ति। वा॒रुण्या॑मि॒क्षा। मेषी॑ च॒ मेषश्च॑
भवतः॑। मि॒थुना ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। लो॒मशौ
भव॑तो मे॒ध्यत्वाय॑॥३२॥

श॒मीप॒र्णान्यु॑प॒ वप॑ति। घा॒समे॒वाभ्या॑मपि॒ यच्छ॑ति।
प्र॒जाप॑तिमन्नाद्यं॒ नोपा॑नमत्। स ए॒तेन॑ श॒तेध्मे॑न ह॒विषा॑-
ऽन्नाद्य॑मवा॒रुन्धे। यत्प॑रः श॒तानि॑ श॒मीपर्णा॑नि भव॑न्ति।
अ॒न्नाद्य॑स्याव॒रुद्धौ। सौ॒म्यानि॑ वै क॒रीरा॑णि। सौ॒म्या खलु॑
वा आ॒हुति॑र्दि॒वो वृष्टि॑ च्यावयति। यत्क॒रीरा॑णि भव॑न्ति।
सौ॒म्ययै॒वाहु॑त्या दि॒वो वृष्टि॑मव॒ रुन्धे। का॒य एक॑कपालो
भव॑ति। प्र॒जानां॑ क॒न्त्वाय॑। प्र॒तिपू॒रुषं॑ क॑रम्भपा॒त्राणि॑ भव॑न्ति।
जा॒ता ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। एक॑मति॒रिक्त॑म्।
ज॒निष्य॑मा॒णा ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति॥३३॥

निरुप्यन्ते भवतो भवति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥ [४]

उत्त॑रस्यां वेद्या॑म॒न्यानि॑ ह॒वींषि॑ सादयति। दक्षि॑णायां
मा॒रुती॑म्। अ॒प॒धुर॑मे॒वैना॑ युनक्ति। अथो॒ ओजं॑ ए॒वासा॑मव॒
हर॑ति। तस्मा॒द्ब्रह्म॑णश्च॒ क्षत्रा॑च्च॒ विशो॑ऽन्यतोऽप॒क्रमि॑णीः।
मा॒रुत्या॑ पूर्॒व्या प्र॑चरति। अ॒नृत॑मे॒वाव॑ यजते। वा॒रुण्यो॑त्तरया।
अ॒न्त॒त ए॒व व॑रुण॒मव॑ यजते। यदे॒वाध्व॑र्युः क॒रोति॑॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयान्करोति। तत्पापी-
यान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवेनां करोति। अथो तप
एवैनामुप नयति। यज्जार५ सन्तन्न प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञाति५
रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवेनं
वरुणपाशेनं ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनान्।
यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।
यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्या५
सवीर्यत्वाय। यद्गामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव
यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं
वरुणपाशेनं ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव
वरुणपाशेनं ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव
यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव
यजते। प्रत्यङ्घ्रिं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्घ्रेव वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत
इत्याह। देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति
वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा
गृहीतस्यातिरिच्यते। तुषांश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन
चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपो-

ऽवभृथमवैति॥ ३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रति-
युतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते।
अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमही-
त्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो-
मयि धेहीत्याह। तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते॥ ३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीक-
वती तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति।
ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्।
सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्य-
जनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥ ४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति।
अग्निमेवानीकवन्तुः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति।
सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि
जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयो-
ऽनीकानि। साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा-
अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी
उपाश्रयन्॥ ४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपन्।

तान्द्यावापृथिवीभ्यामेवोभयतः समंतपन्। यन्मरुद्ध्यः
सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो
यजमानो भ्रातृव्यान्त्सन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि
हि तेक्षिणं तपति। चरुर्भवति। सर्वत एवैनान्त्सन्तपति। ते
देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे गृहमेधीयं चरुं
निर्वपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा
श्वो भवितेति। स श्रुतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाश्नन्। न
हि देवा अहुतस्याश्नन्ति। तैऽब्रुवन्। कस्मा इमं होष्याम
इति। मरुद्ध्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्ध्यो गृहमेधिभ्यो-
ऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्ध्यो
गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो
भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा
एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाहं॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद।
पशुमान्भवति। आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी
नान्तरिति। मरुतो गृहमेधिनो यजति। भागधेयेनैवैनान्त्समर्ध-
यति। अग्निं स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडांतो भवति।
पशवो वा इडा। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडान्तो भवति द्वे च॥ [६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्नीयात्। गृहमेध्येव स्यात्। वि
त्वंस्य यज्ञ ऋध्येत। यन्नाश्नीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य
यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्नीयात्। गृहमेध्येव
भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।
अनु वृथ्सान्वासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता
भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वृथ्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं
प्राहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः।
अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो
निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं
निदध्यात्। इन्द्र एवेनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये
जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनं समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार
एवास्य सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य
वृद्धे। इन्द्रो वृत्रं हत्वा। परां परावर्तमगच्छत्।
अपाराधमिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वेदिष्यतीति।
तेऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमं हविर्निरूप्याता
इति। त एनमध्यक्रीडन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्।
यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथमं हविर्निरूप्यते विजित्यै।
साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो
वृत्रमहन्त्समृद्धौ। एतद्ब्राह्मणान्येव पञ्च हवींषि। एतद्ब्राह्मण
ऐन्द्राग्रः। अथैष ऐन्द्रश्चरुर्भवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्रं हत्वा। अन्यासु
देवतास्वधि। यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान
उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण एकंकपालो भवति।
विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽव रुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽन्यञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥ [७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुण-
प्रघासैर्वरुणपाशादमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै
रुद्रं निरवादयत। पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमंगमयत्।
यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता
वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति।
त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती
निर्वपति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत
एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो

यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयंति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय
पितृमते पुरोडाशः षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः
पितृमान्॥ ५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा
वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ
पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना
भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥ ५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवान्यायै दुग्धे भवति। सा हि
पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्।
अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितृणाम्।
एकयोपमन्थति॥ ५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि
पितृणाम्। अनारभ्योपमन्थति। तद्धि पितृन्गच्छति।
इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते।
चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता
भवति॥ ५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निरार्धीयते। अन्ततो
हि देवानामाधीयते। वर्षीयानिधम इध्माद्भवति
व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तर्हितो हि पितृलोको

मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा।
तन्मनुष्याणाम्॥ ५७ ॥

यत्समूलम्। तत्पितॄणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्तये।
दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धिं पितॄणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये
वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः पर्येति।
षट्सम्पद्यन्ते॥ ५८ ॥

षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा
गृहीयात्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्।
अनायतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति।
नानायतनः। यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥ ५९ ॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधीं परिदधाति।
रक्षंसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवेषामन्वञ्चः
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।
आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमे-
वैनान्प्रीणाति॥ ६० ॥

निरवदयते पितृमानंश्चिन्ता एकयोपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते पञ्च च॥ — [८]

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह।

उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाघारयति। यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतांरम्॥६१॥

यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतांरम्। प्रमायुंको यजमानः स्यात्। प्रमायुंको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथाय। अपं बर्हिषः प्रयाजान् यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति। आज्यभागौ यजति॥६२॥

यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरेति। प्राचीनावीती सोमं यजति। पितृदेवत्या हि। एषाऽऽहुतिः। पञ्चकृत्वोऽव द्यति। पञ्च ह्येता देवताः। द्वे पुरोऽनुवाक्ये। याज्या देवता वषट्कारः। ता एव प्रीणाति। सन्ततमव द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह। प्रणयति द्वितीयया। गमयति याज्यया। तृतीये वा इतो लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽत्यानयति। रात्रियै द्वितीयया। ऐवैनान् याज्यया गमयति। दक्षिणतोऽवदाय। उदङ्ङुतिं क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा नम इति वषट्करोति। स्वधाकारो हि पितृणाम्। सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं यजति। संवत्सरौ वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव

तद्यजति। पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति। पितृन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं यजति। य एव पितृणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निं स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्तै तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु सूक्तीषु निदधाति। तस्मादा तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदश्चो निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तदिशमनु निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यथ्सत्याहवनीये। अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति। य आतमितोरुप तिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवाऽऽत्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते। अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह। अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो॑ त॒र्पय॑त्ये॒व। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य ए॒वं
वेद॑। अप॑ ब॒र्हिषा॑वनू॒याजौ॑ य॒जति॑। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।
प्र॒जा ए॒व मृ॒त्योरु॒थ्सृ॑जति। च॒तुरः॑ प्र॒याजा॑न् य॒जति॑।
द्वा॒वनू॒याजौ॑। षट्॒थ्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा॑ ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व
प्री॑णाति। न प॒त्यन्वा॑स्ते। न सं॒याज॑यन्ति। यत्प॒त्यन्वा॑सी॒त।
य॒थ्सं॒याज॑ये॒युः। प्र॒मायु॑का स्यात्। तस्मा॒न्नान्वा॑स्ते। न
सं॒याज॑यन्ति। प॒त्न्यै गो॑पी॒थाय॑॥ ७०॥

होता॑र्माज्य॒भागो॑ य॒जति॑ सन्त॑तमव॒द्यति॑ व्या॒वृत्त्यै॑ ब॒र्हिष॑दो य॒जति॑ तमे॒व तद्य॑ज॒त्यनु॑ निष्क्रा॑मन्त्याहे॒नानृ॑तवो न॒व

च॥ ————— [९]

प्र॒ति॒पू॒रुष॑मेक॒कपाला॑ निर्व॒पति॑। जा॒ता ए॒व प्र॒जा
रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। ए॒क॒मति॑रि॒क्तम्। ज॒नि॒ष्यमा॑णा ए॒व
प्र॒जा रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। ए॒क॒कपाला॑ भवन्ति। ए॒क॒धै॒व रु॒द्रं
नि॒रव॑दयते। नाभि॒घार॑यति। यद॑भि॒घार॑ये॒त्। अ॒न्त॒र॒व॒चा॒रिण॑
रु॒द्रं कु॑र्यात्। ए॒को॒ल्मु॒केन॑ यन्ति॥ ७१॥

तद्धि॑ रु॒द्रस्य॑ भा॒ग॒धेय॑म्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑
दिक्। स्वा॒या॒मे॒व दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्रो वा अ॑प॒शुका॑या
आ॒हु॒त्यै नाति॑ष्ठत। अ॒सौ ते॑ प॒शुरि॑ति॒ निर्दि॑शेद्यं द्वि॒ष्यात्।
यमे॒व द्वेष्टि॑। तम॑स्मै प॒शुं निर्दि॑शति। यदि॑ न द्वि॒ष्यात्।
आ॒खु॒स्ते प॒शुरि॑ति॒ ब्रू॑यात्॥ ७२॥

न ग्रा॒म्यान्प॒शून् हि॑नस्ति। ना॒र॒ण्यान्। च॒तुष्प॒थे जु॑होति।

ए॒ष वा अ॒ग्नी॒नां प॒ङ्क्ति॑शो॒ नाम॑ । अ॒ग्नि॒वत्ये॒व जु॑होति । म॒ध्यमे॑न॒ पु॒र्णेन॑ जुहोति । स्रु॒ग्यैषा॑ । अथो॒ खलु॑ । अ॒न्तमे॑नै॒व हो॑त॒व्यम् । अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते ॥ ७३ ॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः स॒ह स्व॒स्त्राऽम्बि॑क॒येत्या॑ह । श॒रद्वा अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑ । तया॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति । य॒ः हि॑नस्ति । तयै॒वैन॑ः स॒ह श॑मयति । भे॒षज॑ङ्ग॒व इत्या॑ह । याव॑न्त ए॒व ग्रा॒म्याः प॒शवः॑ । तेभ्यो॑ भे॒षजं॑ क॒रोति॑ । अवा॑म्ब रु॒द्रम॑दिम॒हीत्या॑ह । आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते ॥ ७४ ॥

त्र्य॑म्बकं यजाम॒ह इत्या॑ह । मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒दिति॑ वावैतदा॑ह । उ॒त्कि॑रन्ति । भग॑स्य ली॒प्सन्ते॑ । मू॒तेकृ॑त्वाऽऽस॑जन्ति । यथा॒ जनं॑ य॒तेऽव॑सं क॒रोति॑ । ता॒दृगे॒व तत् । ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒ग इत्या॑ह नि॒रव॑त्यै । अ॒प्रती॑क्ष॒मा य॑न्ति । अ॒पः परि॑षिञ्चति । रु॒द्रस्या॒न्तर्हि॑त्यै । प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते । ये त्र्य॑म्बकै॒श्चर॑न्ति । आ॒दि॒त्यं च॒रुं पु॒नरे॒त्य नि॒र्वप॑ति । इ॒यं वा अ॒दितिः॑ । अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति ॥ ७५ ॥

यन्ति ब्रूयन्निरवदयते शास्ते सिञ्चति पङ्क्तिः ॥ [१०]

अ॒नु॒मत्यै॑ वै॒श्वदे॒वेन॒ ताः सृ॒ष्टा॒न्नि॒वृ॒त्त्य॒जाप॑तिः स॒वितो॑त्तर॒स्यान्दे॒वासृ॑राः सौ॑ऽग्निर्य॒त्यर्वा॑ वै॒श्वदे॒वेन॒ ता व॑रुणप्र॒घा॒सैर॒ग्नये॑

दे॒वेभ्यः॑ प्र॒तिपू॑रुषं द॒शां ॥ १० ॥

अ॒नु॒मत्यै॑ प्रथ॒मजो॑ वृ॒धो ब॑हुरू॒पा हि प॑शव॒स्तस्मा॑त्पृथ॒मात्रं॑ यद॒ग्नये॑ऽनी॒कव॑त उ॒द्धारं॑ वा अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ प्र॒तिपू॑रुषं

पञ्च॑स॒सतिः॑ ॥ ७५ ॥

अ॒नु॒मत्यै॑ प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति ॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॑ञ्च ह॒वीःषि॑ । अथेन्द्रा॑य शु॒नासी॑रा॒य
पुरो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॑पति । सं॒व॒थ्स॒रो वा
इन्द्रा॑शु॒नासी॑रः । सं॒व॒थ्स॒रेणै॒वास्मा॑ अन्न॒मव॑ रुन्धे । वा॒य॒व्यं
पयो॑ भवति । वा॒युर्वै वृ॑ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यि॒ता । स ए॒वास्मै॑
वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति । सौ॒र्य एक॑क॒पालो॑ भवति । सूर्ये॑ण वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता । स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं नि॒यच्छ॑ति ॥ १ ॥

द्वा॒दश॒गव॑ः सी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ । दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता
आसन् । ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन् । त्वया॑ वी॒रेणा॑सुरा॒नभि॑भवा॒मेति॑ ।
सोऽब्र॑वीत् । त्रेधाऽह॒मात्मानं॑ वि॒करि॑ष्य इति । स त्रेधा॑-
ऽऽत्मानं॑ व्य॑कुरुत । अ॒ग्निं तृ॑तीयम् । रु॒द्रं तृ॑तीयम् । वरु॑णं
तृ॑तीयम् ॥ २ ॥

सोऽब्र॑वीत् । क इ॒दं तुरी॑यमिति । अ॒हमि॑तीन्द्रो-
ऽब्र॑वीत् । सन्तु सृ॑जावहा इति । तौ स॒मसृ॑जेताम् ।
स इन्द्र॑स्तुरीयमभवत् । यदिन्द्र॑स्तुरीयमभवत् । तदिन्द्र॑-
तुरी॒यस्येन्द्र॑तुरीयत्वम् । ततो॒ वै दे॒वा व्य॑जयन्त । यदिन्द्र॑तुरी॒यं
नि॑रूप्यते विजि॑त्यै ॥ ३ ॥

व॒हिनी॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा । यद्व॒हिनी॑ । तेना॑ऽऽग्नेयी । यद्वौः । तेन॑
रौ॒द्री । यद्वे॒नुः । तेनै॒न्द्री । यथ्स्त्री॑ स॒ती दा॒न्ता । तेन॑ वा॒रुणी॑

समृद्धौ। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स एताः
प्रजापतिरात्मनो देवता निरमिमीत। ताभिर्वै स दिग्भ्यो
रक्षा९सि प्राणुदत। यत्पञ्चावत्तीयं जुहोति। दिग्भ्य एव
तद्यजमानो रक्षा९सि प्रणुदते। समूढ९ रक्षः सन्दग्ध९ रक्ष
इत्याह। रक्षा९स्येव सन्दहति। अग्नये रक्षोघ्ने स्वाहेत्याह।
देवताभ्य एव विजिग्यानाभ्यो भागधेयं करोति। प्रष्टिवाही
रथो दक्षिणा समृद्धौ॥५॥

इन्द्रो वृत्र९ हत्वा। असुरान्पराभाव्य। नमुचिमासुरं
नालभत। त९ शच्याऽगृह्णात्। तौ समलभेताम्।
सोऽस्मादभिभुनक्तरोऽभवत्। सोऽब्रवीत्। सन्धा९
सन्दधावहे। अथ त्वाऽवं स्रक्ष्यामि। न मा शुष्केण
नार्द्रेण हनः॥६॥

न दिवा न नक्तमिति। स एतमुपां फेनमसिञ्चत्। न वा एष
शुष्को नार्द्रो व्युष्टाऽऽसीत्। अनुदितः सूर्यः। न वा एतद्विवा
न नक्तम्। तस्यैतस्मिँल्लोके। अपां फेनेन शिर उदवर्तयत्।
तदेनमन्ववर्तत। मित्रद्रुगिति॥७॥

स एतानपामार्गानंजनयत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स
रक्षा९स्यपाहता। यदपामार्गहोमो भवति। रक्षसामपहत्यै।
एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि रक्षसां भागधेयम्। इमान्दिशं

यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वा॒यांमे॒व दि॒शि रक्षा॑सि
हन्ति॥८॥

स्वकृ॑तु इरि॑णे जुहोति प्रद॒रे वा॑। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒यत॑नम्।
स्व ए॒वाय॑त॒ने रक्षा॑सि हन्ति। पु॒र्णम॑ये॒न स्रु॒वेण॑ जुहोति।
ब्रह्म॒ वै पु॒र्णः। ब्रह्म॑णै॒व रक्षा॑सि हन्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑
प्र॑स॒व इत्या॑ह। स॒वितृ॑प्र॒सूत॑ ए॒व रक्षा॑सि हन्ति। ह॒तः रक्षो॑-
ऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इत्या॑ह। रक्ष॑साऽ॒स्तृत्यै॑। यद्व॑स्ते॒ तदक्षि॑णा
नि॒रव॑त्यै। अ॒प्रती॑क्ष॒माय॑न्ति। रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै॥९॥

यच्छ्रुति वरुणं तृतीयं विजित्या असृजत समृद्धौ हनो मित्रद्रुगिति हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥—————[१]

धा॒त्रे पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॑पति। सं॒व॒त्स॒रो वै
धा॒ता। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑ति। अ॒न्वे॒वास्मा॑
अ॒नु॒म॒ति॒र्मन्य॑ते। रा॒ते रा॒का। प्र॑ सि॒नीवा॒ली ज॑नयति।
प्र॒जास्वे॒व प्र॑जा॒तासु॑ कु॒ह्वा वाचं॑ दधाति। मि॒थु॒नौ गावौ॑
दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्नावै॒ष्ण॒वमे॒काद॑शक॒पालं॑ निर्व॑पति।
ऐ॒न्द्रावै॒ष्ण॒वमे॒काद॑शक॒पालम्॥१०॥

वै॒ष्ण॒वं त्रि॑क॒पालम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्य॑मिन्द्रः।
वी॒र्यं वि॒ष्णुः। प्र॒जा ए॒व प्र॑जा॒ता वी॒र्यं॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति।
तस्मा॑त्प्र॒जा वी॒र्या॑वतीः। वा॒म॒न ऋ॒षभो॑ व॒ही दक्षि॑णा।
यद्व॑ही। तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः॥११॥

तेनैन्द्रः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेका-

दशकपालं॑ निर्वपति। इन्द्रा॒सोमी॒यमेका॑दशकपालम्। सौम्यं॑
च॒रुम्। सोमो॒ वै रेतो॑धाः। अ॒ग्निः प्र॒जानां॑ प्रजनयिता।
वृ॒द्धाना॒मिन्द्रः॑ प्रदापयिता। सोमं॑ ए॒वास्मे॒ रेतो॒ दधा॑ति॥१२॥

अ॒ग्निः प्र॒जां प्र॒ज॒नय॑ति। वृ॒द्धामिन्द्रः॑ प्रयच्छति।
ब॒भ्रुर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। सोमा॒पौष्णं॑ च॒रुं निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रा॒पौष्णं॑
च॒रुम्। सोमो॒ वै रेतो॑धाः। पू॒षा प॑शूनां प्र॒ज॒नय॑ति।
वृ॒द्धाना॒मिन्द्रः॑ प्रदापयिता। सोमं॑ ए॒वास्मे॒ रेतो॒ दधा॑ति। पू॒षा
प॒शून्प्र॒ज॒नय॑ति॥१३॥

वृ॒द्धानिन्द्रः॑ प्रयच्छति। पौ॒ष्णश्च॒रुर्भ॑वति। इ॒यं वै पू॒षा।
अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठति। श्या॒मो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। बहु॒ वै
पु॒रुषो॑ मे॒ध्यमु॑पगच्छति। वै॒श्वान॒रं द्वा॑दशकपालं॑ निर्वपति।
सं॒व॒त्स॒रो वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वैनं॑ स्वदयति।
हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा॥१४॥

प॒वि॒त्रं वै हि॒र॒ण्यम्। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। बहु॒ वै रा॑ज॒न्योऽनृ॑तं
करोति। उप॑ जा॒म्यै ह॑रते। जि॒नाति॑ ब्राह्मणम्। वद॒त्यनृ॑तम्।
अनृ॑ते॒ खलु॒ वै क्रि॒यमा॑णे॒ वरु॑णो गृह्णाति। वा॒रु॒णं य॑वमयं च॒रुं
निर्व॑पति। वा॒रु॒णपा॒शादे॒वैनं॑ मुञ्चति। अ॒श्वो दक्षि॑णा। वा॒रु॒णो
हि दे॒वत॒याऽश्वः॑ समृ॑द्ध्यै॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यद्वृषो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणेकं च॥—————[२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः।

ए॒तेऽपा॒दा॒तारः॑। य ए॒व रा॒ष्ट्रस्य॑ प्र॒दा॒तारः॑। ये॒ऽपा॒दा॒तारः॑।
त ए॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं प्रयच्छ॑न्ति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। यथ्स॑मा॒हृत्य॑
निर्व॑पेत्। अर॑न्निनः स्युः। य॒था॒य॒थं निर्व॑पति रन्नि॒त्वाय॑॥१६॥

यथ्स॒द्यो निर्व॑पेत्। याव॑ती॒मेके॑न ह॒विषा॒ऽऽशिष॑मव रु॒न्धे।
ताव॑ती॒मवरु॑न्धीत। अ॒न्वह॑न्निर्व॑पति। भूय॑सी॒मेवा॑शिष॒मव
रुन्धे। भूय॑सो यज्ञ॒क्रतू॑नुपै॑ति। बा॒रु॒हस्प॑त्यं च॒रुं निर्व॑पति
ब्र॒ह्मणो॑ गृ॒हे। मुख॑त ए॒वास्मै॑ ब्र॒ह्म स॑श्श्र॒यति॑। अथो॑ ब्र॒ह्मन्ने॒व
क्ष॒त्रम॒न्वार॑म्भयति। शि॒तिपृ॑ष्ठो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥१७॥

ऐ॒न्द्रमे॒काद॑शक॒पाल॑ः राज॒न्यस्य॑ गृ॒हे। इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव
रुन्धे। ऋ॒षभो॑ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। आ॒दि॒त्यं च॒रुं म॑हिष्यै
गृ॒हे। इ॒यं वा अ॑दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। धे॒नुर्दक्षि॑णा॒
समृ॑द्ध्यै। भगा॑य च॒रुं वा॒वाता॑यै गृ॒हे। भग॑मे॒वास्मि॑न्दधाति।
विचि॑त्तगर्भा प॒ष्ठौही॑ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥१८॥

नैर्ऋ॑तं च॒रुं प॑रिवृ॒क्त्यै गृ॒हे कृ॒ष्णानां॑ व्री॒हीणां
न॒खनि॑र्भिन्नम्। पा॒प्मान॑मे॒व नि॒र्ऋतिं॑ नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णा
कू॒टा दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालः॑ से॒नान्यो॑ गृ॒हे।
से॒नामे॒वास्य॑ स॑श्श्र॒यति॑। हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। वा॒रुणं
द॒शक॑पालः॑ सू॒तस्य॑ गृ॒हे। व॒रुण॑स॒वमे॒वाव रुन्धे॑। म॒हानि॑र॒ष्टो
दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। मा॒रुतः॑ स॒प्तक॑पालं ग्रा॒मण्यो॑ गृ॒हे॥१९॥

अ॒न्नं वै म॒रुतः॑। अ॒न्नमे॒वाव रुन्धे॑। पृ॒श्नि॒र्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै।

सावि॒त्रं द्वा॒दश॒कपा॒लं क्ष॒त्तुर्गृ॒हे प्र॒सू॒त्यै। उ॒प॒ध्व॒स्तो दक्षि॑णा॒
समृ॑द्ध्यै। आ॒श्विनं॑ द्वि॒कपा॒लं स॒ङ्ग॒हीतु॑र्गृ॒हे। अ॒श्विनौ॒ वै
दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति। स॒वा॒त्यौ
दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। पौ॒ष्णं च॒रुं भा॑गदु॒घस्य॑ गृ॒हे॥ २०॥

अ॒न्नं वै पू॒षा। अ॒न्नमे॒वाव॑ रु॒न्धे। श्या॒मो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै।
रौ॒द्रं गा॑वी॒धुकं॑ च॒रुम॑क्षा॒वाप॒स्यं गृ॒हे। अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं
नि॒रव॑दयते। श॒बल॒ उ॒द्वा॒रो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। द्वा॒दशै॒तानि॑
ह॒वी॒ःषि॑ भवन्ति। द्वा॒दश॒ मा॒साः सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑
रा॒ष्ट्रम॑व॒ रुन्धे॑। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति॥ २१॥

य॒न्न प्र॑ति नि॒र्वपे॑त्। र॒त्नि॒नं आ॒शिषो॑ऽव॒रुन्धी॑रन्।
प्र॒तिनि॑र्वपति। इन्द्रा॒य सु॒त्राम्णे॑ पुरो॒डाश॒मेका॑दश॒कपा॒लम्।
इन्द्रा॒या॒ःहो॒मुचे॑। आ॒शिष॑ ए॒वाव॑ रु॒न्धे। अ॒यं नो॒ राजा॑
वृ॒त्रहा॑ राजा॒ भू॒त्वा वृ॒त्रं व॑ध्या॒दित्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते।
मै॒त्रा॒बा॒रु॒हस्प॒त्यं भ॑वति। श्वे॒तायै॑ श्वे॒तव॑त्सायै॒ दु॒ग्धे॥ २२॥

बा॒रु॒हस्प॒त्ये मै॒त्रम॑पि॒ दधा॑ति। ब्र॒ह्मं चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीची॑
दधाति। अथो॒ ब्र॒ह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रं प्र॑तिष्ठापयति। बा॒रु॒हस्प॒त्येन॑
पूर्वे॑ण प्रच॑रति। मु॒ख॒त ए॒वास्मै॑ ब्र॒ह्म स॑ऽश्यति। अथो॒
ब्र॒ह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रम॑न्वा॒रम्भ॑यति। स्व॒यं कृ॒ता वेदि॑र्भवति। स्व॒यं
दि॒नं ब॒रु॒हिः। स्व॒यं कृ॒त इ॒ध्मः। अ॒न॒भि॒जित॑स्या॒भि॒जित्यै॑।
तस्मा॒द्रा॒ज्ञा॒मर॑ण्यम॒भि॒जित॑म्। सै॒व श्वे॒ता श्वे॒तव॑त्सा॒ दक्षि॑णा॒

समृद्धौ॥ २३॥

रुत्विताय समृद्धौ पद्योही दक्षिणा समृद्धौ ग्रामण्यां गृहे भांगदुघस्य गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्ये द्वे च॥—[३]

दे॒व॒सु॒वा॒मे॒ता॒नि॒ ह॒वी॒ः॒षि॑ भवन्ति। ए॒ता॒व॒न्तो॒ वै दे॒वाना॒॑
सु॒वाः। त ए॒वा॒स्मै॑ स॒वान्प्रय॑च्छन्ति। त ए॒न॑ः सुवन्ते।
अ॒ग्नि॒रे॒वैन॑ गृहप॑तीनाः सुवते। सोमो वन॑स्पती॑नाम्।
रु॒द्रः प॑शूनाम्। बृह॑स्पति॑र्वा॒चाम्। इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाना॑म्। मि॒त्रः
स॒त्याना॑म्॥ २४॥

वरु॑णो धर्म॑पतीनाम्। ए॒तदे॒व सर्व॑ भवति। स॒वि॒ता
त्वा॑ प्रस॒वाना॑ सुवता॑मिति॒ हस्तं॑ गृह्णाति॒ प्रसू॑त्यै। ये
दे॒वा दे॒वः सु॒वः स्थे॒त्याह॑। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। म॒ह॒ते क्ष॒त्राय॑
म॒ह॒त आधि॑पत्याय म॒ह॒ते जा॒न॑राज्यायेत्याह॑। आ॒मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भरता॒ राजा॒ सोमो॑ऽस्माकं ब्राह्म॑णानाः॒
राजे॒त्याह॑। तस्मा॒त्सोम॑राजानो ब्राह्म॑णाः। प्र॒ति॒ त्यन्ना॑म
रा॒ज्यम॑धा॒यीत्या॑ह॥ २५॥

रा॒ज्यमे॒वास्मि॑न्प्रति॒दधा॑ति। स्वां त॒नु॒वं वरु॑णो
अशि॑श्रे॒दित्या॑ह॑। व॒रु॒ण॒स॒वमे॒वाव॑ रुन्धे। शुचि॑र्मि॒त्रस्य॑
व्र॒त्या॑ अभू॒मेत्या॑ह॑। शुचि॑मे॒वैनं॑ व्रत्यं करोति। अम॑न्महि
म॒ह॒त ऋ॒तस्य॑ ना॒मेत्या॑ह॑। म॒नु॒त ए॒वैन॑म्। सर्वे॑ व्रा॒ता
वरु॑णस्याभू॒वन्नि॒त्याह॑। सर्व॑व्रा॒तमे॒वैनं॑ करोति। वि मि॒त्र
ए॒वैर॑रा॒तिम॑तारी॒दित्या॑ह॥ २६॥

अरा॑ति॒मै॒वैनं॑ तारयति। असू॑षुदन्त य॒ज्ञियां॑ ऋ॒तेने॒त्याह॑।
स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्॑। व्यु॑ त्रि॒तो ज॑रि॒माणं॑ न आ॒नडि॒त्याह॑।
आ॒युरे॒वास्मि॑न्दधाति। द्वा॒भ्यां वि॒मृष्टे॑। द्वि॒पाद्यज॑मानः
प्रति॑ष्ठित्यै। अ॒ग्नीषो॒मीय॑स्य॒ चैका॑दशकपालस्य देवसु॒वां च॑
ह॒विषा॑म॒ग्रये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स॒मव॑द्यति। दे॒वता॑भिरे॒वैन॑मु॒भय॑तः
परि॑गृह्णाति। वि॒ष्णुक्र॒मान्क्रम॑ते। वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमाँ॑ल्लो॒कान॒भि॒ज॑यति॥ २७ ॥

सत्यानां माध्याह्नाहारादित्याह क्रमत् एकं च॥ [४]

अ॒र्थे॒तः स्वे॒ति जु॒होति॑। आ॒हुत्यै॒वैना॑ निष्क्री॒य गृ॒ह्णाति॑।
अ॒थो ह॒विष्कृ॑तानामे॒वाभिघृ॑तानां गृह्णाति। व॒हन्ती॑नां गृह्णाति।
ए॒ता वा अ॒पा९ रा॒ष्ट्रम्। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ गृह्णाति। अ॒थो
श्रि॒यमे॒वैन॑म॒भिव॑हन्ति। अ॒पां पति॑रसीत्याह। मि॒थुन॑मे॒वाकः॑।
वृ॒षाँऽस्यु॑र्मिरित्याह॥ २८ ॥

ऊ॒र्मि॒मन्त॑मे॒वैनं॑ करोति। वृ॒ष॒से॒नो॑ऽसीत्याह। से॒नामे॒वास्य॑
स॒ङ्श्य॑ति। ब्र॒ज॒क्षितः॑ स्वे॒त्याह॑। ए॒ता वा अ॒पां वि॒शः।
वि॒शमे॒वास्मै॑ पर्यू॒हति॑। म॒रुता॒मोजः॑ स्वे॒त्याह॑। अ॒न्नं वै
म॒रुतः॑। अ॒न्नमे॒वाव॑ रुन्धे। सूर्य॑वर्च॒सः स्वे॒त्याह॑॥ २९ ॥

रा॒ष्ट्रमे॒व व॑र्च॒स्व्यकः॑। सूर्य॑त्वच॒सः स्वे॒त्याह॑। स॒त्यं वा
ए॒तत्। यद्व॑र्षति। अ॒नृतं॑ यदा॒तप॑ति व॒र्षति॑। स॒त्या॒नृते॑ ए॒वाव॑
रुन्धे। नैन॑ स॒त्या॒नृते॑ उ॒दिते॑ हि॒स्तः। य ए॒वं वे॒द। मा॒न्दाः

स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्यकः॥३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्ररीः स्थेत्याह। पशवो वै शक्ररीः। पशूनेवाव रुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव पयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह॥३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्व्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा वा अपां पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां करोति। षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति। षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनं सर्वेभिश्छन्दाभिरभिषिञ्चति॥३२॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यकस्तेजस्याः स्थेत्याहेव पुरुषः षट् च॥ [५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह। ब्रह्मणैवैनाः सः सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः सादयति। अन्तरा होतुंश्च धिष्णिंयं ब्राह्मणाच्छः सिनंश्च सादयति। अग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छः सी। तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति। आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्यै॥३३॥

श॒तमा॑नं भवति। श॒तायुः॑ पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये
प्रति॑ तिष्ठति। अ॒निभृ॑ष्टम॒सीत्या॑ह। अ॒निभृ॑ष्टः॒ ह्येतत्। वा॒चो
बन्धु॑रित्या॑ह। वा॒चो ह्यैष॑ बन्धुः। त॒पो॒जा इत्या॑ह। त॒पो॒जा
ह्येतत्। सोम॑स्य दा॒त्रम॒सीत्या॑ह॥३४॥

सोम॑स्य ह्येतद्दा॒त्रम्। शु॒क्रा वः॑ शु॒क्रेणोत्पु॑ना॒मीत्या॑ह। शु॒क्रा
ह्यापः॑। शु॒क्रं हिर॑ण्यम्। च॒न्द्राश्च॒न्द्रेणे॑त्या॑ह। च॒न्द्रा ह्यापः॑।
च॒न्द्रं हिर॑ण्यम्। अ॒मृता॑ अ॒मृते॒नेत्या॑ह। अ॒मृता॑ ह्यापः॑।
अ॒मृतं॑ हिर॑ण्यम्॥३५॥

स्वाहा॑ रा॒ज॒सूया॒येत्या॑ह। रा॒ज॒सूया॒य ह्ये॒ना उत्पु॑नाति।
स॒ध॒मादो॑ द्यु॒मिनी॒रूर्ज॑ ए॒ता इति॑ वा॒रु॒ण्यर्चा॑ गृ॒ह्णाति।
व॒रु॒ण॒स॒वमे॒वाव॑ रुन्धे। ए॒क॒या गृ॒ह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने
वी॒र्यं॑ दधाति। क्ष॒त्रस्यो॒ल्ब॑मसि क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑र॒सीति॑ ता॒र्प्यं
चो॒ष्णीषं॑ च॒ प्रय॑च्छति सयोनि॑त्वाय॑। ए॒क॑शतेन दर्भ॑पु॒ञ्जीलैः॑
प॑वयति। श॒तायु॑र्वै पुरु॑षः श॒तवी॑र्यः। आ॒त्मैक॑शतः॥३६॥

यावा॑ने॒व पुरु॑षः। तस्मि॑न्वी॒र्यं॑ दधाति। द॒ध्या॑शयति।
इन्द्रि॑यमे॒वाव॑ रुन्धे। उ॒दु॒म्बर॑माशयति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ।
श॒ष्पा॑ण्याशयति। सु॒रा॒बलि॑मे॒वैनं॑ करोति। आ॒विद॑ ए॒ता
भ॑वन्ति। आ॒विद॑मे॒वैनं॑ गमयन्ति॥३७॥

अ॒ग्निरे॒वैनं॑ गा॒र्हप॑त्येनावति। इन्द्रं॑ इन्द्रि॒येण॑। पृ॒षा
प॒शुभिः॑। मि॒त्रावरु॑णौ प्रा॒णापा॒नाभ्या॑म्। इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑

वज्रमुदयच्छत्। स दिवंमलिखत्। सोऽर्यम्णः पन्थां
अभवत्। स आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी
उपाधावत्। स आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्।
आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति।
आविन्ना देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्व-
रूपी। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्या-
यणोऽस्यां विश्वस्मिन्नाष्ट इत्याह। विश्वैवेन९ राष्ट्रेण
समर्धयति। महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते
जानराज्यायेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा
सोमोऽस्माकं ब्राह्मणाना९ राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो
ब्राह्मणाः॥३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्वघ्न इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै।
शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्। शत्रून्नेवास्य बाधन्ते। पात मां प्रत्यश्च
पात मां तिर्यश्चमन्वश्च मा पातेत्याह। तिस्रो वै शरव्याः।
प्रतीचीं तिरश्च्यनूचीं। ताभ्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो मां
पातेत्याह। दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः
पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति। हिरण्यवर्णावुषसां
विरोक इति त्रिष्टुभां बाहू उद्गृह्णाति। इन्द्रियं वै वीर्यं
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्ठादात्मन्धत्ते॥४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृतं हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याहं ब्राह्मणा नाष्टाभ्यः पातेत्याह चत्वारि च॥ [६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामैत्।
अभि दिशो जयेत्। उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति। अभि
दिशो जयति। नोन्माद्यति। समिधमा तिष्ठेत्याह। तेज एवाव
रुन्धे॥ ४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। विराजमातिष्ठेत्याह।
अन्नाद्यमेवाव रुन्धे। उदीचीमा तिष्ठेत्याह। पशूनेवाव रुन्धे।
ऊर्ध्वामातिष्ठेत्याह। सुवर्गमेव लोकमभिजयति। अनूज्जिहीते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥ ४२॥

मारुत एष भवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे।
एकविंशतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो
गुणः। तं मध्यत उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परि
गृह्णाति। तस्माद्ग्राम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः।
पृथिवैन्यः। अभ्यषिच्यत॥ ४३॥

स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पार्थान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्।
तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति।
बारुहस्पत्यं पूर्वेषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां प्रथमम्। ब्रह्म
चैवास्मै क्षत्रं च समीची दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रति-
ष्ठापयति॥ ४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश

सम्पद्यन्ते। द्वाद॑श॒ मासाः॑ संव॒त्सरः॑। संव॒त्सरः॑ खलु॒ वै
दे॒वानां॑ पूः। दे॒वाना॑मे॒व पु॒रं मध्य॑तो व्य॒व॑स॒र्पति॑। तस्य॒ न
कु॒तश्च॑नोपा॒व्या॒धो भ॑वति। भू॒ताना॑मवै॒ष्टीर्जु॑होति। अत्रा॑त्र॒ वै
मृ॒त्युर्जा॑यते। यत्र॑यत्रै॒व मृ॒त्युर्जा॑यते। तत॑ ए॒वैन॑मव॒यज॑ते।
तस्मा॑द्राज॒सूये॑नेजा॒नो नाभि॑चरि॒त॒वै। प्र॒त्यगे॑नमभिचा॒रः
स्तृ॑णुते॥४५॥

रुन्धे सम॑प॒द्या असि॑च्यत स्था॒पय॑ति जा॒यते॑ पञ्च॒ च॥ [७]

सोम॑स्य॒ त्विषि॑रसि॒ तवे॒व मे॒ त्विषि॑र्भूयादिति॒ शार्दूल॑-
च॒र्मोप॑स्तृणाति। यै॒व सोमे॒ त्विषिः॑। या शार्दू॑ले। ता॒मेवा॑व
रु॒न्धे। मृ॒त्योर्वा ए॒ष वर्णः॑। यच्छा॑र्दूलः। अ॒मृत॑ꣳ हिर॑ण्यम्।
अ॒मृत॑मसि॒ मृ॒त्योर्मा पा॒हीति॑ हिर॑ण्यमुपा॒स्यति॑। अ॒मृत॑मे॒व
मृ॒त्योर॒न्तर्ध॑त्ते। श॒तमा॑नं भवति॥४६॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति।
दि॒द्योन्मा॑ पा॒हीत्यु॑परि॒ष्टादधि॑ नि॒दधा॑ति। उ॒भय॑त॑ ए॒वास्मे॑
श॒र्म द॑धाति। अ॒वैष्टा॑ द॒न्दशू॒का इति॑ क्ली॒बꣳ सी॒सेन॑
वि॒ध्यति॑। द॒न्दशू॒काने॒वाव॑यजते। तस्मा॑त्क्ली॒बं द॑न्दशू॒का
दꣳशु॑काः। नि॒रस्तं॑ नमु॒चेः शि॒र इति॑ लोहि॒ताय॑सं
नि॒रस्य॑ति। पा॒प्मान॑मे॒व नमु॑चिं नि॒रव॑दयते। प्रा॒णा आ॒त्मनः॑
पूर्वे॑ऽभि॒षिच्या॒ इत्या॑हुः॥४७॥

सोमो॒ राजा॒ वरु॑णः। दे॒वा ध॑र्म॒सुव॑श्च॒ ये। ते ते॒ वाच॑ꣳ

सुवन्तां ते ते प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः
 पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति।
 तेजस्व्येव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा
 द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं
 एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।
 इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुण-
 योर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओज एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह।
 क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह।
 अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समाववृत्रन्नधरागुदीचीरित्याह।
 राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमंकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो
 वै रुद्रः। भागधेयेनैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उदङ्गरेत्याग्नीद्धे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव
 दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रं यत्ते क्रयी परं नामेत्याह। यद्वा
 अस्य क्रयी परं नाम। तेन वा एष हिनस्ति। यं हिनस्ति।
 तेनैवैनं सह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह।
 यमादेवास्य मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहुयात्।
 यां कामयेत राष्ट्रमस्यै प्रजा स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा

भवति। पूर्णमयेनाध्वर्युरभिषिञ्चति। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्विषिं
दधाति। औदुम्बरेण राजन्यः। ऊर्जमेवास्मिन्त्राद्यं दधाति।
आश्वत्थेन वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिं दधाति। नैयग्रोधेन
जन्यः। मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भुवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥ [८]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवैनं
देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः।
देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ
संव्येष्टसारथी। षट्सम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः।
सोऽन्वारभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारभते। इन्द्रियं वै
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जैषमित्याह। मरुद्भिरेव प्रसूत उज्जयति।
आप्तं मन इत्याह। यदेव मनसैप्सीत्। तदापत्। राजन्यं
जिनाति। अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण
वीर्येण धर्यते। यो राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण
वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे
मन्युर्भूयादिति वाराही उपानहावुपं मुञ्चते। पशूनां वा एष
मन्युः। यद्वराहः। तेनैव पशूनां मन्युमात्मन्धत्ते। अभि वा
इयं सुषुवाणं कामयते। तस्यैश्वरेन्द्रियं वीर्यमादातोः।
वाराही उपानहावुपं मुञ्चते। अस्या एवान्तर्धत्ते। इन्द्रियस्य
वीर्यस्यानात्यै॥५६॥

नमो मात्रे पृथिव्या इत्याहाहिंसायै। इयं दस्यायुरस्यायुर्मे
धेहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। ऊर्गस्यूर्जं मे धेहीत्याह।
ऊर्जमेवाऽऽत्मन्धत्ते। युङ्क्षि वर्चोऽसि वर्चो मयि धेहीत्याह।
वर्च एवाऽऽत्मन्धत्ते। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव
यजमान आयुरूर्जं वर्चो दधाति। रथविमोचनीया जुहोति
प्रतिष्ठित्यै॥५७॥

त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। तस्माच्चतुर्जुहोति। यदुभौ
सहावतिष्ठेताम्। समानं लोकमियाताम्। सह सङ्गहीत्रा
रथवाहने रथमादधाति। सुवर्गादिवैनं लोकादन्तर्दधाति।
हंसः शुचिषदित्यादधाति। ब्रह्मणैवैनमुपावहरति। ब्रह्मणा-
ऽऽदधाति। अतिच्छन्दसाऽऽदधाति। अतिच्छन्दा वै सर्वाणि
छन्दांसि। सर्वेभिरेवैनं छन्दोभिरादधाति। वर्षं वा
एषा छन्दसाम्। यदतिच्छन्दाः। यदतिच्छन्दसा दधाति।

वर्ष्मेवैनं समानानां करोति॥५८॥

पृथन्ते दधाति वीर्येणेत्याहानांत्ये प्रतिष्ठित्ये ब्रह्मणाऽऽदधाति सप्त च॥ [९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहः। वारुणी रात्रिः।
अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह।
मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ
भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वैर्देवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि
क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनिर्त्वाय।
स्योनामा सीद सुषदामा सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
मा त्वा हिंसीन्मा मा हिंसीदित्याहाहिंसायै।
निषंसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा साम्राज्याय
सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव
इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसंव करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा
इत्याह। इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं
राजन्ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं
सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि
सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति।
सविताऽसि सत्यसंव इत्याह। गायत्रीमेवैतेनाभि
व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। त्रिष्टुभमेवैतेनाभि

व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यमेता देवताः। सत्यमेतानि छन्दांसि। सत्यमेवाव रुन्धे। वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते एवाव रुन्धे॥६२॥

नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति स्फ्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैवास्मा अवरपरं रन्धयति। एवं हि तच्छ्रेयः। यदस्मा एते रध्यैयुः। दिशोऽभ्ययं राजाऽभूदिति पश्चाक्षान्प्रयच्छति। एते वै सर्वेऽयाः। अपराजायिनमेवैनं करोति॥६३॥

ओदनमुद्धवते। परमेष्ठी वा एषः। यदोदनः। परमामेवैनं श्रियं गमयति। सुश्लोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)- नित्याह। आमेवैतामा शास्ते। शौनः शेषमाख्यापयते। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। परः शतं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। मारुतस्य चैकविंशतिकपालस्य वैश्वदेव्यै चामिक्षाया अग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। अपान्नप्रे स्वाहोर्जो नप्रे स्वाहाऽग्नये गृहपतये स्वाहेति तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति॥६४॥

देवैरित्याह सत्यसंव करोति त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवाव रुन्धे करोति शतेन्द्रियः पद च॥-[१०]

एतद्ब्राह्मणानि धात्रे रत्नानन्देवसुवामर्थेतो देवीर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दश॥१०॥

एतद्ब्राह्मणानि वैष्णवं त्रिकपालमन्त्रं वै पूषा वाशाः स्थेत्याहु दिशो व्यास्थापयत्युदङ्मुखेत्य ब्रह्मा(३)न्त्व९ राज्ञश्चतुष्पष्टिः॥६४॥

एतद्ब्राह्मणानि प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
तथ्स॒सृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तथ्स॒सृपा॑ स॒सृत्वम्।
अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ननु प्रायु॑ङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा
द्विती॑यै। स॒वित्रा प्र॑सवेन॑ तृती॑यै। पू॒ष्णा प॒शुभि॑श्चतु॒र्थे।
बृह॒स्पति॑ना ब्रह्म॑णा पञ्च॒मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒
स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॒मे॥१॥

सोमे॑न॒ राजा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्टा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
य॒ज्ञेना॑ऽऽप्रोत्। यथ्स॒सृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॒र्यं
यज॑मान॒ आप्रो॑ति। पूर्वा॑पूर्वा॒ वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्यस्या॑वरु॒द्धौ। पुर॒स्तादु॑प॒सदा॑ सौ॒म्येन॒ प्रच॑रति। सोमो॑
वै रे॒तोधाः। रे॒त ए॒व तद॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रे॑ण। रे॒त ए॒व
हि॒तं त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ वि॒करो॑ति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै
विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्र॒ति ति॑ष्ठति॥२॥

सप्तमे दधाति पञ्च च॥

[१]

जा॒मि वा ए॒तत्कु॑र्वन्ति। यथ्स॒द्यो दी॑क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑
क्री॒णन्ति॑। पुण्ड॒रिस्र॒जां प्र॑यच्छ॒त्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः
सुव॒र्गं लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी प्रा॑वेशयन्।
तत्पुण्ड॒रीक॑मभवत्। यत्पुण्ड॒रिस्र॒जां प्र॑यच्छ॒ति। सा॒क्षादे॒व

दीक्षातपसी॑ अव॑ रुन्धे। द॒शभिर्व॑त्सत॒रैः सोमं॑ क्रीणाति।
दशाक्षरा॑ वि॒राट्॥३॥

अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। मुष्क॒रा भ॑वन्ति
सेन्द्र॒त्वाय॑। द॒शपे॑यो॒ भव॑ति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॒रुद्धौ॑। श॒तं ब्रा॑ह्म॒णाः
पि॑बन्ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति
तिष्ठ॑ति। स॒प्तद॒शः स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः॥४॥

प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। प्रा॒का॒शाव॑ध्व॒र्यवे॑ द॒दाति॑। प्र॒का॒शमे॒वैनं॑
गम॑यति। स्रज॑मुद्गा॒त्रे। व्ये॑वास्मै॒ वास॑यति। रु॒क्मः॑ हो॒त्रे।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मा॑ उ॒न्नय॑ति। अ॒श्वं प्र॑स्तोतृप्रति॒हृत्भ्या॑म्।
प्रा॒जा॒प॒त्यो वा अ॒श्वः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑॥५॥

द्वा॒द॒श प॑ष्ठौही॒र्ब्रह्म॑णै॒। आ॒युरे॒वाव॑ रुन्धे। व॒शां
मै॒त्राव॑रु॒णाय॑। रा॒ष्ट्रमे॒व व॑श्य॒कः। ऋ॒षभं॑ ब्रा॒ह्मणाच्छु॒॑सिने॑।
रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॑या॒व्यकः॑। वास॑सी॒ नेष्टा॑पो॒तृभ्या॑म्। प॒वित्रे॑
ए॒वास्ये॑ते। स्थू॒रि॑ यवा॒चितम॑च्छावा॒काय॑। अ॒न्त॒त ए॒व
वरु॑ण॒मव॑ यज॒ते॥६॥

अ॒नु॒ङ्गाह॑म॒ग्नीधे॑। वह्नि॒र्वा अ॑नु॒ङ्गान्। वह्नि॒र॒ग्नीत्। वह्नि॒नै॒व
वह्नि॑ य॒ज्ञस्या॑व॒ रुन्धे॑। इन्द्र॑स्य सुषु॒वाण॑स्य॒ त्रेधेन्द्रि॑यं
वी॒र्यं॑ प॒राऽप॑तत्। भृ॒गुस्तृ॑तीयम॒भवत्। श्रा॒य॒न्ती॒यं तृ॑तीयम्।
स॒र॒स्वती॑ तृतीयम्। भा॒र्ग॒वो हो॑ता॒ भव॑ति। श्रा॒य॒न्ती॒यं ब्र॑ह्मसा॒मं
भ॑वति। वा॒र॒व॒न्ती॒यम॑ग्नि॒ष्टोम॑सा॒मम्। सा॒र॒स्वती॑र॒पो गृ॑ह्णाति।

इन्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्य॑स्याव॑रुद्धौ । श्रा॒य॒न्ती॑यं ब्र॒ह्मसा॑मं भ॑वति ।
 इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं॑ श्रयति । वा॒र॒व॒न्ती॑यमग्नि॒ष्टोमसा॑मम् ।
 इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं॑ वा॒रय॑ति ॥ ७ ॥

विराट्प्रापतिरश्वः प्रजापतेरात्थं यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च ॥ [२]

ई॒श्व॒रो वा ए॒ष दि॒शोऽनू॑न्म॒दितोः॑ । यं दि॒शोऽनु॑
 व्या॒स्था॒पय॑न्ति । दि॒शाम॑वे॒ष्टयो॑ भवन्ति । दि॒क्ष्वे॒व प्र॑ति
 तिष्ठ॒त्यनु॑न्मा॒दाय॑ । पञ्च दे॒वता॑ यजति । पञ्च दि॒शः । दि॒क्ष्वे॒व
 प्र॑ति तिष्ठति । ह॒विषो॑ह॒विष॑ इ॒ष्ट्वा बा॑र॒ह॒स्प॒त्यम॑भिघा॒रय॑ति ।
 य॒ज॒मा॒नदे॒व॒त्यो वै बृ॑ह॒स्पतिः॑ । यज॑मानमे॒व तेज॑सा
 सम॑र्धयति ॥ ८ ॥

आ॒दि॒त्यां म॒ल्हां ग॒र्भिणी॑मा ल॑भते । मा॒रु॒तीं पृ॒श्निं
 प॒ष्ठौही॑म् । वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति । आ॒दि॒त्यया॑
 पू॒र्वया॑ प्रच॑रति । मा॒रु॒त्योत्त॑रया । रा॒ष्ट्र ए॒व वि॒शम॑नु॒ब॒ध्नाति॑ ।
 उ॒च्चैरा॑दि॒त्याया॑ आ॒श्राव॑यति । उ॒पा॒ंशु मा॑रु॒त्यै । तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं
 वि॒शम॑ति॒वद॑ति । ग॒र्भिण्या॑दि॒त्या भ॑वति ॥ ९ ॥

इन्द्रि॒यं वै ग॒र्भः । रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॑या॒व्य॒कः । अ॒ग॒र्भा मा॑रु॒ती ।
 वि॒द्वै म॒रुतः॑ । वि॒शमे॒व नि॒रिन्द्रि॑याम॒कः । दे॒वा॒सुराः
 संय॑त्ता आसन् । ते दे॒वा अ॒श्विनोः॑ पू॒षन्वा॒चः स॒त्यं
 स॒न्नि॒धाय॑ । अनृ॑ते॒नासु॑रान॒भ्य॑भवन् । तेऽश्वि॑भ्यां पू॒ष्णे
 पु॒रोडा॑शं द्वा॒द॒शक॑पालं नि॒र॑वपन् । ततो॒ वै ते वा॒चः

सत्यमवारुन्धत॥१०॥

यद॒श्विभ्यां॑ पृ॒ष्णे पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑कपालं निर्व॑पति।
अन॑तेनै॒व भ्रात॑रु॒व्यानभि॑भूय। वा॒चः स॒त्यम॑व॒ रुन्धे। सर॑स्वते
सत्य॒वाचै॑ च॒रुम्। पूर्॒वमे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणा॒भि गृ॑णाति।
स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑कपालं प्र॒सूत्यै॑।
दू॒तान्म॒हि॒णोति॑। आ॒विद॑ ए॒ता भ॑वन्ति। आ॒विद॑मे॒वैन॑
गम॑यन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते। ति॒सृध॒न्व॑
शु॒ष्कदृ॒तिर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥ [३]

आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पति। तस्मा॑च्छि॒शिरे॑ कुरु॒पश्चालाः॑
प्राश्चो॑ यान्ति। सौ॒म्यं च॒रुम्। तस्मा॑द्वस॒न्तं व्य॑वसाया॑दयन्ति।
सा॒वि॒त्रं द्वा॒दश॑कपालम्। तस्मा॑त्पु॒रस्ता॒द्यवा॑ना॑ स॒वित्रा॑
वि॒रुन्ध॑ते। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं च॒रुम्। स॒वि॒त्रैव॑ वि॒रुध्य॑। ब्र॒ह्म॒णा
यवा॑ना॑दधते। त्वा॒ष्ट्रम॒ष्टाक॑पालम्॥१२॥

रू॒पाण्ये॒व तेन॑ कुर्व॑ते। वै॒श्वान॑रं द्वा॒दश॑कपालम्।
तस्मा॑ञ्जघ॒न्ये नैदा॑घे प्र॒त्यश्चः॑ कुरु॒पश्चाला॑ यान्ति। सा॒र॒स्व॒तं
च॒रुं निर्व॑पति। तस्मा॑त्प्रा॒वृषि॑ सर्वा॒ वाचो॑ वदन्ति। पौ॒ष्णेन॑
व्यव॑स्यन्ति। मै॒त्रेण॑ कृष॑न्ते। वा॒रु॒णेन॑ वि॒धृता॑ आ॒सते।
क्षै॒त्रप॒त्येन॑ पाच॑यन्ते। आ॒दि॒त्येना॑दधते॥१३॥

मा॒सिमा॑स्ये॒तानि॑ ह॒वी॑षि॒ निरु॑प्या॒णीत्या॑हुः।

तेनैवर्तून्ययुङ्क्ते इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं
जीविष्यतीति। षडेव पूर्वेष्वर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः।
तेनैवर्तून्ययुङ्क्ते। दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तरं
उत्तरेषाम्। संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकपालं दधते युनक्त्येकं च॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स
यत्प्रथमं निरर्णीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।
यत्तृतीयम्। तत्कर्कशम्। यन्नस्तः। स सिंहः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवाव रुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवाव रुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यत्ते। सीसेन
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथ्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यथ्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीं त्वां स्वादुनेत्याह। सोममेवैनौ
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।

तिस्रः स॑सृष्टा वसति॥१८॥

ति॒स्रो हि रा॒त्रीः क्री॒तः सोमो॑ वस॑ति। पु॒नातुं ते
परि॑स्रुत॒मिति॑ यजु॑षा पुनाति॒ व्यावृ॑त्त्यै। प॒वित्रे॑ण पुनाति।
प॒वित्रे॑ण॒ हि सोमं॑ पुन॒न्ति। वा॒रेण॑ शश्व॑ता॒ तनेत्या॑ह।
वा॒रेण॑ हि सोमं॑ पुन॒न्ति। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑णेति॒ नैतया॑
पुनीयात्। व्यृ॑द्धा ह्ये॒षा। अ॒ति॒प॒वि॒तस्यै॒तया॑ पुनीयात्।
कु॒वि॒दङ्गेत्य॑नि॒रुक्त॑या प्राजाप॒त्यया॑ गृह्णाति॥१९॥

अ॒नि॒रुक्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति।
ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। अ॒श्विनं॑ धू॒म्रमा॑ल॒भते।
अ॒श्विनो॒ वै दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति।
सा॒र॒स्व॒तं मे॒षम्। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चैवैनं॑ भिषज्यति।
ऐ॒न्द्रमृ॑षभ॑ सै॒न्द्र॒त्वाय॑॥२०॥

अक्ष्योलोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥ [५]

यत्रि॑षु यू॒पै॑ष्वा॒लभे॑त। ब॒हि॒र्धाऽस्मा॑दिन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑
दध्यात्। भ्रातृ॑व्यम॒स्मै जन॑येत्। ए॒क॒यू॒प आ॑ल॒भते।
ए॒क॒धैवा॑स्मिन्निन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ दधाति। ना॒स्मै भ्रातृ॑व्यं जनयति।
नैतेषां॑ पशू॒नां पु॑रोडाशा॒ भव॑न्ति। ग्र॒हपु॑रोडाशा॒ ह्येते॑। यु॒व॑
सु॒राम॑मश्वि॒नेति॑ सर्व॒दे॒वत्यै॑ याज्यानुवा॒क्ये भव॑तः। सर्वा॑ ए॒व
दे॒वताः॑ प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो
 ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्।
 वल्मीकवपायामव नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै
 सौत्रामण्यै व्यृद्धम्। तदस्यै समृद्धम्। नानादेवत्याः पशवश्च
 पुरोडाशाश्च भवन्ति समृद्धौ। ऐन्द्रः पशूनामुत्तमो भवति।
 ऐन्द्रः पुरोडाशानां प्रथमः॥२२॥

इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पुरस्तादनूयाजानां
 पुरोडाशैः प्रचरति। पशवो वै पुरोडाशाः। पशूनेवाव रुन्धे।
 ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। सावित्रं
 द्वादशकपालं प्रसूत्यै। वारुणं दशकपालम्। अन्तत एव
 वरुणमव यजते। वड्बा दक्षिणा॥२३॥

उत वा एषाऽश्वः सूते। उताऽश्वतरम्। उत सोमं
 उत सुरा। यथ्सौत्रामणी समृद्धौ। बारुहस्पत्यं पशुं
 चतुर्थमतिपवितस्या लभते। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः।
 ब्रह्मणैव यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति। पुरोडाशवानेष पशुर्भवति।
 न ह्येतस्य ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृप्नुतेति
 शतातृण्णायाः समवनयति॥२४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
 दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा
 धारयति। पूतामेवेनां जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः

पुरुषः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्रति॑ तिष्ठति। यत्रै॒व
श॑तातृ॒ष्णां धा॒रय॑ति॥२५॥

तन्नि॑दधाति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। पि॒तृन् वा ए॒तस्यै॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं
गच्छ॑ति। य॒ सोमो॑ऽति॒ पव॑ते। पि॒तृणां या॑ज्यानुवा॒क्याभि॑रुप॒
तिष्ठ॑ते। यदे॒वास्यं पि॒तृनि॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं गच्छ॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे।
ति॒सृभि॑रुप॒ तिष्ठ॑ते। तृ॒तीये वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। ताने॒व
प्री॑णाति। अथो त्री॒णि वै य॒ज्ञस्यै॑न्द्रि॒याणि। अध्व॑र्युर॒होता॑
ब्र॒ह्मा। त उप॑तिष्ठन्ते। यान्ये॒व य॒ज्ञस्यै॑न्द्रि॒याणि। तैरे॒वास्मै॑
भे॒षजं॑ क॑रोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवर्नयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥ [६]

अ॒ग्नि॒ष्टोम॒मग्र॑ आ॒हर॑ति। य॒ज्ञ॒मुखं॑ वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
य॒ज्ञ॒मुख॒मेवा॑रभ्य॒ सव॑मा क्र॑मते। अथैषो॑ऽभिषे॒चनी॑यश्चतु॒-
स्त्रि॒ंशप॑व॒मानो॑ भवति। त्रय॑स्त्रि॒ंशद्वै॑ दे॒वताः॑। ता
ए॒वाऽऽप्रो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतुस्त्रि॒ंशः। तमे॒वाऽऽप्रो॑ति।
स॒ंश॒र ए॒ष स्तो॒मा॒नाम॑य॒थापूर्व॑म्। यद्विष॑माः स्तो॒माः॑॥२७॥

ए॒तावा॑न् वै य॒ज्ञः। यावा॑न्पव॒मानाः॑। अ॒न्तः श्ले॒षणं॑ त्वा
अ॒न्यत्। यथ्स॒माः पव॑मानाः। तेना॑ऽस॒ंश॒रः। तेन॑ यथापूर्वम्।
आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒ध्नोति॑। आ॒त्मना॑ पु॒ण्यो भव॑ति। प्र॒जा वा
उ॒क्त्यानि॑। प॒शवं॑ उ॒क्त्यानि॑। यदु॒क्त्यो भव॑त्यनु सन्त॑त्यै॥२८॥

स्तोमाः पशवं उक्त्यान्येक च॥ [७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॒ इति॑ प्रति॒पद्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः।
वा॒च ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सा॒मेव॑ प्र॒जाना॑ः॒ सूय॑ते। सर्वा॑ ए॒नं
प्र॒जा रा॒जेति॑ वदन्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श् क्षिप॒ इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या
वै प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूयते। यन्ति॒ वा ए॒ते य॑ज्ञमु॒खात्।
ये सं॒भार्या॑ अ॒क्रन्॑॥ २९॥

यदा॒ह प॑व॒स्व वा॒चो अ॑ग्निय॒ इति॑। तेनै॒व य॑ज्ञमु॒खान्न॑यन्ति।
अ॒नुष्टु॒क्प्रथ॑मा भ॒वति॑। अ॒नुष्टु॒गुत्त॑मा। वा॒ग्वा अ॑नुष्टु॒क्। वा॒चैव॑
प्र॒यन्ति॑। वा॒चोद्य॑न्ति। उ॒द्वती॑र्भवन्ति। उ॒द्वद्वा अ॑नुष्टु॒भो रू॒पम्।
आ॒नुष्टु॒भो रा॒ज॒न्यः॑॥ ३०॥

तस्मा॒दु॒द्वती॑र्भवन्ति। सौ॒र्य॒नुष्टु॒गुत्त॑मा भ॒वति॑। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सन्त॒त्यै। यो वै स॒वादे॑ति। नैन॑ः स॒व उ॑प॒नम॑ति।
यः सा॒मेभ्य॑ ए॒ति। पा॒पी॒यान्त्सु॑षुवा॒णो भ॑वति। ए॒तानि॒ खलु॑
वै सा॒मानि॑। यत्पृ॒ष्ठानि॑। यत्पृ॒ष्ठानि॑ भ॒वन्ति॑॥ ३१॥

तैरे॒व स॒वान्नै॑ति। या॒नि दे॒वरा॒जाना॑ः॒ सामा॑नि।
तैर॒मुष्मि॑ल्लो॒क ऋ॑ध्नोति। या॒नि म॒नुष्य॑रा॒जाना॑ः॒ सामा॑नि।
तैर॒स्मिँल्लो॒क ऋ॑ध्नोति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोर् ऋ॑ध्नोति। दे॒वलो॒के
च॑ म॒नुष्य॑लो॒के च॑। ए॒कवि॑ः॒शोऽभि॑षे॒चनी॑य॒स्योत्त॑मो भ॒वति॑।
ए॒कवि॑ः॒शः कै॑श॒वप॒नीय॑स्य प्रथ॒मः। स॒प्तद॑शो द॒शपे॑यः॥ ३२॥

वि॒द्वा ए॑कवि॒ःशः। रा॒ष्ट्रः स॑प्तद॒शः। वि॒श ए॒वैत॑न्म॒ध्यतो॑-
ऽभि॑षि॒च्यते॑। तस्मा॒द्वा ए॒ष वि॒शां प्रि॒यः। वि॒शो हि

मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
तत्सुवर्गं लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहेत्।
अतिजनं वेयात्। उद्धा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो
भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥ ३३॥

अक्रत्राज्यो भवन्ति दशपेयो माद्येन्नाणि च॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुक्मौ भवतः।
आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा
अभिषिच्यमानस्याऽऽपः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तत्सुवर्णं
हिरण्यमभवत्। यद्रुक्ममन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्या-
निर्घाताय। शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्।
आयुष्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्।
तेजस्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या
एवैनमुभयति क्षरन्ति॥ ३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत
इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा।
अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि।
तावतीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति।
अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥ ३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
 व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रति तिष्ठति।
 अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव मासयोः
 प्रति तिष्ठति। अथो खलु। ये एव समानपक्षे पुण्याहे
 स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी।
 गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती
 कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा
 एषाऽहीनस्याहर्भजते। साहस्यं वा सवनम्। अथैव जगती
 कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं
 विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्येवास्मा उच्छति। अथो तम एवापं
 हते। अग्निष्टोममन्तृत आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः।
 देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥ [१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥

वरुणस्य यदग्निभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्वंतीः सुतत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृ॒श्निर्ध॑र्म॒धुगा॑सीत्।
स॒र्जी॑षेणा॒जीव॑त्। ते॒ऽब्रु॑वन्। कस्मै नु स॒त्रमा॑स्महे। ये॒ऽस्या॑
ओष॑धीर्न ज॒नया॑म॒ इति॑। ते दि॒वो वृ॑ष्टि॒मसृ॑जन्त। याव॑न्तः
स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑न्ती॒रोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः
पि॒तरो॑ वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां ज॒ग्ध्वा रु॑प्यन्त्यैत्। ते॒ऽब्रु॑वन्। क इ॒दमि॑त्थम॒क॒रिति॑।
व॒यं भा॑ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॒ इति॑ पि॒तरो॑ऽब्रुवन्। किं वो
भा॒ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व नोऽप्य॑स्त्वित्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑
ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै त
ओष॑धीरस्वदयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॑पावा॒सृज॑न्। इ॒दं नो॑
ह॒व्यं प्र॑दा॒पये॑ति। सो॒ऽब्र॒वीद्व॑रं वृ॒णौ। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तं न
दो॑हन्। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रा॒णीति॑। तस्मा॑द्व॒त्सं जा॑तं
दश॑ रात्रीर्न दु॑हन्ति। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रति। वा॒रेवृ॑त॒ऽ
ह्य॑स्य। तस्मा॑द्व॒त्सं स॑सृष्ट॒ध॒यं रु॒द्रो घा॑तु॒कः। अति॑ हि
स॒न्धान्ध॑रति॥३॥

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग
उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुथ्समानो-
ऽन्वैत्। तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत।
सोऽग्निरुपांरमतातापि वै स्य प्रजापतिरिति। स
रराटादुदमृष्ट॥४॥

तदघृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
ताञ्ज्यैष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे
केशा न सन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्। तद्वचिकिथ्सत्।
जुहवानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्वचिकिथ्सायै जन्म।
य एवं विद्वान् विचिकिथ्सति॥५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुहुधीति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोथ्स्वाहेति।
तथ्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवऽस्वाहाकारस्य जन्म वेद।
करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण
जुहति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स गाम-
सृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।
सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरबिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।

किं भा॒ग॒धेय॑म॒भि ज॑निष्य॒ इति॑। तुभ्य॑मेवेद॒ हू॒याता॒
इत्य॑ब्रवीत्। स ए॒तद्भा॒ग॒धेय॑म॒भ्यजा॑यत। यद॑ग्नि॒होत्र॑म्॥८॥

तस्मा॑द॒ग्नि॒होत्र॑मुच्यते। तद्धू॒यमा॑नमादित्यो॑ऽब्रवीत्। मा
हौ॒षीः। उ॒भयो॒र्वै ना॑वे॒तदि॑ति। सो॑ऽग्नि॒रब्र॑वीत्। क॒थं नौ
होष्य॑न्तीति। सा॒यमे॒व तुभ्य॑ जुह॒वन्। प्रा॒तर्म॑ह्यमित्य॑ब्रवीत्।
तस्मा॑द॒ग्नये॑ सा॒य॒ हू॒यते। सू॒र्याय॑ प्रा॒तः॥९॥

आ॒ग्नेयी॑ वै रा॒त्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः। यदनु॑दि॒ते सू॒र्ये प्रा॒तर्जु॑हुयात्।
उ॒भय॑मे॒वाग्ने॒यः स्या॑त्। उ॒दि॒ते सू॒र्ये प्रा॒तर्जु॑होति। तथा॒ऽग्नये॑
सा॒य॒ हू॒यते। सू॒र्याय॑ प्रा॒तः। रा॒त्रिं वा अ॑नु॒ प्रजाः॑ प्र जा॑यन्ते।
अ॒ह्ना प्र॑ति॒ तिष्ठ॑न्ति। यथ्सा॒यं जु॑होति॥१०॥

प्रे॒व तेन॑ जायते। उ॒दि॒ते सू॒र्ये प्रा॒तर्जु॑होति। प्रत्ये॒व तेन॑
तिष्ठ॑ति। प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत् प्रजा॑ये॒येति॑। स ए॒तद॑ग्नि॒होत्रं
मि॒थुन॑मपश्यत्। तदु॒दि॒ते सू॒र्येऽजु॑होत्। यजु॑षा॒ऽन्यत्।
तू॒ष्णीम॑न्यत्। ततो॒ वै स प्रा॑जा॑यत। यस्यै॒वं वि॒दुष॑ उ॒दि॒ते
सू॒र्येऽग्नि॒होत्रं जु॑हति॥११॥

प्रे॒व जा॑यते। अथो॒ यथा॒ दिवा॑ प्रजा॒नन्ने॑ति। ता॒दृगे॒व तत्।
अथो॒ खल्वा॑हुः। यस्य॒ वै द्वौ पु॑ण्यौ गृ॒हे वस॑न्तः। यस्तयो॑र॒न्य॒ रा॒धय॑त्य॒न्यं ना॒ उ॒भौ वा॒व स ता॒वृच्छ॑तीति। अ॒ग्निं वा॒वा-
ऽऽदि॒त्यः सा॒यं प्र वि॑शति। तस्मा॑द॒ग्निर्दू॒रान्न॑क्तं द॒दृशे॑। उ॒भे

हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्धूम
एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय
वृश्चेत। यथ्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः
समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं
होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः।
तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदं दधाति। अग्निर्ज्योति-
रित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै
प्र जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो
दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता अस्यां
प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
यदुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्। यथाऽतिथये प्रद्वृताय
शून्यायावसथायाहार्यं हरन्ति। तादृगेव तत्। काऽऽह
ततस्तद्भवतीत्याहुः। यथ्स न वेद। यस्मै तद्धरन्तीति।
तस्माद्यदौषसं जुहोति। तदेव सम्प्रति। अथो यथा
प्रार्थमौषसं परिवेवैष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिक्षन्ति जुह्वत्यजामंसृजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति सम्पद्येते हूयते स्थापयति सम्प्रति द्वे

रुद्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। पत्नी॑ स्था॒ली। यन्म॒ध्ये-
 ऽग्नेर॑धि॒श्रये॑त्। रु॒द्राय॑ पत्नीमपि॑ दध्यात्। प्र॒मायु॑का स्यात्।
 उदी॒चोऽङ्गारा॑न्नि॒रूह्याधि॑ श्रयति। पत्न्यै॑ गोपी॒थाय॑।
 व्य॒न्तान्क॑रोति। तथा॒ पत्न्य॑प्र॒मायु॑का भवति॥१६॥

घ॒र्मो वा ए॒षोऽशा॑न्तः। अ॒हर॑हः प्र वृ॒ज्यते। यद॒ग्निहो॑त्रम्।
 प्रति॑षि॒ञ्चेत्प॒शुका॑मस्य। शा॒न्तमि॑व हि प॑श॒व्यम्। न प्रति॑-
 षि॒ञ्चेद्ब्र॑ह्मवर्च॒सका॑मस्य। समि॑द्धमि॒व हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॑-
 खलु॑। प्र॒ति॒षि॒च्यमे॒व। यत्प्र॑ति॒षि॒ञ्चति॑॥१७॥

तत्प॑श॒व्यम्। य॒ज्ञुहो॑ति। तद्ब्र॑ह्मवर्च॒सि। उ॒भय॑मे॒वाकः॑।
 प्र॒च्युतं॑ वा ए॒तद॒स्माल्लो॒कात्। अ॒गतं॑ दे॒वलोक॑म्। यच्छृ॑तः
 ह॒विरन॑भिघारितम्। अ॒भि द्यो॑तयति। अ॒भ्ये॒वैन॑द्धारयति।
 अथो॑ दे॒वत्रै॒वैन॑द्भमयति॥१८॥

पर्य॑ग्नि करोति। रक्ष॑सामप॒हत्यै। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति।
 त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य। यत्प्रा॒चीन॑मु॒द्वास॑येत्।
 यज॑मानः शु॒चाऽर्प॑येत्। यद्व॑क्षि॒णा। पि॒तृदे॒वत्य॑ स्यात्।
 यत्प्र॒त्यक्॑॥१९॥

पत्नी॑ः शु॒चाऽर्प॑येत्। उ॒दी॒चीन॑मु॒द्वास॑यति। ए॒षा वै
 दे॒वमनु॑ष्याणाः शान्ता॑ दिक्। तामे॒वैन॑द॒नूद्वास॑यति॒ शान्त्यै॑।
 वर्त्म॑ करोति। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै। निष्ट॑पति। उपै॒व तथ्स्तृ॑णाति।
 च॒तुरु॑न्नयति। चतु॑ष्पादः प॒शवः॑॥२०॥

प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॑ हि पु॒ण्या रा॒द्धाः।
अ॒नूच॑ उन्नयति। प्र॒जाया॑ अ॒नूची॑न॒त्वाय॑। अ॒नूच्ये॒वास्य॑ प्र॒जा-
ऽर्धु॑का भवति। सम्मृ॑शति॒ व्यावृ॑त्त्यै। नाहो॑ष्यन्नुप॑ सादयेत्।
यदहो॑ष्यन्नुपसा॒दये॑त्। यथा॒ऽन्यस्मा॑ उपनि॒धाय॑॥२१॥

अ॒न्यस्मै॑ प्र॒यच्छ॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। आ॒ऽस्मै॑ वृ॒श्चेत॑।
यदे॒व गा॒र्हप॑त्येऽधि॒ श्रय॑ति। तेन॒ गा॒र्हप॑त्यं प्रीणाति।
अ॒ग्नि॒र॒बिभे॑त्। आहु॑तयो॒ माऽत्ये॑ष्यन्तीति॑। स ए॒ताः
स॒मिध॑मपश्यत्। तामा॑ऽधत्त। ततो॒ वा अ॒ग्नावा॑हु॒तयो-
ऽधि॑यन्त॥२२॥

यदे॑न॒ः स॒मय॑च्छत्। तथ्स॒मिधः॑ स॒मित्व॑म्। स॒मिध॑मा
द॑धाति। स॒मेवैनं॑ यच्छति। आहु॑तीनां॒ धृत्यै॑। अथो॑
अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒वेध्म॑वत्करोति। आहु॑तीनां॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑
वदन्ति। यदे॒काः स॒मिध॑मा॒धाय॑ द्वे आहु॑ती जुहोति॑। अथ॒
कस्या॑ः स॒मिधि॑ द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॑॥२३॥

यद्वे स॒मिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। एका॑ः
स॒मिध॑मा॒धाय॑। यजु॑षा॒ऽन्यामा॑हु॒तिं जुहो॑ति। उ॒भे ए॒व
स॒मिध्व॑ती आहु॑ती जुहोति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
आदी॑प्तायां जुहोति। स॒मिद्ध॑मिव॒ हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॑
यथा॑ऽति॒थिं ज्योति॑ष्कृत्वा प॒रि वेवे॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्।
च॒तुरु॑न्नयति। द्विजु॑होति। तस्मा॑द्वि॒पाच्चतु॑ष्पादमत्ति। अथो॑
द्वि॒पद्ये॒व चतु॑ष्पदः॒ प्रति॑ष्ठापयति॥२४॥

भवति प्रतिष्ठितिं गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायप्रियन्तेति तच्चत्वारि च॥ [३]

उत्तरावतीं वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्स्यादिति। कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥ २५॥

यस्यैवं जुह्वति। भवत्येव। यं कामयेत् पापीयान्स्यादिति। भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्। यस्यैवं जुह्वति। परैव भवति॥ २६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवेनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥ २७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वामाहुतिं जुहोति। यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति। अथो भ्रातृव्यमेवास्वाऽतिं क्रामति। अवाचीनं सायमुपमार्ष्टि। रेत एव तद्वधाति। ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। चतुरुन्नयति॥ २८॥

द्विर्जुहोति। अथ क्व द्वे आहुती भवत इति। अग्नौ वैश्वानर

इति ब्रूयात्। ए॒ष वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। हु॒त्वा द्विः
प्राश्ना॑ति। अ॒ग्रावे॒व वै॑श्वान॒रे द्वे आहु॑ती जुहोति। द्विर्जुहोति।
द्विर्निमार्ष्टि॑। द्विः प्राश्ना॑ति॥२९॥

षट्थ्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति।
ब्र॒ह्म॒वादि॒नो वद॑न्ति। किं दे॒वत्य॑मग्निहोत्रमिति। वै॒श्वदे॒वमि॑ति
ब्रूयात्। यद्यजु॑षा जुहोति। तदैन्द्रा॒ग्रम्। यत्तू॒ष्णीम्।
तत्प्रा॑जापत्यम्॥३०॥

यन्निमार्ष्टि॑। तदोष॑धीनाम्। यद्वि॒तीयम्। तत्पि॑तृणाम्।
यत्प्राश्ना॑ति। तद्गर्भा॑णाम्। तस्माद्गर्भा॑ अन॑श्नन्तो वर्धन्ते।
यदा॒चाम॑ति। तन्म॑नुष्या॑णाम्। उद॑ङ्गर्या॒वृत्याचा॑मति॥३१॥

आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। निर्णे॑नेक्ति शु॒द्धै। निष्ट॑पति
स्व॒गाकृ॑त्यै। उदि॑शति। स॒प्त॒र॒षीने॒व प्री॑णाति। द॒क्षिणा
प॒र्याव॑र्तते। स्वमे॒व वी॒र्य॑मनु॒ प॒र्याव॑र्तते। तस्माद्द॒क्षिणो॒र्ध
आ॒त्मनो॑ वी॒र्या॑वत्तरः। अथो॑ आ॒दित्य॑स्यै॒वावृ॑तमनु॒ प॒र्याव॑र्तते।
हु॒त्वोप॒ समि॑न्धे॥३२॥

ब्र॒ह्म॒वर्च॑सस्य॒ समि॑द्धौ। न ब॒र्हिरनु॑ प्र ह॑रेत्। असं॑स्थितो
वा ए॒ष य॒ज्ञः। यद॑ग्निहोत्रम्। यद॑नु प्र॒हरे॑त्। य॒ज्ञं विच्छि॑न्द्यात्।
तस्मान्नानु॑ प्र॒हृत्य॑म्। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै। अ॒पो नि न॑यति।
अ॒व॒भृथ॑स्यै॒व रू॒पम॑कः॥३३॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं प्रायणमग्निहोत्रमिति। वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्। अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्। द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो बरुहिः॥ ३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वंगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति। यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥ ३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा। यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं सर्वस्यैव समवदायाजुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्ति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव तद्धुताद्याय॥ ३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥ ३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा

नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्येव भवति। पर्यसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै पशूनव रुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि। इन्द्रियाव्येव भवति। युवाग्वानां ग्रामकामस्योषधा वै मनुष्याः। भागधेयेनैवास्मै सजातानव रुन्धे। ग्राम्येव भवति। अयज्ञो वा एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः। उपरीव हरति। अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः। द्विर्जुहोति। द्व्यक्षरं बृहत्। बृहत् एष वर्णः। अग्निहोत्रमेव तथ्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो वेदः। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्। उन्नीयोप सादयति। पृथिवीमेव प्रीणाति। होष्यन्नुपसादयति। अन्तरिक्षमेव प्रीणाति। हुत्वोप सादयति। दिवंमेव प्रीणाति। एता वा अग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेदः। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्। यो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितं होतां ब्रह्माणं वषट्कारं वेदः। तस्य त्वेव हुतम्। प्राणो वा

अ॒ग्नि॒हो॒त्र॒स्या॒श्रा॒वित॒म् । अ॒पा॒नः प्र॒त्या॒श्रा॒वित॒म् । मनो॒ हो॒ता ।
चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा । नि॒मे॒षो व॑ष॒ट्कारः॥४२॥

य ए॒वं वे॒द । तस्य॒ त्वे॒व हु॒तम् । सा॒यं या॒वा॒नश्च॒ वै
दे॒वाः प्रा॒त॒र्या॒वा॒णश्चा॒ग्नि॒हो॒त्रि॒णो गृ॒हमा॑गच्छन्ति । तान् यन्न
त॒र्पये॑त् । प्र॒जया॑ऽस्य प॒शुभि॑र्वि तिष्ठेरन् । यत्त॒र्पये॑त् । तृ॒प्ता ए॒नं
प्र॒जया॑ प॒शुभि॑स्तर्पयेयुः । स॒जूर्दे॒वैः सा॒यं या॒वा॑भिरिति सा॒यं
स॒मृ॒शति॑ । स॒जूर्दे॒वैः प्रा॒त॒र्या॒वा॑भिरिति प्रा॒तः । ये चै॒व दे॒वाः
सा॒यं या॒वा॒नो ये च॑ प्रा॒त॒र्या॒वा॒णः॥४३॥

ताने॒वोभ॒याऽस्त॑र्पयति । त ए॒नं तृ॒प्ताः प्र॒जया॑ प॒शुभि॑स्तर्प॒
यन्ति॑ । अ॒रु॒णो ह॑ स्मा॒हौप॑वेशिः । अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒वाह॑ । सा॒यं
प्रा॒त॒र्वज्रं॑ भ्रातृ॒व्येभ्यः॑ प्र ह॑रामि । तस्मा॒न्मत्पा॑पीया॒सो
भ्रातृ॒व्या इति॑ । च॒तुरु॑न्नयति । द्वि॒र्जु॒होति॑ । स॒मि॒त्स॑स॒मी ।
स॒प्तप॑दा श॒क्करी॑ । शा॒क्करो॑ वज्रः । अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒व त॒त्सा॒यं
प्रा॒त॒र्वज्रं॑ यज॑मानो भ्रातृ॒व्याय॑ प्र ह॑रति । भव॑त्या॒त्मनो॑ ।
परा॑ऽस्य भ्रातृ॒व्यो भ॒वति॑॥४४॥

ब॒र्हिः प्रा॒तर॒हुता॒द्यां जा॒यते॑ रु॒न्धेऽस्मा॑ क॒रोत्ये॒ता वा अ॑ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सवो॑ वष॒ट्कारश्च॑ प्रा॒त॒र्या॒वा॒णो वज्र॑स्त्रीणि च॥[५]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यताऽऽत्म॒न्वन्मे॑ जाये॒तेति॑ । सोऽजु॒होत् ।
तस्यो॑ऽऽत्म॒न्वद॑जायत । अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दि॒त्यः । तेऽब्रु॑वन् ।
प्र॒जाप॑तिर॒हौषी॑दात्म॒न्वन्मे॑ जाये॒तेति॑ । तस्य॑ व॒यम॑जनिष्महि ।
जाय॑तान्न आत्म॒न्वदिति॑ तेऽजु॒हवुः । प्रा॒णाना॑म॒ग्निः । त॒नुवै॑
वा॒युः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै
 पर्यासि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते
 प्रजापतिं प्रश्नमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो
 नो जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति
 प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवां अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव
 प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेर्हुतादजनीति।
 तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एव
 वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निं समर्धयति।
 अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति।
 यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्वान्। तेन त्वां
 प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीय-
 मभ्युद्वति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः
 सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सौऽन्यदा-
 लुम्भ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्।
 सौऽमुमादित्यमात्मनो निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्मुख्यावर्तत।
 ततो वै स मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एव
 वेद। तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उत्तैकाहमुत ब्रह्म न जुह्वति।
 हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौ॒द्रं गवि॑। वा॒य॒व्य॑मुप॑सृष्टम्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्।
सौ॒म्यं दु॒ग्धम्। वा॒रु॒णम॑धि॑ श्रितम्। वै॒श्व॒दे॒वा भि॒न्दवः॑।
पौ॒ष्णमु॑द॒न्तम्। सा॒र॒स्व॒तं वि॑ष्यन्द॒मानम्। मै॒त्रं शरः॑।
धा॒तुरु॒द्वा॑सितम्। बृह॑स्पतेरु॒न्नी॑तम्। स॒वितुः॑ प्र क्रा॑न्तम्।
द्या॒वापृ॑थि॒व्यः ह्रिय॑माणम्। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॑सन्नम्। अ॒ग्नेः पूर्वा॑-
ऽऽह॑तिः। प्र॒जाप॑तेरु॒त्तरा॑। ऐ॒न्द्रं हु॑तम्॥५०॥

उद्वासितं सप्त च॥ [७]

द॒क्षि॒णत॑ उप॑ सृजति। पि॒तृ॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति।
प्रा॒ची॒मा वर्त॑यति। दे॒व॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। उ॒दी॒ची॒मावृ॑त्य
दो॒ग्धि। म॒नु॒ष्य॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। पूर्वा॑ दु॒ह्याज्ये॑ष्ठस्य
ज्यै॑ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा॑ ग॒त॒श्रीः स्या॑त्। अप॑रौ दु॒ह्यात्कनि॑ष्ठस्य
का॒नि॒ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा॑ बुभू॑षेत्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्यै। वा॒य॒व्यं वा॑
ए॒तदु॑प॑सृष्टम्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्रं दु॒ग्धम्। अ॒र्य॒म्ण
उ॒द्वा॒स्यमा॑नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नी॒यमा॑नम्। बृह॑स्पतेरु॒न्नी॑तम्। स॒वितुः॑
प्र॒क्रा॑न्तम्। द्या॒वापृ॑थि॒व्यः ह्रिय॑माणम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॑ सादितम्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
यो॑ऽग्नि॒हो॒त्रं जु॒होति॑। यथा॑ खलु॒ वै धे॒नुं ती॒र्थे त॑र्पयति।
ए॒वम॑ग्नि॒हो॒त्री यज॑मानं तर्पयति। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
सु॒व॒र्गं लो॒कं जा॑नाति। पश्य॑ति पु॒त्रम्। पश्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र

प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति।
य उ चैनदेवं वेद॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणञ्जायते द्वे च॥ ————— [८]

त्रयो वै प्रैयमेधा आसन्। तेषां त्रिरेकोऽग्निहोत्रमंजुहोत्।
द्विरेकः। सकृदेकः। तेषां यस्त्रिरंजुहोत्। स ऋचाऽंजुहोत्।
यो द्विः। स यजुषा। यः सकृत्। स तूष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽंजुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावार्धुताम्।
तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे एवर्धौ
अव रुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं जुहोति।
रेत एव तदधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति
प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य हितं न
प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय
प्राङ्मुद्रावेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।
अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।
स एवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥ ————— [९]

यदग्निमुद्धरति। वसंवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
जुहति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो
धूपायञ्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।

रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।
आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥ ५७ ॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्या देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकैव भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥ ५८ ॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदैति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वेवास्त्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रं प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥ ५९ ॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निर्इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निर्निहितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः

शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ॥)॥

[१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः

स॒त्यम्। अ॒ग्निमे॒व तदा॑दि॒त्येन॑ सा॒यं परि॑षिञ्चति। अ॒ग्निना॑-
ऽऽदि॒त्यं प्रा॒तः सः। याव॑द॒होरा॒त्रे भव॑तः। ताव॑दस्य लो॒कस्य॑।
ना॒र्तिर्न रि॑ष्टिः। ना॒न्तो न पर्य॑न्तो॑ऽस्ति। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒होत्रं
जुह॑ति। य उ॒चैन॑दे॒वं वेद॑॥६०॥

अ॒स्ति द्वे च॑॥ [११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निः रुद्र उत्तरावर्तौ ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः प्रजापतिरकामयताऽऽत्मुन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो

वै यदग्निमृतं त्वां सत्येनैकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रैव तेनं पशून्नेव यन्निमार्ष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः षष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव हि
प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि प्रजा-
पतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं परेत्य। दर्भस्तम्बमुद्धृत्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म।
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशं गतम्।

प्रकाशं प्रजानां गमयति। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्निवत्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तोरित्याहुः। यस्यान्ते व्याचष्ट इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं तत्रोपनमति। तदेवाव रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा धत्ते। तेनैवोद्धृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति। हविर्निर्वपस्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति। सामिधेनीरनुवक्ष्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव तनुते॥६॥

अभिचरं दशहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्। यावत्प्राणाः। यावद्देवास्यास्ति। तदभि चरति। स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्। निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः क्रूरम्। तेन वर्षद्गरोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति। ताजगार्तिमाच्छति॥७॥

प्रजापतिरकामयत द॒र्शपूर्णमा॒सौ सृ॒जेयेति॑ । स ए॒तं
चतु॑र्होतारमपश्यत् । तं मन॑साऽनु॒द्रुत्याऽऽह॒वनीये॑ऽजुहोत् ।
ततो॒ वै स द॑र्शपूर्णमा॒साव॑सृजत । ताव॑स्मात्सृ॒ष्टावपा॑-
क्रामताम् । तौ ग्रहे॑णागृह्णात् । तद्ग्रह॑स्य ग्रह॒त्वम् ।
दर्श॑पूर्णमा॒सावा॒लभ॑मानः । चतु॑र्होतारं मन॑साऽनु॒द्रुत्या-
ह॒वनीये॑ जुहुयात् । दर्श॑पूर्णमा॒सावे॒व सृ॒ष्ट्वाऽऽर॒भ्य प्र॑तनुते ॥ ८ ॥

ग्रहो॑ भवति । द॒र्शपूर्णमा॒सयोः सृ॒ष्टयो॒र्धृत्यै॑ । सोऽकाम॑यत
चातु॑र्मास्यानि सृ॒जेयेति॑ । स ए॒तं पञ्च॑होतारमपश्यत् । तं
मन॑साऽनु॒द्रुत्याऽऽह॒वनीये॑ऽजुहोत् । ततो॒ वै स चा॑तुर्मा॒स्यान्य-
सृ॒जत । तान्य॑स्मात्सृ॒ष्टान्यपा॑क्रामन् । तानि॒ ग्रहे॑णागृह्णात् ।
तद्ग्रह॑स्य ग्रह॒त्वम् । चा॒तुर्मा॒स्यान्या॒लभ॑मानः ॥ ९ ॥

पञ्च॑होतारं मन॑साऽनु॒द्रुत्याऽऽह॒वनीये॑ जुहुयात् ।
चा॒तुर्मा॒स्यान्ये॒व सृ॒ष्ट्वाऽऽर॒भ्य प्र॑तनुते । ग्रहो॑ भवति ।
चा॒तुर्मा॒स्यानां॑ सृ॒ष्टानां॑ धृत्यै॑ । सोऽकाम॑यत पशु॒बन्ध॑ः
सृ॒जेयेति॑ । स ए॒तः षड्द्वो॑तारमपश्यत् । तं मन॑सा-
ऽनु॒द्रुत्याऽऽह॒वनीये॑ऽजुहोत् । ततो॒ वै स प॑शु॒बन्धम॑सृजत ।
सो॒स्मात्सृ॒ष्टोऽपा॑क्रामत् । तं ग्रहे॑णागृह्णात् ॥ १० ॥

तद्ग्रह॑स्य ग्रह॒त्वम् । प॒शुब॒न्धेन॑ य॒क्ष्यमाणः॑ । षड्द्वो॑तारं
मन॑साऽनु॒द्रुत्याऽऽह॒वनीये॑ जुहुयात् । प॒शुब॒न्धमे॒व सृ॒ष्ट्वा-
ऽऽर॒भ्य प्र॑ तनुते । ग्रहो॑ भवति । प॒शुब॒न्धस्य॑ सृ॒ष्टस्य॑

धृत्यै। सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं
सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
ऽऽहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र
तनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो
वै यज्ञो न प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यथ्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यथ्सम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं
वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञं सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैना आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरायेरन्त्यर्द्धं॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।
स त्रिवृतं स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत
उदतृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा
अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्

पापीयान्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशव इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव भूयांभवति। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तं चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजयेतेति। स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। जजन्दिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरं हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा प्रातरनु-
वाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं लोकमायन्। यः
सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे
जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता। संवत्सरः सुवर्गो लोकः।
संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं लोकमेति। तैऽब्रुवन्नङ्गिरस
आदित्यान्॥१९॥

क्व स्थ। क्व वः सञ्च्यो हव्यं वक्ष्याम इति। छन्दः
स्वित्यब्रुवन्। गायत्रियां त्रिष्टुभि जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः
सु सञ्च्य आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति।
वहन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
वेद। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य
एकविंशः। एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य
एवमेतं श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितोत्यब्रवीत्युर्व इत्यादित्यानुतवः षट्॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्।
तेन दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तिः
सुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान्
यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत। सोऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हविरासीत्। स
चतुर्होत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्।
स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ यजूंषि। स

द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्। स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुख्यमतिरात्रमृचः। एता वै व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा व्याहृतीः प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत। स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्ते हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्रत्यङ्मुखाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्दुर्वर्णः हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्राङ्मुखाधत। स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तथ्सुवर्णः हिरण्यमभवत्। तथ्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥२५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णः हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियं गच्छति नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो-

ऽसुरान्प्राणुदत। त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन रुचमधत्त॥२६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्धसोमेन यजते। सप्तहोत्रैव सुवर्गं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमेनैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यान्प्राणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रति तिष्ठति। एकविंशेन रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न निरूह्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते प्रजात्यै॥२७॥

अनन्दद्भव इति व्याहृद्वेदांसीद्वेदाधत् प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै दक्षिणामनयत्। तामव्लीनात्। तैऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रतिगृह्णाम। तथा नो दक्षिणा न व्लेप्यतीति। ते व्यावृत्य प्रत्यगृह्णन्। ततो वै तान्दक्षिणां नाव्लीनात्। य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा व्लीनाति॥२८॥

राजां त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह। आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। सोमाय वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। वरुणाय श्वमित्याह॥२९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं

देवतया॑ प्रति॑ गृह्णाति। मन॑वे तल्प॒मित्या॑ह। मान॒वो वै तल्पः॑। स्वयै॑वैनं देवतया॑ प्रति॑ गृह्णाति। उत्त॒ानाय॑ङ्गीरसायान॒ इत्या॑ह। इयं॑ वा उत्त॒ान आङ्गीर॒सः॥ ३०॥

अ॒नयै॑वैन॒प्रति॑ गृह्णाति। वै॒श्वान॒र्यर्चा॑ रथं॒ प्रति॑ गृह्णाति। वै॒श्वान॒रो वै दे॒वतया॑ रथः॑। स्वयै॑वैनं देवतया॑ प्रति॑ गृह्णाति। तेना॑मृत॒त्वम॑श्या॒मित्या॑ह। अ॒मृत॑मे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। वयो॑ दा॒त्र इत्या॑ह। वयं॑ ए॒वैनं॑ कृत्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कं ग॑मयति। मयो॒ मह्य॑मस्तु॒ प्रति॑ग्रही॒त्र इत्या॑ह॥ ३१॥

यद्वै शि॒वम्। तन्मयः॑। आ॒त्मन॑ ए॒वेषा॑ परी॒त्तिः। क इ॒दं कस्मा॑ अदा॒दित्या॑ह। प्र॒जाप॑तिर्वै कः। स प्र॒जाप॑तये ददाति। कामः॑ कामा॒येत्या॑ह। कामे॑न हि ददाति। कामे॑न प्रतिगृह्णाति। कामो॑ दा॒ता कामः॑ प्रतिग्रही॒तेत्या॑ह॥ ३२॥

कामो॑ हि दा॒ता। कामः॑ प्रतिग्रही॒ता। कामः॑ समु॒द्रमा॑वि॒शे॒त्या॑ह। स॒मुद्र॑ इ॒व हि कामः॑। ने॒व हि काम॑स्यान्तोऽस्ति। न स॒मुद्र॑स्य। कामे॑न त्वा॒ प्रति॑गृह्णामीत्या॑ह। येन॑ कामे॑न प्रतिगृह्णाति। स ए॒वैनं॑मु॒ष्मि॑ल्लो॒के काम॑ आगच्छति। कामे॑तत्त ए॒षा ते॑ काम॑ दक्षि॒णेत्या॑ह। काम॑ ए॒व तद्य॑ज॒मानो॒ऽमुष्मि॑ल्लो॒के दक्षि॑णामिच्छति। न प्र॑तिग्रही॒तरि॑। य ए॒वं वि॒द्वान्दक्षि॑णां प्रतिगृह्णाति। अ॒नृणा॑मे॒वैनां॑ प्रति॑ गृह्णाति॥ ३३॥

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वशममहः। दशमे-
ऽहन्त्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा।
अन्नाद्यमव रुन्धते। तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रय इमे लोकाः।
एभ्य एव लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति।
अन्नं वै पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति।
मनसा प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै।
देवा वै सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः
स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै।
अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वशममहः। एतत्खलु वै
देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहंश्चतुर्-
होतृव्याचष्टे। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव
रुन्धे। तदेव प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति।
वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा
अहः। भ्रातृव्यदेवत्या रात्रिः। अह्ना रात्रिं ध्यायेत्।
भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृद्धे। यद्विवा वाचं विसृजेत्।
अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं विसृजेत्। रात्रिं
भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये वाचं विसृजति।

ए॒ताव॑न्तमे॒वास्मै॑ लो॒कमु॑च्छि॒षति॑ । याव॑दादि॒त्यो-
ऽस्तमे॒ति॑ ॥ ३७ ॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिष्टेत्यर्थं च ॥ [६]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत । ताः सृ॒ष्टाः स॑म॒श्लिष्य॑न् । ता
रू॒पेणा॑नु॒प्रावि॑शत् । तस्मा॑दाहुः । रू॒पं वै प्र॒जाप॑तिरिति । ता
नाम्ना॑ऽनु॒ प्रावि॑शत् । तस्मा॑दाहुः । नाम्॒ वै प्र॒जाप॑तिरिति ।
तस्मा॑द॒प्यामि॒त्रौ स॒ङ्गत्य॑ । नाम्ना॒ चेद॑ध्वयेते ॥ ३८ ॥

मि॒त्रमे॒व भ॑वतः । प्र॒जाप॑तिर्दे॒वासुरा॑न॒सृज॑त । स
इन्द्र॑मपि नासृजत । तं दे॒वा अ॑ब्रुवन् । इन्द्रं॑ नो ज॒नये॑ति ।
स आ॒त्मन्निन्द्रं॑मपश्यत् । तम॑सृजत । तं त्रि॒ष्टुग्वी॒र्यं
भू॒त्वाऽनु॒ प्रावि॑शत् । तस्य॒ वज्रः॑ पञ्चद॒शो ह॑स्त॒ आप॑द्यत ।
तेनो॒दय्या॑सुरा॒नभ्य॑भवत् ॥ ३९ ॥

य ए॒वं वेद॑ । अ॒भि भ्रात॑व्यान्भवति । ते दे॒वा असुरै॑र्वि॒जित्य॑ ।
सु॒वर्गं लो॒कमा॑यन् । तेऽमु॒ष्मिँल्लो॒के व्य॑क्षुध्यन् । तेऽब्रुवन् ।
अ॒मुतः॑ प्र॒दानं॑ वा उ॒पजि॑जीवि॒मेति॑ । ते स॒प्तहो॑तारं
य॒ज्ञं वि॒धाया॒यास्य॑म् । आ॒ङ्गीर॒सं प्राहि॑ण्वन् । ए॒तेना॒मुत्र॑
कल्प॑येति ॥ ४० ॥

तस्य॒ वा इ॒यं क्लृप्तिः॑ । यदिदं किं च । य ए॒वं वेद॑ ।
कल्प॑तेऽस्मै । स वा अ॒यं म॑नु॒ष्येषु॑ य॒ज्ञः स॒प्तहो॑ता । अ॒मुत्र॑
स॒द्भ्यो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हति । य ए॒वं वेद॑ । उपै॒नं य॒ज्ञो न॑मति ।

सोऽमन्यत। अ॒भि वा इ॒मेऽस्मा॑ल्लो॒काद॑मुं लो॒कं क॑मिष्यन्त॒
इति॑। स वाच॑स्पते॒ हृदि॑ति॒ व्याह॑रत्। तस्मा॑त्पु॒त्रो हृद॑यम्।
तस्मा॑द॒स्माल्लो॒काद॑मुं लो॒कं नाभि॑ का॒मय॑न्ते। पु॒त्रो हि
हृद॑यम्॥४१॥

हृयंते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥ [७]

दे॒वा वै चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञ॑म॒तन्व॑त। ते वि पा॒प्मना॒
भ्रातृ॑व्ये॒णाज॑यन्त। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। य ए॒वं
वि॒द्वाꣳश्चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञं॑ त॒नुते॑। वि पा॒प्मना॒ भ्रातृ॑व्ये॒ण ज॑यते।
अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। षड्भौ॑त्रा प्राय॒णीय॑मा सा॒दय॑ति।
अ॒मुष्मै॒ वै लो॒काय॑ षड्भौ॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॑ वा ए॒तत्सो॑मम्।
यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥४२॥

ऋ॒जुधै॑वैन॒ममुं॑ लो॒कं ग॑मयति। चतु॑र्होत्राऽऽति॒थ्यम्।
यशो॑ वै चतु॑र्होता। यश॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। प॒ञ्चहो॑त्रा
प॒शुमु॑प॒साद॑यति। सु॒व॒र्ग्यो वै प॒ञ्चहो॑ता। यज॑मानः प॒शुः।
यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। ग्रहा॑न्गृही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं
जुहोति। इ॒न्द्रि॒यं वै स॒प्तहो॑ता॥४३॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। यो वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒वनं॑
त॒र्पय॑ति। तृ॒प्यंति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑नꣳ सोमपी॒थो
न॑मति। ब॒हिष्प॒वमा॑ने दश॑होतारं॒ व्याच॑क्षीत। मा॒ध्यं दि॒ने
प॒वमा॑ने चतु॑र्होतारम्। आ॒र्भवे॑ प॒वमा॑ने प॒ञ्चहो॑तारम्।
पि॒तृय॑ज्ञे षड्भौ॑तारम्। य॒ज्ञाय॑ज्ञि॒यस्य॑ स्तो॒त्रे स॒प्तहो॑तारम्।

अनुसुवनमेवैनाङ्गं स्तर्पयति ॥ ४४ ॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति।
देवा वै चतुर्होतृभिः सत्रमासत। ऋद्धिपरिमितं
यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्।
सर्वेषान्नस्तथ्सहासदिति। सोमश्चतुर्होत्रा। अग्निः पञ्चहोत्रा।
धाता षड्होत्रा ॥ ४५ ॥

इन्द्रः सप्तहोत्रा। प्रजापतिर्दशहोत्रा। तेषां सोमं
राजानं यशं आर्च्छत्। तन्न्यकामयत्। तेनापाक्रामत्।
तेन प्रलायमचरत्। तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्। तत्प्रैषाणां
प्रैषत्वम्। निविद्धिन्यवेदयन्। तन्निविदान्निवित्वम् ॥ ४६ ॥

आप्रीभिराप्नुवन्। तदाप्रीणामाप्रित्वम्। तमघ्नन्। तस्य यशो
व्यगृह्णत। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो
ग्रहा गृह्यन्ते। तस्य त्वैव गृहीताः। तैऽब्रुवन्। यो वै नः श्रेष्ठो-
ऽभूत् ॥ ४७ ॥

तमवधिष्म। पुनरिमं सुवामहा इति। तं छन्दोभिरसुवन्त।
तच्छन्दसां छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तथ्साम्नः
सामत्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्। य एवं
वेद। प्रत्येव तिष्ठति ॥ ४८ ॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्त्सोममागच्छति।
यशं एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च ना तावुभौ

सोम॒माग॑च्छतः। सोमो॒ हि यशः॑। तं त्वाऽव यशं
ऋच्छ॑तीत्याहुः। यः सोमे॒ सोमं॑ प्राहेति॑। तस्मा॒त्सोमे॒ सोमः॑
प्रोच्यः॑। यशं ए॒वैन॑मृच्छति॥४९॥

अभिपुण्वन्ति॑ सम॒होता तर्प॑यति॒ षड्विंश॑ निवित्त्वमभू॑त्तिष्ठति॒ प्राहेति॑ द्वे च॥ [८]

इ॒दं वा अ॒ग्रे नैव किं च॒ नाऽऽसी॑त्। न द्यौरा॑सीत्। न
पृ॒थि॒वी। नान्तरि॑क्षम्। तदस॑दे॒व सन्मनो॑ऽकुरु॒त॒ स्यामि॑ति।
तद॑तप्यत। तस्मा॑त्तेपा॒नाद्धूमो॑ऽजायत। तद्भूयो॑ऽतप्यत।
तस्मा॑त्तेपा॒नाद॒ग्निर॑जायत। तद्भूयो॑ऽतप्यत॥५०॥

तस्मा॑त्तेपा॒नाज्योति॑रजायत। तद्भूयो॑ऽतप्यत। तस्मा॑त्तेपा॒ना-
द॒र्चिर॑जायत। तद्भूयो॑ऽतप्यत। तस्मा॑त्तेपा॒नान्मरी॑चयो-
ऽजायन्त। तद्भूयो॑ऽतप्यत। तस्मा॑त्तेपा॒नादु॑दारा अ॑जायन्त।
तद्भूयो॑ऽतप्यत। तद॒भ्रमि॑व॒ सम॑हन्यत। तद्व॒स्तिम॑भिनत्॥५१॥

स स॑मु॒द्रोऽभव॑त्। तस्मा॑त्समु॒द्रस्य॒ न पि॑बन्ति।
प्र॒जन॑नमि॒व हि म॑न्यन्ते। तस्मा॑त्प॒शोर्जा॑यमाना॒दापः॑
पु॒रस्ता॑द्यन्ति। तद॒श॑होताऽन्व॑सृज्यत। प्र॒जाप॑तिर्वै द॒श॑होता।
य ए॒वं तप॑सो वी॒र्यं वि॒द्वाऽस्त॑प्यते। भव॑त्ये॒व। तद्वा इ॒दमा॑पः
स॒लिल॑मासीत्। सो॑ऽरोदी॒त्प्रजा॑पतिः॥५२॥

स कस्मा॑ अ॒ज्ञि। यद्य॒स्या अ॒प्रति॑ष्ठाया॒ इति॑।
यद॒प्स्व॑वाप॑द्यत। सा पृ॒थि॒व्य॑भवत्। यद्व॒मृष्ट॑। तद॒न्तरि॑क्षम-
भवत्। यद॒ध्व॑मुद॒मृष्ट॑। सा द्यौर॑भवत्। यद॒रो॑दीत्। तद॒नयो॑
रोद॒स्त्वम्॥५३॥

य ए॒वं वेद॑। नास्य॑ गृ॒हे रु॑दन्ति। ए॒तद्वा ए॒षां
लो॒कानां॑ जन्म॑। य ए॒वमे॒षां लो॒कानां॑ जन्म॑ वेद॑। नैषु
लो॒केष्वा॒र्तिमा॑च्छति। स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॒न्दत॑। स इ॒मां
प्र॑ति॒ष्ठां वि॒त्वाऽका॑मयत् प्र॒जाये॑येति॑। स तपो॑ऽतप्यत।
सो॑ऽन्तर्वा॒नभ॑वत्। स ज॒घना॑दसु॒रान॑सृजत॥५४॥

तेभ्यो॑ मृ॒न्मये॒ पात्रे॑ऽन्नमदुहत्। याऽस्य॑ सा त॒नूरासी॑त्।
तामपा॑हत। सा तमि॑स्त्राऽभवत्। सो॑ऽकामयत् प्र॒जाये॑येति॑।
स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॒नभ॑वत्। स प्र॒जन॑नादे॒व प्र॒जा अ॑-
सृजत। तस्मा॑दि॒मा भूयि॑ष्ठाः। प्र॒जन॑ना॒द्धेना॑ असृजत॥५५॥

ताभ्यो॑ दा॒रुमये॒ पात्रे॑ पयो॑ऽदुहत्। याऽस्य॑ सा त॒नूरासी॑त्।
तामपा॑हत। सा जो॒ध्नाऽभवत्॑। सो॑ऽकामयत् प्र॒जाये॑येति॑।
स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॒नभ॑वत्। स उ॒पप॒क्षाभ्या॑मे॒वर्तून॑-
सृजत। तेभ्यो॑ रज॒ते पात्रे॑ घृ॒तम॑दुहत्। याऽस्य॑ सा
त॒नूरासी॑त्॥५६॥

तामपा॑हत। सो॑ऽहोरा॒त्रयोः॑ स॒न्धिर॑भवत्। सो॑ऽकामयत्
प्र॒जाये॑येति॑। स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॒नभ॑वत्। स
मुखा॑द्दे॒वान॑सृजत। तेभ्यो॑ हरि॑ते॒ पात्रे॑ सोम॑मदुहत्। याऽस्य॑
सा त॒नूरासी॑त्। तामपा॑हत। तद॒हर॑भवत्॥५७॥

ए॒ते वै प्र॒जाप॑ते॒र्दोहाः॑। य ए॒वं वेद॑। दु॒ह ए॒व प्र॒जाः।
दिवा॒ वै नो॑ऽभू॒दिति॑। तद्दे॒वानां॑ दे॒वत्व॑म्। य ए॒वं दे॒वानां॑

देवत्वं वेद। देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य
एवमहोरात्राणां जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वर्तिमाच्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत।
प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं
प्रतिष्ठितम्। यदिदं किं च। तदेतच्छ्रोवस्यसन्नाम् ब्रह्म।
व्युच्छन्ती व्युच्छन्त्यस्मै वस्यसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते
प्रजयां पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति। य एवं
वेद॥५९॥

अग्निर्जायत तद्भूयोऽतप्यतामिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत घृतमदुहुद्याऽस्य सा तनूरासीदहरभवदृच्छति वेदं (इदं
धूमोऽग्निर्ज्योतिर्चिर्मरीचय उदारास्तद्वत् स जघनात्सा तमिस्रा स प्रजननात्सा जोत्सा स उपपक्षाभ्यां सौऽहोरात्रयोः
सन्धिः स मुखान्तदहर्देववांन्मृन्मये दारुमये रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो घृतं सोमम्॥) — [९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरं देवानाम्। तं प्राहिणोत्।
परेहि। एतेषां देवानामधिपतिरेधीति। तं देवा अब्रुवन्।
कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। सौऽब्रवीत्।
कस्त्वमसि वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति मा देवा
अवोचन्निति। अथ वा इदं तर्हि प्रजापतौ हरं
आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ।
अथाहमेतेषां देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं
स्यामित्यब्रवीत्। एतत्प्रदायेति। एतत्स्या इत्यब्रवीत्।
यदेतद्विधीति। को ह वै नाम प्रजापतिः। य एवं वेद॥६१॥

विदुरे॑नं॒ नाम्ना॑। तद॑स्मै रु॒क्मं कृ॒त्वा प्रत्य॑मु॒ञ्चत्। ततो॒
वा इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मधि॑पतिरभवत्। य ए॒वं वेद॑। अधि॑पतिरे॒व
स॑मा॒नाना॑ भवति। सोऽम॑न्यत। किं किं॑ वा अ॑कर॒मिति॑। स
च॒न्द्रं म॒ आहू॑रेति॒ प्राल॑पत्। तच्च॒न्द्रम॑सश्चन्द्रम॒स्त्वम्। य ए॒वं
वेद॑॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒
यथा॑ गोपा॒यत् इति॑। तथ्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑।
नैनं॑ द॒भोति॑। कश्च॒ नास्मि॑न्वा इ॒दमिन्द्रि॑यं प्रत्य॑स्था॒दिति॑।
तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑। इन्द्रि॑या॒व्येव॑ भ॑वति॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्ठिनः॑ परमे॒ष्ठित्वम्।
य ए॒वं वेद॑। प॒र॒मा॒मे॒व का॑ष्ठा गच्छति। तं दे॒वाः स॑म॒न्तं
पर्य॑विशन्। वस॑वः पुर॒स्तात्। रु॒द्रा दक्षि॑णतः। आ॒दि॒त्याः
प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा उत्त॑रतः। अङ्गि॑रसः प्र॒त्यश्च॑म्॥६४॥

सा॒ध्याः प॑राश्चम्। य ए॒वं वेद॑। उपै॑न॒ समा॑नाः
संवि॑शन्ति। स प्र॒जाप॑तिरे॒व भू॒त्वा प्र॒जा आ॑व॒यत्। ता
अ॑स्मै नाति॑ष्ठन्ता॒न्नाद्या॑य। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः।
दक्षि॑णतः पर्या॑यन्। स दक्षि॑णतः पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑
पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः। मुखं॑ दक्षि॑णतः॥६५॥

प॒श्चात्प॑र्या॒यन्। स प॒श्चात्प॑र्यवर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्ता-

त्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्। उत्तरतः पर्यायन्।
स उत्तरतः पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं
दक्षिणतः। मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत।
ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा
अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अन्ति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदोन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यश्च मुखं दक्षिणतो मुखं पश्चान्नव च॥—————[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयानभवत्।
यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत।
बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आज्ञायतेति।
स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म
आज्ञायतेति। स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो
जायते। सोऽकामयत पशुमान्त्स्यामिति। स चतुर्होतुः
पञ्चहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति
पशुमानभवत्। यः कामयेत पशुमान्त्स्यामिति। स
पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

प॒शु॒मा॒ने॒व भ॑वति। सोऽ॒का॒म॒य॒त॒र्त॒वो॑ मे क॒ल्पे॒र॒न्नि॒ति॑। स
प॒ञ्च॑होतुः ष॒ड्द्वो॑ता॒रं नि॒र॒मि॒मी॒त। तं प्रा॒यु॑ङ्क्त। तस्य॒ प्र॒यु॑क्त्यु॒त॒वो॑-
ऽस्मा॒ अक॑ल्पन्त। यः का॒म॒ये॒त॒र्त॒वो॑ मे क॒ल्पे॒र॒न्नि॒ति॑। स
ष॒ड्द्वो॑ता॒रं प्रा॒यु॑ञ्जीत। क॒ल्प॑न्तेऽस्मा ऋ॒त॒वः॑। सोऽ॒का॒म॒य॒त
सो॒म॒पः सो॒म॒या॒जी स्या॑म्। आ मे॑ सो॒म॒पः सो॒म॒या॒जी
जा॒ये॒ते॒ति॑॥ ७०॥

स ष॒ड्द्वो॑तुः स॒प्त॒हो॑ता॒रं नि॒र॒मि॒मी॒त। तं प्रा॒यु॑ङ्क्त। तस्य॒
प्र॒यु॑क्ति॒ सो॒म॒पः सो॒म॒या॒ज्य॑भवत्। आऽस्य॑ सो॒म॒पः
सो॒म॒या॒ज्य॑जायत। यः का॒म॒ये॒त सो॒म॒पः सो॒म॒या॒जी स्या॑म्।
आ मे॑ सो॒म॒पः सो॒म॒या॒जी जा॒ये॒ते॒ति॑। स स॒प्त॒हो॑ता॒रं प्रा॒यु॑ञ्जीत।
सो॒म॒प ए॒व सो॒म॒या॒जी भ॑वति। आऽस्य॑ सो॒म॒पः सो॒म॒या॒जी
जा॒य॒ते। स वा ए॒ष प॒शुः प॑ञ्च॒धा प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति॥ ७१॥

प॒द्भि॒र्मुखे॑न। ते दे॒वाः प॒शून् वि॒त्वा। सु॒व॒र्गं लो॒क॒मा॒यन्।
तैऽमु॑ष्मि॒ल्लो॒के व्य॑क्षु॒ध्यन्। तैऽब्रु॑वन्। अ॒मु॒तः प्र॑दानं॒ वा
उप॑जिजीवि॒मेति॑। ते स॒प्त॒हो॑ता॒रं य॒ज्ञं वि॒धा॒या॒या॒स्य॑म्।
आ॒ङ्गी॒र॒सं प्रा॑हि॒ण्वन्। ए॒तेना॒मु॒त्रं क॑ल्प॒येति॑। तस्य॒ वा इ॒यं
कृ॒तिः॥ ७२॥

यदि॒दं किं॑ च। य ए॒वं वेद॑। क॒ल्प॑न्तेऽस्मै। स वा
अ॒यं म॑नु॒ष्ये॑षु य॒ज्ञः स॒प्त॒हो॑ता। अ॒मु॒त्रं स॒द्भ्यो दे॒वेभ्यो॑
ह॒व्यं वह॑ति। य ए॒वं वेद॑। उपै॒नं य॒ज्ञो न॑मति। यो वै
चतु॑र्होत॒ृणां नि॒दानं॑ वेद॑। नि॒दानं॑वा॒न्भव॑ति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रं वै

दशहोतुर्निदानम्। दशपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि
पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्होतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै
चतुर्होतृणां निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥ ७३॥

अमिमीत् तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृत्तिर्दशहोतुर्निदानं सप्त च॥—————[११]

प्रजापतिरकामयत् प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत् दशपूर्णमासौ सृजेयेति प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति स तपः
स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत् दशहोतारं तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समंश्लिष्यं देवा
वै चतुर्होतृभिरिदं वा अग्रे प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत् बृहोर्भूयानेकां दश॥ ११॥

प्रजापतिस्तद्वहंस्य प्रजापतिरकामयता नयेवै न तस्य वा इयं कृत्तिस्तस्मात्तेपा नाशोतिर्यदस्मिन्नादित्ये स षड्होतुः सप्तहोतारं
त्रिसंसतिः॥ ७३॥

प्रजापतिरकामयत् निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवैषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठं देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षड्॥

[१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव

समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवैनां भूत्वा
 प्रतिगृह्णाति। आत्मनोऽनात्यै। यद्येनमार्त्विज्याद्धृतं सन्तं
 निरहरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयाद्दशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन।
 पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योपं दासयति। यद्येनं पुनरुप शिक्षेयुः।
 आग्नीध्रे एव जुहुयाद्दशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन।
 पश्चात्प्राडासीनः। अनुलोममविग्राहम्। प्राणानेवास्यै
 कल्पयति। प्रायश्चित्ती वाग्धोतेत्यृतुमुखऋतुमुखे जुहोति।
 ऋतूनेवास्यै कल्पयति। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

कृता अस्मा ऋतव आरयन्ति। षड्भोता वै भूत्वा
 प्रजापतिरिदं सर्वमसृजत। स मनोऽसृजत। मनसोऽधि
 गायत्रीमसृजत। तद्गायत्रीं यश आर्च्छत्। तामाऽलभत।
 गायत्रिया अधि छन्दांस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं।
 तथ्सामं यश आर्च्छत्। तदाऽलभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुभ्योऽधि विष्णुम्।
 तद्विष्णुं यश आर्च्छत्। तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीर-
 सृजत। ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तथ्सोमं यश आर्च्छत्।
 तमाऽलभत। सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं यश आर्च्छत्। तदेनन्नाति प्राच्यवत। इन्द्र इव
 यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदं

किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रति-
गृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वा-
ऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान
आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बरुहिषा
प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवैनं
धाम्ना प्रत्येति॥८॥

विग्राहंमृतवस्तदाऽलंभतेन्द्रं गृह्णीयात्थद्वं॥ [२]

यो वा अविद्वान्निवर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके
भवति। अथ यो विद्वान्निवर्तयते। सशीर्षा विपाप्मा-
ऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त।
अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च
चन्द्रमाः। अग्निरन्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्।
वायुर्न्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत।
तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्।
द्यौर्न्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत।
सोऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैरऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्।
तान्पोषान्पुष्यति। याऽस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च
वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्यश्वं च॥ [३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापा-
क्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रिय-
स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।
अर्धमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः
प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रिय-
स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य
एवं विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति-
गृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै रुद्रस्य
गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तामेतेनैव
प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां
प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रिय-
स्यापक्रामति। तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः।
पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन
वै स पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। पञ्चममिन्द्रियस्या-
ऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्याप-
क्रामति। तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः।
षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन

वै स षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्या-
ऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ
योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तत्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तममिन्द्रिय-
स्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स
सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। सप्तममिन्द्रियस्या-
ऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तत्पं प्रतिगृह्णाति। अथ
योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्यापक्रामति।
तस्य वा उत्तानस्याऽऽङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः।
अष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सौऽष्टममिन्द्रियस्या-
ऽऽत्मन्नुपाधत्त। अष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टम-
मस्येन्द्रियस्यापक्रामति। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान
एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्।
यत्किं च प्रतिगृहीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वाऽऽङ्गीरसः
प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः।
अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापक्रामत्तुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्तार्थं प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्प्रतिगृहीयाच्चत्वारि

च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्वं प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तत्पुनर्मेतेनोत्तानस्य
तदेतेनाप्राणद्वे। अर्धं तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं सप्तमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि

तदेतैरेकम्॥॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सत्रमासत।
 केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति।
 प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त।
 यच्चतुर्होतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते
 गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त।
 केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत।
 यथ्यङ्गोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनतूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 तेनतूनकल्पयन्त। यथ्सप्तहोतारः सत्रमासत। केन ते
 गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्थ्समं-
 तन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन
 सुवरायन्। तेनेमाँल्लोकान्थ्समंतन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य
 गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा
 अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो
 वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुयं प्रशंसन्ति।
 आर्यावसतिर्भवति। य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदं किं च। तत्सर्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि
यज्ञो निर्मितः। स य एवं विद्वान् विवदेत। अहमेव भूयो वेद।
यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेद।
यो वै चतुर्होतृणां होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥ २१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां होता।
सोमश्चतुर्होतृणां होता। अग्निः पञ्चहोतृणां होता।
धाता षड्होतृणां होता। अर्यमा सप्तहोतृणां होता। एते
वै चतुर्होतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु
प्रजास्वन्नमत्ति। सर्वा दिशोऽभि जयति॥ २२॥

आर्ध्वन्नार्ध्वन्नित्येवं वेदोति सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेन सूत्रेण॥) [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतो-
ऽशयत्। आत्मन् हा (३) इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यशृण्वन्। ता
अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। ताः कुसिन्धुमुपौहन्।
तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं ऋत्विक्। चतुष्कृत्वो-
ऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥ २३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दृशपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप
पर्यावर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्मादृशपूर्ण-
मासयोर्यज्ञक्रतोः। चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्।
पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोप
पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छवीं मांसमस्थिं मज्जानम्।

तस्माच्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥२४॥

पञ्चत्विजः। षड्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते पशुबन्धेनैव यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त। त उपौहन्थस्तनावाण्डौ शिश्रमवाञ्चं प्राणम्। तस्मात्पशुबन्धस्य यज्ञक्रतोः। षड्त्विजः। सप्तकृत्वोऽह्वयत्। होत्राः प्रत्यशृण्वन्। ताः सौम्येनैवाध्वरेण यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त॥२५॥

ता उपौहन्थ्सप्त शीर्षण्यान्प्राणान्। तस्मात्सौम्यस्याध्वरस्य यज्ञक्रतोः। सप्त होत्राः प्राचीर्वषट्कुर्वन्ति। दशकृत्वोऽह्वयत्। तपः प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव संवत्सरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुपपर्यावर्तत। तत्सर्वमात्मानमपरिवर्गमुपौहत्। तस्मात्संवत्सरे सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्ते। तस्माद्दशहोता चतुरहोता पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। एकहोत्रे बलिः हरन्ति। हरन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेद॥२६॥

चन्द्रमाश्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोरेध्वरेण यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारि च॥—————[६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सोऽग्निरब्रवीत्। ममायमन्नमस्त्विति। सोऽबिभेत्। सर्वं वै माऽयं प्र धक्ष्यतीति। स एतांश्चतुरहोतृनात्मस्पर्णानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स आत्मानमस्पृणोत्। यदग्निहोत्रं जुहोति। एकहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोत्यग्निहोत्रम्॥२७॥

कुसिन्धं चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति दर्शपूर्णमासौ। चत्वारि चाऽऽत्मनोऽङ्गानि स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्यंश्चमी। पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छवीं मांसमस्थिं मज्जानम्॥२८॥

तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्रमवांश्च प्राणम्। तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥२९॥

समिथ्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्। सप्त चाऽऽत्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमार्ष्टि। द्विः प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवत्सरम्। सर्वं चाऽऽत्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति॥३०॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥ [७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः श्यावोऽभवत्। तस्मात्स्वन्तर्वत्नी।

हरिणी स॒ती श्या॒वा भ॑वति। स वि॒जाय॑मानो गर्भेणाताम्यत्।
स तान्तः कृ॒ष्णः श्या॒वोऽभवत्। तस्मा॑त्तान्तः कृ॒ष्णः श्या॒वो
भ॑वति। तस्यासुरे॒वाजी॑वत्॥ ३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य ए॒वम-
सुराणामसुर॒त्वं वेद॑। असु॑माने॒व भ॑वति। नैन॒मसु॑र्जहाति। सो-
ऽसुरा॑न्सृ॒ष्ट्वा पि॒तेवा॑मन्यत। तदनु॑ पि॒तृन॑सृजत। तत्पि॑तृणां
पि॒तृत्वम्। य ए॒वं पि॑तृणां पि॒तृत्वं वेद॑। पि॒तेवै॒व स्वाना॑
भवति॥ ३२॥

यन्त्यस्य पि॒तरो॒ हव॑म। स पि॒तृन्सृ॒ष्ट्वाऽऽम॑नस्यत्। तदनु॑
मनु॒ष्या॑नसृजत। तन्म॑नु॒ष्याणां॑ मनु॒ष्यत्वम्। य ए॒वं म॑नु॒ष्याणां॑
मनु॒ष्यत्वं वेद॑। म॒न॒स्व्यै॒व भ॑वति। नैनं॑ मनु॑र्जहाति। तस्मै
मनु॒ष्या॑न्सृजाना॒य। दि॒वा दे॒वत्रा॑ऽभवत्। तदनु॑ दे॒वान॑-
सृजत। तद्दे॒वानां॑ दे॒वत्वम्। य ए॒वं दे॒वानां॑ दे॒वत्वं वेद॑। दि॒वा
है॒वास्य॑ दे॒वत्रा॑ भ॑वति। तानि॒ वा ए॒तानि॑ च॒त्वार्य॑म्भा॒सि।
दे॒वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरो॑ऽसुराः। तेषु॑ सर्वेष्व॒म्भो न॑भ इ॒व भ॑वति।
य ए॒वं वेद॑॥ ३३॥

अजीवध्वाना भवति देवानसृजत सुप्त च॥ [८]

ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो॑ वदन्ति। यो वा इ॒मं वि॒द्यात्। यतो॒ऽयं प॑वते।
यद॑भि॒ प॑वते। यद॑भि॒ स॒म्प॑वते। सर्व॑मायुरि॒यात्। न पु॒रा-
ऽऽयु॑षः प्र मी॑येत। प॒शुमा॑न्स्यात्। वि॒न्देत् प्र॒जाम्। यो वा
इ॒मं वेद॑॥ ३४॥

यतोऽयं पवंते। यदभि पवंते। यदभि सम्पवंते।
 सर्वमायुरेति। न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति।
 विन्दते प्रजाम्। अद्ध्यः पवंते। अपोऽभि पवंते। अपोऽभि
 सम्पवंते॥३५॥

अस्याः पवंते। इमामभि पवंते। इमामभि सम्पवंते।
 अग्नेः पवंते। अग्निमभि पवंते। अग्निमभि सम्पवंते।
 अन्तरिक्षात्पवंते। अन्तरिक्षमभि पवंते। अन्तरिक्षमभि
 सम्पवंते। आदित्यात्पवंते॥३६॥

आदित्यमभि पवंते। आदित्यमभि सम्पवंते। द्योः पवंते।
 दिवमभि पवंते। दिवमभि सम्पवंते। दिग्भ्यः पवंते। दिशोऽभि
 पवंते। दिशोऽभि सम्पवंते। स यत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव
 भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वाः प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो
 हि प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एवं
 वेद। स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्वेव
 भूत्वा दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा
 दिश आ वाति॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति।
 स वा एष मातरिश्वेव। अथ यत्पश्चाद्वाति। पवमान एव
 भूत्वा पश्चाद्वाति। पूतमस्मा आहरन्ति। पूतमुपहरन्ति।

पूतमंश्जाति। य एवं वेद। स वा एष पवंमान एव॥३९॥

अथ यदुत्तरतो वाति। सवितैव भूत्वोत्तरतो वाति। सवितैव स्वाना भवति। य एवं वेद। स वा एष सवितैव। ते य एनं पुरस्तादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पुरस्तात्पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं दक्षिणत आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्य दक्षिणतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। दक्षिणत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं पश्चादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पश्चात्पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। पश्चादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनमुत्तरत आयन्तमुपवदन्ति। य एवास्योत्तरतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं नृत्येत्। प्रेवं चलेत्। व्यस्यैवाक्ष्यौ भाषेत। मण्टयैदिव। क्राथयैदिव। शृङ्गायेतैव। उत मोपं वदेयुः। उत मै पाप्मानमपं हन्युरिति। स यान्दिशः सनिमेष्यथस्यात्। यदा तान्दिशं वातो वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वां धावयेत्। सातमेव रदितं व्यूढं गन्धमभि प्रच्यवते। आऽस्य तं जनपदं पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं वेद॥४२॥

वेद सम्पवत आदित्यात्पवते वात्या वात्येष पवंमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः पाप्मानस्तां स्तेपं

घ्नन्तीत्युष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तं त्रयो वेदा
अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तैः कुरुत। अथ ह सीतां सावित्री।
सोमं राजानं चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽऽहं पितरं
प्रजापतिमुपससार। तं होवाच। नमस्ते अस्तु भगवः।
उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वां पद्ये। सोमं वै राजानं कामये। श्रद्धामु स कामयत
इति। तस्यां उ ह स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।
तं होवाच। भोगं तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते
पाणाविति। तस्यां उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो
भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वां कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतं
स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय।
चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः।
सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।
आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

ब्रह्मात्मन्वदंसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।
 आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
 स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
 दशहूतं सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया
 इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै सप्तमं हूतः
 प्रत्यशृणोत्। स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं
 वा एतं सप्तहूतं सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते परोक्षेण।
 परोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै
 षष्ठं हूतः प्रत्यशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।
 षड्होतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः।
 आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
 स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
 पञ्चहूतं सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते परोक्षेण॥४९॥

परोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत।
 तस्मै चतुर्थं हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्।
 चतुर्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं चतुर्हूतं सन्तम्।
 चतुर्होतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः।
 तमब्रवीत्। त्वं वै मे नेदिष्ठं हूतः प्रत्यश्रोषीः।

त्वयैनानाख्यातारु इति। तस्मान्नु हैनाः५श्चतुर्होतारु
इत्याचक्षते। तस्माच्छ्रूषुः पुत्राणाः५ हृद्यतमः। नेदिष्ठो
हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं वेद॥५०॥

देवाः षड्वृत्तोऽभवत्पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौषीः षट्॥—————[११]

ब्रह्मवादिन् किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यदशहोतारः प्रजापतिर्व्यश्रं प्रजापतिः पुरुषं
प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्बान्ब्रह्मवादिनो यो वा इदं विद्यात्प्रजापतिः सोमः५ राजानं ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिन्स्तस्य वा अग्रेर्यद्वा इदं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्यं दक्षिणतः पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि
विद्वान्। विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा
भोजनानि। अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युमन्युत्तमानि
सन्तु। सञ्जास्पत्य९ सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि
तिष्ठा महा९सि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो
जिघा९सति॥१॥

ता९स्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नो-
ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ट्यः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा
तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः।
वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वा९ अमित्रान्॥२॥

अपापाचो अभिभूते नुदस्व। अपोदीचो अपशूराधरा च
ऊरौ। यथा तव शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथं गुवेषण९ हरिभ्याम्।
उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।
इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।
ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्नि९ स्विष्टकृतमा हुवेम।
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि प्या

उ॒रुं नः पन्थां॑ प्रदि॒शन्विभा॑हि। ज्योति॑ष्मद्वेह्य॒जरं न आयुः॑।
त्वाम॑ग्रे ह॒विष्मन्तः॑। दे॒वं मर्ता॑स ईडते॥४॥

मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसम्। स ह॒व्या व॑क्ष्यानुषक्। विश्वा॑नि
नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः। सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॑रि॒ताऽति॑ पर्षि। अ॒ग्रे
अ॒त्रिव॒न्मन॑सा गृणा॒नः। अ॒स्माकं॑ बो॒ध्यवि॒ता त॒नूना॑म्। पू॒षा
गा अ॒न्वे॑तु नः। पू॒षा र॑क्ष॒त्वर्व॑तः। पू॒षा वाज॑ꣳ स॒नोतु॑ नः।
पू॒षेमा॑ आशा॒ अनु॑वेद॒ सर्वाः॑॥५॥

सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑
सर्व॑वीरः। अ॒प्रयु॑च्छन्पु॒र ए॑तु प्र॒जान॑न्। त्वम॑ग्रे स॒प्रथा॑ असि।
जुष्टो॑ होता॒ वरे॑ण्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं वि॑त॒न्वते॑। अ॒ग्नी र॑क्षाꣳसि
से॒धति॑। शु॒क्रशो॑चि॒रम॑र्त्यः। शु॒चिः पा॒वक॑ ईड्यः। अ॒ग्रे र॑क्षा
णो अꣳह॑सः॥६॥

प्रति॑ ष्म दे॒व री॑षतः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह। अ॒ग्रे हꣳसि॒
न्य॑त्रिणम्। दी॒द्यन्म॑र्त्ये॒ष्वा। स्वे क्ष॑ये शुचि॒व्रत॑। आ वा॑त वाहि
भे॒षज॑म्। वि वा॑त वाहि॒ यद्र॑पः। त्वꣳ हि वि॒श्वभे॑षजः। दे॒वानां॑
दू॒त ई॒यसे॑। द्वावि॒मौ वा॑तौ वा॒तः॥७॥

आ सिन्धो॑रा प॒राव॑तः। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। प॒रान्यो॑
वा॑तु॒ यद्र॑पः। यद॒दो वा॑त ते गृ॒हे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्ह॑तः।
ततो॑ नो देहि जी॒वसे॑। ततो॑ नो धेहि भे॒षज॑म्। ततो॑ नो म॒ह

आव॑ह। वा॒त आवा॑तु भेष॒जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे॥८॥

प्र ण॒ आयू॑षि तारिषत्। त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑। अ॒या स॑न्मन॑सा हि॒तः। अ॒या सन् ह॒व्यमू॑हिषे। अ॒या नो॑ धेहि भेष॒जम्। इ॒ष्टो अ॒ग्निराहु॑तः। स्वाहा॑कृतः पिप॑र्तु नः। स्व॒गा दे॒वेभ्य॑ इ॒दं नमः॑। कामो॑ भू॒तस्य॑ भव्य॑स्य। स॒म्राडे॑को विरा॑जति॥९॥

स इ॒दं प्र॑ति पप्रथे। ऋ॒तूनु॑त्सृजते व॒शी। काम॑स्तदग्रे॒ सम॑वर्त॒ताधि॑। मन॑सो रे॒तः प्र॑थमं यदासीत्। स॒तो ब॑न्धुमस॑ति॒ निर॑विन्दन्। हृ॒दि प्र॑ती॒ष्या क॑वयो मनी॒षा। त्वया॑ म॒न्यो स॒रथ॑मारु॒जन्तः॑। ह॒र्षमा॑णासो धृष॒ता म॑रुत्वः। ति॒ग्मेष॑व॒ आयु॑धा स॒श्शि॒शा॒नाः। उप॑ प्रय॑न्ति नरो॑ अ॒ग्निरू॑पाः॥१०॥

म॒न्युर्भगो॑ म॒न्युरे॒वासं॑ देवः। म॒न्युर॑होता वरु॑णो वि॒श्ववे॑दाः। म॒न्युं वि॒श ई॒डते॑ दे॒व्यन्तो॑। पा॒हि नो॑ म॒न्यो तप॑सा श्रमे॑ण। त्वम॑ग्रे व्रत॒भृच्छु॑चिः। दे॒वा आ॑सा॒दया॑ इ॒ह। अ॒ग्रे ह॒व्याय॑ वोढ॑वे। व्र॒तानु॑बिभ्र॑द्व्रत॒पा अ॒दाभ्यः॑। यजा॑ नो दे॒वा अ॒जरः॑ सु॒वीरः॑। दध॑द्र॒त्नानि॑ सुवि॒दानो॑ अ॒ग्रे। गो॒पाय॑ नो जी॒वसे॑ जा॒तवे॑दः॥११॥

जिघा॑सत्यमित्रा॑ङ्घ्रि॒वर्नी॑डते सर्वा॒ अ॒हंसो॑ वा॒तो हृ॒दे रा॑जत्य॒ग्निरू॑पाः सुवि॒दानो॑ अ॒ग्न ए॒कं च॥—[१]

चक्षु॑षो हे॒ते मन॑सो हे॒ते। वाचो॑ हे॒ते ब्र॒ह्म॑णो हे॒ते। यो मा॑ऽघा॒युर॑भि॒दास॑ति। तम॑ग्रे मे॒न्या मे॒निं कृ॑णु। यो मा॑ चक्षु॑षा यो मन॑सा। यो वा॒चा ब्र॒ह्म॑णाऽघा॒युर॑भि॒दास॑ति। तया॑ऽग्रे त्वं

मे॒न्या। अ॒मुम॑मे॒निं कृ॑णु। यत्किञ्चा॒सौ मन॑सा॒ यच्च॑ वा॒चा।
य॒ज्ञैर्जु॑होति॒ यजु॑षा ह॒विर्भिः॑॥१२॥

तन्मृत्यु॑र्निर्ऋ॒त्या संवि॑दानः। पु॒रादि॑ष्टादाहु॒तीर॑स्य हन्तु।
या॒तुधा॑ना॒ निर्ऋ॑तिरादुरक्षः। ते अस्य घ्न॒न्त्वन्ते॑न स॒त्यम्।
इन्द्र॑षिता॒ आज्य॑मस्य मघ्नन्तु। मा तथ्समृ॑द्धि॒ यद॒सौ करो॑ति।
ह॒न्मि ते॒ऽहं कृ॑तः ह॒विः। यो मे॑ घोर॒मची॑कृतः। अपा॑ञ्चौ त
उ॒भौ बा॒हू। अप॑न॒ह्याम्या॒स्यम्॥१३॥

अप॑ न॒ह्यामि॑ ते बा॒हू। अप॑ न॒ह्याम्या॒स्यम्। अ॒ग्नेर्दे॒वस्य॑
ब्रह्म॑णा। सर्व॑ तेऽवधिषं कृतम्। पु॒राऽमु॑ष्य वषट्कारात्। य॒ज्ञं
दे॒वेषु॑ नस्कृधि। स्वि॑ष्ट॒मस्माकं॑ भूयात्। माऽस्मान्प्रा॒पन्न॑-
रा॒तयः॑। अ॒न्ति दू॒रे स॒तो अ॒ग्ने। भ्रातृ॑व्यस्याभि॒दास॑तः॥१४॥

व॒षट्कारे॑ण॒ वज्रे॑ण। कृ॒त्याः ह॑न्मि कृ॒ताम॒हम्। यो मा॒ नक्तुं
दिवा॑ सा॒यम्। प्रा॒तश्चाहो॑ नि॒पीय॑ति। अ॒द्या तमि॑न्द्र वज्रे॑ण।
भातृ॑व्यं पादयामसि। इन्द्र॑स्य गृहो॑ऽसि॒ तन्त्वा॑। प्रप॑द्ये सगुः
साश्वः॑। स॒ह यन्मे॒ अस्ति॒ तेन॑। ई॒डे अ॒ग्निं वि॑पश्चितम्॥१५॥

गि॒रा य॒ज्ञस्य॑ सा॒धन॑म्। श्रु॒ष्टीवा॑न॒न्धि॒तावा॑नम्। अ॒ग्ने श॒केमं॑
ते व॒यम्। यमं॑ दे॒वस्य॑ वा॒जिनः॑। अति॒ द्वेषा॑सि॒ तरे॑म।
अव॑तं मा॒ सम॑नसौ॒ समो॑कसौ। सच॑ेतसौ॒ सर॑ेतसौ। उ॒भौ
मा॒मव॑त॒ज्जात॑वेदसौ। शि॒वौ भ॑वतम॒द्य नः॑। स्व॒यं कृ॑ण्वानः
सु॒गम॑प्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रत्न९ सधस्थमनु
पश्यमानः। आ तन्तुमग्निर्दिव्यं ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत
सेतुरग्ने। त्वं पन्था भवसि देवयानः। त्वयाऽग्ने पृष्ठं
वयमारुहेम। अथा देवैः सधमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि
नः। वि पाशं मध्यमश्चत। अवाधमानि जीवसे॥१७॥

वय९ सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो
अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपत्नी। उद९शेन पतिविद्ये
जिगाय। त्रि९शदस्या जघनं योजनानि। उपस्थ इन्द्र९
स्थविरं बिभर्ति। सेना ह नाम पृथिवी धनञ्जया। विश्वव्यचा
अदितिः सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः।
ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं विश्वमिदं
जगत्। ध्रुवा ह पर्वता इमे। ध्रुवो राजा विशामयम्।
इहैवैधि मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्रं इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु
धारय। अभितिष्ठ पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्रं इव
वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्रं एणमदीधरत्।
ध्रुवं ध्रुवेण हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च
ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासंतो विपश्चितमप्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥ [२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितॄणाम्। अक्षमव्ययं न
किलारिषाथ। यच्छक्करीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा
वसिष्ठाः। पावका नः सरस्वती। वाजैर्भिर्वाजिनीवती। यज्ञं
वष्टु धिया वंसुः। सरस्वत्यभिर्नो नेषि वस्यः। मा पस्फरीः
पयसा मा न आधक्। जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥ २१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बर्हिर्ग्नौ।
अयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सद्य सदाने पृथिव्याः।
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।
यो गोजिद्धं न जिदंश्च जिद्यः॥ २२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो
मेदिनं त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः
कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्र आहुत।
धूमस्ते केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रैः प्रथमो देवतानाम्।
संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।
दीक्षयेदं हविरा गच्छतन्नः॥ २३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनतं
हि शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय
धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो
गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति भुवनानि

विश्वा॑। नू॒मर्तो॑ दय॒ते स॒निष्यन्॑ यः। वि॒ष्णाव॑ उ॒रुगा॒याय॑
दा॒शत्॑॥२४॥

प्र यः सु॒त्राचा॑ म॒नसा॑ यजा॒तै। ए॒ताव॑न्त॒न्नर्य॑मा॒ विवा॑सात्।
विच॑क्रमे पृ॒थि॒वीमे॒ष ए॒ताम्। क्षे॒त्राय॑ वि॒ष्णुर्म॑नु॒षे द॒श॒स्यन्।
ध्रु॒वासो॑ अ॒स्य की॒रयो॑ ज॒नासः॑। उ॒रु॒क्षितिः॑ सु॒जनि॑मा
च॒कार। त्रि॒र्दे॒वः पृ॒थि॒वीमे॒ष ए॒ताम्। विच॑क्रमे श॒तर्च॑सं
म॒हित्वा। प्र वि॒ष्णुर॑स्तु त॒वस॑स्त॒वीयान्। त्वे॒षः ह्य॑स्य
स्थ॒वि॒रस्य॑ नाम॥२५॥

हो॒ता॒रं चि॒त्रर॑थमध्व॒रस्य॑। य॒ज्ञस्य॑य॒ज्ञस्य॑ के॒तुः रु॑श॒न्तम्।
प्र॒त्य॒र्थिं दे॒वस्य॑दे॒वस्य॑ म॒हा। श्रि॒या त्व॑ग्नि॒मति॑थिं ज॒नाना॑म्।
आ नो॑ वि॒श्वाभि॑रू॒तिभिः॑ सु॒जोषाः॑। ब्र॒ह्म जु॑षा॒णो ह॑र्य॒श्च या॑हि।
व॒रीवृ॑ज॒त्स्थवि॑रेभिः सु॒शि॒प्र। अ॒स्मे दध॑द्वृ॒षणः॑ शु॒ष्ममि॑न्द्र।
इ॒न्द्रः सु॒व॒रुषा॑ ज॒नय॑न्न॒हानि॑। जि॒गायो॑शि॒ग्भिः पृ॑त॒ना अभि॑
श्रीः॥२६॥

प्रा॒रोच॑य॒न्मन॑वे के॒तुम॑ह॒म्। अ॒वि॒न्द॒ज्योति॑र्बृ॒हते॑ र॒णा॒य।
अ॒श्वि॒ना॒वव॑से॒ निह्व॑ये वा॒म्। आ नू॒नं या॑तः सु॒कृ॒ताय॑ वि॒प्रा।
प्रा॒त॒र्यु॒क्तेन॑ सु॒वृ॒ता र॑थे॒न। उ॒पा॒गच्छ॑त॒मव॑सा॒गत॑न्नः। अ॒वि॒ष्टं
धी॒ष्वश्वि॑ना न आ॒सु। प्र॒जाव॑द्रेतो॒ अह्व॑यं नो अस्तु। आवा॑
तो॒के तन॑ये तू॒तुजा॑नाः। सु॒रत्ना॑सो दे॒ववी॑तिं ग॒मेम॥२७॥

त्वः सो॒मं क॑तु॒भिः सु॑क॒तुर्भूः। त्वं द॑क्षैः सु॒दक्षो॑ वि॒श्ववे॑दाः।

त्वं वृषां वृषत्वेभिर्महित्वा। द्युम्नेभिर्द्युम्यभवो नृचक्षाः। अषाढं
युत्सु पृतनासु पप्रिम। सुवृषामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्।
भरेषुजाः सुक्षितिः सुश्रवसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम।
भवा मित्रो न शेव्यो घृतासुतिः। विभूतद्युम्न एव या उ
सप्रथाः॥२८॥

अथा ते विष्णो विदुषा चिदृध्यः। स्तोमो यज्ञस्य
राध्यो हविष्मन्तः। यः पूर्व्याय वेधसे नवीयसे। सुमङ्गानये
विष्णावे ददाशति। यो जातमस्य महतो महि ब्रवात्। सेदु
श्रवोभिर्युज्यं चिदभ्यसत्। तमु स्तोतारः पूर्वं यथा विद
ऋतस्य। गर्भः हविषा पिपर्तन। आऽस्य जानन्तो नाम
चिद्विवक्तन। बृहत्ते विष्णो सुमतिं भजामहे॥२९॥

इमा धाना घृतस्सुवः। हरी इहोपवक्षतः। इन्द्रः सुखतमे
रथे। एष ब्रह्मा प्रतेमहे। विदथे शःसिषः हरी। य ऋत्वियः
प्रते वन्वे। वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतन्नयः।
हरिभिश्चारु सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु॥३०॥

हरिवर्षसङ्गिरः। आचर्षणिप्रा वृषभो जनानाम्। राजा
कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः। स्तुतश्रवस्यन्नवसोपमद्रिक्। युक्ता
हरी वृषणायार्ह्यर्वाङ्। प्र यत्सिन्धवः प्रसवं यदायन्। आपः
समुद्रः रथ्येव जग्मुः। अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान्। यदी
सोमः पूणति दुग्धो अःशुः। ह्वयामसि त्वेन्द्र याह्यर्वाङ्॥३१॥

अरन्ते॒ सोम॑स्त॒नुवे॑ भवाति। शत॑क्रतो मा॒दय॑स्वा सु॒तेषु॑।
 प्रा॒स्माः अ॒व॒ पृ॒तना॑सु प्रयु॒त्सु। इन्द्रा॑य॒ सोमाः॑ प्र॒दिवो॑
 वि॒दा॒नाः। ऋ॒भुर्येभि॑र्वृष॑प॒र्वा वि॒हा॒याः। प्र॒य॒म्यमा॑णान्प्रति॒ षू
 गृ॒भाय॑। इन्द्र॑ पिब॒ वृष॑धू॒तस्य॑ वृ॒ष्णाः। अ॒हैड॑मान॒ उप॑याहि
 य॒ज्ञम्। तुभ्य॑ पवन्त॒ इन्द्र॑वः सु॒तासः॑। गावो॒ न व॑ञ्जिन्स्व॒मोको॑
 अ॒च्छ॑॥ ३२॥

इन्द्रा ग॑हि प्रथ॒मो य॒ज्ञिया॑नाम्। या ते॑ का॒कुत्सु॑कृ॒ता या
 वरि॑ष्ठा। यया॒ शश्व॑त्पिब॑सि॒ मध्वं॑ ऊ॒र्मिम्। तया॑ पाहि॒ प्र ते॑
 अध्व॑र्युर॒स्थात्। सन्ते॒ वज्रो॑ वर्ततामिन्द्र ग॒व्युः। प्रा॒तर्यु॑जा
 वि बो॑धय। अ॒श्विना॒वेह॑ गच्छ॒तम्। अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑।
 प्रा॒तर्या॑वा॒णा प्रथ॑मा य॒जध्व॑म्। पु॒रा गृ॒ध्रादर॑रुषः पिबाथः।
 प्रा॒तर॒हि य॒ज्ञम॒श्विना॒ दधा॑ते। प्रश॑सन्ति क॒वयः॑ पूर्॒वभाजः॑।
 प्रा॒तर्य॑जध्वम॒श्विना॒ हिनो॑त। न सा॒यम॑स्ति दे॒वया॑ अ॒जुष्ट॑म्।
 उ॒तान्यो॑ अ॒स्मद्य॑जते॒ विचा॑यः। पूर्॒वः पूर्॒वो यज॑मानो
 वनी॑यान्॥ ३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतं नो दाशत्रामाभिःश्रीगमेम सप्रथा भजामहे विशन्तु याह्रवाडच्छं पिबाथः पद्व॥ ——— [३]

न॒क्तं जा॒ताऽस्यो॑षधे। रामे॒ कृष्णे॒ असि॑क्रि च। इ॒दं
 र॑जनि रजय। कि॒लासं॑ पलि॒तं च॒ यत्। कि॒लासं॑ च पलि॒तं
 च। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। आ नः॒ स्वो अ॑श्नुतां॒ वर्णः॑।
 परा॑ श्वे॒तानि॑ पातय। असि॑तं ते नि॒लय॑नम्। आ॒स्थान॒मसि॑तं
 तव॑॥ ३४॥

असिंक्रियस्योषधे। निरितो नाशया पृषत्। अस्थिजस्य
 किलासस्य। तनूजस्य च यत्त्वचि। कृत्यया कृतस्य ब्रह्मणा।
 लक्ष्मं श्वेतमनीनशम्। सरूपा नाम ते माता। सरूपो नाम
 ते पिता। सरूपाऽस्योषधे सा। सरूपमिदं कृधि॥३५॥

शुनः हुवेम मधवानमिन्द्रम्। अस्मिन्भरे नृतमं
 वाजसातौ। शृण्वन्तमुग्रमृतये समथ्सु। घ्नन्तं वृत्राणि सञ्जितं
 धनानाम्। धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु। नि वो वना
 जिहते याम नो भिया। कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः। युधे
 यदुग्राः पृषतीरयुग्ध्वम्। प्रवेपयन्ति पर्वतान्। विविञ्चन्ति
 वनस्पतीन्॥३६॥

प्रोवारत मरुतो दुर्मदा इव। देवासः सर्वया विशा। पुरुत्रा
 हि सदृङ्गसि। विशो विश्वा अनु प्रभु। समथ्सु त्वा हवामहे।
 समथस्वग्निमवसे। वाजयन्तो हवामहे। वाजेषु चित्राधसम्।
 सङ्गच्छध्वः संवदध्वम्। सं वो मनांसि जानताम्॥३७॥

देवा भागं यथा पूर्वे। सञ्जानाना उपासत। समानो मन्त्रः
 समितिः समानी। समानं मनः सह चित्तमेषाम्। समानं केतो
 अभि सः रभध्वम्। संज्ञानेन वो हविषा यजामः। समानी
 व आकूतिः। समाना हृदयानि वः। समानमस्तु वो मनः।
 यथा वः सुसहासति॥३८॥

संज्ञानं नः स्वैः। संज्ञानमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्।

इ॒हास्मा॑सु नि॒यच्छ॑तम्। सं॒ज्ञानं॑ मे॒ बृह॑स्पतिः। सं॒ज्ञानं॑
सवि॒ता क॑रत्। सं॒ज्ञान॑म॒श्विना॑ यु॒वम्। इ॒ह म॒ह्यं नि॒ यच्छ॑तम्।
उप॑ च्छा॒यामि॑व॒ घृणेः॑। अ॒गन्म॒ शर्म॑ ते व॒यम्॥३९॥

अ॒ग्ने हि॑र॒ण्यस॑न्द॒शः। अ॒द॒ब्धेभिः॑ स॒वितः॑ पा॒युभि॑ष्टम्।
शि॒वेभि॑र॒द्य परि॑पाहि नो॒ गय॑म्। हि॑र॒ण्यजि॑ह्वः सु॒विता॑य॒
नव्य॑से। रक्षा॒ माकि॑र्नो अ॒घश॑स ई॒शत॑। म॒दे॒मदे॒ हि नो॑
द॒दुः। यू॒था ग॒वा॒मृजु॑क्रतुः। सङ्ग॑भा॒य पु॒रू॒शता॑। उ॒भ्या
ह॒स्त्या व॑सु। शि॒शी॒हि रा॒य आ भ॑र॥४०॥

शि॒प्रि॒न्वाजा॑नां प॒ते। श॒ची॑व॒स्तव॑ द॒सना॑। आ तू न
इ॒न्द्र भा॑जय। गो॒ष्वश्वे॑षु शु॒भ्रुषु॑। स॒हस्रे॑षु तु॒वीम॑घ। य॒द्दे॒वा
दे॒वहे॑डनम्। दे॒वा॒सश्च॑कृ॒मा व॑यम्। आ॒दि॒त्या॒स्तस्मा॑न्मा यू॒यम्।
ऋ॒तस्य॑र्तेन॑ मु॒ञ्चत॑। ऋ॒तस्य॑र्तेना॑ऽऽदि॒त्याः॥४१॥

यज॑त्रा मु॒ञ्चते॒ह मा॑। य॒ज्ञैर्वो॑ य॒ज्ञवा॑हसः। आ॒शि॒क्षन्तो॑
न शे॑किम। मे॒द॒स्वता॒ यज॑मानाः। सु॒चाऽऽज्ये॑न॒ जुह्व॑तः।
अ॒का॒मा वो॑ वि॒श्वेदे॒वाः। शि॒क्षन्तो॑ नोप॑ शे॒किम॑। य॒दि दि॒वा
य॒दि न॑क्तम्। ए॒न ए॒न॒स्यो क॑रत्। भू॒तं मा॒ तस्मा॑द्भ॒व्यं च॥४२॥

द्रु॒पदा॑दि॒व मु॒ञ्चतु॑। द्रु॒पदा॑दि॒वेन्मु॑चा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी
मला॑दि॒व। पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाऽऽज्य॑म्। वि॒श्वे मु॒ञ्चन्तु॑ मे॒न॒सः।
उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑। प॒श्यन्तो॑ ज्योति॒रुत्त॑रम्। दे॒वं दे॒वत्रा॑
सूर्य॑म्। अ॒गन्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम्॥४३॥

तव कृधि वनस्पतौ ज्ञानतामसंति वयं भरादित्याश्च नवं च ॥ [४]

वृषा सो अ॒शुः प॑वते ह॒विष्मा॒न्त्सोमः॑ । इन्द्र॑स्य भा॒ग
ऋ॒तयुः॑ श॒तायुः॑ । स मा॒ वृषा॑णं वृष॒भं कृ॑णोतु । प्रि॒यं
वि॒शा॒ सर्व॑वीर॒ सु॒वीरम् । कस्य॑ वृषा॒ सु॒ते स॒चा ।
नि॒यु॒त्वा॒न्वृष॑भो र॑णत् । वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये । यस्ते॑ शृ॒ङ्ग
वृषो॑नपात् । प्र॒ण॑पात्कुण्ड॒पाय्यः॑ । न्य॑स्मिन्दध्र॒ आ मनः॑ ॥ ४४ ॥

त॒ स॒ध्रीची॑रू॒तयो॑ वृ॒ष्णि॒यानि॑ । पौ॒॒स्या॒नि नि॒युतः॑
स॒श्वुरि॒न्द्रम् । स॒मु॒द्रं न सि॒न्ध॒व उ॒क्थ॑शु॒ष्माः । उ॒रु॒व्य॒च॑स॒ङ्गिर॒
आ वि॑शन्ति । इन्द्रा॒य गि॒रो अ॒नि॒शित॑सर्गाः । अ॒पः
प्रेर॑य॒न्त्सग॑रस्य बु॒ध्रात् । यो अ॒क्षे॑णेव च॒क्रिया॑ श॒ची॑भिः ।
विष्व॑क्त॒स्तम्भं॑ पृथि॒वीमु॒त द्याम् । अ॒क्षौ॒दय॑च्छ॒वंसा॒
क्षाम॑बुध्रम् । वा॒र्णवा॑त॒स्तर्वि॑षीभि॒रिन्द्रः॑ ॥ ४५ ॥

दृ॒ढान्यौ॑घ्रादु॒शमा॑न् ओजः॑ । अवा॑भि॒नत्कु॒भः प॑र्व॒ताना॑म् ।
आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒के॒तुना॑ । र॒यिं वि॒श्वायु॑पोष॒सम् । मा॒र्डी॒कं धे॑हि
जी॒वसे॑ । त्व॒ सौ॒म म॒हे भ॒गम् । त्वं यू॒नं ऋ॒ताय॑ते । दक्षं॑
दधा॑सि जी॒वसे॑ । रथं॑ यु॒ञ्जते॑ म॒रुतः॑ शु॒भे सु॒गम् । सू॒रो न
मि॒त्राव॑रुणा॒ गवि॑ष्टिषु ॥ ४६ ॥

रजा॑सि चि॒त्रा वि॒चर॑न्ति त॒न्यवः॑ । दि॒वः सं॒म्राजा॑ प॒यसा॑
न उ॒क्षत॑म् । वाच॒ सु॒मि॒त्राव॑रुणा॒ विरा॑वतीम् । प॒र्जन्य॑श्चि॒त्रां
व॑दति॒ त्विषी॑मतीम् । अ॒भ्रा व॑सत म॒रुतः॑ सु॒मा॒यया॑ । द्यां

वरुषयतमरुणामरेपसम्। अयुक्त सप्त शुन्युवः। सूरौ रथस्य
नृप्रियः। ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः। वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि
तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसितं देव वस्वः। दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य।
चर्मेवावाधुस्तमो अप्स्वन्तः। पर्जन्याय प्र गायता।
दिवस्पुत्राय मीदुषे। स नो यवसमिच्छतु। अच्छा वद तवसं
गीर्भिराभिः। स्तुहि पर्जन्यं नमसाऽऽविवास। कनिकदद्वृषभो
जीरदानुः। रेतो दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः
पुरुषीणाम्। तस्मा इदास्ये हविः। जुहोता मधुमत्तमम्।
इडां नः संयतं करत्। तिस्रो यदग्ने शरदस्त्वामित्। शुचिं
घृतेन शुचयः सपर्यन्। नामानि चिद्वधिरे यज्ञियानि।
असूदयन्त तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भं धत्तं
स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो
निहितो महश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ। इन्द्रवन्तौ
हविरिदं जुषेथाम्। आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति
बर्हिःरानुषक्। येषामिन्द्रो युवा सखा। अग्न इन्द्रश्च
मेदिना। हृथो वृत्राण्यप्रति। युव९ हि वृत्रहन्तमा। याभ्या९
सुवरजयन्नग्र एव। यावातस्थतुर्भुवनस्य मध्ये। प्रचरुषणी

वृषणा॑ वज्र॑बाहू। अ॒ग्नी इन्द्रा॑वृत्र॒हणा॑ हुवे वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गविंष्टिषु तन्तुं गर्भं सुजाताः सखां सप्त च॥ [५]

उ॒त नः॑ प्रि॒या प्रि॒यासु॑। स॒प्तस्वसा॑ सुजु॑ष्टा। सर॑स्वती
स्तोम्या॑ऽभूत्। इ॒मा जुह्वा॑नायुष्मदा नमो॑भिः। प्रति॑ स्तोमं
सर॑स्वति जुष॒स्व। तव॑ शर्म॑न्प्रियत॑मे दधा॑नाः। उप॑स्थेयाम
शर॑णं न वृक्ष॑म्। त्रीणि॑ प॒दा विच॑क्रमे। विष्णु॑र्गोपा अदा॑भ्यः।
ततो॑ धर्मा॑णि धा॒रयन्॑॥५१॥

तद॑स्य प्रि॒यम॒भि पाथो॑ अश्याम्। नरो॑ यत्र॑ देव॒यवो॑
मद॑न्ति। उ॒रु॒क्र॒मस्य॑ स हि बन्धु॑रि॒त्था। विष्णोः॑ प॒दे प॑रमे
मध्व॑ उ॒त्सः। क॒त्वादा॑ अ॒स्थु श्रेष्ठः॑। अ॒द्य त्वा॑ व॒न्वन्त्सु॑रे॒कणाः॑।
मर्त॑ आनाश सुवृ॒क्तिम्। इ॒मा ब्र॑ह्म ब्रह्म॒वाह॑। प्रि॒या त॒ आ
ब॒र्हिः सी॑द। वी॒हि सूर॑ पुरो॒डाशम्॑॥५२॥

उप॑ नः सून॒वो गिरः॑। शृ॒ण्वन्त्व॑मृत॑स्य ये। सुमृ॑डीका
भ॑वन्तु नः। अ॒द्या नो॑ देव स॒वितः॑। प्र॒जाव॑त्सा॒वीः सौभ॑गम्।
परा॑ दुःष्व॒प्रि॒यं सु॒वा। विश्वा॑नि देव स॒वितः॑। दुरि॑तानि॒ परा॑
सु॒वा। यद्भ॒द्रं तन्म॑ आ सु॒वा। शुचि॑म॒कैर्बृ॑हस्पति॑म्॥५३॥

अ॒ध्व॒रेषु॑ नमस्यत। अ॒ना॒म्यो॒ज आ च॑के। या धा॒रय॑न्त दे॒वा
सु॒दक्षा॑ दक्ष॑पितारा। अ॒सुर्या॑य प्रम॑हसा। स इत् क्षेति॑ सुधि॑त
ओ॒क॑सि॒ स्वे। तस्मा॑ इडा॑ पि॒न्वते॑ विश्व॒दानी॑। तस्मै॑ विशः
स्व॒यमे॒वान॑मन्ति। यस्मि॑न्ब्र॒ह्मा राज॑नि॒ पूर्वं ए॒ति। सकृ॑तिमिन्द्र

सच्युतिम्। सच्युतिं जघनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भरा प्रयप्स्यन्निव सक्थ्यौ। वि
न इन्द्र मृधो जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः
सुष्टुतिं नय। प्रजापतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयोरदधात्सपम्।
कामस्य तृप्तिमानन्दम्। तस्याग्ने भाजयेह मा। मोदः प्रमोद
आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सूत्वेव कामस्य तृप्याणि।
दक्षिणानां प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकूतिम्। वाचः
सत्यमशीमहि। पशूनां रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां
मयि। यथाऽहमस्या अतृपः स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री
तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया। एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह
तत्। हन्तेति सत्यं चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति।
आपस्तथ्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
वैश्वानरात्पुरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरं क्षेत्रजित्याय देवाः।
येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सद्य विभृता पुरूणि।
वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः।
पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुप ब्रुवे। बृहतीमृतये

दिवम्। विश्वं बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पंप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति
न दभाति तस्करः। नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाश्च
याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह।
न ता अर्वा रेणुकंकाटो अश्नुते। न सङ्स्कृतत्रमुप यन्ति
ता अभि। उरुगायमभयं तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि
चरन्ति यज्वनः॥५९॥

रात्री व्यख्यदायती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि
श्रियोऽधिता। उप ते गा इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः।
रात्री स्तोमं न जिग्युषी। देवीं वाचमजनयन्त देवाः। तां
विश्वरूपाः पशवो वदन्ति। सा नो मन्द्रेषमूर्जं दुहाना।
धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि। राष्ट्रीं देवानां निषसाद मन्द्रा।
चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि। क्व स्विदस्याः परमं जंगाम।
गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा
चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे
व्योमन्। तस्याः समुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति
प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा
जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाः अस्तु गणवान्सजातवान्।

अस्य स्नुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्न्या वाचं मनसा
 उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजांसि। स्नुषा सपत्न्या
 श्वशुरोऽयमस्तु। अयं शत्रूञ्जयतु जरहृषाणः। अयं
 वाजं जयतु वाजंसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।
 सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधा न
 उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्द्याम्॥६२॥

धारयन्सुरोडाशं बृहस्पतिं जघनं च्युतिमानन्दो भगंस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो वाजंसातौ चत्वारि

च॥ ————— [६]

वृषाऽस्यं शुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे।
 दिव्यः कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्।
 विषूवान् विष्णो भवतु। अयं यो मामको वृषा। अथो इन्द्रं
 इव देवेभ्यः। वि ब्रवीतु जनैभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्।
 अथो अधिपतिं विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः
 सुशृङ्गः सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल
 प्रगाणेन। वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव
 सर्पिषां। मृद्धंश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति
 शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसन्तः।
 अग्रं उद्भिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा

विश्वा॑ अ॒भि॒ति॒ष्ठा॒भि॒मा॑तीः। नि शृ॒णी॒ह्या॒बा॒धं॒ यो नो॒ अस्ति॑।
उ॒रुं नो॑ लो॒कं कृ॑णुहि जी॒रदा॑नो॥६५॥

प्रेह्य॒भि प्रेहि॒ प्र भ॑रा॒ सह॑स्व। मा वि॒वे॒नो वि॒ शृ॑णुष्व।
जने॑षु। उदी॑डि॒तो वृ॑षभ॒ तिष्ठ॒ शुष्मैः॑। इन्द्र॒ शत्रू॑न्पु॒रो अ॒स्माकं॑
यु॒ध्य। अ॒ग्ने जेता॒ त्वं ज॑य। शत्रू॑न्त्सह॒स ओज॑सा। वि शत्रून्
विमृ॑धो॒ नुद। ए॒तं ते स्तोमं॑ तुविजा॒त वि॒प्रः। रथं॒ न धीरः॑
स्वपा॑ अतक्षम्। यदीद॑ग्रे प्र॒ति॒त्वं दे॒व ह॑र्याः॥६६॥

सुव॑र्वतीर॒प ए॑ना जयेम। यो घृ॒तेना॒भि॒मा॑नितः। इन्द्र॒
जैत्रा॑य जज्ञिषे। स नः॑ सङ्का॑सु पा॒रय। पृ॒त॒ना॒सा॒ह्येषु॑ च।
इन्द्रो॑ जिगाय पृथि॒वीम्। अ॒न्तरि॑क्ष॒ः सुव॑र्म॒हत्। वृ॒त्रहा॑
पु॒रु॒चे॒तनः॑। इन्द्रो॑ जिगाय॒ सह॑सा॒ सहा॑सि। इन्द्रो॑ जिगाय॒
पृ॒त॒ना॒नि वि॒श्वा॑॥६७॥

इन्द्रो॑ जा॒तो वि॒ पुरो॑ रुरोज। स नः॑ पर॒स्पा वरि॑वः
कृ॒णोतु। अ॒यं कृ॒तुरगृ॑भीतः। वि॒श्वजि॒दु॒द्भिदि॒त्सोमः॑।
ऋषि॑र्वि॒प्रः का॒व्येन॑। वा॒युर॑ग्रे॒गा य॑ज्ञ॒प्रीः। सा॒कङ्ग॑न्मन॑सा
य॒ज्ञम्। शि॒वो नि॒यु॒द्भिः शि॒वाभिः॑। वा॒यो शु॒क्रो अ॑यामि ते।
मध्वो॒ अग्रं॑ दि॒र्वि॒ष्टिषु॑॥६८॥

आ या॑हि सोमं पीतये। स्वा॒रु॒हो दे॒व नि॒यु॒त्वंता। इ॒ममि॑न्द्र
वर्ध॑य क्ष॒त्रिया॑णाम्। अ॒यं वि॒शां वि॒श्व॒पति॑रस्तु॒ राजा॑। अ॒स्मा
इन्द्र॒ महि॑ वर्चा॑सि धेहि। अ॒व॒र्च॒सं क॑णुहि शत्रु॑मस्य। इ॒ममा॑

भञ्ज॒ ग्रामे॒ अश्वेषु॑ गोषु॑। निर्मुं॑ भञ्ज॒ योऽमित्रो॑ अस्य। वर्ष्मन्॑
क्षत्रस्य॑ ककुभि॑ श्रयस्व। ततो॑ न उग्रो॒ वि भञ्जा॒ वसूनि॑॥६९॥

अस्मे॑ द्यावापृथिवी॑ भूरि॑ वामम्। सन्दुहा॑थां घर्मदुधे॑व
धेनुः। अय॑राजो॑ प्रिय॒ इन्द्रस्य॑ भूयात्। प्रियो॑
गवामोष॑धीनामुतापाम्। युनज्मि॑ त उत्तराव॑न्तमिन्द्रम्। येन॑
जया॑सि न परा॒ जया॑सै। स त्वा॑ऽकरेकवृषभ॑ः स्वाना॑म्।
अथो॑ राजन्नुत्तमं॑ मान॒वाना॑म्। उत्तर॑स्त्वमधरे॒ ते स॒पत्न्याः।
एक॑वृषा॒ इन्द्र॑सखा जिगी॒वान्॥७०॥

विश्वा॒ आशाः॒ पृत॑नाः स॒ञ्जयं॑ जयन्। अ॒भि तिष्ठ॑ शत्रूय॒तः
संह॑स्व। तुभ्यं॑ भरन्ति क्षि॒तयो॑ यविष्ठ। ब॒लिम॑ग्रे अन्ति॑त
ओत॑ दूरात्। आ भन्दि॑ष्ठस्य सुम॒तिं चि॑किद्धि। बृ॒हते॑
अग्रे॒ महि॑ शर्म भ॒द्रम्। यो दे॒ह्यो अन॑मयद्वध॒स्रैः। यो
अर्य॑पत्नीरुषसंश्च॒कार। स नि॒रुध्या॒ नहु॑षो य॒हो अ॒ग्निः।
विशंश्च॑क्रे बलि॒हृत् स॒होभिः॑॥७१॥

प्र स॒द्यो अ॑ग्रे अत्यै॑ष्यन्यान्। आ॒विर्य॑स्मै चारु॑तरो ब॒भूथ॑।
ईडे॑न्यो वपु॒ष्यो वि॒भावा॑। प्रियो॑ वि॒शाम॑ति॒थिर्मानु॑षीणाम्।
ब्रह्म॑ज्येष्ठा वी॒र्या॑ सम्भृ॒तानि॑। ब्रह्मा॑ग्रे ज्येष्ठं दिव॒मा त॑तान।
ऋ॒तस्य॑ ब्रह्म॑ प्रथ॒मोत॑ जज्ञे। तेना॑र॒हति॑ ब्रह्म॑णा स्पर्धि॑तुङ्कः।
ब्रह्म॑ सु॒चो घृ॒तव॑तीः। ब्रह्म॑णा स्वर॑वो मि॒ताः॥७२॥

ब्रह्म॑ य॒ज्ञस्य॑ तन्त॑वः। ऋ॒त्विजो॑ ये ह॒विष्कृतः॑।

शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणा५ सन्ददृश्रिरे। च॒षाल॑वन्तः स्वर॑वः
 पृथि॑व्याम्। ते दे॒वासः स्वर॑वस्तस्थि॒वा५सः। नमः॑ सखि॑भ्यः
 सु॒न्नान्माऽव॑गात। अ॒भिभूर॑ग्निर॑तर॒द्रजा॑सि। स्पृ॒धौ वि॑हत्य
 पृ॒त॑ना अभि॒श्रीः। जुषा॑णो म॒ आहु॑तिं माम॒हिष्ट। ह॒त्वा
 स॒पत्नान् वरि॑वस्कर॒न्नः। ईशा॑नं त्वा॒ भुव॑नानाम॒भिश्चि॑यम्।
 स्तौम्य॑ग्र उरु॒कृत॑ सु॒वीरम्। ह॒विर्जुषा॑णः स॒पत्ना॑
 अभि॒भूर॑सि। ज॒हि शत्रू॑ रप॒ मृधो॑ नुदस्व॥७३॥

विशां जयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिविष्टिषु वसूनि जिगीवान्महोभिर्मिता नश्चत्वारि च॥—————[७]

स प्र॑ल॒वन्न॑वीयसा। अ॒ग्रे द्यु॒मेन॑ सं॒यता॑। बृ॒हत्त॑तन्ध
 भा॒नुना॑। नव॑ नु स्तोम॑म॒ग्रये॑। दि॒वः श्ये॒नाय॑ जी॒जनम्। वसोः॑
 कु॒विद्व॑नाति॒ नः। स्वा॒रुहा॑ यस्य॒ श्रियो॑ दृ॒शे। र॒यिर्वी॑रव॒तो
 यथा॑। अ॒ग्रे य॒ज्ञस्य॑ चे॒ततः॑। अ॒दाभ्यः॑ पु॒रए॒ता॥७४॥

अ॒ग्निर्वि॑शां मा॒नुषी॑णाम्। तू॒र्णी रथः॑ सदा॒ नवः॑। नव॑
 सोमा॑य वा॒जिनै॑। आ॒ज्यं प॑य॒सोऽज॑नि। जुष्ट॑ शुचि॑तमं
 वसु॑। नव॑ सोम जुषस्व नः। पी॒यूष॑स्येह तृ॒णुहि॑। यस्ते
 भा॒ग ऋ॒ता व॑यम्। नव॑स्य सोम ते व॒यम्। आ सु॑म॒तिं
 वृ॒णीम॑हे॥७५॥

स नो॑ रास्व स॒हस्रि॑णः। नव॑ ह॒विर्जुष॑स्व नः। ऋ॒तुभिः॑
 सोम॑ भू॒तम॑म्। तद॒ङ्गं प्रति॑हर्य नः। राज॑न्सोम स्व॒स्तये॑।
 नव॑ स्तोम॒न्नव॑ ह॒विः। इन्द्रा॑ग्नि॒भ्यां नि॑ वैद॒या। त॒ज्जुषे॑ता॒

सचैतसा। शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य। इन्द्राग्नी वृत्रहणा
जुषेथाम्॥ ७६॥

उभा हि वाꣳ सुहवा जोहवीमि। ता वाजꣳ सद्य उंशते
धेष्ठा। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्।
इह देवौ सहस्रिणौ। यज्ञं न आ हि गच्छताम्। वसुमन्तꣳ
सुवर्विदम्। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः।
विश्वान्देवाꣳ स्तर्पयत॥ ७७॥

हविषोऽस्य नवस्य नः। सुवर्विदो हि जज्ञिरे। एदं
बरुहिः सुष्टरीमा नवेन। अयं यज्ञो यजमानस्य भागः। अयं
बभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा इदमद्यागमिष्ठाः। इमे नु
द्यावापृथिवी समीची। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशसन्धिया। आऽस्मै
पृणीतां भुवनानि विश्वा। प्रजां पुष्टिममृतं नवेन॥ ७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहाते। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं
यज्ञं जुषमाणे नवेन। समीची द्यावापृथिवी घृताची। यविष्ठो
हव्यवाहनः। चित्रभानुर्घृतासुतिः। नवजातो वि रौचसे।
अग्ने तत्ते महित्वनम्। त्वमग्ने देवताभ्यः। भागे देव न
मीयसे॥ ७९॥

स एना विद्वान् यक्ष्यसि। नवꣳ स्तोमं जुषस्व नः।
अग्निः प्रथमः प्राश्नातु। स हि वेद यथा हविः। शिवा
अस्मभ्यमोषधीः। कृणोतु विश्वचर्षणिः। भद्रान्नः श्रेयः

समनैष्ट देवाः। त्वयाऽवसेन समशीमहि त्वा। स नो
मयोभूः पितो आ विशस्व। शं तोकायं तनुवै स्योनः। एतमु
त्यं मधुना संयुतं यवम्। सरस्वत्या अधिमनावचर्कषुः।
इन्द्र आसीत्सीरपतिः शतक्रतुः। कीनाशा आसन्मरुतः
सुदानवः॥८०॥

पुरपुता वृणीमहे जुपेथान्तर्पयतामृतन्नवेन मीयसे स्योनश्चत्वारि च॥ [८]

जुष्टश्चक्षुषो जुष्टीनरो नक्तज्ञाता वृषास उत नो वृषाऽस्युःशुः सप्रब्रवदष्टौ॥८॥

जुष्टो मन्युर्भगो जुष्टी नरो हरिवर्षसङ्किः शिप्रिन्वाजानामुत नः प्रिया यद्वाग्वदन्ती विश्वा आशा अशीतिः॥८०॥

जुष्टः सुदानवः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा बहु॒धा ब॒हूनि॑।
स इ॒त्सर्वं॑ व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आ॒वृ॒दूदा॑त्
क्षेत्रि॒यध्व॑गद्व॒षा। तमि॒त्प्रा॑णं म॒नसो॑प॒ शिक्ष॑त। अ॒ग्रं
दे॒वाना॑मि॒दम॑न्तु नो ह॒विः। म॒नस॑श्चित्ते॒दम्। भू॒तं भव्यं॑ च
गु॒प्यते॑। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पु॒रश्च॑रम्। स॒ह दे॒वैरि॒मं ह॒वम्। म॒नः
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑तिं दध॑त्। जु॒षतां॑ मे वा॒ग्नि॒दं
ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्यवा॒डन॑पायिनी। यया॑ रू॒पाणि॑
बहु॒धा वद॑न्ति। पे॒शांसि॑ दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
वि॒राडन॑पस्फुरन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒दं ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॑
न्य॑क्तम्। अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॒धा नि॒धीय॑ते। तस्य॑
सु॒म्नम॑शीमहि। मा नो॑ हासीद्विचक्ष॑णम्। आ॒युरि॒न्नः
प्रती॑र्यताम्। अ॒न॒न्धाश्चक्षु॑षा व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि।
सुव॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति स॒त्यम्।
श्रोत्रे॑ण वाचं॑ बहु॒धोद्य॑मानाम्। श्रोत्रे॑ण मोद॑श्च महं॑श्च श्रूयते।
श्रोत्रे॑ण सर्वा॑ दि॒श आ शृ॑णोमि। येन॑ प्रा॒च्या उ॒त दक्षि॑णा।
प्रती॑च्यै दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्। तदि॒च्छ्रोत्रं॑ बहु॒धोद्य॑मानम्।

अ॒रान्न ने॒मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव॥३॥

अश्रियमनपस्फुरन्ती सत्यं सप्त च॥ [१]

उ॒देहि॑ वाजि॒न्यो अ॑स्य॒प्स्वन्तः॑। इ॒दं रा॒ष्ट्रमा॑ वि॒श
सू॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो वि॒श्वमि॑दं ज॒जान॑। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु॑
सु॒धि॒तान्दधा॑तु। रोह॑रु॒रोह॑रु॒रोहि॑त आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं
ज॒नुषा॑मुपस्थम्। ताभिः॑ स॒र॒ब्धो अ॑विद॒थ्यदुर्वोः॑। गा॒तुं
प्र॒पश्य॑न्निह रा॒ष्ट्रमा॑ऽहाः। आ॑ऽहा॒र्षीद्रा॒ष्ट्रमि॑ह रोहि॑तः। मृ॒धो
व्या॑स्थ॒दभयं॑ नो अस्तु॥४॥

अ॒स्मभ्यं॑ द्यावापृथि॒वी श॑क्करीभिः। रा॒ष्ट्रं दु॑हाथामि॒ह
रे॒वती॑भिः। वि॒मम॑र॒श् रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः
प्र॒रुहो॑ रुह॑श्च। दि॒वं ग॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हिम्ना। वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नत्तु
पय॑सा॒ स्वेन॑। यास्ते॒ वि॒शस्त॑पसा॒ सं ब॑भूवुः। गा॒य॒त्रं
व॒थ्सम॑नु तास्त॒ आऽगुः॑। तास्त्वा वि॑शन्तु मह॑सा॒ स्वेन॑। सं
मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्यैतु॑ रोहि॑तः॥५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इन्द्रे॑ण स॒युजा॑ प्रमृ॒णीथ॑
शत्रू॑न्। आ वो॒ रोहि॑तो अशृ॒णोद॑भिद्यवः। त्रि॒सं॒तासो॑
मरुतः स्वा॒दुस॑म्मुदः। रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी ज॑जान।
तस्मि॑ं॒स्तन्तु॑ परमे॒ष्ठी त॑तान। तस्मि॑ञ्छि॒श्रिये अ॒ज
एक॑पात्। अ॒द॒ह॒द्वावा॑पृथि॒वी ब॑लेन। रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी
अ॒द॒ह॒त्। तेन॒ सु॒वः स्त॑भि॒तन्तेन॒ नाकः॑॥६॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे रज॑सो वि॒मानः॑। तेन॑ दे॒वाः सुव॑रन्वविन्दन्।
 सु॒शेव॑ त्वा भा॒नवो॑ दी॒दिवा॑सम्। सम॑ग्रासो जु॒ह्वो जा॑तवेदः।
 उ॒क्षन्ति॑ त्वा वा॒जिन॒मा घृ॑तेन। स॑संमग्रे युवसे भोज॑नानि।
 अग्रे॑ शर्धं मह॑ते सौभ॑गाय। तव॑ द्यु॒मन्यु॑त्त॒मानि॑ सन्तु।
 सञ्जा॑स्पत्य॑ सु॒यम॒मा कृ॑णुष्व। श॒त्रूय॒ताम॒भि ति॑ष्ठा
 महा॑सि॥७॥

अ॒स्त्वेतु॑ रोहि॑तो नाको॑ महा॑सि॥ ————— [२]

पुन॑र्न इन्द्रो॑ म॒घवा॑ ददातु। धना॑नि श॒क्रो धन्यः॑ सु॒राधाः॑।
 अ॒र्वाची॑नं कृणुतां याचि॒तो मनः॑। श्रु॒ष्टी नो॑ अ॒स्य ह॒विषो॑
 जुषा॑णः। यानि॑ नोऽजि॒नं धना॑नि। ज॒हर्थ॑ शूर म॒न्युना॑।
 इन्द्रा॑नुविन्द न॒स्तानि॑। अ॒नेन॑ ह॒विषा॒ पुनः॑। इन्द्र॒ आशा॑भ्यः
 परि॑। सर्वा॑भ्योऽभयं करत्॥८॥

जेता॒ शत्रू॑न् विच॑र्षणिः। आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा
 स॒मृधे॑ त्वा। पु॒रो द॑धे अमृ॒तत्वाय॑ जी॒वसे॑। आकू॑तिम॒स्याव॑से।
 काम॑मस्य॒ समृ॑द्धौ। इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॒ धियः॑। आकू॑तिं दे॒वीं
 मन॑सः पु॒रो द॑धे। य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु। यद्वि॑च्छामि
 मन॑सा॒ सका॑मः। वि॒देय॑मेन॒द्धद॑ये निवि॑ष्टम्॥९॥

सेद॑ग्निर॒ग्नीर॑त्ये॒त्यन्या॑न्। यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः।
 स॒हस्र॑पाथा अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑। आशा॑नां त्वाऽऽशा॑पा॒लेभ्यः॑।
 च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं भू॒तस्या॑ध्यक्षेभ्यः। वि॒धेम॑ ह॒विषा॑

वयम्। विश्वा आशा मधुना सꣳ सृजामि। अनमीवा आप
ओषधयो भवन्तु। अयं यजमानो मृधो व्यस्यताम्॥१०॥

अगृभीताः पशवः सन्तु सर्वे। अग्निः सोमो वरुणो
मित्र इन्द्रः। बृहस्पतिः सविता यः सहस्री। पूषा नो
गोभिरवसा सरस्वती। त्वष्टा रूपाणि समनक्तु यज्ञैः। त्वष्टा
रूपाणि दधती सरस्वती। पूषा भगꣳ सविता नो ददातु।
बृहस्पतिर्दददिन्द्रः सहस्रम्। मित्रो दाता वरुणः सोमो
अग्निः॥११॥

कुरन्निर्विष्टमस्यतान्नवं च॥ [३]

आ नो भर भगमिन्द्र द्युमन्तम्। नि ते देष्णस्य धीमहि
परेके। उर्व इव पप्रथे कामो अस्मे। तमापृणा वसुपते
वसूनाम्। इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैः। चन्द्रवता राधसा
पप्रथश्च। सुवूर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्राः। इन्द्राय वाहः
कुशिकासो अक्रन्। इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचम्। यानि
चकार प्रथमानि वज्री॥१२॥

अहन्नहिमन्वपस्तर्द। प्रवक्षणा अभिनृत्पर्वतानाम्।
अहन्नहिं पर्वते शिश्रियाणम्। त्वष्टाऽस्मै वज्रꣳ स्वर्यन्ततक्ष।
वाश्रा इव धेनवः स्यन्दमानाः। अञ्जः समुद्रमव जग्मुरापः।
वृषायमाणोऽवृणीत सोमम्। त्रिकद्रुकेष्वपिबथ्सुतस्य। आ
सायकं मघवा दत्त वज्रम्। अहन्नेन प्रथमजा महीनाम्॥१३॥

यदिन्द्राहन्प्रथमजा महींनाम्। आन्मायिनाममिनाः प्रोत
मायाः। आत्सूर्यं जनयन्द्यामुषासम्। तादीक्रा शत्रून्
किलाविविथसे। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण
महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः
शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे।
महावीरं तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिष
इन्द्रशत्रुः। विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे।
तरणिर्न शिश्रथत्। श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा
इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे। विश्वस्मा इत्सुकृते
वारमृण्वति। अग्निर्द्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुञ्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामं नो अग्रे
अभिहर्य दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दृढः। आ नो
रयिं बहुलां गोमतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्।
अश्विना यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो
रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्।
इमौ पशून्क्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्।
प्रते महे सरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे
मतिम्। इदं ते हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा

हवी॑ःषि॑। इ॒मानि॑ ते दुरि॒ता सौभ॑गानि। तेभि॑र्वय॑ः सु॒भगा॑सः
स्याम॥१७॥

वृज्रहीनामृजीषं व्यृण्वति रक्षतु नो रयि॑ः सौभ॑गान्येकं च॥ [४]

य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त
सु॑क्षिती॒नाम्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्तिं दधातु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वाः
अ॒प्येतु॑ दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑तां गोभि॒रश्वैः॑। इ॒यं वेदिः॑
स्वप॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒र्हिर॑ति ब॒र्हीऽप्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं
विश्वे॑ अवन्तु दे॒वाः। भग॑ ए॒व भग॑वाः अस्तु दे॒वाः। तेन॑
वयं॑ भग॑वन्तः स्याम॥१८॥

तं त्वा॑ भग॒ सर्व॑ इ॒ज्जोह॑वीमि। स नो॑ भग॒ पुर॑ए॒ता भ॑वे॒ह।
भग॒ प्रणे॑त॒र्भग॑ सत्य॑राधः। भगे॒मां धि॒यमु॑द॒व द॑दन्नः। भग॒ प्र
णो॑ जनय॒ गोभि॑रश्वैः॑। भग॒ प्र नृ॑भिर्नृ॒वन्तः॑ स्याम। शश्व॑तीः
समा॒ उप॑यन्ति लो॒काः। शश्व॑तीः समा॒ उप॑यन्त्यापः। इ॒ष्टं
पू॒र्तः शश्व॑तीना॒ः समा॑नाः शाश्व॑तेन। ह॒विषे॑ष्वाऽनु॒न्तं लो॒कं
पर॑मा रु॒रोह॥१९॥

इ॒यमे॒व सा या॑ प्रथ॒मा व्यौच्छ॑त्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते
पञ्च॑ दे॒वी। द्वे स्वसा॑रौ वय॒तस्त॑न्नमे॒तत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॒तः
षण्म॑यू॒खम्। अवा॑न्याऽस्तन्तू॑न्कि॒रतो॑ ध॒त्तो अ॒न्यान्।
नाव॑पृ॒ज्याते॒ न ग॑मा॒ते अ॒न्तम्। आ वो॑ यन्तू॒दवा॑हासो
अ॒द्य। वृष्टिं॑ ये विश्वे॑ म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यं यो अ॒ग्निर्म॑रु॒तः
समि॑द्धः। ए॒तं जु॑षध्वं कवयो यु॒वानः॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॒रुतो॑ धृ॒ष्णुवो॑जसः। मृ॒गा न भी॒मास्त॑विषेभि॒-
रू॒र्मिभिः॑। अ॒ग्नयो॑ न शु॒शुचा॒ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रुमि॒न्धम॑न्त॒
उप॒ गा अ॑वृण्वत। वि च॑क्रमे॒ त्रिर्दे॑वः। आ वे॒धसं॑ नील॑पृष्ठं
बृ॒हन्त॑म॒। बृह॑स्पति॒ः स॒दने॑ सादयध्वम्। सा॒दद्यो॑निं दम॒
आ दी॑दिवा॒ऽसम्। हिर॑ण्यवर्णमरुष॒ऽस॑पेमा। स हि शुचिः
श॒तप॑त्रः स शु॒न्ध्युः॥२१॥

हिर॑ण्यवाशीरिषि॒रः सु॑व॒र॒षाः। बृह॑स्पतिः स स्वा॑वेश
ऋ॒ष्वाः। पू॒रू सखि॑भ्य आसुतिं क॑रिष्ठः। पू॒ष॒ऽस्तव॑
व्र॒ते व॒यम्। नरि॑ष्येम क॒दाच॑न। स्तो॒तार॑स्त इ॒ह स्म॑सि।
यास्ते॑ पू॒षन्ना वो॑ अ॒न्तः संमु॑द्रे। हिर॑ण्ययी॒रन्तरि॑क्षे
चर॑न्ति। याभि॑र्यासि दू॒त्या॒ऽसूर्य॑स्य। कामे॑न कृतश्रव॑
इ॒च्छ॒मानः॥२२॥

अ॒र॒ण्या॒न्यर॑ण्यान्य॒सौ। या प्रे॒व न॑श्यसि। क॒था ग्रा॑मं
न पृ॑च्छसि। न त्वा॒भीरि॑व विन्दती (३)। वृ॒षा॒र॒वाय॑
वद॑ते। यदु॒पाव॑ति चि॒च्चि॒कः। आ॒घा॒टीभि॑रिव धा॒वय॑न्।
अ॒र॒ण्या॒निर्म॑हीयते। उ॒त गा॒व इ॒वा॒दन्। उ॒तो वे॒शमे॑व
दृ॒श्यते॥२३॥

उ॒तो अ॑र॒ण्या॒निः सा॒यम्। श॒क॒टीरि॑व सर्जति। गा॒म॒ङ्गैष॑
आ ह्व॑यति। दार्व॑ङ्गैष॒ उपा॑वधीत्। वस॑न्नर॒ण्या॒न्या॒ऽसा॒यम्।
अ॒क्रु॑क्षदिति॑ मन्यते। न वा अ॑र॒ण्या॒निर्ह॑न्ति।
अ॒न्यश्चे॒न्नाभि॑गच्छति। स्वा॒दोः फ॒लस्य॑ ज॒ग्ध्वा। यत्र॑ का॒मं

नि पद्यते। आञ्जनगन्धीः सुरभीम्। बहुन्नामकृषीवलाम्।
प्राहं मृगाणां मातरम्। अरण्यानीमशः सिषम्॥२४॥

स्याम् रुरोह युवानः शुन्युरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चत्वारि च॥ [५]

वार्त्रहत्याय शवसे। पृतनासाह्याय च। इन्द्र त्वा
वर्तयामसि। सुब्रह्माणं वीरवन्तं बृहन्तम्। उरुं गभीरं
पृथुबुधमिन्द्र। श्रुतर्षिमुग्रमभिमातिषाहम्। अस्मभ्यं चित्रं
वृषणं रयिं दाः। क्षेत्रियै त्वा निर्ऋत्यै त्वा। द्रुहो मुञ्चामि
वरुणस्य पाशात्। अनागसं ब्रह्मणे त्वा करोमि॥२५॥

शिवे ते द्यावापृथिवी उभे इमे। शं ते अग्निः सहाद्विरस्तु।
शं द्यावापृथिवी सहोषधीभिः। शमन्तरिक्षं सह वातेन
ते। शं ते चतस्रः प्रदिशो भवन्तु। या दैवीश्चतस्रः
प्रदिशः। वातपत्नीरभि सूर्यो विचष्टे। तासां त्वा जरसु
आ दधामि। प्र यक्ष्म एतु निर्ऋतिं पराचैः। अमोचि
यक्ष्मादुरितादवर्त्यै॥२६॥

द्रुहः पाशान्निर्ऋत्यै चोदमोचि। अहा अवर्तिमविदथ्स्योनम्।
अप्यभूद्भद्रे सुकृतस्य लोके। सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यत्। देवा
अमुञ्चन्नुज्ज्व्येनसः। एवमहमिमं क्षेत्रियाञ्जामिशसात्।
द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात्। बृहस्पते युवमिन्द्रश्च
वस्वः। दिव्यस्यैशाथे उत पार्थिवस्य। धत्तं रयिं स्तुवते
कीरयेचित्॥२७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा
जोहुवानाः। विश्वावृधमभि ये रक्षमाणाः। येन हुता
दीर्घमध्वानमायन्। अनन्तमर्थमनिवर्त्स्यमानाः। यत्ते सुजाते
हिमवत्सु भेषजम्। मयोभूः शन्तमा यद्धृदोऽसि। ततो
नो देहि सीबले। अदो गिरिभ्यो अधि यत्प्रधावसि।
सः शोभमाना कन्यैव शुभ्रे॥२८॥

तां त्वा मुद्गला हविषा वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा
भाजयेह। पूर्वं देवा अपरेणानुपश्यन् जन्मभिः। जन्मान्यवरैः
पराणि। वेदानि देवा अयमस्मीति माम्। अहं हित्वा
शरीरं जरसः परस्तात्। प्राणापानौ चक्षुः श्रोत्रम्। वाचं
मनसि सम्भृताम्। हित्वा शरीरं जरसः परस्तात्। आ
भूतिं भूतिं वयमश्नवामहे। इमा एव ता उषसो याः प्रथमा
व्यौच्छन्। ता देव्यः कुर्वते पञ्चरूपा। शश्वतीर्नावपृज्यन्ति।
न गमन्त्यन्तम्॥२९॥

करोम्यवर्त्ये चिच्छुभ्रेऽश्नवामहे चत्वारि च॥ [६]

वसूनां त्वाऽधीतेन। रुद्राणामूर्म्या। आदित्यानां तेजसा।
विश्वेषां देवानां क्रतुना। मरुतामेन्द्रा जुहोमि स्वाहा। अभि-
भूतिरहमागमम्। इन्द्रसखा स्वायुधः। आस्वाशासु दुष्पहः।
इदं वर्चो अग्निना दत्तमागात्। यशो भर्गः सह ओजो बलं
च॥३०॥

दीर्घायुत्वाय शतशारदाय। प्रतिगृभ्णामि महते वीर्याय।
 आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। सर्वं म
 आयुर्भूयात्। सर्वमायुर्गेषम्। भूर्भुवः सुवः। अग्निर्धर्मेणान्नादः।
 मृत्युर्धर्मेणान्नपतिः। ब्रह्म क्षत्रं स्वाहा॥३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुरेता। यमः
 पन्थाः। चन्द्रमाः पुनरसुः स्वाहा। अग्निरन्नादोऽन्नपतिः।
 अन्नाद्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। सोमो राजा
 राजपतिः। राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा।
 वरुणः सम्राट्सम्राट्पतिः। साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय
 ददातु स्वाहा॥३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
 स्वाहा। इन्द्रो बलं बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय
 ददातु स्वाहा। बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः। ब्रह्ममस्मिन् यज्ञे
 यजमानाय ददातु स्वाहा। सविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः।
 राष्ट्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। पूषा विशां
 विदतिः। विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा।
 सरस्वती पुष्टिः पुष्टिपत्नी। पुष्टिमस्मिन् यज्ञे यजमानाय
 ददातु स्वाहा। त्वष्टा पशूनां मिथुनानां रूपकृद्रूपपतिः।
 रूपेणमस्मिन् यज्ञे यजमानाय पशून् ददातु स्वाहा॥३३॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा चत्वारि च

(अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा दशं)॥ [७]

स ईं पाहि॑ य ऋ॒जी॒षी॒ तरु॑त्रः। यः शि॒प्र॒वान्वृ॒षभो॑ यो
म॒तीना॑म्। यो गो॒त्र॒भि॒द्वज्र॒भृद्यो॑ ह॒रि॒ष्ठाः। स इन्द्र॑ चि॒त्राः
अ॒भि तृ॒न्धि॒ वाजा॑न्। आ ते शु॒ष्मो वृ॒षभ॑ ए॒तु प॒श्चात्।
ओ॒त्तरा॑द॒धरा॑गा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मे॒त्वर्वा॑ङ्।
इन्द्र॑ द्यु॒म्नः सु॒र्व॒वद्वे॒ह्यस्मे॑। प्रो॒ष्वस्मै॑ पु॒रोर॑थम्। इन्द्रा॑य
शू॒षम॑र्चत॥ ३४॥

अ॒भीके॑ चिदु॒ लोक॑कृत्। स॒ङ्गे स॒मथ्सु॑ वृ॒त्रहा॑। अ॒स्माकं॑
बो॒धि चो॒दिता॑। नभ॑न्तामन्य॒केषा॑म्। ज्या॒का अधि॑ ध॒न्व॒सु।
इन्द्र॑ व॒यः शु॒ना॒सीर॑म्। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे ह॑वामहे। आ वा॒जैरु॑पं
नो ग॑मत्। इन्द्रा॑य शु॒ना॒सीरा॑य। स्रु॒चा जु॑हुत नो ह॒विः॥ ३५॥

जु॒षतां॑ प्र॒ति मे॒धि॒रः। प्र ह॒व्यानि॑ घृ॒तव॑न्त्यस्मै। ह॒र्य॒श्वाय॑
भर॑ता स॒जोषा॑ः। इन्द्र॑र्तुभिर्ब्र॒ह्म॑णा वावृ॒धानः॑। शु॒ना॒सीरी॑
ह॒विरि॑दं जु॒षस्व। व॒यः सु॒पर्णा॑ उप॑सेदुरिन्द्रम्। प्रि॒यमे॑धा
ऋ॒षयो॑ नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमू॑र्णुहि पू॒र्धि चक्षुः॑।
मु॒मुग्ध्य॑स्मान्नि॒धये॑ऽव ब॒द्धान्। बृ॒हदिन्द्रा॑य गायत॥ ३६॥

मरु॑तो वृ॒त्रह॑न्त॒मम्। येन॑ ज्योति॒रज॑नय॒नृता॑वृ॒धः। दे॒वं
दे॒वाय॑ जागृ॑वि। कामि॒हैकाः॑ क इ॒मे प॑त॒ङ्गाः। मा॒न्था॒लाः
कुलि॑परि॒माप॑तन्ति। अना॑वृ॒तैना॒न्प्रध॑मन्तु दे॒वाः। सौ॒पर्णं॑
चक्षु॑स्त॒नुवा॑ विदेय। ए॒वा व॑न्दस्व॒ वरु॑णं बृ॒हन्त॑म्।
न॒म॒स्याधी॑र॒ममृ॑त॒स्य गो॑पाम्। स नः॑ शर्म॑ त्रि॒वरू॑थं

वियं॑ सत्॥ ३७ ॥

यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः। नाके॑ सु॒पर्णमु॒प॒
यत्प॑त॒न्तम्। हृ॒दा वे॑न॒न्तो अ॒भ्यच॑क्षत त्वा। हि॒र॒ण्यप॑क्षं
वरु॑णस्य दू॒तम्। य॒मस्य॑ यो॒नौ शकु॑नं भु॒र॒ण्युम्। शं नो॑
दे॒वीर॒भिष्ट॑ये। आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं यो॒र॒भि स्र॑वन्तु नः।
ईशा॑ना वा॒र्या॑णाम्। क्षय॑न्तीश्च॒र्षणी॒नाम्॥ ३८ ॥

अ॒पो या॑चामि भेष॒जम्। अ॒प्सु मे॒ सोमो॑ अब्रवीत्।
अ॒न्तर्वि॑श्वानि भेष॒जा। अ॒ग्निं च॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। आप॑श्च
वि॒श्वभे॑षजीः। यद॒प्सु ते॑ सर॒स्वति॑। गोष्व॑श्चेषु॒ यन्म॑धु।
तेन॑ मे वाजिनीवति। मुख॑मङ्घ्रि सर॒स्वति॑। या सर॑स्वती
वैश॑म्भ॒ल्या॥ ३९ ॥

तस्यां॑ मे रास्व। तस्या॑स्ते भक्षीय। तस्या॑स्ते भूयिष्ठभाजो
भूया॑स्म। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि॒
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑हं ह॒व्यान्य॑ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जात॑वेदः। इ॒हैव॑ सन्तत्र॒ सन्त॑ त्वाऽग्ने। प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभर्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्र॑हासीत्॥ ४० ॥

ज्योति॑षा त्वा वैश्वान॒रेणो॑पतिष्ठे। अ॒यं ते॒ योनि॑र॒ऋत्वि॑यः।
यतो॑ जा॒तो अरो॑चथाः। तं जा॒नन्न॑ग्न आ॒रोह॑। अथा॑ नो वर्धया
र॒यिम्। या ते॑ अ॒ग्ने य॒ज्ञिया॑ त॒नूस्त॑येह्यारो॒हात्माऽऽत्मा॑नम्।
अच्छा॑ वसू॒नि कृ॑ण्वन्न॒स्मे नर्या॑ पुरू॒णि। य॒ज्ञो भू॒त्वा य॒ज्ञमा॑

सीद॒ स्वां॑ योनिम्। जात॑वेदो॒ भुव॒ आ जाय॑मानः सक्षय॒
एहि॑। उ॒पाव॑रोह जातवेदः पुन॒स्त्वम्॥४१॥

दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑ह नः प्रजा॒नन्। आयुः॑ प्र॒जा॒ र॒यिम॒स्मासु॑
धेहि॑। अज॑स्रो दीदिहि नो दुरो॒णे। तमिन्द्र॑ जोहवीमि
म॒घवा॑नमुग्रम्। स॒त्रा द॑धा॒नम॒प्रतिष्कु॑त॒ शवा॑सि।
म॒हिष्ठो॑ गी॒र्भिरा॑ च॒ यज्ञि॑योऽव॒वर्त॑त्। रा॒ये नो॑ वि॒श्वा सु॑पथा॑
कृ॒णोतु॑ व॒ज्री। त्रि॒क॑द्रुकेषु म॒हिषो॑ यवा॑शिरं तुवि॒शुष्म॑स्तृपत्।
सोम॑मपिब॒द्विष्णु॑ना सु॒तं यथा॑ऽव॒शत्। स ई॑ ममाद् म॒हि
क॒र्म क॑र्त॒वे म॒हामु॑रुम्॥४२॥

सैन॑ स॒श्वद्दे॒वं दे॒वः स॒त्यमिन्द्रु॑ स॒त्य इन्द्रः॑। वि॒दद्य॑ती
स॒रमा॑ रु॒ग्णम॑द्रैः। म॒हि पा॑थः पू॒र्व्यं स॒द्ध्यि॑य॒क्कः। अ॒ग्रं
नय॑त्सुप॒द्यक्ष॑राणाम्। अ॒च्छा र॑व॒ प्रथ॑मा जा॒नती॑गात्।
वि॒दद्र॑व्यं स॒रमा॑ दृढ॒मूर्व॑म्। येना॒नुक॑ मा॒नुषी॑ भो॒जते॑ विट्।
आ ये वि॒श्वाः स्व॑प॒त्यानि॑ च॒क्रुः। कृ॒ण्वाना॑सो अमृ॒तत्वाय॑
गा॒तुम्। त्वं नृ॑भिर्नृपते दे॒वहू॑तौ॥४३॥

भू॒रीणि॑ वृ॒त्वा ह॑र्य॒श्व ह॑सि। त्वन्नि॑द॒स्युश्चु॑मु॒रिम्। धुनि॑
चास्वा॑पयो द॒भीत॑ये सु॒हन्तु॑। ए॒वा पा॑हि प्र॒लथा॑ मन्द॑तु त्वा।
श्रु॒धि ब्र॑ह्म॒ वावृ॑धस्वो॒त गी॑र्भिः। आ॒विः सूर्य॑ कृ॒णुहि॑ पी॒पिही॑षः।
ज॒हि शत्रू॑ र॒भि गा॑ इन्द्र॒ तृन्धि॑। अ॒ग्ने बा॑ध॒स्व वि॑ मृ॒धो
नुद॑स्व। अ॒पामो॑वा॒ अप॒ रक्षा॑सि से॒ध। अ॒स्मात्स॑मु॒द्राद्व॑ह॒तो

दिवो नः॥४४॥

अपां भूमानमुप नः सृजेह। यज्ञं प्रति तिष्ठ सुमतौ सुशेवा
आ त्वा। वसूनि पुरुधा विशन्तु। दीर्घमायुर्यजमानाय कृण्वन्।
अथामृतेन जरितारमङ्घ्रि। इन्द्रः शुनावद्वितनोति सीरम्।
संवत्सरस्य प्रतिमाणमेतत्। अर्कस्य ज्योतिस्तदिदास
ज्येष्ठम्। संवत्सरः शुनवत्सीरमेतत्। इन्द्रस्य राधः प्रयतं
पुरु त्मना। तदर्करूपं विमिमानमेति। द्वादशारे प्रति
तिष्ठतीदृषा। अश्वायन्तो गव्यन्तो वाजयन्तः। हवामहे
त्वोपगन्तवा उ। आभूषन्तस्त्वा सुमतौ नवायाम्। वयमिन्द्र
त्वा शुनः हुवेम॥४५॥

अर्चतु हविर्गायत यः सच्चरपणीनां वैशम्भल्या हांसीत्त्वमुरुं देवहूतौ नृस्त्मना षट्॥ [८]

प्राण उदेहि पुनरा नो भर यज्ञो रायो वात्रहत्याय वसूनाः स ई पाह्यष्टौ॥८॥

प्राणो रक्षत्यगृभीता धारावरा मरुतो दीर्घायुत्वाय ज्योतिषा त्वा पञ्चत्वारिंशत्॥४५॥

प्राणः शुनः हुवेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒द्वीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न।
मधु॑मतीं॒ मधु॑मता। सृ॒जामि॒ सꣳ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑
पच्य॑स्व। सर॑स्वत्यै पच्य॑स्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे पच्य॑स्व।
परी॒तो पि॑श्चता सु॒तम्। सोमो॒ य उ॑त्त॒मꣳ ह॒विः॥१॥

दध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒फस्व॑न्तरा। सु॒षाव॒ सोम॑मद्रि॒भिः। पुना॑तु
ते परि॒स्रुत॑म्। सोम॒ꣳ सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण॒ शश्व॑ता॒ तना॑।
वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्राङ्॒ख्सोमो॒ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॒
सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्॒ख्सोमो॒ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॒ सखा॑। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं प॑वते॒ तेज॑
इन्द्रि॒यम्। सुर॑या॒ सोमः॑ सु॒त आसु॑तो॒ मदा॑य। शु॒क्रेण॑
देव॑ दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि। रसे॒नान्नं॒ यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॑ङ्ग
यव॑मन्तो॒ यव॑श्चित्। यथा॒ दान्त्य॑नुपूर्व॒ वियू॑य। इहे॒हैषां॑
कृणु॑त॒ भोज॑नानि। ये ब॒र्हिषो॒ नमो॑वृत्तिं॒ न ज॒ग्मुः।
उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं॑ गृह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑। ए॒ष ते॒ योनि॑स्तेज॑से त्वा।
वी॒र्या॑य त्वा॒ बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॒ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि
वी॒र्यं॑ मयि॑ धेहि। बल॑मसि॒ बलं॑ मयि॑ धेहि। नाना॒ हि वा॑
दे॒वहि॑तꣳ सदः॑ कृतम्। मा सꣳसृ॑क्षाथां पर॒मे व्यो॑मन्।

सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एषः। मा मां हिंसीः स्वां
योनिमाविशन्॥४॥

उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजः। सारस्वतं वीर्यम्। ऐन्द्रं
बलम्। एष ते योनिर्मोदाय त्वा। आनन्दाय त्वा महसे
त्वा। ओजोऽस्योजो मयि धेहि। मन्युरसि मन्युं मयि धेहि।
महोऽसि महो मयि धेहि। सहोऽसि सहो मयि धेहि। या
व्याघ्रं विषूचिका। उभौ वृकं च रक्षति। श्येनं पतत्रिणं
सिंहम्। सेमं पात्वहंसः। सम्पृचः स्थ सं मां भद्रेण पृङ्ग।
विपृचः स्थ वि मां पाप्मना पृङ्ग॥५॥

हविः प्रत्यङ्खसोमो अतिद्रुतो गृह्याम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥ [१]

सोमो राजाऽमृतं सुतः। ऋजीषेणाजहान्मृत्युम्। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्।
इदं पयोऽमृतं मधु। सोममृद्धो व्यपिबत्। छन्दसा हंसः
शुचिषत्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अद्ध्यः क्षीरं व्यपिबत्॥६॥

कुङ्कुङ्गिरसो धिया। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्।
अन्नात्परिस्रुतो रसम्। ब्रह्मणा व्यपिबत् क्षत्रम्। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। रेतो मूत्रं विजहाति। योनिं प्रविशदिन्द्रियम्।
गर्भो जरायुणाऽऽवृतः। उल्बं जहाति जन्मना। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्॥७॥

वेदेन रूपे व्यकरोत्। सुतासुती प्रजापतिः। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। सोमेन सोमौ व्यपिबत्। सुतासुतौ

प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत्।
 सत्यानृते प्रजापतिः। अश्रद्धामनृतेऽदधात्। श्रद्धां सत्ये
 प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा परिस्सुतो रसम्।
 शुक्लेण शुक्रं व्यपिबत्। पयः सोमं प्रजापतिः। ऋतेन
 सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं
 पयोऽमृतं मधु॥८॥

अन्धः क्षीरं व्यपिबज्जन्मनर्तेन सत्यमिन्द्रियं श्रद्धां सत्ये प्रजापतिरष्टौ च॥ [२]

सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरम्। यज्ञं हिंन्वन्ति
 महिषा नमोभिः। दधानाः सोमं दिवि देवतासु। मदेमेन्द्रं
 यजमानाः स्वर्काः। यस्ते रसः सम्भृतो ओषधीषु। सोमस्य
 शुष्मः सुरया सुतस्य। तेन जिन्व यजमानं मदेन।
 सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम्। यमश्विना नमुचेरासुरादधि।
 सरस्वत्यसनोदिन्द्रियाय॥९॥

इमन्तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुम्। सोमं राजानमिह
 भक्षयामि। यदत्र रिप्तं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो
 अपिबच्छर्वाभिः। अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं
 राजानमिह भक्षयामि। पितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः।
 पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। प्रपितामहेभ्यः
 स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। अक्षन्पितरः॥१०॥

अमीमदन्त पितरः। अतीतृपन्त पितरः। अमीमृजन्त
 पितरः। पितरः शुन्धध्वम्। पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः।

पुनन्तु मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः। पवित्रेण
शतायुषा। पुनन्तु मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः॥११॥

पवित्रेण शतायुषा। विश्वमायुर्व्यश्नवै। अग्र आयूँषि
पवसेऽग्रे पवस्व। पवमानः सुवर्जनः पुनन्तु मा देवजनाः।
जातवेदः पवित्रंवद्यत्ते पवित्रमर्चिषि। उभाभ्यां देव
सवितर्वैश्वदेवी पुनती। ये समानाः समनसः। पितरो
यमराज्ये। तेषां लोकः स्वधा नमः। यज्ञो देवेषु
कल्पताम्॥१२॥

ये संजाताः समनसः। जीवा जीवेषु मामकाः। तेषां
श्रीर्मयि कल्पताम्। अस्मिँल्लोके शतं समाः। द्वे स्रुती
अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। याभ्यामिदं
विश्वमेजुथ्समेति। यदन्तरा पितरं मातरं च। इदं
हविः प्रजननं मे अस्तु। दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये।
आत्मसनिं प्रजासनिं। पशुसन्यभयसनिं लोकसनिं। अग्निः
प्रजां बहुलां मे करोतु। अन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त।
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरथ्स्वाहा॥१३॥

इन्द्रियाय पितरः शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पतां स्वस्तये पञ्च च॥—[३]

सीसैन तन्नं मनसा मनीषिणः। ऊर्णासूत्रेण कवयो
वयन्ति। अश्विना यज्ञं सविता सरस्वती। इन्द्रस्य
रूपं वरुणो भिषज्यन्। तदस्य रूपममृतं शचीभिः।

ति॒स्रोऽद॑धु॒र्दे॒वताः॑ स॒ररा॒णाः। लोमा॑नि श॒ष्पैर्ब॑हु॒धा न
तो॒क्म॑भिः। त्वग॑स्य मा॒स॒म॒भव॑न्न ला॒जाः। तद॑श्विनां
भि॒षजा॑ रु॒द्रव॑र्तनी। सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्त॑रः॥१४॥

अस्थि॑ म॒ज्जानं॑ मा॒स॒रैः। का॒रो॒त॒रेण॑ दध॑तो गवां॑ त्व॒चि।
सर॑स्वती मन॑सा पेश॒लं वसु॑। नास॑त्याभ्यां वयति॒ दर्श॑तं
वपुः॑। रसं॑ परि॒स्रुता॑ न रोहि॑तम्। न॒ग्न॒हु॒र्धीर॒स्त॒सर॑न्न
वेम॑। पय॑सा शु॒क्रम॑मृतं ज॒नित्र॑म्। सुर॑या मूत्रा॑ञ्जनयन्ति
रेतः॑। अपा॑मंतिं दुर्म॑तिं बाध॑मानाः। ऊ॒व॒ध्यं वात॑
स॒बुव॑न्तदा॒रात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ हृद॑येन स॒त्यम्। पु॒रो॒डाशे॑न सवि॒ता
ज॑जान। यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॒णो भिष॑ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न
मि॑नाति पि॒त्तम्। आ॒त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पिन्व॑माना। गुदा॑
पात्रा॑णि सु॒दुघा॑ न धे॒नुः। श्ये॑नस्य पत्रं न प्ली॒हा शची॑भिः।
आ॒स॒न्दी नाभि॑रु॒दरं॑ न मा॒ता। कुम्भो॑ व॒निष्ठु॑र्जनि॒ता
शची॑भिः। यस्मि॑न्न॒ग्रे यो॒न्यां गर्भो॑ अन्तः॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र उ॒त्सः॑। दु॒हे न कु॑म्भी॒स्वधां॑
पि॒तृभ्यः॑। मुख॑स्य स॒दस्य॑ शिर॒ इत्स॑देन। जि॒ह्वा प॒वित्र॑म॒श्विना॑
स॒र॑स्वती। चप्प॑न्न पा॒युर्भिष॑गस्य॒ वालः॑। व॒स्तिर्न शे॒पो
हर॑सा तर॒स्वी। अ॒श्विभ्यां॑ चक्षु॒रमृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। छा॒गेन॑
तेजो॑ ह॒विषा॑ शृ॒तेन॑। पक्ष्मा॑णि गो॒धूमैः॑ क्लैरु॒तानि॑। पेशो॑ न

शुक्लमसितं वसाते॥१७॥

अविर्न मेषो नसि वीर्याय। प्राणस्य पन्था
अमृतो ग्रहाभ्याम्। सरस्वत्युपवाकैर्व्यानम्। नस्यानि
बर्हिर्बदरैर्जजान। इन्द्रस्य रूपमृषभो बलाय। कर्णाभ्यां
श्रोत्रममृतं ग्रहाभ्याम्। यवा न बर्हिर्भुवि केसराणि। कर्कन्धु
जज्ञे मधु सारघं मुखात्। आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य लोमं।
मुखे श्मश्रूणि न व्याघ्रलोमम्॥१८॥

केशा न शीर्षन् यशसे श्रियै शिखा। सिंहस्य
लोमं त्विषिरिन्द्रियाणि। अङ्गान्यात्मन्मिषजा तदश्विना।
आत्मानमङ्गैः समधात्सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं
शतमानमायुः। चन्द्रेण ज्योतिरमृतं दधाना। सरस्वती
योन्यां गर्भमन्तः। अश्विभ्यां पत्नी सुकृतं बिभर्ति। अपां
रसेन वरुणो न साम्ना। इन्द्रं श्रियै जनयन्नप्सु राजा।
तेजः पशूनां हविरिन्द्रियावत्। परिस्रुता पयसा सारघं
मधु। अश्विभ्यां दुग्धं मिषजा सरस्वत्या सुतासुताभ्याम्।
अमृतः सोम इन्दुः॥१९॥

अन्तर आरादन्तर्वसाते व्याघ्रलोमं राजा चत्वारि च॥ [४]

मित्रोऽसि वरुणोऽसि। समहं विश्वैर्देवैः। क्षत्रस्य
नाभिरसि। क्षत्रस्य योनिरसि। स्योनामा सौद। सुषदामा
सौद। मा त्वा हिंसीत्। मा मां हिंसीत्। निषसाद

धृतव्रंतो वरुणः। पुस्त्या॑स्वा॥२०॥

साम्रा॑ज्याय सु॒क्रतुः॑। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सवे।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑म्। अ॒श्विनो॑र्भैष॒ज्येन।
तेज॑से ब्रह्मवर्चसाया॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑
प्र॒सवे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑म्। सर॑स्वत्यै
भैष॒ज्येन॥२१॥

वी॒र्याया॑न्नाद्याया॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सवे।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑म्। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येण॑। श्रि॒ये
यश॑से बला॒याभिषि॑ञ्चामि। को॑ऽसि क॒तमो॑ऽसि। कस्मै॑ त्वा
काय॑ त्वा। सु॒श्लोकाँ॑(४) सु॒मङ्ग॒लाँ॑(४) स॒त्यरा॒जा(३)न्। शिरो॑
मे श्रीः॥२२॥

यशो॑ मुख॑म्। त्विषिः॑ केशा॑श्च श्मश्रू॑णि। राजा॑ मे प्रा॒णो-
ऽमृत॑म्। स॒म्राट्क्षुः॑। वि॒राट्क्षोत्र॑म्। जि॒ह्वा मे॑ भ॒द्रम्। वाङ्म॑हः।
मनो॑ म॒न्युः। स्व॒राङ्गामः॑। मोदाः॑ प्र॒मोदा॑ अ॒ङ्गुली॒रङ्गानि॑॥२३॥

चित्तं॑ मे॒ सहः॑। बा॒हू मे॒ बल॑मिन्द्रि॒यम्। ह॒स्तौ मे॒ कर्म
वीर्य॑म्। आ॒त्मा क्ष॒त्रमुरो॑ मम॑। पृ॒ष्ठीर्मे॑ रा॒ष्ट्रमु॒दर॑म॒सौ।
ग्री॒वाश्च॑ श्रो॒ण्यौ। ऊ॒रू अ॒र॒त्री जा॒नुनी॑। वि॒शो मे॒ऽङ्गानि॑
सर्व॑तः। नाभि॑र्मे चित्तं वि॒ज्ञान॑म्। पा॒युर्मे॒ऽप॑चितिर्भ॒सत्॥२४॥

आ॒न॒न्द॒न॒न्दावा॒ण्डौ मे॑। भगुः॑ सौभा॑ग्यं प॒सः। जङ्घा॑भ्यां
प॒द्भ्यां धर्मो॑ऽस्मि। वि॒शि राजा॑ प्र॒तिष्ठि॑तः। प्र॒ति क्ष॒त्रे प्र॒ति

तिष्ठामि रा॒ष्ट्रे। प्रत्य॑श्वेषु॒ प्रति॑ तिष्ठामि॒ गोषु॑। प्रत्य॑ङ्गेषु॒ प्रति॑ तिष्ठाम्या॒त्मन्। प्रति॑ प्रा॒णेषु॒ प्रति॑ तिष्ठामि पु॒ष्टे। प्रति॑ द्यावा॑पृथि॒व्योः। प्रति॑ तिष्ठामि यु॒ज्ञे॥ २५॥

त्र॒या दे॒वा एका॑दश। त्र॒यस्त्रि॒ंशः सु॒राध॑सः। बृ॒हस्प॑ति॒पुरो॒हिताः। दे॒वस्य॑ स॒वितुः स॒वे। दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा। प्र॒थ॒मा द्वि॒तीयैः॑। द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयैः॑। तृ॒तीयाः स॒त्येन॑। स॒त्यं यु॒ज्ञेन॑। यु॒ज्ञो यजु॑र्भिः॥ २६॥

यजू॑ंषि॒ साम॑भिः। सामा॑न्यृग्भिः। ऋचो॑ या॒ज्याभिः॑। या॒ज्या व॑ष॒ट्कारैः॑। व॒ष॒ट्कारा आहु॑तिभिः। आहु॑तयो मे॒ कामा॑न्त्सम॑र्धयन्तु। भूः स्वाहा॑। लोमा॑नि प्रय॑तिर्मम। त्वङ्ग॑ आ॒न॒तिरा॑गतिः। मा॒ं॒सं म॒ उप॑नतिः। व॒स्वस्थि॑। म॒ज्जा म॒ आ॒न॒तिः॥ २७॥

पुस्त्या॑स्वा सर॑स्वत्ये भे॒प॒ज्येन॒ श्रीर॑ङ्गानि भु॒सद्य॑ज्ञे यु॒ज्ञो यजु॑र्भिरु॒प॒न॒तिर्द्वे वं॥ [५]

यद्वे॑वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वा॒सश्च॑कृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दे॒न॒सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्व॒हंसः॑। यदि॑ दि॒वा यदि॑ न॒क्तम्। ए॒ना॑ं॒सि च॑कृ॒मा व॒यम्। वा॒युर्मा तस्मा॑दे॒न॒सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्व॒हंसः॑। यदि॑ जाग्र॒द्यदि॑ स्वप्ने॑। ए॒ना॑ं॒सि च॑कृ॒मा व॒यम्॥ २८॥

सू॒र्यो मा॒ तस्मा॑दे॒न॒सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्व॒हंसः॑। यद्वा॒मे यद॑रण्ये। यथ्स॒भायां॑ यदि॑न्द्रि॒ये। यच्छू॒द्रे यद॑र्ये। ए॒न॑श्चकृ॒मा

व॒यम्। यदे॒क॒स्याधि॑ ध॒र्म॒णि। तस्या॑व॒यज॑नमसि। यदापो॒
अ॒घ्निया॑ वरु॒णेति॑ शपा॑महे। ततो॑ वरुण॒ नो मु॒ञ्च॥२९॥

अव॑भृथ निच॒ङ्कुण॑ निच॒रुर॑सि निच॒ङ्कुण॑। अव॑
दे॒वैर्दे॒वकृ॑तमे॒नोऽया॑ट्। अव॑ म॒र्त्यैर्म॑र्त्यकृतम्। उ॒रोरा
नो॑ दे॒व रि॒षस्पा॑हि। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु।
दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॑ भूयासुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः।
द्रु॒पदा॑दि॒वेन्मु॑मुचा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी मला॑दिव॥३०॥

पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाऽऽज्य॑म्। आपः॑ शु॒न्धन्तु॑ मै॒नसः॑। उ॒द्वयं
तम॑स॒स्परि॑। प॒श्यन्तो॑ ज्योति॒रुत्तर॑म्। दे॒वं दे॒वत्रा॑ सूर्य॑म्।
अ॒गन्म॑ ज्योति॒रुत्त॑मम्। प्र॒तियु॑तो वरु॒णस्य॑ पाशः॑। प्र॒त्यस्तो॑
वरु॒णस्य॑ पाशः॑। ए॒धो॑ऽस्येधि॒षीम॑हि। स॒मिद॑सि॥३१॥

तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॑ धेहि। अ॒पो अ॒न्व॒चा॒रिष॑म्। रसे॑न॒
सम॑सृक्ष्महि। प॒यस्वा॑ अ॒ग्र आ॑गमम्। तं मा॒ स॒सृज॑
वर्च॑सा। प्र॒जया॑ च॒ धने॑न च। स॒माव॑वर्ति पृथि॒वी। स॒मुषाः॑।
स॒मु सूर्यः॑। स॒मु वि॒श्वमि॒दं जग॑त्। वै॒श्वान॒रज्यो॑तिर्भूयासम्।
वि॒भुं का॒मं व्य॑श्नवै। भूः स्वाहा॑॥३२॥

स्वप्न एना॑सि च॒क्रमा॑ व॒यं मु॑ञ्च मला॑दिव॒ समि॑दसि॒ जग॑त्राणि च॥ [६]

होता॑ यक्ष॒त्समि॑धेन्द्रमि॒डस्प॑दे। नाभा॑ पृथि॒व्या अ॒धि। दि॒वो
वर्ष्म॑न्त्समि॒ध्यते॑। ओजि॑ष्ठश्च॒र्षणी॑ स॒हान्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य
हो॒तर्य॑ज। होता॑ यक्ष॒त्तनून॑पा॒तम्। ऊ॒तिभि॑र्जेता॒रम॑पराजितम्।

इन्द्रं देव॑ सु॒र्विद॑म्। प॒थिभि॑र्मधु॒मत्त॑मैः। नरा॒श॑सै॒न
तेज॑सा॥ ३३॥

वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒दिडा॑भिरिन्द्र॒मीडि॑तम्।
आ॒जुह्वा॑न॒मम॑र्त्यम्। दे॒वो दे॒वैः स॒र्वीर्य॑ः। वज्र॑हस्तः पुर॒न्दरः॑।
वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒। होता॑यक्ष॒द्वर्हि॑षीन्द्र॒न्निष॑द्वरम्।
वृ॒षभं॑ न॒र्याप॑सम्। वसु॑भीरु॒द्रैरा॑दि॒त्यैः। स॒युग्भि॑र्ब॒र्हिरा॑-
स॒दत्॥ ३४॥

वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒दोजो॑ न वी॒र्यम्॑।
सहो॑ द्वा॒र इन्द्र॑मवर्धयन्। सु॒प्राय॑णा वि॒श्रय॑न्तामृता॒वृधः॑। द्वा॒र
इन्द्रा॑य मी॒ढुषे॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒दुषे॑
इन्द्र॑स्य धे॒नू। सु॒दुधे॑ मा॒तरौ॑ म॒ही। सवा॑तरौ न तेज॑सी।
व॒त्समिन्द्र॑मवर्धताम्॥ ३५॥

वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒द्वैव्या॑ होता॑रा। भि॒षजा॑
सखा॑या। ह॒विषेन्द्र॑ भिषज्यतः। क॒वी दे॒वौ प्रचै॑तसौ। इन्द्रा॑य
धत्त॑ इन्द्रि॒यम्। वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒त्तिस्त्रो॑
दे॒वीः। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोप॒सः। इडा॑ सर॒स्वती॑ भा॒रती॑॥ ३६॥

म॒हीन्द्र॑प॒त्नीर्ह॒विष्म॑तीः। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒। होता॑
यक्ष॒त्वष्टा॑र॒मिन्द्रं॑ दे॒वम्। भि॒षज॑सु॒यजं॑ घृ॒तश्रि॑यम्।
पु॒रुरूप॑सु॒रेत॑सं म॒घोनि॑म्। इन्द्रा॑य त्वष्टा दध॑दिन्द्रि॒याणि॑।
वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒द्वन॑स्पतिम्। श॒मि॒तार॑सु॒

शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वा समञ्जन्पथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना
घृतेन। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिन्द्रः स्वाहा-
ऽऽज्यस्य। स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा
स्वाहाकृतीनाम्। स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवाः
आज्यपान्। स्वाहेन्द्रः होत्राङ्गुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य
वियन्तु। होतर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बर्हिष्योजं उपे दैव्यां तिस्रस्त्वष्टारं

वन्स्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु द्विर्वेत्वेको वियन्तु होतर्यजं॥)——[७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः।
त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुः। जुघान वृत्रं वि दुरौ ववार।
नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति यज्ञस्य
धामे। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यजति
प्रचेताः। ईडितो देवैर्हरिवाः अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा
शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मघवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः।
जुषाणो बर्हिर्हरिवान् इन्द्रः। प्राचीनः सीदत्प्रदिशा
पृथिव्याः। उरुव्यचाः प्रथमानः स्योनम्। आदित्यैरक्तं
वसुभिः सजोषाः। इन्द्रं दुरः कवष्यो धावमानाः। वृषाणं
यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरा
वीरं प्रथमाना महोभिः॥४०॥

उ॒षासा॒नक्तां बृ॒हती बृ॒हन्त॑म्। प॒यस्व॑ती सु॒दुधे॑ शू॒रमि॑न्द्रम्।
 पे॒शस्व॑ती तन्तु॑ना सं॒व्यय॑न्ती। दे॒वानां॑ दे॒वं य॑जतः सु॒रुक्मे॑।
 दै॒व्या मि॑मा॒ना मन॑सा पु॒रुत्रा॑। हो॒ता॒रा॒विन्द्रं॑ प्रथ॒मा सु॑वाचा॑।
 मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ म॒धुना॑ दधा॒ना। प्रा॒चीनं॑ ज्योति॑र्ह॒विषा॑ वृ॒धातः॑।
 ति॒स्रो दे॒वीर्ह॒विषा॑ वर्ध॑मानाः। इन्द्रं॑ जुषा॒णा वृष॑णं॒ न
 प॒त्नीः॑॥४१॥

अच्छि॑त्रं तन्तुं प॒यसा॑ सर॑स्वती। इडा॑ दे॒वी भा॒रती॑
 वि॒श्वतू॑र्तिः। त्वष्टा॑ दध॒दिन्द्रा॑य शु॒ष्मम्। अ॒पा॒कोचि॑ष्टुर्य॒शसे॑
 पु॒रूणि॑। वृषा॑ य॒जन्वृष॑णं॒ भूरि॑रेताः। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ स॒मेन॑क्तु
 दे॒वान्। वन॑स्पति॒रव॑सृष्टो॒ न पा॑शैः। त्म॒न्या स॑म॒ञ्जच्छ॑मि॒ता
 न दे॒वः। इन्द्र॑स्य ह॒व्यैर्ज॑ठरं॒ पृणा॑नः। स्वदा॑ति ह॒व्यं
 म॒धुना॑ घृ॒तेन॑। स्तो॒काना॑मिन्द्रं॒ प्रति॑ शू॒र इन्द्रः॑। वृषा॑यमा॒णो
 वृष॑भस्तु॒रा॒षाट्। घृ॒त॒पुषा॑ म॒धुना॑ ह॒व्यमु॑न्दन्। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑
 जुष॑ता॒ऽस्व॒वाहो॑॥४२॥

शर्धमानो महोभिः पत्नीघृतेन च॒त्वारि॑ च॒॥ [८]

आच॑र्षणि॒प्रा वि॒वेष॑ यन्मा॑। त॒स्र॑ स॒ध्रीची॑ः। स॒त्यमि॑त्तन्न
 त्वावा॑स्र॒ अन्यो॑ अ॒स्ति। इन्द्रं॑ दे॒वो न॑ म॒र्त्यो ज्य॑यायान्।
 अ॒हन्न॑हि॒ परि॑शया॒नम॑र्णः। अवा॑सृजोऽ॒पो अ॒च्छा॑ समु॒द्रम्।
 प्र॒स॒साहि॑षे पु॒रुहू॑त॒ शत्रू॑न्। ज्येष्ठ॑स्ते शु॒ष्म इ॒ह रा॒तिरे॑स्तु।
 इन्द्रा॑ भ॒र दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑ सिन्धू॒नाम॑सि रे॒वती॑नाम्।

स शेवृधमधि धाद्युन्नमस्मे। महि क्षत्रं जनापाडिन्द्र तव्यम्।
रक्षा च नो मघोनः पाहि सूरिन्। राये च नः स्वपत्या इषे
धाः॥ ४३॥

रेवतीनां चत्वारि च॥ _____ [९]

देवं बरुहिरिन्द्रं सुदेवं देवैः। वीरवन्धस्तीर्णं वेद्यामवर्धयत्।
वस्तोर्वृतं प्राक्तोर्भृतम्। राया बरुहिष्मतोऽत्यंगात्।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवीद्वार इन्द्रं सङ्घाते।
विद्वीर्यामन्नवर्धयन्। आ वत्सेन तरुणेन कुमारेण चमीविता
अपार्वाणम्। रेणुककाटं नुदन्ताम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं॥ ४४॥

देवी उपासानक्ता। इन्द्रं यज्ञे प्रयत्यहेताम्। दैवीर्विशः
प्रायासिष्टाम्। सुप्रीते सुधिते अभूताम्। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यजं। देवी जोष्टी वसुधिती। देवमिन्द्रमवर्धताम्।
अयाव्यन्याघा द्वेषांसि। आन्यावाक्षीद्वसु वार्याणि।
यजमानाय शिक्षिते॥ ४५॥

वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी ऊर्जाहुती दुधे
सुदुधे। पयसेन्द्रमवर्धताम्। इषमूर्जमन्याऽवाक्षीत्। सग्धिं
सपीतिमन्या। नवेन पूर्वं दयमाने। पुराणेन नवम्।
अधातामूर्जमूर्जाहुती वसु वार्याणि। यजमानाय शिक्षिते।
वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥ ४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ होता॑रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। हु॒ताघ॑श॒स॒वा-
भा॑ष्टी॒ वसु॑वार्या॒णि। यज॑मानाय शि॒क्षितौ॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वी॒तां यज॑। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। पति॑मिन्द्र॑मवर्धयन्।
अस्पृ॑क्ष॒द्भार॑ती॒ दिव॑म्। रु॒द्रैर्य॑ज्ञ॒स॒रस्व॑ती। इडा॒ वसु॑मती
गृ॒हान्॥ ४७॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒श॒सः।
त्रि॒व॒रूथ॑स्त्रि॒वन्धुरः॑। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। श॒तेन॑ शि॒ति-
पृ॒ष्ठाना॒माहि॑तः। स॒हस्रे॑ण॒ प्रव॑र्तते। मि॒त्रावरु॑णेद॒स्य
हो॒त्रम॑र्हतः। बृ॒हस्प॑तिः॒ स्तो॒त्रम्। अ॒श्विनाऽऽध्व॑र्यवम्।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥ ४८॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हि॒र॒ण्यपर्णो॑ मधु॑शाखः
सु॒पिप्प॑लः। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। दि॒वम॑ग्रे॒णाप्रा॑त्। आऽन्तरि॑क्षं
पृ॒थि॒वीम॑द॒हीत्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वं
ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीना॑म्। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। स्वा॒स॒स्थमि॒न्द्रेणा॑-
स॒न्नम्। अ॒न्या ब॒र्ही॑ष्य॒भ्यभू॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒
यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। स्वि॑ष्टं
कु॒र्वन्स्वि॑ष्ट॒कृत्। स्वि॑ष्ट॒म॒द्य के॑रोतु नः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वेतु॒ यज॑॥ ४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं गृहान् वेतु यज्ञाभ्युद्यं (देवं बर्हिर्देवीद्वारं)

देवी उषासानकां देवी जोष्टी देवी ऊर्जाहती देवा दैव्या होतांरा शिक्षितो देवीस्तिस्त्रिस्त्रिस्त्रि देवीदेव इन्द्रो

नराश॒सो दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पति॑दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीना॑न्दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृदे॒वम्। वेतु॒ वियन्तु॒ चतु॑र्वा॒तामे॒कां वियन्तु॒

चतुर्वत्त्ववर्धयदवर्धयुत्रिवर्धतामेकोऽ वर्धयः शतुर्वर्धयत् । वस्तोरा वध्मेन दैवीरयावीषः हुताऽस्पृक्षच्छुतेन दिवः स्वासुस्थः

स्विष्टः शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितो॥॥ [१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे । अश्विनेन्द्रः
सरस्वतीम् । अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम् ।
मधु शष्पैर्न तेज इन्द्रियम् । पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु ।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज । होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती ।
अविर्मेषो न भेषजम् । पथा मधुमताभरन् । अश्विनेन्द्राय
वीर्यम् ॥ ५० ॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्मभिः । पयः सोमः परिस्रुता
घृतं मधु । वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज । होता यक्षं नराशः सं न
नग्नहुम् । पतिः सुरायै भेषजम् । मेषः सरस्वती भिषक् । रथो
न चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम् । बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं
तोक्मभिः । पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु । वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यज ॥ ५१ ॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम् । इन्द्रं बलेन
वर्धयन् । ऋषभेण गवेन्द्रियम् । अश्विनेन्द्राय वीर्यम् । यवैः
कर्कन्धुभिः । मधु लाजैर्न मासरम् । पयः सोमः परिस्रुता
घृतं मधु । वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज । होता यक्षद्वरुहिः
सुष्टरीमोर्णम्रदाः । भिषङ्गासत्या ॥ ५२ ॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती । भिषग्धेनुः सरस्वती ।
भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम् । पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु ।

वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता॑ यक्ष॒दु॒रो दि॑शः। क॒व॒र्ष्यो॑ न
व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्या॑ न दुरो दि॑शः। इन्द्रो॑ न रोद॑सी दु॒धै।
दु॒हे का॒मा॒न्त्स॒र॑स्वती॥५३॥

अ॒श्विने॒न्द्रा॒य भे॑ष॒जम्। शु॒क्रं न॒ ज्योति॑रिन्द्रि॒यम्। प॒यः
सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं म॑धु। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता॑
यक्ष॑त्सुपे॒शसो॑षे नक्तं दि॒वा। अ॒श्विना॑ स॒ज्जाना॑ने। समं॑ जा॒ते
स॒र॑स्वत्या। त्विषि॑मिन्द्रे न भे॑ष॒जम्। श्ये॒नो न रज॑सा हृ॒दा।
प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं म॑धु॥५४॥

वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता॑ यक्ष॒द्वैव्या॑ हो॒ता॒रा
भि॒षजा॑ऽश्विना॑। इन्द्रं॑ न जा॒गृवी॑ दि॒वा नक्तं॑ न भे॑ष॒जैः।
शू॒ष॒९ स॒र॑स्वती भि॒षक्। सी॒सेन॑ दु॒ह इन्द्रि॑यम्। प॒यः
सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं म॑धु। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता॑
यक्ष॑त्ति॒स्रो दे॒वीर्न भे॑ष॒जम्। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोऽप॒सः। रू॒पमि॑न्द्रे
हि॒र॒ण्य॒यम्॥५५॥

अ॒श्विने॒डा न॒ भार॑ती। वा॒चा स॒र॑स्वती। म॒ह इन्द्रा॑य
दधु॑रिन्द्रि॒यम्। प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं म॑धु। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒
हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता॑ यक्ष॒त्वष्टा॑रमिन्द्रं॑म॒श्विना॑। भि॒षजं॑ न
स॒र॑स्वतीम्। ओ॒जो न॒ जूति॑रिन्द्रि॒यम्। वृ॒को न र॑भ॒सो
भि॒षक्। य॒शः सु॑र॒या भे॑ष॒जम्॥५६॥

श्रि॒या न मा॑स॒रम्। प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं म॑धु।
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता॑ यक्ष॒द्वन॒स्पति॑म्। श॒मि॒तार॑९

शतक्र॑तुम्। भी॒मं न म॒न्युः॑ रा॒जा॒नं व्या॒घ्रं नम॑साऽ॒श्विना॒
भा॒मम्। सर॑स्वती भि॒षक्। इन्द्रा॑य दुह इन्द्रि॒यम्। पयः॑ सोमः
परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॥५७॥

होता॑ यक्षद॒ग्निः॑ स्वाहाऽऽज्य॑स्य स्तो॒काना॑म्। स्वाहा॒
मेद॑सां पृथ॑क्। स्वाहा छाग॑म॒श्विभ्या॑म्। स्वाहा॑ मे॒षः
सर॑स्वत्यै। स्वाह॑र्षभमिन्द्रा॑य सि॒ःहाय॑ सह॑सेन्द्रि॒यम्।
स्वाहाऽ॒ग्निं न भै॑षजम्। स्वाहा॒ सोम॑मिन्द्रि॒यम्। स्वाहेन्द्र॑
सु॒त्रामा॑णः सवि॒तारं॑ वरु॑णं भि॒षजां॑ पति॒म्। स्वाहा॒ वन॑स्पतिं
प्रि॒यं पाथो॑ न भै॑षजम्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्॥५८॥

स्वाहाऽ॒ग्निः॑ हो॒त्राञ्जु॑षा॒णो अ॒ग्निर्भै॑षजम्। पयः॑ सोमः
परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॥ होता॑
यक्षद॒श्विना॒ सर॑स्वतीमिन्द्र॑ सु॒त्रामा॑णम्। इ॒मे सोमाः॑
सु॒रामा॑णः। छा॒गैर्न मे॒षैर्ऋ॑षभैः सु॒ताः। श॒ष्यैर्न तो॑क्मभिः।
ला॒जैर्मह॑स्वन्तः। मदा॒ मास॑रेण॒ परि॑ष्कृताः। शु॒क्राः
पय॑स्वन्तोऽमृ॒ताः। प्र॒स्थिता॑ वो मधु॑श्चुतः। तान॒श्विना॒
सर॑स्वतीन्द्रः सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑। जुष॒न्ताः सौ॒म्यं मधु॑। पिब॑न्तु
मद॑न्तु वि॒यन्तु॑ सोम॒म्। होत॑र्यज॥५९॥

वीर्यं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒ नास॑त्या सर॑स्वती मधु॑ हिर॒ण्यं भै॑षजं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजाज्य॒पान॑मृताः पञ्च॑ च

(सुमिधाऽ॒ग्निः॑ षट्। तनू॒नपा॑थस॒। नरा॑शःसुमृ॒षिः। इडे॑डितो यवै॒रष्टौ। ब॒रुहिः॑ स॒प्त। द॒रोऽश्वि॑ना॒ नव॑। सु॒पेश॑स॒र्षिः।

दैव्या॑ होता॑रा॒ सीसे॑न॒ रसः॑। ति॒स्रस्त्वष्टा॑रमष्टाव॑ष्टौ। वन॑स्पतिमृ॒षिः। अ॒ग्नित्रयो॑दश। अ॒श्विना॒ द्वाद॑श॒ त्रयो॑दश। सुमिधाऽ॒ग्निं

बदे॑र्यवै॒र्यवै॑र॒श्विना॒ त्विषि॑म॒श्विना॒ न भै॑षजः॒ रूप॑म॒श्विनां॑ भी॒मं भा॑मम्॥) [११]

समिद्धो अ॒ग्निर॑श्विना। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राट्त्सु॑तः। दु॒हे
धे॒नुः सर॑स्वती। सोम॑ः शु॒क्रमि॑हेन्द्रि॒यम्। त॒नूपा भि॑षजा
सु॒ते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती। मध्वा॒ रजा॑ःसीन्द्रि॒यम्।
इन्द्रा॑य प॒थिभि॑र्वहान्। इन्द्रा॑येन्दुः सर॑स्वती। नरा॒शः सैन॑
न॒ग्नहः॑ ॥ ६० ॥

अधा॑ताम॒श्विना मधु॑। भेष॒जं भि॑षजा सु॒ते। आ॒जुह्वा॑ना
सर॑स्वती। इन्द्रा॑येन्द्रि॒याणि वी॒र्य॑म्। इडा॑भिर॒श्विना वि॑षम्।
समूर्ज॑ः स॑ र॒यिं द॑धुः। अ॒श्विना न॑मु॒चेः सु॒तम्।
सोम॑ः शु॒क्रं प॑रि॒स्रुता॑। सर॑स्वती॒ तमा॑भरत्। ब॒रुहि॑षेन्द्रा॒य
पात॑वे ॥ ६१ ॥

क॒व॒प्यो न॑ व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्यां॑ न दुरो॒ दिशः॑।
इन्द्रो॒ न रोद॑सी दु॒घै। दु॒हे का॒मान्त्सर॑स्वती। उ॒षासा॑
नक्त॑म॒श्विना। दि॒वेन्द्र॑ः सा॒यमि॑न्द्रि॒यैः। स॒ञ्जाना॑ने सु॒पेश॑सा।
समं॑ जा॒ते सर॑स्वत्या। पा॒तं नो॑ अ॒श्विना दि॒वा। पा॒हि नक्त॑ः
सर॑स्वति ॥ ६२ ॥

दैव्या॑ हो॒तारा भि॑षजा। पा॒तमि॑न्द्रः सचा॑ सु॒ते। ति॒स्रस्त्रे॒धा
सर॑स्वती। अ॒श्विना भा॑र॒तीडा॑। ती॒व्रं प॑रि॒स्रुता॑ सोम॑म्। इन्द्रा॑य
सुष॑वुर्म॒दम्। अ॒श्विना भेष॒जं मधु॑। भेष॒जं नः॑ सर॑स्वती।
इन्द्रे॒ त्वष्टा॑ यशः श्रि॒यम्। रू॒पः रू॒पमधुः॑ सु॒ते। ऋ॒तुथेन्द्रो॑
वन॑स्पतिः। श॒श॒मा॒नः प॑रि॒स्रुता॑। की॒लाल॑म॒श्विभ्यां॑ मधु॑। दु॒हे
धे॒नुः सर॑स्वती। गोभि॑र्न सोम॑म॒श्विना। मा॑स॒रेण॑ प॒रिष्कृ॑ता॑।

समधाता॒ ५ सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रे॑ सुतं मधु॥६३॥

नम्रहूः पातवे सरस्वत्यधुः सुतैऽष्टौ च॥ [१२]

अ॒श्विना॑ ह॒वि॒रिन्द्रि॒यम्। नमु॑चेर्धिया सरस्वती। आ
शु॒क्रमा॑सुराद्वसु। म॒घमिन्द्रा॑य ज॒ग्निरे। यम॑श्विना सरस्वती।
ह॒विषेन्द्र॑मवर्धयन्। स बि॒भेद व॒लं म॒घम्। नमु॑चावासुरे
सचा॑। तमिन्द्रं॑ प॒शवः॒ सचा॑। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती॥६४॥

दधा॑ना अ॒भ्यनू॑षत। ह॒विषा॑ य॒ज्ञमिन्द्रि॒यम्। य इन्द्रं॑
इन्द्रि॒यं द॒धुः। स॒वि॒ता वरु॑णो भगः। स सु॒त्रामा॑ ह॒विष्प॑तिः।
यज॑मानाय सश्रुत। स॒वि॒ता वरु॑णोऽदधत्। यज॑मानाय
दा॒शुषे॑। आदत्त॒ नमु॑चेर्वसु। सु॒त्रामा॑ बलमिन्द्रि॒यम्॥६५॥

वरु॑णः क्ष॒त्रमिन्द्रि॒यम्। भगे॑न स॒वि॒ता श्रि॒यम्।
सु॒त्रामा॑ यशसा॒ बलम्। दधा॑ना य॒ज्ञमा॑शत। अ॒श्विना॑
गोभि॑रिन्द्रि॒यम्। अश्वे॑भिर्वीर्यं बलम्। ह॒विषेन्द्र॑ ५ सरस्वती।
यज॑मानमवर्धयन्। ता नास॑त्या सु॒पेशा॑सा। हि॒र॒ण्यव॑र्तनी
नरा॑। सरस्वती ह॒विष्म॑ती। इन्द्र॒ कर्म॑सु नोऽवत। ता भि॒षजा॑
सु॒कर्म॑णा। सा सु॒दुघा॑ सरस्वती। स वृ॒त्रहा॑ श॒तक्र॑तुः।
इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॒यम्॥६६॥

उ॒भा सर॑स्वती बलमिन्द्रियत्रा पद्वे॥ [१३]

दे॒वं ब॒र्हिः सर॑स्वती। सु॒दे॒वमिन्द्रे॑ अ॒श्विना॑। तेजो॑ न
चक्षु॑रक्ष्योः। ब॒र्हिषा॑ दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसुधेयस्य

वियन्तु यजं। देवीद्वारो अश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती।
प्राणं न वीर्यन्नसि। द्वारो दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं॥६७॥

देवी उषासावश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती। बलं न
वाचमास्ये। उषाभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं। देवी जोष्टी अश्विना। सुत्रामेन्द्रे सरस्वती।
श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रः सरस्वत्यश्विना
भिषजाऽवत। शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोरहुती धत्त इन्द्रियम्।
वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवा देवानां भिषजा।
होताराविन्द्रमश्विना। वषट्कारैः सरस्वती। त्विषिं न हृदये
मतिम्। होतृभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजं॥६९॥

देवीस्तिस्त्रस्त्रो देवीः। सरस्वत्यश्विना भारतीडा।
शूषन्न मध्ये नाभ्याम्। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशंसः। त्रिवरूथः
सरस्वत्याऽश्विभ्यामीयते रथः। रेतो न रूपममृतं जनित्रम्।
इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजं॥७०॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो अश्विभ्याम्।
 सरस्वत्याः सुपिप्पलः। इन्द्राय पच्यते मधु। ओजो न
 जूतिमृषभो न भामम्। वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे
 स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा
 दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो अग्निः
 स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होतारविन्द्रमश्विनौ। वाचा
 वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्। स्विष्ट इन्द्रः
 सुत्रामा सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः। स्विष्टा
 देवा आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निनौ। होता होत्रे स्विष्टकृत्।
 यशो न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपचितिः स्वधाम्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज॥७२॥

द्वारौ दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज होतृभ्यां
 दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजेन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज सरस्वत्या वनस्पतिः षट् (देवं
 बर्हिर्देवाद्वागं देवा उपासावश्विनां देवा जोष्टी देवा ऊर्जाहुती देवा देवानां भिषजां वषट्कारेर्देवास्तिस्तिस्तिस्ति देवादेव
 इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्। स्मिधाऽग्निं देवं बर्हिः सरस्वत्यश्विना
 सर्वं वियन्तु। द्वारंस्तिस्तिः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्। नक्तं पूर्वं सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती।
 भिषक्पूर्वं दह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्। सौत्रामण्याः सुतासुती। अञ्जन्ययं यजमानः॥) [१४]

अग्निमद्य होतारमवृणीत। अयः सुतासुती यजमानः।
 पचन्पुक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नश्विभ्यां

छाग॑ꣳ सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य। ब॒ध्नन्त्सर॑स्वत्यै मे॒षमिन्द्रा॑या॒श्वि-
भ्या॑म्। ब॒ध्नन्निन्द्रा॑य॒र्षभ॑म॒श्विभ्या॑ꣳ सर॑स्वत्यै। सू॒प॒स्था
अ॒द्य दे॒वो वन॑स्पति॒रभवत्। अ॒श्विभ्यां॑ छागे॒न सर॑स्वत्या॒
इन्द्रा॑य॥ ७३॥

सर॑स्वत्यै मे॒षेणेन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्। इन्द्रा॑य॒र्षभे॑णा॒श्विभ्या॑ꣳ
सर॑स्वत्यै। अक्ष॑ꣳ स्तान्मे॒दस्तः॑ प्रति॑प॒चताग्र॑भीषुः। अवी॑वृधन्त॒
ग्रहैः॑। अपा॑ताम॒श्विना॒ सर॑स्वतीन्द्रैः सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑।
सोमा॑न्त्सुरा॒म्णाः। उपो॑ उक्थाम॒दाः श्रौ॒द्विमदा॑ अदन्।
अवी॑वृधन्ताङ्गू॒षैः। त्वाम॒द्य॒र्ष आ॒र्षेय॒र्षीणा॑न्नपादवृणीत।
अ॒यꣳ सु॑तासुती यज॑मानः। बहु॒भ्य आ सङ्ग॑तेभ्यः। ए॒ष मे॑
दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यत॒ इति॑। ता या दे॒वा दे॒वदाना॑न्यदुः।
तान्य॑स्मा॒ आ च॑ शास्व॒। आ च॑ गुरस्व॒। इ॒षित॑श्च हो॒तुरसि॑
भद्र॒वाच्या॑य॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः। सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हि॥ ७४॥

इन्द्राय॑ यज॑मानः स॒प्त च॑॥ ————— [१५]

उ॒शन्त॑स्त्वा हवाम॒ह आ नो॑ अ॒ग्ने सु॑के॒तुना॑। त्वꣳ सोम॑
म॒हे भगं॑ त्वꣳ सोम॑ प्रचि॑कितो मनी॒षा। त्वया॒ हि नः॑
पि॒तरः॑ सोम॑ पूर्वे॒ त्वꣳ सोम॑ पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हिष॑दः
पि॒तर॒ आऽहं॑ पि॒तृन्। उप॑हू॒ताः पि॒तरोऽग्नि॑ष्वात्ताः पि॒तरः॑।
अ॒ग्निष्वा॒त्तानृ॑तुम॒तौ हवाम॑हे। नरा॒शꣳ सै सोम॑पी॒थं य आ॒शुः।
ते नो॑ अ॒र्वन्तः॑ सु॒हवा॑ भवन्तु। शं नो॑ भवन्तु द्वि॒पदे॑ शं
चतु॑ष्पदे। ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता येऽन॑ग्निष्वात्ताः॥ ७५॥

अ॒॒हो॒मुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽव॑रेऽमृ॒तांसो॑ भव॑न्तः।
 अ॒र्घिं ब्रु॑वन्तु ते अ॑वन्त्व॒स्मान्। वा॒न्या॒यै दु॒ग्धे जु॒षमा॑णाः
 कर॑म्भम्। उ॒दीरा॑णा॒ अव॑रे॒ परे॑ च। अ॒ग्नि॒ष्वात्ता॑ ऋ॒तुभिः॑
 संवि॑दानाः। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॒दं जु॑षन्ताम्। यद॑ग्रे कव्य॒वाहन॑
 त्वम॑ग्रे ईडि॒तो जा॑तवेदः। मात॑ली क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॑त्रा
 जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॑धः स्तोम॑त॒ष्टासो॑ अ॒कैः। आ॒ऽग्रे
 याहि॑ सुवि॒दत्रै॑भि॒रवा॑ङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः पि॒तृभिर्ध॑र्म॒सद्भिः॑।
 ह॒व्य॒वाह॑म॒जरं॑ पु॒रुप्रि॑यम्। अ॒ग्निं घृ॑तेन॑ ह॒विषा॑ सप॒र्यन्।
 उपा॑सदं कव्य॒वाहं॑ पि॒तृणा॑म्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒॒
 समृ॑ण्वतु॥ ७६॥

अग्निष्वात्ता जेहमानाः सप्त च॥

[१६]

होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे। स॒मि॒धा॒नं म॒हद्य॑शः। सु॒षमि॑द्धं
 वरे॑ण्यम्। अ॒ग्निमि॑न्द्रं वयो॒धस॑म्। गा॒य॒त्रीं छ॑न्द
 इन्द्रि॑यम्। त्र्य॒विं गां॑ वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य
 होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षच्छुचि॑व्रतम्। तनून॑पातमु॒द्भिद॑म्। यं
 गर्भ॑मदि॒तिर्दधे॑॥ ७७॥

शुचि॑मिन्द्रं वयो॒धस॑म्। उ॒ष्णिहं॑ छ॑न्द इन्द्रि॑यम्।
 दि॒त्य॒वाहं॑ गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यज॑। होता॑
 यक्षदी॒डेन्य॑म्। ईडि॒तं वृ॑त्र॒हन्त॑मम्। इडा॑भिरीड्य॒॒ सहः॑।
 सोम॑मिन्द्रं वयो॒धस॑म्। अ॒नुष्टु॑भं छ॑न्द इन्द्रि॑यम्। त्रि॒व॒त्सं गां॑
 वयो॒ दध॑त्॥ ७८॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुबर्हिषदम्।
 पूषण्वन्तममर्त्यम्। सीदन्तं बर्हिषि प्रिये। अमृतेन्द्रं
 वयोधसम्। बृहतीं छन्द इन्द्रियम्। पञ्चाविं गां वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्व्यचस्वतीः। सुप्रायणा
 ऋतावृधः॥७९॥

द्वारो देवीर्हिरण्ययीः। ब्रह्माण इन्द्रं वयोधसम्। पङ्क्तिं
 छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षत्सुपेशसे। सुशिल्पे बृहती उभे।
 नक्तोषासा न दर्शते। विश्वमिन्द्रं वयोधसम्। त्रिष्टुभं छन्द
 इन्द्रियम्॥८०॥

पृष्ठवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
 होता यक्षत्प्रचेतसा। देवानामुत्तमं यशः। होतारा दैव्या
 कवी। सयुजेन्द्रं वयोधसम्। जगतीं छन्द इहेन्द्रियम्।
 अनङ्गाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता
 यक्षत्पेशस्वतीः॥८१॥

तिस्रो देवीर्हिरण्ययीः। भारतीर्बृहतीर्महीः। पतिमिन्द्रं
 वयोधसम्। विराजं छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुं गां न वयो
 दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुरेतसम्।
 त्वष्टारं पुष्टिवर्धनम्। रूपाणि बिभ्रतं पृथक्। पुष्टिमिन्द्रं
 वयोधसम्॥८२॥

द्विपदं छन्दं इहेन्द्रियम्। उक्षाणं गां न वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षच्छतक्रतुम्। हिरण्य-
 पर्णमुक्थिनम्। रशनां बिभ्रतं वशिम्। भगमिन्द्रं वयोधसम्।
 ककुभं छन्दं इहेन्द्रियम्। वशां वेहतं गां न वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षस्वाहाकृतीः। अग्निं
 गृहपतिं पृथक्। वरुणं भेषजं कविम्। क्षत्रमिन्द्रं वयोधसम्।
 अतिच्छन्दसं छन्दं इन्द्रियम्। बृहदृषभं गां वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥८३॥

दधे दधत्तावृधं इन्द्रियं पेशस्वतीर्वयोधसं वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं सप्त च (इडस्पदैऽग्निङ्गायत्रीभ्यविम्। शुचिव्रतः९
 शुचिमुष्णिहन्दित्यवाहम्। इडेन्यः९ सोममनुष्टुभं त्रिवधसम्। सुबर्हिपदममृतेन्द्रं बृहतीं पञ्चाविम्। व्यचस्वतीः सुप्रायणा द्वारो
 ब्रह्माणः पङ्क्तिमिह तुर्यवाहम्। सुपेशं विश्वमिन्द्रं त्रिष्टुभं पष्ठवाहम्। प्रचैतसा सयुजेन्द्रं जगतीमिहानुद्वाहम्। पेशस्वतीस्तिस्रः
 पतिं विराजमिह धेनुत्र। सुरेतसन्वष्टारं पृष्टिमिन्द्रं द्विपदमिहोक्षाणम्। शतक्रतुं भगमिन्द्रं ककुभमिह वशात्र। स्वाहाकृतीः
 क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदृषभं गां वयो दधदिन्द्रियमृषिं वसु नवं दशेहेन्द्रियमष्टं नव दश गां न वयो दधदिडस्पदे सर्वं
 वेतु॥) [१७]

समिद्धो अग्निः समिधा। सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्दं
 इन्द्रियम्। त्र्यविर्गौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिव्रतः। तनूपाच्च
 सरस्वती। उष्णिक्छन्दं इन्द्रियम्। दित्यवाङ्गौर्वयो दधुः।
 इडाभिरग्निरीडः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्दं इन्द्रियम्। त्रिवधसो गौर्वयो दधुः।
 सुबर्हिरग्निः पूषण्वान्। स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः। बृहती छन्दं
 इन्द्रियम्। पञ्चाविर्गौर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः।

ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्मौर्वयो
दधुः॥८५॥

उषे यही सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्द
इन्द्रियम्। पृष्ठवाङ्मौर्वयो दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण
सयुजा युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्। अनुङ्मान्मौर्वयो दधुः।
तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराट्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो
अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा
गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्मगम्।
ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं
वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्।
बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्मौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥ [१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण
तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः
पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
वर्षाभिर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमे सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना
देवाः। एकविंश ऋभवः स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्।
हविरिन्द्रे वयो दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे

स्तुतम्। बलेन शक्रोः सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
 शैशिरेणर्तुना देवाः। त्रयस्त्रिंशोऽमृतं स्तुतम्। सत्येन
 रेवतीः क्षत्रम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः॥८९॥

स्तोमं सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारिं च (वसुन्तेनं ग्रीष्मेण वर्ष्पाभिः शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण

पद॥)॥

[१९]

देवं बर्हिरिन्द्रं वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। गायत्रिया
 छन्दसेन्द्रियम्। तेज इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु यज। देवीद्वारो देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवीदेवमवर्धयन्।
 उष्णिहा छन्दसेन्द्रियम्। प्राणमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज॥९०॥

देवी देवं वयोधसम्। उपे इन्द्रमवर्धताम्। अनुष्टुभा
 छन्दसेन्द्रियम्। वाचमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
 वीतां यज। देवी जोष्टी देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी
 देवमवर्धताम्। बृहत्या छन्दसेन्द्रियम्। श्रोत्रमिन्द्रे वयो
 दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज॥९१॥

देवी ऊर्जाहुती देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्।
 पङ्क्ता छन्दसेन्द्रियम्। शुक्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
 वसुधेयस्य वीतां यज। देवा दैव्या होतांरा देवमिन्द्रं
 वयोधसम्। देवा देवमवर्धताम्। त्रिष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्।
 त्विषिमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज॥९२॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्वयो॒धसम्॑। पति॒मिन्द्रं॑मवर्धयन्।
जग॑त्या॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। बल॒मिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने
वसु॑धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒वो नरा॑श॒सौ दे॒वमिन्द्रं॑
वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। वि॒राजा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। रेतु॒
इन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥९३॥

दे॒वो वन॑स्पति॒र्दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्।
द्वि॒पदा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। भग॒मिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने
वसु॑धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनां॑ दे॒वमिन्द्रं॑
वयो॒धसम्॑। दे॒वं दे॒वम॑वर्धयत्। क॒कुभा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। यश॒
इन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वो
अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्।
अति॑च्छन्द॒सा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। क्ष॒त्रमिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने
वसु॑धेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥९४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यज पञ्च च (देवं बर्हिर्गायत्रिया तेजः। देवीद्वारं उष्णिहं
प्राणम्। देवी देवमुषे अनुष्टुभा वाचम्। देवी जोष्टी बृहत्या श्रोत्रम्। देवी ऊर्जाहंती पङ्क्ता शुक्रम। देवा दैव्या होतांग
त्रिष्टुभा त्विषिम्। देवीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः पति॑ जग॑त्या बलम्। दे॒वो नरा॑श॒सौ वि॒राजा॒ रेतः॑। दे॒वो वन॑स्पति॒र्द्वि॒पदा॒
भगम्॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनां॑ क॒कुभा॒ यशः॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृदति॑च्छन्द॒सा क्ष॒त्रम्। वेतु॒ वियन्तु॒ चतु॒र्वी॒तामे॒कौ वियन्तु॒
चतु॒र्वै॒त्ववर्ध॑यदवर्धय॑श्चतु॒र्वर्ध॑ता॒मे॒कौऽवर्ध॑य॑श्चतु॒र्वर्ध॑यत्॥)॥

[२०]

स्वाद्धी त्वा सोमः सुरावन्त॑ सीसेन मित्रा॑ऽसि यद॑वा होतां यक्ष॑भूमिधेन्द्र॑ समिद्ध इन्द्र आच॑रपणिप्रा दे॒वं
ब॒र्हिर्होता॑ यक्ष॑भूमिधा॒ऽग्नि॑ समिद्धो अ॒ग्निर॑श्चिना॒ऽश्विनां॑ ह॒विरिन्द्रि॑यं दे॒वं ब॒र्हिः सर॑स्वत्य॒ग्निम॑द्योशन्तो होतां यक्ष॑दिडस्पदे

समिद्धो अग्निः समिधां वसन्तेनर्तुनां देवं बर्हिर्हिन्द्रं वयोधसं विशतिः॥२०॥

स्वाद्वीं त्वाऽमीमदन्त पितरः साम्राज्याय पूतं पुवित्रेणोपासानक्तु बदर्हरधातां देव इन्द्रो वनस्पतिः पष्टवाहुङ्गां देवी देवं

वयोधसं चतुर्नवतिः॥१४॥

स्वाद्वीं त्वां वेतु यजं॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

त्रिवृ॒थस्तो॑मो॒ भवति॑ । ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं वै त्रि॒वृत् । ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑
रुन्धे । अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमो॑ भवति । ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ ।
ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे । र॒थन्त॑र॒ः सामं॑ भवति । ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं वै
र॒थन्त॑रम् । ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे । प॒रि॒स्र॒जी होता॑ भवति ॥ १ ॥

अ॒रु॒णो मि॒र्मिर॑स्त्रि॒शुक्रः॑ । ए॒तद्वै ब्र॑ह्मवर्च॒सस्य॑ रू॒पम् ।
रू॒पेणै॒व ब्र॑ह्मवर्च॒सम॑व॒ रुन्धे॑ । बृ॒हस्प॑ति॒रकाम॑यत दे॒वानां॑
पु॒रो॒धां ग॑च्छे॒यमि॑ति । स ए॒तं बृ॑हस्पति॒स॒वम॑पश्यत् ।
तमाऽह॑रत् । तेना॑यजत । ततो॒ वै स दे॒वानां॑ पु॒रो॒धाम॑गच्छत् ।
यः पु॒रो॒धाका॑मः स्यात् । स बृ॑हस्पति॒स॒वेन॑ यजेत ॥ २ ॥

पु॒रो॒धामे॒व ग॑च्छति । तस्य॑ प्रा॒तः स॒वने॑ स॒न्नेषु॑
ना॒राश॑ऽसेषु । एका॑दश॒ दक्षि॑णा नीयन्ते । एका॑दश॒ माध्यं॑
दिने॒ स॒वने॑ स॒न्नेषु॑ ना॒राश॑ऽसेषु । एका॑दश॒ तृतीय॑स॒वने॑
स॒न्नेषु॑ ना॒राश॑ऽसेषु । त्रय॑स्त्रि॒ःश॒थ्सम्प॑द्यन्ते । त्रय॑स्त्रि॒ःश॒द्वै
दे॒वताः॑ । दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रुन्धे । अ॒श्वश्च॑तु॒स्त्रि॒ःशः॑ । प्रा॒जाप॑त्यो
वा अ॒श्वः ॥ ३ ॥

प्रा॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रि॒ःशो॑ दे॒वता॑नाम् । याव॑तीरे॒व दे॒वताः॑ ।
ता ए॒वाव॑ रुन्धे । कृ॒ष्णाजि॑नेऽभिषि॑ञ्चति । ब्र॒ह्म॑णो
वा ए॒तद्रू॑पम् । यत्कृ॑ष्णाजि॒नम् । ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेनै॒वैन॑ऽ

समर्धयति। आज्येनाभिषिञ्चति। तेजो वा आज्यम्।
तेजं एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥ [१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः।
पुष्टिर्वै पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय
सावित्रः। अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति।
निर्वरुणत्वाय वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्धसूयते। स हि वारुणः। अथ
यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो
हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै
मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विद्धे मरुतः।
विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः।
विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्मेऽध्यभिषिञ्चति। स
हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विद्धे मरुतोऽष्टौ च॥ [२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यत्सौम्यः।
सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वारहस्पत्यः।
एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो
वै ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यत्सारस्वतः। एतद्धि

प्रत्यक्षं ब्राह्मणस्य वाक्पृतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः।
अथो य एव कश्च सन्थसूयते। स हि वारुणः। अथ
यद्वावापृथिव्यः। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी
नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति।
अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री
ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमं रुन्धे। हिरण्येन
घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनेऽभिषिञ्चति।
ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्।
ब्रह्मन्नेवेनमृक्सामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा
वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छेते भागधेयेनान्वमन्येतां रूपं चत्वारि च॥ [३]

न वै सोमेन सोमस्य सवोऽस्ति। हृतो ह्येषः। अभिषुतो
ह्येषः। न हि हृतः सूयते। सौमीं सृतवशामा लभते।
सोमो वै रेतोधाः। रेत एव तदधाति। सौम्यर्चाऽभिषिञ्चति।
रेतोधा ह्येषा। रेतः सोमः। रेत एवास्मिन्दधाति। यत्किं च
राजसूयमृते सोमम्। तत्सर्वं भवति। अषाढं युत्सु पृतनासु
पप्रिम। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजां
सुक्षितिं सुश्रवसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम॥१०॥

रेतः सोमः सप्त च॥ [४]

यो वै सोमैन सूयते॑। स दे॒वस॒वः। यः प॒शुना॑ सूयते॑। स दे॒वस॒वः। य इष्ट्या॑ सूयते॑। स म॑नुष्यस॒वः। ए॒तं वै पृथ॑ये दे॒वाः प्राय॑च्छन्। ततो॒ वै सोऽप्या॑र॒ण्याना॑ पशूनाम॑सूयत। याव॑तीः किय॑तीश्च प्र॒जा वाचं॑ वद॑न्ति। तासा॒ं सर्वा॑सा॒ं सूय॑ते॥११॥

य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ना॒रा॒शः॑ स्यर्चा॒ऽभिषि॑ञ्चति। म॒नुष्या॑ वै नरा॒शः॑ सः। नि॒हुत्य॑ वावैतत्। अथा॒भिषि॑ञ्चति। यत्किं च॑ राज॒सूय॑मनुत्तरवे॒दीक॑म्। तत्सर्व॑ भवति। ये मे॑ पश्चा॒शत॑ द॒दुः। अश्वा॑ना॒ं स॒धस्तु॑तिः। द्युम॑द॒ग्रे महि॑ श्रवः॑। बृ॒हत्कृ॑धि म॒घोना॑म्। नृव॑द॒मृत॑ नृ॒णाम्॥१२॥

सूयते स॒धस्तु॑तिस्त्रीणि च॥ ————— [५]

ए॒ष गो॑स॒वः। ष॒द्वि॒श उ॒क्थ्यो॑ बृ॒हत्सा॑मा। पव॑माने कण्वरथ॑न्त॒रं भ॑वति। यो वै वा॑ज॒पेयः॑। स स॑म्राट् स॒वः। यो रा॑ज॒सूयः॑। स व॑रुणस॒वः। प्र॒जाप॑तिः स्वार॑ज्यं परमे॒ष्ठी। स्वार॑ज्यं गौरे॒वा गौरि॑व भवति॥१३॥

य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्त॒रे भ॑वतः। तद्धि स्वार॑ज्यम्। अ॒युतं॑ दक्षि॑णाः। तद्धि स्वार॑ज्यम्। प्र॒तिधु॑षा॒ऽभिषि॑ञ्चति। तद्धि स्वार॑ज्यम्। अनु॑द्धते वेद्यै॑ दक्षि॑णत आ॒हव॑नीय॑स्य बृ॒हतः॑ स्तो॒त्रं प्रत्य॑भिषिञ्चति। इ॒यं वाव॑ रथ॑न्त॒रम्॥१४॥

असौ बृहत्। अनयोरेवैनमनन्तरहितमभिषिञ्चति।
 पशुस्तोमो वा एषः। तेन गोसवः। षट्त्रिंशः सर्वः। रेवञ्जातः
 सहसा वृद्धः। क्षत्राणां क्षत्रभृत्तमो वयोधाः। महान्महित्वे
 तस्तमानः। क्षत्रे राष्ट्रे च जागृहि। प्रजापतेस्त्वा परमेष्ठिनः
 स्वाराज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहैकं च॥ [६]

सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकौ। त्विषिरग्नौ ब्राह्मणे सूर्ये
 या। इन्द्रं या देवी सुभगां जजान। सा न आगन्वर्चसा
 संविदाना। या राजन्ये दुन्दुभावायतायाम्। अश्वस्य क्रन्द्ये
 पुरुषस्य मायौ। इन्द्रं या देवी सुभगां जजान। सा न
 आगन्वर्चसा संविदाना। या हस्तिनि द्वीपिनि या हिरण्ये।
 त्विषिरश्वेषु पुरुषेषु गोषु॥१६॥

इन्द्रं या देवी सुभगां जजान। सा न आगन्वर्चसा
 संविदाना। रथे अक्षेषु वृषभस्य वाजै। वाते पर्जन्ये वरुणस्य
 शुष्मे। इन्द्रं या देवी सुभगां जजान। सा न आगन्वर्चसा
 संविदाना। राडंसि विराडंसि। सम्राडंसि स्वराडंसि। इन्द्राय
 त्वा तेजस्वते तेजस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय त्वौजस्वत
 ओजस्वन्तः श्रीणामि॥१७॥

इन्द्राय त्वा पयस्वते पयस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय
 त्वाऽऽयुष्मत आयुष्मन्तः श्रीणामि। तेजोऽसि। तत्ते प्र

यच्छामि। तेजस्वदस्तु मे मुखम्। तेजस्वच्छिरो अस्तु मे। तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। तेजसा सम्पिपृग्धि मा। ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे। ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। ओजसा सं पिपृग्धि मा। पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्। पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसा सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्। आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्। आयुषा सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि। प्रियं रेतो वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्मना। सोम इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणायं। तेजसे ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा आ-

मु॒ष्याय॒णाय॑। ओज॑से वी॒र्याय॑ गृह्णामि। अ॒पां यो म॑ध्यतो
रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्याय॒णाय॑। पु॒ष्ट्यै॑ प्र॒जन॑नाय गृह्णामि।
अ॒पां यो य॒ज्ञियो॒ रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्याय॒णाय॑। आयु॑षे
दी॒र्घायु॑त्वाय गृह्णामि॥ २२॥

गोष्वोजंस्वन्तः५ श्रीणाम्योजौऽसि तत्ते प्रयच्छामि पर्यसा समिपृग्धि माऽसंद्भिर्भूर्यज्ञियो रसो द्वे च॥—[७]

अ॒भिप्रे॑हि वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चे॑त्ता सप॒त्न॒हा। आ॒तिष्ठ॑
मि॒त्रव॑र्धनः। तुभ्य॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्गाव॑भित्
आ॒तिष्ठ॑ वृ॒त्रह॑त्रथम्। आ॒तिष्ठ॑न्तं परि॒ विश्वे॑ अभूषन्।
श्रियं॑ वसा॑नश्चरति॒ स्वरो॑चाः। म॒हत्तद॑स्यासुर॒स्य॒ नाम॑।
आ वि॒श्वरू॑पो अ॒मृता॑नि तस्थौ। अनु॒ त्वेन्द्रो॑ मद॒त्वनु॑
बृ॒हस्प॑तिः॥ २३॥

अनु॑ सोमो॒ अन्व॑ग्निरा॑वीत्। अनु॑ त्वा वि॒श्वे दे॒वा
अ॑वन्तु। अनु॑ स॒प्त रा॒जा॒नो य उ॒ताभि॑षि॒क्ताः। अनु॑ त्वा
मि॒त्रावरु॑णावि॒हावे॑तम्। अनु॑ द्यावा॑पृथि॒वी वि॒श्वश॑म्भू। सूर्यो॑
अहो॑भिरनु॑ त्वाऽवतु। च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्रैरनु॑ त्वाऽवतु। द्यौश्च॑
त्वा पृथि॒वी च प्र॑चे॒तसा॑। शु॒क्रो बृ॒हद॑क्षिणा त्वा पिप॑र्तु।
अनु॑ स्व॒धा चि॑किता॒ः सोमो॑ अ॒ग्निः। आऽयं॑ पृ॒णक्तु॑ रज॑ंसी
उ॒पस्थ॑म्॥ २४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरकं च॥—[८]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।

स ए॒तं प्र॒जाप॑तिरो॒दनम॑पश्यत्। सोऽन्नं॑ भू॒तोऽति॑ष्ठत्। ता
अ॒न्यत्रा॑न्नाद्य॒मवित्वा॑। प्र॒जाप॑तिं प्र॒जा उ॒पाव॑र्तन्त। अन्नमे॒वैनं॑
भू॒तं पश्य॑न्तीः प्र॒जा उ॒पाव॑र्तन्ते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑
चैनमे॒वं वेद॑। सर्वा॑ण्यन्ना॒नि भव॑न्ति॥२५॥

सर्वे॑ पु॒रुषाः। सर्वा॑ण्ये॒वान्नान्य॑वं रुन्धे। सर्वा॑न्पु॒रुषान्।
राड॑सि वि॒राड॒सीत्या॑ह। स्वा॒राज्य॑मे॒वैनं॑ गमयति। यद्वि॒रण्यं॑
ददा॑ति। तेज॒स्तेना॑व रुन्धे। यत्ति॑सृ॒धन्व॑म्। वी॒र्यं॑ तेन॑।
यदष्ट्रा॑म्॥२६॥

पुष्टिं॑ तेन॑। यत्क॑म॒ण्डलु॑म्। आयु॑ष्टेन॑। यद्वि॒रण्य॑मा ब॒ध्नाति॑।
ज्योति॑र्वै हि॒रण्य॑म्। ज्योति॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। अथो तेजो॒ वै
हि॒रण्य॑म्। तेज॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। यदो॒दनं प्रा॑श्नाति। ए॒तदे॒व
सर्व॑मव॒रुध्य॑॥२७॥

तद॑स्मिन्नेक॒धाऽधा॑त्। रो॒हिण्यां का॒र्यः। यद्वा॑ह्म॒ण ए॒व
रो॒हिणी॑। तस्मा॑दे॒वा अथो॒ वर्ष॑मे॒वैनं॑ समा॒नाना॑ करोति।
उ॒द्य॒ता सूर्ये॑ण का॒र्यः। उ॒द्यन्तं॑ वा ए॒तं सर्वाः॑ प्र॒जाः
प्रति॑नन्दन्ति। दि॒दृक्षे॑ण्यो द॒र्शनी॑यो भवति। य ए॒वं वेद॑।
ब्र॒ह्म॒वादि॑नो वदन्ति॥२८॥

अ॒वेत्यो॑ऽवभृ॒था (३) ना (३) इति॑। यद्द॑र्भपु॒ञ्जीलैः प॒वय॑ति।
तथ्स्वि॑दे॒वावै॑ति। तन्नावै॑ति। त्रि॒भिः प॑वयति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।
ए॒भिरे॒वैनं॑ लो॒कैः प॑वयति। अथो॒ अपां॑ वा ए॒तत्तेजो॒ वर्चः॑।

यद्दर्भाः। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनं तेजसा वर्चसा-
ऽभिषिञ्चति॥ २९॥

भवन्त्यष्टौमवर्क्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत बृहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स एतं
पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स
बृहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बृहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स
पञ्चशारदीयेन यजेत। बृहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो वा
एषः। मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥ ३०॥

बृहुर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद।
पञ्चशारदीयो भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव
संवत्सरे प्रति तिष्ठति। अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तौ यज्ञः।
यज्ञमेवाव रुन्धे। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः
प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै॥ ३१॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥ [१०]

अगस्त्यो मरुद्भ्य उक्षणः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्त।
त एनं वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त। तानगस्त्यश्चैवेन्द्रश्च
कयाशुभीयेनाशमयताम्। ताञ्छान्तानुपाह्वयत। यत्कयाशुभीयं
भवति शान्त्यै। तस्मादेत ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीया
भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्ना लभ्यन्ते। एवं द्वितीयै। एवं
तृतीयै॥ ३२॥

ए॒वं च॑तु॒र्थे। प॒ञ्चो॑त्त॒मेऽह॒न्ना ल॑भ्यन्ते। व॒र्षि॑ष्ठमि॒व
ह्ये॒तद॑हः। व॒र्षि॑ष्ठः स॒मा॒ना॒ना॑ भवति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य
उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑। स्वा॒रा॑ज्यं वा ए॒ष य॒ज्ञः। ए॒तेन॒ वा ए॒क॒या वा
का॒न्द॒मः स्वा॒रा॑ज्यमगच्छत्। स्वा॒रा॑ज्यं गच्छति। य ए॒तेन॒
यज॑ते॥ ३३॥

य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। मा॒रु॒तो वा ए॒षः स्तो॒मः। ए॒तेन॒ वै
म॒रु॒तो दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा अभवन्। भूयि॑ष्ठः स॒मा॒ना॒ना॑ भवति।
य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। प॒ञ्चशा॒र॒दी॒यो वा ए॒ष
य॒ज्ञः। आ प॑ञ्च॒मात्पु॒रुषा॒दन्न॑मत्ति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒
चैन॑मे॒वं वेद॑। स॒प्त॒द॒शः स्तो॒मा ना॒ति य॒न्ति। स॒प्त॒द॒शः प्र॒जा॒
प॑तिः। प्र॒जाप॑तेरे॒व नै॒ति॥ ३४॥

तृतीये गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः स्वाराज्यं मारुतः

पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव नैति॥) [११]

अ॒स्या ज॒रा॑सो द॒मा म॒रि॒त्राः। अ॒र्च॒द्धू॒मा॒सो अ॒ग्नयः॑
पा॒व॒काः। श्वि॒ची॒चयः॑ श्वा॒त्रा॒सो भु॒र॒ण्यवः॑। व॒न॒र॒ष॒दो वा॒यवो॑
न सो॒माः। य॒जा नो मि॒त्राव॑रुणा। य॒जा दे॒वाः ऋ॒तं बृ॒हत्।
अ॒ग्ने यक्षि॑ स्व॒न्द॒मम्। अ॒श्वि॒ना पि॒बन्त॑ सु॒तम्। दी॒द्य॒ग्नी
शु॒चि॒व्र॒ता। ऋ॒तुना॑ य॒ज्ञवा॑हसा॥ ३५॥

द्वे वि॒रू॒पे च॒रतः॑ स्व॒र्थे। अ॒न्याऽन्या॑ व॒त्स॒मुप॑ धा॒पये॑ते।
ह॒रि॒र॒न्यस्यां॑ भव॑ति स्व॒धा॒वान्। शु॒क्रो अ॒न्यस्यां॑ द॒दृशे॑

सुवर्चाः। पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि
यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
विदधज्जायते पुनः। त्रीणि शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च
देवा नव चाऽसपर्यन्॥३६॥

औक्षं घृतैरास्तृणन्बर्हिरस्मै। आदिद्धोतारं न्यषादयन्त।
अग्निनाऽग्निः समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुहोऽऽस्यः।
अग्निर्देवानां जठरम्। पूतदक्षः कविक्रतुः। देवो देवेभिरा
गमत्। अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टयः। आ त्वेषमुग्रमव
ईमहे वयम्॥३७॥

ते स्वानिनो रुद्रिया वरुषनिर्णिजः। सिंहा न हेषक्रतवः
सुदानवः। यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा। यद्वाऽवमे सुभगासो
दिवि ष्ठा। ततो नो रुद्रा उत वाऽन्वस्य। अग्ने वित्ताद्धविषो
यद्यजामः। ईडे अग्निं स्ववसन्नमोभिः। इह प्रसप्तो वि च
यत्कृतं नः। रथैरिव प्रभरे वाजयद्धिः। प्रदक्षिणिन्मरुताः
स्तोममृद्ध्याम्॥३८॥

श्रुधि श्रुत्कर्ण वह्निभिः। देवैरग्ने सयावभिः। आसीदन्तु
बर्हिषि। मित्रो वरुणो अर्यमा। प्रातर्यावाणो अध्वरम्।
विश्वेषामदितिर्यज्ञियानाम्। विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम्।
अग्निर्देवानामव आवृणानः। सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः। त्वे
अग्ने सुमतिं भिक्षमाणाः॥३९॥

दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियांसः। नक्तां च चक्रुरुषसा विरूपे।
 कृष्णं च वर्णमरुणं च सन्धुः। त्वामग्र आदित्यासं आस्यम्।
 त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे। त्वां रातिषाचो अध्वरेषु
 सश्विरे। त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम्। नि त्वां यज्ञस्य सार्धनम्।
 अग्रे होतारमृत्विजम्। वनुष्वदेव धीमहि प्रचेतसम्। जीरं
 दूतममर्त्यम्॥४०॥

यज्ञवाहुसासपर्यन्वयमृद्ध्यां भिक्षमाणाः प्रचेतसमेकं च॥—————[१२]

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि। वायुर्न नियुतो नो
 अच्छ। पिबास्यन्धो अभिसृष्टो अस्मे। इन्द्रः स्वाहा ररिमा
 ते मदाय। कस्य वृषा सुते सचा। नियुत्वान्वृषभो रणत्।
 वृत्रहा सोमपीतये। इन्द्रं वयं महाधने। इन्द्रमर्भे हवामहे।
 युजं वृत्रेषु वज्रिणम्॥४१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमः। विद इन्द्रः शतक्रतुः। उप नो
 हरिभिः सुतम्। स सूर आजनयं ज्योतिरिन्द्रम्। अया धिया
 तरणिरद्रिर्बर्हाः। ऋतेन शुष्मी नवमानो अर्केः। व्युस्त्रिधो
 अस्रो अद्रिर्बिभेद। उतत्यदाश्वश्वियम्। यदिन्द्र नाहुषीष्वा।
 अग्रे विक्षु प्रतीदयत्॥४२॥

भरेष्विन्द्रं सुहवं हवामहे। अहोमुचं सुकृतं दैव्यं
 जनम्। अग्निं मित्रं वरुणं सातये भगम्। द्यावापृथिवी
 मरुतः स्वस्तये। महि क्षेत्रं पुरुश्चन्द्रं वि विद्वान्।

आदि॒त्सखि॑भ्यश्च॒रथ॑ꣳ स॒मैर॑त्। इन्द्रो॒ नृभि॑र॒जन॒दी॒घानः॑
सा॒कम्। सूर्य॑मु॒षसं॑ गा॒तुम॒ग्निम्। उ॒रुं नो॑ लो॒कम॑नु॒ नेषि॑
वि॒द्वान्। सु॒र्व॒ज्योति॑र॒भय॑ꣳ स्व॒स्ति॥४३॥

ऋ॒ष्वा तं इन्द्र॑ स्थ॒वि॒रस्य॑ बा॒हू। उप॑स्थे॒याम॑ श॒रणा॑
बृ॒हन्ता॑। आ नो॑ वि॒श्वाभि॑रू॒तिभिः॑ स॒जोषाः॑। ब्र॒ह्म जुषा॑णो
ह॒र्यश्च॑ याहि। वरी॑वृ॒ज्ज॒त्स्थवि॑रेभिः सु॒शि॒प्रा। अ॒स्मे दध॑द्वृष॒णꣳ
शुष्मं॑मिन्द्र। इन्द्रा॑य॒ गाव॑ आ॒शिर॑म्। दु॒दुहे॑ व॒ज्रिणे॑ म॒धु।
य॒त्सी॑मु॒पहृ॑रे वि॒दत्। तास्ते॑ व॒ज्रि॒न्धेन॑वो॒ जोज॑युर्नः॥४४॥

ग॒भस्त॑यो नि॒युतो॑ वि॒श्ववा॑राः। अ॒हर॑ह॒र्भूय॑ इ॒ज्जोगु॑वानाः।
पू॒र्णा इन्द्र॑ क्षु॒मतो॑ भो॒ज॒नस्य॑। इ॒मां ते॑ धि॒यं प्र॑ भ॒रे म॒हो
म॒हीम्। अ॒स्य स्तो॒त्रे धि॑षणा॒ यत्त॑ आ॒न॒जे। तमु॑त्स॒वे च॑ प्र॒स॒वे
च॑ सा॒स॒हिम्। इन्द्र॑ दे॒वासः॑ श॒वसा॑ म॒दं ननु॑॥४५॥

व॒ज्रि॒णम॑य॒त्स्वस्ति॑ जोज॑युर्नः स॒प्त च॑॥ [१३]

प्र॒जाप॑तिः प॒शून॑सृ॒जता॑। ते॒ऽस्मात्सृ॑ष्टाः प॒रां च॑
आ॒यन्। ता॒न॒ग्नि॑ष्टो॒मेन॑ नाऽऽप्रो॑त्। ता॒नु॒क॒थ्येन॑ नाऽऽप्रो॑त्।
ता॒न्धो॒ड॒शिना॑ नाऽऽप्रो॑त्। ता॒न्ना॒त्रि॒या नाऽऽप्रो॑त्।
ता॒न्ध॒स॒न्धिना॑ नाऽऽप्रो॑त्। सो॑ऽग्नि॒म॒ब्रवी॑त्। इ॒मान्मं
ई॒प्सेति॑। ता॒न॒ग्नि॒स्त्रि॒वृता॑ स्तो॒मेन॑ नाऽऽप्रो॑त्॥४६॥

स इन्द्र॑म॒ब्रवी॑त्। इ॒मान्मं ई॒प्सेति॑। ता॒निन्द्रः॑ प॒ञ्चद॑शेन॒
स्तो॒मेन॑ नाऽऽप्रो॑त्। स वि॒श्वा॒न्दे॒वान॑म॒ब्रवी॑त्। इ॒मान्मं

ईप्सुतेति। तान् विश्वेदेवाः संसदशेन स्तोमेन नाऽऽप्नुवन्।
स विष्णुमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन
स्तोमेनाऽऽप्नोत्। वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव
भ्रंशेरन्। स एतेन यजेत। यदाप्नोत्। तदप्नोर्यामस्याप्नोर्याम-
त्वम्। एतेन वै देवा जैत्वानि जित्वा। यं काममकामयन्त-
तमाऽऽप्नुवन्। यं कामं कामयते। तमेतेनाऽऽप्नोति॥४८॥

स्तोमेन नाऽऽप्नोदवारयत् नवं च॥ ————— [१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अंभिशस्तिपा
अयम्। नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां
मिथुयाकर्म भागम्। सावीरुहि देव प्रसवाय पित्रे।
वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै। अथास्मभ्यं सवितः
सर्वतांता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पृथ्वः। भूतो भूतेषु चरति
प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राजसूयम्। स राजा राज्यमनु-
मन्यतामिदम्। येभिः शिल्पैः पप्रथानामदहत्।
येभिर्धामभ्यपिंशत्प्रजापतिः। येभिर्वाचं विश्वरूपां
समव्ययत्। तेनेममग्न इह वर्चसा समङ्घि। येभिरादित्यस्तपति
प्र केतुभिः। येभिः सूर्यो ददृशे चित्रभानुः। येभिर्वाचं
पुष्कलेभिरव्ययत्। तेनेममग्न इह वर्चसा समङ्घि॥५०॥

आऽयं भा॒तु शव॑सा॒ पञ्च॑ कृ॒ष्टीः। इन्द्र॑ इव ज्ये॒ष्ठो
भ॑वतु प्र॒जावा॑न्। अ॒स्मा अ॑स्तु पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। आऽयं
पु॑णक्तु रज॑सी उ॒पस्थ॑म्। यत्ते॒ शिल्पं॑ कश्यप रोच॑नावत्।
इन्द्रि॒यावत्पुष्क॑लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अर्पि॑ताः सप्त
सा॒कम्। तस्मि॒न्नाजा॑न॒मधि॑ विश्र॑ये॒मम्। द्यौर॑सि पृथि॒व्यसि॑।
व्याघ्रो॒ वैयाघ्रे॑ऽधि॥५१॥

विश्र॑यस्व दि॒शो म॒हीः। विश॑स्त्वा॒ सर्वा॑ वाञ्छन्तु। मा
त्वद्रा॒ष्ट्रमधि॑ भ्रशत्। या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः।
या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त पार्थि॑वीर्याः। तासां॑ त्वा॒ सर्वा॑सा॒ रुचा॑।
अ॒भिषि॑ञ्चामि वर्च॑सा। अ॒भि त्वा॒ वर्च॑साऽसिचं दि॒व्येन॑।
पय॑सा स॒ह। यथा॑सा॒ राष्ट्र॑वर्धनः॥५२॥

तथा॑ त्वा सवि॒ता के॑रत्। इन्द्रं॑ विश्वा॑ अवीवृधन्।
स॒मुद्र॑व्यचस॒ङ्गिरः॑। र॒थीत॑म॒ रथी॑नाम्। वाजा॑ना॒ रु
सत्प॑तिं पति॑म्। वस॑वस्त्वा पु॒रस्ता॑द॒भिषि॑ञ्चन्तु गाय॒त्रेण॑
छन्द॑सा। रु॒द्रास्त्वा॑ दक्षिण॒तोऽभिषि॑ञ्चन्तु त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॑सा।
आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ प॒श्चाद॑भिषि॑ञ्चन्तु जाग॑तेन॒ छन्द॑सा।
विश्वे॑ त्वा दे॒वा उत्तर॑तोऽभिषि॑ञ्चं त्वाऽनुष्टु॒भेन॑ छन्द॑सा।
बृह॑स्पति॒स्त्वोपरि॑ष्टाद॒भिषि॑ञ्चतु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा॥५३॥

अ॒रु॒णं त्वा॒ वृक॑मुग्र॒ङ्गजङ्क॑रम्। रोच॑मानं म॒रुता॑मग्रे
अ॒र्चिषः॑। सूर्य॑वन्तं म॒घवा॑नं विषास॒हिम्। इन्द्र॑मुक्थेपुं

नाम॒हूत॑म॒५ हुवे॒मा। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृतं जी॒वसे॑ नः। आ नो॒
गव्य॑तिमु॒क्षतं घृ॒तेन॑। आ नो॒ जने॑ श्रवयतं युवाना। श्रु॒तं
मे मि॒त्रावरु॑णा हवे॒मा। इन्द्र॑स्य ते वी॒र्य॒कृतः॑। बा॒हू उ॒पाव॑
हरामि॥५४॥

बभूवाव्ययुत्तेनेममंग्र इह वर्चसा समङ्कि वैयाघ्रेऽर्धे राष्ट्रवर्धनः पाङ्क्तु छन्दसोपावहरामि॥ [१५]

अ॒भि प्रेहि॑ वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चे॒त्ता स॒पत्न॒हा। आति॑ष्ठ
वृ॒त्रह॑न्त॒मः। तुभ्य॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्काव॑भितो॒ रथं॑
यो। ध्वा॒न्तं वा॑ता॒ग्रम॑नु स॒ञ्चर॑न्तौ। दूरे॑हेतिरिन्द्रि॒यावा॑न्प॒तत्री॑।
ते नो॒ऽग्र॒यः प॑प्र॒यः पा॑रयन्तु। नम॑स्त ऋ॒षे ग॒द। अव्य॑थायै
त्वा स्व॒धायै॑ त्वा॥५५॥

मा न॑ इन्द्रा॒भित॒स्त्वदृ॒ष्वारि॑ष्टासः। ए॒वा ब्र॑ह्मन्तवेद॑स्तु।
ति॒ष्ठा र॒थे अधि॑ यद्वज्र॑हस्तः। आ र॒श्मीन्दे॑व युवसे॒ स्वश्वः॑।
आ ति॑ष्ठ वृ॒त्रह॑न्नाति॑ष्ठन्तं परि॑। अनु॒ त्वेन्द्रो॑ मद॒त्वन्तु॑ त्वा
मि॒त्रावरु॑णौ। द्यौश्च॑ त्वा पृथि॒वी च॒ प्रचे॑तसा। शु॒क्रो बृ॑हद॒क्षिणा॑
त्वा पि॒पर्तु॑। अनु॒ स्व॒धा चि॑किता॒५ सोमो॑ अ॒ग्निः। अनु॑
त्वाऽव॒तु स॒विता स॒वेन॑॥५६॥

इन्द्रं॑ वि॒श्वा अ॒वीवृ॑धन्। स॒मुद्र॒व्यच॑सङ्गिरः। र॒थीत॑म॒५
रथी॑नाम्। वा॒जा॒ना॒५ स॒त्पति॑ पतिम्। परि॑मा से॒न्या घोषाः॑।
ज्या॒ना वृ॑ञ्जन्तु गृ॒ध्रवः॑। मे॒थि॒ष्ठाः पि॒न्वमा॑ना इ॒ह। मां
गो॒प॒ति॒म॒भि संवि॑शन्तु। तन्मेऽनु॑मति॒रनु॑ मन्यताम्। तन्मा॒ता
पृथि॒वी तत्पि॒ता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत९
 सौभगा युवम्। अव ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं
 परिष्वजानाः। सि९ह९ हिन्वन्ति महते सौभगाय। समुद्रं
 न सुहुवंतस्थिवा९सम्। मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वंतः।
 उदसावेतु सूर्यः। उदिदं मामकं वचः। उदिहि देव सूर्य।
 सह वग्नुना मम। अहं वाचो विवाचनम्। मयि वागस्तु
 धर्णसिः। यन्तु नदयो वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्पला
 ओषधयो भवन्तु। अन्नवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषा९
 राजा भूयासम्॥५८॥

स्वधायै त्वा सुवेन द्यौः सूर्य सप्त च॥ [१६]

ये केशिनः प्रथमाः सत्रमासन्त। येभिराभृतं यदिदं
 विरोचन्ते। तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन। रायस्पोषेणेमं वर्चसा
 स९ सृजाथ। नर्ते ब्रह्मणस्तपसो विमोकः। द्विनाम्नी दीक्षा
 वशिनी ह्युग्रा। प्र केशाः सुवते काण्डिनो भवन्ति। तेषां
 ब्रह्मेदीशे वपनस्य नान्यः। आ रोह प्रोष्ठं विषहस्व शत्रून्।
 अवास्नाग्दीक्षा वशिनी ह्युग्रा॥५९॥

देहि दक्षिणां प्रतिरस्वायुः। अथामुच्यस्व वरुणस्य
 पाशात्। येनावपत्सविता क्षुरेण। सोमस्य राज्ञो वरुणस्य
 विद्वान्। तेन ब्रह्माणो वपतेदमस्योर्जमम्। रय्या वर्चसा स९
 सृजाथ। मा ते केशाननु गाद्वर्च एतत्। तथा धाता करोतु

ते। तुभ्यमिन्द्रो बृहस्पतिः। सविता वर्च आदधात्॥६०॥

तेभ्यो निधानं बहुधा व्येच्छन्। अन्तरा द्यावापृथिवी अपः
सुवः। दर्भस्तम्बे वीर्यकृते निधाय। पौंस्येनेमं वर्चसा स॥
सृजाथ। बलं ते बाहुवोः सविता दधातु। सोमस्त्वाऽनक्तु
पयसा घृतेन। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्। पौंस्येनेमं
वर्चसा स॥सृजाथ। यथसीमन्तं कङ्कतस्ते लिलेख। यद्वा
क्षुरः परिववर्ज वपस्ते। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्।
पौंस्येनेम॥ स॥ सृजाथो वीर्येण॥६१॥

अवाँस्राग्दीक्षा वृशिनी ह्युग्राऽदधाद्ववर्ज वपस् स्ते द्वे च॥ [१७]

इन्द्रं वै स्वाविशो मरुतो नापाचायन्। सोऽनपचाय्यमान
एतं विघ्नमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। तेनैवासान्त॥
स॥ स्तम्भं व्यहन्। यद्वहन्। तद्विघ्नस्य विघ्नत्वम्। वि
पाप्मानं भ्रातृव्य॥ हते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥६२॥

य॥ राजानं विशो नापचायेयुः। यो वा ब्राह्मणस्तमसा
पाप्मना प्रावृतः स्यात्। स एतेन यजेत। विघ्नेनैवैनद्विहत्य।
विशामार्धिपत्यं गच्छति। तस्य द्वे द्वादशे स्तोत्रे भवतः। द्वे
चतुर्विंशे। औद्विद्यमेव तत्। एतद्वै क्षत्रस्यौद्विद्यम्। यदस्मै
स्वाविशो बलि॥ हरन्ति॥६३॥

हरन्त्यस्मै विशो बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं

वेदं। प्रबाहुग्वामग्रे क्षत्राण्यातेपुः। तेषामिन्द्रः क्षत्राण्यादत्त।
न वा इमानि क्षत्राण्यभूवन्निति। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्। आ
श्रेयसो भ्रातृव्यस्य तेज इन्द्रियं दत्ते। य एतेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद॥६४॥

तद्यथा ह वै संचक्रिणौ कप्लकावुपावहितौ स्याताम्।
एवमेतौ युग्मन्तौ स्तोमौ। अयुक्षु स्तोमेषु क्रियेते। पाप्मनो-
ऽपहत्यै। अपं पाप्मानं भ्रातृव्यं हते। य एतेन यजते। य
उ चैनमेवं वेद। तद्यथा ह वै सूतग्रामुण्यः। एवं छन्दांसि।
तेष्वसावादित्यो बृहतीरभ्यूढः॥६५॥

सतोबृहतीषु स्तुवते सतो बृहन्। प्रजयां पशुभिरसानीत्येव।
व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तं वै क्षत्रं विशा। विशैवेन
क्षत्रेण व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै
ग्रामणीः सजातैः। सजातैरेवेन व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः
स्तुवते। व्यतिषक्तो वै पुरुषः पाप्मभिः। व्यतिषक्ताभिरेवास्य
पाप्मनो नुदते॥६६॥

वेद हन्त्येनमेवं वेदाभ्यूढः पाप्मभिरेकं च॥ [१८]

त्रिवृद्यदाश्रयोऽग्निमुखा ह्यद्विर्यदाश्रय आश्रयो न वै सोमं यो वै सोमंनेष गौसवः सिंहेऽभि प्रेहि मित्रवर्धनः

प्रजापतिस्ता औदनं प्रजापतिरकामयत बहोर्भयानगस्त्योस्या जरांस्तुतिष्ठा हरीं प्रजापतिः पशून्व्याघ्रोऽयमभिप्रेहि वृत्रहन्तमो

ये केशिन् इन्द्रं वा अष्टादश॥१८॥

त्रिवृद्यो वै सोमेनायुरसि बहुर्भवति तिष्ठा हरीरथ आयं भातु तेभ्यो निधानं पदर्थंष्टिः॥६६॥

त्रिवृत्याप्मनो नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वे॒तः सि॑षक्ति॒ न्युता॑-
मभि॒श्रीः। ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। विश्वे॒न्नरः॑ स्वप॒त्यानि॑
चक्रुः। रा॒येऽनु॒ यञ्ज॑तु॒ रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॑षणां
धाति॑ दे॒वम्। अधा॑ वा॒युं न्यु॑तः सश्चत॒ स्वाः। उ॒त श्वे॒तं
वसु॑धिति॒न्निरे॑के। आ वा॒यो प्र या॑भिः। प्र वा॒युम॑च्छा॒ बृह॑ती
म॑नीषा॥१॥

बृ॒हद्र॑यिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्रा॒म्। द्यु॒तद्या॑मा॒ न्युतः॑
पत्य॑मानः। क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रयज्यो। आ नो॑ न्यु॒द्विः
श॒तिनी॑भिरध्व॒रम्। स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ यु॒ज्ञम्। वा॒यो
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादयस्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॑न्यः। वि॒श्वा जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भूव।
यत्का॑मास्ते जुहुमस्तं नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॒णां पति॑ं यज॒तं
बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तम॑ वा॒जसा॑तौ। प्र॒जाप॑तिं
प्रथ॑म॒जामृ॑तस्य। यजा॑म॒ देव॑मधि॒ नो ब्र॑वीतु। प्रजा॑पते॒
त्वन्नि॑धि॒पाः पु॑रा॒णः। दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्।
पति॑र्वि॒श्वस्य॑ जग॑तः पर॒स्याः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒हवे॑ जुषस्व।
तवे॑मे लो॒काः प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑॥३॥

परावतो निवतं उद्वतश्च। प्रजापते विश्वसृज्जीवधन्य इदं
 नो देव। प्रतिहर्य हव्यम्। प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियांनाम्।
 देवानामग्रे यजतं यजध्वम्। स नो ददातु द्रविणं सुवीर्यम्।
 रायस्पोषं विष्यंतु नाभिंस्मे। यो राय ईशे शतदाय
 उक्थ्यः। यः पशूनां रक्षिता विष्टितानाम्। प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य॥४॥

सहस्रधामा जुषतां हविर्नः। सोमापूषणमौ देवौ।
 सोमापूषणा रजसो विमानम्। सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम्।
 विषूवृतं मनसा युज्यमानम्। तं जिन्वथो वृषणा
 पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनं चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो
 अध्यन्तरिक्षे। तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं
 विष्यतान्नाभिंस्मे॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिं सोमो
 रयिपतिर्दधातु। अवंतु देव्यदितिरनर्वा। बृहद्वदेम विदथे
 सुवीराः। विश्वान्यन्यो भुवना जजान। विश्वमन्यो
 अभिचक्षाण एति। सोमापूषणाववतं धियं मे। युवभ्यां
 विश्वाः पृतना जयेम। उदुत्तमं वरुणास्तभ्राह्माम्। यत्किं चेदं
 कित्वासः। अवं ते हेडस्तत्त्वा यामि। आदित्यानामवसा
 न दक्षिणा। धारयन्त आदित्यासंस्तिस्त्रो भूर्मीर्धारयन्। यज्ञो
 देवानां शुचिरपः॥६॥

ते शुक्रासः शुचंयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि
 ब्र॒हिषि॑ प्रिये। कामे॑न दे॒वाः स॒रथं॑ दि॒वो नः॑। आ या॑न्तु
 य॒ज्ञमुप॑ नो जुषा॒णाः। ते सून॑वो अ॒दितेः॑ पीव॒सामिष॑म्।
 घृ॒तं पि॒न्वत्प्रति॑ह॒र्यन्वृ॒तेजाः॑। प्र य॒ज्ञिया॒ यज॑मानाय येमुरे।
 आ॒दि॒त्याः कामं॑ पि॒तुम॑न्त॒मस्मे। आ नः॑ पु॒त्रा अ॒दिते॑र्यान्तु
 य॒ज्ञम्। आ॒दि॒त्यासः॑ प॒थिभिर्दे॒वयानैः॑॥७॥

अ॒स्मे कामं॑ दा॒शुषे॑ स॒न्नम॑न्तः। पुरो॒डाशं॑ घृ॒तव॑न्तं
 जुष॑न्ताम्। स्क॒भाय॑त॒ निर्ऋ॑ति॒ः सेध॑ताम॒तिम्। प्र
 र॒श्मिभि॑र्य॒तमा॑ना अमृ॒ध्राः। आ॒दि॒त्याः काम॑ प्रय॒तां वष॑दृ॒तिम्।
 जुष॑ध्वं नो ह॒व्यदा॑तिं यज॒त्राः। आ॒दि॒त्यान्काम॑मव॒से हु॒वेम। ये
 भू॒तानि॑ ज॒नय॑न्तो विचि॒ख्युः। सीद॑न्तु पु॒त्रा अ॒दिते॑रु॒पस्थ॑म्।
 स्ती॒र्णं ब्र॒ह्मि॒रह॑वि॒रद्या॑य दे॒वाः॥८॥

स्ती॒र्णं ब्र॒हिः सी॑दता य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। ध्रा॒जाः
 सेध॑न्तो॒ अम॑तिं दुरेवा॑म्। अ॒स्मभ्यं॑ पु॒त्रा अ॒दितेः॑ प्र
 य॑स॒त। आ॒दि॒त्याः कामं॑ ह॒विषो॑ जुषा॒णाः। अग्ने॑ नयं
 सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑ दे॒व व॒युनानि॑ वि॒द्वान्।
 यु॒यो॒र्ध्यस्म॑ञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भूयि॑ष्ठान्ते॒ नम॑ उ॒क्तिं वि॒धेम। प्र वः॑
 शु॒क्राय॑ भान॒वे भर॑ध्वम्। ह॒व्यं म॒तिं चा॒ग्नये॑ सु॒पूत॑म्॥९॥

यो दै॒व्यानि॑ मानु॒षा ज॒नू॑षि। अ॒न्तर्वि॒श्वानि॑ वि॒द्वाना॑
 जिगा॑ति। अ॒च्छा गि॒रो म॒तयो॑ दे॒वय॑न्तीः। अ॒ग्निं य॑न्ति

द्रविणं॑ भिक्ष॑माणाः। सु॒स॒न्द॒शः॑ सु॒प्रती॑कः॒ स्व॒श्रम॑म्।
ह॒व्य॒वाह॑म॒रतिं॑ मा॒नुषा॑णाम्। अ॒ग्ने त्वम॑स्मद्यु॒योध्य॑मी॒वाः।
अ॒न॒ग्नि॒त्रा अ॒भ्य॑म॒न्त कृ॑ष्टीः। पु॒न॒र॒स्मभ्य॑ सु॒वि॒ताय॑ दे॒वा
क्षां॑ वि॒श्वेभिर॑ज॒रैर्भिर्य॑जत्र॥१०॥

अ॒ग्ने त्वं पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्। स्व॒स्तिभिर॑ति दु॒र्गाणि॑
वि॒श्वो॑। पू॒श्च पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी। भ॒वां तो॑काय॒ तन॑याय॒ शं
योः॑। प्र॒का॒र॒वो म॒न॒ना व॒च्यमा॑नाः। दे॒व॒द्रीचीं॑ न॒यथ॑ दे॒वय॑न्तः।
द॒क्षि॒णा॒वा॒ङ्मा॒जिनी॑ प्रा॒च्येति॑। ह॒विर्भ॑र॒न्त्य॒ग्नये॑ घृ॒ताचीं॑। इन्द्रं॑
न॒रो यु॒जे रथ॑म्। ज॒गृ॒भ्णाते॑ दक्षि॒णमिन्द्र॑ ह॒स्तम्॥११॥

व॒सू॒यवो॑ व॒सु॒पते॑ व॒सूना॑म्। वि॒द्वा हि त्वा॒ गोप॑तिः॒ शूर॑
गो॒नाम्। अ॒स्मभ्यं॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒णः र॒यि॒न्दाः। तवे॑दं वि॒श्वम॑भि॒तः
प॒श॒व्यम्। यत्प॑श्य॒सि च॒क्षसा॑ सूर्य॒स्य। ग॒वा॒म॒सि गो॑प॒तिरे॒कं
इन्द्र॑। भ॒क्षी॒महि॑ ते प्र॒य॒त॒स्य॒ वस्वः॑। स॒मिन्द्र॑ णो॒ मन॑सा॒ नेषि॑
गो॒भिः। स॒ सूरि॑भिर्म॒घव॑न्त्सः॒ स्व॒स्त्या। सं ब्र॑ह्म॒णा दे॒वकृ॑तं
यद॑स्ति॥१२॥

सं दे॒वानां॑ सु॒म॒त्या य॒ज्ञिया॑नाम्। आ॒रा॒च्छ॒त्रुम॑पं
बा॒धस्व॑ दूर॒म्। उ॒ग्रो यः॑ श॒म्बः पुरु॑हू॒त तेन॑। अ॒स्मे
धे॒हि य॒वम॑द्गोम॒दिन्द्र॑। कृ॒धी॒धिय॑ ज॒रि॒त्रे वा॒ज॒र॒त्नाम्। आ
वे॒धसः॑ स हि शु॒चिः। बृ॒ह॒स्पतिः॑ प्रथ॒मं जा॑य॒मानः। म॒हो
ज्योति॑षः प॒रमे॑ व्यो॒मन्। स॒प्तास्य॑स्तुविजा॒तो र॒वेण॑। वि

स॒त्तर॑श्मि॒रध॑म॒त्तमा॑सि॒॥१३॥

बृ॒ह॒स्पतिः॑ स॒मज॑य॒द्वसू॑नि। म॒हो ब्र॒जान्गो॑म॒तो दे॒व ए॒षः।
अ॒पः सि॒षास॑न्त्सु॒वर॑प्र॒तीत्तः॑। बृ॒ह॒स्पति॑रु॒हन्त्य॑मि॒त्रम॑कैः।
बृ॒ह॒स्पते॑ पर्ये॒वा पि॒त्रे। आ नो॑ दि॒वः पा॒र्वीर॑वी। इ॒मा
जु॒ह्वा॒ना य॑स्ते स्तनः॑। सर॑स्वत्य॒भि नो॑ नेषि। इ॒यं
शु॒ष्मेभि॑र्बि॒सखा॑ इ॒वारु॑जत्। सा॒नु गि॑री॒णान्त॑वि॒षेभि॑रू॒र्मिभिः॑।
पा॒राव॑द॒घ्नीम॑व॒से सु॑वृ॒क्तिभिः॑। सर॑स्वती॒मा वि॑वा॒सेम
धी॒तिभिः॑॥१४॥

देवयानैर्देवाः सुपूतं यजत्र हस्तमस्ति तमांस्यूर्मिभिर्द्वे च॥ [२]

सोमो॑ धे॒नुः सोमो॑ अ॒र्वन्त॑मा॒शुम्। सोमो॑ वी॒रं क॑र्म॒ण्यं
द॒दातु॑। सा॒दन्यं॑ वि॒दथ्य॑ स॒भेय॑म्। पि॒तुः श्र॑व॒णं यो
द॒दाश॑दस्मै। अषा॑ढं यु॒थ्सु त्वं॑ सो॒म क्र॑तु॒भिः। या ते॑
धा॒मा॒नि ह॒विषा॑ यज॑न्ति। त्वमि॒मा ओष॑धीः सो॒म वि॒श्वाः।
त्वम॒पो अ॑जनयस्त्वङ्गाः। त्वमा॑त॒तन्थो॑र्वन्त॒रिक्ष॑म्। त्वं
ज्योति॑षा॒ वि तमो॑ ववर्थ॥१५॥

या ते॑ धा॒मा॒नि दि॒वि या पृ॑थि॒व्याम्। या प॑र्व॒तेष्वोष॑धीष्व॒प्सु।
तेभि॑र्नो॒ विश्वैः॑ सु॒मना॑ अहे॒डन्। राज॑न्त्सो॒म प्र॑ति॒ ह॒व्या
गृ॑भाय। वि॒ष्णोर्नु॑कं तद॑स्य प्रि॒यम्। प्र तद्वि॑ष्णुः। प॒रो मा॑त्र॒या
त॒नुवा॑ वृ॒धान। न ते॑ म॒हित्व॑मन्व॒श्नु॑वन्ति। उ॒भे ते॑ वि॒द्म
रज॑सी पृथि॒व्या वि॒ष्णो दे॒व त्वम्। प॒रम॑स्य॒ वि॒त्से॑॥१६॥

विचक्रमे त्रिदेवः। आ तै म॒हो यो जा॒त ए॒व। अ॒भि
गो॒त्राणि॑। आ॒भिः स्पृ॒धो मिथ॒तीर॑रिषण्यन्। अ॒मित्र॑स्य
व्यथया म॒न्युमिन्द्र॑। आ॒भिर्वि॒श्वा अ॒भियु॑जो विषू॒चीः।
आर्या॑य॒ विशो॑व॒तारी॒र्दासीः॑। अ॒य॑ꣳ शृ॒ण्वे अ॒ध जय॑न्नु॒त
घ्नन्। अ॒यमु॑त प्र कृ॒णुते॑ यु॒धा गाः। य॒दा स॒त्यं कृ॑णुते
म॒न्युमिन्द्रः॑॥१७॥

विश्वं दृढं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरन्नापो
अस्य। अवर्धत मध्य आ नाव्यानाम्। सध्रीचीनेन मनसा
तमिन्द्र ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिद्यून। मरुत्वंतं वृषभं
वावृधानम्। अकवारिं दिव्यꣳ शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे
नूतनाय। उग्रꣳ सहोदामिह तꣳ हुवेम। जनिष्ठा उग्रः
सहसे तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्र मरुतश्चिदत्र।
माता यद्वीरं दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्।
यन्मामेकꣳ समधत्ताहिहत्यै। अहꣳ ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्।
विश्वस्य शत्रोरनमं वधस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीषमाणाः।
विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्भिरिन्द्र सख्यं ते
अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वाः पृतना जयासि। वर्धो वृत्रं मरुत इन्द्रियेण।
स्वेन भामेन तविषो बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः।

सु॒गा अ॒पश्च॑कर॒ वज्र॑बाहुः। स यो वृषा॒ वृष्णि॑येभिः॒ समौ॑काः।
म॒हो दि॒वः पृ॑थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒ती॒नस॑त्वा॒ हव्यो॑ भरे॑षु।
म॒रुत्वा॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतू॑र्ये॥२०॥

अ॒नाधृ॑ष्यो म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अ॒न्वे॒नं वि॒शो अ॒मद॑न्त
पूर्वीः। अ॒य॒ राजा॒ जग॑तश्चर॒षणी॑नाम्। स ए॒व वी॒रः
स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॒करा॒जो जग॑तः पर॒स्पाः। यदा
वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथा॑भवद्व॒मिता॑भिक्र॒तूना॑म्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं
व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रोडा॑शस्य जुषता॒ ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रं ती॒र्त्वा
दा॑न॒वं वज्र॑बाहुः॥२१॥

दि॒शोऽदृ॑हद्दृ॒हिता॒ दृ॒हणे॑न। इ॒मं य॒ज्ञं व॒र्धय॑न्वि॒श्व-
वे॑दाः। पु॒रोडा॑शं प्र॒ति गृ॒भ्णा॒त्विन्द्रः॑। यदा वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒
इन्द्रः॑। अथा॑करा॒जो अ॑भव॒ज्जनाना॑म्। इन्द्रो॑ दे॒वाञ्छ॑म्बर॒हत्य॑
आ॒वत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मभवत्पु॒रोगाः॑। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
वावृ॒धानः॑। वृ॒त्रतू॑र्नो अ॒भय॑श्च शर्म॒ यश्च॑सत्। यः स॒प्त सि॒न्धूश्च॑
रद॑धात्पृथि॒व्याम्। यः स॒प्त लो॒कान॑कृ॒णोदि॑शश्च। इन्द्रो॑
ह॒विष्मा॒न्सग॑णो म॒रुद्भिः॑। वृ॒त्रतू॑र्नो य॒ज्ञमि॒होप॑ यासत्॥२२॥

व॒वर्ध॑ वि॒श्वम् इन्द्र॑स्तुरा॒र्यास्तु॑ वृ॒त्रतू॑र्यं वज्र॑बाहुः पृथि॒व्याञ्चाणि॑ च॥ [३]

इन्द्र॑स्तर॒स्वान॑भिमाति॒होग्रः॑। हि॒र॒ण्यवा॑शीरि॒षिः
सु॒व॒र॒षाः। तस्य॑ व॒यश्च॑ सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑ भ॒द्रे सौ॒मन॑से
स्या॑म। हि॒र॒ण्यव॑र्णो अ॒भय॑ कृ॒णोतु॑। अ॒भि॒मा॒ति॒हेन्द्रः॑ पृ॒तना॑सु

जिष्णुः। स नः शर्म त्रिवरूथं वि यः सत्। यूयं पात
स्वस्तिभिः सदा नः। इन्द्रः स्तुहि वज्रिणः स्तोमपृष्ठम्।
पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः॥ २३॥

हत्वाभिमांतीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीतम्। अभिमातिहन्
पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनैषु। तस्मा इन्द्राय
हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्।
अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दात्॥ २४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादहदभिमातिहेन्द्रः।
स नो हविः प्रति गृभ्णातु रातये। देवानां देवो निधिपा
नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्ते। इन्द्रस्य नु
वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शर्मस्य च
शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरात्र
नेमिः परि ता बभूव॥ २५॥

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेनं
वृषभेणा पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्धृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां
मतिमतिरच्छाशदानः। विष्णुं देवं वरुणमृतये भगम्।
मेदसा देवा वपया यजध्वम्। ता नो यज्ञमार्गतं विश्वधेना।
प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।

विष्णुं च देवं वरुणं च रातिम्॥२६॥

ता नो अमीवा अप् बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणावुपेतम्।
विष्णूवरुणा युवमध्वराय नः। विशे जनाय महि शर्म
यच्छतम्। दीर्घप्रयञ्जू हविषा वृधाना। ज्योतिषा-
ऽरातीर्दहतन्तमांसि। ययोरोजसा स्कमिता रजांसि।
वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा। याऽपत्ये ते अप्रतीत्ता सहोभिः।
विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहूतौ॥२७॥

विष्णूवरुणावभिशस्तिपावाम्। देवा यजन्त हविषा घृतेन।
अपामीवाः सेधतः रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं
योः। अहोमुचा वृषभा सुप्रतूर्ती। देवानां देवतमा शचिष्ठा।
विष्णूवरुणा प्रतिहर्यतन्नः। इदं नरा प्रयतमृतये हविः। मही नु
द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे। रुचा भवताः शुचयद्विरकैः॥२८॥

यथ्सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्। नृवद्भ्योक्षा पंप्रथानेभिरेवैः।
प्रपूर्वजे पितरा नव्यसीभिः। गीर्भिः कृणुध्वः सदने ऋतस्य।
आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन। जनेन यातं महि वां वरूथम्।
स इत्स्वपा भुवनेष्वास। य इमे द्यावापृथिवी जजान। उर्वी
गंभीरे रजसी सुमेकै। अवः शे धीरः शच्या समैरत्॥२९॥

भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तम्। पृद्वन्तं गर्भमपदीदधाते। नित्यं
न सूनुं पित्रोरुपस्थे। तं पिपृतः रोदसी सत्यवाचम्। इदं
द्यावापृथिवी सत्यमस्तु। पितर्मातर्यदिहोपं ब्रुवे वाम्। भूतं

दे॒वाना॑म॒वमे॒ अवो॑भिः। वि॒द्यामे॒षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम्। उ॒र्वी
पृ॒थ्वी ब॑हु॒ले दू॒रे अ॑न्ते। उप॑ ब्रु॒वे नम॑सा य॒ज्ञे अ॒स्मिन्।
दधा॑ते॒ ये सु॒भगे॑ सु॒प्रतू॑र्ती। द्या॒वा रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अभ्वा॑त्।
या जा॒ता ओष॑धयोऽति॒ विश्वाः॑ परि॒ष्टाः। या ओष॑धयः
सोम॑राज्ञीरश्वाव॒तीः सोम॑व॒तीम्। ओष॑धीरि॒ति मा॒तरोऽन्या॑
वो अ॒न्याम॑वतु॥ ३०॥

हविर्नो दाद्रभूव रातिं पूर्वहृतावर्कैरैरदस्मिन्यञ्च च॥ [४]

शुचिं॑ नु स्तोम॑ः॒ श्रथ॑द्व॒त्रम्। उ॒भा वा॑मिन्द्रा॒ग्नी प्र
च॑र॒ष्णिभ्यः॑। आ वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिर्वि॑प्रः। ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॒स्य
य॒न्ता। सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जि॒न्वा। विश्वं॑ तद्भ॒द्रं
यद॑वन्ति॒ देवाः॑। बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। स ई॑ः
स॒त्येभिः॑ स॒खिभिः॑ शुच॑द्भिः। गो॒धाय॑सं वि॒धन॑सैर॒तर्द॑त्।
ब्रह्म॑णस्पति॒र्वृष॑भिर्व॒राहैः॑॥ ३१॥

घ॒र्मस्वे॑देभिर्द्रवि॒णं व्या॑नट्। ब्रह्म॑णस्पते॒रभव॑द्यथाव॒शम्।
स॒त्यो म॒न्युर्म॑हि कर्मा॑ करिष्य॒तः। यो गा॑ उ॒दाज॑त्स दि॒वे
वि चा॑भजत्। म॒हीव॑ रीतिः॒ शव॑सा सर॒त्पृथ॑क्। इन्धा॑नो
अ॒ग्निं व॑नवद्वनुष्य॒तः। कृ॒तब्र॑ह्मा शूशुव॒द्रात॑ह॒व्य इ॒त्। जा॒तेन॑
जा॒तम॑ति॒सृ॒त्र सृ॑सते। यं यं॑ युजं॑ कृणु॒ते ब्रह्म॑णस्पतिः।
ब्रह्म॑णस्पते॒ सुय॑मस्य वि॒श्वहा॑॥ ३२॥

रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो वि॒वस्व॑तः। वी॒रेषु॑ वी॒राः॑ उप॑पृङ्क्षि

न॒स्त्वम्। यदी॑शा॒नो ब्र॒ह्म॒णा वे॒षि मे॒ हव॑म्। स इ॒ज्जनै॑न॒ स
वि॒शा स जन्म॑ना। स पु॒त्रैर्वाजं॑ भरते॒ धना॒ नृभिः॑। दे॒वानां॑
यः पि॒तर॑मा॒ विवा॑सति। श्रद्धा॑म॒ना ह॒विषा॒ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म्।
यास्ते॑ पू॒षन्ना॒वो अ॒न्तः। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यत्पू॒षेमा आशाः॑। प्रप॑थे
प॒थाम॑जनिष्ट पू॒षा॥ ३३॥

प्रप॑थे दि॒वः प्रप॑थे पृ॒थि॒व्याः। उ॒भे अ॒भि प्रि॒यत॑मे सु॒धस्थे॑।
आ च॒ परा॑ च चरति प्रजा॒नन्। पू॒षा सु॒बन्धु॑र्दिव आ
पृ॒थि॒व्याः। इ॒डस्प॑तिर्म॒घवा॑ द॒स्मव॑र्चाः। तं दे॒वासो अद॑दुः
सू॒र्यायै॑। कामे॑न कृतं त॒वस॑ꣳ स्वश्च॑म्। अ॒जाऽश्वः॑ पशु॒पा
वाज॑बस्त्यः। धि॒यं जि॒न्वो वि॒श्वे भुव॑ने अर्पि॑तः। अष्टा॑ पू॒षा
शि॒थिरा॑मु॒द्वरी॑वृजत्॥ ३४॥

स॒ञ्चक्षा॑णो भुव॑ना दे॒व ई॒यते। शु॒ची वो ह॒व्या म॑रुतः
शु॒चीना॑म्। शु॒चिꣳ हि॒नोम्य॑ध्व॒रꣳ शु॒चि॑भ्यः। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमृ॑त॒साप॑ आयन्। शु॒चि॑जन्मानः शु॒चयः॑ पाव॒काः। प्र
चि॒त्रम॑र्कं गृ॒णते॑ तुरा॒य। मा॒रुता॑य॒ स्वत॑वसे भर॒ध्वम्। ये
सहा॑ꣳसि॒ सह॑सा॒ सह॑न्ते। रेज॑न्ते अ॒ग्ने पृ॒थि॒वी म॒खेभ्यः॑।
अꣳसे॒ष्वा म॑रुतः खा॒दयो॑ वः॥ ३५॥

वक्षः॑ सुरु॒क्मा उप॑ शिश्रि॒याणाः॑। वि वि॒द्युतो॒ न वृ॒ष्टिर्भी॑
रुचा॒नाः। अनु॑ स्व॒धामा॑यु॒धैर्य॑च्छ॒मानाः॑। या वः॑ शर्म
शश॑मा॒नाय॒ सन्ति॑। त्रि॒धातू॑नि दा॒शुषे॑ यच्छ॒ताधि॑। अ॒स्मभ्य॑

तानि मरुतो वियन्त। रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम्। इमे
तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे सहः सहस्र आ नमन्ति। इमे
शः संवनुष्यतो नि पान्ति॥३६॥

गुरुद्वेषो अरुरुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेव। प्रप्र
जायन्ते अकवा महोभिः। पृश्नैः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः।
स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि मह इन्द्रियाय।
सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्र। इन्द्रं
देवेभिरनु ते नृषह्ये। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा
मघवन्विचेताः। अपावृधि परिवृतिं न राधः। इन्द्रो राजा
जगतश्चरषणीनाम्। अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो
ददातु दाशुषे वसूनि। चोदद्राध उपस्तुतश्चिदवाक्। तमुष्टुहि
यो अभिभूत्योजाः। वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रं
सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चरषणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे।
तमुष्टुवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमतीषु। प्र
धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।
ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमैत्वर्वाङ्। इन्द्रं
द्युम्नं सुर्वर्वद्धेह्यस्मे॥३९॥

आ दे॒वो या॑तु स॒वि॒ता सु॒रत्नः॑। अ॒न्त॒रि॒क्ष॒प्रा वह॑मानो
अ॒श्वैः॑। ह॒स्ते द॒धानो॑ न॒र्या पु॒रू॒णि। नि॒वेश॑य च प्र॒सु॒वं
च भू॑म। अ॒भी॒वृ॒तं कृ॑श॒नैर्वि॒श्वरू॑पम्। हि॒र॒ण्य॑श॒म्यं य॒ज॒तो
बृ॒ह॒न्त॒म्। आ॒स्था॒द्रथ॑ स॒वि॒ता चि॒त्रभा॑नुः। कृ॒ष्णा र॒जाऽसि॑
तवि॑षीं द॒धानः॑। स॒घा नो॑ दे॒वः स॒वि॒ता स॒वाय॑। आ
सा॒वि॒ष॒द्वसु॑पतिर्व॒सूनि॑॥४०॥

वि॒श्रय॑माणो अ॒म॒ति॒मु॒रू॒चीम्। म॒र्त॒भो॒ज॒न॒म॒ध॒रा॒स॒तेन॑।
वि॒ज॒नाञ्छा॒वाः शि॑ति॒पादो॑ अ॒ख्यन्। रथ॑ हिर॒ण्य॑प्रउ॒गं
वह॑न्तः। श॒श्व॒द्दि॒शः स॒वि॒तुर्दे॒व्य॒स्य। उ॒प॒स्थे वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑
तस्थुः। वि सु॑प॒र्णो अ॒न्त॒रि॒क्षा॒ण्य॒ख्यत्। ग॒भी॒र॒वे॒पा अ॒सु॒रः
सु॒नी॒थः। क्वे॒दानी॑ सूर्यः कश्चि॒के॒त। क॒त॒मा॒न्धा र॒श्मि॒र॒स्या
त॒तान॑॥४१॥

भगं॑ धि॒यं वा॒ज॒य॒न्तः पु॒र॒न्धि॑म्। न॒रा॒शः सो॒ ग्रा॒स्प॒ति॒र्नो
अ॒व्यात्। आ ये वा॒म॒स्य॑ स॒ङ्ग॒थे र॑यी॒णाम्। प्रि॒या दे॒व॒स्य॑
स॒वि॒तुः स्या॑म। आ नो वि॒श्वे अ॒स्क्रा॑ग॒म॒न्तु दे॒वाः। मि॒त्रो
अ॒र्य॑मा वरु॒णः स॒जोषा॑ः। भु॒वन् यथा॑ नो वि॒श्वे वृ॒धासः॑।
क॒र॒न्त्सु॒षाहा॑ वि॒थुरं॑ न श॒वः। शं नो॑ दे॒वा वि॒श्वदे॒वा भ॑वन्तु।
शः सर॑स्वती स॒ह धी॒भि॒र॑स्तु॥४२॥

शम॑भि॒षाचः॑ शमु॑ राति॒षाचः॑। शं नो॑ दि॒व्याः पा॒र्थि॒वाः
शं नो॑ अ॒प्याः। ये स॒वि॒तुः स॒त्य॑स॒व॒स्य वि॒श्वे। मि॒त्र॒स्य॑
व्र॒ते वरु॑ण॒स्य दे॒वाः। ते सौ॒भ॒गं वी॒र॒व॒द्भो॒म॒द॒प्रः। द॒धा॒त॒न्

द्रविणं चित्रमस्मे। अग्नें याहि दूत्यं वारिषेण्यः। देवां
अच्छां ब्रह्मकृतां गुणेन। सरस्वतीं मरुतो अश्विनापः। यक्षि
देवान्नलधेयाय विश्वान्॥४३॥

द्यौः पितुः पृथिवि मातरधुक्। अग्नें भ्रातर्वसवो मृडता
नः। विश्वं आदित्या अदिते सजोषाः। अस्मभ्यं शर्म
बहुलं वि यन्त। विश्वे देवाः शृणुतेमं हव मे। ये
अन्तरिक्षे य उप द्यवि ष्ठा। ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्राः।
आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वम्। आ वा मित्रावरुणा
हव्यजुष्टिम्। नमसा देवाववसाऽऽववृत्याम्॥४४॥

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सहा अस्माकम्। वृष्टिर्दिव्या
सुपारा। युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे। युवोरच्छिद्रा
मन्तवो ह सर्गाः। अवातिरतमनृतानि विश्वा। ऋतेन
मित्रावरुणा सचेथे। तथ्सु वा मित्रावरुणा महित्वम्। ईर्मा
तस्थुषीरहभिर्दुदुहे। विश्वाः पिन्वथ स्वसरस्य धेनाः। अनु
वामेकः पविरा ववर्ति॥४५॥

यद्वहं हिष्ठन्नाति विदे सुदानू। अच्छिद्रं शर्म भुवनस्य
गोपा। ततो नो मित्रावरुणाववीष्टम्। सिषांसन्तो
जीगिवांसः स्याम। आ नो मित्रावरुणा हव्यदातिम्।
घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिडाभिः। प्रति वामत्र वरमा जनाय।
पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः। प्र बाहवा सिसृतं जीवसे नः।

आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन॥४६॥

आ नो जनै॑ श्रवय॑तं युवाना॑। श्रु॑तं मे॑ मि॒त्रावरु॑णा
हवे॒मा। इ॒मा रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने॒ गिरिः॑। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑
स्व॒धाम्नै॑। अषा॑ढाय॒ सह॑मानाय मी॒ढुषै॑। ति॒ग्मायु॑धाय भर॒ता
शृ॒णोत॑न। त्वा॒दत्ते॑भी रु॒द्र श॑न्त॒मेभिः॑। श॒त९ हि॒मा अ॑शीय
भे॒ष॒जेभिः॑। व्य॑स्मद्वेषो॑ वि॒तरं॑ व्य॑हः। व्य॒मीवा॑श्चा॒तय॑स्वा
वि॒पूचीः॥४७॥

अ॒र्हन्बि॑भ॒र्षि मा॑ न॒स्तोके॑। आ ते॑ पि॒तर्म॑रु॒ता९ सु॒म्रमे॑तु।
मा नः॑ सू॒र्यस्य॑ स॒न्दृशो॑ यु॒योथाः॑। अ॒भि नो॑ वी॒रो अ॑र्वति
क्षमे॑त। प्र जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑। ए॒वा ब॑भ्रो वृष॒भ चे॑कितान।
यथा॑ दे॒व न॑ हृ॒णी॒षे न॑ ह॒सि। हा॒व॒न॒श्रू॒र्नो रु॒द्रेह॑ बो॒धि।
बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॑हि श्रु॒तम्।
मी॒ढुष्ट॑मा॒र्हन्बि॑भ॒र्षि। त्वम॑ग्रे रु॒द्र आ वो॑ रा॒जा॒नम्॥४८॥

वसूनि॑ ततानास्तु॒ विश्वा॑न् ववृ॒त्यां वव॑र्ति घृ॒तेन॑ वि॒पूचीः॑ श्रु॒तन्दे॑ च॥ [६]

सू॒र्यो दे॒वीमु॑ष॒स९ रो॑च॒माना॑म॒र्यः। न योषा॑म॒भ्येति॑ प॒श्चात्।
यत्रा॑ न॒रो दे॒व॒यन्तो॑ यु॒गानि॑। वि॒त॒न्वते॑ प्र॒ति भ॒द्राय॑ भ॒द्रम्।
भ॒द्रा अ॒श्वा ह॑रि॒तः सू॒र्यस्य॑। चि॒त्रा ए॒द॒ग्वा अ॒नुमा॑द्या॒सः।
न॒म॒स्यन्तो॑ दि॒व आ॑ पृ॒ष्ठम॑स्थुः। परि॑ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति
स॒द्यः। तथ्सू॒र्यस्य॑ दे॒वत्वं॑ तन्म॑हि॒त्वम्। म॒ध्या क॑र्तो॒र्वित॑त॒९
स॒ञ्ज॑भार॥४९॥

यदेदयुक्तं हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते
 सिमस्मै। तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे। सूर्यो रूपं कृणुते
 द्यौरुपस्थे। अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः
 सं भरन्ति। अद्या देवा उदिता सूर्यस्या। निरःहंसः
 पिपृतान्निरवद्यात्। तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः
 सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति। दूरे अर्थस्तरणिभ्राजमानः।
 नूनं जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शं
 नो भव चक्षसा शं नो अह्ना। शं भानुना शं हिमा शं घृणेन।
 यथा शमस्मै शमसद्गुरोणे। तत्सूर्यं द्रविणं धेहि चित्रम्। चित्रं
 देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः॥५१॥

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा
 जगतस्तस्थुषश्च। त्वष्टा दधत्तन्नस्तुरीपम्। त्वष्टा वीरं
 पिशङ्गरूपः। दशेमन्त्वष्टुर्जनयन्त गर्भम्। अतन्द्रासो
 युवतयो बिभर्त्रम्। तिग्मानीकः स्वयंशसं जनेषु।
 विरोचमानं परिषीन्नयन्ति। आविष्ट्यो वर्धते चारुरासु।
 जिह्वानामूर्ध्वस्वयंशा उपस्थे॥५२॥

उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्। प्रतीचीं सिंहं प्रति-
 जोषयेते। मित्रो जनान् स मित्रा अयं मित्रो नमस्यः
 सुशेवः। राजा सुक्षत्रो अजनिष्ट वेधाः। तस्य वयं

सुम॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑ भ॒द्रे सौम॑न॒से स्या॑म। अ॒न॒मी॒वास॑
इड॑या॒ मद॑न्तः। मि॒तज्म॑वो॒ वरि॑म॒न्ना पृ॑थि॒व्याः। आ॒दि॒त्यस्य॑
व्र॒तमु॑प॒क्ष्यन्तः॥ ५३ ॥

व॒यं मि॒त्रस्य॑ सु॒म॒तौ स्या॑म। मि॒त्रं न ई॑ शि॒म्या गो॑षु
ग॒व्यव॑त्। स्वा॒धियो॑ वि॒दथे॑ अ॒पस्व॑जी॒जन॑न्। अरै॑ज॒यता॑
रोद॑सी॒ पाज॑सा गि॒रा। प्र॒ति प्रि॑यं य॒जत॑ ज॒नुषा॑मवः। म॒हा
आ॒दि॒त्यो नम॑सोप॒सद्यः॑। या॒तय॑ज्जनो गृण॑ते सु॒शेवः॑। तस्मा॑
ए॒तत्प॑न्य॒तमा॑य जुष्ट॑म्। अ॒ग्नौ मि॒त्राय॑ ह॒विरा जु॑होत। आ
वा॒ रथो॑ रोद॑सी ब॒द्धधा॑नः॥ ५४ ॥

हि॒र॒ण्ययो॑ वृष॑भि॒र्यात्व॑श्चैः। घृ॒तव॑र्त॒निः प॒विभी॑रु॒चानः॑।
इ॒षां वो॒ढा नृ॑प॒तिर्वा॑जिनी॒वान्। स प॑प्र॒थानो॑ अ॒भि प॑ञ्च भू॒मः।
त्रि॒व॒न्धुरो॑ म॒नसा॑या॒तु यु॑क्तः। वि॒शो येन॑ गच्छ॒थो दे॒वय॑न्तीः।
कु॒त्रा चि॒द्याम॑म॒श्विना॑ द॒धाना॑। स्व॒श्वा य॒शसा॑ऽऽया॒तम॑र्वाक्।
द॒स्ना नि॒धिं मधु॑म॒न्तं पि॑बाथः। वि॒ वा॒ रथो॑ व॒ध्वा
याद॑मानः॥ ५५ ॥

अन्ता॑ दि॒वो बा॑धते॒ वर्त॑नि॒भ्याम्। यु॒वोः श्रि॒यं परि॑
योषा॑वृणीत। सू॒रो दु॒हिता॑ परि॒तक्मि॑यायाम्। यद्दे॒वय॑न्त॒मव॑थः
श॒चीभिः॑। परि॑घ्न॒ सवा॑ म॒नावा॑ व॒यो॒गाम्। यो ह॒स्यवा॑
रथि॑राव॒स्त उ॒स्त्राः। रथो॑ यु॒जानः॑ परि॒याति॑ व॒र्तिः। तेन॑ नः
शं यो॒रुष॑सो व्यु॒ष्टौ। न्य॑श्विना॒ वह॑तं य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। यु॒वं
भु॒ज्युम॑व॒विद्ध॑ समु॒द्रे॥ ५६ ॥

उद॑ह॒थुर॑र्ण॒सो अ॒स्त्रि॒धानैः॑ । प॒त॒त्रिभि॑र॒श्रमै॑र॒व्यथि॑भिः ।
 द॒ः॒सना॑भिर॒श्विना॑ पारयन्ता । अ॒ग्नी॒षोमा॑ यो अ॒द्य वा॑म् ।
 इ॒दं वचः॑ स॒पर्य॑ति । तस्मै॑ धत्त॒ः सु॒वीर्य॑म् । गवां॑ पोष॒ः
 स्व॒श्वि॒यम् । यो अ॒ग्नी॒षोमा॑ ह॒विषा॑ स॒पर्या॑त् । दे॒व॒द्री॒चा मन॑सा
 यो घृ॒तेन॑ । तस्य॑ व्र॒त॒ः र॒क्षतं॑ पा॒तम॑ः ह॒सः ॥ ५७ ॥

वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म॒ यच्छ॑तम् । अ॒ग्नी॒षोमा॑ य
 आहु॑तिम् । यो वा॑ दा॒शा॒द्ध॒विष्कृ॑तिम् । स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म् ।
 वि॒श्वमा॑युर्व्य॒श्जव॑त् । अ॒ग्नी॒षोमा॑ चेति॒ तद्वी॑र्यं वा॒म् ।
 यदमु॑ष्णीतमव॒सं पु॒णिङ्गोः॑ । अवा॑तिर॒तं प्रथ॑यस्य॒ शेषः॑ ।
 अवि॑न्द॒तं ज्योति॑रेकं बहु॒भ्यः॑ । अ॒ग्नी॒षोमा॑विम॒ः सु
 मेऽग्नी॑षोमा ह॒विषः॑ प्र॒स्थि॑तस्य ॥ ५८ ॥

ज॒भार॒ द्यौर॑ग्रेरुपस्थं उप॒क्ष्यन्तो॑ ब॒द्धधा॑नो व॒ध्वा याद॑मानः समु॒द्रेऽहं॑सुः प्र॒स्थि॑तस्य ॥ [७]

अ॒हम॑स्मि प्रथम॒जा ऋ॑तस्य । पूर्वं दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य
 नाभिः॑ । यो मा॒ ददा॑ति॒ स इ॒देव॑ माऽऽवा॑ः । अ॒हम॑न्नमन्न॒-
 म॒दन्त॑म॒ग्निः । पूर्व॑म॒ग्रेरपि॑ दह॒त्यन्न॑म् । य॒त्तौ हा॑साते
 अ॒हमु॑त्तरेषु । व्या॒त्त॑मस्य प॒शवः॑ सु॒जम्भ॑म् । प॒श्य॑न्ति॒ धीराः॑
 प्रच॑रन्ति॒ पाकाः॑ । जहा॑म्य॒न्यन्न॑ ज॒हाम्य॑न्यम् । अ॒हम॑न्नं
 व॒शमि॑च्छ॒रामि॑ ॥ ५९ ॥

स॒मा॒नम॑र्थं प॒र्ये॑मि भु॒ञ्जत् । को माम॑न्नं मनु॒ष्यो द॑येत् ।
 परा॑के अ॒न्नं नि॒हितं॑ लो॒क ए॒तत् । वि॒श्वेर्दे॒वैः पि॒तृभि॑र्गु॒प्तम॑न्नम् ।

यद॒द्यते॑ लु॒प्यते॒ यत्प॑रो॒प्यते॑। श॒त॒त॒मी सा त॒नूर्मे॑ ब॒भूव।
 म॒हान्तो॑ च॒रू स॑कृद्गु॒धेन॑ प॒प्रौ। दि॒वं च॒ पृ॒श्निं पृ॒थि॒वीं च॑
 सा॒कम्। तथ्स॒म्पिब॑न्तो न मि॒नन्ति॑ वे॒धसः॑। नैतद्भू॒यो भव॑ति
 नो क॒नीयः॑॥६०॥

अ॒न्नं प्रा॒णम॑न्नम॒पान॑माहुः। अ॒न्नं मृ॒त्युं तमु॑ जी॒वातु॑माहुः।
 अ॒न्नं ब्र॒ह्माणो॑ ज॒रसं॑ वदन्ति। अ॒न्नमाहुः॑ प्र॒जन॑नं प्र॒जाना॑म्।
 मोघ॑म॒न्नं वि॒न्दते॒ अप्र॑चेताः। स॒त्यं ब्र॑वीमि व॒ध इ॒त्थ स॒त्यं।
 ना॒र्यम॑णं पु॒ष्यति॒ नो स॒खाय॑म्। के॒वला॑घो भवति के॒वला॑दी।
 अ॒हं मे॒घः स्त॒नय॑न्वर्ष॑न्नस्मि। मा॒म॑द॒न्त्यह॑म॒भ्यन्या॑न्॥६१॥

अ॒ह॑ꣳ स॒द॒मृतो॑ भवामि। म॒दादि॑त्या अ॒धि स॑र्वे तपन्ति।
 दे॒वीं वाच॑म॒जन॑यन्त॒ यद्वा॑ग्वद॒न्ती। अ॒न॒न्ताम॑न्ता॒दधि॑ निर्मितां
 म॒हीम्। यस्यां॑ दे॒वा अ॑दधु॒र्भोज॑नानि। ए॒काक्ष॑रां द्वि॒पदा॑ꣳ
 ष॒ट्पदां॑ च। वाचं॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ दे॒वा उप॑
 जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ ग॒न्ध॒र्वाः प॒शवो॑ म॒नुष्याः॑। वा॒चीमा॑ विश्वा
 भुव॑नान्यर्पिता॥६२॥

सा नो॑ ह॒वं जु॑षता॒मिन्द्र॑पत्नी। वा॒ग॒क्षरं॑ प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑।
 वेदा॑नां मा॒ताऽमृ॑तस्य॒ नाभिः॑। सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्।
 अ॒व॒न्ती दे॒वी सु॒हवा॑ मे अस्तु। या॒मृष॑यो म॒न्त्रकृ॑तो
 मनी॒षिणः॑। अ॒न्वैच्छं॑ दे॒वास्त॑प॒सा श्रमे॑ण। ता॒न्दे॒वीं वाच॑ꣳ

ह॒विषा॑ य॒जाम॑हे। सा नो॑ दधातु सु॒कृत॑स्य॒ लो॒के। च॒त्वारि॑
वाक्प॒रिमि॑ता प॒दानि॑॥६३॥

तानि॑ विदुर्ब्रा॒ह्म॒णा ये म॑नी॒षिणः॑। गुहा॒ त्रीणि॑ निहि॒ता
नेङ्ग॑यन्ति। तुरी॒यं वा॒चो म॑नु॒ष्या व॑दन्ति। श्र॒द्धया॒ऽग्निः
समि॑ध्यते। श्र॒द्धया॑ विन्दते ह॒विः। श्र॒द्धां भग॑स्य मूर्ध॒नि।
वच॑सा वे॒दया॑मसि। प्रि॒यः श्र॑द्धे द॒दतः॑। प्रि॒यः श्र॑द्धे
दिदा॑सतः। प्रि॒यं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु॥६४॥

इ॒दं म॑ उ॒दितं॑ कृ॒धि। यथा॑ दे॒वा असु॑रेषु। श्र॒द्धामु॑ग्रेषु
चक्रि॑रे। ए॒वं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु। अ॒स्माक॑मु॒दितं॑ कृ॒धि। श्र॒द्धां
दे॒वा यज॑मानाः। वा॒युगो॑पा उपा॑सते। श्र॒द्धां हृ॑द॒य्या-
ऽऽकू॑त्या। श्र॒द्धया॑ हूयते ह॒विः। श्र॒द्धां प्रा॑त॒र्ह॒वाम॑हे॥६५॥

श्र॒द्धां म॒ध्यन्दि॑नं॒ परि॑। श्र॒द्धां सूर्य॑स्य नि॒मृचि॑। श्र॒द्धे
श्र॒द्धा॑पये॒ह मा॑। श्र॒द्धा दे॒वानधि॑ वस्ते। श्र॒द्धा वि॒श्वमि॑दं जग॑त्।
श्र॒द्धां का॒मस्य॑ मा॒तर॑म्। ह॒विषा॑ वर्ध॒याम॑सि। ब्र॒ह्म ज॑ज्ञानं
प्र॒थमं॑ पु॒रस्ता॑त्। वि सी॑म॒तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः। स बु॒ध्रिया॑
उप॑ मा अ॒स्य वि॒ष्ठाः॥६६॥

स॒तश्च॑ योनि॒मस॑तश्च॒ विवः॑। पि॒ता वि॒राजा॑मृष॒भो र॑यी॒णाम्।
अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वरू॑प आ॒वि॒वेश॑। तम॑कै॒रभ्य॑र्चन्ति व॒त्सम्। ब्र॒ह्म
सन्तं॑ ब्र॒ह्म॑णा व॒र्धय॑न्तः। ब्र॒ह्म दे॒वान॑जनयत्। ब्र॒ह्म वि॒श्वमि॑दं
जग॑त्। ब्र॒ह्म॑णः क्ष॒त्रं निर्मि॑तम्। ब्र॒ह्म ब्रा॒ह्म॑ण आ॒त्मना॑।

अन्तरस्मिन्निमे लोकाः॥६७॥

अन्तर्विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्।
तेन कौऽरहति स्पर्धितुम्। ब्रह्मन्देवास्रयस्त्रिंशत्।
ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन् ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः
सुमाहिता। चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्नयः। इमं नो यज्ञं नयतु
प्रजानन्। घृतं पिबन्त्रजरं सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्मं समिद्धवत्याहुतीनाम्। आ गावो अग्नन्नुत भद्रमक्रन्।
सीदन्तु गोष्ठे रणयन्त्वस्मे। प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युः।
इन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः। इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षति।
उपेद्धदाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्।
अभिन्ने खिल्ले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता
अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य
प्रथमस्य भक्षः। इमा या गावः सजनासु इन्द्रः। इच्छामीद्धदा
मनसा चिदिन्द्रम्। यूयं गावो मेदयथा कृशं चित्। अश्लीलं
चित्कृणुथा सुप्रतीकम्। भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो
वयं उच्यते सुभासु। प्रजावतीः सूयवंसं रिशन्तीः। शुद्धा
अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः। मा वः स्तेन ईशत माऽघशंसः।
परि वो हेती रुद्रस्य वृज्यात्। उपेदमुपपर्वनम्। आसु
गोषूपपृच्यताम्। उपर्षभस्य रेतसि। उपेन्द्र तव वीर्यं॥७०॥

चरामि कर्नीयोऽन्यानापिता पदानि यज्वंसु हवामहे विष्ठा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीः षट्॥ ————— [८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा म॒हत्। तेजो॒ वसु॑मद्राजतो
दि॒वि। सामा॑त्माना चरतः सामचा॒रिणा॑। ययौ॑र्ब्रतं न म॒मे जा॒तुं
दे॒वयोः॑। उ॒भावन्तौ॒ परि॑ यात॒ अम्य॑। दि॒वो न र॒श्मीऽस्त॑नुतो
व्य॑र्णवे। उ॒भा भु॑वन्ती भुव॑ना क॒विक्र॑तू। सूर्या॒ न च॒न्द्रा
च॑रतो ह॒ताम॑ती। पती॑ द्युमद्वि॒श्ववि॑दा उ॒भा दि॒वः। सूर्या॒ उ॒भा
च॒न्द्रम॑सा विचक्षणा॥ ७१॥

वि॒श्ववा॑रा वरिवो॒भा वरे॑ण्या। ता नो॑ऽवतं मतिमन्ता
महि॑व्रता। वि॒श्वव॑परी प्र॒तर॑णा तर॒न्ता। सुव॑र्विदा
दृ॒शये॒ भूरि॑रश्मी। सूर्या॒ हि च॒न्द्रा वसु॑ त्वे॒षदर्श॑ता।
म॒न॒स्वि॒नो॒भानु॑च॒रतो॒नु स॑न्दि॒वम्। अ॒स्य श्रवो॑ न॒द्यः स॑प्त
बि॒भ्रति॑। द्यावा॒ क्षामा॑ पृथि॒वी दर्श॑तं वपुः। अ॒स्मे
सूर्या॑चन्द्रमसांऽभि॒चक्षे॑। श्रद्धे॒कमि॑न्द्र चरतो विचर्तु॒रम्॥ ७२॥

पूर्वा॒परं॒ च॑रतो मा॒ययै॒तौ। शिशू॒ क्रीड॑न्तौ॒ परि॑ यातो
अध्व॑रम्। वि॒श्वान्य॑न्यो भुव॑नाऽभि॒ चष्टे॑। ऋ॒तून॑न्यो
वि॒दध॑ञ्जायते पुनः। हि॒र॑ण्यवर्णाः शुच॑यः पाव॒का यासा॑ऽ
राजा॑। यासां॑ दे॒वाः शि॒वेन॑ मा॒ चक्षु॑षा पश्यत। आपो॑ भ॒द्रा
आदि॑त्प॒श्यामि॑। नास॑दासी॒न्नो सदा॑सीत्त॒दानी॑म्। नासी॒द्रजो॑
नो व्यो॑मा प॒रो यत्। किमा॑व॒रीवः॒ कुहु॑ कस्य॒ शर्म॑न्॥ ७३॥

अम्भः॒ किमा॑सीद्ग॒ह॑नं गभी॒रम्। न मृ॒त्युर॑मृतं तर्हि
न। रात्रि॑या॒ अहं॑ आसीत्प्र॒केतः॑। आनी॑दवा॒तऽस्व॒धया॑

तदेकम्। तस्माद्धान्यं न पुरः किञ्चनासं। तमं आसीत्तमंसा
गूढमग्रे प्रकेतम्। सलिलं सर्वमा इदम्। तुच्छेनाभ्वपिहितं
यदासीत्। तमसस्तन्महिना जायतैकम्। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि॥७४॥

मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसंति
निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। तिरश्चीनो विततो
रश्मिरेषाम्। अधः स्विदासी(३)दुपरि स्विदासी(३)त्।
रेतोधा आसन्महिमानं आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयतिः
पुरस्तात्। को अद्धा वेदं क इह प्र वोचत्। कुत आज्ञाता
कुत इयं विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनाय॥७५॥

अथा को वेदं यत आबभूव। इयं विसृष्टिर्यत आबभूव।
यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्।
सो अङ्ग वेदं यदि वा न वेद। किंस्विद्वनङ्ग उ स वृक्ष
आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा
पृच्छतेदुतत्। यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। ब्रह्म वनं ब्रह्म स
वृक्ष आसीत्॥७६॥

यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि
वः। ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं
हवामहे। प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना। प्रातर्भगं पूषणं
ब्रह्मणस्पतिम्। प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम। प्रातर्जितं
भगमुग्रं हुवेम। वयं पुत्रमदितेर्यो विधर्ता। आध्रश्चिद्यं

मन्यमानस्तुरश्चित्॥७७॥

राजां चिद्वं भगं भक्षीत्याहं। भगु प्रणेतुर्भगु सत्यराधः।
भगेमां धियमुदव ददन्नः। भगु प्र णो जनयु गोभिरश्वैः। भगु
प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम। उतेदानीं भगवन्तः स्याम। उत प्रपित्व
उत मध्ये अह्नाम्। उतोदिता मघवन्त्सूर्यस्य। वयं देवानां
सुमतौ स्याम। भगं एव भगवां अस्तु देवाः॥७८॥

तेन वयं भगवन्तः स्याम। तं त्वां भगु सर्व इज्जोहवीमि। स
नो भग पुर एता भवेह। समध्वरायोषसो नमन्त। दधिक्रावेव
शुचये पदाय। अर्वाचीनं वसुविदं भगं नः। रथमिवाश्वा
वाजिन आवहन्तु। अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासः। वीरवतीः
सदमुच्छन्तु भद्राः। घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीनाः। यूयं पात
स्वस्तिभिः सदा नः॥७९॥

विचक्षणा विचर्तुरं शर्मन्निधिं विसर्जनाय ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष आसीत्तुरश्चिदेवाः प्रपीना एकं च॥—[९]

पीवाँन्नान्ते शुक्रासः सोमो धेनुमिन्द्रस्तरंस्वाञ्छुचिमा देवो यातु सूर्यो देवीमहमस्मि ता सूर्याचन्द्रमसा नवं॥९॥

पीवाँन्नामग्ने त्वं पारयानाधृष्यः शुचिं नु विश्रयमाणो दिवो रुक्मोऽन्नं प्राणमन्नन्ता सूर्याचन्द्रमसा नवंसततिः॥७९॥

पीवाँन्नां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑ । नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम् । इ॒दमा॑सां
विचक्ष॑णम् । ह॒विरा॒सं जु॑होतन । यस्य॒ भान्ति॑ र॒श्मयो॒ यस्य॑
के॒तवः॑ । यस्ये॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि॒ सर्वा॑ । स कृ॒त्तिकाभि॑-
र॒भिसं॑वसानः । अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु । प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
वे॒तु पत्नी॑ । वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः ॥ १ ॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒वि॒ते द॑धातु । यथा॒ जीवे॑म श॒रदः॑ सर्वा॒राः ।
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त् । वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना ।
प्र॒जाप॑ति॒ः ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती । प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॒यातु॑ य॒ज्ञम् ।
सोमो॑ राजा॑ मृ॒गशी॑र्षेण॒ आग॑न् । शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑ ।
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु । रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु ॥ २ ॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑र्षमस्ति । प्रि॒यः रा॑जन् प्रि॒यत॑मं
प्रि॒याणा॑म् । तस्मै॑ ते सोम ह॒विषा॑ वि॒धेम । शं न॑ एधि द्वि॒पदे॑
शं चतु॑ष्पदे । आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मा न एति । श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑
पति॑र॒घ्नियाना॑म् । नक्ष॑त्रमस्य ह॒विषा॑ वि॒धेम । मा नः॑ प्र॒जाः
री॒रिष॑न्मोत वी॒रान् । हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृणक्तु । आ॒र्द्रा
नक्ष॑त्रं जुषता॑ः ह॒विर्नः॑ ॥ ३ ॥

प्र॒मुञ्च॑मानो दुरि॒तानि॑ वि॒श्वा । अपा॒घश॑ः सन्नुदता॒मरा॑तिम् ।

पुन॑र्नो दे॒व्यदि॑तिः स्पृ॒णोतु॑। पुन॑र्वसू नः पुन॑रेतां य॒ज्ञम्।
 पुन॑र्नो दे॒वा अ॒भिय॑न्तु सर्वे॑। पुनः पुन॑र्वो ह॒विषा॑ यजामः।
 ए॒वा न दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्रति॒ष्ठा।
 पुन॑र्वसू ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒यं दे॒वाना॑मप्ये॒तु पाथः॑॥४॥

बृह॒स्पतिः॑ प्रथ॒मं जाय॑मानः। ति॒ष्यं नक्ष॑त्रम॒भि सम्ब॑भूव।
 श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ पृ॒तना॑सु जिष्णुः। दि॒शोऽनु॑ सर्वा॒ अभयं॑ नो
 अस्तु॑। ति॒ष्यः पु॒रस्ता॑दु॒त म॑ध्य॒तो नः॑। बृह॒स्पति॑र्नः परि॑ पातु
 प॒श्चात्। बा॒र्धेतां॑ द्वेषो॒ अभयं॑ कृणुताम्। सु॒वीर्य॑स्य॒ पत॑यः
 स्याम॑। इ॒दं स॒र्पेभ्यो॑ ह॒विर॑स्तु जुष्टम्। आ॒श्रे॒षा येषा॑मनु॒यन्ति॑
 चे॒तः॑॥५॥

ये अ॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीं क्षि॒यन्ति॑। ते नः॑ स॒र्पासो॑
 हव॒माग॑मिष्ठाः। ये रो॑च॒ने सूर्य॑स्यापि॒ सर्पाः॑। ये दि॒वं दे॒वीमनु॑
 स॒ञ्चर॑न्ति। येषा॑माश्रे॒षा अ॑नु॒यन्ति॑ कामम्। तेभ्यः॑ स॒र्पेभ्यो॑
 मधु॑मञ्जुहोमि। उप॑हू॒ताः पि॒तरो॑ ये म॒घासु॑। मनो॑जवसः
 सु॒कृतः॑ सु॒कृत्याः॑। ते नो॑ नक्ष॑त्रे हव॒माग॑मिष्ठाः। स्व॒धाभि॑र्य॒ज्ञं
 प्रय॑तं जुषन्ताम्॥६॥

ये अ॒ग्निद॒ग्धा येऽन॑ग्निदग्धाः। येऽमुं॑ लो॒कं पि॒तरः॑
 क्षि॒यन्ति॑। या॑श्च वि॒द्म या॑ उ॒ च न प्र॑वि॒द्म। म॒घासु॑
 य॒ज्ञं सु॒कृतं॑ जुषन्ताम्। गवां॑ पतिः॒ फल्गु॑नीनामसि॒ त्वम्।
 तद॑र्यमन्वरुणमि॒त्र चारु॑। तं त्वा॑ व॒यं स॑नि॒तारं॑

सनीनाम्। जीवा जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा
भुवनानि सञ्जिता। यस्य देवा अनु सं यन्ति चेतः॥७॥

अर्यमा राजाऽजरस्तुविष्मान्। फल्गुनीनामृषभो
रौरवीति। श्रेष्ठो देवानां भगवो भगासि। तत्त्वा विदुः
फल्गुनीस्तस्य वित्तात्। अस्मभ्यं क्षत्रमजरं सुवीर्यम्।
गोमदश्ववदुप सन्नुदेह। भगो ह दाता भग इत्प्रदाता। भगो
देवीः फल्गुनीरा विवेश। भगस्येत्तं प्रसवं गमेम। यत्र देवैः
संधमादं मदेम॥८॥

आयातु देवः संवितोपयातु। हिरण्ययेन सुवृता रथेन।
वहन् हस्तं सुभगं विद्वानापसम्। प्रयच्छन्तं पपुंरिं
पुण्यमच्छं। हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वसीयः। दक्षिणेन प्रति-
गृणीम एनत्। दातारमद्य संविता विदेय। यो नो हस्ताय
प्रसुवाति यज्ञम्। त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्राम्। सुभं संसं
युवतिं रोचमानाम्॥९॥

निवेशयन्नमृतान्मर्त्यांश्च। रूपाणि पिंशन् भुवनानि
विश्वा। तन्नस्त्वष्टा तदु चित्रा विचष्टाम्। तन्नक्षत्रं भूरिदा
अस्तु मह्यम्। तन्नः प्रजां वीरवतीं सनोतु। गोभिर्नो अश्वैः
समनक्तु यज्ञम्। वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्ट्याम्। तिग्मशृङ्गो
वृषभो रोरुवाणः। समीरयन् भुवना मातरिश्वा। अप
द्वेषांसि नुदतामरांतीः॥१०॥

तन्नो वा॒युस्तदु नि॒ष्ट्या शृ॒णोतु। तन्नक्ष॑त्रं भू॒रि॒दा अ॑स्तु
म॒ह्यम्। तन्नो दे॒वासो॒ अनु॑जानन्तु का॒मम्। यथा॒ तरे॑म
दु॒रि॒तानि॒ विश्वा॑। दूर॑म॒स्मच्छ॑त्र॒वो य॑न्तु भी॒ताः। तदिन्द्रा॑ग्नी
कृ॒णुतां॑ तद्वि॒शाखे॑। तन्नो दे॒वा अनु॑मदन्तु य॒ज्ञम्। प॒श्चात्
पु॒रस्ता॑दभयं नो अस्तु। नक्ष॑त्राणा॒मधि॑पती॒ विशा॑खे।
श्रेष्ठा॑विन्द्रा॒ग्नी भुव॑नस्य गो॒पौ॥११॥

विषू॑चः शत्रू॑नप॒ बाध॑मानौ। अप॒ क्षुधं॑ नुदता॒मरा॑तिम्।
पूर्णा॑ प॒श्चादु॒त पूर्णा॑ पु॒रस्ता॑त्। उन्म॑ध्य॒तः पौ॑र्णमा॒सी जि॑गाय।
तस्यां॑ दे॒वा अधि॑ सं॒वस॑न्तः। उ॒त्तमे॑ नाकं इ॒ह मा॑दयन्ताम्।
पृ॒थ्वी सु॒वर्चा॑ यु॒वतिः॑ स॒जोषा॑ः। पौ॑र्णमा॒स्युद॑गा॒च्छोभ॑माना।
आ॒प्याय॑यन्ती दु॒रि॒तानि॒ विश्वा॑। उ॒रुं दु॒हां य॑ज॒मानाय॑
य॒ज्ञम्॥१२॥

चित्र॑र्भानुर्य॒जमाने॑ दधातु ह॒विर्नः॑ पाथ॒श्चेतो॑ जुषन्ता॒श्चेतो॑ मदम् रोच॑माना॒मरा॑तीर्गो॒पौ य॒ज्ञम्॥ [१]

ऋ॒द्ध्यास्मि॑ ह॒व्यैर्नम॑सोप॒सद्य॑। मि॒त्रं दे॒वं मि॒त्रधे॑यं नो अस्तु।
अ॒नू॒रा॒धान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ स॒र्वीराः॑।
चि॒त्रं नक्ष॑त्र॒मुद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। अ॒नू॒रा॒धास॒ इति॑ यद्वदन्ति।
तन्मि॒त्र ए॑ति प॒थिभि॑र्दे॒वयानैः॑। हि॒र॒ण्ययै॑र्वि॒ततै॑रन्त॒रिक्षे॑।
इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाम॑नु नक्ष॑त्रमेति। यस्मि॑न्वृ॒त्रं वृ॒त्रतू॑र्ये॒ त॒तार॑॥१३॥

तस्मि॑न्व॒यम॒मृतं॑ दु॒हानाः॑। क्षुधं॑ तरे॒म दु॒रि॑तिं दु॒रि॑ष्टिम्।
पु॒र॒न्द॒राय॑ वृष॒भाय॑ धृ॒ष्णवै॑। अषा॑ढाय॒ सह॑मानाय मी॒ढुषै॑।

इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्बुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय
लोकम्। मूलं प्रजां वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः
पराचा। गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय
मह्यम्॥१४॥

अहर्नो अद्य सुविते दधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति।
पराचीं वाचा निर्ऋतिं नुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु
मह्यम्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष
उत पार्थिवीर्याः। यासामषाढा अनुयन्ति कामम्। ता न आपः
शः स्योना भवन्तु। याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः।
याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः॥१५॥

यासामषाढा मधु भक्षयन्ति। ता न आपः शः स्योना
भवन्तु। तन्नो विश्वे उप शृण्वन्तु देवाः। तदषाढा अभिसंयन्तु
यज्ञम्। तन्नक्षत्रं प्रथतां पशुभ्यः। कृषिर्वृष्टिर्यजमानाय
कल्पताम्। शुभ्राः कन्या युवतयः सुपेशसः। कर्मकृतः
सुकृतो वीर्यावतीः। विश्वान् देवान् हविषा वर्धयन्तीः।
अषाढाः काममुप यान्तु यज्ञम्॥१६॥

यस्मिन् ब्रह्माऽभ्यजयत्सर्वमेतत्। अमुं च लोकमिदम्
च सर्वम्। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विजित्य। श्रियं दधात्वहणीय-
मानम्। उभौ लोकौ ब्रह्मणा सञ्जिते। तन्नो
नक्षत्रमभिजिद्विचष्टाम्। तस्मिन्वयं पृतनाः सञ्जयेम।

तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्। शृण्वन्ति श्रोणाममृतस्य
गोपाम्। पुण्यामस्या उपशृणोमि वाचम्॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं विष्णु॑पत्नीम॒जूर्या॑म्। प्र॒तीची॑मेना॒ ह॒विषा॑
यजामः। त्रे॒धा विष्णु॑रुरुगा॒यो विच॑क्रमे। म॒हीं दि॒वं
पृथि॑वीम॒न्तरि॑क्षम्। तच्छ्रो॑णैति॒श्रवं इ॒च्छमा॑ना। पु॒ण्यं श्लो॑कं
यज॑मानाय कृ॒ण्वती॑। अ॒ष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑। चत॑स्रो
दे॒वीर॒जराः॑ श्रवि॑ष्ठाः। ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः प॒रस्ता॑त्।
सं॒वत्स॒रीण॑म॒मृतं॑ स्व॒स्ति॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः प॒रस्ता॑त्। द॒क्षिण॑तो॒-
ऽभि॑यन्तु श्रवि॑ष्ठाः। पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि संवि॑शाम। मा
नो अ॒राति॑र॒घश॑सा॒ऽगन्। क्ष॒त्रस्य॑ रा॒जा वरु॑णो॒ऽधि॒राजः॑।
नक्ष॑त्राणा॒ शत॑भि॒षग्वसि॑ष्ठः। तौ दे॒वेभ्यः॑ कृ॒णुतो दी॒र्घमा॑युः।
श॒तं स॒हस्रा॑ भेष॒जानि॑ धत्तः। य॒ज्ञं नो॒ राजा॒ वरु॑ण
उप॑यातु। तन्नो॒ विश्वे॑ अ॒भि संय॑न्तु दे॒वाः॥१९॥

तन्नो॒ नक्ष॑त्रं श॒तभि॑षग॒जुषा॑णम्। दी॒र्घमा॑युः प्र॒ति-
र॒द्वेष॑जानि। अ॒ज एक॑पा॒दुद॑गात्प॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा भू॑तानि
प्र॒ति मोद॑मानः। तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒वं य॑न्ति॒ सर्वे॑।
प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः। वि॒भ्राज॑मानः समि॒धान॑ उ॒ग्रः।
आ॒ऽन्तरि॑क्षमरु॒हद॑ग॒न्द्याम्। तं सूर्य॑ दे॒वम॒जमेक॑पादम्।
प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अनु॒यन्ति॒ सर्वे॑॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्।
तं ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति
सर्वे। चत्वार एकमभि कर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान्
वदन्ति। ते बुध्नियं परिषद्यः स्तुवन्तः। अहिः रक्षन्ति
नमसोपसद्य। पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपती पशुपा
वाजबस्त्यौ॥ २१॥

इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां
यज्ञम्। क्षुद्रान् पशून् रक्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वाः
अन्वेतु पूषा। अन्नः रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजः सनुतां
यजमानाय यज्ञम्। तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्टौ
सुयमैभिरश्वैः। स्वं नक्षत्रं हविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ
यजुषा समक्तौ॥ २२॥

यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य
गोपौ। तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां
कृणुमोऽश्वयुग्भ्याम्। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। तद्यमो
राजा भगवान् विचष्टाम्। लोकस्य राजा महतो महान्
हि। सुगं नः पन्थामभयं कृणोतु। यस्मिन्नक्षत्रे यम एति
राजा। यस्मिन्नेनमभ्यषिञ्चन्त देवाः। तदस्य चित्रं हविषा
यजाम। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्ते देवा
अदधुः॥ २३॥

ततार मह्यं प्रासचीर्या यान्तु यज्ञं वाचं स्वस्ति देवा अनुयन्ति सर्वे वाजवस्त्यौ समंक्तौ देवास्त्रीणि च॥-[२]

नवोनवो भवति जायमानो यमादित्या अ॒श्शुमा॑प्याययन्ति।
ये विरूपे समनसा संव्ययन्ती। समानं तन्तुं परितातना तै।
विभू प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमागमेतम्।
वयं देवी ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नांसो देववीतिं दधानाः।
अहोरात्रे हविषा वर्धयन्तः। अतिं पाप्मानमतिं मुक्त्या
गमेम। प्रत्युवदृश्यायती॥२४॥

व्युच्छन्ती दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा।
तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी। उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः।
सचा उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च। सं
भक्तेन गमेमहि। तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज उच्चरत्।
उपयज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुः हवामहे। स नः सविता
सुवत्सनिम्। पुष्टिदां वीरवत्तमम्। उदुत्यं चित्रम्। अदितिर्न
उरुष्यतु महीम् षु मातरम्। इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुः।
अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्।
हव्यवाहः स्विष्टम्॥२६॥

आयत्यंगमथिस्वष्टम्॥-[३]

अग्निर्वा अकामयत। अन्नादो देवानां स्यामिति। स
एतमग्नये कृत्तिकाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो
वै सोऽन्नादो देवानामभवत्। अग्निर्वै देवानामन्नादः। यथा ह

वा अ॒ग्निर्दे॒वानां॑मन्ना॒दः। ए॒व॑ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति।
 य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑।
 अ॒ग्नये॑ स्वाहा॒ कृत्तिका॑भ्यः स्वाहा॑। अ॒म्बायै॑ स्वाहा॑ दु॒लायै॑
 स्वाहा॑। नि॒तल्यै॑ स्वाहा॒ऽभ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑। मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑
 व॒रुष॑य॒न्त्यै स्वाहा॑। चु॒पुणी॑कायै॒ स्वाहेति॑॥ २७ ॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
 तासां॑ रोहि॒णीम॒भ्यध्या॑यत्। सोऽ॒काम॑यत। उप॒ मा वर्ते॑त।
 समे॑नया गच्छे॒येति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॒रुं
 निर॑वपत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत। समे॑नयागच्छत। उप॑ ह॒
 वा ए॑नं प्रि॒यमा॑वर्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑
 रोहि॒ण्यै स्वाहा॑। रोच॑मानायै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः॑ स्वाहेति॑॥ २८ ॥

सोमो॒ वा अ॑कामयत। ओष॑धीनां॑ रा॒ज्यम॒भिज॑येय॒मिति॑।
 स ए॒तं सोमा॑य मृ॒गशी॒र्षाय॑ श्यामा॒कं च॒रुं पय॑सि
 निर॑वपत्। ततो॒ वै स ओष॑धीनां॑ रा॒ज्यम॒भ्यज॑यत्।
 स॒माना॑नां॑ ह॒ वै रा॒ज्यम॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। सोमा॑य स्वाहा॑
 मृ॒गशी॒र्षाय॑ स्वाहा॑। इ॒न्वका॑भ्यः स्वाहौष॑धीभ्यः स्वाहा॑।
 रा॒ज्याय॑ स्वाहा॒ऽभिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥ २९ ॥

रु॒द्रो वा अ॑कामयत। प॒शुमा॑न्स्या॒मिति॑। स ए॒तं
 रु॒द्राया॑ऽऽर्द्रायै॒ प्रैव्य॑ङ्ग॒वं च॒रुं पय॑सि निर॑वपत्। ततो॒

वै स पशुमानंभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। रुद्राय स्वाहाऽऽर्द्रायै स्वाहा। पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत्। ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत्। प्रजायते ह वै प्रजयां पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत्। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स ब्रह्मवर्चस्यंभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य आज्यं करम्भं निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः स्वाहा। दन्द्रशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोकं ऋध्रुयामेति। त एतं

पितृभ्यो म॒घाभ्यः॑ पु॒रोडा॑शं षट्क॒पालं॑ निर॑वपन्। ततो॒ वै
ते पि॑तृलो॒क आ॑र्ध्वन्। पि॒तृलो॒के ह॒ वा ऋ॑ध्नोति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। पि॒तृभ्यः॑
स्वाहा॑ म॒घाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽन॒घाभ्यः॑ स्वाहा॑ऽग॒दाभ्यः॑। स्वाहा॑-
ऽरु॒न्धती॒भ्यः स्वा॑हेति॥३४॥

अ॒र्य॒मा वा अ॑कामयत। प॒शुमा॑न्त्स्यामि॒ति। स ए॒तम॑र्य॒म्णे
फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शुमान॑भवत्।
प॒शुमान् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒र्य॒म्णे स्वाहा॑ फल्गु॑नीभ्यां ऽ स्वाहा॑।
प॒शुभ्यः॑ स्वा॑हेति॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॒ष्ठी दे॒वानां॑ स्यामि॒ति। स
ए॒तं भ॒गाय॑ फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स भ॒गी श्रे॒ष्ठी
दे॒वानां॑भवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॒ष्ठी सं॑मा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। भ॒गाय॑
स्वाहा॑ फल्गु॑नीभ्यां ऽ स्वाहा॑। श्रे॒ष्ठ्याय॑ स्वा॑हेति॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मै दे॒वा द॒धीर॑न्। स॒वि॒ता
स्यामि॒ति। स ए॒तं स॑वि॒त्रे ह॒स्ताय॑ पु॒रोडा॑शं द्वाद॑शक॒पालं
निर॑वपदाशूनां व्री॒हीणा॑म्। ततो॒ वै तस्मै॑ श्रद्धे॒वा अ॑द॒धत॑।
स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्धे॒वा अ॑स्मै म॒नुष्या॑ दधते। स॒वि॒ता
सं॑मा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। स॒वि॒त्रे स्वाहा॑ ह॒स्ताय॑। स्वाहा॑

ददते स्वाहा॑ पृणते। स्वाहा॑ प्रयच्छते॒ स्वाहा॑ प्रतिगृभ्णते॒
स्वाहेति॑॥३७॥

त्वष्टा॒ वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॒न्देयेति॑। स ए॒तं
त्वष्ट्रे॑ चि॒त्रायै॑ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै स
चि॒त्रं प्र॒जाम॑विन्दत। चि॒त्रं ह॒ वै प्र॒जां वि॒न्दते। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। त्वष्ट्रे॑
स्वाहा॑ चि॒त्रायै॑ स्वाहा॑। चै॒त्राय॑ स्वाहा॑ प्र॒जायै॑ स्वाहेति॑॥३८॥

वा॒युर्वा अ॑कामयत। का॒म॒चा॒र॒मे॒षु लो॒केष्व॒भिज॑येय॒मिति॑।
स ए॒तद्वा॒यवे॒ निष्ट्या॑यै॒ गृष्ट्यै॑ दु॒ग्धं प॒यो निर॑वपत्। ततो॒
वै स का॑म॒चा॒र॒मे॒षु लो॒केष्व॒भ्यज॑यत्। का॒म॒चा॒र॒ं ह॒ वा ए॒षु
लो॒केष्व॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
सोऽ॒त्र जु॒होति॑। वा॒यवे॒ स्वाहा॑ निष्ट्या॑यै॒ स्वाहा॑। का॒म॒चा॒रा॒य॒
स्वाहा॑ऽभिजित्यै॒ स्वाहेति॑॥३९॥

इ॒न्द्रा॒ग्नी वा अ॑कामयेताम्। श्रै॒ष्ठ्यं दे॒वाना॑म॒भिज॑येवेति॑।
तावे॒तमि॑न्द्रा॒ग्निभ्या॑ वि॒शा॒खाभ्या॑ पुरो॒डाश॑मेका॒दश॑कपालं॒
निर॑वपताम्। ततो॒ वै तौ श्रै॒ष्ठ्यं दे॒वाना॑म॒भ्यज॑यताम्।
श्रै॒ष्ठ्यं ह॒ वै संमा॑नाना॒मभि॑ ज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। इ॒न्द्रा॒ग्निभ्या॑ऽ
स्वाहा॑ वि॒शा॒खाभ्या॑ऽ स्वाहा॑। श्रै॒ष्ठ्याय॑ स्वाहा॑ऽभिजित्यै॒
स्वाहेति॑॥४०॥

अथै॒तत्पौ॑र्ण॒मा॒स्या आ॒ज्यं नि॒र्वप॑ति। का॒मो वै पौ॑र्ण॒मा॒सी।

काम् आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं सकामं उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति। पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशक्षैकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नवं पितर एकादशार्यमा भगो

दशं दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दशं दशाद्येतर्पणमास्या अष्टौ पञ्चदश॥—————[४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतं मित्रायांनूराधेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स मित्रधेयमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा। मित्रधेयाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति। स एतमिन्द्राय ज्येष्ठायै पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपन्महार्त्रीहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्। ज्यैष्ठ्यं ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा ज्येष्ठायै स्वाहा। ज्येष्ठायै स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अकामयत। मूलं प्रजां विन्देयेति। स एतं प्रजापतये मूलाय चरुं निरवपत्। ततो वै स मूलं प्रजामविन्दत। मूलं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये

स्वाहा मूलाय स्वाहा। प्रजायै स्वाहेति॥४४॥

आपो वा अकामयन्त। समुद्रं काममभिजयेमेति।
ता एतमद्भ्योऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै ताः समुद्रं
काममभ्यजयन्। समुद्रं ह वै काममभिजयति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अद्भ्यः
स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा। समुद्राय स्वाहा कामाय स्वाहा।
अभिजित्यै स्वाहेति॥४५॥

विश्वे वै देवा अकामयन्त। अनपज्य्यं जयेमेति। त
एतं विश्वेभ्यो देवेभ्योऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै ते-
ऽनपज्य्यमजयन्। अनपज्य्यं ह वै जयति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विश्वेभ्यो
देवेभ्यः स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा। अनपज्य्याय स्वाहा जित्यै
स्वाहेति॥४६॥

ब्रह्म वा अकामयत। ब्रह्मलोकमभिजयेयमिति।
तदेतं ब्रह्मणेऽभिजिते चरुं निरवपत्। ततो वै
तद्ब्रह्मलोकमभ्यजयत्। ब्रह्मलोकं ह वा अभिजयति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
ब्रह्मणे स्वाहाऽभिजिते स्वाहा। ब्रह्मलोकाय स्वाहाऽभिजित्यै
स्वाहेति॥४७॥

विष्णुर्वा अकामयत। पुण्यं श्लोकं शृण्वीय। न मां
पापी कीर्तिरागच्छेदिति। स एतं विष्णवे श्रोणायै पुरोडाशं

त्रिकपालं निरवपत्। ततो वै स पुण्यः श्लोकं मशृणुत्। नैनं पापी कीर्तिरागच्छत्। पुण्यं ह वै श्लोकं शृणुते। नैनं पापी कीर्तिरागच्छति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा श्रोणायै स्वाहा। श्लोकाय स्वाहा श्रुताय स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अकामयन्त। अग्रं देवतानां परीयामेति। त एतं वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः पुरोडाशं मष्टाकपालं निरवपन्। ततो वै तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अकामयत्। दृढोऽशिथिलः स्यामिति। स एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं निरवपत्कृष्णानां ब्रीहीणाम्। ततो वै स दृढोऽशिथिलोऽभवत्। दृढो ह वा अशिथिलो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा शतभिषजे स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत्। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतमजायैकपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी ह वै ब्रह्मवर्चसी भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं

वेदं। सोऽत्र जुहोति। अजायैकपदे स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। तेजसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिवै बुध्नियोऽकामयत। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति। स एतमहये बुध्नियाय प्रोष्ठपदेभ्यः पुरोडाशं भूमिकपालं निरवपत्। ततो वै स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। इमां ह वै प्रतिष्ठां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अहये बुध्नियाय स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥५२॥

पूषा वा अकामयत। पशुमान्त्स्यामिति। स एतं पूष्णे रेवत्यै चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। पूष्णे स्वाहा रेवत्यै स्वाहा। पशुभ्यः स्वाहेति॥५३॥

अश्विनौ वा अकामयेताम्। श्रोत्रस्विनावबधिरो स्यावेति। तावेतमश्विभ्यामश्वयुग्भ्यां पुरोडाशं द्विकपालं निरवपताम्। ततो वै तौ श्रोत्रस्विनावबधिरावभवताम्। श्रोत्रस्वी ह वा अबधिरो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अश्विभ्यां स्वाहाऽश्वयुग्भ्यां स्वाहा। श्रोत्राय स्वाहा श्रुत्यै स्वाहेति॥५४॥

यमो वा अकामयत। पितृणां राज्यमभिजयेयमिति। स एतं यमायापभरणीभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स पितृणां राज्यमभ्यजयत्। समानानां ह वै राज्यमभि जयति। य

ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
य॒माय॑ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णीभ्यः॒ स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑ऽभिजि॑त्यै
स्वाहेति॑॥५५॥

अथै॒तद॑मा॒वास्या॑या॒ आज्यं॑ निर्व॑पति। कामो॒ वा
अ॑मा॒वास्या॑। काम॒ आज्यम्॑। कामे॑नै॒व काम॑ः॒ सम॑र्धयति।
क्षि॒प्रमे॑न॒ः सकाम॑ उप॑नमति। येन॒ कामे॑न॒ यज॑ते। सोऽ॒त्र
जु॑होति। अ॒मा॒वास्या॑यै स्वाहा॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽग॑त्यै
स्वाहेति॑॥५६॥

मित्र॒ इन्द्रः॑ प्र॒जाप॑तिर्दशं दशा॒प॒ एका॑दशं विश्वे॒ ब्रह्म॑ दश॑दशं विष्णु॒स्त्रयो॑दशं वस॑व इन्द्रो॒ऽजोऽहि॑र्वै बु॒ध्निर्यः॑ पू॒षाऽश्वि॑नौ

य॒मो दशं॑ दशाथै॒तद॑मा॒वास्या॑या अष्टौ पञ्च॑दश॥ [५]

च॒न्द्रमा॑ वा अ॑कामयत। अ॒हो॒रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑-
व॒थ्स॒रमा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यः स॒लो॒कता॑माप्नुयामि॒ति।
स ए॒तं च॒न्द्रम॑से प्रती॒दृश्या॑यै पुरो॒डाशं॑ पञ्च॑दशकपालं
नि॒र॑वपत्। ततो॒ वै सोऽहो॒रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑व॒थ्स॒र-
मा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यः स॒लो॒कता॑माप्नोत्। अ॒हो॒रा॒त्रान्
ह॒ वा अ॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑व॒थ्स॒रमा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः
सायु॑ज्यः स॒लो॒कता॑माप्नोति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ प्रती॒दृश्या॑यै
स्वाहा॑। अ॒हो॒रा॒त्रेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽर्धमा॑सेभ्यः स्वाहा॑। मा॒सेभ्यः॑
स्वाह॑र्तुभ्यः स्वाहा॑। सं॒व॒थ्स॒राय॑ स्वाहेति॑॥५७॥

अ॒हो॒रा॒त्रे वा अ॑कामयेताम्। अत्य॑हो॒रा॒त्रे मु॑च्येवहि।

न ना॑वहोरा॒त्रे आ॑प्नुयाता॒मिति॑ । ते ए॒तम॑होरा॒त्राभ्यां॑ च॒रुं
नि॒र॑वपताम् । द्वा॒यानां॑ व्रीही॒णाम् । शु॒क्लानां॑ च कृ॒ष्णानां॑ च ।
स॒वा॒त्योर्दु॒ग्धे । श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च । ततो॒ वै ते अ॒त्य॑होरा॒त्रे
अ॑मुच्येते । नैनै॑ अहोरा॒त्रे आ॑प्नुताम् । अ॒ति॑ ह॒ वा अ॑होरा॒त्रे
मु॑च्यते । नैन॑महोरा॒त्रे आ॑प्नुतः । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॑होति । अ॒ह्ने स्वाहा॑ रात्रि॒यै स्वाहा॑ ।
अ॒ति॑मु॒क्त्यै स्वा॑हेति॥५८॥

उ॒षा वा अ॑कामयत । प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ स्या॒मिति॑ ।
सै॒तमु॒षसे॑ च॒रुं नि॒र॑वपत् । ततो॒ वै सा प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑
सु॒भगा॑ऽभवत् । प्रि॒यो ह॒ वै स॑मा॒नानां॑ सु॒भगो॑ भवति । य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैन॑दे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॑होति ।
उ॒षसे॑ स्वाहा॑ व्यु॒ष्ट्यै स्वाहा॑ । व्यू॒ष्यै स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॑
स्वाहा॑ । व्यु॒ष्टायै॑ स्वा॑हेति॥५९॥

अथै॒तस्मै॑ नक्ष॑त्राय च॒रुं नि॒र्वप॑ति । यथा॒ त्वं दे॒वाना॑म॒सि॑ ।
ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्याणां॑ भू॒यास॑मिति॑ । यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म् ।
ए॒व॑ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते ।
य उ॑ चैन॑दे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॑होति । नक्ष॑त्राय॒ स्वाहो॑दे॒ष्यते
स्वाहा॑ । उ॒द्य॒ते स्वा॑होदि॒ताय॑ स्वाहा॑ । हर॑से॒ स्वाहा॑ भर॑से॒
स्वाहा॑ । भ्राज॑से॒ स्वाहा॑ तेज॑से॒ स्वाहा॑ । तप॑से॒ स्वाहा॑
ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑ स्वा॑हेति॥६०॥

सूर्यो॒ वा अ॑कामयत । नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा स्या॒मिति॑ । स

ए॒त॒ꣳ सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां
प्रति॒ष्ठाऽभ॑वत्। प्रति॒ष्ठा ह॒ वै संमा॑नानां भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। सूर्या॑य॒
स्वाहा॑ नक्ष॑त्रेभ्यः स्वाहा॑। प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुं निर॑वपति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व
प्रति॑ तिष्ठति। सोऽत्र॑ जुहोति। अदि॑त्यै स्वाहा॑ प्रति॒ष्ठायै॑
स्वाहेति॑॥६२॥

अथै॒तं विष्ण॑वे च॒रुं निर॑वपति। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ
ए॒वान्त॑तः प्रति॑ तिष्ठति। सोऽत्र॑ जुहोति। विष्ण॑वे स्वाहा॑
य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑। प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥६३॥

च॒न्द्रमाः पञ्च॑दशाहो॒त्रे सप्त॑दशो॒पा एका॑दशाथै॒तस्मै नक्ष॑त्राय॒ त्रयो॑दश॒ सूर्यो दशा॑थै॒तमदि॑त्यै पञ्चाथै॒तं विष्ण॑वे प॒द॒ध्मस॑
(स॒विताऽऽशू॑नां ब्री॒हीणा॑मिन्द्रो॑ म॒हाब्री॑हीणा॒मिन्द्रो॑ कृ॒ष्णानां॑ ब्री॒हीणा॑महो॒त्रे द्वया॑नां ब्री॒हीणा॑म। पि॒तरः प॒द्व॒पाल॑ꣳ स॒विता
द्वाद॑शकपालमिन्द्रा॒ग्नी एका॑दशकपालमिन्द्र॒ एका॑दशकपालमिन्द्रो॒ दश॑कपालं विष्णु॒श्चिक॑पालमहि॒र्भूमि॑कपालम॒श्विनो॑ द्विकपालं च॒न्द्रमाः
पञ्च॑दशकपालम॒ग्निस्त्वष्ट॑र वस॒वोऽष्टा॑कपालम॒न्यत्रं च॑रुम्। रु॒द्रोऽर्य॑मा पृषा प॒शुमा॑न॒भ्याꣳ सोमो॑ रु॒द्रो बहु॑स्पतिः प॒र्यसि॑ वा॒युः
प॒यः सोमो॑ वा॒युरि॑न्द्रा॒ग्नी मि॒त्र इन्द्र॑ आपो॒ ब्रह्म॑ यमो॒ऽभिजि॑त्ये त्वष्टा॑ प्र॒जाप॑तिः प्र॒जायै॑ पो॒र्णमा॑स्या अ॒मावा॑स्याया अ॒गत्ये॑
वि॒श्वे जि॒त्या अ॒श्विनो॑ श्रुत्यै॑। ब्रह्म॑ तदे॒तं विष्णुः॑ स ए॒तं वा॒युः स ए॒तदा॑प॒स्ताः। पि॒तरो॑ वि॒श्वे वस॑वोऽकामयन्॒ मेति॑
त ए॒तन्निर॑वपन्। आपो॑ऽकामयन्॒ मेति॑ ता ए॒तन्निर॑वपन्। इन्द्रा॒ग्नी अ॒श्विना॑वकामयेतां वेति॑ तावे॒तन्निर॑वपताम्। अ॒हो॒त्रे
वा अ॒काम॑येतामिति॑ ते ए॒तन्निर॑वपताम्। अ॒न्यत्रा॑कामयतेति॑ स ए॒तन्निर॑वपत्। इन्द्रा॒ग्नी श्रेष्ठ॑मिन्द्रो॒ ज्यैष्ठ्य॑मिन्द्रो॒ दृढः।
अ॒हिः सूर्यो॑दि॒त्यै विष्ण॑वे प्रति॒ष्ठायै॑। सोमो॑ यमः संमा॑नानांम्। अ॒ग्निर्नो॑ रीरिष॒द॒न्यत्रं रीरिषः॑॥)॥

[६]

अ॒ग्नि॒र्न॒स्त॒त्रो वा॒यु॒रहि॑र्बु॒ध्नि॒यं ऋ॒क्षा वा इ॒यम॑थै॒तत्पौ॑र्ण॒मा॒स्या अ॒जो वा ए॒कपा॑त्सूर्य॒स्त्रि॒प॒ष्टिः॥६३॥

अ॒ग्नि॒र्नः पा॒तु प्र॒ति॒ष्ठा॒यै स्वा॑हेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तं गा॒य॒त्र्या-
ऽहरत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत्। तत्पु॒र्णोऽभवत्। तत्पु॒र्णस्य॑
पु॒र्णत्वम्। ब्रह्म॒ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या व॒थ्सान॑पाकरोति।
ब्रह्म॒णैवैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः प॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः प्रा॑र्पयति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॑र्पयति।
यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॒दिति॑। अ॒पु॒र्णान्त॑स्मै शु॒ष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्थस्या॒दिति॑।
ब॒हुपु॒र्णान्त॑स्मै बहु॒शा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥

यत्प्राची॑मा ह॑रेत्। दे॒वलो॒कम॑भि ज॑येत्। यदु॒दीचीं॑
मनु॒ष्यलो॒कम्। प्राची॑मु॒दीची॑मा ह॑रति। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑रभि-
जि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने
दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्षस्या॒ध्यक्षाः॑।
अ॒न्तरि॑क्षदे॒वत्याः॑ खलु॒ वै प॒शवः॑॥३॥

वा॒यव॑ ए॒वैना॒न्परि॑ ददाति। प्र वा ए॒नाने॒तदा क॑रोति।
यदा॑ह। वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॑यवः स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनुप॑
ह्वय॑ते। दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॑र्पय॒त्वित्या॑ह प्रसू॑त्यै। श्रेष्ठ॑तमा॒य
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तमं कर्म। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।

आप्यायध्वमघ्निया देवभागमित्याह॥४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नु॒ष्यै॑भ्यश्चाप्यायन्त। दे॒वेभ्य॑
ए॒वैना॒ इन्द्रा॒याप्या॑ययति। ऊ॒र्ज॑स्वतीः पय॑स्वतीरित्याह।
ऊ॒र्ज॑५ हि पयः॑ स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा
इत्या॑ह प्रजा॑त्यै। मा वः॑ स्तेन ई॒शत॑ माऽघ॑श॒स इत्या॑ह
गु॒प्त्यै॑। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः परि॑ वो वृ॒ण॒क्तित्या॑ह। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्रायते।
ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गो॑प॒तौ स्या॑त ब॒ह्वीरित्या॑ह। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः
क॑रोति॥५॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॑हीत्याह। प॒शूनां॑ गो॒पी॒थाय॑।
तस्मा॑त्सा॒यं प॒शव॑ उप॒स॒माव॑र्तन्ते। अ॒न॒धः सा॑दयति।
ग॒र्भाणां॑ धृ॒त्या अ॒प्र॒पा॑दाय। तस्मा॒द्ग॒र्भाः प्र॒जाना॑मप्र॒पा॑दुकाः।
उ॒प॒री॒व नि॑दधाति। उ॒प॒री॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॑॥६॥

पशवः करोति पशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥—————[१]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वि॒तुः प्र॑स॒व इत्य॑श्चप॒र॒शुमा॑दत्ते प्रसू॑त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्याह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्याह य॒त्यै॑। यो वा ओष॑धीः
प॒र्व॒शो वे॑द। नैनाः॑ स हि॑नस्ति। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ओष॑धीः
प॒र्व॒शो वे॑द। स ए॒ना न हि॑नस्ति। अ॒श्वप॑र्श्वा ब॒र॒हिर॑च्छैति।
प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑यो॒नित्वा॑य॥७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान
एव रयिं दधाति। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह।
रक्षसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्धिषणां बरुहिरच्छेत्याह। विद्या
वै धिषणां। विद्ययैवैनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया
वितुष्टेत्याह। मानवी हि पर्शुः स्वधाकृता॥८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवांसो वै
कवयः। यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो
यदेतदुक्ता यतः कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो भवति।
देवेभ्यो जुष्टमिह बरुहिरासद इत्याह। बरुहिषः समृद्धौ।
कर्मणोऽनपराधाय। देवानां परिषूतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदं किं च। तद्देवानां परिषूतम्। अथो यथा
वस्यसे प्रतिप्रोच्याहेदं करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः
प्रतिप्रोच्य बरुहिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः
स्तम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिष्यात्। अति तद्यज्ञस्य
रेचयेत्। एकं स्तम्बं परिदिशेत्। तं सर्वं दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वरुषवृद्धमसीत्याह। वरुषवृद्धा वा
ओषधयः। देववरुहिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वा-
ऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते राध्यासमित्याहर्ष्यै।
आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह। नास्याऽऽत्मनो मीयते। य
एवं वेद॥११॥

देव॑र्ब॒हिः श॒तव॑ल्शं वि॒रोहे॒त्याह॑ । प्र॒जा वै ब॒र्हिः ।
 प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय । स॒हस्र॑वल्शा वि वयं रु॒हेमे॒त्याह॑ ।
 आ॒मेवै॒तामा शा॑स्ते । पृथि॒व्याः स॒म्पृचः॑ पा॒हीत्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै ।
 अ॒युङ्गायु॑ङ्गान्मु॒ष्टीं लु॑नोति । मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै । सु॒स॒म्भृतां॑
 त्वा स॒म्भ॑रा॒मीत्या॑ह । ब्रह्म॑णै॒वैन॒त्सम्भ॑रति ॥ १२ ॥

अदि॑त्यै रा॒स्नाऽसी॒त्याह॑ । इ॒यं वा अदि॑तिः । अ॒स्या
 ए॒वैन॒द्रास्नां॑ करोति । इ॒न्द्रा॒ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह । इ॒न्द्रा॒णी वा
 अ॒ग्रे दे॒वता॑नां॒ सम॑न॒ह्यत॑ । साऽऽर्धो॑त् ऋ॒द्धौ स॒न्नह्य॑ति ।
 प्र॒जा वै ब॒र्हिः । प्र॒जाना॑म॒परा॑वापाय । तस्मा॒त्स्त्राव॑सन्तताः
 प्र॒जा जा॑यन्ते ॥ १३ ॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑श्ना॒त्वित्या॑ह । पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति ।
 स ते॒ मा॒स्थादि॒त्याहा॑हि॒सायै॑ । प॒श्चात्प्रा॑श्च॒मुप॑गूहति ।
 प॒श्चाद्वै प्रा॒चीन॑ः॒ रेतो॑ धीयते । प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीन॑ः॒ रेतो॑
 दधाति । इ॒न्द्रस्य॑ त्वा बा॒हुभ्या॑मुद्यच्छु॒ इत्या॑ह । इ॒न्द्रि॒यमे॒व
 यज॑माने दधाति । बृ॒हस्प॑ते॒र्मूर्धा॑ ह॒रामी॒त्याह॑ । ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑
 बृ॒हस्प॑तिः ॥ १४ ॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॒द्धर॑ति । उ॒र्वन्तरि॑क्षमन्विहीत्या॒ह ग॒त्यै ।
 दे॒वङ्ग॑म॒मसी॒त्याह॑ । दे॒वाने॒वैन॒द्रम॑यति । अ॒न॒धः सा॑दयति ।
 गर्भा॑णां धृ॒त्या अ॒प्र॒पादा॑य । तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑म॒प्र॒पादु॑काः ।
 उ॒प॒री॒व नि॑ दधाति । उ॒प॒री॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः । सु॒व॒र्गस्य॑

लोकस्य समष्ट्यै॥१५॥

संयोनित्वायं स्वाधकृताऽसीत्याह दायद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समष्ट्यै॥ [२]

पूर्वेद्युरिध्माबर्हिः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्रसेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः। यत्सांन्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे उपदधात्यप्रस्रसाय। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै। द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता। यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह। वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दृहस्व मा ह्वारित्याह धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्यं एवैनत्करोति। शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय। त्रिवृत्पलाशशाखायां दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः। त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वायं। साक्षात्पवित्रं दर्भाः। प्राग्वायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः।

तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यः ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स इत्याहुं प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतः स्वाहाकृतः स्कन्दति। दिवि नाको नामग्निः। तस्य विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याहुः। नाकमेवाग्निं भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याहुः। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपां चैवौषधीनां च रसः सःसृजति। अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकान् यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नामं गृह्णाति। भद्रमेवासां कर्मा विष्करोति। सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याहुः। इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ विश्वकर्मा। इमानेवैतामिलोकान् यथापूर्वं दुहे। अथो यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्ते। एवमेवैना एतदुपस्तौति। तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दुहन्ति॥२२॥

ब॒हु दु॒ग्धीन्द्रा॑य दे॒वेभ्यो॑ ह॒विरिति॑ वाचं॒ विसृ॑जते।
 य॒था दे॒वत॑मे॒व प्रसौ॑ति। दै॒व्यस्य॑ च मा॒नुष॑स्य च॒ व्यावृ॑त्यै।
 त्रि॒रा॒ह। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः। अवा॑चं य॒मोऽन॑न्वा॒रभ्यो॑त्तराः।
 अप॑रि॒मितमे॒वाव॑ रुन्धे। न दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वै
 दा॑रुपा॒त्रम्। यद्दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्॥ २३॥

या॒तया॑न्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः।
 पु॒रोडा॑श॒मुखानि॑ वै ह॒वी॒षि। ने॒त इ॑तः पु॒रोडा॑श॒
 ह॒विषो॑ या॒मोऽस्ती॑ति। का॒ममे॒व दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। शू॒द्र ए॒व
 न दु॑ह्यात्। अ॒सतो॑ वा ए॒ष स॒म्भू॑तः। यच्छू॒द्रः। अ॒ह॒विरे॒व
 तदि॑त्याहुः। यच्छू॒द्रो दो॑ग्धीति॥ २४॥

अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॑ नो॒त्पुन॑न्ति।
 य॒दा ख॒लु वै प॒वित्रं॑ म॒त्येति॑। अथ॒ तद्धि॑ वि॒रिति॑।
 स॒म्पृ॒च्यध्व॑मृ॒तावरी॑रित्या॒ह। अ॒पां चै॒वौष॑धी॒नां च॒ रस॑ स॒
 सृ॑जति। तस्मा॑द॒पां चो॑ष॒धी॒नां च॒ रस॑मु॒पजी॑वामः। म॒न्द्रा
 धन॑स्य सा॒तय॑ इत्या॒ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति। सो॒मेन॑
 त्वा॒त॒न॒च्चीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्या॒ह॥ २५॥

सो॒ममे॒वैन॑त्करोति। यो वै सो॒मं भ॑क्षयित्वा। स॒व॒त्स॒र॒
 सो॒मं न पि॑बति। पु॒नर्भ॑क्ष्यो॒ऽस्य॑ सो॒मपी॒थो भ॑वति। सो॒मः
 ख॒लु वै सा॑न्ना॒य्यम्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्ना॒य्यं पि॑बति।
 अ॒पुन॑र्भ॒क्ष्यो॒ऽस्य॑ सो॒मपी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्।
 यन्मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्। पि॒तृदे॒वत्य॑ स्यात्॥ २६॥

अ॒य॒स्पा॒त्रेण॑ वा दा॒रुपा॒त्रेण॑ वाऽपि॑ दधाति। तद्धि सदे॒वम्।
 उ॒द॒न्व॒द्भव॑ति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑। अद॑स्तमसि॒
 विष्ण॑वे॒ त्वेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञायै॑वैन॒दद॑स्तं करोति।
 विष्णो॑ ह॒व्य॑ र॒क्ष॒स्वेत्या॑ह गु॒प्त्यै॑। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां
 धृ॒त्या अ॒प्र॒पा॒दाय॑। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑म॒प्र॒पा॒दुकाः॑। उ॒प॒री॒व
 नि॒द॒धाति॑। उ॒प॒री॒व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
 सम॑ष्ट्यै॥ २७ ॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्म॑णे वां दे॒वेभ्यः॑ श॒केय॑मित्या॒ह श॒क्त्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ वै
 सन्त॑तिमनु॒ प्र॒जाः प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ सन्ता॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
 वि॒च्छि॑त्तिमनु॒ प्र॒जाः प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ वि॒च्छि॑द्यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
 सन्त॑तिरसि य॒ज्ञस्य॑ त्वा॒ सन्त॑त्यै स्तृ॒णामि॑ सन्त॑त्यै त्वा
 य॒ज्ञस्येत्या॑ह॒वनी॑या॒त्सन्त॑नोति। यज॑मानस्य प्र॒जायै॑ पशूनां
 सन्त॑त्यै। अ॒पः प्र॑णयति। श्रद्धा॒ वा आपः॑। श्रद्धा॒मे॒वार॒भ्यं
 प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्र॑णयति। य॒ज्ञो वा आपः॑॥ २८ ॥

य॒ज्ञमे॒वार॒भ्यं प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्र॑णयति। व॒ज्रो वा
 आपः॑। व॒ज्रमे॒व भ्रात॑र्व्येभ्यः प्र॒हृत्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः
 प्र॑णयति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑। अ॒पः प्र॑णयति।
 आपो॒ वै दे॒वानां॑ प्रि॒यं धाम॑। दे॒वाना॑मे॒व प्रि॒यं धाम॑ प्र॒णीय॑
 प्रच॑रति॥ २९ ॥

अ॒पः प्र॑णयति। आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वार॒भ्यं

प्रणीय प्रचरति। वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं
रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याह।
एष वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्यु च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति।
अध्वर्योश्च यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति
तं धूर्व यं वयं धूर्वाम इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव
धूर्वति। यश्चैनं धूर्वति। तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि
सस्त्रितमं पप्रितमं जुष्टतमं वह्नितमं देवहूतममित्याह।
यथायजुरेवैतत्॥३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृहस्व मा
हारित्याह धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय।
मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हिंसिषमित्याहाहिंसायै।
यद्वै किं च वातो नाभि वाति। तत्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु
वातायेत्याह। अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥३२॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु आस्ताम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अग्नये जुष्टं निर्वपामीत्याह।
अग्नय एवैनां जुष्टं निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे लोकाः।
एषां लोकानामात्यै। तूष्णीं चतुर्थम्। अपरिमितमेवाव रुन्धे।
स एवमेवानुपूर्वं हवींषि निर्वपति॥३३॥

इदं देवानामिदमु नः सहेत्याह व्यावृत्यै। स्फात्यै
 त्वा नारात्या इत्याह गुप्त्यै। तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति।
 यः परीणहि। सुवरभि वि ख्येष वैश्वानरं ज्योतिरित्याह।
 सुवरेवाभि वि पश्यति वैश्वानरं ज्योतिः। द्यावापृथिवी हविषि
 गृहीत उदवेपेताम्। दृ० हन्तान्दुर्या द्यावापृथिव्योरित्याह।
 गृहाणां द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याह गत्यै।
 अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या
 एवैनदुपस्थे सादयति। अग्ने हव्य० रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥ ३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवी०पि निर्वपति गत्यै चत्वारि च॥ ——— [४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सोऽपः। अभ्यग्मियत। तासां यन्मेध्यं
 यज्ञिय० सदेवमासीत्। तदपोदक्रामत्। ते दुर्भा अभवन्।
 यद्वर्भैरप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा आपः।
 ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥ ३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह।
 सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह।
 असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैना उत्पुनाति।
 वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा
 वसवः। प्राणा रश्मयः॥ ३६॥

प्राणैरेव प्राणान्त्सं पृणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं
 मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो

गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव
इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं
नयन्ताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे
यज्ञपतिम्॥३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं
इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्र
वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः
स्थेत्याह। तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्रये वो जुष्टं
प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति।
त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥३८॥

अथो रक्षसामपंहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता
अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह।
इयं वा अदितिः॥३९॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति
मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते।
तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो
रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्वयवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं

प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवण-
मेवैनत्करोति। प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय।
अग्नेस्तनूरसीत्याह। अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो
विसर्जनमित्याह। यदा हि प्रजा ओषधीनामश्नन्ति। अथ
वाचं विसृजन्ते। देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनत्समर्धयति। अद्विरसि वानस्पत्य इत्याह।
ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशमि
शमिष्वेत्याह शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां
हविष्कृतः। तान् ह्वयति। त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः।
इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं सङ्घातं
जेष्मेत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य यजमानस्या-
सुरघ्नी वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो
यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां
मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानां-
मुद्वदतामुपशृण्वन्ति। ते परा भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा
आह विजित्यै॥४३॥

वृद्ध एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठ एषां भवति। वरुषवृद्धमसि
प्रति त्वा वरुषवृद्धं वेत्त्वित्याह। वरुषवृद्धा वा ओषधयः।

व॒र॒षवृ॑द्धा इ॒षीकाः॑ स॒मृ॒द्धौ। य॒ज्ञः र॒क्षाऽस्य॑नु प्रावि॑शन्।
तान्य॒स्ना प॒शुभ्यो॑ नि॒रवा॑दयन्त। तुषै॒रोष॑धीभ्यः। प॒रा॒पू॒तः
र॒क्षः प॒रा॒पू॒ता अ॒रा॒तय॑ इत्याह। रक्ष॑साम॒प॒ह॒त्यै॥४४॥

रक्ष॑सां भा॒गोऽसी॑त्याह। तुषै॒रे॒व र॒क्षाऽसि॑ नि॒रवा॑दयते।
अ॒प उ॒प॒स्पृ॒शति॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। वा॒युर्वो॑ वि॒वि॒न॒क्तित्या॑ह। प॒वि॒त्रं
वै वा॒युः। पु॒नात्ये॒वैना॑न्। अ॒न्तरि॑क्षादि॒व वा ए॒ते प्र॑स्क॒न्दन्ति॑।
ये शू॒र्पात्। दे॒वो वः॑ स॒वि॒ता हि॒र॒ण्यपा॑णिः प्र॒ति॒गृ॒ह्णा॒त्वित्या॑ह
प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑। ह॒विषो॑ऽस्क॒न्दाय॑। त्रि॒ष्फ॒लीक॑र्त॒वा आ॑ह।
त्र्या॑वृ॒द्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपति यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या अपंहत्या अस्कन्दाय

त्रोणिं च॥ ————— [५]

अ॒व॒धू॒तः र॒क्षोऽव॑धू॒ता अ॒रा॒तय॑ इत्याह। रक्ष॑साम॒प॒ह॒त्यै।
अ॒दि॒त्या॒स्त्वग॑सीत्याह। इ॒यं वा अ॒दि॒तिः। अ॒स्या ए॒वै॒न॒त्त्वच॑
करोति। प्र॒ति॒ त्वा पृ॒थि॒वी वे॒त्त्वित्या॑ह प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑।
पु॒रस्ता॑त्प्र॒ती॒चीन॑ग्री॒वमु॑त्त॒रलो॒मोप॑स्तृणाति मे॒ध्य॒त्वाय॑।
तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्चः प॒शवो॑ मे॒धमु॑प॒तिष्ठ॑न्ते। तस्मा॑त्प्र॒जा
मृ॒गं ग्रा॒हु॒काः। य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ नि॒ला॒यत॑॥४६॥

कृ॒ष्णो रू॒पं कृ॒त्वा। यत्कृ॑ष्णाजि॒ने ह॒वि॒र॒धि॒पि॒नष्टि॑।
य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्र॑यु॒ङ्क्ते। ह॒विषो॑ऽस्क॒न्दाय॑। द्यावा॑पृ॒थि॒वी
स॒हास्ता॑म्। ते श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॒हर्व्ये॑ताः श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॒हः।
दि॒वः स्क॑म्भ॒निर॑सि॒ प्रति॑ त्वाऽदि॒त्या॒स्त्वग्वे॒त्त्वित्या॑ह।

द्यावा॑पृथि॒व्योर्वी॒त्यै॑। धि॒षणा॑ऽसि पर्व॒त्या प्रति॑ त्वा दि॒वः
स्क॑म्भ॒निर्वे॒त्त्वित्या॑ह। द्यावा॑पृथि॒व्योर्वि॒धृत्यै॑॥४७॥

धि॒षणा॑ऽसि पार्व॒तेयी॑ प्रति॑ त्वा पर्व॒तिर्वे॒त्त्वित्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒व्योर्धृत्यै॑। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह
प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह। अ॒श्विनौ॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह य॒त्यै॑। अधि॒वपा॑मीत्या॑ह।
य॒थादे॒वतमे॒वैनान॑धि॒ वपति॑। धा॒न्यम॑सि धि॒नुहि॑ दे॒वानित्या॑ह।
ए॒तस्य॑ यजु॑षो वी॒र्येण॑॥४८॥

याव॑देका॑ दे॒वता॑ का॒मय॑ते याव॑देका॑। ताव॑दाहु॒तिः
प्रथ॑ते। न हि तदस्ति॑। यत्ताव॑दे॒व स्यात्। याव॑ञ्जुहोति॑।
प्रा॒णाय॑ त्वाऽपानाय॑ त्वेत्या॑ह। प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति॑।
दी॒र्घाम॑नु प्रसि॑ति॒मायु॑षे धा॒मित्या॑ह। आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति॑।
अ॒न्तरि॑क्षादिव॒ वा ए॒तानि॑ प्रस्क॑न्दन्ति। यानि॑ दृ॒षदः॑। दे॒वो
वः सवि॒ता हिर॑ण्यपाणिः॒ प्रति॑गृह्णा॒त्वित्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै।
ह॒विषो॑ऽस्क॑न्दाय। अस॑वपन्ती पि॒ष्पा॒णूनि॑ कुरु॒तादित्या॑ह
मे॒ध्यत्वाय॑॥४९॥

निरा॑यत् वि॒धृत्यै॑ वी॒र्येण॑ स्क॑न्दन्ति च॒त्वारि॑ च॥ [६]

धृ॒ष्टिर॑सि॒ ब्रह्म॑ य॒च्छेत्या॑ह॒ धृत्यै॑। अपा॑ग्नेऽग्नि॒मामाद॑ जहि॒
निष्क्र॑व्याद॒॑ से॒धा दे॒वय॑जं व॒हेत्या॑ह। य ए॒वामा॑त्क्र॒व्यात्।
तम॑प॒हत्य॑। मे॒ध्येऽग्नौ॑ क॒पाल॑मुप॑दधाति। नि॒र्दग्ध॒॒॑

रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षाऽस्येव निर्दहति।
अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि
वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके
ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं
वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृ२हेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृ२हति।
धूर्तमस्यन्तरिक्षं दृ२हेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृ२हति।
धरुणमसि दिवं दृ२हेत्याह। दिवमेवैतेन दृ२हति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृ२हेत्याह। दिश एवैतेन दृ२हति।
इमानेवैतैर्लोकान्दृ२हति। दृ२हन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया
पशुभिः। य एवं वेद। त्रीण्यग्रे कपालान्युपदधाति। त्रय इमे
लोकाः। एषां लोकानामास्यै। एकमग्रे कपालमुप दधाति।
एकं वा अग्रे कपालं पुरुषस्य सम्भवति॥५२॥

अथ द्वे। अथ त्रीणि। अथ चत्वारि। अथाष्टौ। तस्मादष्टा-
कपालं पुरुषस्य शिरः। यदेवं कपालान्युपदधाति। यज्ञो वै
प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिः सः स्मरति। आत्मानमेव
तथ्सः स्मरति। तः सः स्मृतमात्मानम्॥५३॥

अमुष्मिल्लोकेऽनु परैति। यदष्टावुपदधाति। गायत्रिया
तथ्सम्मितम्। यन्नव। त्रिवृता तत्। यद्दश। विराजा तत्।
यदेकादश। त्रिष्टुभा तत्। यद्वादश॥५४॥

जगत्या तत्। छन्दः सम्मितानि स उपदधत्कपालानि।
 इमाल्लोकाननुपूर्वं दिशो विधृत्यै दृ॒हति। अथाऽऽयुः
 प्राणान्प्रजां पशून् यजमाने दधाति। सजातानस्मा
 अभितो बहुलान्करोति। चितः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
 भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वमित्याह। देवतानामेवैनानि
 तपसा तपति। तानि ततः स॒स्थिते। यानि घर्मे
 कपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति चतुष्पदयर्चा वि मुञ्चति।
 चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवैतेन दृ॒हति सम्भवति त॑ स॒स्कृतमात्मानं द्वादश॑ स॒स्थिते त्रीणि॑ च॥—————[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै।
 अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। सं वपामीत्याह।
 यथादेवतमेवैनानि संवपति। समापो अद्विरङ्गमतु समोषधयो
 रसेनेत्याह। आपो वा ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो
 जिन्वन्ति। अन्या वा एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। स॒ रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः
 सृज्यध्वमित्याह। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः।
 ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मा
 एकधा स॒सृज्य। मधुमतः करोति। अ॒द्ध्यः परि प्रजाताः
 स्थ समद्भिः पृच्यध्वमिति पर्याप्तावयति। यथा सुवृष्ट
 इमामनुविसृत्य॥५७॥

आप॒ ओष॑धीर्म॒हय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। जन॑यत्यै
त्वा॒ संयौ॑मीत्या॒ह। प्र॒जा ए॒वैतेन॑ दा॒धार। अ॒ग्नये॑
त्वा॒ऽग्नीषो॑मा॒भ्यामि॒त्याह॑ व्यावृ॒त्त्यै। म॒खस्य॒ शिरो॒-
ऽसी॒त्याह॑। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः। यत्पु॑रो॒डाशः॑।
तस्मा॑दे॒वमा॑ह॥ ५८॥

घ॒र्मोऽसि॑ वि॒श्वायु॑रि॒त्याह॑। वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति।
उ॒रु प्र॑थस्वो॒रु ते य॒ज्ञप॑तिः प्रथता॒मित्या॑ह। यज॑मानमे॒व
प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ प्रथयति। त्वचं॑ गृह्णी॒ष्वेत्या॑ह। सर्व॑मे॒वैन॑
सत॑नुं करोति। अथा॒ऽऽप आ॒नीय॑ परि॒मार्ष्टि॑। मा॒स ए॒व
तत्त्वचं॑ दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॒सं छ॒न्नम्। घ॒र्मो वा ए॒षो-
ऽशान्तः॑॥ ५९॥

अ॒र्धमा॒सेऽर्ध॑मा॒से प्र॑वृ॒ज्यते॑। यत्पु॑रो॒डाशः॑। स ई॒श्वरो॑
यज॑मान॑ शु॒चा प्र॒दहः॑। पर्य॑ग्नि करोति। प॒शुमे॒वैन॑मकः।
शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः।
अथो॑ रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अ॒न्तरि॑त॒ रक्षो॑ऽन्तरि॑ता अ॒रात॑य॒
इत्या॑ह॥ ६०॥

रक्ष॑साम॒न्तर॑हित्यै। पु॒रोडा॑शं वा अ॒र्धिश्रि॑त॒ रक्षा॑स्य-
जिघा॑सन्। दि॒वि ना॒को ना॒माग्नी॑ रक्षो॒हा। स
ए॒वास्मा॑द्रक्षा॒स्यपा॑हन्। दे॒वस्त्वा॑ स॒विता॑ श्र॒पय॑त्वित्या॒ह।
स॒वितृ॑प्र॒सूत॑ ए॒वैन॑ श्र॒पय॑ति। व॒र्षि॑ष्ठे अ॒धि ना॒क्

इत्याह। रक्षंसामपहृत्यै। अग्निस्ते तनुवं माऽतिधागित्याहा-
ऽनंतिदाहाय। अग्रे हव्यं रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव
हवींष्यभिव्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविदाहाय शृत्यै
करोति। मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभिं वासयैत्।
आविर्मस्तिष्कः स्यात्। अभिवांसयति। तस्माद्गुहा
मस्तिष्कः। भस्मनाऽभिवांसयति। तस्मान्मांसेनास्थिं
छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवांसयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलति-
भावुको भवति। य एवं वेद। पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः।
स नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य
पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्ध्वंसम्पृणक्ति। न प्रमायुका
भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्।
यदेवमभिवांसयति। यजमानमेव प्रजयां पशुभिः समर्धयति।
देवा वै हविर्भृत्वाऽब्रुवन्। कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति।
सोऽग्निरब्रवीत्॥६४॥

मयि तनूः सं निधध्वम्। अहं वस्तं जनयिष्यामि।
यस्मिन्म्रक्ष्यध्व इति। ते देवा अग्नौ तनूः सन्त्यदधत।
तस्मादाहुः। अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणाऽऽपः।
अभ्यपातयत्। तत एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्य-

पातयत्॥६५॥

ततो॑ द्वितो॑ऽजायत। स तृतीयं॑मभ्य॑पातयत्। ततस्त्रितो॑-
ऽजायत। यदु॒द्ध्योऽजा॑यन्त। तदा॒प्याना॑माप्य॒त्वम्।
यदा॒त्मभ्योऽजा॑यन्त। तदा॒त्म्याना॑मात्म्य॒त्वम्। ते दे॒वा
आ॒प्येष्व॑मृजत। आ॒प्या अ॑मृजत् सूर्या॑भ्युदिते। सूर्या॑भ्युदितः
सूर्या॑भिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्या॑भिनिमृक्तः कु॒नखि॑नि। कु॒नखी॑ श्याव॑दति।
श्याव॑दन्न॒ग्रदिधि॑षौ। अ॒ग्रदिधि॑षुः परि॒वित्ते। परि॒वित्तो
वी॒र॒हणि॑। वी॒र॒हा ब्र॑ह्म॒हणि॑। तद्ब्र॑ह्म॒हणं॑ नात्य॑च्यवत।
अ॒न्तर्वे॑दि नि॒नय॑त्यवरु॒द्धौ। उ॒ल्मुके॑ना॒भि गृ॑ह्णाति श्रु॒तत्वाय॑।
श्रु॒तका॑मा इव॒ हि दे॒वाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु विमृत्येवमाहाशान्त आह गुण्यं छत्रं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यपातयधूर्याभिनिमृक्ते देवाः॥—[८]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इति॑ स्फ्य॒माद॑त्ते प्रसू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। आद॑द॒ इन्द्र॑स्य
बा॒हुर॑सि॒ दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
स॒हस्र॑भृष्टिः श॒तते॑जा॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं
व्याच॑ष्टे। वा॒युर॑सि ति॒ग्मते॑जा॒ इत्या॑ह। तेजो॒ वै वा॒युः॥६८॥

तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वि॒षाद्वै नामा॑सुर आसीत्।
सोऽबि॑भेत्। य॒ज्ञेन॑ मा दे॒वा अ॒भिभ॑विष्य॒न्तीति॑। स
पृ॒थि॒वीम॒भ्यव॑मीत्। सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। अथो॒ यदिन्द्रो॑

वृत्रमहन्। तस्य लोहितं पृथिवीमनु व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्। पृथिवि देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनां देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं मा हिंसिषमित्याह। ओषधीनामहिंसायै। व्रजं गच्छ गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै व्रजो गोस्थानः। छन्दांस्येवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बध्नाति परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तये। अरुरुर्वे नामासुर आसीत्। स पृथिव्यामुपमुत्तोऽशयत्। तं देवा अपहतोऽरुरुः पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अपहतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तैऽमन्यन्त। दिवं वा अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुरहरति। पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयं हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयं हरति। दिव

ए॒वैन॒मप॑ह॒न्ति। तू॒ष्णीं च॑तु॒र्थं ह॑रति। अप॑रि॒मिता॑दे॒वैन॒मप॑ह॒न्ति। असु॑राणां वा इ॒यम॑ग्रं आसीत्। याव॑दासी॒नः परा॑पश्यति। ताव॑द्दे॒वाना॑म्। ते दे॒वा अ॑ब्रुवन्। अ॒स्त्वे॒व नो॒ऽस्याम॑पीति॥ ७३॥

क॒य॑न्त्रो दा॒स्य॒थेति॑। याव॑त्स्व॒यं प॑रिगृ॒ही॒थेति॑। ते वस॑व॒स्त्वेति॑ दक्षि॒णतः॑ पर्य॑गृ॒ह्णन्। रु॒द्रास्त्वेति॑ प॒श्चात्। आ॒दि॒त्यास्त्वेत्यु॑त्तर॒तः। तेऽ॒ग्नि॒ना प्राञ्चो॑ऽजयन्। वसु॑भिर्दक्षि॒णा। रु॒द्रैः प्र॒त्यञ्चः॑। आ॒दि॒त्यैरु॑दञ्चः। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ वेदि॑ परिगृ॒ह्णन्ति॥ ७४॥

भ॒व॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒व इत्या॑ह प्रसू॒त्यै। कर्म॑ कृ॒ण्वन्ति वे॒धस॒ इत्या॑ह। इ॒षित॑ हि कर्म॑ क्रि॒यते॑। पृ॒थि॒व्यै मे॒ध्यं चा॒मे॒ध्यं च॒ व्युद॑क्रामताम्। प्रा॒चीन॑मुदी॒चीनं॑ मे॒ध्यम्। प्र॒ती॒चीनं॑ दक्षि॒णाऽमे॒ध्यम्। प्रा॒ची॒मुदी॑चीं प्रव॒णां करो॑ति। मे॒ध्यामे॒वैना॑ दे॒वय॑ज॒नीं करो॑ति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्य॑सावु॒न्नय॑ति। आ॒ह॒व॒नीय॑स्य॒ परि॑गृ॒ही॒त्यै। प्र॒ती॒ची श्रो॑णी। गा॒र्ह॒पत्य॑स्य॒ परि॑गृ॒ही॒त्यै। अथो॑ मिथु॒न॒त्वाय॑ उ॒द्ध॑न्ति। यदे॒वास्या॑ अमे॒ध्यम्। तद॑प॒ह॒न्ति। उ॒द्ध॑न्ति। तस्मा॑दोष॒धयः॑ परा॑भवन्ति॥ ७६॥

मूलं॑ छिन॒त्ति। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मूलं॑ छिन॒त्ति। मूलं॑ वा

अति॒तिष्ठ॒द्रक्षा॒स्य॒नूत्पि॑पते। यद्ध॒स्तेन॑ छि॒न्द्यात्। कु॒न्खिनीः॑
प्र॒जाः स्युः। स्फ्ये॒न छि॑नत्ति। वज्रो॒ वै स्फ्यः। वज्रे॑णैव
य॒ज्ञाद्रक्षा॒स्यप॑हन्ति। पि॒तृदे॒वत्याऽति॑खाता। इय॒तीं
ख॑नति॥७७॥

प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॒खेन॑ स॒मि॒ताम्। वेदि॑र्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त।
तां च॑तु॒रङ्गुलेऽन्व॑विन्दन्। तस्मा॑च्चतु॒रङ्गुलं॑ खेया॑। च॒तु॒रङ्गुलं॑
ख॑नति। च॒तु॒रङ्गुले॑ ह्योष॑धयः प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्ति। आ प्र॑ति॒ष्ठायै॑
ख॑नति। यज॑मानमे॒व प्र॑ति॒ष्ठां ग॑मयति। द॒क्षिण॑तो वर्षी॒यसीं॑
करो॑ति। दे॒वय॑जनस्यै॒व रू॒पम॑कः॥७८॥

पु॒रीष॑वतीं करोति। प्र॒जा वै प॒शवः॑ पु॒रीष॑म्। प्र॒जयै॑वैनं
प॒शुभिः॑ पु॒रीष॑वन्तं करोति। उत्त॑रं परि॒ग्राहं॑ परि॒गृह्णा॑ति।
ए॒ताव॑ती॒ वै पृ॑थि॒वी। याव॑ती॒ वेदिः॑। तस्या॑ ए॒ताव॑न्त ए॒व
भ्रातृ॑व्यं निर्भ॒ज्य। आ॒त्मन॑ उत्त॑रं परि॒ग्राहं॑ परि॒गृह्णा॑ति।
ऋ॒तम॑स्य॒तुस॑दनमस्य॒तुश्री॑र॒सीत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्॥७९॥

क्रू॒रमि॑व वा ए॒तत्क॑रोति। यद्वेदिं॑ क॒रोति॑। धा अ॑सि
स्व॒धा अ॒सीति॑ योयु॒प्यते॑ शान्त्यै॑। उ॒र्वी चा॑सि॒ वस्वीं॑
चा॒सीत्या॑ह। उ॒र्वीमे॒वेनां॑ व॒स्वीं करो॑ति। पु॒रा क्रू॑रस्यं
वि॒सृपो॑ वि॒रप्शि॑न्नित्या॑ह मे॒ध्य॒त्वाय॑। उ॒दा॒दाय॑ पृथि॒वीं
जी॒रदा॑नुर्यामै॒रयं॑ च॒न्द्रम॑सि स्व॒धाभि॑रित्या॑ह। यदे॒वास्यां॑
अमे॒ध्यम्। तद॑प॒हत्य॑। मे॒ध्यां दे॒वय॑जनीं कृ॒त्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
 अनुदृश्यं यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
 इध्माब्रह्मरूपसादय। स्रुवं च स्रुचश्च सम्मृद्धि। पत्नी९
 सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
 आपो वै रक्षोग्नीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्फ्यस्य वर्त्मन्सादयति। यज्ञस्य
 सन्तत्यै। उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक
 आप आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्ब्रह्मीरासाद्याः।
 स्फ्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याहाह द्वितीय९ हृतीति परिगृह्णति देवयजनीं करोति भवन्ति खनत्यकरोतत्कृत्वा

रक्षोग्नीरर्पयति॥ [९]

वज्रो वै स्फ्यः। यदन्वञ्चं धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
 पुरस्तात्तिर्यञ्चं धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
 दक्षिणतो रक्षाऽस्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।
 स्फ्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्फ्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
 भ्रातृव्यमपहत्यै। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधायं वृश्चन्त्येवम्। हस्ताववं नेनित्ते। आत्मानमेव
 पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वायं। अथो पाप्मानं एव
 भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माब्रह्मरूपसादयति युक्त्यै।
 यज्ञस्य मिथुनत्वायं। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य

कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राऽऽहुतिपथादिध्मं प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्रुयाद्बर्हिषां प्रजानां प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं प्रतिपादयति। सम्प्रत्यैव बर्हिषां प्रजानां प्रजननमुपैति। दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः। प्रजा बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो मेधमुपनीय। यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपरशुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्त्यसौऽपोऽवधूतं धृष्टिर्देवस्येत्याहु सं वंपामि देवस्य

स्फ्यमा ददे वज्रो वै स्फ्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यान्तिरेकाय पवित्रंवत्यध्वर्युं चाधिपवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तरहित्ये द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि

मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै।
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। स्रुचः
सम्मार्ष्टि। स्रुवमग्रे। पुमांसमेवाभ्यः सश्यति मिथुनत्वाय।
अथ जुहूम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः स्रुचः।
वृष्टिः सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति।
ते ततः क्लृप्ताः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया
पशुभिः। य एवं वेद। यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः
स्यादिति। अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनाग्रा हि वृष्टिः।
यदि कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्।
वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृ-
ज्यात्। मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको
भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यते।
अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्ज
एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। अधस्तात्प्रतीचीम्। दण्डमुत्तमतः।
मूलेन मूलं प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरत्नौ प्राश्नुपरिष्ठाल्लोमानि।

प्रत्यञ्च्यस्तात् ॥ ४ ॥

स्रुग्येषा। प्राणो वै स्रुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः।
उपभृत्स्रुव्यः। आत्मा ध्रुवा। अन्नं स्रुमार्जनानि। मुखतो
वै प्राणोऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः
शुभयति। तस्मात्स्रुवमेवाग्रे सम्मार्ष्टि। मुखतो हि प्राणो-
ऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति। तौ प्राणापानौ।
अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं वेद ॥ ५ ॥

जुहूर्मज्याद्ववतीति प्रत्यञ्च्यस्तान्मार्ष्टि पञ्च च ॥ [१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्।
तेन वयं सहस्रवल्शेन। सपत्नं नाशयामसि
स्वाहेति स्रुक्स्रुमार्जनान्यग्नौ प्र हरति। आपो वै
दर्भाः। रूपमेवेषामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अनुष्टुभर्चा।
आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रं
स्रुक्स्रुमार्जनानि ॥ ६ ॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो
ऋग्वाव योषां। दर्भो वृषां। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य
तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजयां पशुभिर्यजमानः।
तान्येके वृथैवापांस्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य
यज्ञियस्य कर्मणः सविदोहः ॥ ७ ॥

यद्यैनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्।

अ॒द्धिर्मा॑र्जयित्वोत्क॒रे न्य॑स्येत्। यद्वै य॒ज्ञिय॑स्य कर्म॒णो-
ऽन्य॑त्राऽऽहु॑तीभ्यः स॒न्तिष्ठ॑ते। उ॒त्करो॑ वाव तस्य॑ प्र॒तिष्ठा॑।
ए॒ता५ हि तस्मै॑ प्र॒तिष्ठां दे॒वाः स॒मभ॑रन्। यद॒द्धिर्मा॑र्जयति।
तेन॑ शा॒न्तम्। यदु॑त्क॒रे न्य॑स्यति। प्र॒तिष्ठामे॒वैनानि॑
तद्ग॑मयति॥८॥

प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्य॑जमानः। अथो॑ स्त॒म्बस्य॑
वा ए॒तद्रूप॑म्। यथ्सु॑ख्स॒म्मार्ज॑नानि। स्त॒म्बशो॑ वा ओष॑धयः।
तासां॑ जरत्क॒क्षे प॒शवो॑ न र॑मन्ते। अप्रि॑यो ह्येषां॑ जरत्क॒क्षः।
याव॑दप्रियो ह॒ वै ज॑रत्क॒क्षः प॑शूनाम्। ताव॑दप्रियः प॒शूनां
भ॑वति। यस्यै॒तान्य॑न्यत्रा॒ग्नेर्दध॑ति। न॒व॒दाव्या॑सु वा ओष॑धीषु
प॒शवो॑ रमन्ते॥९॥

न॒व॒दा॒वो ह्येषां॑ प्रि॒यः। याव॑त्प्रियो ह॒ वै न॑व॒दा॒वः
प॑शूनाम्। ताव॑त्प्रियः प॒शूनां भ॑वति। यस्यै॒तान्य॑ग्नौ प्र॒हर॑न्ति।
तस्मा॑दे॒तान्य॑ग्नावे॒व प्र॑हरेत्। य॒तरस्मि॑न्त्स॒म्मृज्या॑त्। प॒शूनां
धृ॒त्यै। यो भू॑ताना॒मधि॑पतिः। रु॒द्रस्त॑न्तिच॒रो वृषा॑। प॒शून्स्मा॑कं
मा हि॑सीः। ए॒तद॑स्तु हु॒तं तव॑ स्वाहेत्य॑ग्निस॒म्मार्ज॑नान्य॒ग्नौ
प्र॑हरति। ए॒षा वा ए॒तेषां॑ योनिः॑। ए॒षा प्र॑ति॒ष्ठा। स्वामे॒वैनानि॑
योनि॑म्। स्वां प्र॑ति॒ष्ठां ग॑मयति। प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑
प॒शुभिर्य॑जमानः॥१०॥

अयंज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्।
पत्न्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती
सन्नह्येत। प्रियं ज्ञातिरुन्ध्यात्। आसीना सन्नह्यते। आसीना
ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनयां समदन्दधीत। देवानां
पत्न्यां समदन्दधीत। देशादक्षिणत उदीच्यन्वास्ते।
आत्मनो गोपीथाय। आशासाना सौमनसमित्याह।
मेध्यामेवैनां केवलीं कृत्वा। आशिषा समर्धयति। अग्नेरनु-
व्रता भूत्वा सन्नह्ये सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्न्यै
व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च
न। योक्त्रमेव युते। यमन्वास्तै। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति
योक्त्रेण। यद्योक्त्रम्। स योगः। यदास्तै। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य कृष्यै। युक्तं क्रियाता आशीः कामे युज्याता
इति। आशिषः समृद्धौ। ग्रन्थिं ग्रन्थाति। आशिष एवास्य
परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्।
मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नी। यज्ञस्य
धृत्या अशिथिलं भावाय। सुप्रजसंस्त्वा वयं सुपत्नीरुप

सेदि॒मेत्या॑ह। य॒ज्ञमे॒व तन्मि॑थुनीकरोति। ऊ॒नेऽति॑रिक्तं
धीया॒ता इति॑ प्रजा॑त्यै। म॒हीनां॑ पयो॒ऽस्योष॑धीना॒ऽ
रस॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मानं॑ व्याच॑ष्टे। तस्य॒
तेऽक्षी॑यमाणस्य॒ निर्व॑पामि देव॒यज्या॒या इत्या॑ह। आ॒
मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥१५॥

करोति॑ व्रतोप॒नय॑नं॒ क्षेमो॑ यज॑मानः शास्ते॥ [३]

घृ॒तं च॒ वै म॒धुं च॒ प्र॒जाप॑तिरासीत्। यतो॒ मध्वा॑सीत्।
ततः॑ प्र॒जा अ॑सृजत। तस्मा॒न्मधु॑षि प्र॒जन॑नमिवास्ति।
तस्मा॒न्मधु॑षा न प्रच॑रन्ति। या॒तया॑म॒ हि। आ॒ज्ये॑न प्रच॑रन्ति।
य॒ज्ञो वा आ॒ज्यम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञं प्रच॑रन्त्यया॒तया॑मत्वाय।
प॒त्यवे॑क्षते॥१६॥

मि॒थुन॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। यद्वै प॒त्नी य॒ज्ञस्य॑ करोति। मि॒थुनं॑
तत्। अथो॒ पत्नी॑या ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै।
अ॒मे॒ध्यं वा ए॒तत्क॑रोति। यत्प॒त्यवे॑क्षते। गा॒र्हप॒त्येऽधि॑
श्रय॑ति मे॒ध्यत्वा॑य। आ॒हुव॒नीय॑म॒भ्युद्व॑वति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै।
तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ऽनु प्रेहीत्या॑ह॥१७॥

तेजो॒ वा अ॒ग्निः। तेज॒ आ॒ज्यम्। तेज॑सै॒व तेजः॑
सम॑र्धयति। अ॒ग्निस्ते॒ तेजो॒ मा वि॒नैदि॒त्याहा॑हि॒सायै॑।
स्फ॒ग्रस्य॒ वर्त्म॑न्त्सादयति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै। अ॒ग्नेर्जि॒ह्वाऽसि॑
सु॒भूर्दे॒वाना॑मित्या॑ह। य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। धा॒म्रेधा॑म्रे दे॒वेभ्यो॑
यजु॑षेयजुषे भ॒वेत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥१८॥

तद्वा अतः पु॒वित्रा॑भ्यामे॒वोत्पु॑नाति। यज॑मानो॒
वा आज्यम्। प्रा॒णापा॒नौ पु॒वित्रे॑। यज॑मान ए॒व
प्रा॒णापा॒नौ द॑धाति। पु॒नरा॒हारम्। ए॒वमि॒व हि प्रा॒णापा॒नौ
स॒ञ्चर॑तः। शु॒क्रम॑सि॒ ज्योति॑रसि॒ तेजो॑ऽसीत्या॒ह।
रूप॑मे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं॒ व्याच॑ष्टे। त्रि॒र्यजु॑षा। त्रयं॒ इमे
लो॒काः॥१९॥

ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै। त्रिः। त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः। अथो॑
मे॒ध्यत्वा॑य। अथाऽऽज्य॑वतीभ्याम॒पः। रूप॑मे॒वासा॑मे॒तद्वर्णं॑
दधाति। अपि॒ वा उ॒ताऽऽहुः॑। यथा॑ ह॒ वै योषा॑ सु॒वर्णं॑
हि॒र॒ण्यं पे॒शलं बिभ्र॑ती रू॒पाण्या॑स्ते। ए॒वमे॒ता ए॒तर्ही॑ति।
आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑॥२०॥

ए॒षा हि वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ त॒नूः। यदाज्यम्।
तत्रो॒भयो॑र्मी॒मांसा॑। जा॒मि स्यात्। यद्यजु॑षाऽऽज्यं
यजु॑षा॒ऽप उ॑त्पुनीयात्। छ॒न्दसा॑ऽप उ॒त्पुना॑त्यजा॒मित्वा॑य।
अथो॑ मिथु॒नत्वा॑य। सा॒वि॒त्रि॒यर्चा। स॒वि॒तृप्र॑सूतं मे
कर्मा॑स॒दिति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑ कर्म भवति। प॒च्छो
गा॑यत्रि॒या त्रि॑ष्वमृ॒द्धत्वा॑य। अ॒द्भिरे॒वौष॑धीः सं न॑यति।
ओष॑धीभिः प॒शून्। प॒शुभि॑र्यज॑मानम्। शु॒क्रं त्वा॑ शु॒क्रायां॑
ज्योति॑स्त्वा॒ ज्योति॑ष्य॒र्चिस्त्वा॑ऽर्चि॒षीत्या॑ह॒ सर्व॑त्वा॒य।
पर्या॑स्या॒ अन॑न्तरायाय॥२१॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। स ए॒तमिन्द्र॑ आज्य॑स्याव-
का॒शम॑पश्यत्। तेनावै॑क्षत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॑ऽसुराः।
य ए॒वं वि॒द्वानाज्य॑म॒वेक्ष॑ते। भव॑त्या॒त्मनो॑। परा॑ऽस्य
भ्रातृ॑व्यो भवति। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑ वदन्ति। यदाज्ये॑ना॒न्यानि॑
हृवी॑ऽप्यभिघा॒रय॑ति॥ २२॥

अथ॑ केनाऽऽज्य॑मिति॑। स॒त्येनेति॑ ब्रूयात्। चक्षु॑र्वै स॒त्यम्।
स॒त्येनै॒वैन॑द॒भि घा॑रयति। ई॒श्वरो॑ वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः।
यश्चक्षु॑षाऽऽज्य॑म॒वेक्ष॑ते। नि॒मील्या॑वै॒क्षेता॑ दा॒धारा॒त्मश्चक्षुः॑।
अ॒भ्याज्य॑ घा॒रय॑ति। आ॒ज्यं गृ॑ह्णाति॥ २३॥

छन्दा॑ऽसि वा आ॒ज्यम्। छन्दा॑ऽस्ये॒व प्री॑णाति। च॒तुर्जु॑ह्वां
गृ॑ह्णाति। च॒तुष्पा॑दः प॒शवः॑। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑।
अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रः प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व प॒शुषु॑ दधाति।
च॒तुर्ध्रु॑वायाम्॥ २४॥

च॒तुष्पा॑दः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्टात्प्रति॑ तिष्ठति।
य॒ज॒मा॒नदे॒वत्या॑ वै जु॒हूः। भ्रातृ॑व्यदे॒वत्यो॑प॒भृत्। च॒तुर्जु॑ह्वां
गृ॑ह्णन्भूयो॑ गृ॒ह्णीया॑त्। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑ गृ॒ह्णन्कनी॑यः। यज॑मानायै॒व
भ्रातृ॑व्यमु॒पस्ति॑ करोति। गौर्वै॑ स्रुचः॑। च॒तुर्जु॑ह्वां गृ॑ह्णाति।
तस्मा॑च्च॒तुष्प॑दी॥ २५॥

अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑। तस्मा॑द॒ष्टाश॑फा। च॒तुर्ध्रु॑वायाम्। तस्मा॑च्च॒तुः
स्तना॑। गा॒मे॒व तथ्स॑ऽस्करोति। साऽस्मै॑ सऽस्कृ॑तेष॒मूर्ज॑

दुहे। यञ्जुहां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति।
 प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्। सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते।
 यद्धुवायामाज्यम्॥२६॥

अभिधायति गृह्णाति धुवायां चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्धे च॥ ————— [५]

आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महि-
 मानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह।
 अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रो-
 ऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह।
 वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे।
 संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं
 कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा-
 स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्रेरेव मेधमव-
 रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः।
 पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुग्म्यस्त्वा-
 स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव
 प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति
 बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनंलोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः
 सह स्रुचा पुरस्तात्प्रत्यञ्चं ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः।

यथा॒ सू॒त्यै॑ का॒ल आ॒पः पु॒रस्ता॒द्यन्ति॑॥२९॥

ता॒दृ॒गे॒व तत्। स्व॒धा पि॒तृ॒भ्य इ॒त्या॒ह। स्व॒धा॒का॒रो हि
पि॒तृ॒णाम्। ऊ॒र्ग॒भ॒व ब॒र्हि॒ष॒ञ्च इति॑ दक्षि॒णायै॑ श्रो॒णे॒रोत्त॑रस्यै
नि॒न॒यति॑ सन्त॑त्यै। मा॒सा वै पि॒तरो॑ ब॒र्हि॒ष॒दः। मा॒सा॒ने॒व
प्री॑णाति। मा॒सा वा ओष॑धीर्व॒र्धय॑न्ति। मा॒साः प॒चन्ति॑ स॒मृ॒द्ध्यै।
अ॒न॒ति॒स्क॒न्दन् ह प॒र्जन्यो॑ व॒र्षति॑। यत्रै॒तदे॒वं क्रि॒यते॑॥३०॥

ऊ॒र्जा पृ॑थि॒वीं ग॑च्छ॒तेत्या॑ह। पृ॒थि॒व्यामे॒वोर्जं॑ दधाति।
तस्मा॑त्पृ॒थि॒व्या ऊ॒र्जा भु॑ञ्जते। ग्र॒न्थिं वि स्र॑सयति।
प्र॒ज॒न॒यत्ये॒व तत्। ऊ॒र्ध्वं प्रा॒ञ्चमु॒द्धूढं॑ प्र॒त्यञ्च॒मा य॑च्छति।
तस्मा॑त्प्रा॒चीन॑रे॒तो धी॑यते। प्र॒ती॒चीः प्र॒जा जा॑यन्ते। विष्णोः
स्तूपो॑ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑॥३१॥

य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। पु॒रस्ता॑त्प्र॒स्तरं॑ गृ॒ह्णाति॑। मु॒ख्यमे॒वैनं॑ करोति।
इ॒य॒न्तं गृ॒ह्णाति॑। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॒खेन॑ स॒मि॒तम्। इ॒य॒न्तं
गृ॒ह्णाति॑। य॒ज्ञप॑रुषा स॒मि॒तम्। इ॒य॒न्तं गृ॒ह्णाति॑। ए॒ताव॑द्वै पु॒रुषे॑
वी॒र्य॑म्। वी॒र्य॑स॒मि॒तम्॥३२॥

अ॒प॒रि॒मि॒तं गृ॒ह्णाति॑। अ॒प॒रि॒मि॒तस्या॑व॒रुद्ध्यै॑। तस्मि॑न्प॒वित्रे॑
अ॒पि सृ॑जति। यज॑मानो वै प्र॑स्तरः। प्रा॒णापा॑नौ प॒वित्रे॑।
यज॑मान ए॒व प्रा॑णापा॒नौ द॑धाति। ऊ॒र्णाम्र॑द॒सं त्वा
स्तृ॒णामी॑त्या॑ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। स्वा॒स॒स्थं दे॒वेभ्य॑ इत्या॑ह।
दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्स्वा॒स॒स्थं क॑रोति॥३३॥

ब॒र्हिः स्तृ॑णाति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। पृ॒थि॒वी वेदिः॑। प्र॒जा ए॒व
पृ॒थि॒व्यां प्रति॑ष्ठापयति। अन॑तिदृश्नं स्तृणाति। प्र॒जयै॑वेनं
प॒शुभि॑रन॑तिदृश्नं करोति। धा॒रय॑न्प्रस्तरं प॑रि॒धीन्प॑रि॒ दधा॑ति।
यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। यज॑मान ए॒व तथ्स्व॑यं प॑रि॒धीन्प॑रि॒
दधा॑ति। ग॒न्ध॒र्वोऽसि॑ वि॒श्वाव॑सुरित्याह॥ ३४॥

वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति। इन्द्र॑स्य बा॒हुर॑सि॒
दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
मि॒त्रावरु॑णौ त्वोत्त॑रतः प॑रि॒धत्ता॑मित्याह। प्रा॒णापा॒नौ
मि॒त्रावरु॑णौ। प्रा॒णापा॒नावे॒वास्मि॑न्दधाति। सूर्य॑स्त्वा पु॒रस्ता॑त्
पा॒त्वित्या॑ह। रक्ष॑सामप॑हत्यै। कस्या॑श्चिद॒भिशा॑स्त्या॒ इत्या॑ह।
अप॑रिमितादे॒वेन॑ पाति॥ ३५॥

वी॒तिहो॑त्रं त्वा क॒व इत्या॑ह। अ॒ग्निमे॒व हो॒त्रेण॑
सम॑र्धयति। द्यु॒मन्त॑ꣳ समि॑धीम॒हीत्या॑ह॒ समि॑द्धौ। अ॒ग्ने
बृ॒हन्त॑मध्व॒र इत्या॑ह॒ वृद्धौ॑। वि॒शो य॒त्रे स्थ॒ इत्या॑ह।
वि॒शां यत्यै॑। उ॒दीची॑ना॒ग्ने नि द॑धाति प्रति॑ष्ठित्यै। वसू॑नाꣳ
रु॒द्राणा॑मादित्या॒नाꣳ स॒दसि॑ सी॒देत्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒व स॒दने॑
प्र॒स्तर॑ꣳ सा॒दय॑ति। जु॒हूर॑सि घृ॒ताची॑ नाम्नेत्याह॥ ३६॥

अ॒सौ वै जु॒हूः। अ॒न्तरि॑क्षमु॒पभृ॑त्। पृ॒थि॒वी ध्रु॒वा।
तासा॑मे॒तदे॒व प्रि॒यं ना॑म। यद्घृ॒ताची॑ति। यद्घृ॒ताची॑त्याह॑।
प्रि॒येणै॒वेना॒ नाम्ना॑ सा॒दय॑ति। ए॒ता अ॑सदन्त्सुकृ॒तस्य॑
लो॒क इत्या॑ह। स॒त्यं वै सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒कः। स॒त्य ए॒वेनाः॑

सुकृतस्य लोके सादयति। ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै। पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय यजमानायाऽऽत्मनै। तेभ्य एवाऽऽशिषमाशास्तेऽनार्त्ये॥३७॥

स्थत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति षट् च॥—[६]

अग्निना वै होत्रा। देवा असुरानभ्यभवन्। अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्याह भ्रातृव्याऽभिभूत्यै। एकविंशतिमिध्मदारूणि भवन्ति। एकविंशो वै पुरुषः। पुरुषस्याऽऽत्यै। पञ्चदशेध्मदारूण्यभ्या दधाति। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर आप्यते। त्रीन्यरिधीन्यरि दधाति॥३८॥

ऊर्ध्वं समिधावा दधाति। अनुयाजेभ्यः समिधमतिं शिनष्टि। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून् एव प्रीणाति। वेदेनोप वाजयति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यः प्राणः। यजमान आहवनीयः। यजमान एव प्राणं दधाति॥३९॥

त्रिरुपं वाजयति। त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। वेदेनोपयत्यं स्रुवेण प्राजापत्यमाधारमा धारयति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिं मुखत आरभते। अथो प्रजापतिः सर्वा देवताः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति। अग्निमग्नीत्रिस्त्रिः सं मृड्ढीत्याह। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। परिधीन्त्सं मार्षि। पुनात्येवैनान्।

त्रि॒स्त्रिः सं मा॑र्ष्टि। त्र्या॑वृद्धि॒ य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। अथो॑
ए॒ते वै दे॒वा॒श्वाः। दे॒वा॒श्वा॒ने॒व तथ्सं॑ मा॑र्ष्टि। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै। आसी॑नोऽन्यमा॑घा॒रमा॑ घा॒रय॑ति॥४१॥

तिष्ठ॑न्नन्यम्। यथाऽनो॑ वा॒ रथं॑ वा यु॒ञ्ज्यात्। ए॒वमे॒व
तद॑ध्व॒र्युर्य॒ज्ञं यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भ्यूढ्यै॑। वह॑न्त्ये॒न
ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। य ए॒वं वेद॑। भु॒वंन॑मसि॒ वि प्र॑थ॒स्वेत्या॑ह।
य॒ज्ञो वै भु॑वंनम्। य॒ज्ञ ए॒व य॒ज॑मानं प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑
प्रथ॑यति। अ॒ग्ने य॑ष्टि॒रिदं॑ नम॒ इत्या॑ह॥४२॥

अ॒ग्निर्वै दे॒वानां॑ य॒ष्टा। य ए॒व दे॒वानां॑ य॒ष्टा। तस्मा॑ ए॒व
नम॑स्करोति। जु॒ह्वेह्य॒ग्निस्त्वा॑ ह्वयति दे॒वय॒ज्याया॑ उ॒पभृ॑देहि
दे॒वस्त्वा॑ स॒विता॑ ह्वयति दे॒वय॒ज्याया॑ इत्या॑ह। आ॒ग्नेयी॑ वै
जु॒हूः। सा॒वि॒त्र्यु॒पभृ॑त्। ताभ्या॑मे॒वैने॒ प्रसू॑त आद॑त्ते। अ॒ग्ना॒विष्णु॑
मा वा॒मव॑ क्रमिष॒मित्या॑ह। अ॒ग्निः पु॒रस्ता॑त्। विष्णु॑र्य॒ज्ञः
प॒श्चात्॥४३॥

ताभ्या॑मे॒व प्र॑तिप्रोच्या॒त्या क्रा॑मति। वि॒जि॑हाथां
मा मा॒ सन्ता॑प्त॒मित्या॑हाहि॒सायै॑। लो॒कं मे॑ लो॒ककृ॑तौ
कृ॒णु॒त॒मित्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। विष्णोः॑ स्था॒नम॑सीत्या॑ह।
य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। ए॒तत्ख॒लु वै दे॒वाना॑मप॑राजितमा॒यत॑नम्।
यद्य॒ज्ञः। दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित आ॒यत॑ने तिष्ठति। इ॒त इन्द्रो॑
अ॒कृ॒णो॒द्वीर्या॑णीत्या॑ह॥४४॥

इन्द्रि॒यमे॒व य॒ज॑माने दधाति। स॒मा॒र॒भ्यो॒र्ध्वो अ॑ध्व॒रो

दिविस्पृशमित्याह वृद्धौ। आघारमाधार्यमाणमनु समारभ्य।
 एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः
 सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः
 सुवर्गं लोकमेति। अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानार्त्यै।
 इन्द्रावान्स्वाहेत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा
 इत्याह॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्वाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण
 आघारः। यत्सःस्पर्शयैत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणं दध्यात्।
 असःस्पर्शयन्नत्या क्रामति। यजमान एव प्राणं दधाति।
 पाहि माऽग्ने दुश्चरितादा मा सुचरिते भजेत्याह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्चरितम्। ऋजुकर्म
 सत्यं सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।
 ऋजुकर्म सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते।
 आत्मनो गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाघारः।
 आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आघारमाधार्य ध्रुवां समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
 प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः।
 त्रिरेव समञ्ज्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवैतद्यज्ञस्य।
 अथो त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य
 शिरोऽसि सञ्चोतिषा ज्योतिरङ्गमित्याह। ज्योतिरेवास्मा

उपरि॑ष्टाद॒धाति॑ । सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै ॥ ४८ ॥

परि॑दधाति प्राणं द॑धाति हि य॒ज्ञो घा॑रयति नम॒ इत्या॑ह प॒श्चाद्वी॒र्याणीत्या॑ह भा इत्या॑ह भु॒जेत्या॑ह ध्रु॒वैवास्मि॑न्दधाति

त्रेणिं च ॥ ————— [७]

धि॒ष्णि॒या वा ए॒ते न्यु॑प्यन्ते । यद्व॒ह्मा । यद्वो॑ता । यद॑ध्व॒र्युः ।
यद॒ग्रीत् । यद्यज॑मानः । तान् यद॑न्तरे॒यात् । यज॑मानस्य
प्रा॒णान्ध्सङ्क॑र॒षेत् । प्र॒मायु॑कः स्यात् । पु॒रोडा॑शमप॒गृह्य
सञ्च॑रत्यध्व॒र्युः ॥ ४९ ॥

यज॑मानायै॒व तल्लो॑क॒ः शि॑षति । नास्य॑ प्रा॒णान्ध्सङ्क॑र॒-
षति॑ । न प्र॒मायु॑को भवति । पु॒रस्ता॑त् प्र॒त्यङ्मा॑सीनः । इडा॑या
इडा॒मा द॑धाति । ह॒स्त्या॒ः होत्रे॑ । प॒शवो॑ वा इडा॑ । प॒शवः॑
पु॒रुषः॑ । प॒शुष्वे॒व प॒शून्प्रति॑ष्ठापयति । इडा॑यै वा ए॒षा
प्रजा॑तिः ॥ ५० ॥

तां प्रजा॑तिं यज॑मानोऽनु प्र जा॑यते । द्वि॒रङ्गु॒लाव॑नक्ति
पर्व॑णोः । द्वि॒पाद्यज॑मानः प्रति॑ष्ठित्यै । स॒कृदुप॑ स्तृणाति । द्वि॒रा
द॑धाति । स॒कृद॒भि घा॑रयति । च॒तुः सम्प॑द्यते । च॒त्वारि॒ वै प॒शोः
प्रति॑ष्ठानानि । यावा॑ने॒व प॒शुः । तमुप॑ह्वयते ॥ ५१ ॥

मुख॑मिव प्रत्युप॑ह्वयेत । स॒म्मुखाने॒व प॒शूनुप॑ ह्वयते । प॒शवो॑
वा इडा॑ । तस्मा॒त्सा॒न्वा॒रभ्या॑ । अ॒ध्वर्यु॑णां च यज॑मानेन च ।
उप॑हूतः प॒शुमान॑सा॒नीत्या॑ह । उप॒ ह्येनौ॑ ह्वय॑ते होता । इडा॑यै
दे॒वता॑नामुप॑ह्वे । उप॑हूतः प॒शुमान्भव॑ति । य ए॒वं वेद॑ ॥ ५२ ॥

यां वै हस्त्यामिडांमादधाति। वाचः सा भांगधेयम्।
यामुपह्वयते। प्राणानां५ सा। वाचं चैव प्राणांश्चाव रुन्धे।
अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो
मीमांसा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति।
नाहमभागो निर्वपस्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयाऽभागयाऽनुवक्ष्यथेति वागब्रवीत्। नाहमभागा
पुरोनुवाक्या भविष्यामीति पुरोनुवाक्या। नाहमभागा याज्या
भविष्यामीति याज्या। न मयाऽभागेन वषट्कारिष्यथेति
वषट्कारः। यद्यजमानभागं निधाय पुरोडाशं बर्हिषदं
करोति। तानेव तद्वाग्निः करोति। चतुर्धा करोति। चतस्रो
दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। बर्हिषदं करोति॥५४॥

यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बर्हिः। यजमानमेव
प्रजासु प्रतिष्ठापयति। तस्मादस्त्राऽन्याः प्रजाः
प्रति तिष्ठन्ति। मां५ सेनान्याः। अथो खल्वाहुः। दक्षिणा
वा एता हविर्यज्ञस्यान्तर्वेद्यव रुध्यन्ते। यत्पुरोडाशं
बर्हिषदं करोतीति। चतुर्धा करोति। चत्वारो ह्येते
हविर्यज्ञस्यर्त्विजः॥५५॥

ब्रह्मा होताऽध्वर्युरग्नीत्। तमभि मृशेत्। इदं ब्रह्मणः। इदं५
होतुः। इदमध्वर्योः। इदमग्नीध इति। यथैवादः सौम्येऽध्वरे।
आदेशमृत्विग्न्यो दक्षिणा नीयन्ते। तादृगेव तत्। अग्नीधे

प्रथमाया दधाति॥५६॥

अग्निमुखा हृद्धिः। अग्निमुखामेवर्द्धिं यजमान ऋध्नोति।
सकृदुपस्तीर्य द्विरादधत्। उपस्तीर्य द्विरभि धारयति।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेन
ब्रह्मणे ब्रह्मभागं परिहरति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यो
ब्रह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो
होत्रै। मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोता। मध्यत एव यज्ञं
प्रीणाति। अथाध्वर्यवै। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः।
तस्माद्धविर्यज्ञस्यैतामेवाऽऽवृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै।
अग्निमग्नीथ्सकृत्सकृत्सं मृद्धीत्याह। पराडिव होतरहि
यज्ञः। इषिता दैव्या होतार इत्याह। इषितः हि कर्म
क्रियते। भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता
ब्रूहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा दैव्या होतृभ्य
इत्याह। यज्ञमेव तस्वगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य
इत्याह। आमेवैतामा शास्ते। शं योर्ब्रूहीत्याह। शंयुमेव
बार्हस्पत्यं भागधेयेन समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्ह्वयते वेदाब्रवीद्वरहिपदं करोत्युत्विजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारि च॥—————[८]

अथ सुचावनुष्टुभ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा
अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। प्राचीं

जुहूम॑हति। जा॒ताने॒व भ्रातृ॑व्यान्प्रणु॑दते। प्र॒तीची॑मुप॒भृतम्।
ज॒निष्य॑माणाने॒व प्रति॑नुदते। सवि॑षूच ए॒वापो॑ह्य स॒पत्नान्
यज॑मानः। अ॒स्मिँल्लो॒के प्रति॑ तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्या॑म्। द्विप्र॑तिष्ठो हि। वसु॑भ्यस्त्वा रु॒द्रेभ्य॑स्त्वा-
ऽऽदि॒त्येभ्य॑स्त्वेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। सु॒क्षु प्र॑स्तरम॒नक्ति।
इ॒मे वै लो॒काः सु॒चः। यज॑मानः प्रस्तरः। यज॑मानमे॒व
तेज॑साऽनक्ति। त्रेधा॑ऽनक्ति। त्रयं इ॒मे लो॒काः॥६१॥

ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ऽनक्ति। अ॒भिपूर्व॑म॒नक्ति।
अ॒भिपूर्व॑मे॒व यज॑मानं तेज॑साऽनक्ति। अ॒क्त९ रि॒हाणा॑
इत्या॑ह। तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। यज॑मानः प्रस्तरः। यज॑मानमे॒व
तेज॑साऽनक्ति। वि॒यन्तु वय॑ इत्या॑ह। वयं ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा।
सुव॑र्गं लो॒कं ग॑मयति॥६२॥

प्र॒जां योनिं॑ मा निर्मृ॑क्षमित्या॑ह। प्र॒जायै॑ गोपी॒थाय॑।
आ॒प्याय॑न्ता॒माप॑ ओष॑धय॒ इत्या॑ह। आप॑ ए॒वौष॑धी॒रा
प्या॑ययति। म॒रुतां॑ पृष॑तयः स्थेत्या॑ह। म॒रुतो॑ वै वृष्ट्या॑
ई॒शते। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। दि॒वं गच्छ॑ ततो॑ नो वृष्टि॑मे॒रये॑त्या॑ह।
वृष्टि॑र्वै द्यौः। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे॥६३॥

याव॑द्वा अ॒ध्वर्युः प्र॑स्तरं प्र॒हर॑ति। ताव॑द॒स्यायु॑र्म॒ीयते॑।
आ॒युष्पा अ॑ग्ने॒ऽस्यायु॑र्म॒ पा॒हीत्या॑ह। आ॒युरे॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते।
याव॑द्वा अ॒ध्वर्युः प्र॑स्तरं प्र॒हर॑ति। ताव॑दस्य॒ चक्षु॑र्म॒ीयते॑।

चक्षुष्पा अंग्रेऽसि चक्षुर्मे पाहीत्याह। चक्षुरेवाऽऽत्मन्धत्ते।
ध्रुवाऽसीत्याह प्रतिष्ठित्यै। यं परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्रे देव पुणिभिर्वीयमाण इत्याह।
अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। तन्त एतमनु जोषं भरामीत्याह।
सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता
इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।
भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्त्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन
शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः।
भ्रातृव्यदेवत्योपभृत। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति।
सः३स्त्रावभागाः स्थेत्याह। वसवो वै रुद्रा आदित्याः
सः३स्त्रावभागाः। तेषां तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।
त्रिष्टुग्भवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने
दधाति। अग्रेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं
वा अग्निरपन्नगृहः। अस्या एवैने सदने सादयति। सुम्नायं
सुम्निनी सुम्ने मां धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि धुर्यौ
पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्रेऽदध्यायोऽशीततनो
इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै

पा॒हि दु॒रि॒ष्ट्यै पा॒हि दु॒र॒द्भ॒न्यै पा॒हि दु॒श्च॒रि॒तादि॒त्याह॑।
 आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। अ॒वि॒ष॒न्नः पि॒तुं कृ॑णु सु॒ष॒दा योनि॑ः
 स्वा॒हेती॑ध्मसं॒वृश्च॑नान्यन्वा॒हार्य॑पच॒नेऽभ्या॑धाय॒ फली॑करण॒होमं॑
 जु॒होति॑। अति॑रि॒क्तानि॒ वा इ॒ध्मसं॒ वृश्च॑नानि॥६८॥

अति॑रि॒क्ताः फली॑कर॒णाः। अति॑रि॒क्तमा॒ज्योच्छे॑षणम्।
 अति॑रि॒क्त ए॒वाति॑रि॒क्तं द॒धाति॑। अथो॒ अति॑रि॒क्तेनै॒वाति॑रि॒क्त॒मा॒प्त्वाऽव॑ रुन्धे। वेदि॑दे॒वेभ्यो॒ निला॑यत। तां वे॒देना॒न्ववि॑न्दन्।
 वे॒देन॒ वेदि॑ वि॒विदुः पृथि॒वीम्। सा प॑प्रथे पृथि॒वी पार्थि॑वानि।
 गर्भं॑ बि॒भर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। ततो॑ य॒ज्ञो जा॑यते वि॒श्वदा॒निरि॑तिं
 पु॒रस्ता॑थ्स्तम्बय॒जुषो॑ वे॒देन॒ वेदि॑ः सम्मा॒रष्ट्य॑नु॒वित्यै॑॥६९॥

अथो॒ यद्वे॑दश्च वेदि॑श्च भव॑तः। मि॒थुन॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै।
 प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॒ श्मश्रू॑णि। यद्वे॑दः। पत्न्या॑ उ॒पस्थ॒
 आस्य॑ति। मि॒थुनमे॒व क॑रोति। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। वे॒दः होता॑
 ऽऽह॑व॒नीया॑थ्स्तृणत्रै॑ति। य॒ज्ञमे॒व तथ्स॑न्त॒नोत्योत्त॑रस्मा॒दर्ध॒मा॒सात्। तः स॑न्त॒तमु॑त्तरे॒ऽर्धमा॒स आल॑भते॥७०॥

तं का॒लेका॑ल॒ आग॑ते यज॒ते। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। स त्वा
 अ॒ध्वर्युः स्या॑त्। यो यतो॑ य॒ज्ञं प्र॑यु॒ङ्के। तदे॑नं प्रतिष्ठापय॒तीति॑।
 वा॒ता॒द्वा अ॒ध्वर्यु॑र्य॒ज्ञं प्र॑यु॒ङ्के। दे॒वा गा॑तुविदो गा॒तुं वि॒त्वा
 गा॒तुमि॑तेत्या॒ह। यत॑ ए॒व य॒ज्ञं प्र॑यु॒ङ्के। तदे॑नं प्रतिष्ठापयति।
 प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॒मानः॑॥७१॥

लभते यजमानः॥

[९]

यो वा अयथादेवतं य॒ज्ञमु॑प॒चर॑ति। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते।
पापी॑यान्भवति। यो यथादे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य आ॒वृ॒श्च्यते।
वसी॑यान्भवति। वा॒रु॒णो वै पा॑शः। इ॒मं वि॒ष्यामि॑ वरु॒णस्य॑
पा॒शमि॑त्याह। व॒रु॒णपा॒शादे॒वैना॑ मु॒ञ्चति॑। स॒वितृ॑प्रसूतो
यथादे॒वतम्॥ ७२॥

न दे॒वता॑भ्य आ॒वृ॒श्च्यते। वसी॑यान्भवति। धा॒तुश्च॒ योनौ॑
सुकृ॑तस्य॒ लोक॑ इत्याह। अ॒ग्निर्वै धा॒ता। पु॒ण्यं कर्म॑
सुकृ॑तस्य॒ लोकः। अ॒ग्निरे॒वैना॑ धा॒ता। पु॒ण्ये कर्म॑णि
सुकृ॑तस्य॒ लोके॑ द॒धाति॑। स्यो॒नं मे॑ स॒ह प॒त्यां करो॑मीत्याह।
आ॒त्मन॑श्च॒ यज॑मानस्य॒ चाना॑त्यै स॒न्त्वाय॑। स॒मायु॑षा॒ सं
प्र॒जये॑त्याह॥ ७३॥

आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते पूर्णपा॒त्रे। अ॒न्त॒तोऽनु॑ष्टुभा॑। चतु॑ष्प॒द्वा
ए॒तच्छ॑न्दः प्र॒ति॑ष्ठितं प॒त्न्यै पूर्णपा॒त्रे भ॑वति। अ॒स्मिँल्लो॒के
प्र॒ति॑ तिष्ठानीति॑। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति॑ तिष्ठति। अथो
वाग्वा अ॒नुष्टु॑क्। वाङ्मि॑थुनम्। आपो॒ रेतः॑ प्र॒जन॑नम्। ए॒तस्मा॑द्वै
मि॑थुनाद्विद्योत॑मानः स्त॒नय॑न्वर्षति। रेतः॑ सि॒ञ्चन्॥ ७४॥

प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑न्। यद्वै य॒ज्ञस्य॑ ब्रह्म॑णा यु॒ज्यते॑। ब्रह्म॑णा
वै तस्य॑ वि॒मो॒कः। अ॒द्भिः शा॑न्तिः। वि॒मु॒क्तं वा ए॒तर्हि॑
यो॒क्रं ब्रह्म॑णा। आ॒दायै॑न॒त्पत्नी॑ स॒हाप॑ उपगृही॒ते शा॑न्त्यै।
अ॒ञ्ज॒लौ पूर्णपा॒त्रमा॑ नयति। रेत॑ ए॒वास्या॑ प्र॒जां द॑धाति।

प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः। मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं
कृत्वोत्तिष्ठति॥७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ [१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं
वेदं विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करो। यं देवा मनुष्येषु।
उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नृश्वतुष्पदः। ध्रुवाननप-
गान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः
शूद्रा अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन
एवैनाङ्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा
संशितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म
इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुन्नुद ओकंसः। सपत्नो
यः पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि
तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जना अति। इहि तिस्रोऽति
रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः
समाभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा संशितः। शुचैवेनं
विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।
हतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्।

शुचैवैनमर्पयति॥ ७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयंज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवाग्निना धिष्ण्या अथ सुचौ यो वा
अयथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥११॥

प्रत्युष्टमयंज्ञ एषा हि विश्वेषां देवानामृजा पृथिवीमथो रक्षंसन्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं कालेकाले नवंससतिः॥७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

ब्रह्म॑णे ब्राह्म॑णमाल॑भते। क्षत्रा॑य राज॑न्यम्। म॒रुद्ध्यो॑
वैश्य॑म्। तप॑से शू॒द्रम्। तम॑से तस्कर॑म्। ना॒रका॑य
वीर॑हणम्। पा॒प्मने॑ क्ली॒बम्। आ॒क्रया॑या॒योगू॑म्। का॒माय॑
पु॒ञ्चलू॑म्। अति॑क्रु॒ष्टाय॑ मा॒गध॑म्॥१॥

गी॒ताय॑ सू॒तम्। नृ॒त्ताय॑ शैलू॒षम्। धर्मा॑य स॒भाच॑रम्।
न॒र्माय॑ रे॒भम्। नरि॑ष्ठायै भीम॒लम्। ह॒साय॑ कारि॑म्। आ॒न॒न्दाय॑
स्त्री॒ष॒खम्। प्रमु॑दे॒ कुमा॑रीपु॒त्रम्। मे॒धायै॑ रथका॒रम्। धैर्या॑य॒
तक्षा॑णम्॥२॥

श्रमा॑य कौला॒लम्। मा॒यायै॑ कार्मा॒रम्। रू॒पाय॑ मणि॒का॒रम्।
शुभे॑ व॒पम्। श॒र॒व्याया॑ इषुका॒रम्। हे॒त्यै ध॑न्वका॒रम्। कर्म॑णे
ज्या॑का॒रम्। दि॒ष्टाय॑ रज्जुस॒र्गम्। मृ॒त्यवे॑ मृ॒ग॒युम्। अन्त॑काय॒
श्व॒नित॑म्॥३॥

स॒न्ध्यै जा॒रम्। गे॒हायो॑प॒पति॑म्। निर्ऋ॑त्यै परि॒वित्त॑म्।
आ॒र्त्यै परि॒विवि॑दानम्। अ॒रा॑ध्यै दिधिषू॒पति॑म्। प॒वित्रा॑य
भि॒षज॑म्। प्र॒ज्ञाना॑य नक्ष॒त्रद॑रु॒शम्। निष्कृ॑त्यै पेशस्का॒रीम्।
बला॑योप॒दाम्। वर्णा॑यानू॒रुध॑म्॥४॥

न॒दीभ्यः॑ पौञ्जि॒ष्टम्। ऋ॒क्षीका॑भ्यो नैषा॑दम्। पु॒रुष॑व्याघ्रा॒य
दुर्म॑दम्। प्र॒युज्य॑ उ॒न्मत्त॑म्। ग॒न्ध॒र्वा॒प्स॒राभ्यो॑ ब्रा॒त्यम्। सर्प॑दे॒व-

जुनेभ्योऽप्रतिपदम्। अवेभ्यः कितवम्। इर्यताया अकितवम्।
पिशाचेभ्यो बिदलकारम्। यातुधानेभ्यः कण्टककारम्॥५॥

उत्सादेभ्यः कुञ्जम्। प्रमुदे वामनम्। द्वाभ्यः स्नामम्।
स्वप्रायान्धम्। अधर्माय बधिरम्। संज्ञानाय स्मरकारीम्।
प्रकामोद्यायोपसदम्। आशिक्षायै प्रश्जिनम्। उपशिक्षायां
अभिप्रश्जिनम्। मर्यादायै प्रश्जविवाकम्॥६॥

ऋत्यै स्तेनहृदयम्। वैरहत्याय पिशुनम्। विवित्यै
क्षत्तारम्। औपद्रष्टाय सङ्गहीतारम्। बलायानुचरम्। भूम्ने
परिष्कन्दम्। प्रियाय प्रियवादिनम्। अरिष्ट्या अश्वसादम्।
मेधाय वासः पल्पूलीम्। प्रकामाय रजयित्रीम्॥७॥

भायै दारवाहारम्। प्रभायां आग्नेन्धम्। नाकस्य पृष्ठायांभि-
षेत्तारम्। ब्रध्नस्य विष्टपाय पात्रनिर्णेगम्। देवल्लोकाय
पेशितारम्। मनुष्यलोकाय प्रकरितारम्। सर्वेभ्यो लोकेभ्यं
उपसेत्तारम्। अवत्यै वधायोपमन्थितारम्। सुवर्गाय लोकाय
भागदुघम्। वर्षिष्ठाय नाकाय परिवेष्टारम्॥८॥

अर्मेभ्यो हस्तिपम्। जवायांश्वपम्। पुष्ट्यै गोपालम्।
तेजसेऽजपालम्। वीर्यायाविपालम्। इरायै कीनाशम्।
कीलालाय सुराकारम्। भद्राय गृहपम्। श्रेयसे वित्तधम्।
अध्यक्षायानुक्षत्तारम्॥९॥

मन्यवेऽयस्तापम्। क्रोधाय निसुरम्। शोकायाभिसुरम्।

उत्कूलविकूलाभ्यां त्रिस्थिनम्। योगाय योक्तारम्। क्षेमाय
विमोक्तारम्। वपुषे मानस्कृतम्। शीलायाञ्जनीकारम्।
निर्ऋत्यै कोशकारीम्। यमायासूम्॥१०॥

यम्यै यमसूम्। अथर्वभ्योऽवतोकात्। संवत्सराय
पर्यारिणीम्। परिवत्सरायाविजाताम्। इदावत्सरायाप-
स्कद्वरीम्। इद्वत्सरायातीत्वरीम्। वत्सराय विजर्जरात्।
संवत्सराय पलिक्रीम्। वनाय वनपम्। अन्यतोरण्याय
दावपम्॥११॥

सरोभ्यो धैवरम्। वेशन्ताभ्यो दाशम्। उपस्थावरीभ्यो
बैन्दम्। नड्बुलाभ्यः शौष्कलम्। पार्याय कैवर्तम्। अवार्याय
मार्गारम्। तीर्थेभ्य आन्दम्। विषमेभ्यो मैनालम्। स्वनेभ्यः
पर्णकम्। गुहाभ्यः किरातम्। सानुभ्यो जम्भकम्। पर्वतेभ्यः
किम्पूरुषम्॥१२॥

प्रतिश्रुत्काया ऋतुलम्। घोषाय भूषम्। अन्ताय
बहुवादिनम्। अनन्ताय मूकम्। महंसे वीणावादम्। क्रोशाय
तूणवध्मम्। आक्रन्दाय दुन्दुभ्याघातम्। अवरस्पराय
शङ्खध्मम्। ऋभुभ्योजिनसन्धायम्। साध्येभ्यश्चर्मणम्॥१३॥

बीभत्सायै पौल्कसम्। भूत्यै जागरणम्। अभूत्यै
स्वपनम्। तुलायै वाणिजम्। वर्णाय हिरण्यकारम्।
विश्वेभ्यो देवेभ्यः सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लावम्।

ऋत्यै जनवादिनम्। व्यृद्ध्या अपगल्भम्। स॒श॒राय॑
प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय पु॒श्चलू॒मा ल॑भते। वी॒णावा॒दं ग॑णकं गी॒ताय॑।
याद॑से शाबु॒ल्याम्। न॒र्माय॑ भद्रव॒तीम्। तू॒णव॒ध्मं ग्रा॑म॒ण्यं
पा॒णिस॒ङ्घातं॑ नृ॒ताय॑। मोदा॑यानु॒क्रोश॑कम्। आ॒न॒न्दाय॑
तल॒वम्॥१५॥

अ॒क्षरा॒जाय॑ कि॒त॒वम्। कृ॒ताय॑ सभा॒विन॑म्। त्रेता॑या आदि॒-
नव॑द॒रुश॑म्। द्वा॒प॒राय॑ बहिः सद॑म्। कल॑ये सभा॒स्थाणु॑म्।
दुष्कृ॒ताय॑ च॒रका॑चार्यम्। अध्व॑ने ब्रह्मचा॒रिण॑म्। पि॒शा॒चेभ्यः॑
सैल॑गम्। पि॒पा॒सायै॑ गोव्य॒च्छम्। निर्ऋ॑त्यै गोघा॒तम्। क्षु॒धे
गो॑वि॒कर्त॑म्। क्षु॒त्तृष्णा॑भ्या॒न्तम्। यो गां वि॒कृन्त॑न्तं मा॒सं
भि॒क्ष॑माण उप॒तिष्ठ॑ते॥१६॥

भूम्यै पी॒ठस॒र्पिण॑मा ल॑भते। अ॒ग्नये॑ऽस॒लम्। वा॒यवे॑
चाण्डा॒लम्। अ॒न्तरि॑क्षाय व॒श॒न॒र्तिन॑म्। दि॒वे ख॑ल॒तिम्।
सू॒र्याय॑ हर्य॒क्षम्। च॒न्द्रम॑से मि॒र्मिर॑म्। नक्ष॑त्रेभ्यः कि॒लास॑म्।
अ॒ह्ने शु॒क्लं पि॑ङ्ग॒लम्। रा॒त्रियै॑ कृ॒ष्णं पि॑ङ्गा॒क्षम्॥१७॥

वा॒चे पु॒रुष॑मा ल॑भते। प्रा॒णम॑पा॒नं व्या॑नमु॒दान॑सं स॒मानं
तान् वा॒यवै॑। सू॒र्याय॑ चक्षु॒रा ल॑भते। मन॑श्च॒न्द्रम॑से। दि॒ग्भ्यः
श्रो॒त्रम्। प्र॒जाप॑तये पु॒रुष॑म्॥१८॥

अथै॒तान॑रूपेभ्य॒ आल॑भते। अति॑ह॒स्वम॑तिदी॒र्घम्।

अति॑कृ॒श॒म॒त्य॑ꣳस॒लम्। अति॑शु॒क्ल॒म॒ति॑कृ॒ष्णम्। अति॑श्ल॒क्ष्ण॒-
म॒ति॑लो॒म॒शम्। अति॑कि॒रि॒ट॒म॒ति॑द॒न्तु॒रम्। अति॑मि॒र्मि॒र॒म॒ति॑-
मे॒मि॒षम्। आ॒शा॒यै॑ ज॒मिम्। प्र॒ती॒क्षा॒यै॑ कु॒मा॒रीम्॥१९॥

ब्रह्म॑णे गी॒ताय॑ श्र॒माय॑ स॒न्ध॒यै॑ न॒दी॒भ्य॑ उ॒थ्मा॑दे॒भ्य॑ ऋ॒त्यै॑ भा॒या अ॒मै॒भ्यो॑ म॒न्य॒वै॑ यु॒म्यै॑ द॒श॑द॒श॒ स॒रो॒भ्यो॑ द्वा॒द॒श॒

प्र॒ति॒श्रु॒त्का॒यै॑ बी॒भ॒थ्मा॒यै॑ द॒श॑द॒श॒ ह॒साय॑ स॒प्ताक्ष॑रा॒जाय॑ त्रयो॑द॒श॒ भू॒म्यै॑ द॒श॑ वा॒चे ष॒ड॒थ॒ न॒वैका॒त्र॒वि॑ꣳश॒तिः॥१९॥

ब्रह्म॑णे यु॒म्यै॑ न॒व॑द॒श॥१९॥

ब्रह्म॑णे कु॒मा॒रीम्॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्र॒पद्ये। ऋ॒तं प्र॒पद्ये। अ॒मृतं प्र॒पद्ये। प्र॒जाप॑तेः
प्रि॒यां त॒नुव॒मना॑र्ता प्र॒पद्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॒ वज्रै॑ण। द्विष॑न्तं
भ्रात॑व्य॒मव॑ क्रामामि। योऽस्मा॑न्देष्टि। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑।
भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

सत्यं दश॥

[१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्य॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
सु॒म्र॒युः। अ॒ग्र आ॒याहि॑ वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑
स॒त्सि ब॒रुहि॑षि। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।
बृ॒हच्छो॑चा यविष्ठ॒य। स नः॑ पृ॒थुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॒वास॑सि। बृ॒हद॑ग्रे सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
नम॑स्य॒स्तिरः॑। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒मग्नि॑रि॒ध्यते॑ वृषा॑। वृषो॑
अ॒ग्निः स॒मिध्य॑ते। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हनः। तं ह॒विष्म॑न्त
ई॒डते॑। वृष॑णं त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॒द्यतं॑ बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं
वि॒श्ववे॑दसम्। अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अ॒ध्वरे॑।
अ॒ग्निः पा॑व॒क ई॒ड्यः॑। शो॒चिष्कै॑श॒स्तमी॑महे। स॒मिद्धो॑ अ॒ग्र
आ॒हुतः॑। दे॒वान् य॑क्षि स्व॒ध्वरः॑। त्वं हि॑ ह॒व्यवा॑डसि। आ
जु॑होत दु॒वस्य॑त। अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे। वृ॒णीध्व॑ ह॒व्यवा॑हनम्।
त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो अ॑ग्रे। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्व॒सिष्ठाः॑। त्वे

वसुं सुषण॒नानि॑ सन्तु। यूयं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥४॥

श्रवा॒यमि॒धोम॒ह्यसि॑ स॒त च॑॥ [२]

अ॒ग्ने म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भा॒रत। अ॒सा॒वसौ॑। दे॒वेद्धो॑
मन्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो वि॒प्रा॒नुम॑दितः। क॒वि॒श॒स्तो ब्र॒ह्म॑स॒ शितो॑
घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॑म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ हो॒ता।
तू॒र्णि॒रह॑व्य॒वाट्। आ॒स्पात्रं॑ जु॒हूर्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॑व॒पानः॑। अ॒रा॑ इ॒वाग्ने॑ ने॒मि॒र्दे॒वाऽस्त्वं
प॑रि॒भूर॑सि। आ व॑ह दे॒वान् यज॑मानाय। अ॒ग्निम॑ग्न॒ आव॑ह।
सोम॑माव॑ह। अ॒ग्निमा॑व॑ह। प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह।
इ॒न्द्रा॒ग्नी आ॑व॑ह। इ॒न्द्रमा॑व॑ह। म॒हेन्द्र॑माव॑ह। दे॒वाऽऔ॑ज्य॒पाऽ
आ॑व॑ह। अ॒ग्निऽहो॒त्राया॑ऽऽव॑ह। स्वं म॑हि॒मान्मा॑व॑ह। आ
चा॑ग्ने दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज जा॒तवे॑दः॥६॥

दे॒वाना॑मिन्द्र॒मा व॑ह॒ पद॑ च॑॥ [३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रा॒वि॒त्रम्। स्मो व॒यम्।
सा॒धु ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व।
दे॒वायु॑वं वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॑म॒है दे॒वाऽई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑
न॒म॒स्यान्। यजा॑म य॒ज्ञिया॑न्॥७॥

अ॒ग्निर्हो॒ता न॑व॑॥ [४]

स॒मि॒धो अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु। त॒नून॑पा॒द॒ग्न आ॒ज्य॑स्य
वे॒तु। इ॒डो अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु। ब॒र्हि॒र॒ग्न आ॒ज्य॑स्य

वेतु। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा सोमम्। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा
प्रजापतिम्। स्वाहाऽग्नीषोमौ। स्वाहेन्द्राग्नी। स्वाहेन्द्रम्।
स्वाहा महेन्द्रम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्। स्वाहाऽग्निः
होत्राङ्गुषाणाः। अग्न आज्यस्य वियन्तु॥८॥

इन्द्राग्नी पञ्च च॥ [५]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्। द्रविणस्युर्विपन्यया। समिद्धः
शुक्र आहुतः। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। त्वः सोमासि
सत्पतिः। त्वः राजोत वृत्रहा। त्वं भद्रो असि क्रतुः।
जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु। अग्निः प्रत्नेन
जन्मना। शुम्भानस्तनुवः स्वाम्। कविर्विप्रेण वावृधे।
जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। सोमं गीर्भिष्ठा वयम्। वर्धयामो
वचोविदः। सुमृडीको न आविश। जुषाणः सोम आज्यस्य
हविषो वेतु॥९॥

स्वाः षट् च॥ [६]

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्। पतिः पृथिव्या अयम्। अपाः
रेताः सि जिन्वति। भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता। यत्रा नियुद्धिः
सचसे शिवाभिः। दिवि मूर्धानं दधिषे सुवर्षाम्। जिह्वामग्ने
चकृषे हव्यवाहम्। प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः। विश्वा जातानि
परि ता बभूव। यत्कामास्ते जहुमस्तं नो अस्तु॥१०॥

वयः स्याम पतयो रयीणाम्। स वेद पुत्रः पितरः स

मा॒तरम्। स॒ सूनु॑र्भु॒व॒त्स भु॑व॒त्पुन॑र्मघः। स॒ द्यामौ॑र्णो॒द॒न्तरि॑क्ष॒ः
स॒ सुवः॑। स॒ विश्वा॒ भुवो॑ अभव॒त्स आ॑भवत्। अ॒ग्नी॑षोमा
सवे॑दसा। स॒हृती॑ वनत॒ङ्गिरः॑। स॒न्दे॒व॒त्रा ब॑भूवथुः। यु॒वमे॒तानि॑
दि॒वि रो॑च॒नानि॑। अ॒ग्निश्च॑ सोम॒ सक॑रू॒ अध॑त्तम्॥११॥

यु॒व॑ः सि॒न्धू॑ः र॒भि॒श॑स्तेरव॒द्यात्। अ॒ग्नी॑षोमा॒वमु॑ञ्चतं
गृ॒भी॒तान्। इन्द्रा॑ग्नी रोच॒ना दि॒वः। परि॒ वाजे॑षु भूषथः।
तद्वा॑ञ्चेति॒ प्रवी॑र्यम्। श॒जथ॑द्वृ॒त्रमु॒त सं॑नोति॒ वाज॑म्। इन्द्रा॒
यो अ॒ग्नी स॒हृरी॑ स॒पर्या॑त्। इ॒र॒ज्यन्ता॑ वस॒व्यस्य॑ भू॒रैः।
स॒ह॑स्तमा॒ सह॑सा वाज॒यन्ता॑। ए॒न्द्रं सा॒न॒सि॑ः र॒यिम्॥१२॥

स॒जित्वा॑न॒ः सदा॑सहम्। व॒र्षि॑ष्ठमू॒तये॑ भर। प्रस॑साहिषे
पु॒रु॒हूत॑ श॒त्रून्। ज्ये॑ष्ठस्ते॒ शुष्म॑ इ॒ह रा॑तिर॒स्तु। इन्द्रा॑ भ॒र॒
दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑ सि॒न्धूना॑म॒सि रे॒वती॑नाम्। म॒हा॑ः
इन्द्रो॒ य ओज॑सा। प॒र्जन्यो॑ वृ॒ष्टिमा॑ः इ॒वा स्तोमै॑र्व॒त्सस्य॑
वावृ॑धे। म॒हा॑ः इन्द्रो॒ नृ॒वदा॑च॒र्षणि॑प्राः॥१३॥

उ॒त द्वि॑ब॒र्हा अ॒मि॒नः स॒हो॑भिः। अ॒स्म॒द्रिय॑ग॒वावृ॑धे
वी॒र्या॑य। उ॒रुः पृ॒थुः सु॒कृतः॑ क॒र्तृभि॑र्भूत्। पि॒प्री॑हि दे॒वाः
उ॑श॒तो य॑विष्ठ। वि॒द्वाः ऋ॒तूँर्ऋ॒तुप॑ते यजे॒ह। ये दै॒व्या
ऋ॒त्विज॑स्तेभि॒रग्ने॑। त्व॑ः हो॒तृ॒णाम॑स्याय॒जिष्ठः॑। अ॒ग्नि॑ः
स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्। अया॑ड॒ग्नि॒रग्नेः॑ प्रि॒या धा॑मानि। अया॑ट्थ॒सोम॑स्य
प्रि॒या धा॑मानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्रेजापतेः प्रिया धामानि।
 अयाङ्ग्रीषोमयोः प्रिया धामानि। अयाङ्गिन्द्राग्रियोः प्रिया
 धामानि। अयाङ्गिन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाङ्गमहेन्द्रस्य
 प्रिया धामानि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां प्रिया धामानि।
 यक्षदग्रेरहोतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्।
 आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः।
 जुषतां हविः। अग्रे यदद्य विशो अध्वरस्य होतः। पावक
 शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना वियद्भूः।
 हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधुतं रुयि चरपणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानोषः षट्॥ [७]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह
 पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
 वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
 उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
 मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
 धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
 उपहूतां(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां इडा
 ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी।
 ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥१७॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं

य॒ज्ञम॒वान्। ये य॒ज्ञप॑तिं॒ वर्धा॑न्। उप॑हू॒ते द्या॒वापृ॑थि॒वी।
 पू॒र्वजे ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हू॒तोऽयं य॑ज॒मानः।
 उत्त॑रस्या॒न्देव॑य॒ज्याया॑मुप॑हूतः। भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूतः।
 दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हूतः। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
 तस्मि॑न्नुप॑हूतः। वि॒श्वम॑स्य प्रि॒यमुप॑हूतम्। वि॒श्वस्य॑
 प्रि॒यस्योप॑हू॒तस्योप॑हूतः॥१८॥

सुहर्षभा ह्वयतामुपहूतः हविष्करणं उपहूतश्चत्वारि च॥ [८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो न॒रा॒शः॑ सः।
 व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा
 म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी हो॑ता। हो॒तुर॑हो॒तुराय॑जीयान्।
 अ॒ग्ने या॑न्दे॒वानया॑त्। या॑ अ॒पि॒प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अ॑म॒थ्स॒त।
 ता॑ स॒स॒नुषी॑ हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
 स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने हो॑ताऽभूः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य न॒मोवा॑के
 वी॒हि॑॥१९॥

अपिप्रेः पञ्च च॥ [९]

इ॒दं द्या॒वापृ॑थि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्ध्मं सू॑क्तवा॒कम्। उ॒त
 न॑मोवा॒कम्। ऋ॒ध्यास्मि॑ सू॒क्तोच्य॑म॒ग्ने। त्वं सू॑क्त॒वाग॑सि।
 उप॑श्रितो दि॒वः पृ॑थि॒व्योः। ओ॒मन्व॑ती तेऽस्मिन् य॒ज्ञे य॑ज॒मान
 द्या॒वापृ॑थि॒वी स्ता॑म्। श॒ङ्गये॑ जी॒रदा॑न्। अ॒त्र॒सू अ॑प्र॒वेदे॑।
 उ॒रुग॑व्यूती अ॒भयं॑ कृ॒तौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
 पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
 अग्निरिदं हविरजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। सोम
 इदं हविरजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्निरिदं
 हविरजुषत॥ २१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं
 हविरजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं
 हविरजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी
 इदं हविरजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
 इन्द्र इदं हविरजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 महेन्द्र इदं हविरजुषत॥ २२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा आज्यपा
 आज्यमजुषन्त। अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत।
 अग्निरहोत्रेणेदं हविरजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 अस्यामृधद्धोत्रायान्देवङ्गमायाम्। आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ।
 आयुरा शास्ते। सुप्रजास्त्वमा शास्ते। सजातवनस्यामा
 शास्ते॥ २३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शास्ते। भूयो हविष्करणमा शास्ते।
 दिव्यं धामा शास्ते। विश्वं प्रियमा शास्ते। यदनेन
 हविषाऽऽशास्ते। तदश्यात्तदृध्यात्। तदस्मै देवा रासन्ताम्।
 तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं च।

उ॒मे च॑ नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॑हंस॒स्पाता॑म्। इ॒ह गति॑र्वा॒मस्ये॑दं
च। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अभयं कृतावकृताग्निदिहं हविरंजुपत महेन्द्र इदं हविरंजुपत सजातवनस्यामा शांस्ते वीतं च त्रीणि च॥[१०]

तच्छ्रुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवी॑
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदै॑। शं चतु॑ष्पदे॥२५॥

तच्छ्रुं योर्ष्टौ॥[११]

आप्या॑यस्व॒ सन्ते॑। इ॒ह त्वष्टा॑रम॒ग्रियं॑ तन्न॑स्तुरी॒पम्।
दे॒वानां॑ पत्नी॒रुश॑तीर॒वन्तु॑ नः। प्राव॑न्तु नस्तु॒जये॑ वाज॑सातये।
याः पार्थि॑वासो॒ या अ॒पामपि॑ व्र॒ते। ता नो॑ दे॒वीः सु॒हवाः॑
शर्म॑ यच्छ्र॒ता। उ॒त ग्रा वि॑यन्तु दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॑ण्य॒ग्राय्य॑श्चिनी
राट्। आ रोद॑सी वरुणा॒नी शृ॑णोतु। वि॒यन्तु॑ दे॒वीर्य॑
ऋतु॑र्जनी॒नाम्॥२६॥

अ॒ग्निर्होता॑ गृ॒हप॑तिः स राजा॑। वि॒श्वा वेद॑ जनि॒मा
जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्या॒नाम्। यजि॑ष्ठः स प्र
य॑जतामृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृ॒हप॑ते जना॒नाम्। अ॒ग्ने अ॒कर्म॑
स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्थूरि॑ णो॒ गार्ह॑पत्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑
न॒स्तेज॑सा॒ स॑ शि॒शाधि॑॥२७॥

जनीनामष्टौ च॥[१२]

उप॑हूतं रथन्त॒रं स॒ह पृ॑थि॒व्या। उप॑ मा रथन्त॒रं स॒ह

पृथिव्या ह्ययताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्ययताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
उप मा बृहत्सह दिवा ह्ययताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
मा सप्त होत्रा ह्ययताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
धेनुः सहर्षभा ह्ययताम्॥ २८॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्ययताम्।
उपहूतां(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां इडा
ह्ययताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी।
ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥ २९॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः।
य इमं यज्ञमवान्। ये यज्ञपत्नीं वर्धन्। उपहूते
द्यावापृथिवी। पूर्वजे ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपहूतेयं
यजमाना। इन्द्राणीवाऽविधवा। अदितिरिव सुपुत्रा।
उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपहूता। भूयसि हविष्करणं उपहूता।
दिव्ये धामन्नुपहूता। इदं मे देवा हविर्जुषन्तामिति
तस्मिन्नुपहूता। विश्वमस्याः प्रियमुपहूतम्। विश्वस्य
प्रियस्योपहूतस्योपहूता॥ ३०॥

सहर्षभा ह्ययतामुपहूतं सपुत्रा षट्॥ [१३]

सत्यं प्रवोऽग्ने महान्निरहोतां समिधोऽग्निर्वृत्राण्यग्निर्मूर्धोपहूतं देवं ब्रह्मिदं द्यावापृथिवी तच्छुं योरा

प्यायस्वोपहूतत्रयोदश॥ १३॥

सत्यं वयं स्याम वृष्टिद्यावा त्रिंशत्॥ ३०॥

सत्यमुपहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अ॒ञ्जन्ति॑ त्वाम॑ध्व॒रे दै॒व॒यन्तः॑। वन॑स्पते॒ मधु॑ना॒ दैव्ये॑न।
यद॒र्ध्वस्ति॑ष्ठा॒द्वि॒णो॒ह ध॑त्तात्। यद्वा॒ क्षयो॑ मा॒तुर॒स्या उ॒पस्थे॑।
उच्छ्र॑यस्व वनस्पते। वर्ष्म॑न्पृथि॒व्या अधि॑। सुमि॑ती मी॒यमा॑नः।
वर्चो॑धा य॒ज्ञवा॑हसे। समि॑द्धस्य॒ श्रय॑माणः पुरस्ता॑त्। ब्रह्म॑
वन्वा॒नो अ॒जर॑ सु॒वीर॑म्॥१॥

आ॒रे अ॒स्मद॑म॒तिं बाध॑मानः। उच्छ्र॑यस्व मह॒ते सौभ॑गाय।
ऊ॒र्ध्व ऊ॒ षु ण॑ ऊ॒तये॑। तिष्ठा॑ दे॒वो न स॑वि॒ता। ऊ॒र्ध्वो वाज॑स्य॒
सनि॑ता॒ यद॒ञ्जिभिः॑। वा॒घद्विर्वि॑ह्यामहे। ऊ॒र्ध्वो नः॑ पा॒ह्य॒हसो॑
नि के॒तुना॑। विश्व॒॑ सम॒त्रिण॑ दह। कृ॒धी न॑ ऊ॒र्ध्वा च॒ रथा॑य
जी॒वसे॑। वि॒दा दे॒वेषु॑ नो॒ दुवः॑॥२॥

जा॒तो जा॑यते सुदि॒न॒त्वे अ॒ह्नाम्। सम॒र्य आ वि॒दथे॑
वर्ध॑मानः। पुनन्ति॒ धीरा॑ अप॒सो मनी॑षा। दे॒व॒या विप्र॑ उदिय॒ति
वाच॑म्। युवा॑ सु॒वासाः॑ परि॒वीत॑ आगा॑त्। स उ॒ श्रेया॑न्भवति॒
जाय॑मानः। तं धीरा॑सः क॒वय॑ उन्नयन्ति। स्वा॒धियो॑
मन॑सा दे॒व॒यन्तः॑। पृथु॑पाजा॒ अम॑र्त्यः। घृ॒तनि॑र्णि॒ख्स्वा॑हुतः।
अ॒ग्निर्य॑ज्ञस्य॒ हव्य॑वाट्। त॒ स॒बाधो॑ य॒तः सु॒चः। इ॒त्था
धिया॑ य॒ज्ञव॑न्तः। आच॑क्रुर॒ग्निमू॑तयै। त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो
अ॒ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वि॒सि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सुषण॒नानि॑

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरं दुवः स्वाहृतोऽष्टौ च॥

[१]

होता यक्षदग्निः समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा
पृथिव्याः सङ्गथे वामस्य। वर्षमन्दिव इडस्पदे वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपाम्।
मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान्मथो अनक्तु वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं नृशस्त्रं नृङ्गः प्रणेत्रम्।
गोभिर्वपावान्स्याद्वीरैः शक्तीवान्नरैः प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदग्निमिड ईडितो देवो
देवाः आवक्षद्दूतो हव्यवाडमूरः। उपेमं यज्ञमुपेमां देवो
देवहूतिमवतु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः
सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन् यज्ञे वि च प्र च प्रथताः
स्वासस्थं देवेभ्यः। एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः सन्दन्तु
प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥४॥

होता यक्षद्वरं ऋष्याः कवप्यो कौषधावनीरुदाताभीर्जिहतां
विपक्षोभिः श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे
विश्रयन्तामृतावृधो वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा नृङ्गः पतिभ्यो योनिं
कृण्वाने। सः स्मर्यमाने इन्द्रेण देवैरेदं वरुहिः सीदतां
वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतांरा

मन्द्रा पोता॑रा क॒वी प्रचै॑तसा। स्वि॑ष्टम॒द्यान्यः क॑रदि॒षा
 स्व॑भिगू॒र्तम॒न्य ऊ॒र्जा सत॑वसे॒मं य॒ज्ञं दि॒वि दे॒वेषु॑ धत्तां
 वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्तिस्त्रो दे॒वीर॒पसा॑म॒पस्त॑मा
 अ॒च्छि॑द्रम॒द्येदम॑स्तन्वताम्। दे॒वेभ्यो॑ दे॒वीर्दे॒वमपो॑
 विय॑न्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्त्वष्टा॑र॒मचि॑ष्टु॒मपा॑कः
 रेतो॒धां वि॒श्रव॑सं यशो॒धाम्। पु॒रुरूप॑म॒काम॑कर॒शनः॑
 सु॒पोषः॑ पोषैः॒ स्यात्सु॑वीरो॒ वीरै॑र्वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑।
 होता॑ यक्ष॒द्वन॑स्पति॒मुपा॑व॒स्रक्ष॑द्वियो जो॒ष्टारः॑ श॒शम॑न्नरः।
 स्वदा॒थस्व॑धि॒तिर्ऋ॒तुथा॑द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ङ्मे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒
 होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒दग्निः॑ स्वाहाऽऽज्य॑स्य॒ स्वाहा॑ मे॒दसः॑
 स्वाहा॑ स्तो॒काना॑ः स्वाहा॑ स्वाहा॑कृ॒तीना॑ः स्वाहा॑
 ह॒व्यसू॑क्तीनाम्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्थ॒स्वाहा॑ऽग्निः॑
 हो॒त्राञ्जु॑षा॒णा अ॒ग्न आ॑ज्य॑स्य॒ विय॑न्तु होत॑र्यज॑॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होत॑र्यज॑ सुवीरो॒ वीरै॑र्वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑ चत्वारि॑ च (अ॒ग्नि॒न्त॒नू॒न॒पा॒त॒त्रा॒शः॑ संम॒ग्नि॒मि॒डि

ईडितो ब॒र्हुहि॑दु॒रं उ॒पा॒सान॑त्का॒ दे॒व्यां ति॒स्रस्त्वष्टा॑रं वन॒स्पति॑म॒ग्निम्। पञ्च॑ वे॒त्वेको॑ विय॑न्तु द्वि॒र्वी॒तामे॑को॒ विय॑न्तु द्वि॒र्वे॒त्वेको॑

विय॑न्तु होत॑र्यज॑॥) [२]

समि॑द्धो अ॒द्य मनु॑षो दुरो॒णे। दे॒वो दे॒वान् य॑जसि
 जा॒तवे॑दः। आ च॒ वह॑ मि॒त्रम॑हश्चि॒कित्वा॑न्। त्वं दू॒तः
 क॒विर॑सि॒ प्रचै॑ताः। तनू॑नपात्प॒थ ऋ॒तस्य॑ या॒नान्। म॒ध्वा
 सम॑ञ्ज॒न्थस्व॑दया सुजिह्वा। मन्मा॑नि धी॒भिरु॑त य॒ज्ञमृ॑न्धन्।
 दे॒व॒त्रा च॑ कृणुह्यध्व॒रं नः॑। नरा॒शः॑ संस्य॒ महि॑मान॒मेषा॑म्।

उपं स्तोषाम यजतस्य यज्ञैः॥६॥

ते सुक्रतवः शुचयो धियन्धाः। स्वदन्तु देवा उभयानि
हव्या। आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च। आयाह्यग्रे वसुभिः
सजोषाः। त्वं देवानामसि यहू होता। स एनान् यक्षीषितो
यजीयान्। प्राचीनं बरुहिः प्रदिशा पृथिव्याः। वस्तोरस्या
वृज्यते अग्रे अह्वाम्। व्यु प्रथते वितरं वरीयः। देवेभ्यो
अदितये स्योनम्॥७॥

व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्ताम्। पतिभ्यो न जनयः
शुम्भमानाः। देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वाः। देवेभ्यो भवथ
सुप्रायणाः। आसुष्वयन्ती यजते उपाके। उषासानक्ता
सदतां नि योनौ। दिव्ये योषणे बृहती सुरुक्मे। अधि
श्रियः शुक्रपिशं दधाने। दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा।
मिमाना यज्ञं मनुषो यजध्वै॥८॥

प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू। प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशा
दिशन्ता। आ नो यज्ञं भारती तूयमेतु। इडा मनुष्वदिह
चेतयन्ती। तिस्रो देवीर्बरुहिरेदः स्योनम्। सरस्वती स्वपंसः
सदन्तु। य इमे द्यावापृथिवी जनित्री। रूपैरपिः शद्भुवनानि
विश्वा। तमद्य होतरिषितो यजीयान्। देवं त्वष्टारमिह यक्षि
विद्वान्॥९॥

उपावसृजत्मन्या समञ्जन्। देवानां पाथ ऋतुथा हवीःषि।
वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः। स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन।

स॒द्यो जा॒तो व्य॑मिमीत य॒ज्ञम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मभवत्पु॒रोगाः।
अ॒स्य होतुः॑ प्र॒दिश्य॑तस्य॒ वा॒चि। स्वाहा॑कृत॒ः ह॒विर॑दन्तु
दे॒वाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजंध्ये विद्वान्ष्टौ च॥ [३]

अ॒ग्निर्होता॑ नो अध्व॒रे। वा॒जी सन्प॑रिणीयते। दे॒वो दे॒वेषु॑
य॒ज्ञियः॑। परि॑त्रिविष्ट्य॒ध्वर॑म्। यात्य॒ग्नी र॒थीरि॑व। आ दे॒वेषु॑
प्रयो॑ दधत्। परि॑ वाज॑पतिः क॒विः। अ॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रमीत्।
दध॒द्रत्नानि॑ दा॒शुषे॑॥११॥

अग्निर्होता नो नवः॥ [४]

अजै॑द्ग॒निः। अस॑न॒द्वाज॑न्नि। दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ट्।
प्राञ्जो॑भिर्हिन्वा॒नः। धेना॑भिः कल्प॑मानः। य॒ज्ञस्यायुः॑ प्रति॒रन्।
उप॑ प्रेष्य॒ होतः॑। ह॒व्या दे॒वेभ्यः॑॥१२॥

अजैद्ष्टौ॥ [५]

दै॒व्याः श॑मितार उ॒त म॑नुष्या॒ आर॑भध्वम्। उप॑नयत् मे॒ध्या
दुरः॑। आ॒शासा॑ना॒ मेध॑पतिभ्यां॒ मेध॑म्। प्रा॒स्मा अ॒ग्निं भ॑रता॒
स्तृ॒णीत॑ ब॒र्हिः। अन्वे॑नं मा॒ता म॑न्यताम्। अनु॑ पि॒ता। अनु॑
भ्रा॒ता स॑गर्भ्यः। अनु॑ सखा॒ सयू॑ध्यः। उ॒दी॒चीना॑ः अस्य प॒दो
नि॑धत्तात्॥१३॥

सूर्यं॑ चक्षु॑र्गमयतात्। वा॒तं प्रा॑णम॒न्वव॑सृजतात्। दि॒शः
श्रो॒त्रम्। अन्त॑रि॒क्षम॑सुम्। पृ॒थि॒वीः शरी॑रम्। ए॒क॒धाऽस्य॑
त्वच॑माच्छा॒तात्। पु॒रा नाभ्या॑ अपि॒शसो॑ व॒पामु॑त्खि॒दतात्॥

अ॒न्तरे॒वोष्माणं॑ वा॒रय॑तात्। श्ये॒नम॑स्य॒ वक्षः॑ कृणुतात्।
प्र॒शसा॑ बा॒हू॥१४॥

श॒ला दो॑षणी॑। क॒श्यपे॒वाँसा॑। अ॒च्छि॒द्रे श्रो॑णी॑।
क॒वषो॑रू॒ स्नेक॑पर्णा॒ष्ठीव॑न्ता॑। ष॒ड्विंश॑तिरस्य॒ वङ्ग॑यः।
ता अ॒नु॒ष्टो॒च्च्या॑वयतात्। गा॒त्रं गा॒त्रम॒स्यानू॑नं कृणुतात्।
ऊ॒व॒ध्यगो॑हं पा॒र्थिवं॑ खनतात्। अ॒स्त्रा रक्षः॑ स॒सृज॑तात्।
व॒नि॒ष्ठुम॑स्य॒ मा रा॑विष्ट॥१५॥

उ॒रूकं॑ म॒न्यमा॑नाः। ने॒द्वस्तो॑के तनये। रवि॑तार॒वच्छ॑मितारः।
अ॒ग्नि॒गो श॑मी॒ध्वम्। सु॒शर्मि॑ शमी॒ध्वम्। श॑मी॒ध्वम॑ग्निगो।
अ॒ग्नि॒गुश्चापा॑पश्च। उ॒भौ दे॒वानाँ॑ श॒मितारौ॑। ता॒विमं॑ प॒शूँ
श्र॑पयतां प्रवि॒द्वाँसौ॑। यथा॑यथाऽस्य॒ श्रप॑ण॒न्तथा॑तथा॥१६॥

धृ॒त्ताद्वा॒हू मा रा॑विष्ट॒ तथा॑तथा॥

[६]

जु॒षस्व॑ स॒प्रथ॑स्तमम्। वचो॑ दे॒वप्स॑रस्तमम्। ह॒व्या जु॒ह्वान॑
आ॒सनि॑। इ॒मं नो॑ य॒ज्ञम॒मृते॑षु धेहि। इ॒मा ह॒व्या जा॑तवेदो
जु॒षस्व। स्तो॒काना॑म॒ग्ने मे॑द॒सो घृ॒तस्य॑। हो॒तः प्रा॑शान प्रथ॒मो
नि॒षद्य॑। घृ॒तव॑न्तः पा॒वक॑ ते। स्तो॒काः श्रो॑तन्ति॒ मेद॑सः। स्व॒धर्म॑
दे॒ववी॑तये॥१७॥

श्रे॒ष्ठं नो॑ धेहि॒ वार्य॑म्। तुभ्य॑ँ स्तो॒का घृ॑त॒श्चुतः॑। अ॒ग्ने
वि॒प्राय॑ सन्त्या। ऋ॒षिः श्रे॒ष्ठः स॒मि॒ध्यसे॑। य॒ज्ञस्य॑ प्रा॒विता॑
भ॒वा तुभ्य॑ँ श्रो॒तन्त्य॑ग्निगो शचीवः। स्तो॒कासो॑ अ॒ग्ने मे॑द॒सो

घृतस्य। कविशस्तो बृहता भानुनागाः। हव्या जुषस्व मेधिरा।
ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद उद्धृतम्। प्र ते वयं ददामहे। श्रोतन्ति
ते वसो स्तोका अधित्वचि। प्रति तान्देवशोविहि॥१८॥

देववीतय उद्धृतग्रीणि च॥—————[७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्र यातन्नमोभिरग्ने अर्वाक्।
युव९ राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता
यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य वपाया मेदसः। जुषेता९ हविः।
होतर्यज। विह्यख्यन्मनसा वस्य इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत
वा सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यम्। स वा धियं
वाजयन्तीमतक्षम्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य
जुषेता९ हविः। होतर्यज। त्वामीडते अजिरं दूत्याया।
हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य देवैरासदो बरुहिरग्ने।
अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य
जुषेता९ हविः। होतर्यज॥२०॥

सजातान्निन्दे च॥—————[८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः। ईदृ रयिं यशसं पूर्वभाजम्।
इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा। प्र णो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः।
माच्छेद्वा रश्मीरिति नाधमानाः। पितृणा९ शक्तीरनु-
यच्छमानाः। इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणो मदन्ति। ताह्यद्रीं
धिषणाया उपस्थै। अग्नि९ सुदीति९ सुदृशं गृणन्तः।

न॒म॒स्याम॒स्त्वेड्यं॑ जा॒तवे॒दः। त्वां दू॒तम॑र॒तिः॑ ह॒व्य॒वाह॑म्।
दे॒वा अ॑कृ॒ण्वन्न॒मृत॑स्य॒ नाभि॑म्॥२१॥

जातवेदो द्वे च॥ [९]

त्व॑ ह्य॒ग्ने प्र॒थ॒मो म॒नोता॑। अ॒स्या धि॒यो अ॒भ॒वो
दस्म॑होता॑। त्व॑ सी॑ वृष॒न्नकृ॑णोर्दुष्ट॒रीतु॑। स॒हो वि॒श्वस्मै॑
सह॑से सह॒ध्यै। अधा॑ होता॒ न्यसी॑दो॒ यजी॑यान्। इ॒डस्प॑द
इ॒षय॑न्नीड्यः सन्। तं त्वा॒ नरः॑ प्र॒थ॒मं दे॒वय॑न्तः। म॒हो रा॒ये
चि॒तय॑न्तो॒ अनु॑गमन्। वृ॒तेव॑ यन्तं॒ बहु॑भिर्वस॒व्यैः। त्वे रा॒यि
जा॑गृवा॒सो अनु॑गमन्॥२२॥

रु॒श॒न्तम॑ग्निं द॑र॒श॒तं बृ॒ह॒न्त॑म्। व॒पाव॑न्तं वि॒श्वहा॑
दी॒दि॒वा॒स॑म्। प॒दं दे॒वस्य॑ नम॑सा वि॒यन्तः॑। श्र॒व॒स्यवः॑ श्र॒व
आ॒प॒न्नमृ॑क्तम्। ना॒मा॒नि चि॒दधि॑रे य॒ज्ञिया॑नि। भ॒द्रायां॑ ते
रण॑यन्त॒ सन्दृ॑ष्टौ। त्वां वर्ध॑न्ति क्षि॒तयः॑ पृथि॒व्याम्। त्व॑
राय॑ उ॒भया॑सो जना॑नाम्। त्वं त्रा॒ता त॑रणे॒ चेत्यो॑ऽभूः। पि॒ता
मा॒ता स॒द॒मिन्मा॑नु॒षाणा॑म्॥२३॥

स॒प॒र्ये॒ण्यः स प्रि॒यो वि॒क्ष्व॑ग्निः। हो॒ता म॒न्द्रो निष॑सादा॒
यजी॑यान्। तं त्वा॑ व॒यं द॒म आ दी॑दि॒वा॒स॑म्। उ॒प॒जु॒बाधो॑
नम॑सा सदे॒म। तं त्वा॑ व॒य॑ सु॒धियो॑ नव्य॑म॒ग्ने। सु॒म्रा॒यव॑
ई॒महे॑ दे॒वय॑न्तः। त्वं वि॒शो अ॒नयो॑ दी॒द्यानः॑। दि॒वो अ॑ग्ने बृ॒ह॒ता
रो॑च॒नेन॑। वि॒शां क॒विं वि॒श्व॒पति॑ः शश्व॑तीनाम्। नि॒तो॒श॒नं वृष॑भं
च॑र्षणी॒नाम्॥२४॥

प्रेतीषणि मिषयन्तं पावकम्। राजन्तमग्निं यजत९
 रयीणाम्। सो अग्र ईजे शशमे च मर्तः। यस्त
 आनदत्समिधा हव्यदातिम्। य आहुतिं परि वेदा नमोभिः।
 विश्वेत्सवामा दधते त्वोतः। अस्मा उ ते महि महे विधेम।
 नमोभिरग्रे समिधोत हव्यैः। वेदीसूनो सहसो गीर्भिरुक्थैः।
 आ ते भद्राया९ सुमतौ यतेम॥२५॥

आ यस्ततन्थ रोदसी विभासा। श्रवोभिश्च श्रवस्यस्तरुत्रः।
 बृहद्विर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे। रेवद्विरग्रे वितरं वि भाहि।
 नृवद्वसो सदमिद्वेह्यस्मे। भूरितोकाय तनयाय पश्वः। पूर्वोरिषो
 बृहतीरारे अघाः। अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु। पुरूण्यग्रे
 पुरुधा त्वाया। वसूनि राजन्वसुताते अश्याम्। पुरूणि हि
 त्वे पुरुवार सन्ति। अग्रे वसु विधते राजनित्वे॥२६॥

जागृवा९ सो अनुगुम्मान्पाणाश्चरपणीनां यतिमाश्यान्द्रे च॥ [१०]

आभरत९ शिक्षतं वज्रबाहू। अस्मा९ इन्द्राग्नी अवत९
 शचीभिः। इमे नु ते रश्मयः सूर्यस्य। येभिः सपित्वं पितरो
 न आयन्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य हविष आत्तामद्य।
 मध्यतो मेद उद्धृतम्। पुरा द्वेषोभ्यः। पुरा पौरुषेय्या गृभः।
 घस्तान्नूनम्॥२७॥

घासे अज्राणां यवसप्रथमानाम्। सुमत्क्षराणा९ शतरुद्रि-
 याणाम्। अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम्। पार्श्वतः श्रोणितः
 शितामृत उत्थादतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्। करत एवेन्द्राग्नी।

जुषेता॑ ह॒विः। होत॑र्यज॑। दे॒वेभ्यो॑ वनस्पते ह॒वी॑षि॑।
हिर॑ण्यपर्ण॑ प्र॒दिव॑स्ते अ॒र्थम्॑॥२८॥

प्र॒दक्षि॑णिद्र॒शनया॑ नि॒यूय॑। ऋ॒तस्य॑ वक्षि॑ प॒थिभी॑
रजि॑ष्ठैः। हो॒ता यक्ष॑द्वनस्पति॑म॒भिहि॑। पि॒ष्टत॑मया
रभि॑ष्ठया र॒शनया॑धि॒ता। यत्रे॑न्द्रा॒ग्नि॒योश्छा॑गस्य ह॒विषः॑
प्रि॒या धामा॑नि। यत्र॑ वनस्पतेः॑ प्रि॒या पाथा॑सि॑।
यत्र॑ दे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धामा॑नि। यत्रा॑ग्नेर्होतुः
प्रि॒या धामा॑नि। तत्रै॑तं प्र॒स्तुत्ये॑वोप॒स्तुत्ये॑ वो॒पाव॑स्रक्षत्।
रभी॑या॑समिव कृ॒त्वी॑॥२९॥

कर॑दे॒वं दे॒वो वन॑स्पतिः। जुष॑ता॑ ह॒विः। होत॑र्यज॑।
पि॒प्री॒हि दे॒वा उ॑शतो यविष्ठ। वि॒द्वा ऋ॒तू र॒ऋतु॑पते यजे॒ह।
ये दै॒व्या ऋ॒त्विज॑स्तेभि॒रग्ने॑। त्वं होत॑रुणाम॒स्याय॑जिष्ठः।
हो॒ता यक्ष॑द॒ग्निः स्वि॑ष्टकृतम्। अया॑ङ्गि॒रिन्द्रा॑ग्नि॒योश्छा॑गस्य
ह॒विषः॑ प्रि॒या धामा॑नि। अया॑ङ्ग्वनस्पतेः॑ प्रि॒या पाथा॑सि॑।
अया॑ङ्ग्वे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धामा॑नि। यक्ष॑द॒ग्नेर्होतुः॑
प्रि॒या धामा॑नि। यक्ष॑त्स्वं म॒हिमा॑नम्। आ॒यज॑तामे॒ज्या
इषः॑। कृ॒णोतु॑ सो अ॒ध्वरा॑ जा॒तवे॑दाः। जुष॑ता॑ ह॒विः।
होत॑र्यज॑॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथासि सप्त च॥

[११]

उपो॑ ह॒ यद्वि॒दथ॑ वा॒जिनो॑ गूः। गी॒र्भिर्वि॑प्राः
प्रम॑तिमिच्छ॒मानाः॑। अ॒र्वन्तो॑ न का॒ष्टान्न॑क्ष॒माणाः॑।

इन्द्रा॒ग्नी जोहु॑वतो॒ नर॒स्ते। वन॑स्पते रश्न॒यांऽभि॒धाय॑।
 पि॒ष्टत॑मया व॒युना॑नि वि॒द्वान्। वह॑ देव॒त्रा दि॑धिषो
 ह॒वीः॑षि। प्र च॑दा॒तार॑म॒मृते॑षु वोचः। अ॒ग्निः॑ स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्।
 अया॑ङ्गि॒रिन्द्रा॑ग्नि॒योश्छा॑ग॒स्य ह॒विषः॑ प्रि॒या धा॑मानि॥३१॥

अया॒ङ्गन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पा॑था॒सि। अया॑ङ्ग॒वाना॑माज्य॒पाना॑
 प्रि॒या धा॑मानि। यक्ष॑द॒ग्नेर्होतुः॑ प्रि॒या धा॑मानि। यक्ष॑त्स्व॒ं
 म॑हि॒मान॑म्। आ॒य॒जता॑मे॒ज्या इ॒षः। कृ॒णोतु॑ सो अ॒ध्वरा॑
 जा॒तवे॑दाः। जु॒षता॑ ह॒विः। अ॒ग्ने यद॑द्य वि॒शो अ॒ध्वर॑स्य
 होतः। पा॒वक॑ शोचे वे॒ष्ट्वं हि यज्वा॑। ऋ॒ता य॑जासि म॒हिना॑
 विय॑द्भूः। ह॒व्या वह॑ यवि॒ष्ट या ते॑ अ॒द्य॥३२॥

धामानि भूरैकं च॥ ————— [१२]

दे॒वं ब॒र्हिः सु॒दे॒वं दे॒वैः स्या॑त्सु॒वीरं॑ वी॒रैर्व॑स्तो॒र्वृज्ये॑ता॒क्तोः
 प्र॒भ्रिये॑तात्य॒न्यात्रा॑या ब॒र्हिष्म॑तो म॒देम॑ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
 वेतु॑ यज॑। दे॒वीर्द्वारं॑ सङ्घा॒ते वि॒द्वीर्या॑म॒ञ्छिथि॑रा ध्रु॒वा दे॒वहू॑तौ
 व॒त्स ई॑मे॒नास्तरु॑ण॒ आ॒मिमी॑यात्कुमा॒रो वा न॑व॒जातो॑
 मैना॒ अर्वा॑ रे॒णुक॑काटः पृ॒ण॒ग्वसु॑वने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु
 यज॑। दे॒वी उ॒षासा॑न॒क्ताऽद्या॑स्मिन् यु॒ज्ञे प्र॑यत्य॒ह्वेता॑मपि
 नूनं॑ दै॒वीर्वि॑शः प्रा॒यासि॑ष्टा॒ सु॒प्री॑ते सु॒धिते॑ वसु॒वने॑
 वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॑ष्टी वसु॒धिते॑ ययो॒रन्या॑
 ऽघा॑द्वेषा॒सि यु॒यव॑दान्याव॒क्षद्व॑सु वा॒र्याणि॑ यज॑मानाय

वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वीतां॑ यज॑। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती
 इष॒मूर्ज॑म॒न्याव॑क्ष॒त्सग्धि॑ꣳ स॒र्पीति॑म॒न्या न॑वे॒न पूर्वं
 दय॑मानाः स्याम॑ पुरा॒णेन॑ न॒वं तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती ऊ॒र्जय॑माने
 अधा॑तां वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वीतां॑ यज॑। दे॒वा दै॒व्या
 होता॑रा नेष्टा॑रा पोता॑रा ह॒ताघ॑शꣳसा॒वाभ॒रद्व॑सू वसुवने॑
 वसुधेय॑स्य वीतां॑ यज॑। दे॒वीस्ति॑स्त्रि॒स्तिस्त्रो॑ दे॒वीरि॑डा
 सर॑स्वती भार॑ती द्यां भार॑त्यादि॒त्यैर॑स्पृक्ष॒त्सर॑स्वतीमꣳ
 रु॒द्रैर्य॑ज्ञमा॑वीदि॒हैवे॑ड॒या वसु॑म॒त्या सध॑मादं मदे॒म वसु॑वने॑
 वसुधेय॑स्य वियन्तु॑ यज॑। दे॒वो न॒राशꣳस॑स्त्रि॒शीरू॑षा
 ष॑ड॒क्षः श॒तमि॑दे॒नꣳशि॑तिपृ॒ष्ठा आ॑द॒धति॑ स॒हस्र॑मीं प्र॒वह॑न्ति
 मि॒त्राव॑रु॒णेद॑स्य हो॒त्रम॑र॒हतो॑ बृह॒स्पतिः॑ स्तो॒त्रम॑श्विना-
 ऽऽध्व॑र्य॒वं वसु॑वने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॑ यज॑। दे॒वो
 वन॑स्पतिर्व॒रुष॑प्रा॒वा घृ॒तनि॑र्णि॒गद्या॑म॒ग्रेणा॑स्पृक्ष॒दान्तरि॑क्षं
 मध्ये॑ना॒प्राः पृ॒थि॒वीमु॑प॒रेणा॑दꣳहीद्वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॑
 यज॑। दे॒वं ब॒र्हि॒र्वारि॑तीनां नि॒धेधा॑ऽसि॒ प्रच्यु॑तीना॒मप्र॑-
 च्यु॒तन्नि॑का॒मध॑रणं पुरु॒स्पा॒रुहं॑ यश॑स्वदे॒ना ब॒र्हिषा॑ऽन्या
 ब॒र्हीꣳष्य॑भि॒ष्याम॑ वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॑ यज॑। दे॒वो
 अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्सु॑द्रवि॒णा म॒न्द्रः क॒विः स॒त्यम॑न्माऽऽय॒जी
 होता॑ होता॒रुहो॑तुराय॒जीया॑न॒ग्रे या॑न्दे॒वान॒याड्याꣳ अपि॑प्रे॒र्ये
 ते॑ हो॒त्रे अ॑म॒त्स॒त ताꣳ स॑स॒नुषीꣳ हो॒त्रां दे॒वङ्ग॑मा॒न्दि॒वि

दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मः॑ स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभू॒र्वसु॑वने॒ वसु॑धेय॒स्य
नमो॑वा॒के वी॒हि यज॑॥ ३३॥

यजे॑कं च॥ [१३]

दे॒वं ब॒र्हिः॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वीर्द्वारि॑ः। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वी उ॒षासा॒नक्ता॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वीता॑म्। दे॒वी जो॒ष्ट्री॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीता॑म्। दे॒वी
ऊ॒र्जाहु॑ती। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीता॑म्॥ ३४॥

दे॒वा दै॒व्या होता॑रा। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीता॑म्।
दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वो
नरा॒शः॑ सः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो वन॒स्पतिः॑।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रितीनाम्। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वेतु॥ ३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः।
स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑। होतु॑र्होतुराय॒जीयान्। अ॒ग्ने
या॒न्दे॒वानया॑ट्। या॒ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑त्स॒त। ता॒
स॑स॒नुषी॑। हो॒त्रा॒न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य नमो॑वा॒के
वी॒हि॥ ३६॥

वीतां॑ वे॒त्वभू॑रेकं च॥ [१४]

अ॒ग्निम॒द्य होता॑रमवृणीता॒यं यज॑मानः पच॑न्प॒त्तीः

पचन्पुरोडाशं बध्नन्निन्द्राग्निभ्यां छागं सूपस्था अद्य
 देवो वनस्पतिरभवदिन्द्राग्निभ्यां छागेनाघस्तान्तं मैदस्तः
 प्रतिपचताग्रभीष्टामवीवृधेतां पुरोडाशेन त्वामद्यर्ष आर्षेय
 ऋषीणान्नपादवृणीतायं यजमानो बहुभ्य आ सङ्गतेभ्य
 एष मै देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति ता या देवा
 देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वेषितश्च
 होतरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता
 ब्रूहि॥ ३७॥

अग्निमद्यैकम्॥

[१५]

अञ्जन्ति होता यक्ष्ममिद्धो अद्याग्निरजैद्व्या जुपस्वा वृत्रहणा गोभिस्त्वह्यभरतमुपौह यद्वेवं ब्रूहिः सुदेवं देवं

ब्रूहिर्अग्निमद्य पञ्चदश॥ १५॥

अञ्जन्त्यग्निरहोता नो गोभिरुपो ह यद्विदथ वाजिनः सुमन्त्रिशत॥ ३७॥

अञ्जन्ति सूक्ताब्रूहि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामा॒न्प्रवे॑शयति। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्र॒तमु॑पैति। सयदनि॑ष्ट्वा प्रया॒यात्। अका॑मप्री॒ता ए॒नं कामा॑
नानु॑प्रया॒युः। अ॒तेजा॑ अ॒वीर्यः॑ स्यात्। स जु॑हुयात्। तुभ्यं॑ ता
अ॒ङ्गिर॑स्तम। विश्वाः॑ सु॒क्षित॑यः पृथक्। अ॒ग्ने कामा॑य येमि॒र
इति॑। कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्री॒ता ए॒नं कामा॑ अनु प्रया॑न्ति। ते॒ज॒स्वी
वी॒र्या॑वान्भवति। सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्र॒तमु॑पैति। स यदु॒द्वाय॑ति। विच्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं
प्राश्च॑मु॒द्धृत्य॑। मन॒सोप॑तिष्ठेत्। मनो॒ वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो
य॒ज्ञः॥२॥

मन॑सै॒व य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॒त्याह॑। भूतो॒ वै प्र॒जा-
प॑तिः। भूति॑मे॒वोपै॑ति। वि वा ए॒ष इ॒न्द्रिये॑ण वी॒र्ये॑ण॒र्ध्यते॑।
यस्याऽऽहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒र्म्यया॑ प्रवि॒र्येत्। यदि॑
ताव॑दप॒क्षाय॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र उ॑ त॒
एक॑म्॥३॥

तृतीये॑न॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि।
प्रि॒ये दे॒वानां॑ पर॒मे ज॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ सम्भ॑रति।
सै॒व ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑ पर॒स्तरा॑मप॒क्षाय॑त्।

अनुप्रयायावस्येत्। सो एव ततः प्रायश्चित्तिः। ओषधीर्वा
एतस्य पशून्पयः प्रविंशति। यस्य हविषे वत्सा अपाकृता
धयन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातयाम्ना हविषा यजेत। यन्न दुह्यात्।
यज्ञपरुरन्तरियात्। वायव्यां यवागूं निर्वपेत्। वायुर्वै पयसः
प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः।
पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। अन्यतरान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति।
ये यजमानस्य सायं गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायं दुग्धं
हविरार्तिमाच्छति। इन्द्राय ब्रीहन्निरुप्योप वसेत्। पयो वा
ओषधयः। पय एवारभ्य गृहीत्वोप वसति। यत्प्रातः स्यात्।
तच्छृतं कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं
दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयो-
ऽव रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये
यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं
हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनं निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं

यंजेत्। अग्निमुखा एव देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्व॒न्या
दे॒वताः। इन्द्र॒मन्व॒न्याः। ता ए॒वोभ॒र्याः प्रीणाति। पयो वा
ओष॑धयः। पयः पयः। पय॑सै॒वास्मै पयोऽव॑ रुन्धे। अथोत्तर॑स्मै
ह॒विषे॑ व॒त्सान॒पाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अ॒र्धो वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञस्य॑ मीयते।
यस्य॒ व्रत्ये॑ऽह॒न्यत्य॑नालम्बु॒का भव॑ति। ताम॑प॒रुध्यं॑ यजेत।
सर्वे॑णै॒व य॒ज्ञेन॑ यजते। तामि॒ध्वोप॑ ह्वयेत। अमू॒हम॑स्मि।
सा त्वम्। द्यौर॒हम्। पृथि॒वी त्वम्। सामा॒हम्। ऋ॒त्नम्।
तावेहि॒ सम्भ॑वाव। स॒ह रे॒तो द॑धावहै। पु॒॒से पु॒त्राय॑ वे॒त्तवै॑।
रा॒यस्पोषा॑य सु॒प्रजा॒स्त्वाय॑ सु॒वीर्या॑येति। अ॒र्ध ए॒वैना॒मुप॑
ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादच्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै यदि परस्तरामोषधीरन्यतरानुभयान्धो

वै॥)॥ [१]

यद्विष्ण॑णेन जुहुयात्। अ॒प्र॒जा अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्।
यदना॑यतने नि॒नये॑त्। अ॒ना॒य॒तनः॑ स्यात्। प्रा॒जाप॒त्यय॑र्चा
व॒ल्मीक॑व॒पाया॒मव॑ नयेत्। प्रा॒जाप॒त्यो वै व॒ल्मीकः॑। य॒ज्ञः
प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तावे॒व य॒ज्ञं प्र॑तिष्ठापयति। भूरि॒त्याह॑। भू॒तो
वै प्र॒जाप॑तिः॥१०॥

भूति॑मे॒वोपै॑ति। तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्।
सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्की॒टाव॑प॒न्नेन॑ जुहुयात्। अ॒प्र॒जा
अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्। यदना॑यतने नि॒नये॑त्। अ॒ना॒य॒तनः॑

स्यात्। मध्यमेन पुर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि
निर्नयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैतत्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। यदववृष्टेन जुहुयात्। अपरूपमस्याऽऽत्मञ्जायेत।
किलासो वास्यादर्शसो वा। यत्प्रत्येयात्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्।
स जुहुयात्। मित्रो जनान्कल्पयति प्रजानन्॥१२॥

मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम्। मित्रः कृष्टीरनिमिषाऽभि
चष्टे। सत्याय हव्यं घृतवञ्जुहोतेति। मित्रेणैवैतत्कल्पयति।
तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यत्पूर्वस्यामाहुत्या५ हुतायामुत्तराऽऽहुतिः स्कन्देत्। द्विपाद्भिः
पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥१३॥

चतुष्पाद्भिः पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यत्र वेत्थं
वनस्पते देवानां गुह्या नामानि। तत्र हव्यानि गामयेति
वानस्पत्ययर्चा समिधमाधाय। तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात्।
वनस्पतिनैव यज्ञस्यार्ता चानार्ता चाऽऽहुती वि दाधार।
तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारः स्कन्देत्। अध्वर्यवे
च यजमानाय चाकं स्यात्॥१४॥

यदक्षिणा। ब्रह्मणे च यजमानाय चाकं स्यात्।
यत्प्रत्यक्। होत्रे च पत्न्यै च यजमानाय चाकं

स्यात्। यदुदङ्। अ॒ग्नीधे॑ च प॒शुभ्य॑श्च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः
 स्यात्। यद॑भिजुहुयात्। रु॒द्रोऽस्य॑ प॒शून्धातु॑कः स्यात्।
 यत्राभि॑जुहुयात्। अशा॑न्तः प्रहि॑येत॥१५॥

सुव॑स्य॒ बुध्नै॑नाभि॒निद॑ध्यात्। मा त॑मो॒ मा य॒ज्ञस्त॑म॒न्मा
 यज॑मानस्तमत्। नम॑स्ते अस्त्वाय॒ते। नमो॑ रु॒द्र परा॑यते।
 नमो॒ यत्र॑ नि॒षीद॑सि। अ॒मुं मा हि॑सीर॒मुं मा हि॑सीरिति॒
 येन॒ स्कन्दे॑त्। तं प्र॑हरेत्। स॒हस्र॑श्च॒ङ्गो वृष॑भो जा॒तवे॑दाः।
 स्तोम॑पृष्ठो घृ॒तवा॑न्थसु॒प्रती॑कः। मा नो॑ हासीन्मेत्थि॒तो नेत्वा॑
 जहा॑म। गो॒पोषं॑ नो॒ वीर॑पोषं च॒ यच्छे॑ति। ब्रह्म॑णै॒वेन॑ प्र॒ हर॑ति।
 सैव॒ ततः॒ प्राय॑श्चित्तिः॥१६॥

वे प्रजापतिः स्थापयति प्रजान्नभि जुहुयाध्याद्वियेत् जहाम त्रीणि च (यद्विष्णवेण प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन

यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारो यदक्षिणा यत्पूत्यग्यदुदङ्॥) [२]

वि वा ए॒ष इन्द्रि॑येण॒ वीर्ये॑ण॒र्ध्यते॑। यस्याऽऽहि॑ताग्ने॒रग्नि॑र्म॒थ्यमा॑नो न जाय॑ते। यत्रा॒न्यं पश्ये॑त्। तत॑ आ॒हृत्य॑
 हो॒तव्य॑म्। अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ हु॒तं भ॑वति। यद्य॒न्यत्र॑
 वि॒न्देत्। अ॒जाया॑ हु॒तव्य॑म्। आ॒ग्नेयी॑ वा ए॒षा। यद॒जा।
 अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ हु॒तं भ॑वति॥१७॥

अ॒जस्य॒ तु नाश॑जीयात्। यद॒जस्या॑श्जीयात्।
 यामे॒वाग्ना॒वाहु॑तिं जुहुयात्। ताम॑द्यात्। तस्मा॑द॒जस्य॒ नाश॑यम्।
 यद्य॒जान्न॑ वि॒न्देत्। ब्रा॒ह्मण॑स्य॒ दक्षि॑णे॒ हस्ते॑ हो॒तव्य॑म्। ए॒ष

वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं हु॒तं
भ॑वति॥१८॥

ब्रा॒ह्म॒णं तु वंस॒त्यै नाप॑ रुन्ध्यात्। यद्वा॑ह्म॒णं वंस॒त्या
अ॑परुन्ध्यात्। यस्मि॑न्ने॒वाग्ना॒वाहु॑तिं जुहुयात्। तं भा॑ग॒धेये॑न
व्य॑र्धयेत्। तस्मा॑द्वा॒ह्म॒णो वंस॒त्यै नाप॑रु॒ध्यः। यदि॑
ब्रा॒ह्म॒णं न वि॒न्देत्। द॒र्भस्त॒म्बे हो॑त॒व्यम्। अ॒ग्निवान् वै
द॒र्भस्त॒म्बः। अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं हु॒तं भ॑वति। द॒र्भांस्तु
ना॒ध्यासी॑त॥१९॥

यद्द॒र्भान्ध्या॑सीत। या॒मेवा॒ग्नावाहु॑तिं जुहुयात्।
ताम॒ध्यासी॑त। तस्मा॑द्द॒र्भा ना॒ध्यासि॑त॒व्याः। यदि॑ द॒र्भान्न
वि॒न्देत्। अ॒प्सु हो॑त॒व्यम्। आपो॑ वै सर्वा॑ दे॒वताः।
दे॒वता॑स्वे॒वास्या॑ग्निहोत्रं हु॒तं भ॑वति। आप॒स्तु न परि॑चक्षीत।
यदापः॑ परि॒चक्षी॑त॥२०॥

या॒मेवा॒फस्वाहु॑तिं जुहुयात्। तां परि॑चक्षीत। तस्मा॒दापो॑
न परि॑चक्ष्याः। मे॒ध्या च॑ वा ए॒तस्या॑मे॒ध्या च॑ त॒नुवौ स॑
सृ॒ज्येते। यस्याऽऽहि॑ताग्नेर॒न्यैर॒ग्निभि॑र॒ग्नयः॑ स॑सृज्यन्ते।
अ॒ग्नये॑ वि॒विच॑ये पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पेत्। मे॒ध्या
चै॒वास्या॑मे॒ध्या च॑ त॒नुवौ व्याव॑र्तयति। अ॒ग्नये॑ व्र॒तप॑तये
पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पेत्। अ॒ग्निमे॒व व्र॒तप॑तिः॑ स्वेन॑
भा॒ग॒धेये॒नोप॑ धावति। स ए॒वैनं॑ व्र॒तमा॑ ल॒म्भय॑ति॥२१॥

गर्भं॑ स्रवन्तमगदमंकः। अ॒ग्निरिन्द्र॑स्त्वष्टा बृह॒स्पतिः॑।
 पृथि॒व्यामव॑ चुश्नोतै॒तत्। नाभि॑प्राप्नोति॒ निर॑ऋतिं परा॒चैः।
 रेतो॑ वा ए॒तद्वाजि॑न॒माहि॑ताग्नेः। यद॑ग्निहोत्रम्। तद्य॒त्स्रवे॑त्।
 रेतो॑ऽस्य॒ वाजि॑नं॒ स्रवे॑त्। गर्भं॑ स्रवन्तमगदमंक॒रित्या॑ह।
 रेतं॑ ए॒वास्मि॒न्वाजि॑नं दधाति॥ २२॥

अ॒ग्निरित्या॑ह। अ॒ग्निर्वै रेतो॑धाः। रेतं॑ ए॒व तद॑धाति।
 इन्द्र॑ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्दधाति। त्वष्टे॑त्या॑ह। त्वष्टा॒
 वै प॑शूनां मि॒थुनानां॑ रू॒पकृ॑त्। रू॒पमे॒व प॑शुषु दधाति।
 बृह॒स्पति॑रित्या॑ह। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णै॒वास्मै॑
 प्र॒जाः प्र ज॑नयति। पृथि॒व्यामव॑ चुश्नोतै॒तदित्या॑ह।
 अ॒स्यामे॒वैन॑त्प्रति॒ष्ठाप॑यति। नाभि॑प्राप्नोति॒ निर॑ऋतिं
 परा॒चैरित्या॑ह। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै॥ २३॥

अजाऽग्रावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत परिचक्षीत लम्भयति दधाति देवानां बृहस्पतिः पशू च (वि वे

यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तुम्बेऽप्सु हंतव्यम्॥)॥ [३]

याः पुरस्ता॑त्प्रस्रवन्ति। उ॒परि॑ष्टात्सर्व॒तश्च॒ याः। ताभी॑
 र॒श्मिप॑वित्राभिः। श्रद्धां॒ यज्ञ॑मा र॒भे। दे॒वा गा॑तुविदः।
 गा॒तुं य॒ज्ञाय॑ विन्दत। मन॑स॒स्पति॑ना दे॒वेन॑। वाता॑द्यज्ञः प्र
 यु॒ज्यता॑म्। तृती॑यस्यै दि॒वः। गा॒यत्रि॒या सोम॑ आभृतः॥ २४॥

सोम॑पी॒थाय॑ सन्नयितुम्। वक्ल॑मन्त॒रमा॑ ददे। आपो॑ दे॒वीः
 शुद्धाः॒ स्थ। इ॒मा पात्रा॑णि शुन्धत। उ॒पा॒त॒ङ्गाय॑ दे॒वाना॑म्।
 पर्ण॑व॒ल्कमु॑त शुन्धत। पयो॑ गृहेषु पयो॑ अ॒घ्निया॑सु। पयो॑

व॒त्सेषु॑ प॒य इन्द्रा॑य ह॒विषे॑ ध्रियस्व। गा॒य॒त्री प॑र्णव॒ल्केन॑।
प॒यः सोमं॑ करोत्विमम्॥२५॥

अ॒ग्निं गृ॑ह्णामि सु॒रथं॑ यो म॑यो॒भूः। य उ॒द्यन्त॑मा॒रोह॑ति
सूर्य॑म॒है। आ॒दि॒त्यं ज्योति॑षां ज्योति॑रुत्त॒मम्। श्वो य॒ज्ञाय॑
रम॑तां दे॒वता॑भ्यः। वसू॑न्नु॒द्राना॑दि॒त्यान्। इन्द्रे॑ण स॒ह दे॒वताः॑।
ताः पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि। स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒मामूर्जं॑
पञ्च॑द॒शीं ये प्र॑वि॒ष्टाः। तान्दे॒वान्परि॑ गृह्णामि पूर्॒वः॥२६॥

अ॒ग्निर्ह॑व्य॒वाडि॑ह ताना व॑हतु। पौ॒र्ण॒मा॒सः ह॒विरि॑दमे॒षां
मयि॑। आ॒मा॒वा॒स्यः ह॒विरि॑दमे॒षां मयि॑। अ॒न्तरा॑ऽग्नी प॒शवः॑।
दे॒वस॑स॒द॒मा ग॑मन्। तान्पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। इ॒ह प्र॒जा वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं गृ॑हप॑तिम॒भि
सं॒वसा॑नाः। ताः पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि॥२७॥

स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒ह प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्।
अ॒ग्निं गृ॑हप॑तिम॒भि सं॒वसा॑नाः। तान्पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि। स्व
आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। अ॒यं पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। अवा॑ङ्मु॒व्या पि॑तृभ्य॒
आ। तं पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि। अ॒वि॒षन्नः पि॑तुं क॑रत्। अ॒जस्रं॑
त्वा॑सं स॒भापा॒लाः॥२८॥

वि॒ज॒यभा॑गः स॒मिन्ध॑ताम्। अ॒ग्ने दी॑दाय मे स॒भ्य।
वि॒जित्यै॑ श॒रदः॑ श॒तम्। अ॒न्नमा॑वस॒थीय॑म्। अ॒भि ह॑राणि
श॒रदः॑ श॒तम्। आ॒व॒स॒थे श्रियं॑ म॒न्त्रम्। अ॒हिर्बु॑ध्नियो॒ नि

यच्छतु। इदमहमग्निज्येष्ठेभ्यः। वसुभ्यो यज्ञं प्रब्रवीमि।
इदमहमिन्द्रज्येष्ठेभ्यः॥२९॥

रुद्रेभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। इदमहं वरुणज्येष्ठेभ्यः।
आदित्येभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। पयस्वतीरोषधयः।
पयस्वद्वीरुधां पयः। अपां पयसो यत्पयः। तेन मामिन्द्र
स९ सृज। अग्ने॑ व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मे
राध्यताम्। वायो॑ व्रतपत आदित्य व्रतपते॥३०॥

व्रतानां॑ व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मे
राध्यताम्। इमां प्राचीमुदीचीम्। इषमूर्जमभि स९स्कृताम्।
बहुपर्णामशुष्काग्राम्। हरामि पशुपामहम्। यत्कृष्णो रूपं
कृत्वा। प्राविशस्त्वं वनस्पतीन्। ततस्त्वामेकवि९शतिधा।
सम्भरामि सुसम्भृता॥३१॥

त्रीन्परिधी९स्तिस्रः समिधः। यज्ञायुरनुसञ्चरान्। उपवेषं
मेक्षणं धृष्टिम्। सं भरामि सुसम्भृता॥ या जाता ओषधयः।
देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा। तासां पर्व राध्यासम्। परिस्तरमाहरन्।
अपां मेध्यं यज्ञियम्। सदेव९ शिवमस्तु मे॥३२॥

आच्छेत्ता वो मा रिषम्। जीवानि शरदः शतम्।
अपरिमितानां परिमिताः। सन्नह्ये सुकृताय कम्। एनो
मा निगाङ्कतमच्चनाहम्। पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु।
सकृदाच्छिन्नं बरुहिरूणामृदु। स्योनं पितृभ्यस्त्वा

भराम्य॒हम्। अ॒स्मिन्त्सी॑दन्तु मे पि॒तरः॑ सो॒म्याः। पि॒ताम॒हाः
प्रपि॑तामहाश्चानु॒गैः सु॒ह॥ ३३॥

त्रिवृ॑त्प॒ला॒शे दर्भः॑। इया॑न्प्रादेशसं॒मितः॑। य॒ज्ञे प॒वित्रं
पोतृ॑तमम्। पयो॑ ह॒व्यं क॑रोतु मे। इ॒मौ प्रा॑णापा॒नौ।
य॒ज्ञस्याङ्गा॑नि सर्व॒शः। आ॒प्याय॑यन्तौ सञ्च॑रताम्। प॒वित्रे
ह॒व्यशो॑धने। प॒वित्रे॑ स्थो वैष्ण॒वी। वा॒युर्वा॑ मन॒सा पु॑नातु॥ ३४॥

अ॒यं प्रा॒णश्चा॑पा॒नश्च॑। यज॑मानमपि॑ गच्छताम्। य॒ज्ञे ह्य॒भूतां
पोता॑रौ। प॒वित्रे॑ ह॒व्यशो॑धने। त्वया॒ वेदिं॑ वि॒विदुः॑ पृथि॒वीम्।
त्वया॑ य॒ज्ञो जा॑यते वि॒श्वदा॑निः। अ॒च्छि॑द्रं य॒ज्ञमन्वे॑षि वि॒द्वान्।
त्वया॑ हो॒ता सन्त॑नोत्य॒र्धमा॑सान्। त्रय॑स्त्रि॒ंशोऽसि॑ तन्तू॒नाम्।
प॒वित्रे॑ण सु॒हाग॑हि॥ ३५॥

शिवे॑य॒ र॒ज्जुर॑भि॒धानी॑। अ॒घ्नियामु॑प॒ सेव॑ताम्।
अ॒प्र॒स्र॒साय॑ य॒ज्ञस्य॑। उ॒खे उ॒प॒द॒धाम्य॑हम्। प॒शुभिः॑
स॒त्रीतं॑ बिभृताम्। इन्द्रा॑य श्रु॒तं दधि॑। उ॒प॒वे॒षोऽसि॑ य॒ज्ञाय॑।
त्वां प॑रिवे॒षम॑धारयन्। इन्द्रा॑य ह॒विः कृ॑ण्वन्तः। शि॒वः श॒ग्नो
भ॑वासि नः॥ ३६॥

अमृ॑न्मयन्देवपा॒त्रम्। य॒ज्ञस्याऽऽयु॑षि॒ प्र यु॑ज्यताम्। ति॒रः
प॒वित्र॑मतिनीताः। आपो॑ धारय॒ माति॑गुः। दे॒वेन॑ सवि॒त्रोत्पू॑ताः।
वसोः॑ सूर्य॑स्य र॒श्मिभिः॑। गां दौ॒हप॑वित्रे र॒ज्जुम्। सर्वा॑ पात्राणि
शु॒न्धत। ए॒ता आ च॑रन्ति॒ मधु॑म॒द्दुहा॑नाः। प्र॒जाव॑तीर्य॒शसो॑
वि॒श्वरू॑पाः॥ ३७॥

ब॒ह्वीर्भ॑व॒न्तीरु॒पजा॑य॒मानाः। इ॒ह व॒ इन्द्रो॑ रमयतु
गावः। पू॒षा स्थे। अ॒य॒क्ष्मा वः प्र॒जया॒ स॒ सृ॑जामि।
रा॒यस्पोषे॑ण बहुलाभ॑व॒न्तीः। ऊ॒र्जं प॒यः पि॒न्व॑माना घृ॒तं च॑।
जी॒वो जी॑व॒न्तीरु॒पवः॑ सदेयम्। द्यौश्चे॒मं य॒ज्ञं पृ॑थि॒वी च॒
स॒न्दु॑हाताम्। धा॒ता सोमै॑न स॒ह वा॑ते॒न वा॒युः। य॒ज॑मानाय॒
द्र॒वि॑णं दधातु॥ ३८॥

उ॒त्सं दु॑हन्ति क॒लशं॑ चतु॑र्बिलम्। इडां दे॒वीं मधु॑मती॒
सु॒व॒र्वि॒दम्। तदिन्द्रा॑ग्नी जि॒न्वत॑ स॒नृता॑वत्। तद्य॒ज॑मान॒
ममृ॑त॒त्वे द॑धातु। का॒मधु॑क्षः प्र णो॑ ब्रूहि। इन्द्रा॑य
ह॒विरि॑न्द्रि॒यम्। अ॒मूं यस्यां॑ दे॒वाना॑म्। म॒नु॒ष्याणां॑ प॒यो
हि॒तम्। ब॒हु दु॒ग्धीन्द्रा॑य दे॒वेभ्यः॑। ह॒व्यमा॑ प्या॒यतां॑ पुनः॥ ३९॥

व॒त्सेभ्यो॑ म॒नु॒ष्येभ्यः॑। पु॒न॒र्दो॒हाय॑ कल्पताम्। य॒ज्ञस्य॑
सन्त॑तिरसि। य॒ज्ञस्य॑ त्वा॒ सन्त॑ति॒मनु॑ सन्त॑नोमि।
अ॒द॒स्तम॑सि वि॒ष्णवे॑ त्वा। य॒ज्ञाया॑पि द॒धाम्य॑हम्।
अ॒द्भिररि॑क्तेन॒ पात्रे॑ण। याः पू॒ताः प॑रि॒शेर॑ते। अ॒यं प॒यः सोम॑
कृ॒त्वा। स्वां॑ योनि॒मपि॑ गच्छतु॥ ४०॥

प॒र्ण॒व॒ल्कः प॒वि॒त्रम्। सौ॒म्यः सोमा॑द्धि निर्मितः। इ॒मौ प॒र्ण
च॑ द॒र्भं च॑। दे॒वाना॑ ह॒व्यशो॑धनौ। प्रा॒त॒र्वे॒षाय॑ गोपाय। वि॒ष्णो
ह॒व्यं हि॑ रक्ष॑सि। उ॒भाव॑ग्नी उ॒पस्तृ॑णते। दे॒वता॑ उ॒पव॑सन्तु
मे। अ॒हं ग्रा॒म्यानु॑प॒ वसा॑मि। म॒ह्यं गो॑प॒तये॑ प॒शून्॥ ४१॥

आमृतं इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसुमृता मे सह पुनातु गहि
नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह पशवोऽयं पितृणामग्निः।)॥—[४]

देवां देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु।
द्वितीयास्तृतीयेषु। त्रिरेकादशा इह माऽवत। इदं
शकेयं यदिदं करोमि। आत्मा करोत्वात्मनै। इदं करिष्ये
भेषजम्। इदं मे विश्वभेषजा। अश्विना प्रावतं युवम्।
इदमहं सेनाया अभीत्वयै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्य ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय।
आ प्यायतां घृतयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमंङ्क्षु
त्वचमङ्क्षु। सुरूपं त्वा वसुविदम्। पशूनां तेजसा। अग्नये
जुष्टमभि घारयामि। स्योनं ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते प्रति
तिष्ठ। व्रीहीणां मेधं सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथसुर्भुवनस्य
गोपाः। शृत उथ्स्नाति जनिता मंतीनाम्। यस्त आत्मा
पशुषु प्रविष्टः। देवानां विष्ठामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम
घृतवान् हि भूत्वा। देवान्गच्छु सुर्वविन्द यजमानाय मह्यम्।
इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यजे।
यस्यास्मि न तमन्तरैमि। स्वं मं इष्टं स्वं दत्तम्। स्वं
पूर्तं स्वं श्रान्तम्। स्वं हुतम्। तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा।

वा॒युरु॑प॒श्रो॒ता। आ॒दि॒त्योऽनु॑ख्या॒ता। द्यौः पि॒ता॥४५॥

पृ॒थि॒वी मा॒ता। प्र॒जाप॑तिर्बन्धुः। य ए॒वास्मि॒ स सन् य॑जे।
मा भे॒र्मा संवि॑क्त्वा मा त्वां हि॑सिषम्। मा ते ते॒जोऽप॑
क्र॒मीत्। भ॒र॒तमु॑द्धरे॒मनु॑षिश्च। अ॒व॒दाना॑नि ते प्र॒त्यव॑दास्यामि।
नम॑स्ते अस्तु मा मां हि॑सीः। यद॑व॒दाना॑नि तेऽव॒द्यन्।
वि॒लो॒माका॑र्षमा॒त्मनः॑॥४६॥

आज्यै॑न् प्र॒त्यन॑ज्येनत्। तत्त॒ आ प्या॑यतां पुनः।
अज्या॑यो यवमा॒त्रात्। आ॒व्या॒धात्कृ॑त्यतामिदम्। मा
रू॒रुपा॑म य॒ज्ञस्य॑। शु॒द्धं स्वि॑ष्टमि॒दं ह॒विः। मनु॑ना दृ॒ष्टां
घृ॒तप॑दीम्। मि॒त्रावरु॑णसमीरिताम्। द॒क्षिणा॑र्धादसंभिन्दन्।
अव॑द्याम्येकतोमु॒खाम्॥४७॥

इडे॑ भा॒गं जु॑षस्व नः। जिन्व॒ गा जि॒न्वाव॑तः। तस्या॑स्ते
भक्षि॒वाणः॑ स्याम। स॒र्वात्मा॑नः स॒र्वग॑णाः। ब्र॒ध्ना पि॒न्वस्वा॑
दद॑तो मे मा क्षा॑यि। कुर्व॑तो मे मोप॑दसत्। दि॒शां कृ॑तिरसि।
दि॒शो मे क॑ल्पन्ताम्। कल्प॑न्तां मे दि॒शः॥४८॥

दैवी॑श्च मा॒नुषी॑श्च। अ॒हो॒रा॒त्रे मे॑ कल्पेताम्। अ॒र्धमा॑सा
मे॑ कल्पन्ताम्। मा॒सा मे॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तवो॑ मे
कल्पन्ताम्। सं॒व॒त्स॒रो मे॑ कल्पताम्। कृ॒तिरसि॑ कल्प॑तां
मे। आशा॑नां त्वाऽऽशा॒पा॒लेभ्यः॑। च॒तु॒र्यो अ॒मृतै॑भ्यः। इ॒दं
भू॒तस्या॑ध्यक्षेभ्यः॥४९॥

वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। भज॑तां भा॒गी भा॒गम्। मा
भा॒गोऽभ॑क्त। निर॑भा॒गं भ॑जामः। अ॒पस्मि॑न्वा॒ ओष॑धी॒र्जिन्वा॑।
द्वि॒पात्पा॑हि। चतु॑ष्पादव। दि॒वो वृ॑ष्टिमे॒रय। ब्रा॒ह्म॒णाना॑मि॒दं
ह॒विः॥ ५० ॥

सो॒म्याना॑ १ सोमपी॒थिना॑म्। निर्भ॑क्तो ब्रा॒ह्मणः॑।
नेहा॑ ब्रा॒ह्मण॑स्यास्ति। सम॑ङ्कां ब॒रु॒हिर्ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।
समा॑दि॒त्यैर्व॑सु॒भिः सं म॒रुद्भिः॑। समि॒न्द्रेण॑ वि॒श्वेभि॑र्दे॒वेभि॑रङ्ग॒म्।
दि॒व्यं नभो॑ गच्छ॒तु य॑त्स्वाहा॑। इन्द्रा॑णीवा॒विध॒वा भू॑यासम्।
अदि॑तिरिव सु॒पुत्रा॑। अ॒स्थूरि॑ त्वा॒ गार्ह॑पत्य॥ ५१ ॥

उ॒प॒निष॑दे सु॒प्रजा॑स्त्वाय॑। सं प॒त्नी प॒त्या सु॒कृतेन॑
गच्छ॑ताम्। य॒ज्ञस्य॑ यु॒क्तौ धुर्या॑वभूताम्। स॒ञ्जाना॑नौ
विज॑हता॒मरा॑तीः। दि॒वि ज्योति॑र॒ज॒र॒मा र॑भेताम्। द॒शते॑
त॒नुवो॑ य॒ज्ञ य॒ज्ञियाः॑। ताः प्री॑णातु यज॑मानो घृ॒तेन॑। ना॒रि॒ष्टयोः॑
प्र॒शिष॑मीड॑मानः। दे॒वानां॑ दै॒व्येऽपि॑ यज॑मानोऽमृ॒तोऽभू॑त्। यं
वा॑ दे॒वा अ॑कल्पयन्॥ ५२ ॥

ऊ॒र्जो भा॒गं श॑त॒क्रतू॑। ए॒तद्वा॑ तेन॑ प्री॒णानि॑। तेन॑
तृ॒प्यत॑मं ह॒हौ। अ॒हं दे॒वानां॑ सु॒कृता॑मस्मि लो॒के।
ममे॑दमि॒ष्टं न मि॑थुर्भ॒वाति॑। अ॒हं ना॑रि॒ष्टावनु॑ यजामि वि॒द्वान्।
यदा॑भ्यामिन्द्रो॒ अद॑धाद्वा॒ग॒धेय॑म्। अदा॑रसृ॒द्धव॑त दे॒वसो॑म।
अ॒स्मिन् य॒ज्ञे म॑रुतो मृ॒डता॑ नः। मा नो॑ वि॒दद॑भिभा॒मो
अश॑स्तिः॥ ५३ ॥

मा नो॑ विदद्वृजना॒ द्वेष्या॒ या। ऋष॒भं वा॒जिनं॑ व॒यम्।
 पूर्ण॑मा॒सं यजामहे। स नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑
 सह॒स्त्रिण॑म्। प्रा॒णाय॑ सु॒राध॑से। पूर्ण॑मा॒साय॒ स्वाहा॑।
 अ॒मावा॒स्या सु॒भगा॑ सु॒शेवा॑। धे॒नुरि॑व भू॒य आ॒प्याय॑माना।
 सा नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्।
 अ॒पा॒नाय॑ सु॒राध॑से। अ॒मावा॒स्यायै॒ स्वाहा॑। अ॒भि स्तृ॑णीहि
 परि॑ धेहि वेदिम्। जा॒मिं मा हि॑सीरमु॒या शया॑ना।
 होतृ॑षद॒ना हरि॑ताः सु॒वर्णाः॑। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य
 ब्र॒ध्ने॥ ५४॥

अभीत्वैयं करोमि क्रमीत्पिताऽऽत्मनं एकतो मुखां मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हविर्गार्हपत्या कल्पयन्नशस्तिः सा नो दोहताः

सुवीर्यं सप्त च॥ ————— [५]

परि॑स्तृणीत॒ परि॑धत्ता॒ग्निम्। परि॑हितोऽ॒ग्निर्यज॑मानं भुनक्तु।
 अ॒पा॑ र॒स ओष॑धीना॑ सु॒वर्णः॑। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य
 सन्तु॑ का॒मदु॒घाः। अ॒मुत्रा॒मुष्मि॑ल्लो॒के। भू॒पते॒ भुव॑नपते। म॒हतो॑
 भू॒तस्य॑ पते। ब्र॒ह्माणं॑ त्वा वृणीमहे। अ॒हं भू॒पति॑र॒हं भुव॑नपतिः।
 अ॒हं म॑हतो भू॒तस्य॑ पतिः॥ ५५॥

दे॒वेन॑ सवि॒त्रा प्र॑सूत॒ आ॒र्त्विज्यं॑ करिष्यामि। दे॒वं स॑वितरे॒तं
 त्वा॑ वृणते। बृह॒स्पतिं॑ दै॒व्यं ब्र॒ह्माण॑म्। तद॒हं मन॑से प्र ब्रवीमि।
 मनो॑ गाय॒त्रिये। गा॒य॒त्री त्रि॑ष्टु॒भे। त्रि॑ष्टु॒जग॑त्यै। जग॑त्यनु॒ष्टु॒भे।
 अ॒नु॒ष्टु॒क्प॒ङ्क्तौ। प॒ङ्क्तिः प्र॒जाप॑तये॥ ५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।
 बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।
 अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञं गोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं
 करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा
 तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
 घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय।
 मह्यं धुक्व यजमानाय कामान्। भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष।
 ततो देवी वर्धयते पयांसि। यज्ञिया यज्ञं वि च यन्ति शं
 च। ओषधीरापं इह शक्नोतीति। यो मां हृदा मनसा यश्च
 वाचा॥५८॥

यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः। यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता च।
 तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिनद्मि। ऊर्णामृदु प्रथमानं स्योनम्।
 देवेभ्यो जुष्टं सदानाय बर्हिः। सुवर्गे लोके यजमानं हि
 धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्। चतुः शिखण्डा युवतिः
 सुपेशाः। घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते। साऽऽस्तीर्यमाणा महते
 सौभगाय॥५९॥

सा मे धुक्व यजमानाय कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि।
 स्योना च मे सुषदा चैधि। ऊर्जस्वती च मे पयस्वती चैधि।
 इषमूर्जं मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व। क्षत्रमोजो मे

पिन्वस्व। विशं पुष्टिं मे पिन्वस्व। आयुर्न्नाद्यं मे पिन्वस्व।
प्रजां पशून्मे पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उप भूय इन्नु मै। अविंक्षोभाय परिधीं
दधामि। धर्ता धरुणो धरीयान्। अग्निर्द्वेषांसि निरितो
नुदातै। विच्छिनन्नि विधृतीभ्यां सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान्
ये च जनिष्यमाणाः। विशो यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं
स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिम्।
विश्वं पाप्मानममतिं दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती
स्वधृती। प्राणान्मरिं धारयतम्। प्रजां मरिं धारयतम्।
पशून्मरिं धारयतम्। अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता
प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स दाधार समिधो विश्वरूपाः।
तस्मिन्श्नुचो अध्या सादयामि। आ रोह पथो जुहु
देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा
सम्भृताङ्गा। वहांसि मा सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध
उपभृता सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः।
दोहै यज्ञं सुदुघामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्।
अधरे मथ्सपत्नाः। यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुः।
हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्।

अधरे॑ म॒थ्स॒पत्नाः॑। ऋ॒षभो॑ऽसि शा॒क्ररः॑। घृ॒ताची॑ना॒ः सूनुः॑।
 प्रि॒येण॒ नाम्ना॑ प्रि॒ये स॑द॒सि सी॒द। स्यो॒नो मे॑ सी॒द सु॒षदः॑
 पृ॒थिव्या॑म्। प्र॒थयि॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ सु॒वर्गे लो॒के। दि॒वि सी॑द
 पृ॒थिव्या॑म॒न्तरि॑क्षे। अ॒हमु॑त्त॒रो भू॒यासम्॥६४॥

अधरे॑ म॒थ्स॒पत्नाः॑। इ॒यः स्था॒ली घृ॒तस्य॑ पूर्णा।
 अ॒च्छिन्न॑प॒याः श॒तधा॑र॒ उ॒थ्सः॑। मा॒रुते॑न॒ शर्म॑णा॒ दैव्ये॑न।
 य॒ज्ञोऽसि॑ स॒र्वतः॑ श्रि॒तः। स॒र्वतो॑ मां भू॒तं भ॑वि॒ष्यच्छ्र॑य॒ताम्।
 श॒तं मे॑ स॒न्त्वाशि॑षः। स॒हस्रं॑ मे स॒न्तु सूनृ॑ताः। इ॒राव॑तीः
 प॒शुम॑तीः। प्र॒जाप॑तिर॒सि स॒र्वतः॑ श्रि॒तः॥६५॥

स॒र्वतो॑ मां भू॒तं भ॑वि॒ष्यच्छ्र॑य॒ताम्। श॒तं मे॑ स॒न्त्वाशि॑षः।
 स॒हस्रं॑ मे स॒न्तु सूनृ॑ताः। इ॒राव॑तीः प॒शुम॑तीः।
 इ॒दमिन्द्रि॑यम॒मृतं॑ वी॒र्यम्॑। अ॒नेनेन्द्रा॑य प॒शवो॑ऽचि॒कि॒त्सन्।
 तेन॑ दे॒वा अव॑तो॒प॒ माम्। इ॒हेष॑मूर्जं॒ यशः॑ स॒ह ओजः॑ स॒नेयम्॑।
 शृ॒तं मयि॑ श्रय॒ताम्। यत्पृ॑थि॒वीमच॑र॒त्तत्प्र॑विष्टम्॥६६॥

येना॑सि॒श्चद्व॒लमिन्द्रे॑ प्र॒जाप॑तिः। इ॒दं तच्छु॑क्रं मधुं
 वा॒जिनी॑वत्। येनो॒परि॑ष्टा॒दधि॑नो॒न्महेन्द्र॑म्। दधि॒ मां धि॑नोतु।
 अ॒यं वे॒दः पृ॑थि॒वीमन्व॑विन्दत्। गुहा॑ स॒तीं ग॑ह॒ने ग॑ह्वरेषु।
 स वि॑न्दतु॒ यज॑मानाय लो॒कम्। अ॒च्छिद्रं॑ य॒ज्ञं भू॑रि॒कर्मा
 करो॑तु। अ॒यं य॒ज्ञः स॑म॒सद॑द्ध॒विष्मान्॑। ऋ॒चा सा॒न्ना य॒जुषा॑
 दे॒वता॑भिः॥६७॥

तेन॑ लो॒का॒न्सूर्य॑वतो जयेम। इन्द्र॑स्य सु॒ख्यम॑मृ॒तत्व॑म॒-
श्याम्। यो नः॑ कनी॑य इ॒ह का॒मया॑तै। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे
यज॑मानाय॒ मह्य॑म्। अप॒ तमिन्द्रा॑ग्नी भुव॑नान्नुदेताम्।
अ॒हं प्र॒जां वी॒रव॑तीं विदेय। अ॒ग्ने वा॒जजि॑त्। वाजं॑ त्वा
सरि॒ष्यन्त॑म्। वाजं॑ जे॒ष्यन्त॑म्। वा॒जिनं॑ वाज॒जित॑म्॥६८॥

वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ सं मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। उप॑हूतो
द्यौः पि॒ता। उप॒ मां द्यौः पि॒ता ह॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्।
आयु॑षे॒ वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। उप॑हूता पृथि॒वी मा॒ता।
उप॒ मां मा॒ता पृथि॒वी ह॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्॥६९॥

आयु॑षे॒ वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। मनो॒ ज्योति॑र्जुषता॒मा-
ज्य॑म्। विच्छि॑न्नं य॒ज्ञं समि॑मं द॑धातु। बृह॒स्पति॑स्तनुता॒मिमं॑
नः। वि॒श्वे दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम्। यन्तै॑ अ॒ग्न आ॒वृश्वा॑मि।
अ॒हं वा॑ क्षिपि॒तश्चर॑न्। प्र॒जां च॒ तस्य॑ मूलं॑ च। नी॒चैर्दे॒वा नि
वृ॑श्चत॥७०॥

अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒दास॑ति। सु॒मा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ट्यः। इ॒ध्मस्यै॑व
प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॑न। यो मां द्वेष्टि॑ जातवेदः।
यं चा॒ऽऽहं॑ द्वेष्मि॒ यश्च॑ माम्। सर्वा॑ऽस्तान॑ग्ने सन्द॑ह।
या॑श्चा॒हं द्वेष्मि॒ ये च॑ माम्। अ॒ग्ने वा॒जजि॑त्। वाजं॑ त्वा
ससृ॒वाऽस॑म्॥७१॥

वाजं॑ जि॒गि॒वाऽस॑म्। वा॒जिनं॑ वाज॒जित॑म्। वा॒ज॒जि॒त्यायै॑

सम्मूर्जिम्। अग्निमन्त्रादमन्त्राद्याय। वेदिर्बर्हिः शृतः हविः।
 इध्मः परिधयः सुचः। आज्यं यज्ञ ऋचो यजुः। याज्याश्च
 वषट्काराः। सं मे सन्नतयो नमन्ताम्। इध्मसन्नहने हुते॥७२॥

दिवः खीलोऽवततः। पृथिव्या अध्युत्थितः। तेनां
 सहस्रकाण्डेन। द्विषन्तः शोचयामसि। द्विषन्मे बहु शोचतु।
 ओषधे मो अहः शुचम्। यज्ञ नमस्ते यज्ञ। नमो नमश्च ते
 यज्ञ। शिवेन मे सन्तिष्ठस्व। स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व॥७३॥

सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व। ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व।
 यज्ञस्यर्द्धिमनु सन्तिष्ठस्व। उप ते यज्ञ नमः। उप ते नमः।
 उप ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो न्यङ्गो अवशिष्यते।
 रक्षसां भागधेयम्। आपस्तत्र वहतादितः॥७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिक्षेष्ट दृषदि यत्कपाले।
 अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम्।
 यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीः। अग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता
 जुहोमि। उद्यन्नद्यमित्र महः। सपत्नान्मे अनीनशः। दिवैनान्
 विद्युतां जहि। निम्रोचन्नधरान्कृधि॥७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य
 हेशिषे। तस्य नो देहि सूर्य।

॥ हद्रोगघ्न-मन्त्राः ॥

उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां दिवम्। हद्रोगं मम सूर्य।

हरिमाणं च नाशय। शुकेषु मे हरिमाणम्। रोपणाकांसु
दध्मसि॥७६॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि।
उदगादयमादित्यः। विश्वेन सहसा सह। द्विषन्तं मम
रन्धयन्। मो अहं द्विषतो रधम्।

यो नः शपादशपतः। यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै
निमुक्क। सर्वं पापं समूहताम्॥७७॥

यो नः सुपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासति देवाः।
इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः
परापत। शरो ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्प्रविश। मैषां
कञ्चनोच्छिषः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मे पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानान्ग्रेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं प्रजापतिरसि

सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्वक्षत समुवांसं हुते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि

दध्मस्यूहतामृष्टौ च॥ _____ [६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः
पनिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो
अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि तपसो
योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्यूतस्य योनिः।

ऋतमसि भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षां तपसा। विश्वस्य
भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं
प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः।
स नो मृत्योस्त्रायतां पात्व२हंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्र गायत्रीं प्रपद्ये।
तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्र त्रिष्टुभं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि।
इन्द्रं शाक्र जगतीं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाकरानुष्टुभं
प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्र पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहं दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण
छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋत२ सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि।
ऋतं च मे सत्यं चाभूताम्। ज्योतिरभूव२ सुवरगमम्।
सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी
दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः।
तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षं दीक्षा। तया
वायुर्दीक्षया दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया
त्वा दीक्षया दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया
दीक्षितः। ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा
दीक्षया दीक्षितः। यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा
दीक्षया दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षया

दीक्षितः। यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। यया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। पृथिवी त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। अन्तरिक्षं त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। यजूंषि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

आपश्चोषधयश्च। ऊर्क् सूनृता च। तास्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे दक्षपितेह सीद। देवानां सुम्नो महते रणाय। स्वासस्थस्तनुवा संविशस्व। पितेवैधि सूनव आ सुशेवं। शिवो मां शिवमा विश। सत्यं मं आत्मा। श्रद्धा मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो मे प्रतिष्ठा। सवितृप्रसूता मां दिशो दीक्षयन्तु। सत्यमस्मि। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममांसि

योनिस्तव॒ योनि॑रस्मि॒। ममै॒व सन्वहं॑ ह॒व्यान्य॑ग्रे॒। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जा॒तवे॑दः॒। आ॒जु॒ह्वानः॑ सु॒प्रती॑कः पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्रे स्वां
योनि॑मा सी॒द सा॒ध्या॒। अ॒स्मिन्त्स॒धस्थे॑ अ॒ध्युत्त॑रस्मिन्॥८८॥

विश्वे॑ दे॒वा यज॑मानश्च सीदत। एक॑मि॒षे वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु।
द्वे ऊ॒र्जे वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु। त्रीणि॑ व्र॒ताय॑ वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु।
च॒त्वारि॑ मा॒योभ॑वाय॒ वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु। प॒ञ्च प॒शुभ्यो॑
वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु। ष॒ड्राय॑स्पोषा॒य वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु। स॒प्त
स॒प्तभ्यो॑ हो॒त्राभ्यो॑ वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु। स॒खायः॑ स॒प्तप॑दा
अ॒भू॒म। स॒ख्यं ते॑ ग॒मेय॑म्॥८९॥

स॒ख्यात्ते॒ मा यो॑षम्। स॒ख्यान्मे॒ मा यो॑षाः। साऽसि॑
सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते पृथि॒वी पादः॑। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये।
तस्या॑स्तेऽन्तरि॑क्षं पादः॑। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते द्यौः
पादः॑। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते दि॒शः पादः॑॥९०॥

प॒रोर॑जास्ते पञ्च॒मः पादः॑। सा न॒ इष॑मूर्जं धु॒क्ष्वा तेज॑
इन्द्रि॒यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॑न्नाद्यम्। वि मि॑मे त्वा॒ पय॑स्वतीम्।
दे॒वानां॑ धे॒नुः सु॒दुघा॑मन॒पस्फु॑रन्तीम्। इन्द्रः॑ सोमं पिबतु।
क्षेमो॑ अस्तु नः। इ॒मान्न॑राः कृणुत॒ वेदि॑मेत्य॒। वसु॑मती॒
रु॒द्रव॑तीमादि॒त्यव॑तीम्॥९१॥

व॒र्ष्मन्दि॒वः। नाभां॑ पृथि॒व्याः। यथा॑ऽयं यज॑मानो न
रि॒ष्येत्। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। चतुः॑ शिखण्डा यु॒वतिः॑

सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। तस्याः सुपर्णावधि
 यौ निविष्टौ। तयोर्देवानामधि भागधेयम्। अप जन्य भयं
 नुद। अप चक्राणि वर्तय। गृहः सोमस्य गच्छतम्। न वा
 उ वेतन्म्रियसे न रिष्यसि। देवाः इदैषि पृथिभिः सुगेभिः।
 यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तत्र त्वा देवः संविता
 दधातु॥१२॥

ब्रह्मणो योनिरहंसः पङ्क्तिं प्रपद्ये दीक्षा ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितस्तया त्वा दीक्षया दीक्षयाम्योपधयो दीक्षा द्यौस्त्वा

दीक्षमाणमनु दीक्षतामपचितिश्राक्षितिरुत्तरस्मिन्गमेयं दिशः पादं आदित्यवतीं वर्तय पञ्चं च॥—————[७]

यदस्य पारे रजसः। शुक्रं ज्योतिरजायत। तन्नः पर्षदति
 द्विषः। अग्ने वैश्वानर स्वाहा। यस्माद्दीषाऽवाशिष्टाः। ततो नो
 अभयं कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे।
 यस्माद्दीषा न्यषदः। ततो नो अभयं कृधि॥१३॥

प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे। उदुस्र तिष्ठ
 प्रति तिष्ठ मारिषः। मेमं यज्ञं यजमानं च रीरिषः। सुवर्गे
 लोके यजमानः हि धेहि। शन्न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे।
 यस्माद्दीषाऽवैपिष्टाः पलायिष्टाः समज्ञास्थाः। ततो नो अभयं
 कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे॥१४॥

य इदमकः। तस्मै नमः। तस्मै स्वाहा। न वा
 उवेतन्म्रियसे। आशानां त्वा विश्वा आशाः। यज्ञस्य हि
 स्थ ऋत्वियौ। इन्द्राग्नी चेतनस्य च। हुताहुतस्य तृप्यतम्।

अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ च। हु॒तस्य॑ चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑
च। इन्द्रा॑ग्नी अ॒स्य सोम॑स्य। वी॒तं पि॑बतं जुषे॒थाम्। मा
यज॑मानं॒ तमो॑ विदत्। म॒र्त्विजो॑ मो इ॒माः प्र॒जाः। मा यः
सोम॑मि॒मं पिबा॑त्। स॒सृष्ट॑मु॒भयं॑ कृतम्॥१५॥

कृधि मीढुषेऽहुतस्य च सप्त च॥

[८]

अ॒ना॒गस॑स्त्वा व॒यम्। इन्द्रे॑ण प्रेषि॑ता उ॒प। वा॒युष्टे॑
अ॒स्त्व॑श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑ अ॒स्त्व॑श॒भूः। वरु॑णस्ते
अ॒स्त्व॑श॒भूः। अपा॑ङ्ग॒या ऋ॑तस्य गर्भाः। भुव॑नस्य
गो॒पाः श्ये॑ना॒ अति॑थयः। पर्व॑तानां ककु॒भः प्र॒युतो॑ नपा॒तारः।
व॒ग्नुने॑न्द्रं ह्वय॑त। घोषे॒णामी॑वाश्चा॒तय॑त॥१६॥

यु॒क्ताः स्थ॑ वह॑त। दे॒वा ग्रा॑वा॒ण इन्द्रु॑रिन्द्र इत्य॑वादिषुः।
ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः पर॒मस्याः॑ परा॒वतः॑। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
ओ॒रोर॒न्तरि॑क्षात्। आ सु॑भू॒तम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं म॒
आसु॑षवुः। स॒म॒रे रक्षा॑स्यवधिषुः। अप॑ह॒तं ब्र॒ह्मज्य॑स्य।
वाक्क्र॑ त्वा म॒नश्च॑ श्रीणीताम्॥१७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वाऽपान॑श्च॒ श्रीणी॑ताम्। चक्षु॑श्च त्वा श्रो॒त्रं च॑
श्रीणी॑ताम्। दक्ष॑श्चत्वा बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा
सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वाऽज॒रा च॑ श्रीणीताम्। आ॒त्मा
च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणीताम्। शृ॒तोऽसि॑ शृ॒तं कृ॑तः। शृ॒ताय॑
त्वा शृ॒तेभ्य॑स्त्वा। यमि॑न्द्र॒माहु॑र्वरु॒णं यमा॑हुः। यं मि॒त्रमा॑हु॒र्यमु॑
स॒त्यमा॑हुः॥१८॥

यो देवानां देवतमस्तपोजाः। तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा।
मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि
धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो वि भातु मे। आकूत्या मनसा
सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा सह। तस्य
दोहमशीमहि॥१९॥

तस्य सुम्रमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। वाग्जुषाणा
सोमस्य तृप्यतु। मित्रो जनान् स मित्र। यस्मान्न जातः
परो अन्यो अस्ति। य आविवेश भुवनानि विश्वा। प्रजापतिः
प्रजया संविदानः। त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी। एष
ब्रह्मा य ऋत्वियः। इन्द्रो नाम श्रुतो गुणे॥१००॥

प्र ते महे विदथे शसिषु हरी। य ऋत्वियः प्र ते वन्वे।
वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतं नयः। हरिभिश्चारु
सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु। हरिवर्षसङ्गिरः।
इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वं देवानामसि। अधिपतिं माम्।
आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सम्राड्वरुणश्च राजा। तौ ते भक्षं चक्रतुरग्र एतम्।
तयोरनु भक्षं भक्षयामि। वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु।
प्रजापतिर्विश्वकर्मा। तस्य मनो देवं यज्ञेन राध्यासम्।
अर्थेगा अस्य जहितः। अवसानपतेऽवसानं मे विन्द। नमो
रुद्राय वास्तोष्पतये। आयने विद्रवणे॥१०२॥

उ॒द्याने॒ यत्प॒राय॑णे। आ॒वर्त॑ने वि॒वर्त॑ने। यो गो॑पा॒यति॒
त९ हु॑वे। या॒न्य॑पा॒मित्या॒न्यप्र॑ती॒त्तान्य॑स्मि॑। य॒मस्य॑ ब॒लिना॒
चरा॑मि। इ॒हैव॑ सन्तः॒ प्रति॒ तद्या॑तयामः। जी॒वा जी॑वेभ्यो॒ नि
ह॑राम ए॒नत्। अ॒नृणा॒ अ॒स्मिन्न॑नृणाः पर॑स्मिन्। तृ॒तीयै॑ लो॒के
अ॑नृणाः स्या॑म। ये दै॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृयाणाः॥१०३॥

सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृणा आ॒क्षी॑येम। इ॒दम॑नु श्रेयो॒-
ऽव॒सान॒मा ग॑न्म। शि॒वे नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे।
गोम॒द्धन॑व॒दश्व॑व॒दूर्ज॑स्वत्। सु॒वीरा॑ वी॒रैर॑नु सञ्च॑रेम। अ॒र्कः
प॒वित्र॑९ रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नाति॑ दे॒वानां॑ भुव॑नानि॒ विश्वा॑।
द्यावा॑पृथि॒वी प॒यसा॑ संवि॒दाने॑। घृ॒तं दु॑हाते अ॒मृतं॑ प्रपी॑ने।
प॒वित्र॑म॒र्को रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नाति॑ दे॒वानां॑ भुव॑नानि॒ विश्वा॑।
सुव॒ज्योति॑र्यशो॒ मह॑त्। अ॒शीम॑हि गा॒धमु॑त प्र॒तिष्ठा॑म्॥१०४॥

चात॒यत् श्री॑णीता९ स॒त्यमा॑हु॒रंशीम॑हि गु॒णे क॑रु वि॒द्रव॑णे पि॒तृया॑णां अ॒र्को रज॑सो वि॒मान॑स्त्रीणि च॥———[१]

उद॑स्ताम्प॒सीत्स॒वि॒ता मि॒त्रो अ॑र्य॒मा। सर्वा॑न्मि॒त्रान॑-
वधी॑द्युगेन। बृ॒हन्तं॑ मा॒म॒कर॑द्वी॒रव॑न्तम्। र॒थन्त॑रे श्र॒यस्व॒
स्वाहा॑ पृथि॒व्याम्। वा॒म॒दे॒व्ये श्र॑यस्व॒ स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षे। बृ॒हति॑
श्र॒यस्व॒ स्वाहा॑ दि॒वि। बृ॒हता॑ त्वोप॑स्त॒भ्रोमि॑। आ त्वा॑ ददे॒
यश॑से वी॒र्या॑य च। अ॒स्मास्व॑घ्निया यू॒यं द॑धाथेन्द्रि॒यं प॒यः।
यस्ते॑ द्र॒प्सो यस्त॑ उद॒रूषः॑॥१०५॥

दै॒व्यः के॒तुर्वि॑श्वं भुव॑नमावि॒वेश॑। स नः॑ पा॒ह्यरि॑ष्ट्यै

स्वाहा॥ अनु मा सर्वो यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा मरुतः
सामार्कः। आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि। अस्यै
पृथिव्यै यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरैरनु
राध्याम् गोभिः। अन्वश्चैरनु सर्वैरु पुष्टैः। अनु प्रजया-
ऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिक्षुत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे।
प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि
भव्ये। विश्वमन्याऽभि वावृधे। तदन्यस्यामधिश्रितम्। दिवे च
विश्वकर्मणे। पृथिव्यै चाकरं नमः। अस्कान्द्यौः पृथिवीम्।
अस्कानृषभो युवागाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु।
अस्कानजनि प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र
जनिषीमहि। ये देवा येषामिदं भागधेयं बभूव। येषां प्रयाजा
उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो
देवेभ्यः स्वाहा॥ उत त्या नो दिवा मतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप
स्त्रिधः। उत त्या दैव्या भिषजा। शन्नस्करतो अश्विना।
यूयातामस्मद्रपः। अप स्त्रिधः। शमग्निरग्निभिस्करत्।
शन्नस्तपतु सूर्यः। शं वातो वात्वरपाः॥१०९॥

अप स्त्रिधः। तदित्पदं न विचिकेत विद्वान्। यन्मृतः

पुनरप्येति जीवान्। त्रिवृद्ध्वनस्य रथवृत्। जीवो गर्भो न
मृतः स जीवात्। प्रत्यस्मै पिपीषते। विश्वानि विदुषे भर।
अरङ्गमाय जग्मवे। अपश्चादध्वने नरे। इन्दुरिन्दुमवागात्।
इन्दोरिन्द्रोऽपात्। तस्य त इन्द्रविन्द्रपीतस्य मधुमतः।
उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥११०॥

उदरुष इन्द्रियेण गा मतिररुपा अंगान्त्रोणिं च॥ [१०]

ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचः। ब्रह्म यज्ञानां
हविषामाज्यस्य। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः
पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु
देवान्। आश्रावितमत्याश्रावितम्। वषट्कृतमत्यनूक्तं च यज्ञे।
अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति
कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्रयतं देवहेडनम्।
अरायो अस्मां अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधे-
तन। ततं म आपस्तदुं तायते पुनः। स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय
शस्यते। अयं समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य
समुत्पृणुतर्भुवः। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इमं मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने।
त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि।
मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीः। तिरो

मृत्युं दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा।
भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा
दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्धौ स्वाहा समृद्धौ स्वाहा। यतं इन्द्र भयामहे। ततो
नो अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतयै। वि द्विषो वि
मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी।
वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्कुरः। आभिर्गीर्भिर्यदतो
न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
रुजासि। भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।
यज्ञस्य क्रियते मिथुं। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि
वेत्थं यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः।
अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थं यथातथम्। यत्पाकत्रा
मनसा दीनदक्षा ना यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता
ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवां ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवाश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहोनं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥ [११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्या-
स्तस्मान्मा मुञ्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवां जीवनकाम्या
यत्। वाचाऽनृतमूदिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः
प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन॑ द्यावापृथिवी। ऋतेन॑ त्व॑ संर॑स्वति। ऋ॒ता॒न्मा॑
मु॒ञ्च॒ता॑ सं॒हसः॑। यद॒न्यकृ॑तमा॒रि॒म। स॒जा॒त॒श॒सा॒दु॒त वा॑
जा॒मि॒श॒सा॒त्। ज॒याय॑सः श॒सा॒दु॒त वा॑ क॒नीय॑सः।
अ॒ना॒ज्ञा॒तं दे॒वकृ॑तं यदे॒नः। तस्मा॒त्त्वम॒स्माञ्जा॑तवेदो मुमु॒ग्धि।
यद्वा॒चा यन्म॑न॒सा। बा॒हु॒भ्या॑मू॒रु॒भ्या॑म॒ष्टीव॑द्भ्या॑म्॥११७॥

शि॒श्जे॒र्यद॑नृतं च॒कृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॒दे॒न॑सः।
यद्ध॒स्ता॒भ्यां च॒कर॑ कि॒ल्बि॑षाणि। अ॒क्षाणां॑ व॒ग्नुमु॑प॒जिघ्र॑मानः।
दू॒रेप॑श्या च॒ राष्ट्र॑भृ॒च्च। ता॒न्य॑प्स॒रसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑।
अदी॑व्य॒नृ॒णं यद॒हं च॒कार॑। यद्वादा॑स्य॒न्त्सञ्ज॑गारा॒ जने॑भ्यः।
अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॒दे॒न॑सः। यन्म॑यि मा॒ता गर्भे॑ स॒ति॥११८॥

ए॒नंश्च॑का॒र यत्पि॑ता। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॒दे॒न॑सः। यदा॑ पि॒पे॒ष
मा॒तरं॑ पि॒तर॑म्। पु॒त्रः प्र॑मु॒दितो॑ ध॒यन्। अ॒हि॒सि॒तौ
पि॒तरौ॑ म॒या तत्। तद॑ग्रे अ॒नृ॒णो भ॑वामि। यद॒न्तरि॑क्षं
पृथि॒वीमु॑त द्याम्। यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जि॒हि॒सि॒म। अ॒ग्नि॒र्मा
तस्मा॒दे॒न॑सः। यदा॒शसा॑ नि॒शसा॒ यत्प॑रा॒शसा॑॥११९॥

यदे॒नंश्च॑कृ॒मा नू॒तनं॑ यत्पु॑रा॒णम्। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॒दे॒न॑सः।
अति॑ क्रामामि दुरि॑तं यदे॒नः। जहा॑मि रि॒प्रं प॑र॒मे सु॒धस्थे॑। यत्र॑
यन्ति॑ सु॒कृतो॑ नापि॑ दुष्कृतः। तमा॑ रौ॒हामि॑ सु॒कृतां॑ नु लो॒कम्।
त्रि॒ते दे॒वा अ॑मृ॒जतै॑तदे॒नः। त्रि॒त ए॒तन्म॑नु॒ष्येषु॑ मा॒मृजे॑। ततो॑
मा॒ यदि॑ किञ्चि॑दान॒शे। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॒दे॒न॑सः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु
मामनेनसम्। दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता
ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु
शुन्धनीः। यदापो नक्तं दुरितं चराम। यद्वा दिवा नूतनं
यत्पुराणम्। हिरण्यवर्णास्तत उत्पुनीत नः। इमं मे
वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि॥१२१॥

अनेनसमष्टीकञ्चा१ सति पंराशसाऽऽनशेऽग्निर्मा तस्मादेनसः पुनीत नृक्षीणि च (यदेवा देवा ऋतेन सजातशु१साद्यद्वाचा
यद्धस्ताभ्यामदीव्यं यन्मरियं माता यदा पिपेप यदन्तरिक्षं यदाशसाऽति क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता
यदापं इमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि।)॥—————[१२]

यत्ते ग्राव्णां चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि
स्वर्धिता परू१षि। तथ्सन्धुथ्स्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो
अधमिथ्सङ्घयेम। यत्ते ग्रावां बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो
यत्ते दुदुहुर्दक्षिणेन। तत् आप्यायतां तत्ते। निष्ट्यायतां देव
सोम। यत्ते त्वचं बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो
वेनसि त्मना॥१२२॥

त्वया तथ्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे
व्योमन्। अहाच्छरीरं पयसा समेत्य। अन्योन्यो भवति
वर्णो अस्य। तस्मिन्वयमुपहृतास्तव स्मः। आ नो भज
सदसि विश्वरूपे। नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगस्तु। मा नो वि
हासीद्भिर आवृणानः। अनागास्तनुवो वावृधानः। आ नो

रूपं वहतु जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुहो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः।
तस्मै ते सोम नम इद्वषद्व। उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व।
सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम्। सः श्रोत्रेण गच्छस्व
सोम राजन्। यत्त आस्थितः शमु तत्त अस्तु। जानीतान्नः
सङ्गमने पथीनाम्। एतं जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः
सधस्था विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैः। इष्टापूर्ते कृणुतादविरस्मै।
अरिष्ठो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते।
नाकमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्।
अभूद्देवः संविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः।
वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा
दधत्। उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह
नः सखाया। आदित्यानां प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापांष्ठा
घविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्तैः॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्यन्नं च॥

[१३]

यद्विदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे
तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो
विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा। पशूनां

चर्मन् ह॒विषा॑ दि॒दीक्षे॑। यच्छ॒न्दो॑भि॒रोष॑धीभिर्व॒नस्प॑तौ॑। अ॒द्ध्यो
लो॒का द॑धिरे॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम्॥१२६॥

शु॒क्रा दी॒क्षायै॑ तप॑सो वि॒मोच॑नीः। आपो॑ वि॒मो॒क्रीर्म॑यि
तेज॑ इन्द्रि॒यम्। येन॑ ब्र॒ह्म येन॑ क्ष॒त्रम्। येने॑न्द्रा॒ग्नी प्र॒जा-
प॑तिः सोमो॒ वरु॑णो॒ येन॑ राजा॑। वि॒श्वे दे॒वा ऋष॑यो॒ येन॑
प्रा॒णाः। अ॒द्ध्यो लो॒का द॑धिरे॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। शु॒क्रा दी॒क्षायै॑
तप॑सो वि॒मोच॑नीः। आपो॑ वि॒मो॒क्रीर्म॑यि तेज॑ इन्द्रि॒यम्। अ॒पां
पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒५ रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यं धाम॑॥१२७॥

अ॒ग्नेः प्रि॒यत॑म॒५ ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒५
रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यं धाम॑। इन्द्र॑स्य प्रि॒यत॑म॒५ ह॒विः स्वाहा॑।
अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒५ रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यं धाम॑। वि॒श्वेषां॑
दे॒वानां॑ प्रि॒यत॑म॒५ ह॒विः स्वाहा॑। व॒यः॒ सोम॑ व्र॒ते तव॑।
मन॑स्त॒नूषु॑ पिप्र॑तः। प्र॒जाव॑न्तो अशीम॑हि॥१२८॥

दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। सो॒म्येभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑।
क॒व्येभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। दे॒वांस॑ इ॒ह मा॑दयध्वम्। सोम्या॑स
इ॒ह मा॑दयध्वम्। क॒व्यांस॑ इ॒ह मा॑दयध्वम्। अन॑न्तरि॒ताः
पि॒तरः॑ सो॒म्याः सोम॑पी॒थात्। अपै॑तु मृ॒त्युर॒मृतं॑ न॒ आग॑न्।
वैव॑स्व॒तो नो॑ अभ॑यं कृ॒णोतु॑। प॒र्णं व॒नस्प॑तेरि॒व॥१२९॥

अ॒भि नः॑ शी॒यता॒॑५ र॒यिः। सच॑तां नः॒ शची॑पतिः। परं मृ॒त्यो
अनु॑ परै॒हि प॒न्था॑म्। यस्ते॒ स्व इ॑तरो दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते

शृण्वते ते॑ ब्रवीमि। मा नः॑ प्र॒जाः री॑रिषो॒ मोत॑ वी॒रान्।
 इ॒दमू॒नु श्रेयो॑व॒सान॒माग॑न्म। यद्गो॒जिद्धं॑ न॒जिदं॑ श्व॒जिद्यत्।
 पु॒र्णं वन॑स्पते॑रिवा। अ॒भि नः॑ शीयता॑ र॒यिः। सच॑तां नः॒
 शची॒पतिः॑ ॥१३०॥

वनस्पतांबुद्धो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियं धामांशीमहोवाभिर्नः शीयता रयिरके च ॥ [१४]

सर्वान् यद्विष्णवेण वि वै याः पुरस्ताद्देवा देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पारंऽनागस उदस्ताम्पसीद्वह्मं प्रतिष्ठा
 यदेवा यत्ते ग्रावणा यद्विदोक्षे चतुर्दश ॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं ब्रूतानां पर्णवल्कः सोम्यानांस्मिन् यज्ञेऽग्रे यो नो ज्योग्जीवाः पुरोरंजाः प्रतैमहे ब्रह्मं
 प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम् ॥१३०॥

सर्वान्छवीपतिः ॥

हरिः ओम् ॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्ग्रहण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्ग्रहणीति।
द्वादशारत्नी रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः। ऊर्ज-
मेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यं नाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
सुमावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।
अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्त्वोप
वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागुरयन्त आसते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः सुमाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।
तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव तदधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुत्वाय।

स॒र्पि॒ष्वा॒न्भव॑ति मे॒ध्य॒त्वाय॑। च॒त्वार॑ आ॒र्षे॒याः प्रा॑श्न॒न्ति।
दि॒शामे॒व ज्योति॑षि जु॒होति॑। च॒त्वारि॒ हिर॑ण्यानि द॒दाति॑।
दि॒शामे॒व ज्योती॑ऽप्य॒व रुन्धे॑॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन्नशनान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्ये रशनान्युनत्ति। प्रजापतिमेव
रेतसा समर्धयति। दर्भमयीं रशना भवति। बहु वा एष
कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यद्वर्भमयीं रशना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनं
मेध्यमा लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्।
स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजां महर्त्विक्कम्।
यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तदधति।
अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तथ्सुवर्णं
हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं ददाति। रेत एव
तदधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।
रेतसेवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अमवृष्यद् च॥

[२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं
बध्नाति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः
प्रतिप्रोच्य। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति।
यदाहं ब्रह्मन्नश्वं मेध्यं भन्त्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन

राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये
प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य
त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। व्यृद्धं वा
एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते। इमामगृभ्णन्नशनामृतस्ये-
त्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या(३) त्रयोदशारत्नी(३)-
रिति। ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यत्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा वा
ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमरत्निं
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं संस्करोति। तादृगेव तत्।
पूर्वं आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।

यन्तारमेवैनं करोति। धर्ताऽसीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।
सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्ताऽसि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रुय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा
त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा
त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव
देवताया आलभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बभ्राति समृद्धा उपादेधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥ [३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो
मातुरनुजायाः पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं
विवृहतः। यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति
श्वानं चतुरक्षं प्रसौति। पुरो मर्तः पुरः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य
प्रहन्ति। श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं
हन्ति। सैध्रकं मुसलं भवति॥१३॥

कर्मकर्मेवास्मै साधयति। पौःश्चलेयो हन्ति।
पुःश्चल्वां वै देवाः शुचं न्यदधुः। शुचैवास्य शुचं

हन्ति। पाप्मा वा एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन
यजंतु इति। अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः
प्राजापत्यः। वज्रैणैव पाप्मानं भ्रातृव्यमवक्रामति। दक्षिणाऽप
प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छमलमपं प्लावयति। ऐषीक उदूहो
भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा
भवति। अप्सुयोनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः।
स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।
पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च
वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे
एव सन्दधाति। अभिकृत्वेन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युयजमानं
वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। आभ्य एवैनं चतसृभ्यो
दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेन राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह
ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्घ्रिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं
 राजाप्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः।
 बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह
 होता। पश्चात्प्राङ्घ्रिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं
 राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वायै बहुजाविकायै। बहुव्रीहियवायै बहुमाष-
 तिलायै। बहुहिरण्यायै बहुहस्तिकायै। बहुदासपुरुषायै
 रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषायै राजास्त्विति। भूमा
 वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं दधाति।
 शतेन क्षत्तसङ्ग्रहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा
 तिष्ठम्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति।
 आयुर्वा उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्ग्रहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्द-
 धाति। शतं शतं भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः।
 आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो
 दिशः। दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥ ————— [५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
 स्कन्दति। यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यथस्तोक्या अन्वाहं।
 सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्तं हि तत्। यद्धुतस्य

स्कन्दति। सहस्रमन्वाह। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परित्तमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै। स्तोका जुहोति। या एव वर्ष्या आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः।
स्तोकासु वा अहमश्वमेधः सःस्थापयामि। तेन ततः
सःस्थितेन चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं
जुहोति। सोमाय स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे
स्वाहेत्याह। सवित्र एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपां मोदाय स्वाहेत्याह। अद्ध्य
एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायव एवैनं जुहोति॥२३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय
स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो
जुहोति। दशदश सम्पाद जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। प्र वा एषो-
ऽस्माल्लोकाच्चवते। यः पराचीराहुतीर्जुहोति। पुनः

पुनरभ्यावर्तं जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति।
 एतां ह वाव सौऽश्वमेधस्य सङ्स्थितिमुवाचास्कन्दाय।
 अस्कन्तं हि तत्। यद्यज्ञस्य सङ्स्थितस्य स्कन्दति॥ २४॥

अभिजित्यै वैश्वानरः संवित्र एवेनं जुहोति वायवं एवेनं जुहोति च्यवते षट् च॥ [६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठम्प्रोक्षति।
 प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं
 दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः। इन्द्राग्निभ्यां
 त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठौ बलिष्ठौ।
 ओजं एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामोजिष्ठो
 बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै देवानामाशुः
 सारसारितमः॥ २५॥

जुवमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः
 सारसारितमः। विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे
 वै देवा देवानां यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वः पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्।
 देवा वै देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वः पशूनामपचिततमः॥ २६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
 हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः
 पशूनां त्विषिमान् हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय

त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
 सते त्वाऽसते त्वाऽद्ध्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा
 भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः५ सर्वाणि
 भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।
 अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै
 सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति
 प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा
 देवता अन्वायन्ताः॥२७॥

सांसारित्तमोऽर्पिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
 स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
 जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नः५ हि तत्।
 यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्काराय स्वाहेङ्कृताय स्वाहेत्याह।
 एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवैनः५ समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या
 इति। अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैव
 विद्वानश्वमेधः सः५स्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति।
 तस्माद्धोतव्या इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयति॥२९॥

यस्यानायतनेऽन्यत्राग्नेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः

पुरस्ता॑त्स्विष्ट॒कृतः॑। आ॒ह॒व॒नीये॑ऽश्वचरि॒तानि॑ जुहोति।
 आ॒य॒त॒न ए॒वास्याऽऽहु॑तीर्जुहोति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
 तदा॑हुः। य॒ज्ञ॒मुखेय॑ज्ञमुखे होत॒व्याः। य॒ज्ञस्य॑ क्लृ॒प्त्यै। सु॒व॒र्गस्य॑
 लो॒कस्यानु॑ख्यात्या॒ इति॑। अथो॒ खल्वा॑हुः॥ ३० ॥

यद्य॑ज्ञमुखेय॑ज्ञमुखे जुहुयात्। प॒शुभि॒र्यज॑मानं व्य॒र्धयेत्।
 अव॑ सु॒व॒र्गाल्लो॒कात्प॑द्येत। पापी॑यान्भस्यादिति॑। स॒कृदे॒व
 होत॒व्याः। न यज॑मानं प॒शुभिर्व्य॑र्धयति। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं
 ज॑यति। न पापी॑यान्भवति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंश॒तम॑श्वरूपाणि
 जुहोति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंश॒दक्ष॑रा जग॑ती। जाग॑तोऽश्वः
 प्राजा॑पत्यः॒ समृ॑द्धौ। ए॒क॒मति॑रिक्तं जुहोति। तस्मा॑दे॒कः
 प्र॒जास्व॑र्धुकः॥ ३१ ॥

अ॒र्धय॑ति जु॒नय॑ति खल्वा॑हुर्जग॑ती त्रीणि॑ च॥ [८]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ
 पि॒ता। आ॒भ्यामे॒वैनं॑ परि॒ददा॑ति। अश्वो॑ऽसि॒ हयो॑ऽसीत्या॑ह।
 शा॒स्त्ये॒वैनमे॒तत्। तस्मा॑च्छि॒ष्टाः प्र॒जा जा॑यन्ते। अत्यो॑-
 ऽसीत्या॑ह। तस्मा॑दश्वः॒ सर्वा॑न्प॒शून॑त्येति। तस्मा॑दश्वः॒ सर्वे॑षां
 प॒शूना॑श्च॒ श्रेष्ठं॑ गच्छति॥ ३२ ॥

प्र य॒शः श्रेष्ठं॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। नरो॑ऽस्यर्वा॑ऽसि॒
 सप्ति॑रसि॒ वा॒ज्यंसीत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं व्याच॑ष्टे।
 ययु॑र्नामा॒ऽसीत्या॑ह। ए॒तद्वा अश्व॑स्य प्रि॒यं ना॑म॒धेय॑म्।

प्रियेणैवैनं नामधेयेनाभि वंदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्या।
नाम्ना चेदध्वयेते। मित्रमेव भवतः॥ ३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति।
अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्वं
एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय
त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला एतं
देवेभ्योऽश्वं मेधाय प्रोक्षितं गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्या
राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो
वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह
विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहेति चतृषु पत्सु
जुहोति॥ ३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। ताभिरेवैनं बध्नाति। तस्मादश्वः
प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न
जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते।
येऽश्वं मेध्यं रक्षन्ति। तेषां य उद्वचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते
राष्ट्रं गच्छन्ति। अथ य उद्वचं न गच्छन्ति॥ ३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिच्यते।
योऽबलोऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्।
हन्येतास्य यज्ञः। चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय।
अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥ ३६॥

गच्छति भवतः पृथु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेनं यजेयेति। स तपोऽतप्यत। तस्य तेपानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥ ३७ ॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति। अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति। चत्वार्यौद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥ ३८ ॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वै व्यं क्षत्रम्। सा श्रीः। तद्वध्नस्य विष्टपम्। तत्स्वराज्यमुच्यते॥ ३९ ॥

त्रिंशतमौद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अत्र विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवता जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामास्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति॥ ४० ॥

यो दीक्षामतिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै

शीर्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व
 रुन्धे। पूर्णा॑हुतिमुत्त॒मां जु॑होति। सर्व॑ वै पूर्णा॑हुतिः।
 सर्व॑मे॒वाप्रो॑ति। अथो॑ इ॒यं वै पूर्णा॑हुतिः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑
 तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामव रुन्ध उच्यते कामन्ति तिष्ठति॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धम॑सृजत। त॒सृष्टं॑ न किञ्चनोद॑यच्छत्।
 तं वै॑श्वदे॒वान्ये॒वोद॑यच्छन्। यद्वै॑श्वदे॒वानि॑ जुहोति।
 य॒ज्ञस्यो॑द्य॒त्यै। स्वाहा॑ऽऽधि॒मार्धी॑ताय॒ स्वाहा॑। स्वाहा॑-
 ऽधी॑तं मन॑से॒ स्वाहा॑। स्वाहा॑ मनः॒ प्रजा॑प॒तये॒ स्वाहा॑। काय॒
 स्वाहा॑ कस्मै॒ स्वाहा॑ क॒तम॑स्मै॒ स्वाहे॑ति॒ प्राजा॑प॒त्ये मुख्ये॑
 भवतः। प्र॒जाप॑तिमुखाभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भि॒रुद्य॑च्छते॥४२॥

अदि॑त्यै॒ स्वाहा॑ऽदि॒त्यै म॒ह्यै॑ स्वाहा॑ऽदि॒त्यै सु॒मृडी॒कायै॑
 स्वाहे॑त्या॒ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैनं॑ प्रति॒ष्ठायो॑द्यच्छते।
 सर॑स्व॒त्यै स्वाहा॑ सर॑स्व॒त्यै बृह॑त्यै॒ स्वाहा॑ सर॑स्व॒त्यै पाव॑कायै
 स्वाहे॑त्या॒ह। वा॒ग्वै सर॑स्व॒ती। वा॒चैवैन॑मुद्यच्छते। पू॒ष्णे स्वाहा॑
 पू॒ष्णे प्र॑प॒थ्याय॒ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॒ स्वाहे॑त्या॒ह। प॒शवो॑
 वै पू॒षा। प॒शुभिरे॒वैन॑मुद्यच्छते। त्वष्ट्रे॑ स्वाहा॑ त्वष्ट्रे॑ तु॒रीपा॑य॒
 स्वाहा॑ त्वष्ट्रे॑ पु॒रुरू॑पाय॒ स्वाहे॑त्या॒ह। त्वष्ट्रा॑ वै प॑शूनां
 मि॒थुना॑ना॒सृ रू॒पकृ॑त्। रू॒पमे॒व प॒शुषु॑ दधाति। अथो॑
 रू॒पैरे॒वैन॑मुद्यच्छते। वि॒ष्णवे॒ स्वाहा॑ वि॒ष्णवे॒ निखुर्य॑पाय॒
 स्वाहा॑ वि॒ष्णवे॒ निभू॑य॒पाय॒ स्वाहे॑त्या॒ह। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः।

य॒ज्ञायै॒वैन॒मुद्यच्छ॑ते। पूर्णा॒हुतिमु॑त्त॒मां जु॑होति। प्रत्यु॑त्त॒ब्ध्यै
स॒यत्वाय॑॥ ४३ ॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहाष्टौ च॥ [११]

सा॒वि॒त्रम॒ष्टाक॑पालं प्रा॒तर्निर्व॑पति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री।
गा॒य॒त्रं प्रा॑तः स॒व॒नम्। प्रा॒तः स॒व॒नादे॒वैनं॑ गाय॒त्रियाश्छ॑न्द॒सोऽधि॑
निर्मि॑मीते। अथो॑ प्रा॒तः स॒व॒नमे॒व तेना॑ऽऽप्नोति।
गा॒य॒त्रीं छ॑न्दः। स॒वि॒त्रे प्र॑स॒वि॒त्र एका॑दशकपालं म॒ध्यन्दि॑ने।
एका॑दशाक्षरा त्रि॒ष्टुप्। त्रैष्टु॑भं मा॒ध्यं दि॒नं स॒व॒नम्। मा॒ध्यं
दि॒नादे॒वैनं॑ स॒व॒नात्रि॒ष्टुभश्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते॥ ४४ ॥

अथो॑ मा॒ध्यं दि॒नमे॒व स॒व॒नं तेना॑ऽऽप्नोति। त्रि॒ष्टुभं
छ॑न्दः। स॒वि॒त्र आ॑स॒वि॒त्रे द्वाद॑शकपालमपरा॒ह्णे। द्वाद॑शाक्षरा
जग॑ती। जा॒ग॒तं तृ॒तीय॑स॒व॒नम्। तृ॒तीय॑स॒व॒नादे॒वैनं॑
जग॑त्याश्छ॒न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते। अथो॑ तृ॒तीय॑स॒व॒नमे॒व
तेना॑ऽऽप्नोति। जग॑तीं छ॑न्दः। ई॒श्व॒रो वा अ॒श्वः प्र॑मु॒क्तः परा॑
परा॑व॒तं गन्तो॑ः। इ॒ह धृ॒तिः स्वाहे॒ह वि॒धृतिः॑ स्वाहे॒ह रन्तिः॑
स्वाहे॒ह रम॑तिः स्वाहेति॒ चत॑स्र आहु॑तीर्जुहोति॥ ४५ ॥

चत॑स्रो दि॒शः। दि॒ग्भिरे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति। आ॒श्व॒त्थो
व्र॒जो भ॑वति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। अ॒श्वो रू॒पं
कृ॒त्वा। सौ॑ऽश्व॒त्थे सं॑व॒त्सर॑मतिष्ठत्। तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म्।
यदा॑श्व॒त्थो व्र॒जो भ॑वति। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑तिष्ठापयति॥ ४६ ॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते जुहोति नवं च॥

[१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यंजायत। आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह। राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह। धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरंजायत। वोढाऽनङ्घ्रानित्याह॥४७॥

अनुडुह्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढाऽनङ्घ्रानंजायत। आशुः सप्तिरित्याह। अश्वं एव जवं दधाति। तस्मात्पुराऽऽशुरश्वोऽजायत। पुरन्ध्रियोषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति। तस्मात्स्त्री युवतिः प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ ह वै तत्र जिष्णू रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी। स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य यजमानस्य वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पन्ते ह वै

तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥

अनुष्ठानित्याह जायते वर्पति सुप्त च॥ [१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त।
तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव
नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानंजुहोत्।
तैर्वै स देवानंप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति।
अग्नेर्वा एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।
यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां
वा एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव
तत्प्रीणाति। कुरम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्देवानां रूपम्।
यत्कुरम्बाः। यत्कुरम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां
वा एतद्रूपम्। यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव

तत्प्रीणाति। सक्तुभिर्जुहोति। प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्।
यथ्सक्तवः। यथ्सक्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा
एतद्देवतानां रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति।
सर्वा एव तद्देवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति।
प्रियाङ्गा ह वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि
समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि
सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
विराट्कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथक्जुहोति कर्मभैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारि च (अन्नहोमानाऽऽज्येनाग्नेर्मधुना

तण्डुलेः पृथक्कैर्लाजैः कर्मभैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः प्रियङ्गुतण्डुलेर्दशान्नानि द्वादश।)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानं पश्यत्। तानं जुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपं हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत
एवास्य प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव
रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं जुहोति।
रक्षसां पंहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्रा॒णो वा आ॒ज्यम्। उ॒भ॒यत॑ ए॒वास्य॑ प्रा॒णं द॑धाति।
 पु॒रस्ता॑च्चो॒परि॑ष्टाच्च। ए॒कस्मै॑ स्वा॒हेत्या॑ह। अ॒स्मिन्ने॒व
 लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। द्वा॒भ्या॑ꣳ स्वा॒हेत्या॑ह। अ॒मुष्मि॑न्ने॒व
 लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति।
 अ॒स्मिꣳश्चा॒मुष्मि॑ꣳश्च। श॒ताय॑ स्वा॒हेत्या॑ह। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑
 श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॑रे॒व वी॒र्य॑म॒व रु॒न्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वा॒हेत्या॑ह।
 आ॒युर्वै स॒हस्र॑म्। आ॒यु॑रे॒वाव॑ रु॒न्धे। स॒र्वस्मै॑ स्वा॒हेत्या॑ह।
 अ॒परि॑मितमे॒वाव॑ रु॒न्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षाꣳस्यपंहन्त्यन्ततो जुहोति शताय स्वाहेत्याह सप्त च॥ [१५]

प्र॒जाप॑तिं वा ए॒ष ई॒प्स॒तीत्या॑हुः। योऽ॒श्वमे॒धेन॑ यज॑त
 इति॑। अथो॑ आहुः। स॒र्वाणि॑ भू॒तानी॑ति। ए॒कस्मै॑ स्वा॒हेत्या॑ह।
 प्र॒जाप॑तिर्वा ए॒कः। तमे॒वाऽऽप्नो॑ति। ए॒कस्मै॑ स्वा॒हा द्वा॒भ्या॑ꣳ
 स्वा॒हेत्य॑भि॒पूर्व॑माहु॑तीर्जुहोति। अ॒भि॒पूर्व॑मे॒व सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति।
 ए॒कोत्त॑रं जुहोति॥५९॥

ए॒क॒वदे॒व सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। स॒न्त॑तं जुहोति। सु॒वर्ग॑स्य
 लो॒कस्य॑ स॒न्त॑त्यै। श॒ताय॑ स्वा॒हेत्या॑ह। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑
 श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॑रे॒व वी॒र्य॑म॒व रु॒न्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वा॒हेत्या॑ह।
 आ॒युर्वै स॒हस्र॑म्। आ॒यु॑रे॒वाव॑ रु॒न्धे। अ॒युता॑य॒ स्वाहा॑
 नि॒युता॑य॒ स्वाहा॑ प्र॒युता॑य॒ स्वा॒हेत्या॑ह॥६०॥

त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान॑व॒ रुन्धे॑। अ॒र्बुदा॑य॒

स्वाहेत्याह। वाग्वा अर्बुदम्। वाचमेवाव रुन्धे। न्यर्बुदाय
स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तन्यर्बुदम्। वाच एव
भूमानमव रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह॥६१॥

समुद्रमेवाऽऽप्रोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाऽऽप्रोति।
अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाऽऽप्रोति। परार्धाय
स्वाहेत्याह। परार्धमेवाऽऽप्रोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
स्वाहेत्याह। रात्रिर्वा उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवाव
रुन्धे। अथो अहोरात्रयोरेव प्रति तिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा
वा नक्तं वा जुहुयात्। अहोरात्रे मोहयेत्। उषसे स्वाहा
व्युष्ट्यै स्वाहोदेष्यते स्वाहोद्यते स्वाहेत्यनुदिते जुहोति।
उदिताय स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिते
जुहोति। अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहर्व्युष्टिः सप्त च॥ [१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरेवैनं
लोकयौर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय
स्वाहेत्युद्वाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं
गमयति। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति।
पूर्व एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै स्वाहा-
ऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अग्नये स्वाहा
सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्व एव द्विषन्तं

भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां जुहोति। एकविंशतिर्वै देवल्लोकाः। द्वादश मासाः पञ्चतवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। भुवो देवानां कर्मणेत्यृतुदीक्षा जुहोति। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्ग्रजः सङ्गामत्वित्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याप्त्यै। भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्याप्त्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहेति समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६५॥

दध्मः स्वाहा हनूभ्याः स्वाहेत्यङ्गहोमाञ्जुहोति। अङ्गेअङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवेनं पाप्मनस्तेन मुञ्चति। अज्येताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि जुहोति। रूपैरेवेनं समर्धयति। ओषधीभ्यः स्वाहा मूलैभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो वा ओषधयः। पुष्पैभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलैभ्योऽन्याः।

ता ए॒वोभयी॒रव॑ रुन्धे॥६६॥

वन॒स्पति॑भ्युः स्वाहेति॑ वनस्पति॑होमाञ्जु॑होति। आ॒र॒ण्यस्या॒-
न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। मेष॒स्त्वा॑ पच॒तैर॑व॒त्वित्यपा॑व्यानि जुहोति।
प्रा॒णा वै दे॒वा अपा॑व्याः। प्रा॒णाने॒वाव॑ रुन्धे। कू॒प्याभ्यः॑
स्वाहा॒ऽद्ध्यः स्वाहेत्य॑पा॒ः होमा॑ञ्जुहोति। अ॒प्सु वा आपः॑।
अन्नं॑ वा आपः॑। अ॒द्ध्यो वा अन्नं॑ जायते। यदे॒वाद्ध्योऽन्नं॑
जाय॑ते। तद॒व॑ रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्व एव द्विपन्तं भ्रातृव्यमिति कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं च॥—[१७]

अ॒म्भा॑सि जुहोति। अ॒यं वै लो॒कोऽम्भा॑सि। तस्य॑
वस॒वोऽधि॑पतयः। अ॒ग्निज्यो॑तिः। यद॒म्भा॑सि जुहोति।
इ॒ममे॒व लो॒कम॑व॒ रुन्धे। वसू॑ना॒ः सायु॑ज्यं गच्छति।
अ॒ग्निं ज्योति॑रव॒ रुन्धे। नभा॑सि जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षं॒ वै
नभा॑सि॥६८॥

तस्य॑ रु॒द्रा अधि॑पतयः। वा॒युज्यो॑तिः। यन्नभा॑सि
जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षमे॒वाव॑ रुन्धे। रु॒द्राणा॑ः सायु॑ज्यं गच्छति।
वा॒युं ज्योति॑रव॒ रुन्धे। महा॑सि जुहोति। अ॒सौ वै लो॒को
महा॑सि। तस्या॑दित्या अधि॑पतयः। सूर्यो॑ ज्योतिः॥६९॥

यन्महा॑सि जुहोति। अ॒मुमे॒व लो॒कम॑व॒ रुन्धे।
आ॒दि॒त्याना॑ः सायु॑ज्यं गच्छति। सूर्यं॑ ज्योति॑रव॒
रुन्धे। नमो॑ रा॒ज्ञे नमो॑ वरु॑णा॒येति॑ य॒व्यानि॑ जुहोति।
अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। म॒योभू॒र्वतो॑ अ॒भि वा॑तू॒स्ता इति॑ ग॒व्यानि॑

जुहोति। पशूनामवरुद्धौ। प्राणाय स्वाहा॑ व्यानाय स्वाहेति॑
सन्ततिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य॑ लोकस्य॑ सन्तत्यै॥७०॥

सिताय॑ स्वाहाऽसिताय॑ स्वाहेति॑ प्रमुक्तीर्जुहोति।
सुवर्गस्य॑ लोकस्य॑ प्रमुक्त्यै। पृथिव्यै॑ स्वाहाऽन्तरिक्षाय॑
स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। दत्वते॑ स्वाहाऽदन्तकाय॑
स्वाहेति॑ शरीरहोमाञ्जुहोति। पितृलोकमेव तैर्यजमानोऽव
रुन्धे। कस्त्वा॑ युनक्ति॑ स त्वा॑ युनक्ति॑ परिधीन् युनक्ति।
इमे वै लोकाः परिधयः॑। इमानेवास्मै॑ लोकान् युनक्ति।
सुवर्गस्य॑ लोकस्य॑ समष्ट्यै॥७१॥

यः प्राणतो॑ य आत्मदा॑ इति॑ महिमानौ जुहोति। सुवर्गो
वै लोको॑ महः॑। सुवर्गमेव॑ ताभ्यां॑ लोकं॑ यजमानोऽव
रुन्धे। आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी॑ जायतामिति॑ समस्तानि
ब्रह्मवर्चसानि॑ जुहोति। ब्रह्मवर्चसमेव॑ तैर्यजमानोऽव रुन्धे।
जज्ञि॑ बीजमिति॑ जुहोत्यनन्तरित्यै। अग्नये॑ समनमत्पृथिव्यै॑
समनमदिति॑ सन्नतिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य॑ लोकस्य॑
सन्नत्यै। भूताय॑ स्वाहा॑ भविष्यते॑ स्वाहेति॑ भूताभव्यौ होमौ
जुहोति। अयं॑ वै लोको॑ भूतम्॥७२॥

असौ॑ भविष्यत्। अनयोरेव॑ लोकयोः॑ प्रति॑ तिष्ठति।
सर्वस्याऽऽप्त्यै॑। सर्वस्यावरुद्धौ। यदक्रन्दः॑ प्रथमं॑ जायमानं
इत्यंश्वस्तोमीयं॑ जुहोति। सर्वस्याऽऽप्त्यै॑। सर्वस्य॑ जित्यै॑।
सर्वमेव॑ तेनाऽऽप्नोति। सर्वं॑ जयति। योऽश्वमेधेन॑

यजन्ते॥ ७३॥

य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमाञ्जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥ ७४॥

वै नभसि सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समष्ट्यै भूतं यजन्ते नवं च॥ [१८]

एकयूपो वैकादशिनी वा। अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति।
एकविंशिन्यश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्याभिर्जित्यै। बैल्वो
वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां यज्ञक्रतूनां यूपा
भवन्ति। राज्जुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तैर्जन्या अवदन्ति।
अवदन्त्यश्वस्य॥ ७५॥

पाप्मा वै तैजनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां
पशूनामवदन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सुर्योनिर्वा
अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्व एवास्य योनाववं द्यति।
यूपेषु ग्राम्यान्पशून्त्रियुञ्जन्ति। आरोकेष्वाण्यन्धारयन्ति।
पशूनां व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशून्लभन्ते। प्रारण्यान्सृजन्ति।
पाप्मनोऽपहत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ [१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहृत्याया अपहृत्यै।
 पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गन्धस्यावरुद्धौ। भ्रूणहृत्या-
 मेवास्मादपहत्यै। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि गृह्णाति।
 षड्वैल्वा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्धौ। षड्वादिराः।
 तेजसोऽवरुद्धौ॥७७॥

षड्वालाशाः। सोमपीथस्यावरुद्धौ। एकविंशतिः
 सम्पद्यन्ते। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः
 पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष
 सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो
 भवन्ति॥७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
 तिष्ठति। सर्वं वा अश्वमेध्याप्रोति। अपरिमिता भवन्ति।
 अपरिमितस्यावरुद्धौ। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्।
 दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवदन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो
 वा अश्वः॥७९॥

एषा वै वरुणस्य दिक्। स्वायामेवास्य दिश्यवद्यति।
 यदितरेषां पशूनामवद्यति। शतदेवत्यं तेनाव रुन्धे।
 चितेऽग्रावधिं वैतसे कटेऽश्वं चिनोति। अप्सुयोनिर्वा
 अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति।
 पुरस्तात्प्रत्यश्च तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं गोमृगम्॥८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्सम्यञ्चै दधाति। अश्वं तूपरं
 गोमृगमिति सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै।
 आत्मनाऽभि जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति।
 सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव
 धारां तेनाव रुन्धे। इलुवर्दाय स्वाहा बलिवर्दाय
 स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः। परिवत्सरो बलिवर्दः।
 संवत्सरादेव परिवत्सरादायुरव रुन्धे। आयुरेवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वमेधयाजी जरसा विस्रसामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरोद्धो भवन्त्यश्वो गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥ [२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एक-
 विंशतिर्यूपाः। यथा वा अश्वा वरुषभा वा वृषाणः
 सः स्फुरेरन्। एवमेव तथस्तोमाः सः स्फुरन्ते। यदेकविंशाः।
 ते यत्समृच्छेरन्। हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः
 स्यादित्याहुः। द्वादशः स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः
 संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्वश यूपा
 भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव
 रुन्धे। य एकादशः। स्तन एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवेनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः
 स्तोम एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।

ए॒क॒वि॒ं॒श ए॒वा॒ग्निः स्या॒दि॒त्या॒हुः। ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शति॒र्यू॒पाः॑। यथा॒ प्र॒ष्टि॒भि॒र्या॒ति। ता॒दृ॒गे॒व तत्॥८४॥

यो वा अ॑श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कु॒भो वेद॑। क॒कु॒द्ध राज्ञा॑
भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शोऽग्नि॑र्भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शति॒र्यू॒पाः॑। ए॒ता वा अ॑श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कु॒भः। य ए॒वं
वेद॑। क॒कु॒द्ध राज्ञा॑ भवति॑। यो वा अ॑श्वमे॒धे त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॑
वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शोऽग्नि॑र्भवति॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ं॒शति॒र्यू॒पाः॑। ए॒तानि॑ वा अ॑श्वमे॒धे
त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॑। य ए॒वं वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति॑॥८५॥

द्वा॒द॒शः स्तोमः॑ स ए॒व तच्छि॑रो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति॑ षट् च॑॥ [२१]

दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे पव॑माने। सु॒व॒र्गं लो॒कं न
प्राजा॑नन्। तमश्वः॑ प्राजा॑नात्। यद॑श्वमे॒धेऽश्वे॑न॒ मे॒ध्ये॒नोद॑श्चो
बहि॑ष्पवमान॑ सर्प॑न्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्र॒ज्ञा॑त्यै। न
वै म॑नु॒ष्यः सु॒व॒र्गं लो॒कम॑ञ्जसा वेद॑। अश्वो॑ वै सु॒व॒र्गं
लो॒कम॑ञ्जसा वेद॑। यदु॑द्गातोद्गाये॑त्। यथा॑ क्षे॒त्र॒ज्ञोऽन्ये॑न॒ प॒था
प्र॑तिपा॒दये॑त्। ता॒दृ॒क्तत्॥८६॥

उ॒द्गा॒तार॑मप॒रु॒ध्य। अश्व॑मु॒द्गी॒थाय॑ वृणीते। यथा॑ क्षे॒त्र॒ज्ञोऽ
ञ्ज॑सा॒ नय॑ति। ए॒वमे॒वैन॑मश्वः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कम॑ञ्जसा नयति॑।
पुच्छ॑म॒न्वा र॑भन्ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। हिं क॑रोति।
सामै॒वाकः॑। हिं क॑रोति। उ॒द्गी॒थ ए॒वास्य॑ सः॥८७॥

वडं॒बा॒ उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थुन॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। अथो॒
यथो॑पगा॒तार॑ उप॒गाय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। उद॑गासीद॒ध्वो
मे॒ध्य इत्या॑ह। प्रा॒जाप॒त्यो वा अ॒श्वः। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थः।
उद्गी॑थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ ऋ॒क्सामयो॑रे॒व प्रति॑ तिष्ठति।
हि॒र॒ण्येनो॒पाक॑रोति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॑ख॒तो
द॑धाति। यज॑माने च प्रजासु॑ च। अथो॒ हि॒र॒ण्यज्योति॑रे॒व
यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति॥८८॥

तथ्स उपाकरोति चत्वारि च॥ [२२]

पुरु॑षो॒ वै य॒ज्ञः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। यद॒श्वे प॒शून्नि॑युञ्जन्ति।
य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्रयु॑ङ्क्ते। अ॒श्वं तू॒परं॑ गोमृ॒गम्। तान॑ग्नि॒ष्ठ
आल॑भते। से॒नामु॒खमे॒व तथ्स॑ऽश्यति। तस्मा॑द्राज॒मुखं॑ भी॒ष्मं
भा॒वुक॑म्। आ॒ग्नेयं॑ कृ॒ष्णग्री॑वं पु॒रस्ता॑ल्ल॒लाटे॑। पूर्वा॒ग्निमे॒व तं
कु॑रुते॥८९॥

तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्निं पु॒रस्ता॑त्स्थापयन्ति। पौ॒ष्णम॒न्वश्च॑म्। अ॒न्नं वै
पू॒षा। तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्नावा॑हार्य॒मा ह॑रन्ति। ऐ॒न्द्रा॒पौष्ण॑मुपरि॒ष्टात्।
ऐ॒न्द्रो वै रा॑ज॒न्योऽन्नं॑ पू॒षा। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।
तस्मा॑द्राज॒न्योऽन्ना॑दो भा॒वुकः॑। आ॒ग्नेयो॑ कृ॒ष्णग्री॑वौ बा॒हुवोः॑।
बा॒हुवो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते॥९०॥

तस्मा॑द्राज॒न्यो बा॒हुब॒लीभा॑वुकः। त्वा॒ष्ट्रौ लो॑मशस॒क्थौ
स॒क्थ्योः। स॒क्थ्योरे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते। तस्मा॑द्राज॒न्यं

ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बार्हस्पत्यौ पृष्ठे।
 ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो कवचे एवैते अभितः
 पर्यूहते। तस्माद्राजुन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे
 पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता।
 अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उथ्सेधमेव तं
 कुरुते। तस्मादुथ्सेधं भूये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥९१॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥

[२३]

साङ्गहण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितृश्रुत्वाऽरौ यथा नित्तं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं विभूरंह प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन
 प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवैभ्यः प्रजापती रक्षांसि प्रजापतिमीप्सति विभूरंश्चानामान्यम्भांस्येकयूपो
 राङ्गदालमेकविंशो देवाः पुरुषस्त्रयोविंशतिः॥२३॥

साङ्गहण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं हुमे सितायं प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजुन्यं
 एकंनवतिः॥९१॥

साङ्गहण्या संश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ नवमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्वाष्टादशिभिरवा-
रुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरात्वा यजमानो-
ऽव रुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः।
द्वादश मासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशून्पाकरोति।
इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते
सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां
पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ
स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।
यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।
अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभेत। तेनैव पशूनव रुन्धे।
यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो

भवन्ति। न यज्ञवेशसं भवति। न यजमानमरण्यं मृतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम।
सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामध्वजुधस्यतस्त्रीणि च॥

[१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकाववं रुन्धीयेति। स एता-
नुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत। तैर्वै
स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं लोकमवारुन्ध।
आरण्यैरमुम्। यद् ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमवं
रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुं तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः।
य इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान्
वै संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशवं
आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽवं रुन्धे।
वि वा एष प्रजया पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गं तु लोकं नापराधोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं।
यदेत एकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽवं रुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्।

तामात्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्वशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। एकादश दशत
आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः। पशून्नेवाव
रुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः पशवो भवन्ति।
अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति। तस्मान्नानारूपाः
पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्याल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥—————[२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते। अमुष्मा
आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव
रुन्धे। यदारण्यान्। अमुं तैः। उभयांन्पशूनालभते।
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयोर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयांन्पशूना-
लभते॥९॥

ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
उभयांन्पशूनालभते। ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयेषां
पशूनामवरुद्धौ। त्रयस्त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां
लोकानामाप्त्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्॥१०॥

अस्मिँल्लोके बहवः कामा इति। यत्संमानीभ्यो
देवताभ्योऽन्येऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तल्लोके
कामान्दधाति। तस्मादस्मिँल्लोके बहवः कामाः। त्रयाणां
त्रयाणां सह वपा जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत
इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै।

पर्यग्निकृतानारण्यानुत्सृजन्त्यहिंसायै॥११॥

अवरुद्धा उभयान्यशूनालभते सत्यादहिंसायै॥

[३]

युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रध्नः।
आदित्यमेवास्मै युनक्ति। अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः।
अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुर्वै चरन्।
वायुमेवास्मै युनक्ति। परितस्थुष इत्याह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान्
युनक्ति। रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना
दिवि। नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह।
कामानेवास्मै युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी
विपक्षसा। इमे एवास्मै युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहंसा।
अहोरात्रे एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं
प्रतिमुञ्चति। यश एवैनं राजा गमयति। जीमूतस्येव भवति
प्रतीकमित्याह। यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः
पूर्व्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र
वेद्या एति। एतस्त्वोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि न
इत्याह। वायुर्वै स्तोता। वायुमेवास्य परस्तादधात्यावृत्यै।

यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्कन्द॑ति। एवं॒ वा ए॒तद॒श्वस्य॑
स्कन्द॑ति। यद॑स्यो॒पाकृत॑स्य॒ लोमा॑नि शीय॑न्ते। यद्वा॒लेषु॑
का॒चाना॒वय॑न्ति। लोमा॑न्ये॒वास्य॑ तथ्स॒म्भर॑न्ति॥१५॥

भूर्भुवः॑ सुव॒रिति॑ प्रा॒जाप॒त्याभि॒राव॑यन्ति। प्रा॒जाप॒त्यो
वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भूरिति॑
महि॑षी। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परि॒वृत्ती॑। ए॒षां
लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॑र्वै
हि॒र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति।
स॒हस्रं॑स॒म्मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै।
अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः॒ क्राम॑न्ति।
योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते। वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु॒ गाय॑त्रेण॒ छन्द॑सेति॒
महि॑ष्य॒भ्यन॑क्ति। तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री।
तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑ रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु॒ त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेति॒ वा॒वाता॑। तेजो॑ वा
आ॒ज्यम्। इन्द्रि॒यं त्रि॑ष्टुप्। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यमव॑ रुन्धे।
आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ऽञ्जन्तु॒ जाग॑तेन॒ छन्द॑सेति॒ परि॒वृत्ती॑। तेजो॑
वा आ॒ज्यम्। प॒शवो॑ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शूनव॑ रुन्धे।
प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रूप॑म्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद्दधाति। नास्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं
प॒शवः॑ श्रीरप॑ क्रामन्ति। ला॒जी(३)ञ्छा॒ची(३)न् यशो॑म॒माँ(४)

इत्यतिरिक्तमन्नमश्वायोपाहरन्ति। प्रजामेवान्नादीं कुर्वते।
 एतद्देवा अन्नमतैतदन्नमद्धि प्रजापत इत्याह। प्रजायामेवान्नाद्यं
 दधते। यदि नावजिघ्रेत्। अग्निः पशुरासीदित्यवग्रापयेत्। अव
 हैव जिघ्रति। आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं
 पृथिवी सधस्थमित्यश्वमनुमन्नयते। एषां लोकानामभिजित्यै।
 समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति
 सरूपत्वाय॥१९॥

परितुस्थुष इत्याहुमे एवास्मै युनक्तुभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥—————[४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृद्धते। योऽश्वमेधेन यजते।
 होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवेन ब्रह्मवर्चसेन
 च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणत आयतनो
 वै ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो
 दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता
 भवति॥२०॥

उत्तरत आयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो
 वा अग्निः। तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरो-
 ऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो
 वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च
 समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः
 पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमव रुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय

इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं
स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह। रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव
रुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला।
अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी
चरति। तेज एवाव रुन्धे। क उस्विज्ञायते पुनरित्याह।
चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवाव रुन्धे। किं स्विद्धिमस्य
भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनं महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रति
तिष्ठति। पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परो-
ऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य
नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवाव रुन्धे।
पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै वृष्णो
अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवाव रुन्धे। पृच्छामि वाचः परमं
व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि च॥—[५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन
यजते। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमानं
आहुतीर्जुहोति। प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा

अपक्रामन्ति। अवन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियं त्वां
प्रियाणाम्। वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधीनां त्वां निधिपतिः
हवामहे वसो ममेत्याह। अपैवास्मै तद्धवते॥२५॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्यैवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः
परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं ध्रुवते।
अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे ध्रुवनं तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे
प्राणाः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
अम्बे अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्।
सुभगे काम्पीलवासिनीत्याह। तप एवैनामुपनयति। सुवर्गे
लोके सम्प्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। आऽहमजानि गर्भधमा
त्वमजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः।
प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने।
सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
यथसूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रयः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता
हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः। अन्तरिक्षस्य

रज॒ताः। दि॒वो ह॒रि॒ण्यः। दि॒शो वा अ॒य॒स्मर्य्यः। अ॒वा॒न्त॒र॒दि॒शा
र॒ज॒ताः। ऊ॒र्ध्वा ह॒रि॒ण्यः। दि॒शं ए॒वास्मै॑ क॒ल्पय॑ति। क॒स्त्वा
छ॒यति॑ क॒स्त्वा वि॒शा॒स्तीत्या॒हाहि॑सायै॥ २९॥

ब्रुवते कामन्त्यूर्वाथामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥ [६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॒च्छ्री॑ रा॒ष्ट्रं का॑मति। योऽश्व॑मे॒धेन॒
यज॑ते। ऊ॒र्ध्वा मे॒नामु॒च्छ्रय॑ता॒दित्या॑ह। श्री॒र्वै रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः।
श्रिय॑मे॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रमूर्ध्व॑मु॒च्छ्रय॑ति। वे॒णुभा॒रङ्गि॒रावि॑वेत्या॒ह। रा॒ष्ट्रं
वै भा॒रः। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ पर्यू॑हति। अथा॑स्या॒ मध्य॑मे॒धता॒मित्या॑ह।
श्री॒र्वै रा॒ष्ट्रस्य॑ म॒ध्यम्॥ ३०॥

श्रिय॑मे॒वाव॑ रुन्धे। शी॒ते वा॒र्ते पु॒नन्नि॑वेत्या॒ह। क्षे॒मो
वै रा॒ष्ट्रस्य॑ शी॒तो वा॒र्तः। क्षे॒ममे॒वाव॑ रुन्धे। यद्ध॑रि॒णी
यव॑म॒त्तीत्या॑ह। वि॒द्वै ह॑रि॒णी। रा॒ष्ट्रं यवः॑। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं
च॑ स॒मीची॑ दधाति। न पु॒ष्टं प॒शु म॑न्यत॒ इत्या॑ह। तस्मा॒द्राजा॑
प॒शून् पु॒ष्यति॥ ३१॥

शू॒द्रा यद॑र्य॒जारा॒ न पो॑षाय॒ धना॑य॒तीत्या॑ह। तस्मा॑द्वैशी॒पुत्रं॑
नाभि॑षि॒ञ्चन्ते॑। इ॒यं य॒का श॑कु॒न्तिके॒त्या॑ह। वि॒द्वै श॑कु॒न्तिका॑।
रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति।
आ॒हल॑मि॒ति सर्प॑तीत्या॒ह। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्राय॑ वि॒शः सर्प॑न्ति।
आ॒हतं॑ ग॒भे प॑स॒ इत्या॑ह। वि॒द्वै ग॒भः॥ ३२॥

रा॒ष्ट्रं प॑सः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्या॑हन्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं

घातुंकम्। माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता।
असौ पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत
इत्याह। श्रीर्वै वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गृभे मुष्टिमंतः सयदित्याह। विद्वे
गर्भः। राष्ट्रं मुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं
घातुंकम्। अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति। ये यज्ञेऽपूतं
वदन्ति। दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति।
प्राणा वै सुरभयः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा
अपक्रामन्ति। आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्विर्मार्जयन्ते।
आपो वै सर्वा देवताः। देवताभिरेवाऽऽत्मानं पवयन्ते॥३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः
सम्भवितुं नाशक्रोत्। सोऽब्रवीत्। ऋध्रवदिथ्सः। यो मेतः
पुनः सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त
आर्ध्वन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति।
पुरुषमालभते॥३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै
विराट्। अन्नमेवाव रुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो
वा अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्।
श्रियमेवाव रुन्धे। गामालभते॥३६॥

यज्ञो वै गौः। यज्ञमेवालभते। अथो अन्नं वै गौः। अन्नमेवाव
 रुन्धे। अजावी आलभते भूम्ने। अथो पुष्टिर्वै भूमा। पुष्टिमेवाव
 रुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषं चारण्याश्चोत्सृजन्त्यहिंसायै।
 उभौ वा एतौ पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च परमः।
 तैऽस्योभये यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता
 अभिहुता भवन्ति। नैनं दद्धवः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा
 अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन
 यजते। य उ चैनमेवं वेद॥ ३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥

[८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन
 कृतेनायानामुत्तरेहन्। एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति।
 एकविंशत्प्रतिष्ठायां ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि।
 ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठायां। देवता
 अभ्यारोहति। शक्ररयः पृष्ठं भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये
 वा एते पशव आलभ्यन्ते॥ ३८॥

उतेव ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।
 अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।
 यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्व्या इति।
 गव्यान्पशूनुत्तमेऽहं नालभते॥ ३९॥

तेनैवोभयान्पशूनव रुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभि-
 जितस्याभिजित्यै। सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या

भवन्ति। अ॒न्त॒त ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॒सम॒वं रु॒न्धे। सोमा॑य
स्व॒राज्ञे॑ऽनोवा॒हाव॑न॒द्वाहा॑विति॒ द्व॒न्दिनः॑ प॒शूना॑ल॒भते।
अ॒हो॒रा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। प॒शुभि॑र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑
यज॑ते। छृ॒गलं॑ क॒ल्माषं॑ कि॒किदी॒विं वि॑दी॒गय॑मिति॒
त्वा॒ष्ट्रान्प॒शूना॑ ल॒भते। प॒शुभि॑रे॒वाऽऽत्मा॑न्॒ सम॑र्धयति।
ऋ॒तुभि॑र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते। पि॒शङ्गा॒स्रयो॑
वा॒सन्ता॑ इत्य॑तुप॒शूना॑ल॒भते। ऋ॒तुभि॑रे॒वाऽऽत्मा॑न्॒
सम॑र्धयति। आ वा ए॒ष प॒शुभ्यो॑ वृ॒श्च्यते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑
यज॑ते। पर्य॑ग्निकृ॒ता उ॒थ्सृ॑ज॒न्त्यना॑व्र॒स्काय॑॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत॒म॒हान॑न्ना॒दः स्या॑मिति॒। स ए॒ताव॑श्वमे॒धे
म॑हि॒माना॑वपश्यत्। ताव॑गृ॒ह्णीत॑। ततो॒ वै स म॒हान॑न्ना॒दो-
ऽभव॑त्। यः का॒मये॑त॒म॒हान॑न्ना॒दः स्या॑मिति॒। स ए॒ताव॑श्वमे॒धे
म॑हि॒मानौ॑ गृ॒ह्णीत॑। म॒हाने॒वान्ना॒दो भ॑वति। यज॒मान॑दे॒वत्या॑
वै व॒पा। राजा॑ म॒हिमा॑। यद्व॒पां म॑हि॒म्नोभ॑यतः॒ परि॑यज॑ति।
यज॑मानमे॒व रा॒ज्येनो॑भ॒यतः॒ परि॑गृ॒ह्णाति॑। पु॒रस्ता॑श्स्वाहा॒कारा॑
वा अ॒न्ये दे॒वाः। उ॒परि॑ष्टाश्स्वाहा॒कारा॑ अ॒न्ये। ते वा ए॒तेऽश्व॑
ए॒व मे॒ध्य उ॒भये॑ऽव॒रुध्य॑न्ते। यद्व॒पां म॑हि॒म्नोभ॑यतः॒ परि॑यज॑ति।
ताने॒वोभ॑या॒न्प्री॑णाति॥४१॥

परियजति षट्॥ [१०]

वै॒श्वदे॒वो वा अ॒श्वः। तं यत्प्रा॑जाप॒त्यं कुर्या॑त्। या

दे॒वता॑ अपि॑भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयेत्। दे॒वता॑भ्यः
स॒मदं॑ दध्यात्। स्ते॒गान्द॑ष्ट्राभ्यां म॒ण्डूकां॑ ज॒म्येभि॑रिति।
आज्य॑मव॒दानं॑ कृत्वा प्र॑तिस॒ङ्ख्याय॑माहु॒तीर्जु॑होति। या ए॒व
दे॒वता॑ अपि॑भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। न दे॒वता॑भ्यः
स॒मदं॑ दधाति॥४२॥

चतु॑र्दशै॒तान॑नुवा॒काञ्जु॑होत्यन॑न्तरित्यै। प्र॒या॒साय॑ स्वाहेति
प॒ञ्चद॑शम्। प॒ञ्चद॑श॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑ रात्र॑यः। अ॒र्धमा॑स॒शः
सं॒वत्स॑र आ॒प्यते। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। तेऽब्रु॑वन्न॒ग्रयः॑
स्वि॑ष्टकृ॒तः। अ॒श्वस्य॑ मे॒ध्यस्य॑ व॒यमु॑द्धा॒रमु॑द्ध॒राम॑है।
अथै॒तान॑भि॒ भ॒वामे॑ति। ते लो॒हित॑मुद॒हरन्त॑। ततो॑ दे॒वा
अ॒भवन्॑॥४३॥

परा॑ऽसुराः। यथि॑स्वि॒ष्टकृ॑द्ध्यो लो॒हितं॑ जु॒होति॑
भ्रातृ॑व्याऽभि॒भूत्यै॑। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो
भव॑ति। गो॒मृग॑क॒ण्ठेन॑ प्रथ॒मामा॑हुतिं जुहोति। प॒शवो॑ वै
गो॒मृगः। रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑त्। रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॒
यत्रै॒षाऽऽहु॑तिर्हूयते। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून्भि॑मन्यते॥४४॥

अ॒श्वश॑फेनं द्वि॒तीया॑माहुतिं जुहोति। प॒शवो॑ वा एक॑शफम्।
रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑त्। रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॒ यत्रै॒षाऽऽहु॑तिर्हूयते। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून्भि॑मन्यते। अ॒य॒स्मये॑न
कम॑ण्डलु॒ना तृ॒तीया॑म्। आहु॑तिं जुहोत्याया॒स्यो वै प्र॒जाः।

रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो
यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभ्वन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ ————— [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीय-
मभवत्। यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते।
आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।
मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदां जुहोति। द्विपाद्वै
पुरुषो द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः।
अश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्याँ(३)द्विपदा(३) इति। अश्वो
वा अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा
द्विपदां जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव
चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति। द्विपदां हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं
जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायामश्ववेत।

द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्पर्ययति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमां कश्चनेत्याहुः।
तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृ-
प्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं
गन्तोः। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
तदन्विच्छति। तस्माद्विवां नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।

श्रियंमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियंमश्नुते।
वीणांऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायंताम्॥५२॥

प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रंमत
इति। ब्राह्मणोऽन्यो गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः।
क्षत्रं राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः
श्रीः परिगृहीता भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायंताम्।
अपास्माद्राष्ट्रं कामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रंमत इति। यदा खलु वै राजा
कामयते। अथ ब्राह्मणं जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्।
नक्तं राजन्यः। ब्रह्मणो वै रूपमहः। क्षत्रस्य रात्रिः। तथा
हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृहीतं भवति।
इत्यददा इत्ययजथा इत्यपच इति ब्राह्मणो गायेत्। इष्टापूर्तं
वै ब्राह्मणस्य॥५४॥

इष्टापूर्तेनैवेनं स समर्धयति। इत्यजिना इत्ययुध्यथा
इत्यमुं सङ्ग्राममहन्निति राजन्यः। युद्धं वै राजन्यस्य।
युद्धेनैवेनं स समर्धयति। अक्लृप्ता वा एतस्यर्तव इत्याहुः।
योऽश्वमेधेन यजत इति। तिस्रोऽन्यो गायति तिस्रोऽन्यः।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेवासमै कल्पयतः।
ताभ्यां सङ्स्थायां। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥५५॥

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयात्। लोकलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव मृत्युमवयजते। नैनं लोकलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मे स्वाहाऽमुष्मे स्वाहेति जुह्वत्सश्चक्षीत। बह्वं मृत्युममित्रं कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते। तदाहुः। यद्भ्रूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या वाव मृत्युरिति। यद्भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाऽऽहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः। भ्रूणहत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः। अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्रिधस्य शुक्लस्य

पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे वं॥ [१५]

वारुणो वा अश्वः। तं देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवाव रुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिं मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं समानानां करोति। मां धेहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्चवते। योऽश्वमेधेन यजते। आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूनालभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवाव रुन्धे। ब्रह्म वा अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्नो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवाव रुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ त्रयो भवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति।

अ॒ग्नयेऽ॑हो॒मुचेऽ॑ष्टाक॒पाल॒ इति॒ दश॑हविष॒मिष्टिं॒ निर्व॑पति।
 दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॒ रुन्धे।
 अ॒ग्नेर्म॑न्वे प्रथ॒मस्य॒ प्रचे॑तस् इति॒ याज्या॑नुवा॒क्या भव॑न्ति
 सर्व॑त्वाय॑॥६२॥

अधिपतय इत्याहभिजित्या ऐन्द्राग्नो भवन्ति रुन्ध एकं च॥ ————— [१६]

यद्य॑श्व॒मुप॑तप॒द्विन्दे॑त्। आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पेत्। सौ॒म्यं
 च॒रुम्। सा॒वित्र॑म॒ष्टाक॑पालम्। यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति। अ॒ग्निः सर्वा॑
 दे॒वताः॑। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑ भिषज्यति। यथ्सौ॒म्यो भव॑ति। सोमो॒
 वा ओष॑धीना॒ऽ राजा॑। याभ्यं॑ ए॒वैनं॑ वि॒न्दति॑॥६३॥

ताभिरे॒वैनं॑ भिषज्यति। यथ्सा॑वि॒त्रो भव॑ति। स॒वि॒तृप्र॑सूत
 ए॒वैनं॑ भिषज्यति। ए॒ताभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिर्भिषज्यति। अ॒ग॒दो
 हैव॑ भवति। पौ॒ष्णं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा
 वै श्लौ॑ण्यस्य भिषक्। स ए॒वैनं॑ भिषज्यति। अ॒श्लो॒णो हैव॑
 भवति॑॥६४॥

रौ॒द्रं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त।
 ए॒तद्दे॒वत्यो॑ वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या भिषज्यति।
 अ॒ग॒दो हैव॑ भवति। वै॒श्वान॒रं द्वा॑दशकपालं॒ निर्व॑पेन्मृ॒गाख॑रे
 यदि॑ नाऽऽगच्छे॑त्। इ॒यं वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। इ॒यमे॒वैनं॑म॒र्चिभ्या॑
 परि॒रोध॑मानयति। आ॒हैव॑ सु॒त्यम॑हर्गच्छति। यद्य॑धी॒यात्॥६५॥

अ॒ग्नयेऽ॑हो॒मुचेऽष्टा॑क॒पालः॑। सौ॒र्यं प॒यः। वा॒य॒व्यं
आ॒ज्य॒भागः॑। यज॑मानो वा अश्वः। अ॒हंसा॒ वा ए॒ष
गृ॒हीतः॑। यस्याश्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षितोऽध्येति। यद॑हो॒मुचे॑
निर्व॑पति। अ॒हंस॑ ए॒व तेन॑ मुच्यते। यज॑मानो वा अश्वः।
रेत॑सा वा ए॒ष व्य॑ध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षितोऽध्येति। सौ॒र्यं रेतः॑। यत्सौ॒र्यं
पयो॑ भवति। रेत॑सै॒वैन॑ स॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा अश्वः।
गर्भे॒र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यस्याश्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षितोऽध्येति।
वा॒य॒व्या गर्भाः॑। यद्वा॒य॒व्यं आ॒ज्य॒भागो॑ भवति। गर्भे॒रे॒वैन॑ स॒
सम॑र्धयति। अथो॒ यस्यै॒षाऽश्व॑मे॒धे प्राय॑श्चित्तिः क्रियते।
इ॒ष्ट्वा वसी॑यान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्वो ह्येव भवत्यधीयादध्यते गर्भैरेवैन स समर्धयति द्वे च॥ [१७]

तदा॑हुः। द्वा॒दश॑ ब्र॒ह्मो॒दनान्ध॑स॒ स्थि॑ते॒ निर्व॑पेत्।
द्वा॒दश॑भिर्वेष्टि॑भिर्यजे॒तेति॑। यदिष्टि॑भिर्यजे॒त। उ॒प॒ना॒मु॒क
ए॒नं य॒ज्ञः स्या॑त्। पापी॑या॒स्तु स्या॑त्। आ॒प्तानि॑ वा
ए॒तस्य॑ छ॒न्दा॑सि। य ई॒जानः॑। तानि॑ क ए॒ताव॑दाशु पुनः
प्रयु॑ञ्जीतेति। सर्वा॑ वै स॒ स्थि॑ते य॒ज्ञे वागा॑प्यते॥६८॥

साप्ता भवति या॒तया॑म्नी। क्रूरी॑कृ॒तेव॑ हि भव॒त्यरु॑ष्कृता।
सा न पुनः॑ प्र॒युज्ये॒त्याहुः॑। द्वा॒दशै॒व ब्र॒ह्मो॒दनान्ध॑स॒ स्थि॑ते॒
निर्व॑पेत्। प्र॒जाप॑ति॒र्वा औ॒दनः॑। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। उ॒प॒ना॒मु॒क

ए॒नं य॒ज्ञो भ॑वति। न पापी॑यान्भवति। द्वा॒द॒श भ॑वन्ति।
द्वा॒द॒श॒मा॒साः सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒र ए॒व प्र॒ति ति॑ष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥ [१८]

ए॒ष वै वि॒भूर्ना॑मं य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ वि॒भु भ॑वति।
यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै प्र॒भूर्ना॑मं य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑
प्र॒भु भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वा ऊ॒र्ज॒स्वा॒न्नामं॑
य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्रो॒र्ज॒स्व॒द्भव॑ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते।
ए॒ष वै प॒य॒स्वा॒न्नामं॑ य॒ज्ञः॥७०॥

सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ प॒य॒स्व॒द्भव॑ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते।
ए॒ष वै वि॒धृ॒तो॒ नामं॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ वि॒धृ॒तं भ॑वति।
यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै व्या॒वृ॒त्तो॒ नामं॑ य॒ज्ञः। सर्व॑
ह॒ वै तत्र॑ व्या॒वृ॒त्तं भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै
प्र॒ति॒ष्ठि॒तो॒ नामं॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒तं भ॑वति॥७१॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै ते॒ज॒स्वी॒ नामं॑ य॒ज्ञः। सर्व॑
ह॒ वै तत्र॑ ते॒ज॒स्वि भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै
ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी॒ नामं॑ य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ ब्रा॒ह्म॒णो ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी
जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वा अ॒ति॒व्या॒धी॒ नामं॑
य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ रा॒ज॒न्यो॒ऽति॒व्या॒धी॒ जा॑यते। यत्रै॒तेन॑
य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै दी॒र्घो॒ नामं॑ य॒ज्ञः। दी॒र्घा॒यु॒षो ह॒ वै तत्र॑
म॒नु॒ष्या॑ भ॑वन्ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै क्लृ॒प्तो॒ नामं॑
य॒ज्ञः। क॒ल्प॑ते ह॒ वै तत्र॑ प्र॒जा॒भ्यो॑ यो॒ग॒क्षे॒मः। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑

यजन्ते॥७२॥

पर्यंस्वान्नामं यज्ञः प्रतिष्ठितं भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्ययंस्वान् विधृतो व्यावृत्तः

प्रतिष्ठितस्तेजुस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः कुमो द्वादश॥)॥ [१९]

ता॒र्प्ये॒णाश्व॑ꣳ संज्ञ॑पयन्ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयन्ति। या॒मेन॒ साम्ना॑ प्रस्तो॒ताऽनू॑पतिष्ठते।
य॒म॒लो॒कमे॒वैनं॑ गमयति। ता॒र्प्ये च॑ कृत्य॒धीवा॑से चाश्व॑ꣳ
संज्ञ॑पयन्ति। ए॒तद्वै प॑शूनाꣳ रू॒पम्। रू॒पेणै॒व प॑शून॒व रु॒न्धे।
हि॒र॒ण्य॒क॒शिपु॑ भवति। तेज॒सोऽव॑रुद्धौ॥७३॥

रू॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अश्वो॑
भवति। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पं ता॒र्प्यम्।
अ॒न्तरि॑क्षस्य कृत्य॒धीवा॑सः। दि॒वो हि॑र॒ण्य॒क॒शिपु॑। आ॒दि॒त्यस्य॑
रू॒क्मः। प्र॒जाप॑ते॒रश्वः॑। इ॒ममे॒व लो॒कं ता॒र्प्ये॒णाऽऽप्रो॑ति॥७४॥

अ॒न्तरि॑क्षं कृत्य॒धीवा॑सेन। दि॒वꣳ हि॑र॒ण्य॒क॒शिपु॑ना॑।
आ॒दि॒त्यꣳ रू॒क्मेण॑। अ॒श्वेनै॒व मे॒ध्येन॑ प्र॒जाप॑तेः सायु॑ज्यꣳ
स॒लो॒कता॑माप्रोति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑नाꣳ सायु॑ज्यम्।
सा॒ष्टि॒ताꣳ स॒मान॑लो॒कता॑माप्रोति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। य
उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥७५॥

अवरुद्ध्या आप्रोत्यष्टौ च॥ [२०]

आ॒दि॒त्याश्चाङ्गि॑रसश्च सु॒व॒र्गे लो॒केऽस्पर्ध॑न्त। तेऽङ्गि॑रस
आ॒दि॒त्येभ्यः॑। अ॒मुमा॑दि॒त्यमश्व॑ꣳ श्वे॒तं भू॑तं दक्षि॑णामनयन्।
ते॑ऽब्रुवन्। यन्नो नै॑ष्ट। स वर्यो॑ भू॒दिति॑। तस्मा॑दश्वꣳ

सवर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिराल-
लब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वो नाम॥ ७६॥

यच्छ्वयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो
वाजांन्धसमजयत्। तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां
लोकानादत्त। तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य
योनिरायतनम्। सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ
चित्यं उत्तरवेदिमुपवपति। योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं
करोति॥ ७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा
एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवाव रुन्धे।
ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो
बलमेवाव रुन्धे। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्।
सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिं
चिनोति। तार्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवाव रुन्धे। अथो
अर्काश्वमेधयोरेव प्रति तिष्ठति॥ ७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनञ्चत्वारि च॥ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुं भूतं मेधायाऽऽलभन्त।
तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा
एतद्देवानामहः। यत्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर
आलभ्यते। यत्प्रजापतिराललब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः।
यत्सद्यो मेधोऽभवत्॥ ७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुं भवति। य एवं वेद।
यद्वै तत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः
पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं
वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समेनं देवास्तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुं
भूतं मेधायाऽऽऽलभन्त। यज्ञमेवा यज्ञेन यज्ञमयजन्त
देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।
तेऽमृतत्वमगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मरमेव
गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं
बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्य
जित्यै। सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽभ्यवृजत एति वेद॥

[२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य
लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी।
यथसायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति।
एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं
जुहोति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव

मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्रश्पूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे॥८३॥

यद्द्रश्पूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे जुहति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः। स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥ [२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्रूरुध्वा प्रजापतिः प्रेणाऽनु प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं यज्ञक्रतुभिरपश्रीब्राह्मणो सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्तार्येणादित्याः प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥

प्रजापतिरस्मिंल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यः सर्वं ह वै तत्र पर्यः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥८४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ स॑स्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ स॑स्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु।
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह स॑ञ्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्चा॑
रश्मि॑पत॒यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत। म॒हाना॑ग्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒हसो॑ म॒हसः॑
स्वः। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत॥२॥

अ॒पाश्र्य॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्य॑ष्णिम॒पा रघ॑म्। अ॒पाँघ्रा॑मपं
चा॒वर्ति॑म्। अ॒पदे॑वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ताꣳश्च। भु॒वनं॑
दे॒वसू॑व॒रीः। आ॒दित्या॑नदि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमु॒दीष॑त।
शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॑का

सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-
मण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते।
सर्वस्माद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं काल-
विशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्याभ्यस्यन्दते
यथा॥४॥

तां नद्योऽभि संमायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते।
एवं नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च
महेशश्च। सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सवैः संमाविष्टः। ऊरुः
सन्न निवर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः
प्रत्यक्षेण। नाधिसत्त्वः प्रदृश्यते। पटरो विक्लिधः पिङ्गः।
एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते।
एकं हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं
तै अन्यद्यजतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा
हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति।
नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवत्सर

एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं
रूपम्। योऽस्य महानर्थं उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साक॒ञ्जाना॑ः सप्त॒थमा॑हुरेक॒जम्। षडु॑द्य॒मा ऋष॑यो
देव॒जा इति॑। तेषा॑मि॒ष्टानि॑ विहि॒तानि॑ धाम॒शः। स्था॒त्रे
रै॒जन्ते॒ विकृ॑तानि रूप॒शः। को नु॑ मर्या॒ अमि॑थितः।
सखा॒ सखा॑यमब्रवीत्। जहा॑को अ॒स्मदी॑षते। यस्ति॒त्याजं
सखि॑विद॒ः सखा॑यम्। न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति।
यदी॑ः शृ॒णोत्य॒लक॑ः शृ॒णोति॑॥८॥

न हि प्र॒वेदं॑ सुकृ॒तस्य॑ पन्था॒मिति॑। ऋ॒तुर्ऋ॒तुना॑
नुद्य॑मानः। वि॒न॒नादा॑भिधा॒वः। षष्टि॑श्च त्रि॒ंश॒का व॒ल्गाः।
शुक्ल॑कृ॒ष्णौ च॒ षाष्टि॑कौ। सा॒रा॒ग॒व॒स्त्रैर्ज॑रदक्षः। व॒स॒न्तो
वसु॑भिः सह। सं॒व॒त्स॒रस्य॑ सवि॒तुः। प्रै॒ष॒कृ॒त्प्रथ॑मः स्मृतः।
अ॒मू॒नाद॑यतेत्य॒न्यान्॥९॥

अ॒मू॒श्च॑ परि॒रक्ष॑तः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते।
यत्रै॑तदुप॒दृश्य॑ते। ए॒तदे॒व वि॑जानी॒यात्। प्र॒माणं॑ का॒ल॒पर्य॑ये।
वि॒शे॒ष॒णं तु॑ वक्ष्या॒मः। ऋ॒तूनां॑ तन्नि॒बोध॑त। शुक्ल॑वासा
रु॒द्र॒गणः॑। ग्री॒ष्मेणा॑ऽऽव॒र्तते॑ सह। नि॒जह॑न् पृथि॒वीं
स॒र्वाम्॥१०॥

ज्योति॑षाऽप्रति॒ख्येन॑ सः। वि॒श्व॒रूपा॑णि वासा॒ंसि।

आदित्यानां॑ निबोध॑त। संवत्सरीणं॑ कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददता॑ꣳ सह। अदुःखो॑ दुःखचक्षुरिव। तद्भाऽऽपीत
 इव दृश्यते। शीतेना॑व्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते।
 ह्लादयते॑ ज्वलंतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा
 भ्रंश्यन्ते। संवत्सरान्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्य इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने क॒नीनिके। आङ्गे चाद्र॑णं
 नास्ति। ऋभूणां॑ तन्निबोध॑त। क॒नका॒भानि॑ वासाꣳसि।
 अ॒हता॑नि निबोध॑त। अन्नम॒श्रीतं॑ मृज्मीत। अ॒हं वो
 जी॒वन॒प्रदः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते। श॒रद्य॑त्रोप॒दृश्य॑ते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वा॒तव॑न्तो म॒रुद्ग॑णाः।
 अमुतो जेतुमिषुमु॒खमि॑व। सन्नद्धाः सह दद॑शे ह।
 अप॒ध्वस्तैर्व॑स्तिव॒र्णैरि॑व। वि॒शि॒खासः॑ कप॒र्दिनः। अक्रुद्धस्य
 यो॒त्स्य॑मानस्य। क्रुद्धस्यै॒व लोहि॑नी। हे॒मतश्चक्षु॑षी वि॒द्यात्।
 अ॒क्ष्णयोः॑ क्षिप॒णोरि॑व॥१३॥

दुर्भिक्षं दे॒वल॑ोकेषु। म॒नूना॑मु॒दकं॑ गृहे। ए॒ता वा॒चः
 प्र॑वदन्तीः। वैद्युतो॑ यान्ति शैशिरीः। ता अ॒ग्निः प॑वमना
 अन्वैक्ष॑त। इ॒ह जी॑विका॒मप॑रिपश्यन्। तस्यै॒षा भ॑वति।
 इ॒हेह॑वः स्वत॒पसः। मरु॑तः सूर्य॑त्वचः। शर्म॑ स॒प्रथा॑
 आवृ॑णे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न
राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य।
एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं
वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
हिःस्रातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः।
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति।
तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं
आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः
सह। इन्द्राय सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्येषा

भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॑श्मु॒मती॑मतिष्ठत्। इ॒या॒नः कृ॒ष्णो द॒शभिः
स॒हस्रैः। आ॒व॒र्त॒मिन्द्रः॑ श॒च्या ध॒मन्त॑म्। उ॒प॒स्रु॒हि तं
नृ॒म॒णा॒मथ॑द्रा॒मि॒ति। ए॒त॒यै॒वेन्द्रः॑ स॒ला॒वृ॒क्या स॒ह। अ॒सुरा॑न्
प॒रि॒वृ॒श्च॒ति। पृथि॑व्य॒श्शु॒म॒ती। ताम॒न्व॒व॒स्थि॒तः सं॒व॒त्स॒रो दि॒वं
च॑। नै॒वं वि॒दुषा॑ऽऽचा॒र्या॒न्ते॒वा॒सि॒नौ। अ॒न्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्या॒ताम्।
यो द्रु॒ह्य॒ति। भ्र॒श्य॒ते स्व॑र्गा॒ल्लो॒कात्। इ॒त्य॒तु॒म॒ण्ड॒ला॒नि।
सूर्य॑मण्ड॒ला॒न्या॒ख्या॒यिकाः। अ॒त ऊ॒र्ध्वं॑ सं॒नि॒र्व॒चनाः॥१९॥

[६]

आ॒रोगो॑ भ्रा॒जः प॒टरः॑ प॒त॒ङ्गः। स्व॒र्ण॒रो ज्यो॑तिषी॒मान्
वि॒भा॒सः। ते अ॒स्मै स॒र्वे दि॒वमा॑त॒प॒न्ति। ऊ॒र्जं दु॑हा॒ना
अ॒न॒प॒स्फुर॑न्त॒ इति॑। क॒श्य॒पोऽष्ट॑मः। स म॒हा॒मे॒रुं न
ज॒हा॒ति। तस्यै॒षा भ॑वति। य॒त्ते शि॒ल्यं॑ क॒श्य॒प रो॒च॒ना॒व॒त्।
इ॒न्द्रि॒या॒व॒त्पु॒ष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अ॒र्पि॒ताः स॒प्त
सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति।
भस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्त्सप्त
सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामैरुम्। एकं चाजुह्वतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति। तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्वाव इन्द्र ते शत९ शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्र९ सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

क्वेदम॑भ्रं नि॒वि॒शते। का॒यः सं॒वत्स॒रो मि॑थः। का॒हः के॒यं
दे॒व रा॒त्री। क॒ मा॒सा ऋ॑तवः श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सा मु॒हूर्ताः।
नि॒मे॒षास्त्रु॑टिभिः स॒ह। के॒मा आ॒पो नि॒वि॒शन्ते। य॒दीतो॑
या॒न्ति स॒म्प्र॑ति। का॒ला अ॒प्सु नि॒वि॒शन्ते। आ॒पः सू॒र्ये
स॒मा॒हि॒ताः॥ २६॥

अ॒भ्रा॑ण्य॒पः प्र॑पद्यन्ते। वि॒द्युत्सू॒र्ये स॒मा॒हि॒ता। अ॒न॒व॒र्णे इ॒मे
भू॒मी। इ॒यं चा॑ऽसौ च॒ रोद॑सी। किं॑स्विद॒त्रान्त॑रा भू॒तम्।
ये॒ने॒मे वि॑धृते उ॒भे। वि॒ष्णुना॑ वि॒धृते॑ भू॒मी। इ॒ति व॑त्स॒स्य
वे॒द॒ना। इ॒रा॒वती॑ धे॒नु॒मती॑ हि भू॒तम्। सू॒य॒व॒सिनी॑ म॒नु॒षे
द॒श॒स्यै॥ २७॥

व्य॑ष्ट॒भ्राद्रोद॑सी वि॒ष्णवे॑ते। दा॒ध॒र्थं पृ॒थि॒वीम॒भितो॑
म॒यू॒खैः। किं॑ तद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। का॒ दी॒प्तिः किं॑
प॒राय॑णम्। ए॒को य॒द्धार॑यद्दे॒वः। रे॒ज॒ती रोद॑सी उ॒भे।
वा॒ताद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। अ॒क्षरा॑दी॒प्तिरु॑च्यते। त्रि॒प॒दा॒द्धार॑यद्दे॒वः।
यद्वि॒ष्णोरे॒कमु॑त्त॒मम्॥ २८॥

अ॒ग्नयो॑ वा॒यव॑श्चै॒व। ए॒तद॑स्य प॒राय॑णम्। पृ॒च्छामि॑ त्वा
प॑रं मृ॒त्युम्। अ॒व॒मं म॒ध्य॒मश्च॑तुम्। लो॒कं च॑ पु॒ण्य॑पापा॒नाम्।
ए॒तत्पृ॑च्छामि॒ स॒म्प्र॑ति। अ॒मु॒माहुः॑ प॑रं मृ॒त्युम्। प॒व॒मानं॑ तु
म॒ध्य॒मम्। अ॒ग्निरे॒वाव॑मो मृ॒त्युः। च॒न्द्रमा॑श्चतु॒रु॑च्यते॥ २९॥

अ॒ना॒भो॒गाः प॑रं मृ॒त्युम्। पा॒पाः सं॑यन्ति॒ सर्व॑दा।

आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो
मध्यममायन्ति। चतुर्मासं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वां
पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्वह्मन् प्रब्रूहि। यदि
वेत्थाऽसतो गृहान्॥ ३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा।
रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः
प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र
तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः
स्वकर्मभिः॥ ३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं
मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो
भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा
भवति। आयस्मिन्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्या रुहः॥ ३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति।
कश्यपः पश्यको भवति। यथ्सर्वं परिपश्यतीति
सौक्ष्म्यात्। अथाग्रेऽष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्रे
नयं सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि
विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं
विधेमेति॥ ३३॥

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।
नीलार्चिश्च पीतार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्।
अङ्गारिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः।
मूर्धन्वान्धसूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च
महादेवाः। रश्मयश्च देवा गर्गिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः
स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा

तैरुदीरिताः। अमूँल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवन्ति।
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं
जिन्वन्त्यग्नय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासन्ते।
महर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते।
छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छुं
योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना
भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः
पतिव्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्।
विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवथः स्वधावन्तौ। भद्रा वां पूषणाविह
रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः
स२ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती

आगतः सूर्यया सह। त्युग्रोहं भुज्युमंश्चिनोदमेघे। रयिं
न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुनोभिरात्मन्वतीभिः।
अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासत्या भुज्युमूहथुः
पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्तार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्भिः
षडंशैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः।
आपपूरषम्बरश्चैव। सवितारेपसोऽभवत्। त्यः सुतृप्तं
विदित्वैव। बहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्त्सोमं तृप्सुषु। स
सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स
तद्गोभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति
परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः।
अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो
रात्रिः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
वत्सौ। अग्निश्चाऽऽदित्यश्च। रात्रेर्वत्सः। श्वेत आदित्यः।
अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
वत्सौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युत आदित्यस्य। ता
अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ
तावेव प्रतिपद्येते। सेयः रात्रीं गर्भिणीं पुत्रेण संवसति। तस्या
वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्यां उल्बणम्।
एवमेतस्यां उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति।
य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य
वत्सः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासन्ते। पितृषां प्रत्नो अभिरक्षति
व्रतम्। महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरां इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्।
पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः।
अतप्ततनूनं तदामो अंश्रुते। श्रुतास इद्वहन्तस्तथ्समाशत।
ब्रह्मा देवानाम्। असन्तः सद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः
शङ्कुतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिद्विवेयुः।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तथ्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तथ्सवितुर्वृणीमहे। वयं
देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठः सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि।
अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं

तान्यभ॒वन्द्द॒शे। अ॒स्थ्य॒स्त्रा स॒म्भवि॒ष्यामः। ना॒म॒ ना॒मै॒व ना॒म
मै॑॥५०॥

न॒पु॒ंस॒कं पु॒मा॒ऽस्य॑स्मि। स्था॒वरो॑ऽस्म्यथ॒ जङ्ग॑मः।
य॒जे॒ऽयक्षि॑ य॒ष्टाहे॑ च। म॒या भू॒तान्य॑यक्ष॒ता प॒शवो॑ म॒म
भू॒ता॒नि। अ॒नू॒ब॒न्ध्यो॑ऽस्म्य॒हं वि॒भुः। स्त्रियः॑ स॒तीः। ता उ॒मे
पु॒ंस आ॑हुः। प॒श्य॑दक्ष॒ण्वान्न॑वि॒चेत॑द॒न्धः। क॒विर्यः॑ पु॒त्रः स
इ॒मा चि॑केत॥५१॥

य॒स्ता वि॒जा॒नात्स॑वि॒तुः पि॒तास॑त्। अ॒न्धो म॑णि॒मवि॑न्दत्।
त॒म॒न॒ङ्गुलि॑राव॒यत्। अ॒ग्नी॒वः प्र॑त्य॒मुश्च॑त्। त॒मजि॑ह्वा अ॒सश्च॑त।
ऊ॒र्ध्वमू॒लम॑वाक्छा॒खम्। वृ॒क्षं यो वे॑द॒ सम्प्र॑ति। न स जा॒तु
ज॒नः श्र॑द्द॒ध्यात्। मृ॒त्युर्मा॑ मा॒र्यादि॑तिः। ह॒सित॑ रु॒दितं॑
गी॒तम्॥५२॥

वी॒णाप॑णव॒लासि॑तम्। मृ॒तं जी॒वं च॑ यत्किञ्चित्। अ॒ङ्गानि॑
स्त्रे॒व वि॒द्धि॑ तत्। अ॒तृ॒ष्य॒ऽस्तृ॒ष्य॑ध्यायत्। अ॒स्माज्जा॒ता
मै॑ मि॒थू च॑रन्। पु॒त्रो निर्ऋ॑त्या॒ वैदे॑हः। अ॒चेता॑ यश्च
चे॒तनः॑। स॒ तं म॑णि॒मवि॑न्दत्। सोऽन॑ङ्गुलि॒राव॑यत्। सोऽ॒ग्नी॒वः
प्र॑त्य॒मुश्च॑त्॥५३॥

सोऽजि॑ह्वो अ॒सश्च॑त। नै॒तमृ॑षिं वि॒दित्वा॑ न॒गरं प्र॑वि॒शेत्।
य॒दि प्र॑वि॒शेत्। मि॒थौ च॑रित्वा प्र॒वि॒शेत्। तत्स॑म्भ॒वंस्य॑ व्र॒तम्।
आ॒त॒म॒ग्रे र॒थं ति॑ष्ठ। ए॒का॒श्वमे॒कयो॑ज॒नम्। ए॒कच॑क्रं॒मेक॑धुरम्।
वा॒त॒घ्राजि॑ग॒तिं वि॑भो। न॒ रि॒ष्यति॑ न व्य॒थते॑॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्जति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे
युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये
विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह
ता विमुञ्च॥ ५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमाऽऽधमं सन्धम। आदित्ये
चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधेहि यः पुमान्। इतः सिक्तं
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्नेऽग्निम्। य
एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च
दृश्यते॥ ५६॥

एवमेतं निबोधत। आमन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि
मयूररोमभिः। मा त्वा केचिन्त्रियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव
ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा
मा केचिन्त्रियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि।
अणुभिश्च महद्भिश्च॥ ५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः।
संवत्सरो विष्वक्पुङ्गवः। नित्यास्तेऽनुचरास्तवा। सुब्रह्मण्योः
सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽऽगच्छ हरिव आगच्छ
मेधातिथेः। मेष वृषणश्चस्य मेने॥ ५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण

गौतमं ब्रुवाण। अरुणाश्वा इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः।
 अष्टौ दिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदश्चेत्येते।
 ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः
 खादग्दतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता
 च। विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा
 इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः
 प्रतीच्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति।
 वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रवे
 विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण
 आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
 न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
 अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न
 चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं
 दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं
 महीम् षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता
 स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।

अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये
जातास्तन्वः परिं देवां (२) उपप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा मा॒र्ताण्ड॑मास्यत्। सप्तभिः पु॒त्रैरदि॑तिः। उप॒प्रैत्पू॒र्व्यं
युग॑म्। प्र॒जायै॑ मृत्यवे तत्। परा मा॒र्ताण्ड॑माभ॒रदि॑तिं।
ताननु॑क्रमिष्यामः। मि॒त्रश्च वरु॑णश्च। धा॒ता चा॑र्य॒मा च॑।
अ॒श्वश्च भग॑श्च। इन्द्रश्च वि॒वस्वाश्चेत्ये॑ते। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो
ह॒सः शुचि॑षत्। ब्रह्म॑जज्ञानं तदि॒त्पद॑मिति। गर्भः
प्राजा॑पत्यः। अथ पु॒रुषः सप्त पु॒रुषः॥६३॥

[यथा॒स्थानं॑ गर्भि॒ण्यः]

[१३]

योऽसौ त॒पन्नुदे॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॒दायो॑देति।
मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॒दायो॑दगाः।
अ॒सौ योऽस्त॑मेति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॒दाया॒स्तमे॑ति।
मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॒दाया॒स्तङ्गाः॑।
अ॒सौ य आ॒पूर्य॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति॥६४॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः।
अ॒सौ योऽप॑क्षीयति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति। मा
मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॒
नक्ष॑त्राणि। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति चोत्स॑र्पन्ति

च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत॒
मोत्स॑पत॥६५॥

इ॒मे मा॒साँश्चा॑र्धमा॒साश्च॑। सर्व॑ेषां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒
चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृपत॒ मोत्स॑पत। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्व॑ेषां भू॒तानाँ॑
प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्।
मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत॒ मोत्स॑पत। अ॒य२ सं॑वत्स॒रः। सर्व॑ेषां
भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति च॥६६॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒
मोत्स॑प। इ॒दम॑हः। सर्व॑ेषां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति
च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒
मोत्स॑प। इ॒य२ रा॒त्रिः। सर्व॑ेषां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒
चोत्स॑र्पति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्स॑प। ॐ भूर्भुवः॒ स्वः॑। एत॒द्वो मि॒थुनं॑ मा
नो मि॒थुन॑२ री॒द्धम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदि॒त्यस्या॑ष्टपु॒रुष॒स्य। वसू॑नामादि॒त्यानां॑ स्थाने
स्वतेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्वतेज॑सा
भा॒नि। आदि॒त्याना॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।
सता॑२ सत्या॒नाम्। आदि॒त्यानां॑ स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।

अभिधून्वतांमभिघ्नताम्। वातवंतां मरुताम्। आदित्यानां
 स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने
 स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा
 नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने
 स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य
 स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने
 स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ
 भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां
 रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां
 स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा
 भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां
 रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां

रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस
उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं
मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः
पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।
आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।
चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा एवा ह्यग्ने।
एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि
देवाः॥७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः।

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑
रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो अ॒द्रुहः॑। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत। महाना॒म्नीर्म॑हामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः
स्वः॑॥७५॥

दे॒वीः पर्ज॑न्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा
रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रघ॑म्। अपा॑घ्नाम॒पंचा॑वर्तिम्।
अप॑दे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ताश्च। भु॒वनं॑ दे॒व॒सूव॑रीः।
आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षत॑॥७६॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधातु॑।
के॒तवो॑ अरु॒णास॑श्च। ऋ॒षयो॑ वा॒तर॑श॒नाः। प्र॒तिष्ठाꣳ श॒तधा॑
हि। स॒माहि॑तासो सहस्र॒धाय॑सम्। शि॒वा नः॑ श॒न्तमा॑ भवन्तु।
दि॒व्या आप॑ ओष॒धयः॑। सु॒मृ॒डीका॑ सर॒स्वति॑। मा ते॒ व्योम॑
स॒न्दृशि॑॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।

अ॒ग्नि॒र्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽ॒ग्नेरा॒यत॑नं वेद॑॥७८॥

आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वा अ॒ग्नेरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। वा॒युर्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो वा॒योरा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॥७९॥

आपो॑ वै वा॒योरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। अ॒सौ वै तप॑न्न॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽ॒मुष्य॑ तप॑त आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वा अ॒मुष्य॑ तप॑त आ॒यत॑नम्॥८०॥

आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यश्च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वै च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। नक्ष॑त्राणि वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वै नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑॥८२॥

योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। प॒र्जन्यो॑ वा

अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः पु॒र्जन्य॑स्याऽऽय॑त॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै पु॒र्जन्य॑स्याऽऽय॑त॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति। सं॒वत्स॒रो वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः सं॒वत्स॒रस्याऽऽय॑त॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै सं॒वत्स॒रस्याऽऽय॑त॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽप्सु नाव॑ं प्रति॑ष्ठितां वेद॑। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्रति॑ष्ठिताः। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। अ॒पां र॑समुद॑यं सन्। सूर्ये॑ शु॒क्रं स॒माभृ॑तम्। अ॒पां र॑सस्य॒ यो र॑सः। तं वो॑ गृह्णाम्यु॒त्तम॑मिति॑। इ॒मे वै लो॒का अ॒पां र॑सः। तेऽमु॒ष्मिन्ना॑दित्ये॒ स॒माभृ॑ताः। जा॒नुद॒घ्नीमु॑त्तरवे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॑रयि॒त्वा गु॑ल्फद॒घ्नम्॥८५॥

पु॒ष्कर॑पर्णैः पु॒ष्कर॑दण्डैः पु॒ष्करै॑श्च स॒ंस्ती॒र्य। तस्मि॑न्वि॒हाय॑से। अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। कस्मा॑त्प्रणी॒तेऽय॑म॒ग्निश्ची॑यते॑। साप्र॑णी॒तेऽय॑म॒प्सु ह्य॑यं ची॒यते॑। अ॒सौ भु॑वंनेऽप्यना॑हिता॒ग्निरे॒ताः। तम॑भित॑ ए॒ता अ॒बीष्ट॑का उप॑दधाति। अ॒ग्निहो॑त्रे दर्शपूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे चा॑तुर्मा॒स्येषु॑॥८६॥

अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति॑। ए॒तद्धं स्म॒ वा

आहुः शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः।
संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती।
तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा
अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः
पुष्करपर्णे समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
वेदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्ने
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या क्वयो
मनीषेति। उपैनन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य

यन्मा॒ऽसमासीत्। ततो॑ऽरु॒णाः के॒तवो॒ वात॑र॒शना॒ ऋष॑य॒
उद॑तिष्ठन्॥११॥

ये नखाः॑। ते वै॒खान॒साः। ये वालाः॑। ते वा॒लखि॒ल्याः। यो
रसः॑। सोऽपाम्। अ॒न्त॒र॒तः कूर्म॑ भू॒तः सर्प॑न्तम्। तम॑ब्रवीत्।
मम॒ वैत्व॑द्वा॒ऽसा। सम॑भूत्॥१२॥

नेत्य॑ब्रवीत्। पूर्॒वमे॒वाह॑मिहास॒मिति॑। तत्पु॑रुषस्य
पुरु॑षत्वम्। स स॒हस्र॑शी॒र्षा पु॑रुषः। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्र॑पात्।
भू॒त्वोद॑तिष्ठत्। तम॑ब्रवीत्। त्वं वै पूर्॒वः सम॑भूः। त्वमि॒दं
पूर्वः॑ कुरु॒ष्वेति॑। स इ॒त आ॒दायाऽऽपः॑॥१३॥

अ॒ञ्जलि॑ना॒ पुर॑स्ता॒दुपा॑दधात्। ए॒वाह्ये॒वेति॑। तत॑ आ॒दित्य॑
उद॑तिष्ठत्। सा प्रा॒ची दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्दक्षि॑णत
उ॒पाद॑धात्। ए॒वाह्य॑ग्न इति॑। ततो॒ वा अ॒ग्निरुद॑तिष्ठत्। सा
दक्षि॑णा दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुः प॒श्चादु॒पाद॑धात्। ए॒वा हि
वा॒यो इति॑॥१४॥

ततो॑ वा॒युरुद॑तिष्ठत्। सा प्र॒तीची॑ दिक्। अथा॑रु॒णः
के॒तुरु॑त्तर॒त उ॒पाद॑धात्। ए॒वाही॒न्द्रेति॑। ततो॒ वा इन्द्र॑
उद॑तिष्ठत्। सो॒दीची॑ दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्मध्य॑ उ॒पाद॑धात्।
ए॒वा हि पू॒षन्नि॑ति॑। ततो॒ वै पू॒षोद॑तिष्ठत्। से॒यं दिक्॑॥१५॥

अथा॑रु॒णः के॒तुरु॑परि॒ष्टादु॒पाद॑धात्। ए॒वा हि दे॒वा इति॑।
ततो॑ दे॒वमनु॑ष्याः पि॒तरः॑। ग॒न्ध॒र्वाप्स॑रसश्चोद॑तिष्ठन्। सो॒र्ध्वा

दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि
पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्घो हि ते
समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्ब्रूहीतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं
समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्।
तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः
प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमात्वा।
सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि।
मेघो विद्युत्। स्तनयितुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपंति
वर्षा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या
आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो
ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता

वै तेज॒स्विनी॒रापः॑। तेज॑ ए॒वास्यं॑ दक्षिण॒तो द॑धाति।
तस्मा॒द्वक्षि॑णोऽर्ध॑स्तेज॒स्वितरः॑। स्था॒वरा गृ॑ह्णाति। ताः
प॒श्चादुप॑दधाति। प्रति॑ष्ठिता॒ वै स्था॑वराः। प॒श्चादे॒व प्रति॑तिष्ठति।
वह॑न्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तर॑त उप॑दधाति। ओज॑सा वा ए॒ता वह॑न्तीरि॒वोद्व॑तीरि॒व
आकू॑ज॒तीरि॒व धाव॑न्तीः। ओज॑ ए॒वास्योत्तर॑तो द॑धाति।
तस्मा॒दुत्तरोऽर्ध॑ ओज॒स्वितरः॑। स॒म्भार्या गृ॑ह्णाति। ता मध्य॒
उप॑दधाति। इ॒यं वै स॒म्भार्याः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑तिष्ठति।
प॒ल्वल्या गृ॑ह्णाति। ता उ॒परि॑ष्ठादुपाद॑धाति॥१०१॥

असौ॒ वै प॑ल्व॒याः। अ॒मुष्या॑मे॒व प्रति॑तिष्ठति।
दि॒क्षूप॑दधाति। दि॒क्षु वा आपः॑। अ॒न्नं वा आपः॑।
अ॒द्ध्यो वा अ॒न्नं जा॑यते। यदे॒वाद्ध्योऽन्नं॑ जा॑यते। तदव॑रुन्धे।
तं वा ए॒तम॑रु॒णाः के॒तवो॑ वात॑रश॒ना ऋष॑योऽचि॒न्वन्।
तस्मा॑दारुणके॒तुकः॑॥१०२॥

तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। के॒तवो॑ अरु॒णास॑श्च। ऋष॑यो वात॑रश॒नाः।
प्रति॑ष्ठा५ श॒तधा॑ हि। स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धा॒यस॒मिति॑।
श॒तश॑श्चै॒व स॒हस्र॑शश्च॒ प्रति॑तिष्ठति। य ए॒तम॑ग्निं चि॑नुते। य
उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०३॥

[२४]

जा॒नुद॒ग्नीमु॑त्तरवे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॑रयति। अ॒पा५
सर्व॑त्वा॒य। पु॒ष्कर॑प॒र्ण५ रु॒क्मं पु॑रुष॒मित्युप॑दधाति। तपो॒

वै पुष्करपर्णम्। सत्यः रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो
स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ। आपमापामपः सर्वाः। अस्मा-
दस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह संश्चस्करद्धिया
इति। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्च-
चितय उपदधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते।
लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्। तस्या
वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः।
पुरोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते।
य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका
उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ
ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं
मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं

चिनुते। चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः।
वृषाणौ सः स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।
सोत्तरवेदिषु ऋतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्याः ह्यग्निश्चीयते।
प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्
पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान्
भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको
भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्।
भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरःश्चिन्वीत।
वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।
वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा

ए॒षोऽग्निः॑। ए॒तस्या॒ग्नेरन॑तिदाहाय। न पु॑ष्कर॒पर्णानि॑ हि॒र॒ण्यं
वाऽधि॑तिष्ठेत्। ए॒तस्या॒ग्नेरन॑भ्यारोहाय। न कूर्म॑स्या॒श्रीयात्।
नो॒द॒कस्या॒घातु॑का॒न्येन॑मो॒द॒कानि॑ भवन्ति। अ॒घातु॑का॒ आपः॑।
य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैनमे॒वं वेद॑॥११३॥

[२६]

इ॒मानु॑कं भु॒वना॑ सीषधेम। इन्द्र॑श्च वि॒श्वे च॑ दे॒वाः। य॒ज्ञं
च॑ नस्त॒न्वं च॑ प्र॒जां च॑। आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ स॒ह सी॑षधातु।
आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ सग॑णो म॒रुद्भिः॑। अ॒स्माकं॑ भू॒त्ववि॑ता
त॒नूना॑म्। आ॒प्ल॒वस्व॑ प्र॒प्ल॒वस्व॑। आ॒ण्डीभ॑वज॒ मा मु॑हुः।
सु॒खादी॑न्दुःखनि॒धना॑म्। प्र॒ति॒मु॒ञ्चस्व॑ स्वां पु॒रम्॥११४॥

मरी॑चयः स्वायम्भु॒वाः। ये श॑री॒राण्य॑कल्पयन्। ते ते॑ दे॒हं
क॑ल्पयन्तु। मा च॑ ते॒ ख्यास्मि॑ तीरिषत्। उत्तिष्ठ॑त॒ मा स्व॑प्त।
अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भा॑र॒ताः। राज्ञः॑ सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑। सूर्ये॑ण
स॒युजो॑षसः। यु॒वा सु॑वासाः। अ॒ष्टाच॑क्रा॒ नव॑द्वारा॥११५॥

दे॒वानां॑ पू॒रयो॑ध्या। तस्या॑ हिर॒ण्यम॑यः को॒शः। स्व॒र्गो
लो॒को ज्योति॑षाऽऽवृ॒तः। यो वै तां॑ ब्रह्म॑णो वे॒द।
अ॒मृते॑नाऽऽवृ॒तां पु॑रीम्। तस्मै॑ ब्रह्म॑ च॒ ब्रह्मा॑ च। आ॒युः
की॒र्तिं प्र॒जां द॑दुः। वि॒भ्राज॑माना॒ ह॒रिणी॑म्। य॒शसा॑
सम्प॒रीवृ॑ताम्। पु॒रं हिर॑ण्य॒यीं ब्र॒ह्मा॥११६॥

वि॒वेशा॑ऽप॒राजि॑ता। प॒राडे॑त्य॒ज्याम॒यी। प॒राडे॑त्य॒नाश॒की।

इह चा॑मुत्र॑ चान्वे॒ति। वि॒द्वान्दे॑वासुरानु॑भ॒यान्। यत्कु॑मा॒री
म॒न्द्रय॑ते। यद्यो॒षिद्यत्प॑तिव्रता॑। अरि॑ष्टं यत्किं च॑ क्रि॒यते॑।
अ॒ग्निस्तदनु॑वेधति। अ॒श्रुता॑सः श्रु॒तास॑श्च॥११७॥

य॒ज्वानो॒ येऽप्य॑य॒ज्वनः॑। स्वर्य॑न्तो नापै॑क्षन्ते। इन्द्र॑म॒ग्निं
च॑ ये वि॒दुः। सि॒कता॑ इव सं॒यन्ति॑। र॒श्मिभिः॑ समुदीरि॑ताः।
अ॒स्माल्लो॒काद॑मुष्मा॒च्च। ऋषि॑भिरदात्पृ॒श्निभिः॑। अपे॑त॒ वीत॑ वि
च॑ सर्प॒तातः॑। येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अहो॑भिर॒द्विर॒क्तु-
भिर्व्य॑क्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दात्वव॒सान॑म॒स्मै। नृ मु॑णन्तु नृपा॒त्वर्यः॑। अ॒कृष्टा
ये च॒ कृष्ट॑जाः। कु॒मारी॑षु क॒नीनी॑षु। जा॒रिणी॑षु च॒ ये हि॒ताः।
रेतः॑ पी॒ता आ॑ण्ड॒पीताः॑। अ॒ङ्गारे॑षु च॒ ये हु॒ताः। उ॒भया॑न्
पुत्र॑पौत्र॒कान्। युवे॒ऽहं य॑मराज॒गान्। श॒तमि॑न्नु श॒रदः॑॥११९॥

अदो॒ यद्व॒ह्म विल॑बम्। पि॒तृणां॑ च॒ यम॑स्य॒ च।
वरु॑ण॒स्याश्विनो॑र॒ग्नेः। म॒रुता॑ च वि॒हाय॑साम्। का॒मप्र॑यव॒णं मे
अ॒स्तु। स ह्ये॑वा॒स्मिं स॒नात॑नः। इति॑ नाको ब्र॒ह्मिश्र॑वो रा॒यो
ध॒नम्। पु॒त्राना॑पो दे॒वीरि॒हाऽऽहि॑त॥१२०॥

[२७]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शी॒र्ष्णीं च। अपे॑तो निर्ऋ॒तिः ह॑थः।
परि॑बाध॒ः श्वेत॑कुक्षम्। नि॒जङ्घ॑ः श॒बलो॑दरम्। स॒ तान्
वा॒च्याय॑या स॒ह। अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्दृशः॑। ई॒र्ष्या॒सूये बु॑भुक्षाम्।

म॒न्युं कृ॒त्यां च॑ दी॒धिरे। रथे॑न कि॒शुका॑व॒ता। अ॒ग्ने नाश॑य
स॒न्द॒शः॥१२१॥

[२८]

प॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो॑
य॒वस॑मिच्छतु। इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य॒ स्व॒राजे॑। हृ॒दो
अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत। म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ स॒न्त्वस्मे॑।
सु॒पिप्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। ग॒वां
कृ॒णोत्य॑र्व॒ताम्। प॒र्जन्यः॑ पु॒रुषी॑णा॒म्॥१२२॥

[२९]

पुन॑र्मामै॒त्विन्द्रि॑यम्। पुन॑रायुः पुन॑र्भगः। पुन॑र्ब्राह्म॒णमै॒तु
मा। पुन॑र्द्रवि॒णमै॒तु मा। यन्मे॒ऽद्य रे॒तः पृ॒थि॒वीम॑स्कान्।
यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदा॑पः। इ॒दं तत्पुन॑रा॒ददे॑। दी॒र्घायु॑त्वाय॒
वर्च॑से। यन्मे॒ रे॒तः प्र॑सि॒च्यते॑। यन्म॒ आजा॑यते पुनः॑। तेन॑
मा॒ममृ॑तं कुरु। तेन॑ सु॒प्रज॑सं कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒द्ध्यस्ति॑रोऽधाऽजा॑यत। त॒वं वैश्र॑व॒णः स॑दा। ति॒रोऽधे॑हि
स॒प॒त्नान्नः॑। ये अ॒पोऽश्र॑न्ति॒ केच॑न। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वैश्र॑व॒णः।
रथ॑ सह॒स्रव॑न्धुरम्। पु॒रुश्च॑क्र॒ सह॑स्राश्वम्। आ॒स्था॒याया॑हि
नो ब॒लिम्। यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमा॑व॒हन्ति॑। ध॒नं गा॒वो ह॑स्ति
हि॒रण्य॑म॒श्वान्॥१२४॥

असां॑ सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। श्रियं॑ बि॒भ्र॒तोऽन्न॑मुखीं
वि॒राज॑म्। सु॒द॒र॒शने॑ च॒ क्रौ॒श्चे च॑। मै॒ना॒गे च॑ म॒हा॒गि॒रौ।
श॒त॒द्वा॒द्वार॑ग॒म॒न्ता। स॒॒हा॒र्यं॑ न॒गरं॑ तव॑। इति॑ मन्त्राः।
क॒ल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम्। यदि॑ ब॒लि॒॒ हरे॑त्। हि॒र॒ण्य॒ना॒भये॑
वि॒तु॒दये॑ कौ॒बे॒रा॒या॒यं ब॑लिः॥१२५॥

सर्व॑भूताधिपतये नम इति। अथ ब॒लि॒॒ ह॒त्वोप॑तिष्ठेत्।
क्ष॒त्रं क्ष॒त्रं वै॑श्रव॒णः। ब्रा॒ह्म॒णा व॒यु॒॒ स्मः। नम॑स्ते
अस्तु॒ मा मा॑ हि॒॒सीः। अ॒स्मात्प्र॑विश्यान्नम॒द्धीति॑। अथ
तम॑ग्निमा॒दधी॑त्। यस्मि॑न्नेतत्कर्म प्र॒यु॒ञ्जी॒त्। ति॒रोऽधा॒ भूः।
ति॒रोऽधा॒ भुवः॑॥१२६॥

ति॒रोऽधाः॑ स्वः। ति॒रोऽधा॒ भूर्भुवः॑ स्वः। सर्वे॑षां
लो॒का॒ना॒माधि॑पत्ये॒ सीदे॑ति। अथ तम॑ग्निमि॒न्धी॒त्।
यस्मि॑न्नेतत्कर्म प्र॒यु॒ञ्जी॒त्। ति॒रोऽधा॒ भूः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॒
भुवः॑ स्वाहा॑। ति॒रोऽधाः॑ स्वः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॒ भूर्भुवः॑ स्वः
स्वाहा॑। यस्मि॑न्नस्य काले सर्वा आहुती॒र्हुता॑ भवे॒युः॥१२७॥

अपि॑ ब्रा॒ह्म॒ण॑मु॒खी॒नाः। तस्मि॑न्नहः काले प्र॒यु॒ञ्जी॒त्।
परः॑ सु॒प्त॒ज॑नाद्वेपि। मा॒स्म प्र॑माद्यन्त॑माध्यापयेत्। सर्वा॑र्थाः
सि॒द्ध्य॒न्ते। य ए॒वं वे॒द। क्षु॒ध्यन्नि॑दम॒जान॑ताम्। सर्वा॑र्था
न॑ सि॒द्ध्य॒न्ते। यस्ते॑ वि॒घातु॑को भ्रा॒ता। म॒मा॒न्त॒र्हृद॑ये
श्रि॒तः॥१२८॥

तस्मा॑ इ॒मम॑ग्र॒पिण्डं॑ जुहोमि। स मे॑ऽर्था॒न्मा वि॑व॒धी॒त्।

मयि स्वाहा॥ राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने॥ नमो वयं
 वैश्रवणाय कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्।
 कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय
 नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वार्तरशनाः। प्रतिष्ठां
 शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा
 भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा
 ते व्योम सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
 समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
 चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
 औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमि-
 त्येतेनानुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
 चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
 व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवन्दादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः। अरण्ये-
 ऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा
 नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
 धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
 यथाशक्ति वा। एवञ्स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।

तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः॑।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजेत वा
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तु ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति
यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-

ऽभि॑मन्त्रि॒तेना॒म्भ॑सा शा॒म्यन्ति॒ तदु॑ ह॒ वा ए॒ते ब्र॑ह्मवा॒दिनः॑
 पूर्वा॑भि॒मुखाः स॒न्ध्याया॑ गाय॒त्रिया॑ऽभि॒मन्त्रि॒ता आप॑ ऊ॒र्ध्वं
 वि॒क्षिप॑न्ति॒ ता ए॒ता आपो॑ व॒ज्रीभू॑त्वा ता॒नि रक्षा॑सि
 म॒न्देहा॑रुणे द्वी॒पे प्र॑क्षि॒पन्ति॒ यत्प्र॑दक्षि॒णं प्र॑क्रम॒न्ति तेन॑
 पा॒प्मान॑मव॒धून्त्यु॒द्यन्त॑मस्तं॒ यन्त॑म् आ॒दि॒त्यम॑भि॒ध्याय॑न्
 कुर्वन् ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्वान्स्स॒कलं॑ भ॒द्रम॑श्रुते॒ऽसावा॑दि॒त्यो ब्र॒ह्मेति॑
 ब्रह्मै॒व सन् ब्र॑ह्मा॒प्येति॒ य ए॒वं वेद॑॥२॥

[२]

यद्दे॒वा दे॒वहे॒ळनं॑ दे॒वास॑श्च॒कृमा व॑यम्। आ॒दि॒त्यास्त॑स्मा॒न्मा
 मु॒ञ्चत॑र्त॒स्यर्ते॑न॒ मामि॑त। दे॒वा जी॑वनका॒म्या यद्वा॒चाऽनृ॑त॒-
 मू॒दिम। तस्मा॑न्न इ॒ह मु॑ञ्चत॒ विश्वे॑ दे॒वाः स॒जोष॑सः। ऋ॒तेन॑
 द्यावा॑पृथि॒वी ऋ॒तेन॒ त्व॑ सं॒रस्व॑ति। कृ॒तान्नः॑ पा॒ह्येन॑सो॒ यत्किं॑
 चानृ॑तमू॒दिम। इन्द्रा॑ग्नी मि॒त्रावरु॑णौ सोमो॑ धा॒ता बृ॒हस्प॑तिः।
 ते नो॑ मु॒ञ्चन्त्वेन॑सो॒ यदन्य॑कृतमा॒रिम। स॒जा॒तश॑स॒सादु॑त
 जा॒मिश॑स॒साज्या॑यंसः॒ श॑सा॒दुत वा॑ कनी॒यसः॑। अना॑धृष्टं
 दे॒वकृ॑तं॒ यदे॒नस्त॑स्मा॒त् त्वम॑स्मा॒ञ्जात॑वेदो मुमु॒ग्धि॥३॥

यद्वा॒चा यन्म॑न॒सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑द्वा॒ शि॒श्रैर्य॑दनृ॒तं
 च॒कृमा व॑यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो॒ गार्ह॑पत्यः॒ प्रमु॑ञ्चतु
 च॒कृम॑ या॒नि दु॒ष्कृ॒ता। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
 सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॒मोच॑। येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा अ॑ज॒हाद॑रा॒तीस्तेना॑हं
 ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रान॒शान॑ आ॒क्षि। यत्कु॑सी॒दम॑प्रती॒त्तं मये॑ह

येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृणो॑ भ॒वामि॒
जीव॑न्ने॒व प्रति॒ तत्तै॑ द॒धामि॑। य॒न्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पेष॑
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॑श॒साति॑क्रामामि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता
यदा॑प॒ इ॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृणम॒हं ब॒भूवादि॑त्सन्वा सञ्ज॒गर॒ जनै॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दिन्द्रश्च॒ संविदा॑नो प्रमु॒ञ्चता॑म्। यद्ध॒स्ताभ्यां
च॒कर॒ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॒श्या
च॒ राष्ट्र॑भृच्च॒ तान्य॑प्सरसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॒श्ये
राष्ट्र॑भृत्किल्बि॑षाणि॒ यदक्ष॑वृत्तमनु॑दत्तमे॒तत्। नेत्रं॑ ऋ॒णानृ॑णव॒
इ॒त्स॑मानो य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जुराय॑। अ॒व ते॒ हेळ॒
उदु॑त्तममि॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं
नो अ॒ग्रे। सङ्कु॑सुको॒ विकु॑सुको॒ निर्ऋ॑थो यश्च॒ निस्वनः॑।
तेऽ(१)स्मद्य॑क्ष्म॒मना॑गसो दू॒रादू॒रम॑चीचतम्। निर्य॑क्ष्ममचीचते
कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्मथ्समृ॑च्छातै॒ तम॑स्मै
प्रसु॑वामसि। दुःश॒९सा॒नुश॒९सा॒भ्यां घ॒णेना॑नुघ॒णेन॑ च।
तेना॒न्योऽ(१)स्मथ्समृ॑च्छातै॒ तम॑स्मै प्रसु॑वामसि। सं वर्च॑सा॒
पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ स९ शि॒वेन॑। त्वष्टा॑ नो॒
अत्र॑ विद॑धातु रा॒योऽनु॑मार्ष्टु॒ तन्वो॑(१) यद्वि॒लिष्ट॑म्॥५॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒द्यम॑ग्निर्वि॒र॑ण्यः। पुन॑स्ते प्रा॒ण
आया॑ति॒ परा॑यक्ष्मं सुवामि ते। आ॒यु॒र्दा अ॑ग्रे ह॒विषो॑
जुषा॑णो घृत॒प्रती॑को घृत॒योनि॑रेधि। घृतं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒
गव्यं॑ पि॒तेव॑ पु॒त्रम॑भि॒रक्ष॑तादि॒मम्। इ॒मम॑ग्न आ॒युषे॑ वर्च॑से
कृ॒धि ति॒ग्ममो॑जो वरु॒ण स॑श्शि॒शाधि॑। मा॒तेवा॑स्मा अदि॒ते
शर्म॑ यच्छु॒ विश्वे॑ दे॒वा जर॑दष्टि॒र्यथा॑ऽस॑त्। अ॒ग्न आ॒यू॑षि
पव॑स॒ आ सु॒वोर्ज॑मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्।
अ॒ग्रे पव॑स्व॒ स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यिं मयि॑
पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्निर्ऋ॑षिः पव॑मानः॒ पाञ्च॑जन्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे
महा॑ग॒यम्। अ॒ग्रे जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ
उ॒द्भौ। सहे॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यः॑ स्या॑म
प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्रे यो नो॑ऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो
जिघा॑स॒ति। ता॑स्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि॒ वस्व॑स्मभ्य॒माभ॑र। अ॒ग्रे
यो नो॑ऽभि॒दास॑ति॒ समा॑नो यश्च॒ निष्प॑तः। तं व॒यः॑ स॒मिधं॑
कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्रेऽपि॑ दध्मसि॥७॥

यो नः॒ शपा॑दश॒पतो॑ यश्च॒ नः॒ शप॑तः॒ शपा॑त्। उ॒षाश्च॒

तस्मै निमृक् सर्वं पापं समूहताम्। यो नः सपत्नो
 यो रणो मर्तोऽभिदासंति देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायतो मा
 तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि
 यश्च माम्। सर्वाङ्गस्तान्ग्रे सन्दह याङ्श्चाहं द्वेष्मि ये च
 माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेष्टते जनः। निन्दाद्यो
 अस्मान्दिफसाच्च सर्वाङ्गस्तान्मष्मषा कुरु। सशितं मे
 ब्रह्म सशितं वीर्या(१)म्बलम्। सशितं क्षत्रं मे जिष्णु
 यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
 बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
 पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
 प्राणः पुनराकृतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
 वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवंबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणं सङ्गरो देवतासु। स
 एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।
 वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्।
 अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि।
 अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
 यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष लोकान्कृधि
 बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
 पथो अनुष्व। स प्रजान्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः

प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑। अ॒स्माभिर्दत्तं॑ ज॒रसः॑ प॒रस्ता॒दच्छिन्नं॑
तन्तु॑मनु॒सञ्चरे॑म॥९॥

त॒तं तन्तु॑मन्वे॒के अनु॑ सञ्च॑रन्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पित्र्य॑माय॒नवत्।
अ॒बन्ध्वे॒के द॒दतः॑ प्र॒यच्छा॑दातुं चेच्छु॒क्रवा॑सः॒ स्वर्गं॑ ए॒षाम्।
आर॑भेथामनु॒ सञ्च॑रभेथा॒ समानं॑ पन्था॒मवथो॑ घृ॒तेन॑। यद्वा॑
पू॒र्तं परि॑विष्टं॒ यदग्नौ॑ तस्मै॒ गोत्रा॑येह जाया॒पती सञ्च॑रभेथाम्।
यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॒त द्यां॑ यन्मा॒तरं पि॒तरं॑ वा जिहि॒सिमा॑।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो गार्ह॒पत्य॒ उन्नो॑ नेषदु॒रिता॒ यानि॑
चकृ॑म। भू॒मिर्मा॑ताऽदि॒तिर्नो॑ ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भिशा॑स्त
ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॒तृया॑च्छं भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा
वि॒विधिसि॑ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॒ रोगं॑
त॒न्वा(१)॑ स्वा॒याम्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्येम
पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्व्यनृ॒तेन॑ दे॒वा दा॒स्यन्न॑दा॒स्यन्न॑त
वा॒ करि॑ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति यदे॒व किं॑
च॑ प्र॒तिज॑ग्रा॒हम॑ग्निर्मा॒ तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यद॒न्नम॑द्वि
बहु॑धा वि॒रूपं॑ वा॒सो हि॒रण्य॑मु॒त गा॒मजा॑मवि॒म्। यद्दे॒वानां॑
चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति यदे॒व किं॑ च॑ प्र॒तिज॑ग्रा॒हम॑ग्निर्मा॒
तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। य॒न्मया॑ म॒नसा॑ वा॒चा कृ॑त॒मेनः॑
कदा॒चन। सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि त्वं॑ हि वे॒त्थ
यथा॑त॒थम्॥१०॥

[६]

वात॑र॒शना॑ ह॒ वा ऋ॑षयः श्रम॑णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो
 ब॑भूवु॒स्तानृ॑षयो॒ऽर्थमा॑य॒ऽस्ते नि॒लाय॑मचर॒ऽस्तेऽनु॑प्रविशुः
 कू॒श्मा॒ण्डानि॑ ता॒ऽस्तेष्व॑न्विन्द॒ञ्छ्रद्धया॑ च॒ तप॑सा च॒
 तानृ॑षयोऽब्रुवन्क॒था नि॒लायं॑ चर॒थेति॑ त ऋ॒षीन्ब्रु॑वन्नमो॑
 वोऽस्तु॒ भग॑वन्तोऽस्मिन्धा॑मि॒ केन॑ वः स॒पर्या॑मेति॒
 तानृ॑षयोऽब्रुवन्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त येना॑रेपसः स्या॒मेति॑ त
 ए॒तानि॑ सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळं॒ यददी॑व्य॒वृणम॑हं
 ब॒भूवाऽऽयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॑तैराज्यं जुहु॒त वैश्वान॑राय॒
 प्रति॑वेदयाम॒ इत्यु॑पतिष्ठ॒त यद॑र्वा॒चीन॑मेनो॑ भ्रूण॒हत्याया॑-
 स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒ इति॑ त ए॒तैरजु॑हवुस्तेऽरे॒पसो॑-
 ऽभव॑न्कर्मा॒दिष्वे॒तैर्जु॑ह्यात्पू॒तो दे॒वलो॒कान्त्सम॑श्रुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॑ह्याद्योऽपू॒त इ॒व मन्ये॑त॒ यथा॑ स्ते॒नो
 यथा॑ भ्रूण॒हैव॑मेष भ॑वति॒ योऽयो॑नौ॒ रेतः॑ सि॒ञ्चति॑
 यद॑र्वा॒चीन॑मेनो॑ भ्रूण॒हत्याया॑स्तस्मा॑न्मुच्यते॒ याव॑दे॒नो
 दी॒क्षामु॑पैति दी॒क्षित॑ ए॒तैः सं॑त॒ति जु॑होति सं॒वत्सरं॑ दी॒क्षितो॑
 भ॑वति सं॒वत्स॒रादे॒वाऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑ मा॒सं दी॒क्षितो॑ भ॑वति॒
 यो मा॒सः स सं॑वत्सरः सं॒वत्स॒रादे॒वाऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑
 चतु॑र्विंशति॒ः रात्री॑र्दी॒क्षितो॑ भ॑वति॒ चतु॑र्विंशति॒रर्धमा॑साः

संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो
 भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं
 पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः
 संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति
 त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते न
 मा५ समंश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो
 ब्राह्मणस्य व्रतं यवागू राजन्यस्याऽऽमिक्षा वैश्यस्याथो
 सौम्येप्यध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्योदनं
 धानाः सक्तून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्बभ्यानर्षत्त
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त
 यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
 यदृचोऽध्यगीषत् ताः पयआहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि
 घृताहुतयो यथ्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो
 मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराश५सीर्मदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-
 पाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा ए॒ते म॑हाय॒ज्ञाः सं॒तति॑ प्र॒ता॒यन्ते॑ स॒तति॑ स॒न्ति॑ष्ठन्ते
 दे॒वय॒ज्ञः पि॑तृ॒यज्ञो॑ भू॒तय॒ज्ञो म॑नु॒ष्यय॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒यज्ञ इति॑ यद॒ग्नौ
 जु॒होत्य॒पि स॒मिधं॑ तद्दे॒वय॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यत्पि॑तृ॒भ्यः स्व॒धा
 क॒रोत्य॒प्य॒पस्त॑त्पि॒तृय॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यद्भू॑ते॒भ्यो ब॒लिः॑ ह॒रति॑
 तद्भू॒तय॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यद्वा॑ह्म॒णेभ्यो॑ऽन्नं ददा॑ति॒ तन्म॑नु॒ष्यय॒ज्ञः
 स॒न्ति॑ष्ठते॒ यथ्स्वा॑ध्या॒यम॑धी॒यीतै॑का॒मप्यृ॑चं य॒जुः सा॒मं वा
 तद्ब्र॑ह्म॒यज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यदृ॒चोऽधी॑ते॒ पय॑सः॒ कू॒ल्या॑ अ॒स्य
 पि॒तृन्थ॒स्वधा॑ अ॒भिव॑हन्ति॒ यद्य॒जूंषि॑ घृ॒तस्य॑ कू॒ल्या
 यथ्सा॑मा॒नि सो॒मं ए॒भ्यः प॑वते॒ यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ म॒धोः
 कू॒ल्या॑ यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान् पु॑रा॒णानि॑ क॒ल्पा॒न्गाथा॑
 ना॒राश॑ः॒सी॒र्मेद॑सः॒ कू॒ल्या॑ अ॒स्य पि॒तृन्थ॒स्वधा॑ अ॒भिव॑हन्ति॒
 यदृ॒चोऽधी॑ते॒ पय॑आहु॒तिभि॑रे॒व तद्दे॒वाः॑ स्त॒र्पय॑ति॒ यद्य॒जूंषि॑
 घृ॒ताहु॑तिभि॒र्यथ्सा॑मा॒नि सो॒माहु॑तिभि॒र्यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ म॒ध्वा॒-
 हु॑तिभि॒र्यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान् पु॑रा॒णानि॑ क॒ल्पा॒न्गाथा॑
 ना॒राश॑ः॒सी॒र्मेदा॑हु॒तिभि॑रे॒व तद्दे॒वाः॑ स्त॒र्पय॑ति॒ त ए॒नं तृ॒प्ता
 आ॒युषा॑ तेज॑सा॒ वर्च॑सा श्रि॒या यश॑सा ब्रह्म॒वर्च॑सेना॒न्नाद्ये॑न च
 त॒र्पय॑न्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्म॒यज्ञे॑न॒ यक्ष्य॑माणः॒ प्राच्यां॑ दि॒शि ग्रा॒माद॒च्छंदि॑र्श
 उदी॑च्यां प्रा॒गुदी॑च्यां वो॒दितं॑ आ॒दित्ये॑ दक्षि॒णत॑
 उ॒प॒वी॒योप॑विश्य॒ हस्ता॑व॒निज्य॑ त्रि॒राचा॑मे॒द्विः प॑रि॒मृज्य॑

सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य
यत्रिराचामति तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन
यजूंषि यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं पाणिं
पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
तेनार्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो
यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुंस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरे परमे व्योमन्
यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
य इत्तद्विदुस्त इमे समासत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्त
सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवान् सविता
श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽऽप्रोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति ह
स्माऽऽह शौच आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत
व्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी
पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे

नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो
यद्ब्रह्मणस्तस्मात्तरहि तेऽक्षिणं तपति तद्देवाऽभ्युक्ता।
चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा-
द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति
स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्
सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप
उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वृषं
हविः स्तनयितुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो
वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति
विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायां
स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं
नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां
वित्तस्य पूर्णां ददध्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति
भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं
गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावन्ध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते
 ब्रजस्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः
 स्वाध्यायमधीते सर्वाँल्लोकाञ्जयति सर्वाँल्लोकाननृणोऽनु-
 सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मि-
 स्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः
 सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा जग्राह
 तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
 दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसां
 स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं
 योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।
 यस्तित्याजं सखिविदः सखायं न तस्य वाच्यपि भागो
 अस्ति। यदीः शृणोत्यलकः शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य
 पन्थामिति तस्मात्स्वाध्यायोऽध्यैतव्यो यं यं क्रतुमधीते
 तेन तेनास्येष्टं भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति
 तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वांसमभितो
 वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं
 तृतीयं च हः समिति यावतीर्वे देवतास्ताः सर्वा वेदविदि
 ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवे दिवे
 नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्तयेदेता एव देवताः प्रीणाति॥१९॥

रिच्यत इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति
वा गृह्णाति याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्नन्निः स्वाध्यायं
वेदमधीयीत त्रिरात्रं वा सावित्रीं गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो
दक्षिणा वरेणैव वरः स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स
येन यज्ञक्रतुना याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे
स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद्
आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मन उपभृद्धृतिर्ध्रुवा प्राणो हविः
सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः
समृद्धतरः॥२१॥

[१७]

कृतिधावकीर्णी प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः
प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण
तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो
ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि
काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्म्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम
कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते
हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिमन्त्रयेत् सं
माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं

माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलैर्न चाऽऽयुष्मन्तं करोत
मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं
प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरथ्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा
सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत
इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्यमभिमन्त्रयेत् पुनीत
एवाऽऽत्मानमायुरेवाऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरं
स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म
प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य
यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
विष्णुरहृदयं संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं
मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत
इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः
शिशुमारस्तं ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति जयति
स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते
नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि

त्वां भू॒तान्यु॒प॒ प॒र्याव॑र्तन्ते॒ नम॑स्ते॒ नमः॒ सर्वं॑ ते॒ नमो॒ नमः॑
शिशु॑कुमाराय॒ नमः॑॥ २३॥

[१९]

नमः॒ प्राच्यै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
नमो॒ नमो॒ दक्षि॑णायै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑
प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमः॒ प्रती॑च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑
ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नम॒ उदी॑च्यै दि॒शे याश्च॑
दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नम॒ ऊ॒र्ध्वायै॑ दि॒शे
याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमो॒ऽध॑रायै
दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒
नमो॒ऽवा॑न्त॒रायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
नमो॒ नमो॒ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मध्ये॒ ये व॑स॒न्ति ते मे॑ प्रस॒न्नात्मा॑नश्चिरं
जी॒वितं॑ वर्ध॒यन्ति॒ नमो॒ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मु॒निभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमो॒
गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मु॒निभ्य॑श्च॒ नमः॑॥ २४॥

[२०]

ॐ नमो॒ ब्रह्म॑णे॒ नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्रये॒ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑
ओष॑धी॒भ्यः॑ । नमो॑ वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॒ विष्ण॑वे बृ॒हते॑
क॑रोमि॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये।
दैवीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु
भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः
शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बरुहिः।
केतो अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता।
प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम
ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
आऽस्मासु नृमणन्धाथ्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥ [२]

अग्निर्होता। अश्विनाध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।
सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्त
इन्द्र सोमाः। वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥ [३]

सूर्यं ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।
अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी५ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।
अच्छिद्रया जुह्वा। दिवि देवावृध५ होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥४॥

सूर्यं ते नव॥ ————— [४]

महाहविरहोता। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा
अग्नीत्। अच्युतमना उपवृक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च
यज्ञस्याभिगुरौ। अयास्य उद्गाता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्।
विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः
सोममपात्। मा दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे।
नमः पृथिव्यै स्वाहा॥५॥

अपात्रीणि च॥ ————— [५]

वाग्धोता। दीक्षा पत्नी। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगुरः। मनो
हविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे
स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥

वाग्धोता नव॥ ————— [६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु
प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता।
स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।
अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं

यशः। वि॒ष्टाश्च॑ मे भूयात्। वा॒युः पञ्च॑होता। स प्रा॒णः। स मे॑
ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णश्च॑ मे भूयात्॥८॥

च॒न्द्रमाः षड्दो॑ता। स ऋ॒तून्कल्प॑याति। स मे॑ ददातु प्र॒जां
प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। ऋ॒तव॑श्च मे कल्पन्ताम्। अन्न॑ स॒प्तहो॑ता।
स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णस्य॑
च मे प्रा॒णो भू॑यात्। द्यौर॒ष्टहो॑ता। सोऽनाधृ॑ष्यः॥९॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। अ॒नाधृ॑ष्यश्च भूयासम्।
आ॒दि॒त्यो नव॑होता। स ते॒ज॒स्वी। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः। ते॒ज॒स्वी च॑ भूयासम्। प्र॒जाप॑तिर्दशहोता। स इ॒दं
सर्व॑म्। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। सर्व॑ च मे
भूयात्॥१०॥

प्रति॒ष्ठा प्रा॒णश्च॑ मे भूयादनाधृ॑ष्यः सर्व॑ च मे भूयात्॥ [७]

अ॒ग्नि॒र्यजु॑र्भिः। स॒वि॒ता स्तोमैः॑। इन्द्र॑ उक्थाम॒दैः।
मि॒त्रावरु॑णावा॒शिषा॑। अ॒ङ्गिर॑सो धि॒ष्णि॒यैर॒ग्निभिः॑। म॒रुतः॑
सदो॑हवि॒र्धाना॑भ्याम्। आपः॑ प्रोक्षणीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑।
अदि॑तिर्वेद्या॑। सोमो॑ दी॒क्षया॑॥११॥

त्वष्टे॑ध्मेन। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व॒ आज्ये॑न। आ॒दि॒त्या
दक्षि॑णाभिः। विश्वे॑ दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाक॒रेण॑। बृह॑स्पतिः
पुरो॑धया॑। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गीथे॑न। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण। वा॒युः
पात्रैः॑। अ॒हं श्र॑द्धया॑॥१२॥

दी॒क्षया॑ पात्रै॑रेक॑ च॥ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्यां पूष्णः। वाग्वायोः।
दीक्षा सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः।
मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो
रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो
दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृतां
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुग्दिशः षट्॥

[९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा तै काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणायाश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या

अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराम्यः स्रगलं
करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायाऽऽपः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः
प्रलथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय
रथम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।
कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमा विश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा तै काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नवं च॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्याऽऽत्मानं
दशधा चरन्तम्। अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्।
ब्रह्मान्वविन्ददशहोतारमर्णै। अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्।
एकः सन्बहुधा विचारः। शतं शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति।
सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति।
समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अ॒न्तः प्र॒विष्टः शा॒स्ता जना॑नां॒५ सर्वा॑त्मा। सर्वाः
 प्र॒जा यत्रै॑कं भव॑न्ति। चतु॑र्होतारो॒ यत्र स॒म्पदं॑ गच्छ॑न्ति
 दे॒वैः। स॒मान॑सीन आ॒त्मा जना॑नाम्। ब्रह्मेन्द्र॑मग्निं
 जग॑तः प्रति॒ष्ठाम्। दि॒व आ॒त्मानं॑ सवि॒तारं॑ बृह॒स्पति॑म्।
 चतु॑र्होतारं प्र॒दिशोऽनु॑ क्लृप्तम्। वा॒चो वी॒र्यं तप॑साऽन्व॑विन्दत्।
 अ॒न्तः प्र॒विष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। त्वष्टा॑रं॒५ रूपा॑णि वि॒कुर्वन्त॑
 विप॒श्चिम्॥२१॥

अमृ॑तस्य प्रा॒णं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्होतृणामा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
 निचि॑क्युः। अ॒न्तः प्र॒विष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। दे॒वानां॑ बन्धु॒ निहि॑तं
 गुहा॑सु। अमृ॑तेन क्लृप्तं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्होतृणामा॒त्मानं॑
 क॒वयो॑ निचि॑क्युः। श॒तं नि॒युतः॑ परि॒वेद॑ विश्वा॑ वि॒श्ववारः॑।
 वि॒श्वमि॒दं वृ॑णाति। इन्द्र॑स्याऽऽत्मा निहि॑तः पञ्च॑होता। अमृ॑तं
 दे॒वाना॑मायुः प्र॒जाना॑म्॥२२॥

इन्द्र॒॑५ राजा॑नं॒५ सवि॑तारमे॒तम्। वा॒योरा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
 निचि॑क्युः। र॒श्मिं॒५ र॑श्मीनां मध्ये तप॑न्तम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे
 क॒वयो॑ निप॑न्ति। य आ॑ण्डको॒शे भुव॑नं बि॒भर्ति॑। अ॒निर्भि॑ण्णः
 सन्न॑थ॒ लोकान्॑ वि॒चष्टे॑। यस्या॑ऽऽण्डको॒शं॒५ शुष्म॑माहुः
 प्रा॒णमु॒ल्बम्॑। तेन॑ क्लृप्तोऽमृ॑तेना॒हम॑स्मि। सु॒वर्णं॑ को॒शं॒५
 रज॑सा॒ परी॑वृतम्। दे॒वानां॑ वसु॒धानीं॑ वि॒राज॑म्॥२३॥

अमृ॑तस्य पूर्णा॒न्तामु॑ क॒लां विच॑क्षते। पाद॒॑५ षड्भौ॑तुर्न

कि॒ला॒विवि॒थ्से। ये॒न॒र्त॒वः प॒ञ्च॒धो॒त क्लृ॒ताः। उ॒त वा॑ ष॒ड्वा
मन॒सो॒त क्लृ॒ताः। त॑ ष॒ड्ढो॒तार॒मृ॒तुभिः॑ क॒ल्प॒मा॒नम्।
ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ नि॒पा॒न्ति। अ॒न्तः प्र॒विष्टं॑ क॒र्तार॑मे॒तम्।
अ॒न्तश्च॒न्द्रम॑सि॒ मन॑सा॒ चर॑न्तम्। स॒हैव॑ स॒न्तं न॒ विजा॑नन्ति
दे॒वाः। इ॒न्द्रस्या॑ऽऽत्मा॒न॑ श॒तधा॑ चर॑न्तम्॥ २४॥

इ॒न्द्रो रा॒जा जग॑तो॒ य ई॒शे। स॒प्तहो॑ता स॒प्तधा॑ वि॒क्लृ॒तः।
पे॒रेण॑ त॒न्तुं परि॑षि॒च्यमा॑नम्। अ॒न्तरा॑दि॒त्ये मन॑सा॒ चर॑न्तम्।
दे॒वाना॑ हृ॒दयं॑ ब्र॒ह्मन्व॑विन्दत्। ब्र॒ह्मैत॑द्व॒ह्मण॑ उ॒ज्ज॑भार। अ॒र्कश्च॑
श्चो॒त॒न्त॑ स॒रि॒रस्य॑ म॒ध्ये। आ यस्मि॑न्स॒प्त पे॒रवः॑। मे॒ह॑न्ति
ब॒हुला॑ श्रि॒यम्। ब॒ह्व॒श्वामि॑न्द्र॒ गोम॑तीम्॥ २५॥

अ॒च्यु॒तां ब॒हुला॑ श्रि॒यम्। स॒ हरि॑र्वसु॒वित्त॑मः। पे॒रुरि॑न्द्रा॒य
पि॒न्वते। ब॒ह्व॒श्वामि॑न्द्र॒ गोम॑तीम्। अ॒च्यु॒तां ब॒हुला॑ श्रि॒यम्।
म॒ह्यमि॑न्द्रो॒ निय॑च्छतु। श॒त॑ श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता ह॑री॒णाम्।
अ॒र्वा॒डा या॑तु वसु॒भी र॒श्मि॑रिन्द्रः। प्र॒मह॑माणो ब॒हुला॑
श्रि॒यम्। र॒श्मि॑रिन्द्रः स॒वि॒ता मे॒ निय॑च्छतु॥ २६॥

घृ॒तं ते॒जो म॑धु॒मदि॑न्द्रि॒यम्। म॒य्यय॑म॒ग्नि॑र्दधातु। ह॒रिः प॑त॒ङ्गः
प॑ट॒री सु॑प॒र्णः। दि॒वि॒क्षयो॑ नभ॑सा॒ य ए॑ति। स॒ न इ॒न्द्रः का॑मव॒रं
द॑दातु। प॒ञ्चा॒रं च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु। हि॒र॒ण्य॑ज्योतिः स॒रि॒रस्य॑
म॒ध्ये। अ॒ज॒स्रं ज्यो॑तिर्नभ॑सा॒ सर्प॑देति। स॒ न इ॒न्द्रः का॑मव॒रं
द॑दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति॒ रथ॑मे॒कच॑क्रम्॥ २७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्।
येनेमा विश्वा भुवनानि तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो
दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातम्। तदस्मै
देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतं रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां
नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिक्युः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः।
शतं सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः।
परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु।
श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्।
पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो
विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं मनसा
बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्भर्मे अन्तः। तां द्योतमानां स्वयं
मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः पशवो
विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्तां अग्रे
प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतं स्तुकेस्तुके।
युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय

सुवीर्याय। य आरुण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
 बहुधैकरूपाः। वायुस्ता९ अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः
 प्रजया संविदानः। इडाये सृतं घृतवच्चराचरम्। देवा
 अन्विन्दन्गुहा हितम्। य आरुण्याः पशवो विश्वरूपाः।
 विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषा९ सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
 रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छत्वेकचक्रं व्योमन्मायया देव
 एकरूपा अष्टौ च॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं
 विश्वतो वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेद९ सर्वम्।
 यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदत्रेनातिरोहति।
 एतावानस्य महिमा। अतो ज्याया९श्च पूरुषः॥३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
 उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्मक्रामत्।
 साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि
 पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो अस्यासी-
 दाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परिधयः। त्रिः
 सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः। अबध्नन्पुरुषं
 पशुम्। तं यज्ञं बरहिषि प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्रतः॥३४॥

तेन देवा अयंजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।
 सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।
 आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः
 सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
 यजुस्तस्मादजायत॥ ३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभयादतः। गावो ह जज्ञिरे
 तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा
 व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादाबुध्येते।
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥ ३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्यां शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
 मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
 प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्यां आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
 समवर्तत। पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ
 अकल्पयन्॥ ३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
 पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
 कृत्वाऽभिवदन् यदास्तै। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
 शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति।
 नान्यः पन्था अयंनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
 तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।

यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥)॥ [१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः
समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमैति। तत्पुरुषस्य
विश्वमाजानुमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं
तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृत इह भवति। नान्यः पन्था
विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो
बहुधा विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति
वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो
देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मणे। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः।
देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि
रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण।
सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशे सप्त च॥ [१३]

भर्ता सन्प्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः।
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति।
तमेव मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स
भृतो प्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो

जा॒तमु॒त ज॑हात्ये॒षः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्ये॒कम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॑क॒मह॑र्जहार। अत॑न्द्रो दे॒वः सद॑मे॒व प्रा॑र्थः।
यस्त॑द्वेद॒ यत॑ आब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॑ꣳ स॒न्दधे॑ ब्रह्म॑णै॒षः। रम॑ते
तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑या॒ने। नैनं॑ जहा॒त्यहः॑ सु पू॒र्व्येषु॑। त्वामापो
अनु॑ सर्वा॑श्चरन्ति जान॒तीः। व॒थ्सं प॑यसा पुना॒नाः। त्वम॒ग्निꣳ
ह॑व्य॒वाहꣳ॒ समि॑न्त्से। त्वं भ॒र्ता मा॑तरि॒श्वा प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्वमु॑वे॒वासि॑ सोमः॑। तव॑ दे॒वा ह॑व॒माय॑न्ति॒ सर्वे॑।
त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हूनु॑प्रविष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म॒ एधि॑।
नमो॑ वामस्तु शृणु॒तꣳ ह॑व॒ मे। प्राणा॑पानावजि॒रꣳ स॒ञ्चर॑न्तौ।
ह्यामि॑ वां ब्रह्म॑णा तू॒र्तमे॑तम्। यो मां द्वेष्टि॑ तं ज॑हितं
यु॒वाना॑। प्राणा॑पानौ संविदा॒नौ ज॑हितम्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा॑
सङ्ग॑सा॒धाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्रह्म॑णा संविदा॒नौ। व॒धाय॑ दत्तं तम॒हꣳ ह॑नामि।
असं॑ज्ज॒जान॑ स॒त आब॑भूव। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गोपो॑ अ॒स्य।
य॒दा भा॒रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। प॒रास्य॑ भा॒रं पुन॑रस्तमेति। तद्वे
त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भो॑गः प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑ करि॒ष्यमा॑णः।
यद्दे॒वान्प्रा॑ण॒यो न॑वः॥४४॥

एकं प्र॒जाना॑ङ्गसा॒थां न॑वः॥ [१४]

हरि॑ꣳ ह॑रन्त॒मनु॑यन्ति दे॒वाः। वि॒श्वस्ये॑शा॒नं वृष॑भं
म॑ती॒नाम्। ब्रह्म॑ स॒रूप॑म॒नुमे॑दमागा॑त्। अ॒यनं॑ मा

विवंधीर्विक्रमस्व। मा छिंदो मृत्यो मा वंधीः। मा मे
बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे रीरिषु आयुरुग्र।
नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम। सद्यश्चक्रमाप्ताय। प्रवेपानाय
मृत्यवै॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे
काम आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामुदः प्रियम्।
तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व
इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजाः
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्व्यं मनसा वन्दमानः। नाधमानो
वृषभं चर्षणीनाम्। यः प्रजानामेकराण्मानुषीणाम्। मृत्युं
यजे प्रथमजामृतस्य॥४६॥

मृत्यवै वीराः श्रुत्वा हि च॥ [१५]

तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भांसि
रोचनम्। उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते
योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवां नः
सुप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।

अ॒स्माभि॑रू॒ नु प्र॑ति॒चक्ष्या॑ऽभू॒दो ते य॑न्ति॒ ये अ॑प॒रीषु॒
प॒श्यान्॑॥४९॥

[१८]

ज्योति॑ष्मतीं त्वा सादयामि ज्योति॑ष्कृतं त्वा सादयामि
ज्योति॑र्विदं त्वा सादयामि भास्व॑तीं त्वा सादयामि ज्वल॑न्तीं
त्वा सादयामि मल्मला॑भव॑न्तीं त्वा सादयामि दीप्य॑मानां
त्वा सादयामि रोच॑मानां त्वा सादया॑म्यज॑स्रां त्वा सादयामि
बृह॑ज्योति॑षं त्वा सादयामि बो॒धय॑न्तीं त्वा सादयामि जाग्र॑तीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्र॒या॒साय॒ स्वाहा॑ऽऽया॒साय॒ स्वाहा॑ वि॒या॒साय॒ स्वाहा॑
सं॒या॒साय॒ स्वाहा॑द्या॒साय॒ स्वाहा॑ऽव॒या॒साय॒ स्वाहा॑ शु॒चे
स्वाहा॒ शोका॑य॒ स्वाहा॑ तप्य॒त्वै स्वाहा॑ तप॑ते स्वाहा॑
ब्र॒ह्म॒ह॒त्यायै॒ स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्॑त् १ सं॒न्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्ना प॑शुपति॑ऽ
स्थूल॑हृद॒येन॒ग्निः॑ हृद॒येन॑ रु॒द्रं लो॑हि॒तेन॑ श॒र्व म॑र्त॒स्नाभ्या॑
महा॑दे॒वम॒न्तः पा॑र्श्वे॒नौषि॑ष्ठ॒हनः॑ शिङ्गी॑निको॒श्याभ्या॑म्॥५२॥

[२१]

तच्छ्रुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑

स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ः शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ चन्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं
वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑ वदिष्ये
सत्यं॑ वदिष्ये तस्मा॑ अ॒हमिदमु॑पस्तर॑णमुप॑स्तृण उप॑स्तर॑णं
मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॑स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासं॑
प्राणा॑पानौ मृत्यो॑र्मा पातं॑ प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं मधु॑
मनिष्ये॑ मधु॑ जनिष्ये॑ मधु॑ वक्ष्यामि॑ मधु॑ वदिष्यामि॑ मधु॑मतीं
दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॒ः शुश्रू॑षेण्या॑ मनुष्ये॑भ्यस्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु
शोभा॑यै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ः शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ चन्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं

वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मन उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्र
 प्राशूर्भवा सचा। प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता।
 अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवीं
 द्यावापृथिवी अनु मे मःसाथाम्। ऋद्ध्यासमद्या मखस्य
 शिरः॥३॥

मखाय त्वा। मखस्य त्वा शीर्ष्णो। इयत्यग्र आसीः।
 ऋद्ध्यासमद्या मखस्य शिरः। मखाय त्वा। मखस्य

त्वा शीर्ष्णे। देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः।
ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि।
ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा
शीर्ष्णे। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य
शिरः॥५॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि।
मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन
त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरऋद्ध्यासमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥—————[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युमं

चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः
स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा
दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्धवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे
त्वा। साधवे त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमा-
मुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि। गायत्रेण
त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्मि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्मि।
जागतेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्मि। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु
त्वोर्क्। छृणत्तु त्वा हविः। छृन्धि वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि
हविः। देवं पुरश्चर सगध्यासं त्वा॥१०॥

पृथिवी भव वाख्यद्वं॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि।
अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्चय। प्रतिप्रस्थातर्विहर।
प्रस्तोतः सामानि गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा।
विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्।
स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः।
भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा
मखाय त्वा। सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय

स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॒ श्रोत्रा॑य स्वाहा॑।
मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षा॑य स्वाहा॒ ऋत॑वे
स्वाहा॑। ओज॑से स्वाहा॒ बला॑य स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता
मध्वा॑ऽनक्तु॑॥१२॥

पृथि॒वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि
तपो॑ऽसि। स॒सीद॑स्व म॒हा॒ अ॑सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः।
विधू॑मम॒ग्रे अरु॑षं मि॒येध्या॑। सृज॑ प्र॒शस्त॑दर्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति॑
यं प्र॒थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न
पुत्र॑ उ॒पसि॑ प्रेष्ठः। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याऽऽधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्त॒रतः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। विधृ॑तिरु॒परि॑ष्ठात्।
बृह॑स्पते॒राधि॑पत्ये। ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि
भूरि॑पुत्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भूया॒ मा मां हि॑सीः। तपो॒ष्वग्रे॑ अन्त॑रा॒
अ॒मित्रा॑न्। तपा॒श॒सम॑रु॒षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒कित॑ानो
अ॒चित्त॑ान्। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चितः॑ स्थ
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रय॑स्व। मा अ॑सि। प्र॒मा
अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अंसि॑। वि॒मा अंसि॑। उ॒न्मा अंसि॑। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धि-
रंसि॑। दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्।
आ॒प्याय॑य हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा
रू॒जासि॑। भू॒यिष्ठ॑भाजो॒ अथ॑ ते स्याम। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं
ते॑ अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे॒ अह॑नी॒ द्यौरि॑वासि। विश्वा॒ हि मा॒या अव॑सि
स्वधा॒वः। भ॒द्रा ते॑ पू॒षन्नि॒ह रा॒तिर॑स्तु। अ॒रह॑न्बिभर्षि
साय॑कानि॒ धन्वा॑। अ॒रह॑ नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम्। अ॒रह॑
नि॒दन्द॑यसे॒ विश्व॑मभ्यु॒वम्। न वा ओ॒र्जीयो॑ रु॒द्र त्वद॑स्ति।
गा॒य॒त्रम॑सि। त्रै॒ष्टुभ॑मसि। जा॒ग॒तम॑सि। मधु॒ मधु॒ मधु॑॥१८॥

अ॒न॒क्त॒सादी॑दु॒त्तर॑तः पो॒हि प्र॑ति॒मा अंसि॑ य॒ज॒तन्ते॑ अ॒न्य॒ज्ञाग॑तम॒स्येकं॑ च॥ [५]

द॒श प्रा॒चीर्द॑श॒ भासि॑ दक्षि॒णा। द॒श प्र॒तीची॑र्द॒श
भा॒स्युदी॑चीः। द॒शो॒र्ध्वा भा॑सि सु॒मन॑स्यमा॒नः। स नो॒
रुचं॑ धे॒ह्यह॑णीयमा॒नः। अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु
गा॒य॒त्रेण॑ छ॒न्दसा॑। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। इन्द्र॑स्त्वा
रू॒द्रेर्दक्षि॑णतो रो॑चयतु त्रै॒ष्टुभे॑न॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो
रो॑चय। वरु॑णस्त्वादित्यैः प॒श्चाद्रो॑चयतु जा॒ग॒तेन॑ छ॒न्दसा॑। स
मा॑ रुचि॒तो रो॑चय॥१९॥

द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रु॒त्तर॑तो रो॑चय॒त्वाऽनु॑ष्टुभेन॒
छ॒न्दसा॑। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। बृ॒ह॒स्पति॑स्त्वा

विश्वेदेवैरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केन छन्दसा। स मां रुचितो
रोचय। रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसि। रोचिषीयाहं मनुष्येषु।
सम्राद्धर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्मास्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसि।
रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्मास्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासम्।
रुगसि। रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दश पुरस्ताद्रोचसे। दश दक्षिणा। दश प्रत्यङ्ग।
दशोदङ्ग। दशोर्ध्वो भांसि सुमनस्यमानः। स नः सम्राडिषमूर्जं
धेहि। वाजी वाजिनै पवस्व। रोचितो घर्मो रुचीय॥२१॥

रोचय धेहि नवं च॥

[६]

अपश्यं गोपामनिपद्यमानम्। आ च परां च
पथिभिश्चरन्तम्। स सध्रीचीः स विषूचीर्वसानः। आ
वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु
माधूचीभ्याम्। अनु वां देववीतये। समग्रिरग्निना गत। सं
देवेन सवित्रा। स५ सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तपसा गत। सं देवेन सवित्रा। स५
सूर्येणारोचिष्ट। धर्ता दिवो विभांसि रजसः। पृथिव्या धर्ता।
उरोरन्तरिक्षस्य धर्ता। धर्ता देवो देवानाम्। अमर्त्यस्तपोजाः।
हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊर्ध्वमिममध्वरं कृधि। दिवि देवेषु होत्रा यच्छ। विश्वासां
भुवां पते। विश्वस्य भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य

वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते।
देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहि। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः
कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। स२ सूर्येणारुक्त।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि। पिता नोऽसि
पिता नो बोधा। आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा
हि२सीः। त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्।
शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्य२हंसः। समेद्धार२ शत२ हिमाः।
तन्द्राविण२ हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विंदेय तव सन्दृशि।
माऽह२ रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि।
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन

विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः।
सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्म घर्मं शिषा। उस्म घर्मं
पाहि॥२८॥

घर्माय शिषा। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ
पेरवः। विष्वग्वृतो लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै
पिन्वस्व। पूष्णे पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय
पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागंतमसि। सहोर्जो
भागेनोपमेहि। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य। घर्मं पात
वसवो यजता वट्। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये
जुहोमि। मधु हविरसि। सूर्यस्य तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्यां
त्वा परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां त्वा पितृणामनुमतो
भर्तुः शकेयम्। तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्गा मां
हिंसीः। अन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः। पृथिविस्पृङ्गा मां
हिंसीः। सुवरसि सुवर्मे यच्छ। दिवं यच्छ दिवो मां
पाहि॥३१॥

एहि पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥ [८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा। सलिलाय त्वा वाताय
स्वाहा। अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अप्रतिधृष्याय

त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑॥ अ॒व॒स्यवे॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑॥ दु॒व॒स्वते॑
 त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑॥ शि॒मि॒द्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑॥ अ॒ग्नये॑
 त्वा॒ वसु॑मते॒ स्वाहा॑॥ सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहा॑॥ वरु॑णाय
 त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहा॑॥ ३२॥

बृ॒हस्प॑तये त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहा॑॥ स॒वि॒त्रे त्व॑र्भुमते
 वि॒भुम॑ते॒ प्रभु॑मते॒ वाज॑वते॒ स्वाहा॑॥ य॒माय॒ त्वाऽङ्गि॑रस्वते
 पि॒तृम॑ते॒ स्वाहा॑॥ वि॒श्वा आ॑शा दक्षि॒णस॑त्। वि॒श्वा
 दे॒वान॑याडि॒ह। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑। मधो॑ः पि॒बत॑मश्विना।
 स्वाहा॑ऽग्नये॒ यज्ञि॑याय। शं यजु॑र्भिः। अश्वि॑ना घ॒र्म पा॑त॒
 हा॑र्दि॒वान॑म्॥ ३३॥

अ॒हर्दि॑वाभि॒रूति॑भिः। अ॒नु वा॑ द्यावा॑पृथि॒वी म॑साताम्।
 स्वाहे॑न्द्राय। स्वाहे॑न्द्राव॒द्। घ॒र्मम॑पातमश्विना हा॑र्दि॒वान॑म्।
 अ॒हर्दि॑वाभि॒रूति॑भिः। अ॒नु वा॑ द्यावा॑पृथि॒वी अ॑म॒साता॑म्।
 तं प्रा॒व्य यथा॑ व॒द्। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै॥ ३४॥

दि॒वि धा॑ इ॒मं य॒ज्ञम्। य॒ज्ञमि॑मं दि॒वि धा॑ः। दि॒वं ग॑च्छ।
 अ॒न्तरि॑क्षं ग॑च्छ। पृथि॒वीं ग॑च्छ। प॒ञ्च प्र॑दिशो ग॑च्छ।
 दे॒वान्ध॑र्म॒पान्ग॑च्छ। पि॒तृन्ध॑र्म॒पान्ग॑च्छ॥ ३५॥

अ॒दि॒त्यव॑ते स्वाहा॑ हा॑र्दि॒वानं॑ पृथि॒व्या अ॒ष्टौ च॑॥ ————— [९]

इ॒षे पी॑पिहि। ऊ॒र्जे पी॑पिहि। ब्र॒ह्म॑णे पीपिहि। क्ष॒त्राय॑
 पीपिहि। अ॒द्भ्यः पी॑पिहि। ओष॑धीभ्यः पीपिहि। वन॑स्पतिभ्यः

पी॒पिहि॑। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑ पी॒पिहि॑। सु॒भू॒ताय॑ पी॒पिहि॑।
ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒साय॑ पी॒पिहि॑॥३६॥

यज॑मानाय पी॒पिहि॑। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्याय पी॒पिहि॑। त्विष्यै॑ त्वा।
द्यु॒म्नाय॑ त्वा। इन्द्रि॒याय॑ त्वा भूत्यै॑ त्वा। धर्मा॑ऽसि सु॒धर्मा॑ मे॒
न्य॒स्मे। ब्रह्मा॑णि धारय। क्ष॒त्राणि॑ धारय। वि॒शं धारय॑। ने॒त्वा
वा॒तः स्कु॒न्दया॑त्॥३७॥

अ॒मुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दयामि। अ॒मुना॑ स॒ह नि॑रर्थं गच्छ।
यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। पू॒ष्णे शर॑से स्वाहा॑। ग्रा॒व॒भ्यः
स्वाहा॑। प्र॒ति॒रे॒भ्यः स्वाहा॑। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑ऽ स्वाहा॑। पि॒तृ॒भ्यो
घ॒र्म॒पे॒भ्यः स्वाहा॑। रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहा॑॥३८॥

अ॒ह॒ज्योति॑ः के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षाऽ
स्वाहा॑। रा॒त्रि॒ज्योति॑ः के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षाऽ
स्वाहा॑। अ॒पी॒परो॒ माऽहो॑ रा॒त्रि॒यै मा पा॑हि। ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने
स॒मि॒त्। तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्व। आ॒यु॒र्मे दाः। व॒र्च॒सा मा॒ञ्जीः।
अ॒पी॒परो॒ मा रा॒त्रि॒या अ॒हो मा पा॑हि॥३९॥

ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मि॒त्। तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्व। आ॒यु॒र्मे दाः।
व॒र्च॒सा मा॒ञ्जीः। अ॒ग्नि॒ज्योति॑ः सूर्यः स्वाहा॑। सूर्यो॑
ज्योति॑ः सूर्यः स्वाहा॑। भूः स्वाहा॑। हु॒तं ह॒विः। मधु॑
ह॒विः। इन्द्र॑तमेऽग्नौ॥४०॥

पि॒ता नो॑ऽसि मा मा॑ हि॒ंसीः। अ॒श्याम॑ ते दे॒वघ॑र्म।

मधु॑मतो॒ वाज॑वतः॒ पितु॑मतः। अङ्गि॑रस्वतः॒ स्वधा॑विनः।
अ॒शी॒महि॑ त्वा॒ मा मा॑ हि॒सीः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य
र॒श्मि॒भ्यः। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्ष॑त्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय॑ पीपिहि॒ स्कन्दा॑द्बुद्धाय॑ रुद्र॒हात्रे॑ स्वाहाऽहो॑ मा पा॒ष्ट्यौ स॑त॒ च॥ [१०]

घर्म॑ या ते॒ दि॒वि शुक्। या गा॑य॒त्रे छ॒न्द॑सि। या ब्रा॑ह्म॒णे।
या ह॑वि॒र्धनै॑। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। घर्म॑ या तेऽन्तरि॑क्षे
शुक्। या त्रैष्टु॑भे॒ छ॒न्द॑सि। या रा॑ज॒न्यै। याऽऽग्नी॑ध्रे। तान्तं॑
ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑॥४२॥

घर्म॑ या ते॒ पृथि॑व्या॒ शुक्। या जा॑ग॒न्ते छ॒न्द॑सि। या वैश्वे॑।
या स॑द॒सि। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मतिः।
अन्वि॑द॒नुम॑ते॒ त्वम्। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य त॒नुवः॑
पाहि॑। पृथि॑व्यास्त्वा॒ धर्म॑णा॥४३॥

व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॑ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पायाः॑।
क्ष॒त्रस्य॑ त॒नुवः॑ पाहि॑। वि॒शस्त्वा॑ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम
सुवि॒ताय॑ नव्य॑से। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पायै॑। चक्षु॑षस्त॒नुवः॑
पाहि॑। श्रो॒त्रस्य॑ त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॑ नव्य॑से।
व॒ल्गुर॑सि शं यु॒धायाः॑॥४४॥

शि॒शुर्जन॑धायाः। शं च॒ वक्षि॑ परि॒ च वक्षि॑। चतुः॑
स्र॒क्तिर्नाभि॑र्ऋ॒तस्य॑। स॒दो वि॒श्वायुः॑ शर्म॑ स॒प्रथाः॑। अप॒ द्वेषो॑
अप॒ ह॒रः। अ॒न्यद्व॑तस्य स॒श्चिमा॑। घ॒र्मेत॑त्तेऽन्न॑मे॒तत्पु॑रीषम्।

तेन॒ वर्ध॑स्व॒ चाऽऽ च॑ प्यायस्व। वर्धि॑षीमहि॒ च व॒यम्। आ
च॑ प्यासिषीमहि॑॥४५॥

रन्ति॑र्नामा॒सि दि॒व्यो ग॑न्धर्वः। तस्य॑ ते प॒द्वद्वि॑र्धानम्।
अ॒ग्निर॑ध्यक्षाः। रु॒द्रोऽधि॑पतिः। सम॒हमायु॑षा। सं प्रा॒णेन॑। सं
वर्च॑सा। सं पय॑सा। सं गौ॑पत्येन॑। स॒ रा॒यस्पोषे॑ण॥४६॥

व्य॑सौ। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। अचि॑क्रद॒दृष्टा
हरिः॑। महान्मि॒त्रो न द॑र्शतः। स॒ सूर्ये॑ण रोचते। चिद॑सि
समु॒द्रयो॑निः। इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॒तावा॑। हि॒रण्य॑पक्षः शकु॒नो
भु॑र॒ण्युः। म॒हान्ध॑स॒धस्थे॑ ध्रुव॒ आनि॑षत्तः॥४७॥

नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒सीः। वि॒श्वाव॑सु॒ सोम॑ गन्धर्वम्।
आपो॑ द॒दृशु॑षीः। तदृ॒तेना॒व्याय॑न्। तद॒न्ववै॑त्। इन्द्रो॑ रारहाण
आ॑साम्। परि॒ सूर्य॑स्य परि॒धीः र॑पश्यत्। वि॒श्वाव॑सु॒रभि॑ तन्नो
गृ॑णातु। दि॒व्यो ग॑न्धर्वो रज॑सो वि॒मानः॑। यद्वा॑ घा स॒त्यमु॑त
यन्न॑ वि॒द्म॥४८॥

धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॑ इन्नो॑ अ॒व्यात्। सस्त्रि॑मवि॒न्दच्च॑रणे
न॒दीना॑म्। अ॒पावृ॑णो॒द्गुरो॑ अ॒श्म॑व्रजानाम्। प्रासा॑न्गन्धर्वो
अ॒मृता॑नि वोचत्। इन्द्रो॑ दक्षं॒ परि॑जानाद॒हीन॑म्। ए॒तत्त्वं
दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पा॒गाः। इ॒दम॑हं म॒नुष्यो॑ म॒नुष्या॑न्।
सोम॑पी॒थानु॑मेहि॑। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑ण। सु॒मित्रा॑ न
आप॑ ओष॒धयः॑ सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममृषुत्यमस्मभ्यः
सनिम्। गायत्रं नवीयाःसम्। अग्ने देवेषु प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्राँध्रे तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषेण निषत्तो विद्म संन्वद्यौ॥—[११]

महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि
वनस्पतीनामोषधीनाः रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽव
नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

—[१२]

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा
विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि।
आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात् प्रजनिषीमहि॥५२॥

—[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा।
या दक्षिणतः। या पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्ठाद्विद्युदापतत्।
तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥५३॥

—[१४]

प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे
स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै
स्वाहा॥५४॥

—[१५]

पूष्णे स्वाहा॑ पूष्णे शर॑से स्वाहा॑। पूष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वाहा॑
पूष्णे न॒रन्धि॑षाय॑ स्वाहा॑। पूष्णेऽङ्घ्रि॑णये॑ स्वाहा॑ पूष्णे न॒रुणा॑य॑
स्वाहा॑। पूष्णे सा॑के॒ताय॑ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य शुष्मा॑द्धानु॒नार्त॑ बिभ॑र्ति। भारं पृ॑थि॒वी न भू॑म।
प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी म॑नी॒षा। अ॒स्मत्सु॑त॒ष्टो रथो॑ न वा॒जी।
अर्च॑न्त॒ एके॒ महि॑ साम॑मन्वत। तेन॑ सूर्य॑मधारयन्। तेन॑
सूर्य॑मरोचयन्। घ॒र्मः शि॒रस्त॑द॒यम॑ग्निः। पुरी॑षमसि॒ सं
प्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्न आ॒र्द्रा यो॑न॒यो याः कु॑ला॒यिनीः॑। ये ते॑
अ॒ग्न इ॒न्द॒वो या॑ उ॒ नाभ॑यः। यास्ते॑ अ॒ग्ने त॑नुव॒ ऊर्जो॑
नाम॑। ताभि॑स्त्वमु॒भयी॑भिः संवि॒दानः॑। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्र॑वि॒णेह॑
सी॒द। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॒द॥५७॥

[१८]

अ॒ग्निर॑सि वैश्वान॒रोऽसि॑। सं॒व॒त्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒त्स॒रोऽसि॑।
इ॒दा॒व॒त्स॒रोऽसी॑दु॒व॒त्स॒रोऽसि॑। इ॒द्व॒त्स॒रोऽसि॑ व॒त्स॒रोऽसि॑।
तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पु॑च्छ॒म।

शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
 पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च
 कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्।
 अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवः
 सीद॥५८॥

चितयो नवं च॥ [१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊ षु णं ऊतये। ऊर्ध्वो नः
 पाह्य९हंसः। विधुन्दद्राण९ समने बहूनाम्। युवान९ सन्तं
 पलितो जंगार। देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार।
 सह्यः समान। यदृते चिदभिःश्रिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः।
 सन्धाता सन्धिं मघवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहृतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो
 घर्म व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।
 मोष्वस्मा९ स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो अभिगुर्वृधानः।
 मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिरस्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः।
 मा नो रुद्रो निरृतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी
 हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः
 सखाया। आदित्यानां प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापांष्ठा घविषा
 परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो अग्ने

स त्वं नो अग्रे। त्वमग्रे अयासि। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं
चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिपाता * सुपर्णाः॥

[२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो
मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो विभातु
मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह।
यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा
सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य
सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य
मधुमतः। उपहृतस्योपहतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥

[२१]

यास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्रुक्रानाहुतिश्च।
अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्रे
घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्त्रीहितिश्च स्त्रिहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च
भीमा च। सदाग्री सेदिरनिरा। एतास्ते अग्रे घोरास्तनुवः।
ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च

विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च
सहमानश्च सहस्वाश्च सहीयाश्च। एत्य प्रेत्य
विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदी जयन्तु।
मासास्त्वा श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा
हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः
क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र
पशुमन्तमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य
प्रहर भोजनेभ्यः। अग्ने अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना
संवदस्व। नमस्ते अस्तु भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते
नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः।
दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते
नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा
हिंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥ [२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।
गृध्रः सुपुर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य
चोभयोः॥ ७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायसि। द्विषन्तं
मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छेत्तु॥ ७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति
वाचमेताम्। तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं
कृणुतं गृहेषु॥ ७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
वदाद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥ ७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपप्तत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥ ७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः
परावद। तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छेन्तु।

अग्निनाऽग्निः संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सुक्थ्यौ पतंसि। सुव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य
चुनाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जुमदग्निना।
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां
स्थपतिरुतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥७७॥

[३६]

आहूरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तत्सत्यम्।
यदमुं यमस्य जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्।
खण्फण्मसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण
त्वा भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरीं रनु

प्रवेशय। मरीचीरुपं सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति सूर्यः।
तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं
नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्न ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा
श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।
तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा
समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे
समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने

व्रतपते व्रतं चरिष्यामि॥८४॥

तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायौ व्रतपतु आदित्य व्रतपते।
व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्।
द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी
समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि
सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। आदित्य
व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायौ
व्रतपतेऽग्रे व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं
तन्मेऽराधि॥८८॥

समिथ्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च॥ [४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः।

अहांनि॒शं भ॑वन्तु नः॒ श॑ रा॒त्रिः प्र॑तिधीयताम्। शमु॒षा
 नो॒ व्यु॑च्छतु शमा॑दित्य उदे॑तु नः। शि॒वा नः॒ शन्त॑मा भव
 सुमृ॒डीका॒ सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्दृशि॑। इडा॑यै वास्त्व॑सि
 वास्तु॑मद्वा॑स्तुमन्तो॑ भूयास्म॒ मा वास्तो॑श्छि॒थ्स्मह्य॑वास्तुः
 स भू॒याद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। प्र॒ति॒ष्ठासि॑
 प्रति॒ष्ठाव॑न्तो भूयास्म॒ मा प्र॑ति॒ष्ठाया॑श्छि॒थ्स्मह्य॑प्रति॒ष्ठः स
 भू॒याद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। आ वा॑त वा॒हि भे॑ष॒जं
 वि वा॑त वा॒हि यद्र॑पः। त्व॑ हि वि॒श्वभे॑ष॒जो दे॒वानां॑ दू॒त
 ई॒य॑से। द्वावि॒मौ वा॑तौ वा॒त आ सि॒न्धो॒रा प॑रा॒वतः॑॥८९॥

दक्ष॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॒ परा॒न्यो वा॑तु॒ यद्र॑पः। यद॒दो
 वा॑तते॒ गृह्णे॑ऽमृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो दे॒हि जी॒वसे॒
 ततो॑ नो धे॒हि भे॑ष॒जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॒व॒ह वा॒त आ॒वा॒तु
 भे॑ष॒जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे प्र॒ ण॒ आयू॑ऽषि॒ तारि॑षत्।
 इन्द्र॑स्य गृ॒होऽसि॒ तं त्वा॒ प्रप॑द्ये॒ सगुः॑ सा॒श्वः। स॒ह यन्मे॒
 अ॒स्ति ते॒न। भूः प्र॑पद्ये॒ भुवः॑ प्र॑पद्ये॒ सुवः॑ प्र॑पद्ये॒ भूर्भुवः॑
 सुवः॑ प्र॑पद्ये॒ वा॒युं प्र॑पद्ये॒ऽना॑र्ता॒ दे॒वतां॑ प्र॑पद्ये॒ऽश्मा॑न॒माख॑णं
 प्र॑पद्ये॒ प्र॒जाप॑ते॒र्ब्रह्म॑को॒शं ब्र॒ह्म प्र॑पद्य॒ ओं प्र॑पद्ये। अ॒न्तरि॑क्षं
 म उ॒र्वन्तरं॑ बृ॒हद॑ग्नयः॒ पर्व॑ताश्च॒ यया॑ वा॒तः स्व॑स्त्या
 स्व॑स्ति॒मान्त॑या॒ स्व॑स्त्या॒ स्व॑स्ति॒मान॑सानि। प्रा॒णापा॑नौ
 मृ॒त्योर्मा॑ पा॒तं प्रा॑णा॒पानौ॒ मा मा॑ हा॒सिष्टं॑ मयि॒ मेधां॑ मयि॒

प्र॒जां म॒य्य॒ग्नि॒स्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑ सूर्यो॑ भ्राजो॑
दधातु॥ १० ॥

द्युभि॑र॒क्तुभिः॑ परि॑पातम॒स्मान॑रि॒ष्टेभि॑र॒श्विना॑ सौभ॑गेभिः।
तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो मा॒मह॑न्ता॒मदि॑तिः सिन्धुः॑ पृथि॒वी
उ॒त द्यौः। कया॑ नश्चि॒त्र आ भु॑वद॒ती स॒दावृ॑धः सखा॑।
कया॑ शचि॑ष्ठया वृ॒ता। कस्त्वा॑ स॒त्यो मदा॑नां म॒हिष्ठो॑
म॒त्स॒दन्ध॑सः। दृ॒ढाचि॑दा॒रुजे॑ वसु॑। अ॒भी षु णः॑ सखा॑नामवि॒ता
ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं भ॑वा॒स्यूति॑भिः। वयः॑ सु॒पर्णा उप॑सेदु॒रिन्द्रं॑
प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पू॒र्धि
चक्षु॑र्मु॒ग्ध्य॑स्मान्नि॒धये॑व ब॒द्धान्॥ ११ ॥

शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑य॒ आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं यो॒रभि॑स्रवन्तु
नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णां क्षय॑न्तीश्च॒र्षणी॑नाम्। अ॒पो या॑चामि
भे॒षज॑म्। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॑ ओष॑धयः सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै
भूया॑सु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा
म॒योभु॑वस्ता न॑ ऊ॒र्जे द॑धातन। म॒हे रणा॑य चक्ष॑से। यो वः
शि॒वत॑मो॒ रस॑स्तस्य॑ भाजयते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑।
तस्मा॑ अर॑ ग॒माम॑ वो॒ यस्य॑ क्षया॑य जि॒न्वथ॑॥ १२ ॥

आपो॑ ज॒नय॑था च नः। पृथि॒वी शा॒न्ता साऽग्नि॑ना
शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑ शमयतु। अ॒न्तरि॑क्ष॑

शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे शान्तं शुचं शमयतु।
 द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचं
 शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
 शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
 शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाहं शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह
 श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा मां श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मां हांसिषुः। उदायुषा
 स्वायुषोदोषधीनां रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृतां
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम
 शरदः शतं भवाम शरदः शतं शृण्वाम शरदः शतं
 प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्त्र
 सूर्यं दृशे। य उदगान्महतोऽर्णवा द्विभ्राजमानः सरिरस्य
 मध्यात्स मां वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं

दिवं दाधार पृथिवी५ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्देदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविंशता५ समीचीं
 भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
 स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम।
 ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥१३॥

परावतो दधातु बद्धां जिन्वथ दृशे सप्त च॥ [४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास५ शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यास५ शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु

शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत्। ऋ॒द्धि॑परिमितं॒ यश॑स्का॒माः। ते॑ऽब्रुवन्।
यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छात्। सर्वे॑षां न॒स्तत्स॒हास॑दिति॑। तेषां॑
कुरु॒क्षेत्रं॑ वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षि॑णार्धं आ॑सीत्।
तूर्ध्वमु॑त्तरार्धः। प॒रीण॑ज्जघनार्धः। म॒रुव॑ उत्क॒रः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत्।
तेनापा॑क्रामत्। तं दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्समा॒नाः।
तस्या॑न्वा॒गत॑स्य। स॒व्याद्ध॑नुरजा॒यत्। दक्षि॑णादिष॒वः।
तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॒ण्य॑जन्म। य॒ज्ञज॑न्मा॒ हि॥२॥

तमेक॑ऽ सन्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देक॑मिषुध॒न्वि-
नम्। ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत्। एकं॑
मा सन्तं ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति॑। तस्य॑ सिष्मि॒याण॑स्य
तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑
अभवन्। स्म॒याका॒ वै ना॒मैते॑॥३॥

तथ्स्म॒याका॑नाऽ स्म॒याक॑त्वम्। तस्मा॑द्दीक्षितेना॑पि॒गृह्यं
स्मेत॑व्यम्। तेज॑सो धृ॒त्यै। स ध॒नुः प्र॑तिष्क॒भ्याति॑ष्ठत्। ता
उ॒पदी॑का॒ अब्रु॑वन्वरं वृ॒णाम॑है। अथ॑ व इ॒मः र॑न्धयाम। यत्र॑
क्व॒ च ख॒नाम॑। तद॒पोऽभि॑तृणदा॒मेति॑। तस्मा॑दु॒पदी॑का॒ यत्र॑
क्व॒ च ख॒न॑न्ति। तद॒पोऽभि॑तृन्दन्ति॥४॥

वारैवृत्तुं ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य
धनुर्विप्रवमाणं शिर उदवर्तयत्। तद्वावापृथिवी
अनुप्रावर्तत। यत्प्रावर्तत। तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्।
यद्वाँ(४)इत्यपतत्। तद्धर्मस्य धर्मत्वम्। महतो
वीर्यमपत्तदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तत्सम्राज्ञः सम्राट्त्वम्। तं स्तुतं
देवतास्त्रेधा व्यगृह्यत। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं
दिनं सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीर्ष्णा यज्ञेन
यजमानाः। नाशिषोऽवारुन्धत। न सुवर्गं लोकमभ्यजयन्।
ते देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति।
तावब्रूतां वरं वृणावहै। ग्रहं एव नावत्रापि गृह्यतामिति।
ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम्।
यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषो-
ऽरुन्धत। अग्निं सुवर्गं लोकमजयन्। यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति।
यज्ञस्यैव तच्छिरः प्रतिदधाति। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन
यजमानाः। अवाशिषो रुन्धे। अग्निं सुवर्गं लोकं जयति।
तस्मादेष आश्विनप्रवया इव। यत्प्रवर्ग्यः॥७॥

सावित्रं जुहोति प्रसूत्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः

प॒शवः॑। प॒शून्वाव॑रुन्धे। चत॑स्रो दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति।
छन्दा॑ंसि दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामन्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं
व॑क्ष्याम इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तुर्गृही॒तम॑धारयन्। पु॒रोनु॒वाक्या॑यै
याज्या॑यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॑ट्काराय। यच्च॑तुर्गृही॒तं जु॒होति॑। छन्दा॑ंस्ये॒व
तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।
ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒तव्यं॑ दी॒क्षित॑स्य गृ॒हा(३)इ न
हो॒तव्या॑(३)मिति॑। ह॒विर्वै दी॑क्षितः। य॒ज्जुहु॑यात्। ह॒विष्कृतं॑
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑दध्यात्। यन्न जु॑हुयात्॥९॥

य॒ज्ञप॒रुरन्त॑रियात्। यजु॑रे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृतं॑
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑दधाति। न य॑ज्ञप॒रुरन्त॑रेति। गा॒यत्री
छन्दा॑ंस्यत्य॑मन्यत। तस्यै॑ वष॑ट्कारो॑ऽभ्यय्य शिरो॑ऽच्छिनत्।
तस्यै॑ द्वेधा र॒सः परा॑पतत्। पृ॒थि॒वीम॒र्धः प्रावि॑शत्। प॒शून्धः॑।
यः पृ॑थि॒वीं प्रावि॑शत्॥१०॥

स ख॑दिरो॑ऽभवत्। यः प॒शून्। सो॑ऽजाम्। यत्खा॑दिर्य॒भिर्भ॑-
वति। छ॒न्द॑सामे॒व रसे॑न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी।
ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒णवी॑।
तेजो॑ वै वे॒णुः॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वैक॑ङ्कती। भा
ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॑स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते

प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। वज्रं इव वा एषा।
यदग्निः। अग्निरसि नारिरसीत्याह शान्त्यै॥१२॥

अध्वरुकृद्देवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य
इति वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याह। ब्रह्मणैव
यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रेतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव
यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्र देव्येतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै
सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसमित्याह॥१३॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह।
देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवीं अनु मे
मसाथामित्याह। अभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः
सम्भरति। ऋद्ध्यासमद्य मुखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै
मुखः। ऋद्ध्यासमद्य यज्ञस्य शिर इति वावैतदाह। मुखाय
त्वा मुखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्याह। निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिर्हरति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य
शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव
यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः
करुण्यतरः। इयत्यग्रं आसीरित्याह। अस्यामेवाच्छम्बद्वारं
यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या
उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति।
 ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव।
 श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति।
 य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र
 पराक्रमत॥१६॥

तत्राद्वियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्वियत।
 सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्।
 यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि
 प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः।
 यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्ग्राम्याणां
 पशूनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्।
 कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्छुचारपयति।
 तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्यृताः। लोमतः
 सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।
 रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति।
 उद्धते सिकतोपोसे परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप
 सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।

ब्रह्मणै॒वास्मिन्तेजो॑ दधाति। यद्ब्र॒ह्म्याणां॑ पात्रा॒णां क॒पालैः॑
 स॒सृ॒जेत्। ग्रा॒म्याणि॑ पात्रा॒णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पा॒लैः
 स॒सृ॒जति॑। ए॒तानि॑ वा अ॒नुप॑जीवनी॒यानि॑। तान्ये॒व
 शु॒चा॒र्प॑यति। शर्कराभिः स॒सृ॒जति॑ धृ॒त्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृ॒जति॑। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।
 प्रि॒ययै॒वेन॑ त॒नुवा॒ स॒सृ॒जति॑। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णाजि॒नस्य॑
 लोम॑भिः स॒सृ॒जति॑। य॒ज्ञो वै कृ॒ष्णाजि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञं
 स॒सृ॒जति॑॥ २० ॥

याज्याये न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पुङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराकृताविशत् प्रजायमानानां सृजति शन्त्वायाद्यै

च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्मव॒र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कुर्वन्न॒भि
 प्रा॑ण्यात्। यत्कुर्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॒चा॒र्प॑येत्। अ॒प॒हाय॑
 प्रा॑णिति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चाऽऽदि॒त्यं
 चा॒न्तरे॑यात्। यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्च॒र्मा स्यात्॑॥ २१ ॥

तस्मान्नान्तरा॒य्यम्॑। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।
 तेजो॒ वै वेणुः॑। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ स॒म॒र्ध॑यति।
 म॒खस्य॑ शिरोऽसीत्या॒ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
 यत्प्र॑व॒र्ग्यः॑॥ २२ ॥

तस्मादे॒वमा॑ह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॑ इत्या॒ह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते
 प॒दे। अथो॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त्यै। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करोमीत्या॒ह।

छन्दोभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रयं इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनं करोति। यजुषा बिलं करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धौ त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा

साधवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा॒ भूत्यै॑ त्वेत्या॑ह। इ॒यं वा ऋ॒जुः।
अ॒न्तरि॑क्ष॒ः सा॒धु। अ॒सौ सु॒क्षितिः॑॥२७॥

दि॒शो भू॒तिः। इ॒माने॑वास्मै॒ लोकान्क॑ल्पयति। अथो॒
प्रति॑ष्ठित्यै। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मुष्याय॒णं वि॒शा प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑
पर्य॑हामीत्या॑ह। वि॒शैवे॑न॒ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ पर्य॑हति। वि॒शेति॑
राज॒न्यस्य॑ ब्रूयात्। वि॒शैवे॑न॒ पर्य॑हति। प॒शुभिरिति॑ वैश्य॒स्य।
प॒शुभिरे॒वेन॑ पर्य॑हति। अ॒सुर्य॑ पात्र॒मना॑च्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृ॑णत्ति। दे॒वत्रा॑कः। अ॒ज॒क्षीरे॑णाऽऽच्छृ॑णत्ति। प॒रम॑
वा ए॒तत्प॑यः। यद॑ज॒क्षीर॑म्। प॒रमे॑णै॒वेन॑ प॒यसा॑ऽऽच्छृ॑णत्ति।
यजु॑षा॒ व्यावृ॑त्यै। छ॒न्दो॑भि॒राच्छृ॑णत्ति। छ॒न्दो॑भि॒र्वा ए॒ष
क्रि॑यते। छ॒न्दो॑भिरे॒व छ॒न्दा॑ऽस्याच्छृ॑णत्ति। छृ॒न्धि
वाच॑मित्या॑ह। वाच॑मे॒वावरु॑न्धे। छृ॒न्ध्यूर्ज॑मित्या॑ह।
ऊ॒र्जमे॒वावरु॑न्धे। छृ॒न्धि ह॒विरिति॑या॑ह। ह॒विरे॒वाकः॑।
दे॒व पुर॑श्चर स॒ध्यास॑न्त्वेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्॑॥२९॥

स्याद्यत्प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्पितं छन्दांसि निष्पत्पुणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृण्वच्छन्दाऽस्याच्छृण्वत्यष्टौ च॥-[३]

ब्र॒ह्मन्प्र॑चरिष्यामो॒ होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हीत्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर॑हि
बृ॒हस्प॑तिः। यद्व॒ह्मा। तस्मा॑ ए॒व प्र॑ति॒प्रोच्य॑ प्रच॑रति।
आ॒त्मनो॑ऽना॒त्यै। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्या॑ह। ए॒ता वा
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वेन॒॑ सम॑र्धयति। म॒दन्ती॑भिः
प्रो॒क्षति॑। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति॥३०॥

अ॒भि॒पूर्व॑ प्रोक्ष॑ति। अ॒भि॒पूर्व॑मे॒वास्मि॒न्तेजो॑ दधाति। त्रिः
प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मेध्य॒त्वाय॑। होताऽन्वा॑ह।
रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ꣳ सन्त॑त्यै। त्रि॒ष्टुभः॑
स॒तीर्गा॑य॒त्रीरि॒वान्वा॑ह॥ ३१॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति।
सन्त॑त॒मन्वा॑ह। प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य सन्त॑त्यै। अथो॑
रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। यत्प॑रि॒मिता॑ अनु॒ब्रूया॑त्। प॑रि॒मित॒मव॑रुन्धीत।
अ॒प॑रि॒मिता॑ अन्वा॑ह। अ॒प॑रि॒मित॒स्याव॑रुद्धै। शिरो॑ वा
ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑॥ ३२॥

यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ऊ॒र्ध्व॒ञ्जः। यन्मौ॒ञ्जो वे॒दो भव॑ति।
ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॑म॒र्धय॑ति। प्रा॒णाहु॑तीर्जु॑होति।
प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै
शौ॒र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता
म॒ध्वाऽन॑क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृथि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑-
स्यति। अ॒स्या अन॑तिदाहाय। शिरो॑ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति।
दे॒वता॑स्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒प्र॑तिशी॒र्णाग्रं॑ भवति।
ए॒तद्व॑र्हि॒र्ह्येषः॑॥ ३४॥

अ॒र्चि॒रसि॑ शो॒चि॒रसी॒त्याह॑। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑

दधाति। स॒सी॒दस्व॒ म॒हा॒ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्येषः॑।
 ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। ए॒ते वाव॑ त ऋ॒त्विजः॑। ये
 द॒र्शपूर्ण॑मा॒सयोः॑। अथ॑ क॒था होता॑ यज॑मानायाऽऽशिषो॒
 नाशा॑स्त॒ इति॑। पु॒रस्ता॑दाशीः॒ खलु॑ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः।
 उ॒परि॑ष्ठादाशीर॒न्यः॑॥ ३५॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑दिति॒ यदे॒तानि॒ यजूं॑ष्याह॑।
 शी॒र्ष॒त ए॒व य॒ज्ञस्य॑ यज॑मान आ॒शिषोऽव॑रुन्धे। आ॒युः
 पु॒रस्ता॑दाह। प्र॒जां दक्षि॑णतः। प्रा॒णं प॒श्चात्। श्रोत्र॑मुत्त॒रतः॑।
 वि॒धृ॒तिमु॒परि॑ष्ठात्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ स॒मीचो॑ दधाति। ई॒श्वरो॒ वा
 ए॒ष दि॒शोऽनु॑न्म॒दितोः॑। यं दि॒शोऽनु॑ व्या॒स्थाप॑यन्ति॥ ३६॥

मनो॒रश्वा॑सि भू॒रि॒पुत्रे॑ती॒माम॒भि॒मृ॑शति। इ॒यं वै मनो॒रश्वा॑
 भू॒रि॒पु॒त्रा। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॒तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य। सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या
 मा मा॑ हि॒सी॒रित्या॑हाहि॒सायै॑। चि॒तः स्थ॑ परि॒चित॒ इत्या॑ह।
 अ॒प॒चि॒तिमे॒वास्मि॑न्दधाति। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
 अ॒सौ खलु॑ वा आ॒दित्यः॑ प्र॑व॒र्ग्यः। तस्य॑ म॒रुतो॑ र॒श्मयः॑॥ ३७॥

स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रय॑स्वेत्या॑ह। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॒त्य॑
 र॒श्मिभिः॑ पर्यू॒हति॑। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमु॑ष्मि॒ल्लोके॑ र॒श्मिभिः॑
 पर्यू॒ढः। तस्मा॑द्राजा॑ वि॒शा पर्यू॒ढः। तस्मा॑द्वा॒म॒णीः संजा॑तैः
 पर्यू॒ढः। अ॒ग्नेः सृ॑ष्टस्य॑ यतः। वि॒क॒ङ्क॒तं भा॑ आ॒र्च्छ॑त्।
 यद्वैक॑ङ्क॒ताः परि॒धयो॑ भव॑न्ति। भा॑ ए॒वाव॑रुन्धे। द्वा॒द॒श

भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्र त्रयोदशः परिधिर्भवति। तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसीत्याहु व्यावृत्तैः। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति। अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः परिगृह्णाति। अर्हन् बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याहु॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति ध्रुवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनोति। प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। यन्त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै ध्रुवित्राणि। अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य

लो॒कस्य॒ सम॑ष्ट्यै। सु॒र्वतो॑ धू॒न्वन्ति॑। तस्मा॑द॒यꣳ सु॒र्वतः॑
पव॑ते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याह्येष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम समष्ट्यै द्वे च॥[४]

अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सेत्याह।
अ॒ग्नि॒रेवैनं॑ वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयति गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सा। स
मा रुचि॑तो रोच॒येत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। इन्द्र॑स्त्वा
रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रोचयतु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेत्याह। इन्द्र॑ ए॒वैनꣳ
रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रोचयति त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा। स मा रुचि॑तो
रोच॒येत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयतु जाग॑तेन॒ छन्द॑सेत्याह। वरु॑ण ए॒वैनमा॑दि॒त्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयति जाग॑तेन॒ छन्द॑सा॥४३॥

स मा रुचि॑तो रोच॒येत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते।
द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तरतो रोचय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒
छन्द॑सेत्याह। द्यु॒ता॒न ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तरतो
रोचय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा। स मा रुचि॑तो रोच॒येत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। बृह॑स्पति॑स्त्वा वि॒श्वैर्दे॑वैरु॒परि॑ष्ठा॒
द्रोच॑यतु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सेत्याह। बृह॑स्पति॑रे॒वैनं॑ वि॒श्वैर्दे॑वै॒रु॒परि॑ष्ठाद्रोचयति पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा। स मा रुचि॑तो रोच॒येत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते॥४४॥

रोचि॑तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सीत्याह। रोचि॑तो ह्येष दे॒वेषु॑।

रोचिषीयाहं मनुष्यैष्वित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सम्राड्वर्म
 रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।
 रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं
 मनुष्यैष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह।
 रुचित एवैष मनुष्यैष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति।
 रुगंसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह। आशिषमेवेतामा
 शास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो घर्म इति
 प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको यजमानः।
 अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्राह।
 रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको यजमानः॥४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्क्तुं छन्दसा स मां रुचितो रोचयेत्याहाशिषमेवेतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ च॥—[५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।
 पुरस्तादुपसदां प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः
 प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव
 लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा
 ऋतवः॥४६॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
 द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।
 चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्धमासाः।
 अर्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।
 सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अ॒ग्नि॒ष्टो॒मे प्रवृ॑णक्ति। ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॑न॒ग्नि॒ष्टो॒मः।
यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। नो॒क्थ्ये॑ प्रवृ॑ञ्च्यात्।
प्र॒जा वै प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्ये॑ प्रवृ॑ञ्च्यात्। प्र॒जां प॒शून॑स्य॒
निर्द॑हेत्। वि॒श्वजि॒ति॒ सर्व॑पृ॒ष्ठे प्रवृ॑णक्ति॥४८॥

पृ॒ष्ठानि॒ वा अ॒च्यु॑तं च्यावयन्ति। पृ॒ष्ठैरे॒वास्मा॒ अ॒च्यु॑तं
च्यावयि॒त्वाऽव॑रुन्धे। अप॑श्यं गो॒पामि॒त्याह॑। प्रा॒णो वै गो॒पाः।
प्रा॒णमे॒व प्र॒जासु॑ वि॒यात॑यति। अप॑श्यं गो॒पामि॒त्याह॑। अ॒सौ
वा आ॑दि॒त्यो गो॒पाः। स ही॑माः प्र॒जा गो॑पा॒यति॑। तमे॒व
प्र॒जानां॑ गो॒प्तारं॑ कुरुते। अ॒नि॒पद्य॑मान॒मित्या॑ह॥४९॥

न ह्ये॑ष नि॒पद्य॑ते। आ च॒ परां॑ च प॒थिभि॑श्चरन्त॒मित्या॑ह।
आ च॒ ह्ये॑ष परां॑ च प॒थिभि॑श्चर॑ति। स स॒घ्रीचीः॑ स
वि॒षूची॑र्वसान् इत्या॑ह। स॒घ्रीची॑श्च ह्ये॑ष वि॒षूची॑श्च वसानः
प्र॒जा अ॒भि वि॒पश्य॑ति। आ॒व॒रीव॑र्ति॒ भुव॑नेष्वन्तरि॒त्याह॑। आ
ह्ये॑ष व॒रीव॑र्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीर्मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु
मा॒धूची॑भ्या॒मित्या॑ह। वास॑न्तिकावे॒वास्मा॑ ऋ॒तू क॑ल्पयति।
सम॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह॥५०॥

ग्रेष्मा॑वे॒वास्मा॑ ऋ॒तू क॑ल्पयति। सम॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह।
अ॒ग्निर्ह्ये॒वैषो॑ऽग्निना॑ स॒ङ्गच्छ॑ते। स्वाहा॒ सम॒ग्निस्तप॑सा
ग॒तेत्या॑ह। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णा॒भिगृ॑णाति। ध॒र्ता दि॒वो
विभा॑सि॒ रज॑सः पृथि॒व्या इत्या॑ह। शा॒र॒दावे॒वास्मा॑ ऋ॒तू

कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्दधाति। विश्वासां भुवां पतु इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह। शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः। तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता मतीनामित्याह। प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता। यत्प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ स९ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवाऽऽदित्यं प्रवर्ग्य च स९शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह। आशिषमेवेतामा शास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्नियै दशमः। नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः।

ऋ॒त्वि॒जोऽवे॑क्षन्ते। ए॒ता वै हो॒त्राः। हो॒त्राभि॑रे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
प्रति॑दधाति॥५५॥

रु॒चि॒तम॑वे॑क्षन्ते। रु॒चि॒ता॒द्वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत।
प्र॒जाना॑ꣳ सृष्ट्यै॑। रु॒चि॒तम॑वे॑क्षन्ते। रु॒चि॒ता॒द्वै प॒र्जन्यो॑ वर्षति।
वर्षु॑कः प॒र्जन्यो॑ भवति। सं प्र॒जा ए॑धन्ते। रु॒चि॒तम॑वे॑क्षन्ते।
रु॒चि॒तं वै ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। ब्र॑ह्मवर्च॒सिनो॑ भवन्ति॥५६॥

अ॒धी॒यन्तोऽवे॑क्षन्ते। सर्व॑मायु॒र्यन्ति॑। न प॒त्यवे॑क्षेत।
यत्प॒त्यवे॑क्षेत। प्र॒जाये॑त। प्र॒जां त्व॑स्ये निर्द॑हेत्। यन्नावे॑क्षेत।
न प्र॒जाये॑त। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हेत्। ति॒रस्कृ॑त्य॒ यजु॑र्वाचयति।
प्र॒जाये॑ते। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हति। त्व॒ष्टी॑मती ते स॒पेये॑त्याह।
स॒पा॒द्धि प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुक्त्यनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शार्दावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः

प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥

[६]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इति॑ र॒शना॑माद॑त्ते प्र॒सू॑त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्याह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामित्या॑ह॒ यत्यै॑। आ॒द॒देऽदि॑त्यै
रा॒स्नाऽसी॑त्याह॒ यजु॑ष्कृत्यै। इ॒ड ए॒ह्यदि॑त॒ एहि॑
स॒र॒स्व॒त्येही॑त्याह। ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै दे॒वना॑मानि।
दे॒वना॑मै॒रेवै॒नामा॑ह्वयति। अ॒सा॒वे॒ह्यसा॒वे॒ह्यसा॒वेही॑त्याह।
ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै म॒नुष्य॑ना॒मानि॑॥५८॥

म॒नुष्य॑ना॒मैरे॒वैना॑माह्वयति। षट्थ॑सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।

ऋतुभिरेवैनामाह्वयति। अदित्या उष्णीषं मुसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वथ्सः।
पूषा त्वोपावंसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावंसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनाम्। उस्मं घर्मं
शिःषोस्मं घर्मं पाहि घर्मायं शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै
देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोपं सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति।
दानं वः स्थ परं व इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो
लोहितेनेत्याह व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै
पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो
ह्येषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह।
इन्द्रमेव भागधेयेन समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि
त्रैष्टुभोऽसि जागंतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभि-
रेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं
भागमंकः। अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्।
आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः
सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वीरोति। अथो

अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति॥६२॥

घ॒र्म पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वडि॑त्याह। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। यद्व॑ष॒द्कुर्या॑त्। या॒तया॑माऽस्य वष॒द्द्वारः॑ स्या॑त्। यन्न व॑ष॒द्कुर्या॑त्। रक्षा॑ँसि य॒ज्ञं ह॑न्युः। वडि॑त्याह। प॒रोक्ष॑मे॒व वष॑द्करोति। नास्य॑ या॒तया॑मा वष॒द्द्वारो॑ भव॑ति। न य॒ज्ञं रक्षा॑ँसि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्याह। यो वा अ॑स्य पु॒ण्यो र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। सूर्य॑स्य तप॑स्त॒पेत्या॑ह। यथा॒यजुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्याह। द्यावा॑पृथि॒वीभ्यामे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्याह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैनमु॑पयच्छति। न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒र्हति॑। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॒ भर्तु॑ँ शके॒यमि॑त्याह। दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॒मत आ॑दत्ते। वि वा ए॒नमे॑तदर्धयन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्य॒ पुरो॑ जुह॑ति। तेजो॑ऽसि तेजो॑ऽनु॒ प्रेही॑त्याह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒विस्पृ॑ङ्गा मां हि॑ँसीरन्तरि॒क्षस्पृ॑ङ्गा मां हि॑ँसीः पृथि॒विस्पृ॑ङ्गा मां हि॑ँसीरि॒त्याहा॑हि॑ँसायै॥६५॥

सुव॑रसि॒ सुव॑र्मे यच्छ॒ दिवं॑ यच्छ॒ दिवो॑ मां पा॒हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।

आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व य॒ज्ञस्य॑
शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒न॒वान॑म्। प्रा॒णाना॑ꣳ स॒न्त॑त्यै।
पश्चा॑ह॥६६॥

पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति।
अ॒ग्नये॑ त्वा॒ वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॒-
मा॒न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह।
च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
बृ॒हस्प॑तये॒ त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्याह। ब्र॒ह्म वै
दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्र॒ह्मणै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वि॒त्रे त्व॑र्भुमते॒
वि॒भुम॑ते॒ प्रभु॑मते॒ वाज॑वते॒ स्वाहे॑त्याह। स॒व॒त्स॒रो वै
स॒वि॒त॒र्भुमा॑न् वि॒भुमा॑न्प्र॒भुमा॑न् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑
जुहोति। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते॒ पितृ॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। प्रा॒णो
वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पितृ॒मान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो
जुहोति। द॒श॒ सम्प॑द्यन्ते। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मवरु॑न्धे। रौहि॑णाभ्यां॒ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं
लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हि॒ण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौ॑हि॒णौ भ॑वतः।
रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑

के॒तुना॑ जुष॒ताः सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षा॒ऽऽ स्वाहा॑ रात्रि॒ज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुष॒ताः सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षा॒ऽऽ स्वाहे॒त्याह॑। आ॒दि॒त्य-
 मे॒व तद॑मु॒ष्मि॒ल्लोके॑ऽह्ना॑ पर॒स्ता॑द्वा॒धार। रात्रि॑या अ॒वस्ता॑त्।
 तस्मा॑द्सा॒वादि॒त्योऽमु॒ष्मि॒ल्लोके॑ऽहोरा॒त्राभ्या॑ धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंससाये पञ्चाऽहादित्यवन्ते स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि

च॥ ————— [७]

वि॒श्वा आ॒शा दक्षि॑ण॒सदि॒त्याह॑। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति।
 अथो॒ दुरि॑ष्ट्या ए॒वैनं॑ पाति। वि॒श्वा दे॒वानया॑डि॒हेत्या॑ह।
 वि॒श्वाने॒व दे॒वान्भा॒गधे॒येन॑ सम॒र्धय॑ति। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑
 मधोः॑ पि॒बत॑म॒श्विने॒त्याह॑। अ॒श्विना॒वेव॑ भा॒गधे॒येन॑ सम॒र्धय॑ति।
 स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं यजु॑र्भिरि॒त्याह॑। अ॒भ्ये॒वैनं॑ घा॒रय॑ति।
 अथो॒ ह॒विरे॒वाकः॑॥७०॥

अ॒श्विना घ॒र्म पा॑तः॒ हार्दि॑वान॒महर्दि॑वाभि॒रूति॑भिरि॒त्याह॑।
 अ॒श्विना॒वेव॑ भा॒गधे॒येन॑ सम॒र्धय॑ति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
 म॑सा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। स्वाहे॒न्द्राय॑ स्वाहे॒न्द्राव॑डि॒त्याह॑।
 इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॒यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑।
 वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अनु॑यजति स्व॒गाकृ॑त्यै।
 घ॒र्मम॑पातम॒श्विने॒त्याह॑॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावापृथिवी
 अमसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे

नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं
यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपान्गच्छ पितृन्धर्म-
पान्गच्छेत्याह। उभयेष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते।
वर्षुकः पुर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः।
यत्प्राङ्पिन्वते। तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्द्राणां।
प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु-
दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि-
पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह।
इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
यजमानायैवैतामाशिषमा शास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय
पीपिहीत्याह। आत्मन एवैतामाशिषमा शास्ते। त्विष्यै त्वा
द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति
यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं

गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थं
गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।
ताभ्य एवैनं जुहोति। ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे
वाचः॥ ७६॥

ताभ्य एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै
देवाः प्रतिराः। तेभ्य एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां
स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः।
तेभ्य एवैनं जुहोति॥ ७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन
समर्धयति। सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते।
उदञ्चं निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि
रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।
यदन्वीक्षेत॥ ७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो
माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे
दा वर्चसा माऽऽजीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा ते अग्ने
समित्तया समिध्यस्वाऽऽयुर्मे दा वर्चसा माऽऽजीरित्याह।
आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः

स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रा(३)न
होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न
जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधुं
हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ
जुहोति। पिता नोऽसि मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै।
अश्यामं ते देव घर्मं मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। स्वधाविनोऽशीमहिं त्वा मा मां
हिंसीरित्याहाहिंसायै। तेजसा वा एते व्यध्यन्ते। ये
प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राश्नन्ति। तेज एवात्मन्दधते॥८१॥

संवत्सरं न मांसमश्नीयात्। न रामामुपेयात्। न
मृन्मयेन पिबेत्। नास्यं राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज
एव तत्संश्रयति। देवासुराः संयन्ता आसन्। ते देवा
विजयमुपयन्तः। विभ्राजि सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत। यत्किं
च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्व्रतं
चार्यम्। तेजसो गोपीथार्य। तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः
सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः

स॑सादयति। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्ष॑त्रेभ्य॒ इति॑ सा॒यम्। ए॒ता वा
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॒॑ सम॑र्धयति॥८२॥

अ॒क॒र॒श्चि॒नेत्या॑ह॒ प्र॒दिशो॑ ग॒च्छे॒त्याह॑ पि॒तृणा॑मन्तःप॒रिधि॑ पि॒न्वय॑ति धा॒र्येत्या॑ह॒ वाचो॑ घ॒र्मपा॑स्तेभ्यं ए॒वेन॑ जुहोत्य॒न्वीक्षे॑त

हो॒त॒व्या(३)मि॒त्य॒ग्रावि॒त्याह॑ दध॒तेऽगो॑पाय॒थ्स च॑॥ [८]

घ॒र्म या ते॑ दि॒वि शु॒गिति॑ ति॒स्त्र आ॒हुती॑र्जुहोति।
छन्दा॑भिरे॒वास्यै॒भ्यो लो॒केभ्यः॑ शु॒च॒मव॑ यजते। इ॒य॒त्यग्रे॑
जुहोति। अथे॒य॒त्यथे॑यति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒नु नो॑ऽद्या॒नु॒म॒तिरि॒त्या॒हानु॑म॒त्यै। दि॒वस्त्वा॑ प॒र॒स्पाया॒ इत्या॑ह। दि॒व
ए॒वेमाँल्लो॒कान्दा॑धार। ब्रह्म॑णस्त्वा प॒र॒स्पाया॒ इत्या॑ह॥८३॥

ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धार। प्रा॒णस्य॑ त्वा प॒र॒स्पाया॒
इत्या॑ह। प्र॒जास्वे॒व प्रा॒णान्दा॑धार। शिरो॑ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒सौ ख॒लु वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तं यद॑क्षि॒णा
प्र॒त्यश्च॑मु॒दश्च॑मु॒द्वास॑येत्। जि॒ह्वं य॒ज्ञस्य॑ शिरो॑ हरेत्।
प्राश्च॑मु॒द्वास॑यति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति॥८४॥

प्राश्च॑मु॒द्वास॑यति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्यः पु॒रस्ता॑दु॒देति॑।
श॒फोप॑य॒मान्ध॒वित्रा॑णि धृ॒ष्टी इत्य॑न्वव॑हरन्ति। सा॒त्मा॒नमे॒वैन॒॑
सत॑नुं करोति। सा॒त्माऽमु॒ष्मिँल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑।
औदु॑म्बराणि भवन्ति। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः। ऊ॒र्जमे॒वाव॑रुन्धे।
व॒र्त्मना॑ वा अ॒न्वित्य॑॥८५॥

य॒ज्ञ॑ रक्षा॑सि जिघा॑सन्ति। साम्ना॑ प्र॒स्तो॒ताऽन्व॑वैति।

साम् वै रक्षोहा। रक्षसामपहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं इमे
लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षाꣳस्यपहन्ति। पुरुषः पुरुषो
निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षसामपहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीꣳ शुचाऽर्पयेत्।
यदप्सु। अपः शुचारपयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः
शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतीꣳञ्छुचारपयेत्। हिरण्यं
निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया
इति त्रिः परिषिञ्चन्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।
तस्य शुचꣳ शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्त्सम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचꣳ शमयति। चतुः
स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत्प्रवर्ग्यः।
तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो
अप हूर इत्याह। भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति
दध्रा मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो
गन्धर्व इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानꣳ रन्ति बन्धुतां
व्याचष्टे। समहमार्युषा सं प्राणेनेत्याह। अशिषमेवैतामा

शास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
अभिचार एवास्यैषः। अचिक्कदद्वृषा हरिरित्याह। वृषा
ह्यैषः॥ ९० ॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह।
स्तौत्येवैनमेतत्। चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं
गमयति। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै।
विश्वावसुः सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्य क्रियमाण-
स्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो
गृणात्वित्याह॥ ९१ ॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो
धियु इन्नो अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां
गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः।
प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा
इत्याह। देवो ह्यैष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो
मनुष्यानित्याह॥ ९२ ॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै
प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोमं
पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव
पशून्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः
सन्वित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै

भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
 अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः
 प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्य
 गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः। अस्मिन्नेव
 लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः।
 यथ्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपहत्ये वै हिरण्यमाहार्धयति ह्येष गृणत्वित्याह

मनुष्यानित्याहास्येषोऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्।
 तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां
 यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूर्ष्यभवन्। शुक्रियाणां
 वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।
 देवानामन्यत्पयः। यद्गोः पयः॥१४॥

तथ्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।
 तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
 तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं
 भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
 येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-
 दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।

मुखंमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यसते॥९६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय।
पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति।
तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य
उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः
प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥९७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनेवैनं वैश्वानरेणाभि
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्ग्व
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्घर्मः॥९८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
शुचैवास्यं प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र
दर्भा उपदीकसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता
वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं
नियच्छति। ता आपो नियता धन्वंना यन्ति॥९९॥

गोः पयं उत्तरवेदिं सते स्थापयति घर्मो यन्ति॥ [१०]

प्रजापतिः सम्भ्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः।

महावीर उद्भासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयाँसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवेनं
तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपाक्रामत्। तां देवाः
प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाऽऽप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः
प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सँसन्नः॥१०२॥

वसवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः
पयस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।
सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिरहूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि
नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ। कस्मादेषोऽश्नुत

इति। वागे॒ष इति॑ ब्रूयात्। वा॒च्ये॑व वाचं॑ दधाति॥१०४॥

तस्मा॑द॒श्नुते॑। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष द्वा॑द॒शधा॑ वि॒हितः॑।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। यत्प्रा॑ग॒वका॒शेभ्यः॑। तेन॑ प्र॒जा अ॑सृजत।
अ॒वका॒शैर्दे॑वा॒सुरान॑सृजत। यदूर्ध्व॑म॒वका॒शेभ्यः॑। तेनान्न॑म॒-
सृजत॑। अन्नं॑ प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ति॒र्वविषः॑॥१०५॥

वदन्ति॑ त॒नुवा॒ स॒सं॒त्रो ह॒यमा॑नो वाग्धु॒तो द॑धात्येषः॥—————[११]

स॒वि॒ता भू॒त्वा प्र॑थ॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। तेन॒ कामा॑ः ए॒ति।
यद्वि॑तीयेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। अ॒ग्निर्भू॒त्वा दे॒वाने॑ति। यत्तृ॑तीयेऽह॑न्प्र॒-
वृ॒ज्यते॑। वा॒युर्भू॒त्वा प्रा॒णाने॑ति। यच्च॑तुर्थेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।
आ॒दि॒त्यो भू॒त्वा र॒श्मीने॑ति। यत्प॑ञ्च॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। च॒न्द्रमा॑
भू॒त्वा नक्ष॑त्राण्येति॥१०६॥

यत्ष॑ष्ठेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑व॒त्स॒रमे॑ति।
यत्स॑प्त॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। धा॒ता भू॒त्वा श॑क्र॒रीमे॑ति।
यद॑ष्ट॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। बृ॒ह॒स्पति॑र्भू॒त्वा गा॑य॒त्रीमे॑ति।
यन्न॑व॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। मि॒त्रो भू॒त्वा त्रि॒वृत् इ॒माँल्लो॒काने॑ति।
यद्व॑श॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। वरु॑णो भू॒त्वा वि॒राज॑मेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति।
यद्वा॑द॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति।
यत्पु॑रस्ता॒दुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः परा॑ङ्मूँल्लो॒काः-

स्तपन्नेति। यदुपरिष्ठादुपसदां प्रवृज्यते। तस्मादमुतोऽर्वा-
डिमाँल्लोकाः स्तपन्नेति। य एवं वेद। ऐव तपति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥—————[१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ य॒जुषा॑ प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॑
शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

प॒रे॒युवा॑ꣳसं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ ब॒हुभ्यः॑ पन्था॑मनपस्प॒शानम्।
वैव॒स्वत॑ꣳ स॒ङ्गम॑नं॒ जनानां॑ य॒मꣳ राजा॑नꣳ ह॒विषा॑
दुव॒स्यत। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒मन्वा॑ग॒न्नपै॑तदू॒ह यदि॑हा॒विभः॑
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं ब॑हु॒धा
विब॑न्धुषु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नीथा॑य वो॒ढवै।
याभ्यां॑ य॒मस्य॑ सा॒दनꣳ सु॒कृतां॑ चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वे॒तेभ्यः॑
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒र्देवे॑भ्यः॒ सुवि॑दत्रै॒भ्यः। पू॒षेमा॑ आशा॒
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अघृ॑णिः॒ सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॑तु प्रवि॒द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे
पुर॒स्तात्। यत्राऽऽस॑ते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः
संवि॒ता द॑धातु। भुवन॑स्य पत इ॒दꣳ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑
स्वाहा॑। पुरु॑षस्य सयाव॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृ॒ज्महे। यथा॑ नो अत्र
नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॑ आ॒यति॑। पुरु॑षस्य सयाव॒रि वि॑ ते
प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण म॒हीमि॑हिं स्व॒धये॑हिं पि॒तृनु॑पं
प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मैव॑ मा॒ꣳ स्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती

पितृलो॒कं यदैषि॑। वि॒श्ववा॑रा॒ नभ॑सा॒ संव्य॑यन्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ
पय॑साऽभ्याव॑वृ॒थ्स्व॥ २॥

इ॒यं ना॒री प॑तिलो॒कं वृ॑णा॒ना नि॑पद्यत॒ उप॑ त्वा म॒र्त्य
प्रेत॑म्। वि॒श्वं पु॒रा॒णम॑नु॒ पा॒लय॑न्ती॒ तस्यै॑ प्र॒जां द्र॑वि॒णं चे॒ह
धै॒हि। उ॒दी॒र्ष्व ना॒र्य॒भि जी॑वलो॒कमि॒तासु॑मे॒तमु॑प॒शेष॑ ए॒हि।
ह॒स्तग्रा॒भस्य॑ दि॒धिषो॑स्त्वमे॒तत्प॒त्युर्ज॑नि॒त्वम॑भि॒ सम्ब॑भू॒वा।
सु॒वर्ण॑ꣳ ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै ब्र॑ह्म॒णे तेज॑से॒ बला॑य।
अ॒त्रै॒व त्वमि॑ह व॒यꣳ सु॑शे॒वा वि॒श्वाः स्पृ॑धो॒ अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म।
ध॒नुर॑ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै क्ष॑त्रा॒यौज॑से॒ बला॑य। अ॒त्रै॒व
त्वमि॑ह व॒यꣳ सु॑शे॒वा वि॒श्वाः स्पृ॑धो॒ अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म। म॒णिꣳ
ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै वि॒शे पु॒ष्ट्यै॑ ब॒लाय॑। अ॒त्रै॒व
त्वमि॑ह व॒यꣳ सु॑शे॒वा वि॒श्वाः स्पृ॑धो॒ अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म॥ ३॥

इ॒मम॑ग्रे च॒म॒सं मा॒ वि॒जी॑ह्वरः प्रि॒यो दे॒वाना॑मु॒त
सो॒म्याना॑म्। ए॒ष य॒श्च॑म॒सो दे॑व॒पान॑स्तस्मि॒न्दे॒वा अ॒मृता॑
मा॒दय॑न्ताम्। अ॒ग्नेर्व॑र्म॒ परि॒ गोभि॑र्व्ययस्व॒ सं प्रो॑र्णुष्व
मे॒दसा॒ पी॒वसा॒ च। ने॒त्वा धृ॑ष्णु॒रहर॑सा॒ जर्ह॑षा॒णो
दध॑द्वि॒धक्ष्य॑न्प॒र्यङ्म॑या॒तै। मै॒नम॑ग्रे वि॒दहो॑ माऽभि॒शोचो॑ माऽस्य
त्वच॑ चि॒क्षि॒पो मा॒ शरी॑रम्। य॒दा शृ॒तं क॒रवो॑ जा॒तवे॒दोऽथे॑मे॒नं
प्रहि॑णु॒तात्पि॒तृभ्यः॑। शृ॒तं य॒दा क॒रसि॑ जा॒तवे॒दोऽथे॑मे॒नं
परि॑दत्तात्पि॒तृभ्यः॑। य॒दा ग॒च्छा॒त्यसु॑नी॒तिमे॒ताम॑था॒ दे॒वाना॑

व॒श॒नी॒र्भ॒वा॒ति। सू॒र्यं ते॒ चक्षु॑र्गच्छ॒तु वा॒त॒मा॒त्मा द्यां च॒
गच्छ॑ पृ॒थि॒वीं च॒ ध॒र्म॒णा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॒ तत्र॑ ते
हि॒त॒मोष॑धीषु॒ प्रति॑तिष्ठा॒ शरी॑रैः। अ॒जो भा॒ग॒स्त॒प॒सा तं
त॒प॒स्व तं ते॒ शोचि॑स्त॒प॒तु तं ते॒ अ॒र्चिः। यास्ते॑ शि॒वास्त॒नुवो॑
जा॒त॒वेद॑स्ताभिर्वहे॒मः सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः। अ॒यं वै
त्व॒म॒स्मादधि॑ त्वमे॒तद॒यं वै तद॑स्य॒ योनि॑रसि। वै॒श्वान॒रः पु॒त्रः
पि॒त्रे लो॒क॒कृ॒ज्जा॒त॒वेदो॑ वहे॒मः सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः॥४॥

विद्वान्भ्याववृथ्स्वाभिमातीर्जयेम् शरीरैश्चत्वारि च॥ [१]

य ए॒तस्य॑ प॒थो गो॒प्तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थो
र॑क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थोभिऽर॑क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑
स्वाहा॑ऽऽख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽपाख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽभि॒लाल॑प॒ते
स्वाहा॑ऽप॒लाल॑प॒ते स्वाहा॑ऽग्नये॑ क॒र्म॒कृ॒ते स्वाहा॑ य॒मत्र॑
नाधी॒मस्त॑स्मै स्वाहा॑। यस्तं इ॒ध्मं ज॒भर॑त्सिष्वि॒दानो॑ मूर्धा॒नं
वा॒त त॑प॒ते त्वा॒या। दि॒वो वि॒श्व॑स्मा॒त्सी॒म॒घाय॑त उ॒रुष्यः॑।
अ॒स्मात्त्व॑मधि॑ जा॒तोऽसि॑ त्वद॒यं जा॑यतां पुनः॑। अ॒ग्नये॑
वै॒श्वान॒राय॑ सु॒वर्गा॑य॒ लो॒काय॑ स्वाहा॑॥५॥

य ए॒तस्य॑ त्वत्पञ्च॑॥ [२]

प्र के॒तुना॑ बृ॒हता॑ भा॒त्य॒ग्निरा॒विर्वि॑श्वानि वृष॒भो रौर॑वीति।
दि॒वश्चि॑दन्ता॒दुप॑ मामु॒दान॑ड॒पामु॑प॒स्थे म॒हिषो॑ वव॒र्ध। इ॒दं
त॒ एकं॑ प॒र ऊ॑त॒ एकं॑ तृतीये॒न ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व।

संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थै।
 नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
 अथा पितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये संधमादं मदन्ति।
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।
 ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
 धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः
 अनु। तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्।
 सोम एकैभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति
 ताःश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरांसो ये
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्ताःश्चिदेवापि गच्छतात्।
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
 चक्रिरे महत्ताःश्चिदेवापि गच्छतात्। अशमन्वती रेवतीः
 सः रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये
 असन्नशैवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रः सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमार्त्यं तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नय्या वर्चसा

सः सृजाथ। उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्।
देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता
पुनातु। अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा॥८॥

धेद्युत्तरमाद्यौ च॥

[३]

यन्ते अग्निममन्थाम वृषभायेव पक्तवे। इमन्तः
शमयामसि क्षीरेण चोदकेन च। यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु
निर्वापया पुनः। क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा।
शीतिके शीतिकावति ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या
सुसङ्गमयेमः स्वग्निः शमय। शं ते धन्वन्या आपः शमु ते
सन्त्वनूक्याः। शं ते समुद्रिया आपः शमु ते सन्तु वर्ष्याः।
शं ते स्रवन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु कूप्याः। शन्ते नीहरो
वर्षतु शमु पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अव सृज पुनरग्ने पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधाभिः।
आयुर्वसान उप यातु शेषः सङ्गच्छतां तनुवा जातवेदः।
सङ्गच्छस्व पितृभिः सः स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन परमे
व्योमन्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः
सविता दधातु। यत्तै कृष्णः शकुन आतुतोद पिपीलः
सर्प उत वा श्वापदः। अग्निष्टद्विश्वादनृणं कृणोतु सोमश्च
यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुवः सम्भरस्व मेह
गात्रमवहा मा शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र

त्वा देवः सविता दधातु। इदं त एकं पर ऊत एकं
 तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि
 प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व
 परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्यां संविदानोत्तमं नाकमधि
 रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वे देवस्य सवितुः पवित्रं या
 राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि
 जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्रये वैश्वानराय सुवर्गाय
 लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयता५ सधस्थे पञ्च च॥

[४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयन्ताभिरुक्ता।
 आसीदता५ सुप्रयतेह बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै।
 यमे इव यतमाने यदैतं प्रवांम्भरन्मानुषा देवयन्तः।
 आसीदतः५ स्वमु लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे
 नः। यमाय सोमः५ सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमः५
 हं यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः। यमाय घृतवद्धविर्जुहोत
 प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।
 यमाय मधुमत्तमः५ राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः
 पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठ्य जगतः पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं
 भङ्गुश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गुश्रवो

यो राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः
पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः
शफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभि तिष्ठति। यमो
दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे
यत्प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।
यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्धृहत्। गायत्री
त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो
गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः।
वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये
चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह
विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबन्ते
यमः। अत्रा नो विश्वपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्भ्यो विजानतेऽनु वेनति॥

[५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्।
तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने।
द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
इमं समुद्रं शतधारमुत्संव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये।
घृतं दुहानामदिति जनायाग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्।

अपैतु वीतु वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।
सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।
तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा
बध्यन्ताः शुनमष्टामुदिङ्गय शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
शुनासीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप
सिञ्चतम्। सीते वन्दांमहे त्वाऽर्वाची सुभगे भव। यथा
नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि
शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भव।
विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्पा रमस्य।
ज्योतिरापाम सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पृतयन्ति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते
सुवः। इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीः
रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्यश्च मानवाः। एवं
वंपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं
ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया
देवतया। आप्यायस्व सन्ते॥१६॥

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहः
रिषम्। एताः स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः

साद॑नात्ते॒ मि॒नो॒तु। उ॒प॑स॒र्प मा॒तरं॒ भूमि॑मे॒तामु॑रु॒व्यच॑सं
 पृथि॒वीः सु॒शेवा॑म्। ऊ॒र्णम्र॑दा यु॒वति॑र्दक्षि॒णाव॑त्येषा॒ त्वा
 पा॒तु नि॒र्ऋ॒त्या उ॒प॒स्थै। उ॒द्ध॑श्च॒स्व पृथि॒वि मा वि॒बा॑धि॒थाः
 सू॒पाय॑नास्मै॒ भव॑ सू॒पव॑श्च॒ना। मा॒ता पु॒त्रं यथा॑सि॒चाभ्ये॑नं
 भूमि॑ वृणु। उ॒द्ध॑श्च॒माना॑ पृथि॒वी हि तिष्ठ॑सि स॒हस्रं॑ मि॒तु
 उ॒प॒ हि श्रय॑न्ताम्। ते गृ॒हासो॑ मधु॒श्रुतो॑ वि॒श्वाहा॑स्मै शर॒णाः
 स॒न्त्वत्र॑। ए॒णी॒र्धा॒ना हरि॑णी॒रर्जु॑नीः स॒न्तु धे॒नवः॑। ति॒लव॑त्सा
 ऊ॒र्जम॑स्मै दु॒हाना॑ वि॒श्वाहा॑ स॒न्त्वन॑प॒स्फुर॑न्तीः॥१७॥

ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हे। अ॒क्षि॑ति॒र्नाम॑
 ते अ॒सौ। इ॒दं पि॒तृभ्यः॑ प्र॒भरे॑म ब॒र्हिर्दे॒वेभ्यो॑ जी॒वन्तु॑ उत्त॑रं
 भरे॑म। तत्त्व॑मा॒रोहा॑सो मे॒घ्यो भव॑ य॒मेन॒ त्वं य॒म्या सं॑वि॒दानः॑।
 मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धि॒ष्टां मा मा॒ता पृथि॒वि त्वम्। पि॒तृन्
 हि यत्र॑ गच्छा॒स्येधा॑सं यम॒राज्ये॑। मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धि॒थां
 मा मा॒ता पृथि॒वी म॒ही। वैव॑स्व॒तः हि गच्छा॑सि यम॒राज्ये॑
 वि॒राज॑सि। न॒ळं प्ल॒वमा॑रो॒हेतं॑ न॒ळेन॑ प॒थोऽन्वि॑हि। स त्वं
 न॒ळप्ल॑वो भू॒त्वा स॒न्त॑र॒ प्रत॑रोत्त॑र॥१८॥

स॒वि॒तैता॑नि॒ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॑प॒स्थ आ॑द॒धे। तेभ्यः॑
 पृथि॒वि शं भ॑व। षड्भो॑ता॒ सूर्य॑ ते चक्षु॑र्गच्छ॒तु वा॒तमा॑त्मा द्यां
 च गच्छ॑ पृथि॒वीं च ध॑र्म॒णा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॑ ते
 हि॒तमोष॑धीषु॒ प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑परे॒हि प॒न्थां

यस्ते॒ स्व इत॑रो दे॒व॒याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि मा॒
नः॑ प्र॒जा॒ः री॑रिषो॒ मोत॑ वी॒रान्। शं वा॒तः शः॑ हि ते॒ घृ॒णिः
श॒मु ते॒ स॒न्त्वोष॑धीः। क॒ल्प॑न्तां मे दि॒शः श॒ग्माः। पृ॒थि॒व्यास्त्वा
लो॒के सा॑दया॒म्यमु॒ष्य श॒र्मा॑सि पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
साद॑यतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒न्तरि॑क्षस्य त्वा दि॒वस्त्वा॑ दि॒शां त्वा
नाक॑स्य त्वा पृ॒ष्ठे ब्र॒ध्नस्य॑ त्वा वि॒ष्टपे॑ सादया॒म्यमु॒ष्य श॒र्मा॑सि
पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा साद॑यतु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥१९॥

अ॒पूप॑वा॒न्धृत॑वा॒श्चरु॑रेह सी॒दतू॑त्त॒भ्रुवन् पृ॑थि॒वीं
द्या॒मुतो॑परि॒। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वाना॑
घृ॒तभा॑गा इ॒ह स्था॑। ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते
गृ॒हेऽसौ॑। द॒शाक्ष॑रा॒ तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां
ते॒ परि॑द॒दामि॒ तस्यां॑ त्वा॒ मा द॑भ॒न्पि॒तरो॑ दे॒वता॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा साद॑यतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒पूप॑वा॒ञ्छृत॑वा॒न्
क्षी॒रवा॑न्ध॒धिवा॑न्मधु॒माश्चरु॑रेह सी॒दतू॑त्त॒भ्रुवन् पृ॑थि॒वीं
द्या॒मुतो॑परि॒। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वाना॑
शृ॒तभा॑गाः क्षी॒रभा॑गा॒ दधि॑भागा॒ मधु॑भागा इ॒ह स्था॑।
ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हेऽसौ॑। श॒ताक्ष॑रा
स॒हस्रा॑क्षरा॒ऽयुता॑क्षरा॒ऽच्यु॑ताक्षरा॒ तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒
तां ते॒ परि॑द॒दामि॒ तस्यां॑ त्वा॒ मा द॑भ॒न्पि॒तरो॑ दे॒वता॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा साद॑यतु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥२०॥

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि॒ यास्ते॑ धा॒नाः
 प॑रि॒किरा॒म्यत्र॑। तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानोऽत्र॑ धे॒नूः
 का॑म॒दुघाः॑ करोतु। त्वा॒मर्जु॑नौष॒धीनां॑ प॒यो ब्र॑ह्माण॒ इद्वि॑दुः।
 तासां॑ त्वा॒ मध्या॒दाद॑दे च॒रुभ्यो॑ अपि॒धात॑वे। दूर्वा॑णां
 स्त॒म्बमा॑ह॒रैतां॑ प्रि॒यत॑मां॒ मम॑। इ॒मां दि॑शं म॒नुष्या॑णां
 भूयि॒ष्ठानु॑ वि रो॒हतु॑। काशा॑नां स्त॒म्बमा॑ह॒र रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑।
 य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्नघा॒यवो॑ यथा॒ तेना॑भ॒वान्पुनः॑।
 दर्भा॑णां स्त॒म्बमा॑ह॒र पि॒तृणा॑मोष॒धीं प्रि॒याम्। अ॒न्वस्ये॑ मूलं
 जीवा॑दनु॒ काण्ड॑मथो॒ फल॑म्॥२१॥

लो॒कं पृ॑ण॒ ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। शं वा॒तः श॑ हि
 ते घृ॒णिः श॑मु॒ ते स॒न्त्वोष॑धीः। क॒ल्पन्तां॑ ते दि॒शः सर्वाः॑।
 इ॒दमे॒व मे॒तोऽप॑रा॒मार्ति॑मारा॒म काञ्च॑न। तथा॒ तद॑श्वि॒भ्यां कृ॑तं
 मि॒त्रेण॑ वरु॒णेन॑ च। व॒र॒णो वा॑रयादि॒दं दे॒वो व॒नस्प॑तिः। आ॒त्यै
 नि॒र्ऋत्यै॑ द्वे॒षाच्च॑ व॒नस्प॑तिः। वि॒धृति॑रसि॒ विधा॑रया॒स्मद॑घा
 द्वे॒षांसि॑ श॒मि श॑मया॒स्मद॑घा द्वे॒षांसि॑ य॒व य॒वया॑स्मद॒घा
 द्वे॒षांसि॑। पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं॑ गच्छ॒ दिशो॑
 गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ दिशो॑ गच्छ॒ दिवं॑ गच्छा॒न्तरि॑क्षं
 गच्छ॒ पृथि॑वीं ग॑च्छा॒ऽऽपो॑ वा॒ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॒ ते हि॑तमोष॒धीषु॑
 प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒श्म॒न्वती॑ रेवतीर्यद्वे॒ देव॑स्य॒ सवि॑तुः प॒वित्रं॑
 या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॒स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु॥२२॥

फलं पुनातु॥ [८]

आ रौहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्टा।
इह त्वष्टा सुजनिमा सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा
न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते
अग्ने तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजं पुनर्जरायु
गौरिवा अप नः शोशुचदधमग्ने शुशुध्या रयिम्। अप नः
शोशुचदधं मृत्यवे स्वाहा। अनुद्वाहमन्वारभामहे स्वस्त्यै।
स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्या।
प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
आप्यार्यमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दद्वहे पर्वतेन।
इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।
अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरौहन्तु जनयो योनिमग्ने।
यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्धिनथस्योषधे पृथिव्या
अधि। एवमिम उद्धिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि यवयास्मदघा

द्वेषांसि॥२४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥ [१]

अपं नः शोशुचदधमग्ने शिशुध्या रयिम्। अपं नः
शोशुचदधम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वंसूया च यजामहे। अपं
नः शोशुचदधम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।
अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति
सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि
प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥२५॥

त्व९ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं
नः शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं
पारय। अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव
नावयाति पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्।
आपः प्रवणादिव यतीरपास्मत्स्यन्दतामधम्। अपं नः
शोशुचदधम्। उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामधम्। अपं
नः शोशुचदधम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाऽऽ स्वान्गृहान्।
अपं नः शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः
पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः
शोशुचदधम्॥२६॥

अधमघं चत्वारि च॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ट्यै।

मयैतां मा॒ङ्स्तां भ्रियमा॑णा दे॒वी स॒ती पि॑तृलोकं यदैषि।
वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा संव्य॑यन्त्युभौ नो लो॒कौ पय॑साऽऽवृ॑णीहि।
रयि॑ष्ठाम॒ग्निं मधु॑मन्तमूर्मि॒णमूर्जः॑ सन्तं त्वा पय॑सोप॒
स॑स॒देम। स॑ र॒य्या समु॑ वर्च॑सा सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑।
ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॑ जन्त्याः॑। तेभ्यो॑ घृ॒तस्य॑
धारयितुं मधु॑धारा व्युन्द॒ती। मा॒ता रु॒द्राणां॑ दुहि॒ता वसू॑नाऽ॒
स्वसा॑ऽऽदित्याना॑म॒मृत॑स्य नाभिः॑। प्रणु॑वोचं चि॒कि॒तुषे॑
जना॑य॒ मागा॑मना॒गाम॑दि॒तिं वधि॑ष्ट। पिब॑तूद॒कं तृणा॑न्यत्तु।
ओमु॑थ्सृजत॥ २७ ॥

वधिष्ट द्वे च॥ [११]

सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॒ यजु॑षा प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

सु॒म॒ङ्गली॒रियं॑ व॒धूरि॒मा॑ संमे॒त पश्य॑त। सौभा॑ग्यम॒स्यै
द॒त्त्वाया॑थास्तं वि परे॑तन। इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒ढ्वः सु॑पु॒त्रा॑
सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्रा॒ना धे॑हि पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥
आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वा॒णा ची॒रमा॑त्मनः॑। वासा॑सि॒ मम॑
गाव॑श्च। अ॒न्नपा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे श्रि॒यमा॑व॒ह।

ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑
 बृ॒हस्प॑तिः। शं नो वि॒ष्णुरु॑रु॒क्रमः॑। नमो॑ ब्र॒ह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो।
 त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्र॒ह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्र॒ह्म॑ वदि॒ष्यामि॑। ऋ॒तं
 वदि॒ष्यामि॑। स॒त्यं वदि॒ष्यामि॑। तन्मा॑म॒वतु॑। तद्व॒क्तार॑म॒वतु॑।
 अ॒वतु॑ मा॒म्। अ॒वतु॑ व॒क्तार॑म्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

सत्यं वदिष्यामि पञ्च च॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं
 सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥ [२]

स॒ह नो॑ य॒शः। स॒ह नो॑ ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्। अथा॑तः
 स॒ं॒हि॒ता॒या॒ उप॑निष॒दं व्या॑ख्यास्या॒मः। पञ्च॑स्व॒धि॒कर॑णेषु।
 अधि॑लोक॒मधि॒ज्यौति॑ष॒मधि॒विद्य॑म॒धिप्र॑ज॒मध्या॑त्मम्। ता
 महा॑स॒ं॒हि॒ता॒ इ॒त्याच॑क्ष॒ते। अथा॑धि॒लो॒कम्। पृथि॑वी
 पूर्॒वरूप॑म्। द्यौरु॒त्तर॑रूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॑॥३॥

वायुः स॒न्धा॒नम्। इत्य॑धि॒लो॒कम्। अथा॑धि॒ज्यौति॑षम्।
 अग्निः पूर्॒वरूप॑म्। आ॒दि॒त्य उत्त॑ररूपम्। आ॒पः स॒न्धिः॑।
 वैद्यु॑तः स॒न्धा॒नम्। इत्य॑धि॒ज्यौति॑षम्। अथा॑धि॒विद्य॑म्।
 आ॒चार्यः पूर्॒वरूप॑म्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या स॒न्धिः। प्र॒वच॑न॒ं
 स॒न्धा॒नम्। इत्य॑धि॒विद्य॑म्। अथा॑धि॒प्रज॑म्। मा॒ता पूर्॒व-

रूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुत्तर-
रूपम्। वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्गेण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव।
स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्।
शरीरं मे विचरषणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां
भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे
गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने
च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह
स्वाहा। आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मांऽऽयन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा।
दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा।
तं त्वा भग प्रविशानि स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा।

तस्मिन्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपुः
प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जुरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां
पद्यस्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्त्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै
तां चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स
आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव
इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते।
भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः।
मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतीरपि
महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति
यजूरपि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति
वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्।
अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा।
चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै
देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

स य ए॒षोऽन्तर॑हृदय आका॒शः। तस्मि॑न्न॒यं पुरु॑षो
मनो॒मयः॑। अमृ॑तो हिर॒ण्मयः॑। अन्त॑रेण॒ तालु॑के। य ए॒ष
स्तन॑ इवाव॒लम्ब॑ते। सै॒न्द्रयो॑निः। यत्रा॒सौ के॑शान्तो विवर्तते।
व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भूरि॑त्य॒ग्नौ प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। भुव॒ इति॑
वा॒यौ॥१३॥

सुव॒रित्या॑दित्ये। मह॒ इति॑ ब्रह्म॑णि। आ॒प्नोति॑ स्वा॒राज्य॑म्।
आ॒प्नोति॑ मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒
ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति। आ॒काश॑शरी॒रं ब्रह्म॑।
स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शा॒न्ति॑समृद्ध॒ममृ॑तम्।
इति॑ प्राचीनयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॑मृ॒तमे॑कं च॥ ————— [६]

पृ॒थि॒व्यन्त॑रि॒क्षं द्यौर्दि॑शोऽवा॒न्तर॑दि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दि॒त्य-
श्च॒न्द्रमा॑ नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो वन॒स्पत॑य आका॒श
आ॒त्मा। इत्य॑धिभू॒तम्। अथा॑ध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपान॑
उ॒दानः॑ स॒मानः॑। चक्षुः॑ श्रोत्रं मनो॒ वाक्च॑क्। च॒र्म मा॒सः
स्ना॒वास्थि॑ म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र्षि॒रवो॑चत्। पाङ्क॑ वा इ॒दं
सर्व॑म्। पाङ्के॑नै॒व पाङ्क॑ः स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मे॒कं च॥ ————— [७]

ओमि॑ति ब्रह्म॑। ओमि॒ती॒दं सर्व॑म्। ओमि॒त्ये॒तद॑नुकृति
ह स्म॒ वा अ॒प्यो॒श्राव॑येत्या॒श्राव॑यन्ति। ओमि॑ति
सा॒मानि॑ गायन्ति। ओ॒ंशोमि॑ति श॒स्त्राणि॑ श॒ंसन्ति॑।

ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह
ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दश॥ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
च। सत्यमिति सत्यवचा राथीतरः। तप इति तपोनित्यः
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणः सर्वर्चसम्। सुमेधा
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥ [१०]

वेदमनूच्याऽऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न

प्रमदितुव्यम्। कुशलान्न प्रमदितुव्यम्। भूत्यै न प्रमदितुव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितुव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितुव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि
कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं
सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः।
तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितुव्यम्। श्रद्धया देयम्।
अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया
देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा
वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा
धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता
आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।
तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा
वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितुव्यम्। एवमु
चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितुव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्यस्य च॥—————[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं

न॒ इन्द्रो॑ बृ॒हस्पतिः॑। शं नो॒ विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॒
ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वामे॒व
प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑वादिषम्। ऋ॒तम॑वादिषम्। स॒त्यम॑वादिषम्।
तन्मा॑मा॒वीत्। तद्व॒क्तार॑मा॒वीत्। आ॒वीन्मा॑म्। आ॒वीद्व॒क्तार॑म्।
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥

[१२]

॥अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

ब्रह्म॒विदा॑प्रोति॒ पर॑म्। तदे॒षाभ्यु॑क्ता। स॒त्यं ज्ञा॑नम॒नन्तं॑
ब्रह्म॑। यो वेद॑ नि॒हितं॑ गुहा॑यां पर॒मे व्यो॑मन्। सौ॑ऽश्नुते
सर्वा॑न्का॒माँन्स॒ह। ब्रह्म॑णा वि॒पश्चिते॑ति। तस्मा॒द्वा ए॒तस्मा॑-
दा॒त्मन॑ आका॒शः सम्भू॑तः। आ॒का॒शाद्वा॒युः। वा॒यो र॒ग्निः।
अ॒ग्नेरा॑पः। अ॒द्भ्यः पृ॑थि॒वी। पृ॒थि॒व्या ओष॑धयः। ओष॑धी॒भ्योऽ-
न्न॑म्। अन्ना॑त्पुरु॒षः। स वा ए॑ष पुरु॒षोऽन्न॑रस॒मयः॑। तस्ये॒दमे॒व
शि॒रः। अयं॑ दक्षि॑णः प॒क्षः। अय॑मुत्त॑रः प॒क्षः। अय॑मा॒त्मा।
इदं॑ पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तद॑प्येष श्लो॒को भ॒वति॑॥१॥

अन्ना॒द्वै प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। याः काश्च॑ पृथि॒वीऽश्चि॒ताः।
अथो॒ अन्नै॑नै॒व जी॒वन्ति॑। अथै॒नदपि॑ यन्त्यन्त॒तः। अन्न॑ऽ

हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासन्ते। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नैर्न वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नं रसमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राण एव शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुरयन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासन्ते। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्।

अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष
पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः।
तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः।
योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको
भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः
सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेद। तस्माच्चेन्न
प्रमाद्यति। शरीरं पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्त्समश्नुत
इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा
एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष
पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं
पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद
उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष
श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति
ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव
शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता
विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुं
लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु
स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं

सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदजायत। तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा
भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो
बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको
मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको
मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको

देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एक आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः कर्मदेवानां देवानामानन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः। स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवानामानन्दाः। स एक इन्द्रस्याऽऽनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनन्दाः। स एको बृहस्पतैरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं बृहस्पतैरानन्दाः। स एकः प्रजापतैरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं प्रजापतैरानन्दाः। स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गामति।

एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतं ह वाचं न तपति। किमहं साधुं नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससारा। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। तं हौवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स

तपस्तत्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं

प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं
पितरमुपससार। अर्धोहि भगवो ब्रह्मेति। त२ हौवाच।
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या।
पुरमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतिष्ठिति।
अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्।
शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः
प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्।
ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः
प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।

आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे
 पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
 एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया
 च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वा अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
 कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति
 वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति
 नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
 इत्युपासीत। नम्यन्तैऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
 म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्या। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं

प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनु-
 सञ्चरन्। एतत्साम गायत्रास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अहं श्लोककृदहं श्लोककृदहं श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य
 ना(३) भाइ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्नमन्नमदन्तमा(३) द्वि। अहं विश्वं भुवंनमभ्यभवाम्।
 सुवर्न ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥१०॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो
महीयान्। शुक्रेण ज्योतींषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति
गर्भे अन्तः॥ यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा
अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं तदक्षरे परमे
व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति
तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यदक्षरे
परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान्
व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं
यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं
तमसः परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्।
इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य
नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव
शुक्रममृतं तद्वह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा

ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॑ पु॒रुषा॑दधि। क॒ला मु॑हूर्ताः का॒ष्ठाश्चा॑होरा॒त्राश्च॑
सर्व॑शः॥ अ॒र्धमा॑सा मासा॑ ऋ॒तवः॑ सं॒वत्स॑रश्च॑ कल्पन्ताम्।
स आपः॑ प्रदु॒घे उ॒भे इ॒मे अ॒न्तरि॑क्षमथो सु॒वः॥ नैन॑मूर्ध्वं न
तिर्य॑श्च॑ न मध्ये॒ परि॑जग्रभत्। न तस्ये॑शे कश्च॒न तस्य॑ नाम
म॒हद्य॑शः॥ २॥

न स॒न्दृशे॑ तिष्ठति॒ रूप॑मस्य॒ न चक्षु॑षा पश्यति॒ कश्च॑नैनम्।
हृ॒दा म॑नी॒षा मन॑सा॒ऽभिक्लृ॑प्तो य ए॑नं वि॒दुरमृ॑तास्ते भ॒वन्ति॥
अ॒द्भ्यः सम्भू॑तो हि॒रण्यग॑र्भ इत्य॒ष्टौ॥ ए॒ष हि दे॒वः
प्र॒दिशोऽनु॑ सर्वाः॒ पूर्वा॑ हि जा॒तः स उ॒ गर्भे॑ अ॒न्तः।
स वि॒जाय॑मानः स जनि॒ष्यमा॑णः प्र॒त्यङ्मुखा॑स्तिष्ठति
वि॒श्वतो॑मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त
उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्या॑ नम॑ति॒ सं पत॑त्रैर्द्यावापृथि॒वी
ज॒नय॑न्दे॒व एकः॥ वे॒नस्त॑त्पश्य॒न्विश्वा॑ भुव॑नानि वि॒द्वान् यत्र॑
वि॒श्वं भव॑त्येक॑नीलम्। यस्मि॑न्नि॒दं सं च॑ वि॒चैक॑ स ओ॒तः
प्रोत॑श्च वि॒भुः प्र॒जासु॑। प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु वि॒द्वान्गान्ध॑र्वो
नाम॑ निहि॑तं गुहा॑सु॥ ३॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वे॒द सवि॑तुः
पि॒ताऽस॑त्। स नो बन्धु॑र्जनि॒ता स वि॑धा॒ता धामा॑नि
वे॒द भुव॑नानि वि॒श्वा। यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मानशा॒नास्तृ॑तीये
धामा॑न्यभ्यैर॑यन्त। परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑
लो॒कान् परि॑ दि॒शः परि॑ सु॒वः। ऋ॒तस्य॑ तन्तुं॑ वित॑तं

विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। पुरीत्य लोकान्पुरीत्य
 भूतानि पुरीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
 ऋतस्याऽऽत्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
 प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
 जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश। मा नो
 हिंसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगंहि
 श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो
 रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो
 रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।
 तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
 धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय
 धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
 सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय
 विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।
 नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः
 प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः
परि॥ ७ ॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि
सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहि मे
पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥ ८ ॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हतेन
पापेन गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। म॒घव॑न्छु॒ग्धि तव॑
तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ जहि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्प॑तिर्वृ॒त्रहा
वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रि॒ष्टने॑मिः स्व॒स्ति नो॑ बृ॒हस्प॑तिर्दधातु।
आपा॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्र॒भर्मा॑ धुनिः शिमी॑वाञ्छ॒रुमा॑ ऋ॒जीषी॑।
सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्रं॒ प्रति॑माना॒निदे॑भुः॥९॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒सीम॑तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः।
सबु॒धिया॑ उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्ठाः स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ विवः॑।
स्यो॒ना पृ॑थिवि भवा॑ऽनृक्ष॒रा नि॑वेशनी। यच्छा॑नः शर्म॑ सप्र॒थाः।
गन्ध॑द्वा॒रां दु॒राध॑रू॒षां नि॒त्यपु॑ष्टां करी॒षिणी॑म्। ई॒श्वरी॑
सर्व॑भू॒तानां॑ तामि॒होप॑ह्वये श्रियम्। श्री॑र्मे भ॒जतु॑। अल॑क्ष्मी॒र्मे
न॒श्यतु॑। विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छ॑न्दो॒भिरि॑माँल्लो॒कान॑नप॒ज॒य्यम॑भ्य॒जयन्॑। म॒हाः इन्द्रो॑ वज्र॑बाहुः षोड॒शी शर्म॑
यच्छ॑तु॥१०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॑ यो॒ऽस्मान्
द्वेष्टि॑। सो॒मान॑ः स्व॒रणं॑ कृणु॒हि ब्र॑ह्मणस्पते। क॒क्षीव॑न्तं
य औ॒शिज॑म्। शरी॑रं यज्ञ॒शम॑लं कुसी॑दं तस्मि॑न्त्सीदतु
यो॒ऽस्मान् द्वेष्टि॑। च॒रणं॑ प॒वित्रं॑ वि॒त॑तं पु॒रा॒णं येन॑ पू॒तस्तर॑ति

दुष्कृतानि। तेनं पवित्रेण शुद्धेन पूता अतिं पाप्मानमरातिं
 तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर
 विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि
 विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
 भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयो
 भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

मृहेरणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह
 नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय
 जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया
 भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा
 वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता
 च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो
 वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्ध्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपगच्छतात्।
 अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
 राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
 मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।
 यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने

सरस्वति॑ शु॒तु॒द्रि॑ स्तोम॑ꣳ सच॒ता पर॑ष्णि॒या। अ॒सि॒क्रि॒या
म॑रु॒द्वृ॒धे वि॒तस्त॒याऽऽर्जी॑की॒ये शृ॒णु॒ह्या सु॒षोम॑या। ऋ॒तं च
स॒त्यं चा॒भी॒द्धा॒त्तप॒सोऽध्य॑जायत। ततो॑ रा॒त्रि॒रजा॑यत॒ ततः
स॒मु॒द्रो अ॑र्ण॒वः॥१३॥

स॒मु॒द्रा॒दर्ण॑वा॒दधि॑ संव॒त्स॒रो अ॑जायत। अ॒हो॒रा॒त्राणि॑
वि॒दध॑द्वि॒श्वस्य॑ मि॒षतो॑ व॒शी। सूर्या॑च॒न्द्रम॑सौ धा॒ता
य॑थापूर्वम॑कल्पयत्। दि॒वं च पृ॑थि॒वीं चा॒न्तरि॑क्ष॒मथो॑
सु॒वः। यत्पृ॑थि॒व्याꣳ रजः॑ स्व॒मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी।
इ॒माꣳस्तदा॑पो व॑रुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। पु॒नन्तु॑ वस॑वः
पु॒नातु॑ वरुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। ए॒ष भू॒तस्य॑ म॒ध्ये भु॒वन॑स्य
गो॒प्ता। ए॒ष पु॒ण्यकृ॑तां लो॒का॒नेष॑ मृ॒त्योर्हि॑र॒ण्मय॑म्।
द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्हि॑र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सु॒वः॥१४॥

स नः॑ सु॒वः सꣳशि॑शाधि। आ॒र्द्रं ज्व॑ल॒न्ति ज्योति॑र॒हम॑स्मि।
ज्योति॑र्ज्वल॒न्ति ब्र॑ह्मा॒हम॑स्मि। योऽह॑म॒स्मि ब्र॑ह्मा॒हम॑स्मि।
अ॒हम॑स्मि ब्र॒ह्मा॒हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं मां जु॑होमि॒
स्वाहा॑। अ॒का॒र्य॒का॒र्यव॑की॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रु॒तल्प॑गः।
वरु॑णोऽपा॒मघ॑म॒र्षणस्तस्मा॑त्पा॒पात् प्र॑मु॒च्यते। र॒जो
भूमि॑स्त्व॒माꣳ रो॑द॒यस्व॑ प्रव॑दन्ति॒ धीराः॑। आ॒क्रान्त्स॑मु॒द्रः
प्र॑थ॒मे वि॒धर्मं॑ जन॒यन्प्र॑जा भु॒वन॑स्य॒ राजा॑। वृ॒षां प॒वित्रे॑
अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ बृ॒हत्सो॑मो वावृ॒धे सु॒वा॒न इ॒न्दुः॥१५॥

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑द॒से सु॒नवा॑म॒ सोम॑म॒राती॒यतो॒ निज॑हाति॒ वेदः॑ । स
नः॑ प॒र॒ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑ ना॒वेव॒ सिन्धुं॑ दु॒रि॒ताऽत्य॒ग्निः ।
ताम॒ग्निव॑र्णां॒ तप॑सा॒ ज्वल॑न्तीं॒ वैरो॒चनीं॑ क॒र्मफ॑लेषु॒ जुष्टा॑म् ।
दु॒र्गा दे॒वीः श॑रण॒महं॑ प्र॒पद्ये॑ सु॒तर॑सि॒ तर॑से॒ नमः॑ । अ॒ग्ने त्वं
पा॒रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्ध॒स्वस्ति॑भि॒रति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑ । पू॒श्च
पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी भ॒वा तो॒काय॒ तन॑या॒य शं॑ योः । विश्वा॑नि
नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः॒ सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॒रि॒ताति॑ प॒र॒षि ।
अ॒ग्ने अ॒त्रि॒वन्म॑न॒सा गृ॒णा नो॑ऽस्माकं॒ बोध्य॑वि॒ता त॒नूना॑म् ।
पृ॒त॒नाजि॑तः॒ सह॑मान॒मग्नि॑मु॒ग्रः हु॑वेम॒ पर॑मा॒ध॒स्थोऽत् । स
नः॑ प॒र॒ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑ क्षा॒म॒दे॒वो अ॒ति दु॒रि॒ताऽत्य॒ग्निः ।
प्र॒लोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्य॑श्च॒ स॒धिस॑ ।
स्वाश्चा॑ग्ने॒ त॒नुव॑ पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्य॑ च॒ सौभ॑ग॒माय॑ज॒स्वा ।
गोभि॑र्जु॒ष्टम॑यु॒जो निषि॑क्तं॒ तवे॑न्द्र॒ विष्णो॑र॒नुस॑ञ्च॒रेम॑ । नाक॑स्य
पृ॒ष्ठम॑भि॒ संव॑सानो॒ वैष्ण॑वीं॒ लोक॑ इ॒ह मा॑दयन्ताम् ॥ १६ ॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॑न्न॒म॒ग्रये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भु॒वोऽन्नं॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षा॒य
स्वा॒हा सु॒व॒र॒न्नमा॑दि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भु॒वः सु॒व॒र॒न्नं
च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भु॒वः

सुव॒रन्न॒मोम्॥१७॥

[३]

भूर॒ग्रये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॒
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा॒
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒रग्र॒ ओम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्रये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॑
चा॒न्तरि॑क्षाय च मह॒ते च॒ स्वाहा॒ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे
च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च
दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑
सुव॒र्मह॑रोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि॑ नो अ॒ग्र ए॒नसे॑ स्वाहा॒ पाहि॑ नो वि॒श्ववे॑दसे
स्वाहा॒ यज्ञं॑ पाहि॑ वि॒भाव॑सो स्वाहा॒ सर्वं॑ पाहि॑ शत॒क्रतो॑
स्वाहा॥२०॥

[६]

पाहि॑ नो अ॒ग्र ए॒कया॑ पा॒ह्युत॑ द्विती॒यया॑ पा॒ह्यूर्जं॑
तृती॒यया॑ पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभि॑र्वसो॒ स्वाहा॑॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दां स्यादिवेशः।
सतां शिष्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय
ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द-
ओम्॥ २२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं
कर्णयोः श्रुतं मा च्योद्वं ममामुष्य ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो
दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः
सुवर्ब्रह्मेतदुपास्यैतत्तपः॥ २४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं
पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां
कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विहयिष्यामि
कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुप्सैत्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्म॒हतो म॑ही॒याना॒त्मा गु॒हायां॑ नि॒हितोऽस्य॑
ज॒न्तोः। तम॑क्र॒तुं प॑श्यति वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं॑-
मी॒शम्। स॒प्त प्रा॒णाः प्र॒भव॑न्ति॒ तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा
गु॒हाश॑यां नि॒हिताः स॒प्त स॑प्त। अतः॑ स॒मुद्रा गि॒रय॑श्च
सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते सि॒न्धवः॑ सर्व॑रूपाः। अत॑श्च वि॒श्वा
ओष॑धयो रसा॑च्च येनैष भू॒तस्तिष्ठ॑त्यन्तरा॒त्मा। ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑
पद॒वीः क॑वी॒नामृषि॑र्विप्रा॒णां महि॑षो मृ॒गाणा॑म्। श्ये॒नो
गृ॒ध्राणा॑ꣳ स्व॒धिति॑र्वि॒नाना॑ꣳ सोमः॑ प॒वित्र॑मत्येति॒ रेभन्।
अ॒जामे॑कां लो॒हित॑शुक्ल॒कृष्णां ब॒र्हीं प्र॒जां ज॒नय॑न्तीꣳ
सरू॑पाम्। अ॒जो ह्ये॒को जुष॑माणोऽनु॒शेते॒ जहा॑त्येनां
भु॒क्तभो॑गा॒मजो॑ऽन्यः॥ २६॥

हꣳसः शु॒चिष॑द्वसु॒रन्तरि॑क्ष॒सद्धोता॑ वेदि॒षदति॑थिर्दुरो॒णस॑त्।
नृष॑द्वर॒सद॑त॒सद्धो॑म॒सद॑ब्जा गो॒जा ऋ॒तजा॑ अ॒द्रिजा॑ ऋ॒तं
बृ॒हत्। घृ॒तं मि॑मिक्षिरे घृ॒तम॑स्य॒ योनि॑र्घृ॒ते श्रि॒तो घृ॒तमु॑वस्य॒
धा॒म। अ॒नुष्व॑धमाव॒ह मा॒दय॑स्व॒ स्वाहा॑कृतं वृषभ
वक्षि॒ हव्य॑म्। स॒मुद्रादूर्मि॑र्मधु॒माꣳ उ॒दार॑दुपाꣳ शु॒ना
सम॑मृ॒तत्व॑मान॒ट्। घृ॒तस्य॑ नाम॒ गुह्यं॑ यदस्ति॒ जि॒ह्वा
दे॒वाना॑म॒मृ॒तस्य॑ नाभिः। व॒यं नाम॑ प्रब्र॒वामा॑ घृ॒तेना॑स्मिन्
य॒ज्ञे धा॑रयामा॒ नमो॑भिः। उप॑ ब्र॒ह्मा शृ॑णवच्छ॒स्यमा॑नं॒ चतुः॑

शृङ्गोऽवमीद्गौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
महो देवो मर्त्याः आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।
इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया
निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो
महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानं स नो
देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव
स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न
कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्त्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे।
दहं विपापं परमेश्वरभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं स्थम्।
तत्रापि दहं गुगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्तै च प्रतिष्ठितः। तस्य
प्रकृतिं लीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

॥ नारायणसूक्तम् ॥

स॒हस्र॒शीर्षं दे॒वं वि॒श्वाक्षं वि॒श्वश॑म्भुवम्। वि॒श्वं
ना॒राय॑णं दे॒वम॑क्षरं पर॒मं प॒दम्। वि॒श्वतः पर॑मान्नित्यं वि॒श्वं
ना॒राय॑णं ह॒रिम्। वि॒श्वमे॒वेदं पु॒रुष॑स्तद्वि॒श्वमु॑पजीवति।
पतिं वि॒श्वस्याऽऽत्मे॑श्वरं शाश्व॑तं शि॒वम॑च्युतम्। ना॒राय॑णं
महा॑ज्ञेयं वि॒श्वात्मा॑नं प॒राय॑णम्। ना॒राय॑णप॒रो ज्योति॑रा॒त्मा
ना॒राय॑णः प॒रः। ना॒राय॑ण प॒रं ब्र॒ह्म त॒त्त्वं ना॒राय॑णः
प॒रः। ना॒राय॑णप॒रो ध्या॒ता ध्या॒नं ना॒राय॑णः प॒रः। यच्च
किञ्चि॑ज्जग॒त्सर्वं दृ॒श्यते॑ श्रूय॒तेऽपि॑ वा॥ अन्त॑र्ब॒हिश्च॑ तत्सर्वं
व्याप्य॑ ना॒राय॑णः स्थि॑तः॥२९॥

अन॑न्तमव्ययं क॒विः स॑मु॒द्रेऽन्तं वि॒श्वश॑म्भुवम्।
प॒द्म॒कोश॑ प्र॒तीका॑शं हृ॒दयं॑ चाप्य॒धोमु॑खम्। अ॒धो नि॒ष्ट्या
वि॒तस्त्या॑न्ते ना॒भ्यामु॑परि तिष्ठ॑ति। ज्वा॒ल॒मा॒लाकु॑लं
भा॒ती वि॒श्वस्याऽऽय॑तनं म॒हत्। सन्त॑तं शि॒लाभि॑स्तु॒ल॒म्ब॒त्याको॑शसन्निभम्। तस्यान्ते सुषि॒रः सू॒क्ष्मं तस्मि॑न्सर्वं
प्रति॑ष्ठितम्। तस्य मध्ये म॒हान॑ग्निर्वि॒श्वार्चि॑र्वि॒श्वतो॑मुखः।
सोऽग्र॑भु॒ग्विभ॑जन्तिष्ठ॒न्नाहा॑रमज॒रः क॒विः। ति॒र्य॒गूर्ध्वम॑धः
शा॒यी र॒श्मय॑स्तस्य सन्त॑ता। स॒न्ताप॑यति स्वं दे॒हमा॑पोदतल॒मस्त॑कः। तस्य मध्ये वह्नि॑शिखा अ॒णीयो॑र्ध्वा व्य॒वस्थि॑तः।
नी॒लतो॑यदमध्य॒स्थाद्वि॒द्युल्ले॑खेव भास्व॑रा। नी॒वार॑शूकवत्तन्वी॒पी॒ता भा॑स्वत्य॒णूप॑मा। तस्याः शिखा॒या म॑ध्ये प॒रमा॑त्मा

व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता
ऋचस्तट्टचा मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष
एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां
मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः
सैषा त्रय्येव विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः
पुरुषः॥३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मेतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः। दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः। आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः। एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम्॥ ३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः। भवे भवे नार्ति भवे भवस्व माम्। भवोद्भवाय नमः॥ ३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः॥ ३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर्घो॑र॒तरे॑भ्यः। सर्वे॑भ्यः
सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॑पेभ्यः॥ ३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रुषाय वि॒द्महे॑ महादे॒वाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रुद्रः
प्रचो॑दयात्॥ ३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॑विद्यानामीश्वरः॑ सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णो-
ऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॑ शिवो॒ मे अस्तु॑ सदाशिवोम्॥ ३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हिरण्यबा॒हवे॑ हिरण्यवर्णा॒य हिरण्य॑रूपाय
हिरण्य॑पतयेऽम्बिकापतये॑ उमापतये॑ पशुपतये॑ नमो॑
नमः॥ ३९॥

[२२]

ऋ॒तं स॒त्यं प॑रं ब्र॒ह्म पु॑रुषं कृष्ण॒पिङ्ग॑लम्। ऊ॒र्ध्वरे॑तं

वि॒रूपा॒क्षं वि॒श्वरू॒पाय॒ वै नमो॒ नमः॑॥४०॥

[२३]

सर्वो॒ वै रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॒ नमो॒ अस्तु। पुरु॑षो॒ वै रु॒द्रः
सन्म॒हो नमो॒ नमः॑। वि॒श्वं भू॒तं भुव॑नं चि॒त्रं बहु॑धा जा॒तं
जाय॑मानं च॒ यत्। सर्वो॒ ह्येष॑ रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॒ नमो॒
अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रु॑द्राय॒ प्रचे॑तसे मी॒ढुष्ट॑माय॒ तव्य॑से। वो॒ चेम॒ शन्त॑म॒
हृदे। सर्वो॒ ह्येष॑ रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॒ नमो॒ अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अ॒ग्नि॒हो॒त्रह॒वण्याः॑ उ॒पयु॑क्तस्य वृ॒क्षवि॑शेषस्याभिधानम्॥

यस्य॒ वैक॑ङ्क॒त्यग्नि॒हो॒त्रह॒वणी॑ भवति॒ प्रत्ये॒वास्याहु॑तय॒
स्तिष्ठ॑न्त्यथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृ॒णुष्व॒ पाज॒ इति॒ पञ्च॑॥४४॥

[२७]

॥ भू॒दे॒वता॑कमन्त्रः ॥

अदि॑तिर्दे॒वा ग॑न्ध॒र्वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरोऽसु॑रास्तेषां॑
सर्व॑भू॒तानां॑ मा॒ता मे॒दिनी॑ म॒हता॑ म॒ही सा॑वि॒त्री गा॑य॒त्री
जग॑त्यु॒र्वी पृ॒थ्वी बहु॑ला वि॒श्वा भू॒ता क॑त॒मा का॒ या सा॑

स॒त्येत्य॒मृतेति॑ वसि॒ष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्व॑दे॒वता॑ आपः ॥

आपो॒ वा इ॒दं सर्वं॑ वि॒श्वा भू॒तान्यापः॑ प्रा॒णा वा
आपः॑ प॒शव॑ आपोऽन्न॒मापोऽमृत॑मापः॑ स॒म्राडापो॑ वि॒राडापः॑
स्व॒राडाप॑श्छन्दा॒ऽस्यापो॒ ज्योती॑ऽ॒ष्यापो॒ यजू॑ऽ॒ष्यापः॑
स॒त्यमापः॑ सर्वा॑ दे॒वता॑ आपो॒ भूर्भुवः॑ सुव॒राप् ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्या॑वन्दनमन्त्राः ॥

आपः॑ पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पू॒ता पु॑नातु॒ माम्। पुनन्तु॑
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॑पू॒ता पु॑नातु॒ माम्। यदुच्छि॑ष्ट॒मभौ॑ज्यं॒ यद्वा
दुश्च॑रितं॒ मम॑। सर्वं॑ पुनन्तु॒ मामापो॑ऽस॒तां च॑ प्रति॒ग्रह॑ऽ
स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्नि॑श्च मा मन्यु॑श्च मन्यु॑पतयश्च मन्यु॑कृतेभ्यः। पापेभ्यो॑
रक्ष॑न्ताम्। यद॒ह्मा पाप॑मका॒रिष॑म्। मनसा॑ वाचा॑ हस्ता॒भ्याम्।
प॒द्भ्यामु॑दरेण शि॒श्ना। अह॑स्तद॒वलु॑म्पतु। यत्किं॑ च॒ दुरि॑तं
मयि॑। इद॑महं॒ माम॑मृतयो॒नौ। सत्ये॑ ज्योतिषि जुहो॑मि
स्वाहा॑॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा
हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्वा। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे। यदह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रतिमुच्यते।
यद्रात्रियात्कुरुते पापं तद्रात्रियात्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णे
महादेवि सन्ध्याविद्ये सरस्वति॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम
नामांसि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो
गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-
यामि छन्दऋषीणावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया

गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं
 ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी
 योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
 साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षट्शुक्तिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग् ओं भूः। ओं भुवः। ओं
 सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओं सत्यम्।
 ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
 नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनु-
 ज्ञाता गुच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता
 प्रचोदयन्ती पवनै द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
 मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति
 तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्।
 यास्ते सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्वह।
 यास्ते सोम प्राणांस्तं जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
 दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
 ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो
 देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परां दुःष्वप्रियं सुव।
 विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परां सुव। यद्भद्रं तन्म आ
 सुव। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
 सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु
 द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमां अस्तु सूर्यः।
 माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
 दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
 ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा। मधु मेधवा। ब्रह्ममेव मधु मेधवा। ब्रह्मा
 देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो

गृध्राणां॑ स्वर्धितिर्वनानां॑ सोमः॑ पवित्रमत्येति॑ रेभन्।
 हु॑सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता॑ वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्धोमसदब्जा गो॒जा ऋ॒त॒जा अ॒द्रि॒जा ऋ॒तं
 बृ॒हत्। ऋ॒चे त्वा॑ रु॒चे त्वा॑ समिथ्स्रवन्ति स॒रितो॑ न
 धेनाः॑। अ॒न्तर॑हृदा मनसा॑ पूयमानाः। घृतस्य॑ धारां
 अ॒भिचा॑कशीमि। हि॒र॒ण्ययो॑ वेत॒सो म॒ध्य आ॒साम्।
 तस्मिन्सु॑प॒र्णो म॑धुकृत्कुला॒यी भज॑न्नास्ते मधुदे॒वता॑भ्यः।
 तस्या॑सते ह॒रयः॑ स॒प्तती॑रे स्व॒धां दुहा॑ना अ॒मृत॑स्य॒ धारा॑म्।
 य इ॒दं त्रि॑सु॒प॒र्णम॒याचितं॑ ब्राह्म॒णाय॑ दद्यात्। वी॒र॒ह॒त्यां वा
 ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॑ह्म॒णास्त्रि॑सु॒प॒र्णं पठ॑न्ति। ते सोमं॑ प्राप्नुवन्ति।
 आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मे॒धा दे॒वी जु॒षमा॑णा न॒ आगा॑द्वि॒श्वार्ची॑ भ॒द्रा
 सु॒मन॑स्यमा॒ना। त्वया॑ जु॒ष्टा जु॒षमा॑णा दुरु॒क्ता॑न्बृ॒हद्व॑दे॒म
 वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑॥ त्वया॑ जु॒ष्टं ऋ॒षिर्भव॑ति दे॒वि त्वया॑
 ब्र॒ह्माऽऽग॑तश्रीरु॒त त्वया॑। त्वया॑ जु॒ष्टंश्चि॒त्रं वि॑न्दते वसु॒ सा
 नो॑ जुषस्व॒ द्रवि॑णो न मेधे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ ददातु मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑
 अ॒श्विना॑वु॒भावाध॑त्तां पुष्कर॑स्रजा। अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा

गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा
सुरभिर्जुषतां स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती
जगम्या। ऊर्जस्वती पयसा पिबन्माना सा मां मेधा
सुप्रतीका जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां
मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां
मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु।
पूर्णं वनस्पतैरिवाभिनेः शीयतां रयिः स च तान्नः
शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत
वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसो ज्योग्जीवा
जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुंश्चः।
प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्रे भिषजा शचीभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मंतीनाम्।
ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयनं मा विवंधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शलकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिंदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः।
प्रजां मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षंसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा
न उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा

न॑स्त॒नुवो॑ रु॒द्र रीरि॑षः॥६९॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये मा न॒ आयु॑षि मा नो गो॒षु मा नो॒
अश्वे॑षु रीरिषः। वी॒रान्मा नो॑ रु॒द्र भामि॑तोऽव॒धीर्ह॒विष्म॑न्तो॒
नम॑सा विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑पते न त्वदे॒तान्य॒न्यो विश्वा॑ जा॒तानि॑ परि॒ता
ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो
रयी॑णाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा विमृ॑धो व॒शी। वृषे॑न्द्रः पुर ए॒तु
नः स्व॒स्ति॒दा अभ॑यङ्क॒रः॥७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सुग॒न्धिं पु॑ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॑कमि॒व
बन्ध॑नान्मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒त्॥७३॥

[५६]

ये ते स॒हस्र॑म॒युतं॑ पा॒शा मृ॒त्यो म॒र्त्याय॑ ह॒न्त॑वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे॥ ७४॥

[५७]

मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। म॒नुष्य॑कृ॒त॒स्यै॒नसो॑
ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। पि॒तृकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ ऽव॒यज॑न॒मसि॑
स्वाहा॑। आ॒त्मकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑।
अ॒न्यकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॒नसो॑
ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यद्वि॒वा च॑ न॒क्तं चै॑न॒श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यथ॑स्व॒पन्त॑श्च जाग्र॑त॒श्चै॒न॒श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यथ्सु॑षु॒प्तश्च॑ जाग्र॑त॒श्चै॒न॒श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यद्वि॒द्वा॒सुश्चा॑वि॒द्वा॒सुश्चै॒न॒श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। ए॒नस॑ ए॒नसो॑ ऽव॒यज॑न॒मसि॑
स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वाया॑ गु॒रुम॑न॒सो वा॒ प्रयु॑ती दे॒व हे॒ड॑नम्।
अ॒रा॑वा॒ यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छुना॒यते॑ तस्मि॒न्तदे॒नो॑ व॒सवो॑ नि॒धे॑त॒न॒

स्वाहा॥७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्ममो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति
नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्ममो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति
नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः।
तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या

तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः
सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

—[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८२॥

—[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं

वि॒रजा॑ वि॒पाप्मा॑ भू॒यास॑ꣳ स्वाहा॑। अ॒न्तरा॑त्मा मे॑ शु॒द्ध्यन्तां॑
 ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ वि॒पाप्मा॑ भू॒यास॑ꣳ स्वाहा॑। पर॑मात्मा
 मे॑ शु॒द्ध्यन्तां॑ ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ वि॒पाप्मा॑ भू॒यास॑ꣳ स्वाहा॑।
 क्षु॒धे स्वाहा॑। क्षु॒त्पि॑पा॒साय॑ स्वाहा॑। वि॒वि॒ट्यै स्वाहा॑।
 ऋ॒ग्वि॑धाना॒य स्वाहा॑। क॒षौ॒त्का॒य स्वाहा॑। क्षु॒त्पि॑पा॒साम॑लं
 ज्ये॒ष्ठाम॑ल॒क्ष्मी॑र्ना॒शया॑म्यहम्। अ॒भू॒ति॒मस॑मृ॒द्धिं च॑ सर्वा॒न्नि॑र्णुद
 मे पा॒प्मान॑ꣳ स्वाहा॑। अ॒न्नम॑य-प्रा॒णम॑य-म॒नोम॑य-वि॒ज्ञान॑मय-
 मा॒नन्द॑मय-मा॒त्मा मे॑ शु॒द्ध्यन्तां॑ ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ वि॒पाप्मा॑
 भू॒यास॑ꣳ स्वाहा॑॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑। वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। ध्रु॒वाय॑ भू॒माय॑
 स्वाहा॑। ध्रु॒वक्षि॑तये॒ स्वाहा॑। अ॒च्यु॒तक्षि॑तये॒ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑
 स्वि॒ष्टकृ॑ते॒ स्वाहा॑ ॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑। अ॒ध॒र्माय॑ स्वाहा॑। अ॒द्भ्यः
 स्वाहा॑। ओ॒षधि॑व॒नस्प॑ति॒भ्यः स्वाहा॑॥८४॥

र॒क्षोदे॑व॒जने॑भ्यः॒ स्वाहा॑। गृ॒ह्याभ्यः॑ स्वाहा॑। अ॒व॒साने॑भ्यः
 स्वाहा॑। अ॒व॒सान॑पति॒भ्यः स्वाहा॑। स॒र्वभू॑तेभ्यः॒ स्वाहा॑।
 का॒माय॑ स्वाहा॑। अ॒न्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॑। यदे॒जति॑ जग॑ति
 यच्च॑ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने॒ स्वाहा॑। पृ॒थिव्यै॑ स्वाहा॑।
 अ॒न्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॑॥८५॥

दिवे स्वाहा॥ सूर्याय स्वाहा॥ चन्द्रमसे स्वाहा॥ नक्षत्रेभ्यः
स्वाहा॥ इन्द्राय स्वाहा॥ बृहस्पतये स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥
ब्रह्मणे स्वाहा॥ स्वधा पितृभ्यः स्वाहा॥ नमो रुद्राय पशुपतये
स्वाहा॥ ८६॥

देवेभ्यः स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः।
मनुष्येभ्यो हन्ता॥ प्रजापतये स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥ यथा
कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मे अस्तु धान्यं
सहस्रधारमक्षितम्। धनं धान्यै स्वाहा॥ ये भूताः प्रचरन्ति
दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः। तेभ्यो बलिं
पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहा॥ ८७॥

[६७]

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तत्सत्यम्।
ओं तत्सर्वम्। ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां
विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं
विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो ज्योती
रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥ ८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायामपाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।

श्रद्धाया॑मुदा॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। श्रद्धाया॑ः समा॒ने
 निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। ब्रह्म॑णि म आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑॥
 अ॒मृतो॒प॒स्तर॑णमसि॥ श्रद्धाया॑ प्रा॒णे निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।
 शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑मपा॒ने
 निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। अ॒पा॒नाय॑
 स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑ व्या॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शिवो॑
 मां वि॒शाप्र॑दाहाय। व्या॒नाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑मुदा॒ने
 निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। उ॒दा॒नाय॑
 स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑ः समा॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।
 शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। स॒मा॒नाय॑ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि म
 आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑। अ॒मृता॒पि॒धान॑मसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धाया॑ प्रा॒णे निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। प्रा॒णमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑मपा॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। अ॒पान॑मन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑ व्या॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। व्या॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑मुदा॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। उ॒दान॑मन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑ः समा॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। स॒मान॑मन्त्रे॑नाप्या॒यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य
जगतः प्रभुः प्रीणति विश्वभुक्॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्मासन्। नसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
तनुवां मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयं सुपर्णा उप सेदुरिन्द्रं प्रियमैधा ऋषयो नाधमानाः।
अप ध्वान्तमूर्णुहि पूरि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः। तेनान्तेनाप्या-
यस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वम॑ग्ने द्युभि॑स्त्वमा॑शुशु॒क्षणि॑स्त्वम॒द्भ्यस्त्वम॑श्मन्॒स्पति॑ । त्वं
वने॑भ्यस्त्वमोष॑धीभ्यस्त्वं नृ॒णां नृप॑ते जायसे शुचिः॑ ॥ १५ ॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिव॑ने मे सन्ति॑ष्ठस्व स्यो॒नेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व सुभू॒तेन॑
मे सन्ति॑ष्ठस्व ब्रह्मव॑र्चसेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व य॒ज्ञस्य॑र्धिमनु
सन्ति॑ष्ठस्वोप॑ ते य॒ज्ञ नम॑ उप॑ ते नम॑ उप॑ ते नमः॑ ॥ १६ ॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

स॒त्यं परं॑ पर॑ स॒त्यः स॒त्येन॑ न सु॒वर्गा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते
क॒दाच॑न स॒ताः हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते । तप॑ इति॒ तपो॑
नान॑श॒नात्परं॑ यद्धि परं॑ तप॒स्तदु॑र्ध॒र्षं तदु॑रा॒धर्षं॑ तस्मा॒त्तप॑सि
रमन्ते॑ । दम॑ इति॒ निय॑तं ब्रह्मचा॒रिण॑स्तस्मा॒द्धमे॑ रमन्ते॑ ।
शम॑ इत्य॒रण्ये॑ मुनय॒स्तस्मा॑च्छ॒मे रमन्ते॑ । दान॑मिति॒ सर्वा॑णि
भू॒तानि॑ प्र॒शंस॑न्ति दाना॒न्नाति॑ दुष्करं॑ तस्मा॑द्दाने॑ रमन्ते॑
० ध॒र्म इति॑ ध॒र्मेण॑ सर्व॑मिदं परि॑गृहीतं ध॒र्मा॒न्नाति॑ दुष्करं॑
तस्मा॑द्ध॒र्मे र॑मन्ते॑ । प्र॒जन॑ इति॒ भूया॑स्तस्मा॒द्भूयि॑ष्ठाः
प्रजा॑यन्ते॒ तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः प्र॒जन॑ने रमन्ते॒ऽग्नय॑ । इत्या॑हुः

तस्माद्ग्रय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे
रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते ।
मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते
। न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि
वा एतान्यवराणि परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं
वेदैत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपुर्ण्यः प्रजापतिं पितरमुपससार
किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन
वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा
सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति । तपसा
देवा देवतामग्र आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दन् तपसा
सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः
परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं
दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति । शमेन
शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दच्छमो
भूतानां दुराधर्षच्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं
वदन्ति । दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारं
सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो

मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति । धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितृणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या । देवयानः पन्थां गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति । मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति । न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नं प्राणाः प्राणैर्बलं

बलेन॑ तप॒स्तप॑सा श्रद्धा॑ श्रद्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा
मनी॒षया॑ मनो॒ मन॑सा॒ शान्तिः॑ शान्त्या॑ चित्तं॑ चित्तेन॑ स्मृतिः॑
स्मृत्या॑ स्मारः॑ स्मारेण॑ वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑नाऽऽत्मानं॑ वेदयति॑
तस्मा॑दन्नं दद॒न्त्सर्वा॑ण्येतानि॑ ददात्यन्नात् प्रा॒णा भ॑वन्ति ।
भू॒तानां॑ प्रा॒णैर्मनो॑ मन॑सश्च वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाना॑दानन्दो ब्र॒ह्मयो॑निः
स वा ए॒ष पु॑रुषः पञ्च॒धा पञ्चा॑त्मा येन॒ सर्व॑मिदं प्रोतं
पृथि॒वी चान्तरि॑क्षं च॒ द्यौश्च॒ दिश॑श्चावान्तरदिशाश्च॒ स वै
सर्व॑मिदं जग॒त्स च॒ भूत॑ः स भ॒व्यं जि॑ज्ञासकृत् ऋत॒जा
रयि॑ष्ठा । श्रद्धा॑ स॒त्यो मह॑स्वान्तपसो॒ वरि॑ष्ठाद्वात्वा॑ तमे॒वं
मन॑सा हृ॒दा च॒ भूयो॑ न मृत्युमुपयाहि वि॒द्वान्तस्मा॑न्त्र्यासमे॒षां
तप॑सामतिरिक्त॒माहु॑र्वसुर॒ण्वो वि॒भूर॑सि प्रा॒णे त्वम॑सि
सन्धा॒ता । ब्र॒ह्मन् त्वम॑सि वि॒श्वधृ॑त्तेजो॒दास्त्वम॑स्य॒ग्निर॑सि
वर्चो॑दास्त्वम॑सि सूर्य॑स्य द्यु॒म्नोदा॑स्त्वम॑सि च॒न्द्रम॑स
उप॒याम॑गृहीतोऽसि ब्र॒ह्मणो॑ त्वा । मह॑स॒ ओमि॒त्यात्मानं॑
यु॒ञ्जीतै॒तद्वै महो॑पनिषदं दे॒वानां॑ गुह्यं॒ य ए॒वं वेद॑ ब्र॒ह्मणो॑
महि॒मान॑माप्नोति॒ तस्मा॑द्ब्र॒ह्मणो॑ महि॒मान॑मित्युपनिषत् ॥ १८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यै॒वं वि॒दुषो॑ य॒ज्ञस्याऽऽत्मा॑ यज॑मानः श्रद्धा
पत्नी॑ शरी॒रमि॒ध्ममुरो॑ वेदि॒र्लोमा॑नि ब॒र्हिर्वे॒दः शि॒खा

हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः
 शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्राता चक्षुरध्वर्युर्मनो
 ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्वियते सा दीक्षा यदश्नाति
 तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
 यत्सश्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
 तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति
 यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं च
 तानि सर्वानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च
 मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये
 संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा ।
 एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रं
 सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं
 गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ । यो दक्षिणे
 प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौ महिमानौ ब्राह्मणो
 विद्वानभिजयति तस्माद्ब्राह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्राह्मणो
 महिमानमित्युपनिषत् ॥ १९ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय
आयथ्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्थ्सम्भान्।
ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्थ्संवेशनः सः शान्तः शान्तः।
आभवन्प्रभवन्थ्सम्भवन्थ्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं
सऽस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता
तपन्वितपन्थ्सन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो
वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती
प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-
दयन्थ्ससादनः सः सन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः

शम्भूर्भुवः। पवित्रं पवयिष्यन्मृतो मेध्यः। यशो
 यशस्वानायुरमृतः। जीवो जीविष्यन्स्वर्गो लोकः।
 सहस्वान्त्सहीयानोजस्वान्त्सहमानः। जयन्त्रभिजयन्त्सु-
 द्रविणो द्रविणोदाः। आर्द्रपवित्रो हरिकेशो मोदः प्रमोदः॥३॥

अरुणोऽरुणरजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्।
 आर्द्रः पिन्वमानोऽन्नवान्नसवानिरावान्। सर्वोषधः सम्भरो
 महस्वान्। एजत्का जोवत्काः। क्षुल्लकाः शिपिविष्टकाः।
 सरिस्रराः सुशेरवः। अजिरासो गमिष्णवः। इदानीं
 तदानीमेतर्हि क्षिप्रमजिरम्। आशुर्निमेषः फणो
 द्रवन्त्रतिद्रवन्। त्वरः स्त्वरमाण आशुराशीयाञ्जवः। अग्निष्टोम
 उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः। अग्निर्ऋतुः सूर्य
 ऋतुश्चन्द्रमा ऋतुः। प्रजापतिः संवत्सरो महान्कः॥४॥

[१]

भूरग्निं च पृथिवीं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद।
 भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद।
 स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं
 च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद। भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च

लो॒कान्त्सं॑वत्स॒रं च॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्धु॑वा सीद॥५॥

[२]

त्वमे॒व त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॒ सोऽसि॑। त्वमे॒व त्वाम॑चैषीः।
चि॒तश्चा॑सि॒ सञ्चित॑श्चास्यग्रे। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्यग्रे।
यत्ते॑ अ॒ग्रे न्यूनं॑ यदु॒ तेऽति॑रिक्तम्। आ॒दि॒त्यास्तदङ्गि॑रस-
श्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते दे॒वाश्चि॑ति॒मापू॑रयन्तु। चि॒तश्चा॑सि॒
सञ्चित॑श्चास्यग्रे। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्यग्रे। मा ते॑ अ॒ग्रे
च॒ येन॒ माऽति॑ च॒ येनाऽऽयु॑रावृक्षि। सर्व॑ेषां॒ ज्योति॑षां॒
ज्योति॑र्यद॒दावु॑देति॑। तप॑सो जा॒तम॑नि॒भृष्ट॑मोजः। तत्ते॑
ज्योति॑रिष्टके। तेन॑ मे तप। तेन॑ मे ज्वल। तेन॑ मे दीदिहि।
याव॑द्दे॒वाः। याव॑द॒सांति॒ सूर्यः॑। याव॑दु॒तापि॒ ब्रह्म॑॥६॥

[३]

सं॒वत्स॒रोऽसि॑ परि॒वत्स॒रोऽसि॑। इ॒दाव॑त्स॒रोऽसी॑दुवत्स॒रो-
ऽसि॑। इ॒द्वत्स॒रोऽसि॑ वत्स॒रोऽसि॑। तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः।
ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒रुषाः॑ पु॒च्छम्। श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒मन्तो॑
मध्य॑म्। पूर्॒वप॒क्षाश्चि॑तयः। अ॒पर॒पक्षाः॑ पु॒रीष॑म्॥७॥

अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः। ऋ॒षभो॑ऽसि स्व॒र्गो लो॒कः। यस्या॑
दि॒शि म॒हीय॑से। ततो॑ नो॒ मह॑ आ॒वह॑। वा॒युर्भू॑त्वा सर्वा॑ दि॒श
आ॒वा॒हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑विवा॒हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑संवा॒हि।

चित्त्वा चितिमापृण। अचित्त्वा चितिमापृण। चिदसि
समुद्रयौनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा॥ हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः।
महान्धस्धस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः।
एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे
यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे
यच्छ। दिवं मे यच्छ। अहा प्रसारया रात्र्या समंच। रात्र्या
प्रसारया अहा समंच। कामं प्रसारया कामं समंच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्।
सत्यं तपो नाम। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः।
विश्वं यशो महः। समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा
पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो
यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं ददद्भ्याववृथस्व॥१०॥

[५]

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो
भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते
मा सर्वे यशसा संसृजन्तु॥११॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते

स्वाहा॥ अ॒भि॒भु॒वे॒ स्वाहाऽधि॑पतये स्वाहा॥ दि॒वां पत॑ये
 स्वाहाऽह॑स्प॒त्याय॒ स्वाहा॥ चा॒क्षुष्म॒त्याय॒ स्वाहा॥
 ज्योति॑ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॥ रा॒ज्ञे स्वाहा॑ वि॒रा॒ज्ञे स्वाहा॑॥
 स॒म्रा॒ज्ञे स्वाहा॑ स्व॒रा॒ज्ञे स्वाहा॑॥ शू॒षा॒य स्वाहा॑ सू॒र्या॒य
 स्वाहा॑॥ च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॑ ज्योति॑षे स्वाहा॑॥ स॒र्प॒ा॒य स्वाहा॑
 क॒ल्या॒णाय॒ स्वाहा॑॥ अ॒र्जु॒नाय॒ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धा॑राऽत्यन्धो
 अ॒र्षति॑। अहि॑र॒ह जी॑र्णामति॑सर्पति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न
 क्रीड॑न्नसर॒द्वषा॒ हरिः॑। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि मृ॒त्यवे॑ त्वा जुष्टं
 गृह्णामि॑। ए॒ष ते योनि॑र्मृ॒त्यवे॑ त्वा। अप॑मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्।
 अपे॑तः श॒पथं॑ जहि। अधा॑ नो अ॒ग्र आव॑ह। रा॒यस्पोष॑
 सह॑स्त्रिणम्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॒ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॑र्त्या॒य हन्त॑वे। तान्
 य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॑नव॒यजाम॑हे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑।
 तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्यामृत॒वतः॑। स्व॒गाकृ॑तस्य म॒धुम॑तः।
 उप॑हृत॒स्योप॑हृतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॑ज्ञानां
 वाक्। असा॑वेहि॥१४॥

अ॒न्यो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॑वेहि॑। ब॒धिर आ॑क्रन्दयितरपान।
 असा॑वेहि॑। अ॒ह॒स्तो॒स्त्वा चक्षुः॑। असा॑वेहि॑। अ॒पा॒दा॒शो मनः॑।

असावेहिं। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं। असावेहिं॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं
तथा वेदं। असावेहिं। अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं
मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मे प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो
मे श्रोत्रे श्रिताः। श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं
ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी
मे शरीरे श्रिता। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
इन्द्रो मे बले श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।

पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्।
 वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य
 गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
 तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
 तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
 तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो
 आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि
 विद्यं मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च
 मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च हैवास्यैते देवते
 पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य
 प्रजिघाया। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थ
 सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो
 मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स
 होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा
 इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति।
 एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं

तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयांन्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदेते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥२९॥

अथ यदाहं पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाहं अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष

ऋतवः॥३०॥

ए॒ष सं॒वत्स॒रः। अथ॒ यदा॑हं। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मि॒ति। ए॒ष
ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते मु॑हूर्तानां॑ मु॒हूर्ताः। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।
अ॒होरा॒त्रैः स॒माज॑गाम। त॒५ हो॑चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॥३१॥

सर्व॑मायुरेति। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामु॒ष्मिँल्लो॒के-
ऽन्नं॑ क्षीय॒त इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मान॑मेति। सर्व॑मायुरेति।
अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामु॒ष्मिँल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीयते। य
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥३२॥

स ह॑ ह॒५सो हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। ह॒५सो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
दे॒वभा॑गो ह॑ श्रौत॒रू॒षः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒५ ह॒
वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥३३॥

सर्व॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॑वाच। कैषा
वाग॑सीति॑। अ॒यम॒ह॒५ सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑ति ह॒ गौत॑मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॑त्वाऽधो
निप॑पात। नमो॒ नम् इति॑॥३४॥

स हो॑वाच। मा भै॒षीगौ॑तम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।
तस्मा॒द्ये के च॑ सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो

ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दः॑ श्रि॒याऽभिषि॑क्तं वेद॑। श्रि॒या
है॒वाभिषि॑च्यते। घृ॒णिरि॑ति॒ द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॒ इति॒ त्रीणि॑।
आ॒दि॒त्य इति॒ त्रीणि॑॥ ३५॥

ए॒तद्वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दः॑ श्रि॒याऽभिषि॑क्तम्। य ए॒वं
वेद॑। श्रि॒या है॒वाभिषि॑च्यते। तदे॒तदृचा॑ऽभ्यु॒क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑
पर॒मे व्यो॑मन्। यस्मि॒न्दे॒वा अधि॒ विश्वे॑ निषे॒दुः। यस्तं न वेद॑
कि॒मृचा॑ क॑रिष्यति। य इ॒त्तद्वि॒दुस्त॒ इमे॒ समा॑सत् इति॑। न
ह॒ वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा न साम्नाऽर्थोऽस्ति॑। यः सा॒वि॒त्रं
वेद॑॥ ३६॥

तदे॒तत्प॑रि॒ यद्वै॒वच॑क्रम्। आ॒र्द्रं पि॒न्व॑मानः॒ स्वर्गे॑ लो॒क
ए॑ति। वि॒जह॑द्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यत्। आ॒र्द्रो ह॒ वै पि॒न्व॑मानः
स्व॒र्गे लो॒क ए॑ति। वि॒जह॑न्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यन्। य
ए॒वं वेद॑। शू॒षो ह॒ वै वा॑र्ष्णे॒यः। आ॒दि॒त्येन॑ समाज॑गाम।
त॑ः हो॒वाच॑। एहि॑ सा॒वि॒त्रं वि॑द्धि। अ॒यं वै स्व॒र्ग्योऽग्निः॑
पा॒रयि॑ष्णु॒रमृ॑ता॒थ्सम्भू॑त इति॑। ए॒ष वा॒व स॑ सा॒वि॒त्रः। य ए॒ष
त॑प॑ति। एहि॑ मां वि॑द्धि। इति॑ है॒वेन॑ तदु॒वाच॑॥ ३७॥

[९]

इ॒यं वा॒व स॒रघा॑। तस्या॑ अ॒ग्निरे॒व सा॑र॒घं मधु॑। या ए॒ताः
पू॒र्वप॑क्षापर॒पक्षयो॑ रा॒त्रयः॑। ता म॑धु॒कृतः॑। या॒न्यहा॑नि। ते
म॑धुवृ॒षाः। स यो ह॒ वा ए॒ता म॑धु॒कृतश्च॑ मधुवृ॒षाश्च॑ वेद॑।
कु॒र्वन्ति॑ हा॒स्ये॒ता अ॒ग्नौ मधु॑। ना॒स्ये॒ष्टापूर्तं॑ ध॑यन्ति। अथ॒ यो

न वेद॥३८॥

न हा॑स्ये॒ता अ॒ग्नौ म॒धुं कुर्व॑न्ति। ध॒यन्त्य॑स्येष्टा॒पूर्तम्। यो ह॒
वा अ॑हो॒रा॒त्राणां॑ नाम॒धेया॑नि॒ वेद॑। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑मा॒र्च्छति॑।
सं॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ द॒र्शा दृ॒ष्टेति॑। ए॒ताव॑नुवा॒कौ पू॒र्वप॒क्षस्या॑-
हो॒रा॒त्राणां॑ नाम॒धेया॑नि। प्र॒स्तुतं॑ वि॒ष्टुतं॑ सु॒ता
सु॒न्वती॑ति। ए॒ताव॑नुवा॒काव॑पर॒पक्ष॑स्या॒हो॒रा॒त्राणां॑ नाम॒-
धेया॑नि। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑मा॒र्च्छति॑। य ए॒वं वेद॑॥३९॥

यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेया॑नि॒ वेद॑। न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑मा॒र्च्छति॑।
चि॒त्रः के॒तुर्दा॒ता प्र॑दा॒ता सं॒विता प्र॑स॒विताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॑-
म॒न्तेति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेया॑नि। न
मु॑हूर्तेष्वार्ति॑मा॒र्च्छति॑। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वा
अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मासा॑नां च॒ नाम॒धेया॑नि॒ वेद॑।
ना॒र्धमा॑सेषु न मा॒सेष्वार्ति॑मा॒र्च्छति॑। प॒वित्रं॑ प॒वयि॑ष्यन्त्सह॑-
स्वा॒न्त्सही॑यान॒रुणो॑ऽरु॒णर॑जा॒ इति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का
अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मासा॑नां च॒ नाम॒धेया॑नि॥४०॥

ना॒र्धमा॑सेषु न मा॒सेष्वार्ति॑मा॒र्च्छति॑। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒
वै य॑ज्ञक्र॒तूनां॑ च॒र्तूनां॑ च॒ संव॑त्सर॒स्य च॑ नाम॒धेया॑नि॒ वेद॑।
न य॑ज्ञक्र॒तुषु॑ न॒र्तुषु॑ न संव॑त्सर आ॒र्तिमा॒र्च्छति॑। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
उ॒क्थ्यो॑ऽग्नि॒र्ऋतुः॑ प्र॒जाप॑तिः संव॑त्सर॒ इति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का

यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति।
य एवं वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद। न
मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते
वै मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
य एवं वेद। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति।
एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव
संलोकतां सायुज्यमश्नुते। अप पुनर्मृत्युं जयति। य एवं
वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहम-
स्मीति। कश्चिथ्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो
हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो
हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं
वेद। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवेनं तथसावित्रः।
स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः
क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपागुरिति।
तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतं
हैव स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं

वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति।
अधीतः हैव स शैवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह
त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तः ह जीर्णिः स्थविरः
शयानम्। इन्द्र उपब्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते
चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनेन
चरेयमिति होवाच॥४५॥

तः ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां
हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽदे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा
वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्व-
वोचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै
सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निः सावित्रमुवाच। तः स विदित्वा। अमृतो
भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो
हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं
वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तः ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं
जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि
नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं

वेदं। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निमुखम्। असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति। तस्मात्सावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षितोऽस्यक्षय्योऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य

जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥६॥

अ॒ग्निर॑सि पृथि॒व्याऽं श्रि॒तः। अ॒न्तरि॑क्षस्य प्रति॒ष्ठा।
 त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑
 भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
 सी॒द॥७॥

अ॒न्तरि॑क्षमस्य॒ग्नौ श्रि॒तम्। वा॒योः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
 वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
 जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥८॥

वा॒युर॑स्य॒न्तरि॑क्षे श्रि॒तः। दि॒वः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
 जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥९॥

द्यौ॑र॒सि वा॒यौ श्रि॒ता। आ॒दि॒त्यस्य॑ प्रति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
 वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑
 जनयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१०॥

आ॒दि॒त्योऽसि॑ दि॒वि श्रि॒तः। च॒न्द्रम॑सः प्रति॒ष्ठा।
 त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑
 भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्।

प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे
कामदुघान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१३॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व

उप॑दधे काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१५॥

मासाः॑ स्थ॒र्तषु॑ श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मा॑सु।
इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्।
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒तारः॑। तान् व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१६॥

अ॒र्धमा॒साः स्थ॑ मा॒सु श्रि॒ताः। अ॒होरा॒त्रयोः॑ प्रति॒ष्ठा
युष्मा॑सु। इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं
सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒तारः॑। तान् व॒
उप॑दधे काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१७॥

अ॒होरा॒त्रे स्थो॑ऽर्धमा॒सेषु॑ श्रि॒ते। भू॒तस्य॑ प्रति॒ष्ठे भव्य॑स्य
प्रति॒ष्ठे। यु॒वयो॑रि॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं
सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्र्यो॑। ते
वा॒मुप॑दधे काम॒दुघे॒ अक्षि॑ते। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१८॥

पौ॒र्णमा॒स्यष्ट॑काऽमा॒वास्या॑। अ॒न्ना॒दाः स्थो॑ऽन्न॒दुघो॑ युष्मा॑सु।
इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्।

विश्वस्य भूय्यो विश्वस्य जनयित्रीः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं
भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूत्री विश्वस्य जनयित्री। तां
त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि
नु त्मना। देवां देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः
पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा

न॒व॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। न॒व॒मा द॑श॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। द॒श॒मा ए॑काद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒द॒शा द्वा॑द॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। द्वा॒द॒शास्त्र॑योद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। त्र॒यो॒द॒शाश्च॑तुर्द॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। च॒तु॒र्द॒शाः प॑ञ्चद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। प॒ञ्च॒द॒शाः षोड॑शे॒षु श्रय॑ध्वम्॥ २३ ॥

षोड॒शाः स॑प्तद॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। स॒प्त॒द॒शा अ॑ष्टाद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। अ॒ष्टा॒द॒शा ए॑कान्नवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒न्न॒वि॒ं॒शा
वि॒ं॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। वि॒ं॒शा ए॑कवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्।
ए॒क॒वि॒ं॒शा द्वा॑वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। द्वा॒वि॒ं॒शास्त्र॑योवि॒ंशे॒षु
श्रय॑ध्वम्। त्र॒यो॒वि॒ं॒शाश्च॑तुर्वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। च॒तु॒र्वि॒ं॒शाः
प॑ञ्चवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। प॒ञ्च॒वि॒ं॒शाः ष॑ड्वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्॥ २४ ॥

ष॒ड्वि॒ं॒शाः स॑प्तवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। स॒प्त॒वि॒ं॒शा
अ॑ष्टावि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। अ॒ष्टा॒वि॒ं॒शा ए॑कान्नत्रि॒ंशे॒षु
श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒न्न॒त्रि॒ं॒शास्त्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। त्रि॒ं॒शा
ए॑कत्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। ए॒क॒त्रि॒ं॒शा द्वा॑त्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्।
द्वा॒त्रि॒ं॒शास्त्र॑यस्त्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। दे॒वास्त्रि॑रेकाद॒शास्त्रि॑य-
स्त्रि॒ं॒शाः। उत्त॑रे भवत। उत्त॑रव॒र्त्मान् उत्त॑रसत्त्वानः। यत्का॑म
इ॒दं जु॒होमि॑। तन्मे॒ समृ॑ध्यताम्। व॒य॑ः स्या॑म॒ पत॑यो
रयी॒णाम्। भूर्भु॑वः स्वः स्वाहा॑॥ २५ ॥

[२]

अ॒ग्ना॑विष्णू स॒जोष॑सा। इ॒मा वर्ध॑न्तु वा॒ गिरः॑।
द्यु॒मैर्वा॑जेभि॒राग॑तम्। रा॒ज्ञी वि॒राज्ञी॑। स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑।

अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒ भाः। अ॒ग्निः सोमो॒ बृह॒स्पतिः॑। वि॒श्वे
दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते सर्वे॑ स॒ङ्गत्य॑। इ॒दं मे॒ प्राव॑न्ता॒ वचः॑।
व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॒ स्वाहा॑॥२६॥

[३]

अन्न॑प॒तेऽन्न॑स्य नो देहि। अ॒न॒मी॒वस्य॑ शु॒ष्मिणः॑। प्र प्र॑दा॒तारं॑
तारि॑षः। ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॒ चतु॑ष्पदे। अ॒ग्ने पृ॒थिवी॑पते।
सोमं॑ वीरुधां पते। त्वष्टः॑ स॒मिधां॑ पते। वि॒ष्णावा॑शानां पते।
मित्रं॑ स॒त्यानां॑ पते। वरु॑ण धर्म॒णां पते॑॥२७॥

म॒रुतो॑ ग॒णानां॑ पतयः। रु॒द्रं प॑शूनां पते। इन्द्रो॑जसां पते।
बृह॑स्पते ब्रह्म॒णस्प॑ते। आ रु॒चा रो॑चेऽहं स्व॒यम्। रु॒चा
रु॒रुचे॒ रोच॑मानः। अ॒तीत्या॑दः स्व॒राभ॑रेह। तस्मिन् यो॒नौ
प्रज॑नौ प्रजा॒येय। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः॒ स्वाहा॑॥२८॥

[४]

स॒प्त ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त र्ष॑यः स॒प्त
धा॒र्म प्रि॒याणि॑। स॒प्त हो॒त्रा अनु॑विद्वान्। स॒प्त योनी॑रापृ॒णस्वा
घृ॒तेन॑। प्राची॒ दिक्। अ॒ग्निर्दे॒वता॑। अ॒ग्निं स॑ दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॑दास॒ति। द॒क्षिणा
दिक्। इन्द्रो॑ दे॒वता॑॥२९॥

इन्द्रं॑ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑

दि॒शोऽभि॒दास॑ति। प्र॒तीची॒ दिक्। सोमो॑ दे॒वता॑। सोम॒ः स
दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मे॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति।
उ॒दीची॒ दिक्। मि॒त्रावरु॑णौ दे॒वता॑। मि॒त्रावरु॑णौ स दि॒शां
दे॒वो दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मे॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति॥३०॥

ऊ॒र्ध्वा दिक्। बृ॒हस्प॑तिर्दे॒वता॑। बृ॒हस्प॑ति॒ः स दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मे॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। इ॒यं दिक्।
अ॒दि॒तिर्दे॒वता॑। अ॒दि॒ति॒ः स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मे॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। पु॒रुषो॑ दिक्। पु॒रुषो॑ मे
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयतु॥३१॥

अ॒न्यो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। अ॒सा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितरपान।
अ॒सा॒वेहि॑। उ॒षस॑मुषसमशीय। अ॒हम॑सो॒ ज्योति॑रशीय।
अ॒हम॑सोऽपोऽशीय। व॒यः॒ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॒
स्वः स्वाहा॑॥३२॥

[५]

यत्ते॑ऽचि॒तं यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॒दङ्गि॑रसश्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।
चि॒तश्चा॑सि॒ सश्चि॑तश्चास्य॒ग्ने। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्य॒ग्ने।
लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद शि॒वा त्वम्। इ॒न्द्रा॒ग्नी त्वा॒
बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥३३॥

तया॑ दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।
सोम॑ऽश्री॒णन्ति॒ पृ॒श्नयः॑। जन्म॑ दे॒वानां॒ विशः॑। त्रि॒ष्वा

रौचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अग्ने देवाः
इहाऽऽवह। जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः।
अगन्म महा मनसा यविष्ठम्॥३४॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी।
स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यश्चम। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्।
अग्निः होतारं परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः
समानमित्। त्वां महो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा
निधीमहि। मनुष्वथ्समिधीमहि। अग्ने मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवायते यज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति
विश्वचर्षणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्।
इषः स्तोतृभ्य आभर। पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्याम्।
पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः।
स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते।
तदस्य शिरः। अथ यद्वक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ
यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यथ्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो
सम्पदेवास्य सा। स ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो
यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह वा

अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्याऽऽय॑तनं॒ प्रति॒ष्ठां वेद॑। आ॒यत॑नवान्भवति।
गच्छ॑ति प्रति॒ष्ठाम्॥३८॥

हिर॑ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्याऽऽय॑तनं॒ प्रति॒ष्ठा। य ए॒वं वेद॑। आ॒यत॑नवान्भवति। गच्छ॑ति प्रति॒ष्ठाम्। यो ह॒ वा अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्य॒ शरी॑रं वेद॑। सश॑रीर ए॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
हिर॑ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्य॒ शरी॑रम्। य ए॒वं वेद॑। सश॑रीर ए॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अथो॒ यथा॑ रु॒क्म उत्त॑प्तो भा॒य्यात्॥३९॥

ए॒वमे॒व स तेज॑सा॒ यश॑सा। अ॒स्मिँश्च॑ लो॒केऽमु॑ष्मिँश्च॑ भाति। उ॒रवो॑ ह॒ वै ना॑मै॒ते लो॒काः। येऽव॑रेणाऽऽदि॒त्यम्। अथ॑ है॒ते वरी॑याँसो लो॒काः। ये प॑रेणाऽऽदि॒त्यम्। अन्त॑वन्तँ ह॒ वा ए॒ष क्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। योऽव॑रेणाऽऽदि॒त्यम्। अथ॑ है॒षोऽन॑न्तम॒पार॑मक्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। यः प॑रेणाऽऽदि॒त्यम्॥४०॥

अ॒न॒न्तँ ह॒ वा अ॑पारमक्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। योऽग्निं॑ ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॒ँ चैन॑मे॒वं वेद॑। अथो॒ यथा॑ रथे॒ तिष्ठ॑न्पक्ष॑सी पर्या॒वर्त॑माने प्र॒त्यपे॑क्षते। ए॒वम॑हो॒रात्रे॑ प्र॒त्यपे॑क्षते। नास्या॑हो॒रात्रे॑ लो॒कमा॑प्नुतः। योऽग्निं॑ ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॒ँ चैन॑मे॒वं वेद॑॥४१॥

उ॒शन् ह॒ वै वा॑ज॒श्रव॑सः सर्व॒वेद॑सं द॒दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता॒
नाम॑ पु॒त्र आ॑स। त॒ ह॒ कुमा॑र॒ सन्तम॑। दक्षि॑णासु
नी॒यमा॑नासु श्रद्धाऽऽवि॑वेश। स हो॒वाच। तत् कस्मै॑ मां
दा॑स्य॒सीति॑। द्वितीयं॑ तृतीयम्। त॒ ह॒ परी॑त उवाच। मृत्य॒वे
त्वा ददा॑मीति॑। त॒ ह॒ स्मोत्थि॑तं वा॒गभि॑वदति॥४२॥

गौत॑म कुमा॒रमि॑ति। स हो॒वाच। परे॑हि मृत्योर्गृ॒हान्।
मृत्य॒वे वै त्वा॑ऽदा॒मिति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं ग॒न्तासी॑ति होवाच।
तस्य॑ स्म ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृहे व॑सतात्। स यदि॑
त्वा पृ॒च्छेत्। कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरिति॑। ति॒स्र इति॑
प्रति॑ब्रूतात्। किं प्र॑थ॒मा॒ रात्रि॑माश्रा इति॑॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मिति॑। प॒शू॒स्त इति॑। किं
तृती॒या॑मिति॑। सा॒धुकृ॑त्यां त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम।
तस्य॑ ह॒ ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृह उ॒वास। तमा॑गत्य॑ पप्रच्छ।
कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरिति॑। ति॒स्र इति॑ प्रत्यु॒वाच॥४४॥

किं प्र॑थ॒मा॒ रात्रि॑माश्रा इति॑। प्र॒जां त॒ इति॑। किं
द्वि॒तीया॑मिति॑। प॒शू॒स्त इति॑। किं तृती॒या॑मिति॑। सा॒धुकृ॑त्यां
त॒ इति॑। नम॑स्ते अस्तु भगव॒ इति॑ होवाच। वरं॑ वृणी॒ष्वेति॑।
पि॒तर॑मे॒व जी॒वन्न॑या॒नीति॑। द्वितीयं॑ वृणी॒ष्वेति॑॥४५॥

इ॒ष्टा॒पूर्तयो॑र्मेऽक्षि॑तिं ब्रू॒हीति॑ होवाच। तस्मै॑ है॒तम॒ग्निं
ना॑चिके॒तमु॑वाच। ततो॒ वै तस्ये॑ष्टापूर्ते॒ ना क्षी॑येते।

नास्येष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति
होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप
पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य
उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स
हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं
प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं
धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव
नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। ताः स्वायैव हस्ताय
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत दक्षिणां
प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद।
एतद्धं स्म वै तद्विद्वाः सो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्या
दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां
प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां
प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

त२ हैतमेकै पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते।
 उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा
 कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः।
 कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा
 भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स
 एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव
 सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं
 लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं
 वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युप्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमाध्नोत्। यामिदं
 वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृध्नोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं
 नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो
 वाष्णः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्रे। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मय्यै।
 ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनाप्नोति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं
 प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव
 चिक्रे॥५३॥

सुप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सुप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्यादुथ्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्यैव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राची जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
 पुरीषमुपधाय। चितिकृप्तिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-
 समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति
 शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।
 अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति
 विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
 अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं
 तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
 तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
 उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥
 कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा
 अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
 कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा

वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृद्ध्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति।
एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य
वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः
पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।
आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके द्वितीयः प्रश्नः
समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं काममग्रे। आशानां त्वा
विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो
भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यंश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

[१]

दे॒वेभ्यो॒ वै स्व॒र्गो लो॒कस्ति॒रोऽभ॒वत्। ते प्र॒जाप॑तिमब्रुवन्।
 प्रजा॑पते स्व॒र्गो वै नो॑ लो॒कस्ति॒रोऽभू॑त्। तमन्वि॒च्छेति॑।
 तं य॑ज्ञ॒क्रतु॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तं य॑ज्ञ॒क्रतु॑भिर्नान्विन्दत्।
 तमिष्टि॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तमिष्टि॑भि॒रन्व॑विन्दत्। तदिष्टी॑नामिष्टि॒-
 त्वम्। ए॒ष्ट्यो ह॒ वै ना॑म। ता इ॒ष्ट्य इ॒त्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑ण।
 प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः॥२॥

तमाशा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पत आ॒शया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
 वा आशा॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्याऽऽशा॑
 भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्य॑सीति। स ए॒तम॒ग्नये॒
 कामा॑य पुरोडाशम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। आशा॑यै च॒रुम्।
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽऽशा॑ऽभवत्। अनु॑
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्याऽऽशा॑ भवति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
 चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य स्वाहा॒ऽऽशायै॒
 स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥३॥

तं कामो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते कामे॒न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
 वै कामो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यः कामो॑
 भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्य॑सीति। स ए॒तम॒ग्नये॒
 कामा॑य पुरोडाशम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। कामा॑य च॒रुम्।
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः कामो॑ऽभवत्। अनु॑

स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 कामाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु
 वै ब्रह्माऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो
 भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनुं
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु
 वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो
 भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनुं
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते । य
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जुहो॑ति । अ॒ग्नये॑ का॒माय॑ स्वाहा॑
 य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ । स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑ ॥ ६ ॥

तमापोऽब्रुवन् । प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः ।
 वयमु वा आपः स्मः । अस्मान्नु यजस्व । अथ त्वयि
 सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते । अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति ।
 स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत् ।
 अद्ध्यश्चरुम् । अनुमत्यै चरुम् । ततो वै तस्मिन्सर्वे
 कामा अश्रयन्त । अनु स्वर्गं लोकमविन्दत् । सर्वे ह वा
 अस्मिन्कामाः श्रयन्ते । अनु स्वर्गं लोकं विन्दति । य
 एतेन हविषा यजते । य उ चैनदेवं वेद । सोऽत्र जुहोति ।
 अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा । अनुमत्यै स्वाहा
 प्रजापतये स्वाहा । स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति ॥ ७ ॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत् । प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि
 भूतानि बलिं हरन्ति । अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि । मां
 नु यजस्व । अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति ।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति । स एतमग्नये कामाय
 पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत् । अग्नये बलिमते चरुम् ।

अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि
 बलिं हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा
 प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविविधसि।
 अहम् वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते
 सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अनुवित्यै
 चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्यै
 स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः।
 दिवःश्येनयोऽनुवित्तयो नाम। आशा प्रथमा रक्षति।
 कामो द्वितीयाम्। ब्रह्म तृतीयाम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः
 पञ्चमीम्। अग्निर्बलिमान्ष्ठीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु

ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑। का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के
भ॒वति॑। य ए॒ताभि॒रिष्टि॑भिर्यज॒न्ते। य उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑।
तास्व॑न्वि॒ष्टि। प॒ष्ठौही॒व॒रां द॑द्यात्क॒९सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र९
समृ॑द्धौ॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्रं आयन्। तप॑स॒र्षयः॑ स्व॒रन्व॑विन्दन्।
तप॑सा स॒पत्नान्प्र॑णु॒दामा॑र॒तीः। येने॒दं वि॒श्वं परि॑भूतं यदस्ति॑।
प्र॒थ॒म॒जं दे॒व९ ह॒विषा॑ विधेम। स्व॒य॒म्भु ब्र॒ह्मं पर॑मं तपो
यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑ ह॒ यक्षं॑ प्र॒थ॒म९
सम्ब॑भूव। श्र॒द्धया॑ दे॒वो दे॒वत्व॑म॑श्नुते। श्र॒द्धा प्र॑ति॒ष्ठा लो॒कस्य॑
दे॒वी॥११॥

सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्। का॒म॑व॒त्साऽमृ॑तं दुहा॑ना।
श्र॒द्धा दे॒वी प्र॑थ॒म॒जा ऋ॒तस्य॑। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्र॒ति॒ष्ठा।
ता९ श्र॒द्धा९ ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ लो॒कम॑मृ॒तं दधा॑तु।
ईशा॑ना दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑प॒त्नी। आगा॑त्स॒त्य९ ह॒विरि॑दं
जुषा॒णम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ विश्वे॑। तस्मै॑ विधेम
ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः स॑ध॒मादं॑ मदेम। यस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठोर्व॑न्तरि॒क्षम्।
यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ सर्वे॑। तत्स॒त्यम॑र्च॒दुप॑ य॒ज्ञं
न॒ आगा॑त्। ब्र॒ह्माऽऽहु॑तीरु॒पमो॑द॒मानम्। मन॑सो॒ वशे॑

सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि
देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्।
आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपह्वेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।
अतिं पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा
दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा
भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः
स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-
रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो
ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव
हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं

निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा
 अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तश्च श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै
 श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
 निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा
 अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

तश्च सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि।
 अहमु वै सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं
 सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै
 चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं
 लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं

लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ ।
 सोऽ॒त्र जुहो॑ति । अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑ स॒त्याय॑ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै
 स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑ । स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑
 स्विष्ट॑कृ॒ते स्वाहे॑ति ॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ मन॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि । अ॒हमु॑ वै
 मनो॑ऽस्मि । मां नु यज॑स्व । अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति ।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
 निर॑वपत् । मन॑से च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॑ वै तस्य॑
 स॒त्यं मनो॑ऽभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यं ह॒ वा
 अ॑स्य॒ मनो॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जुहो॑ति । अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ मन॑से स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑ ।
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॑कृ॒ते स्वाहे॑ति ॥१९॥

तं चरण॑मब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ चरणे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि । अ॒हमु॑ वै
 चरण॑मस्मि । मां नु यज॑स्व । अथ॑ ते स॒त्यं चरणं॑ भविष्यति ।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
 निर॑वपत् । चरण॑ाय च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॑ वै तस्य॑
 स॒त्यं चरण॑मभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यं ह॒ वा
 अ॑स्य॒ चरणं॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जुहो॑ति । अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ चरण॑ाय स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑ ।

स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥ २० ॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अ॒पा॒घा॒
अनु॑वित्तयो॒ नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्रद्धा॑ द्वितीया॒म्।
स॒त्यं तृतीया॑म्। मन॑श्चतुर्थी॒म्। च॒रणं पञ्च॑मी॒म्। अनु॑ ह॒ वै
स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति।
य ए॒ताभि॑रिष्टिभि॒र्यज॑ते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि।
प॒ष्ठौही॒वरां॑ दद्यात्क॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र स॑मृद्धौ॥ २१ ॥

[४]

ब्रह्म॑ वै चतु॑र्होतारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑यज्ञो निर्मितः।
नैन॑ र॒ शप्त॑म्। नाभिच॑रित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒
वै चतु॑र्होतृणां चतु॑र्होतृत्वं वेद॑। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑
हास्मै॒ दिशः॑ कल्पन्ते। वा॒चस्पति॑र्होता दश॑होतृणाम्।
पृथि॒वी होता॑ चतु॑र्होतृणाम्॥ २२ ॥

अ॒ग्निर्होता॑ पञ्च॑होतृणाम्। वा॒ग्घोता॑ षड्द्वौतृणाम्।
म॒हाह॑वि॒र्होता॑ सप्त॑होतृणाम्। ए॒तद्वै चतु॑र्होतृणां
चतु॑र्होतृत्वम्। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हास्मै॒ दिशः॑
कल्पन्ते। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै स॑र्वविद्या। ए॒तद्दे॒षज॑म्। ए॒षा
प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑ञ्ज॒साऽय॑निः स्तुतिः॥ २३ ॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्यच्छ॒दिर्द॑र्शे याव॑न्तरस॒मं। स्व॑रेति।
अ॒न॒प॒ब्र॒वः स॑र्व॒मायु॑रेति। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒यस्पोष॑

गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति।
स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण
औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशहोतारमुदंश्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं
यजुषी पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदंश्च
पश्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्यश्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहलोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः।
वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः।
एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव
लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन।
अथो सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरं स्पृणोति। आत्मा
हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः

स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसम्मितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत।
मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै
कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि
वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो
ददाति। तेनाऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि
देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्।
नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयित्व्यानं
वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। एते
वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयित्व्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः।
तेभ्यो यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य
वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते।
नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा
सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा
अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते।
अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा
एष व्यृध्यते। योऽग्निं चिनुते॥ ३३॥

यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।
य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो
नाचिकेते॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॒ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता
इष्ट॑काः कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॒णा।
तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः।
सर्वं॑ न स्त्री॒पुमं॑ च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒सवो॑
भूमेः॑॥ ३५॥

सङ्ख्या॑ता दे॒वमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।
पृथि॒व्यां पुष्टि॑रहि॒ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।
अ॒पस्व॑न्तश्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै।
अ॒स्यां पृथि॒व्यामधि॑॥ ३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु
 प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वीरुधः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः॥ ३७ ॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
 यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
 ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
 यावदाञ्जनमुच्यते॥ ३८ ॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसु९ सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसु९ सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्व९ सीस९ सर्वं त्रपु।
 देवत्रा यच्च मानुषम्॥ ३९ ॥

सर्वास्ताः। सर्व९ हिरण्य९ रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ताः। सर्व९ सुवर्ण९ हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥ ४० ॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
 इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अन्तरिक्षं च

केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यंश्च
याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसंश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।
अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।
स्थावराः प्रोष्यांश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः
सर्वान्ध्वंसान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्थस्तनयिबून्। ह्यादुनीर्यच्च
शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सरितः। सर्वमप्सुचरं च
यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च
वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।
यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि
सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निः सूर्यं चन्द्रम्।
मित्रं वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यः श्रद्धां तपो दमम्। नाम
रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा
दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः॑ सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॑न्त॒र्भू॒तं प्र॒ति॒ष्ठि॒तम्।
 सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
 ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः
 सर्वाः॑। वि॒त॒ता रोच॑ने दि॒वि। सर्वा॑स्ताः। ऋ॒चो यजू॑ंषि
 सामा॑नि॥४६॥

अथ॑र्वाङ्गि॒रस॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। इति॑हा॒सपु॑राणं च।
 सर्प॑दे॒वज॑नाश्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। ये च॑ लो॒का ये चा॑लो॒काः।
 अ॒न्त॒र्भू॒तं प्र॒ति॒ष्ठि॒तम्। सर्वा॑स्ताः। यच्च॑ ब्रह्म॒ यच्चा॑ब्रह्म।
 अ॒न्त॒र्ब्रह्म॑न्प्रति॒ष्ठि॒तम्॥४७॥

सर्वा॑स्ताः। अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ सर्वा॑णि। अ॒र्ध॒मा॒सांश्च॑
 के॒वलान्। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नृ॒तून्त्सर्वा॑न्मा॒सान्। सं॒व॒त्स॒रं
 च॒ के॒वलम्। सर्वा॑स्ताः। सर्व॑ भू॒तः॑ सर्व॑ भ॒व्यम्।
 यच्चा॑तोऽधि॑भविष्यति। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा।
 उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑
 दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्राची॑ मह॒ती दि॒गुच्य॑ते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्।
 अथ॑र्वणामङ्गि॒रसां प्र॒तीची॑। साम्ना॒मुदी॑ची मह॒ती दि॒गुच्य॑ते।
 ऋ॒ग्भिः पू॒र्वा॒ह्णे दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे ति॒ष्ठति॑ मध्ये॒

अहं॑ः। सा॒म॒वे॒देना॑ऽस्तम॒ये म॒ही॒यते। वेदै॒रशू॑न्यस्त्रि॒भिरे॑ति॒
सूर्यः॑। ऋ॒ग्न्यो जा॒ताः स॑र्व॒शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गतिर्याजु॒षी
हैव॑ शश्वत्॥ ४९॥

सर्वं॑ तेजः॑ सा॒मरूप्य॑ हं शश्वत्। सर्वं॑ हे॒दं ब्र॒ह्म॒णा
हैव॑ सृष्टम्। ऋ॒ग्न्यो जा॒तं वैश्यं॑ वर्ण॑माहुः। य॒जुर्वे॑दं
क्ष॑त्रि॒यस्या॑ऽऽहु॒र्योनि॑म्। सा॒म॒वे॒दो ब्रा॒ह्म॒णानां॑ प्र॒सूतिः॑।
पूर्वे॑ पूर्वे॒भ्यो वचं॑ ए॒तदू॑चुः। आ॒दर्श॑म॒ग्निं चि॑न्वा॒नाः।
पूर्वे॑ वि॒श्वसृ॒जोऽमृ॑ताः। श॒तं व॑र्षसह॒स्राणि॑। दी॒क्षिताः॑
स॒त्रमा॑सत॥ ५०॥

तप॑ आसीद्ब्र॒ह्मप॑तिः। ब्र॒ह्म ब्र॒ह्माऽभ॑वत्स्व॒यम्। स॒त्यं ह
होतै॑षामासीत्। यद्वि॒श्वसृ॒ज आ॑सत। अ॒मृत॑मे॒भ्य उ॑दगायत्।
स॒हस्रं॑ परि॒वत्स॑रान्। भू॒तं हं प्र॑स्तोतैषामासीत्।
भ॒विष्य॑त्प्रति॑ चाहरत्। प्रा॒णो अ॑ध्व॒र्युर॑भवत्। इ॒दं सर्वं॑
सि॒षास॑ताम्॥ ५१॥

अ॒पा॒नो वि॒द्वाना॒वृतः॑। प्र॒तिप्रा॑तिष्ठदध्व॒रे। आ॒र्त॒वा
उ॑पगा॒तारः॑। स॒द॒स्यां ऋ॒तवो॑ऽभवन्। अ॒र्धमा॑साश्च
मासा॑श्च। च॒मसा॑ध्व॒र्यवो॑ऽभवन्। अ॒शं स॒द्वह्म॑ण॒स्तेजः॑।
अ॒च्छा॒वाको॑ऽभव॒द्यशः॑। ऋ॒तमे॑षां प्र॒शास्ता॑ऽऽसीत्।
यद्वि॒श्वसृ॒ज आ॑सत॥ ५२॥

ऊ॒र्ग्राजा॑न॒मुद॑वहत्। ध्रु॒वगो॑पः स॒होऽभ॑वत्। ओ॒जोऽभ्य॑ष्टौ-

द्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसत। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्धाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा
हैवायंजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
डुविः॥५३॥

इध्मः ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषां
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतन्त्राणि
तन्वानाऽहः। सःस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमांसत। सहस्रसमं प्रसुतेन
यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म
नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्
योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानं
सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते
नो कर्नीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते
पापकेन। पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः
पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशतं
एकविंशाः। विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरम्। एतेन
वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त।
तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्यं

सलो॒कतां॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्।
 सा॒र्ष्टिता॑ः॒ समानलो॒कतां॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति। ये
 चै॒न॒त्प्राहुः॑। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

---

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः

समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥